P O D R A V I N A

Časopis za multidisciplinarna istraživanja

Scientific Multidisciplinary Research Journal

Izlazi dva puta godišnje

A Semi-annual Issue

www.podravina.org

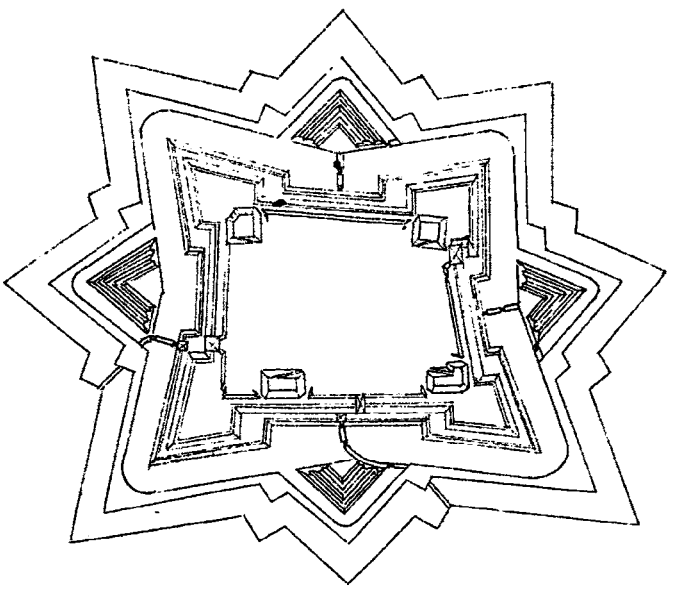

Broj 26 Volumen XIII. prosinac 2014. Cijena 150 kuna ISSN 1333-5286 UDK 908 (497.5-3 Podravina)

No. 26 Vol. XIII December 2014 Price 150.- ISSN 1333-5286 UDC 908 (497.5-3 Podravina)

Uredničko vijeće
Editorial board

Prof. dr. sc. Ljubica BAKIĆ-TOMIĆ (Varaždin), prof. dr. sc. Nikola BENČIĆ, dopisni član HAZU (Željezno/Eisenstadt), akademik Vladimir BERMANEC (Zagreb), prof. dr. sc. Neven BUDAK (Zagreb), dr. sc. Damir DEMONJA (Zagreb), Zvonimir DESPOT (Zagreb), Milivoj DRETAR (Ludbreg), prof. dr. sc. Josip FARIČIĆ (Zadar), Đuro FRANKOVIĆ (Pečuh), dr. sc. Boris GOLEC (Ljubljana), akademik Ivan GOLUB (Zagreb), Zoran HOMEN (Križevci), prof. dr. sc. Karl KASER (Graz), prof. dr. sc. Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Vladimir KOLESARIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Zvonko KOVAČ (Zagreb), mr. sc. Julio KURUC (Koprivnica), dr. sc. Mijo LONČARIĆ (Zagreb), mr. sc. Mladen MATICA (Koprivnica), prof. dr. sc. Marin MILKOVIĆ (Varaždin/Koprivnica), mr. sc. Ivan OBADIĆ (Firenca), Vesna PERŠIĆ KOVAČ (Koprivnica), mr. sc. Dražen PODRAVEC (Virje), akademik Tomislav RAUKAR (Zagreb), dr. sc. Tajana SEKELJ IVANČAN (Zagreb), dr. sc. Mirela SLUKAN ALTIĆ (Zagreb), akademik Milivoj SOLAR (Zagreb), prof. dr. sc. Vladimir STRUGAR (Bjelovar), akademik Nikša STANČIĆ (Zagreb), akademik Vladimir STIPETIĆ (Zagreb), akademik Franjo ŠANJEK (Zagreb), prof. dr. sc. Nevio ŠETIĆ (Pula-Zagreb), prof. dr. sc. Vladimir ŠIMOVIĆ (Varaždin), član suradnik HAZU Željko TOMIČIĆ (Zagreb), prof. dr. sc. Mario TOMIŠA (Koprivnica), prof. dr. sc. Antun TUCAK (Osijek), dr. sc. Sabolcs VARGA (Pečuh), dr. sc. Vedran HUZJAN (Varaždin), akademik Nenad VEKARIĆ (Dubrovnik), prof. dr. sc. Jaroslav VENCALEK (Ostrava), mr. sc. Dinko VRGOČ (Koprivnica), akademkinja Alica WERTHEIMER BALETIĆ (Zagreb), dr. sc. Dejan ZADRAVEC (Ptuj)

Uredništvo
Editorial Staff

Član suradnik HAZU Dragutin FELETAR (Koprivnica), doc. dr. sc. Andrej HOZJAN (Maribor), dr. sc. Mario KOLAR (Molve), Željko KRUŠELJ (Koprivnica), prof. dr. sc. Lučka LORBER (Maribor), prof. dr. sc. Hrvoje PETRIĆ (Koprivnica/Zagreb), dr. sc. Geza PALFFY (Budimpešta), mr. sc. Vladimir ŠADEK (Koprivnica), Marijan ŠPOLJAR (Koprivnica), dr. sc. Zlata ŽIVAKOVIĆ KERŽE (Osijek)

Urednici
Editors-in-chief

Dr. sc. Dragutin FELETAR
e-mail: meridijani@meridijani.com
Dr. sc. Hrvoje PETRIĆ
e-mail: h.petric@inet.hr

Tajnik uredništva
Staff secretary

Petar FELETAR
e-mail: petar@meridijani.com

Prijelom
Layout

Saša BOGADI

Nakladnik
Publisher

MERIDIJANI, 10430 Samobor,
Obrtnička 17, p.p. 132,
tel. 01/33-62-367, faks: 01/36-30-321
e-mail: meridijani@meridijani.com
www.meridijani.com

Sunakladnici
Co-publishers

SVEUČILIŠTE SJEVER
Koprivnica, Trg dr. Žarka Dolinara 1

POVIJESNO DRUŠTVO
Koprivnica

Za nakladnike
Journal directors

Petra SOMEK
Marin MILKOVIĆ
Ružica ŠPOLJAR

Dodatne adrese uredništva
Additional mailing address

Dr. sc. Dragutin FELETAR
48000 Koprivnica, Trg mladosti 8
+385-48-626-780, +385-98-249-804
Dr. sc. Hrvoje PETRIĆ
48000 Koprivnica, Vinka Vošickog 5
+385-48-671-989, +385-98-622-548
www.podravina.org

Uz potporu
With support

GRAD KOPRIVNICA
KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKA ŽUPANIJA

Časopis izlazi uz pripomoć Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta RH

Na naslovnici
Front cover

Arheološka iskopavanja pred koprivničkim južnim vratima 2012.

Tisak
Print by

BOGADIGRAFIKA, Koprivnica,
300 primjeraka, prosinac 2014.

www.podravina.org
ISSN 1333-5286 (tisak)
ISSN 1848-8854 (online)

PODRAVINA se referira u sekundarnim časopisima

1. SCOPUS, Bibliographic databases
2. ABSTRACTS JOURNAL, All-russian institute of scientific and tehnical information, Moscow
3. HISTORICAL ABSTRACTS AND AMERICA, History & Life, EBSCO, Santa Barbara, California, USA
4. THE HISTORY JOURNALES GUIDE, Deutschland
5. Članci su uvršteni u bazu HRČAK, Zagreb, te na www.podravina.org

U Popisu znanstvenih časopisa Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa "Podravina" je klasificirana oznakom "a" te se uzima u obzir pri izboru u znanstvena zvanja autora (Narodne novine 84 od 11. srpnja 2005.)

K A Z A L O

Robert ČIMIN

PRILAGODBE U ARHITEKTURI PODRAVSKIH UTVRĐENJA POJAVOM OSMANLIJSKE OPASNOSTI

ADAPTATIONS IN ARCHITECTURE OF FORTIFICATIONS IN PODRAVINA CAUSED BY EMERGENCE OF THE OTTOMAN THREAT 5

Lučka LORBER, Igor ŽIBERNA

THE INFLUENCE OF THE NEW RURAL DEVELOPMENT PARADIGM ON CHANGES IN LAND USE: THE CASE OF POMURJE REGION

UTJECAJ NOVE PARADIGME RAZVOJA RURALNOG PROSTORA NA PROMJENE KORIŠTENOG TLA - STUDY CASE: POMURSKA REGIJA 20

Dražen PODRAVEC

KOMPARATIVNA FAUNISTIČKO-MIKROBIOLOŠKA ISTRAŽIVANJA BUNARSKE VODE VIRJA OD 1986. DO 1989. GODINE

COMPARATIVE FAUNAL AND MICROBIOLOGICAL RESEARCH OF THE WELL WATERS OF VIRJE FROM 1986 TO 1989 39

Goran KOS, Zoran KLARIĆ, Petar FELETAR

MODEL VOĐENJA CIKLOTURISTIČKIH RUTA NA PRIMJERU BJELOVARSKO-BILOGORSKE ŽUPANIJE

BICYCLE ROUTE MANAGEMENT MODEL: THE EXAMPLE OF BJELOVAR-BILOGORA COUNTY 76

Ljiljana MIŠIĆ-MAJERUS

LEPTOSPIROZA U KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKOJ ŽUPANIJI

LEPTOSPIROSIS IN KOPRIVNICA-KRIŽEVCI COUNTY 99

Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

ZAPISI ARTURA BENKA GRADE O NJEGOVOM SVRGNUĆU S MJESTA OKRUŽNOG UPRAVITELJA U BIHAĆU KRAJEM 1918. GODINE ILI SUDBINA JEDNOG ČINOVNIKA IZ HRVATSKE (PETERANCA) KOJI JE 20 GODINA SLUŽIO U BOSNI I HERCEGOVINI

ARTUR BENKO GRADE'S RECOLLECTIONS ON HIS OUSTER FROM THE POST OF BIHAĆ DISTRICT ADMINISTRATOR IN LATE 1918, OR, THE FATE OF A CROATIAN OFFICIAL, SERVING IN BOSNIA-HERZEGOVINA FOR 20 YEARS 107

Ranko PAVLEŠ

SREDNJOVJEKOVNI POSJEDI UZ GORNJE TOKOVE VELIKE I KOMARNICE

MEDIEVAL ESTATES ALONGSIDE THE UPPER STREAMS OF VELIKA AND KOMARNICA 136

Vladimir MIHOLEK

IMENA I NADIMCI U ĐURĐEVCU OD SREDINE XVI. DO POČETKA XX. STOLJEĆA

NAMES AND NICKNAMES IN THE TOWN OF ĐURĐEVAC FROM MID 16TH TO EARLY 20TH CENTURY . . 149

Henrik ZSIBORÁCS, Gábor PINTÉR, Béla PÁLYI, Lóránt BALI

PHOTOVOLTAICS SYSTEMS ON THE TWO BANKS OF DRAVA RIVER

FOTONAPONSKI SUSTAVI S OBJE STRANE RIJEKE DRAVE 173

Ksenija ŽLOF, Franjo MALETIĆ, Slobodan HADŽIĆ

VJERODOSTOJNOST MEDIJSKOG IZVJEŠTAVANJA O REFERENDUMU O BRAKU

THE CREDIBILITY OF MEDIA COVERAGE OF THE REFERENDUM ON MARRIAGE 183

Tihana KRALJIĆ

UPRAVLJANJE RAZVOJEM U KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKOJ ŽUPANIJI U PROTEKLIH DVADESET GODINA I POGLED U BUDUĆNOST

KOPRIVNICA-KRIŽEVCI COUNTY AND MANAGEMENT OF ITS DEVELOPMENT - THE PAST TWENTY YEARS AND A LOOK INTO THE FUTURE 196

Hrvoje PETRIĆ

PRILOZI ZA POPIS ŽUPNIKA I UPRAVITELJA ŽUPA PODRAVINE OD SREDNJEGA VIJEKA DO 20. STOLJEĆA

CONTRIBUTIONS TO LIST THE PARISH PRIEST IN PODRAVINA FROM THE MIDDLE AGES TO THE 20TH CENTURY 218

PRIKAZI NOVIH KNJIGA, ČASOPISA I ZNANSTVENIH SKUPOVA / *REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES AND CONFERENCES*

PODRAVSKI ZBORNIK. 40 (BOŽICA ANIĆ) 224
PRIKAZ IZLOŽBE: ECLESIA SANCTI MARTINI DE PRODAUIZ (IVAN VALENT) 227
MEĐUNARODNI ZNANSTVENI SKUP „350. OBLJETNICA SMRTI NIKOLE ZRINSKOG VII. I PADA NOVOGA ZRINA“ (NIKOLA CIK). 228
DUBRAVKA BOŽIĆ BOGOVIĆ, ROĐENJE, BRAK I SMRT (HRVOJE PAVIĆ) 230
ZNANSTVENI SKUP: OBLJETNICA ŽUPE SV. JURJA MUČENIKA U ĐURĐEVCU (NIKOLA CIK) 233
POVIJEST GRADA PETRINJE 1240-1592-2014 (MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ) 236
VARAŽDIN I SJEVEROZAPADNA HRVATSKA U VELIKOM RATU 1914.-1918. (MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ) 241
MLADEN IBLER: IVAN VI. ANŽ FRANKOPAN-U SLUŽBI NORDIJSKOGA KRALJA (MATEJ IŠTVAN) . . 244
DUBRAVKA BOŽIĆ BOGOVIĆ, ROĐENJE, BRAK I SMRT (HRVOJE PAVIĆ) 246
SVJETLANA SUMPOR, IVAN GENERALIĆ 1930-1945, 1946-1961. (HRVOJE PETRIĆ) 249
NA POČETKU BIJAŠE STABLO (HRVOJE PETRIĆ) 250
RADOVI INSTITUTA ZA POVIJEST UMJETNOSTI (MATEJ IŠTVAN) 250
SCIENTIA PODRAVIANA (MATEJ IŠTVAN) 253
ĐURO BLAŽEKA, GROZDANA ROB: RJEČNIK MURSKOG SREDIŠĆA (ALEKSEJ MILINOVIĆ) 254
TEREZA SALAJPAL, ŽIVOT I OBIČAJI U GOLI TIJEKOM 20. STOLJEĆA (VESNA PERŠIĆ KOVAČ) . . 255
STJEPAN HRANJEC: GORIČAN, MONOGRAFIJA (DRAGUTIN FELETAR) 256
MATIJA BERLJAK, VLADIMIR KAPUN: NIKOLA ZRINSKI SIGETSKI (DRAGUTIN FELETAR) 257

UPUTE SURADNICIMA / A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS 258

U DVADESETŠESTOM BROJU ČASOPISA PODRAVINA SURAĐUJU:
Robert ČIMIN, prof. arheologije, Muzej grada Koprivnice
Doc. dr. sc. Lučka LORBER, Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Maribor
Doc. dr. sc. Igor ŽIBERNA, Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Maribor
Mr. sc. Dražen PODRAVEC, prof. biologije, Virje
Doc. dr. sc. Goran KOS, Institut za turizam, Zagreb
Prof. dr. sc. Zoran KLARIĆ, Institut za turizam, Zagreb
Dr. sc. Petar FELETAR, Fakultet prometnih znanosti, Zagreb
Ljiljana MIŠIĆ MAJERUS, prim. dr. med., Koprivnica
Prof. dr. sc. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Odsjek za povijest, Filozofski fakultet, Zagreb
Ranko PAVLEŠ, istraživač povijesti, Koprivnica
Vladimir MIHOLEK, istraživač povijesti, Koprivnica
Henrik ZSIBORÁCS, Georgikon Faculty, University of Pannonia, Keszthely, Hungary
Dr. sc. Gábor PINTÉR, Georgikon Faculty, University of Pannonia, Keszthely, Hungary
Dr. sc. Lórant BALI, Georgikon Faculty, University of Pannonia, Keszthely, Hungary
Dr. sc. Béla PÁLYI, Georgikon Faculty, University of Pannonia, Keszthely, Hungary
Dr. sc. Ksenija ŽLOF, Croatia Airlines, Zagreb
Doc. dr. sc. Franjo MALETIĆ, Sveučilište Sjever, Koprivnica
Dr. sc. Slobodan HADŽIĆ, Presscut, Zagreb
Tihana KRALJIĆ, Support-projekt, Koprivnica
Božica ANIĆ, dipl. knjižnjičar, Muzej grada Koprivnice
Aleksej MILINOVIĆ, prof., doktorand, Prelog
Ivan VALENT, prof., Muzej grada Koprivnice
Nikola CIK, student povijest, Đurđevac
Hrvoje PAVIĆ, student, Filozofski fakultet, Zagreb
Dr. sc. Mario KOLAR, Sveučilište Sjever, Koprivnica
Prof. dr. sc. Dragutin FELETAR, član suradnik HAZU, Koprivnica
Matej IŠTVAN, student povijesti, Molve
Vesna PERŠIĆ-KOVAČ, prof., Koprivničko-križevačka županija, Koprivnica
Prof. dr. sc. Hrvoje PETRIĆ, izv. prof., Odsjek za povijest, Filozofski fakultet, Zagreb

PRILAGODBE U ARHITEKTURI PODRAVSKIH UTVRĐENJA POJAVOM OSMANLIJSKE OPASNOSTI

ADAPTATIONS IN ARCHITECTURE OF FORTIFICATIONS IN PODRAVINA CAUSED BY EMERGENCE OF THE OTTOMAN THREAT

Robert ČIMIN
Muzej grada Koprivnice
Trg dr. Leandera Brozovića 1
HR – 48000 Koprivnica
arheo@muzej-koprivnica.hr

Primljeno / Received: 10. 10. 2014.
Prihvaćeno / Accepted: 2. 11. 2014.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK/UDC 904-'653 (497.5-3 Podravina)

SAŽETAK

U radu su predočene prilagodbe pojedinih dijelova arhitekture kasnosrednjovjekovnih i ranonovovjekovnih podravskih utvrđenja prepoznatih prilikom arheoloških iskopavanja u posljednjih nekoliko godina od strane Muzeja grada Koprivnice. Riječ je o istraživanjima u 2012./13. godini na južnom prostoru koprivničke tvrđave i onima na utvrđenju Gorbonok[1] *u Kloštru Podravskom gdje je planirani višegodišnji projekt započet 2014. godine, a tek usputno će se spomenuti i starija iskopavanja pred đurđevačkim Starim gradom (1984./85.). Razvidno je kako su spomenute utvrde temelj obrambenog sustava Podravine ili prostora Gornje Komarnice u kasnom srednjem vijeku, ali istovremeno su i središta pojedinih vlastelinstava čime izazivaju veće zanimanje istraživača. Iako su utvrđenja u nekom osnovnom obliku podignuta prije pojave osmanlijske opasnosti, primjetno je zamijetiti kako su njihovi vlasnici bili "u korak s vremenom" i u određenom ih trenutku modernizirali sukladno novim potrebama. Bilo je to vrijeme kada se prilikom opsjedanja utvrda pored starijeg bacačkog oružja (katapult, trebušet) započelo s uporabom vatrenog oružja - poglavito teškog topništva. U radu je prikazana arheološka slika provedenih istraživanja, a na kraju slijedi rasprava s nekoliko osnovnih zaključaka.*

Ključne riječi: Podravina, Osmanlije, kasni srednji vijek, novi vijek, obrambena arhitektura
Key words: Podravina, Ottoman people, late Middle Ages, the Renaissance, defence architecture

UVOD

Iako povijesni izvori u određenim slučajevima pružaju kvalitetnu i vrlo jasnu sliku o promjenama i raznim modifikacijama (prilagodbama) pojedinih kasnosrednjovjekovnih utvrđenja, u većini pak slučajeva oni u potpunosti izostaju. Razloga je mnogo, od značaja pojedinog utvrđenja za tadašnje vlastodršce do, vjerujem, slabija stanja istraženosti arhivske građe. Treba napomenuti kako se u Podravini na relativno malom prostoru pojavljuje veći broj utvrđenja pa shodno tome vjerojatno nije bilo mogućnosti, a niti potrebe detaljno ih opisivati i nešto podrobnije tijekom povijesti o njima zapisati.

Što se arheologije tiče, u takva utvrđenja spadaju burgovi, tvrđave i veći broj nizinskih i visinskih gradišta. Jedina arhitektonska saznanja o izgledu, obliku i dimenzijama tih zdanja u takvim je okol-

[1] To je lokalitet koji je u dosadašnjih nekoliko arheoloških radova i *Registru arheoloških nalazišta i nalaza sjeverozapadne Hrvatske* iz 1997. godine vođen pod nazivom Pridvorje. Termin utvrđenje će se u radu gdjekad koristiti kao zamjena za termine: tvrđava, stari grad, burg, wasserburg, gradište i sl. kako bi se izbjegla terminološka množina i neujednačenost.

Sl. 1. Laziusova karta nastala oko 1595. godine s prikazom Koprivnice i Gorbonoka (izvor: http://www.historicmapworks.com, 15. 5. 2014.).

nostima moguće prikupiti isključivo arheološkim istraživanjima, a koja će potom uključiti brojne metode ne bi li se u potpunosti shvatio izgled nekadašnjeg utvrđenja. Istraživanja nužno ne moraju biti čisto "iskopavačka", već su ona u današnje vrijeme većim dijelom više dokumentaristička, u što spada: terenski pregled, ručna skica, geodetski snimak postojećeg stanja, fotodokumentacija zatečenog stanja i mapiranje lokaliteta u baze podataka. U tome svakako treba spomenuti dugogodišnji terenski rad Zvonka Lovrenčevića koji je među prvima donio osnovne tlocrte (ili više skice) brojnih utvrđenja,[2] potom rad Tatjane Tkalčec s Instituta za arheologiju[3] kao i priloge lokalnih amatera poput Branka Begovića iz Pitomače.[4] U razumijevanju kasnog srednjeg i ranog novog vijeka značajan je doprinos povijesnim istraživanjima dao Ranko Pavleš većim brojem znanstvenih radova, a među kojima treba izdvojiti rad na povijesnoj topografiji srednjovjekovne Komarnice.[5] U dosadašnjim arheološkim istraživanjima utvrđenja mogu se spomenuti tek zaštitni radovi Igora Kulenovića u Koprivnici 2001. godine,[6] probna iskopavanja Tatjane Tkalčec na Gradini poviše Sv. Ane 2010. godi-

[2] LOVRENČEVIĆ, Zvonko. "Srednjovjekovne gradine u podravskoj regiji", *Podravski zbornik*, '85, Koprivnica, 1985., 168–199. U radu donosi veći broj skica pojedinih gradišta u Podravini i na obroncima Bilogore.

[3] U magistarskom radu i doktorskoj disertaciji donosi detaljnije opise utvrđenja sjeverozapadne Hrvatske s osnovnim povijesnim izvorima, arheološkim nalazima i drugim potrebitim podacima.

[4] BEGOVIĆ, Branko M. "Tri srednjovjekovne fortifikacije na obroncima Bilogore na području općine Pitomača", *Podravski zbornik*, 40/2014, Koprivnica, 2014., 211–218. U tom radu donosi amaterski opis i tlocrtne skice utvrđenja u okolici Velike i Male Črešnjevice na južnim obroncima Bilogore.

[5] PAVLEŠ, Ranko. *Koprivničko i đurđevačko vlastelinstvo*, Koprivnica, 2001.; Isti. *Podravina u srednjem vijeku - povijesna topografija srednjovjekovne Gornje Komarice (ludbreška, koprivnička i đurđevačka Podravina)*, Koprivnica, 2013.

[6] KULENOVIĆ, Igor. "Arheološka istraživanja na lokalitetu Oružana u Koprivnici", *Podravina*, vol. I, br. 2, Koprivnica, 2002., 153–165.

ne[7] te dvogodišnja iskopavanja Tajane Sekelj Ivančan na gradištu Gradić u Torčecu gdje je prepoznato i rekonstruirano nekoliko faza utvrđenja.[8]

Velik broj kasnosrednjovjekovnih utvrđenja ima više faza izgradnje, kojima se pokatkad u potpunosti mijenja njihov prvotni izgled, ali se ipak u većini slučajeva postojeće stanje uklapa i priključuje novim potrebama. Primjerice, visinske utvrde u Zagorju i Sloveniji, pa i kraljevski gradovi poput primjerice Celja, najčešće nastaju na samom rubu strme litice gdje se prilikom obrane maksimalno koristi prirodna konfiguracija terena. No, u tako skučenom prostoru s vremenom se grad širi od smjera litice preko nekadašnjeg ulaza pa je shodno tome potrebno sve više prostora dodatno ojačavati kulama, prokopavanjem novih jaraka i slično, a sve to iziskuje dosta financijskih sredstava i to ne samo u izgradnji, već i u njihovu održavanju. Podravska utvrđenja koja će se u radu spominjati nizinskog su tipa pa se sukladno tome nisu susretale s takvim problemima, ali su isto tako u relativno kratkom razdoblju doživljavale temeljite adaptacije i prilagodbe na postojeće stanje. Prvi je primjer koprivnička srednjovjekovna tvrđava, jedno od najznačajnijih kasnosrednjovjekovnih utvrđenja u sjeverozapadnim krajevima hrvatskog kraljevstva; a drugi je kaštel Gorbonok u Kloštru Podravskom, jedno manje utvrđenje od iznimnog značaja za obranu Podravine u prodoru Osmanlija prema zapadu.

"ĐURĐEVAČKI" BASTION KOPRIVNIČKE TVRĐAVE (2012./2013.)

U izučavanju tipološkog razvoja koprivničke tvrđave postoji uistinu velik broj kartografskih, arhivskih i povijesnih dokumenata, a o njoj je već mnogo pisano s povijesnog i urbanističkog stajališta.[9] Kako iznosi Milan Kruhek: "*Tvrđava je složen sustav utvrđenja građen s naglašenom namjenom obrane protiv mogućega neprijateljskog napada vatrenim oružjem, branjena iznutra stalnom vojnom posadom, jednako naoružana vatrenim oružjem. Tvrđava može biti i cio vojni grad zaštićen sustavom renesansnih bedema, bastiona, tvrđavskih graba i drugih im pridodanih obrambenih objekata. Tako utvrđeni vojni grad ili samo tvrđava jaka vojnog garnizona podiže se uvijek na strateški vrlo važnim položajima i mora služiti obrani širokih ugroženih područja*."[10] Istovremeno donosi stajalište kako su najbolji hrvatski primjeri tvrđava u Karlovcu, Koprivnici, Križevcima i Varaždinu. Međutim, treba napomenuti kako je među spomenutima tek varaždinska tvrđava uklopljena u grad i maksimalno iskorištena u kulturnom turizmu. Tamo su provedena i određena arheološka istraživanja,[11] dok su ostale ili nedovoljno revitalizirane ili u nekim prošlim vremenima "sravnjene sa zemljom" prilikom širenja modernih gradskih četvrti. U posljednje se vrijeme stvari polako pomiču s mrtve točke i rekao bih kako se ukazuje tračak nade u istraživanju i revitalizaciji kontinentalnih renesansnih tvrđava gdje arheologija može u mnogočemu biti od koristi.[12]

Koprivnica spletom povijesnih, političkih i društvenih okolnosti nastaje kao trgovište negdje u 12. stoljeću, iz kojeg se tijekom 13. stoljeća razvija urbanizirano naselje i potom "slobodni, kraljevski i glavni grad" 1356. godine. Sukladno tome, razvija se i arhitektura grada - poglavito ona obrambenog karaktera. Od jednog prilično jednostavnog utvrđenja četvrtastog tlocrta s izdvojenim drvenim kašte-

---

7 TKALČEC, Tatjana. "Probna arheološka istraživanja visinskog gradišta Sveta Ana – Gradina 2010.", *Annales Instituti archaeologici*, VII, Zagreb, 2011., 45–49.

8 SEKELJ IVANČAN, Tajana i TKALČEC, Tatjana. "Arheološko nalazište Torčec – Gradić", *Podravina*, vol. III, br. 6, Koprivnica, 2004., 71–106.

9 HORVAT, Rudolf. *Poviest slobodnog i kraljevskog grada Koprivnice*, Zagreb, 1943.; BROZOVIĆ, Leander. *Građa za povijest Koprivnice*, Koprivnica, 1978.; KLAIĆ, Nada. *Koprivnica u srednjem vijeku*, Koprivnica, 1987.; FELETAR, Dragutin. *Podravina*, Koprivnica, 1989.; SLUKAN-ALTIĆ, Mirela. *Povijesni atlas gradova: Koprivnica*, Zagreb, 2005.; UZELAC, Zlatko. "Tvrđava Koprivnica. Prijedlog zaštite, restauriranja i rehabilitacije očuvanog dijela koprivničkih bedema", *Podravski zbornik*, 37/2011, Koprivnica, 32–58.

10 KRUHEK, Milan. *Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*, Zagreb, 1995., 32.

11 ŠIMEK, Marina. "Arheološka istraživanja varaždinske utvrde i projekt Bastion", *Podravina*, vol. VII, br. 13, Koprivnica, 2008., 5–21.

12 ČIMIN, Robert. "Interpolacija arheologije u društvo. Mogućnost prezentacije arheoloških lokaliteta u Podravini", *Podravski zbornik*, 39/2013, Koprivnica, 2013., 185–187.

Sl. 2. Arheološka iskopavanja pred koprivničkim južnim Gradskim vratima 2012. godine (snimio: Ivan Brkić, 25. 10. 2012.).

Sl. 3. Istražene oblice u stabilizaciji starije faze "Đurđevačkog" bastiona koprivničke tvrđave (snimio: Robert Čimin, 22. 10. 2013.)

lom postupno nastaje ratna bastionska tvrđava. O razvoju koprivničkog utvrđenja i razlozima njenog nastanka do sada je također pisano više puta pa će se taj dio preskočiti,[13] a više prostora dat će se rezultatima nedavno provedenih arheoloških iskopavanja na jedinom očuvanom dijelu koprivničke tvrđave - tzv. "bašči", provedenih tijekom 2012. i 2013. godine.[14]

[13] BAKRAČ, Ljubica. "Prilog istraživanju koprivničkih utvrda", *Zbornik za narodni život i običaje*, sv. 49, Zagreb, 1983., 27–44; PLANIĆ-LONČARIĆ, Marija. "Organizacija prostora grada Koprivnice do 19. stoljeća", *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, br. 8, Zagreb, 1984., 7–31; KRUHEK, Milan. "Tvrđava u Koprivnici – povijesni i tipološki razvoj", *Koprivnica – grad i spomenici* (ur. Ivanka Rebersky), Zagreb, 1986., 24–31; VUČETIĆ, Ratko. "Prostorni razvoj srednjovjekovnih kraljevskih gradova u Podravini", *Podravina*, vol. II, br. 3, Koprivnica, 2003., 133–141; PAVLEŠ, Ranko. "Razlozi i uvjeti nastanka Koprivnice i njeno mjesto među srednjovjekovnim urbanim naseljima", *Podravina*, vol. VI, br. 11, 2007., 88–106; PAVLEŠ, Ranko. "Pokušaji prikaza koprivničkih srednjovjekovnih i ranonovovjekovnih utvrda", *Podravina*, vol. IX, br. 17, 2010., 53–85.

[14] U razdoblju od 11. do 31. listopada 2012. godine radove je vodio Robert Čimin, zamjenik istraživanja bio je Ivan Valent, a pored njega sudjelovali su arheolozi Josip Jagić, Kristina Brodarić i Nikolina Benotić. Pomoćnu fizičku radnu snagu i usluge iskopa strojem pružila je tvrtka Koming d.o.o. Koprivnica. Istraživanja u 2013. godini provedena su od 10. do 24. listopada, a pored voditelja sudjelovali su Josip Jagić (zamjenik), Ivan Valent, Ilija Cikač, Nikolina Benotić i Kristina Brodarić, dok je drugu logističku podršku ponovno ustupila tvrtka Koming d.o.o. Koprivnica. ČIMIN, Robert. "Povijest arheologije u Podravini (1880. - 2014.).", *Podravski zbornik*, 40/2014, Koprivnica, 2014., 149.

Naime, u travnju 2011. godine Grad Koprivnica prihvatio je studiju o revitalizaciji ostataka koprivničkih bedema autora Zlatka i Damjana Uzelca[15] čime je pokrenut projekt revitalizacije tvrđave. Reklo bi se "na prvu" kako su kartografski i povijesni izvori dovoljni u provođenju tog projekta, no ipak su smjernicama konzervatora naručena zaštitna arheološka iskopavanja kojima je cilj bio prikupljanje podataka različitih faza tzv. "Đurđevačkog" bastiona i drvenog mosta. Prve su godine (2012.) na površini od 250 m² dobiveni novi podatci o načinu gradnje mlađe faze bastiona s početka 17. stoljeća, a naredne je godine (2013.) istražena površina od preko 800 m², koja je podarila cjelovit tlocrt uške starije faze istog bastiona, način njegove gradnje te tri para nosača drvenog mosta.

Arheološkim istraživanjima u 2012. godini dobivena su saznanja o načinu gradnje i stabilizacije zemljanog nasipa mlađe faze bastiona, odnosno istražena je drvena "rešetkasta" supstrukcija koja sinergijski s ukoso poredanim drvenim oblicama tvori zatvorenu cjelinu. U gotovo pravilnom razmaku nalazio se splet drvenih greda i stupova supstrukcije;[16] gdje su SJ 010 (duž. 4,36 m, ▾ 137,96 m), SJ 014 (duž. 4,64 m, ▾ 137,66 m) i SJ 015 (duž. 4,57 m, ▾ 137,87 m) donje grede smjera istok-zapad i naslanjaju se na dvostruki red oblica SJ 011; na njih su bile položene duže poprečne grede smjera sjever-jug SJ 009 (duž. 2,34 m, ▾ 137,97 m), SJ 018 (duž. 7,72 m, ▾ 137,63 m), SJ 008 (duž. 5,91 m, ▾ 138,05 m) i SJ 012 (duž. 4,96 m, ▾ 138,12 m); a na unutrašnjim istočnim dijelovima bastiona / uške bedema postavljeni su jači stupovi SJ 007 (Ø 0,33 m, ▾ 137,58 m), SJ 043 (Ø 0,23 m, ▾ 137,35 m) i SJ 044 (Ø 0,35 m, ▾ 137,37 m) koji su imali ulogu dodatnog učvršćenja od proklizavanja supstrukcije. Oko 2,70 m prema unutrašnjosti bastiona nalazi se još jedna drvena kompozicija koja je vjerojatno bila dio iste supstrukcije, a sastoji se od dvije grede smjera sjever-jug (SJ 020 - duž. 4,34m, ▾ 138,46 m; SJ 021 - duž. 1,75 m, ▾ 137,97 m) i manje podložne grede smjera istok-zapad u južnom dijelu (SJ 019 - duž. 1,21 m, ▾ 137,95 m). Dvostruki red gusto koso postavljenih drvenih oblica (SJ 011 - duž. 7,92 m, ▾ 136,77 m) vrlo je kvalitetno i pomno građen. Za oblice su korištene grane hrasta lužnjaka, dok je za rešetku iskorišteno tijelo stabla (tesane masivne grede). Te su oblice promjera oko 20 cm, dužine oko ili nešto više od 3 m, a kako su pri dnu bile zašiljene može se govoriti o njihovu zabijanju u zemlju. Najvjerojatnije je prvo iskopan uzak rov u koji oblice polagane, potom su iste zabijene koliko je to bilo moguće, a naposljetku je rov zatrpan zemljom. Međusobno su pod gotovo pravim kutom povezani s dva niza oblica orijentacije istok - zapad (SJ 027, SJ 028), koji su paralelni, međusobno udaljeni oko 1 m, a zalazili su pod zapadni profil iskopa i Oružansku ulicu pa ih nažalost nije bilo moguće istražiti u cijelosti. Niz drvenih oblica SJ 011 sastavljen je od 54 komada, u nizu SJ 028 dokumentirano ih je 41, a SJ 027 ima ih znatno manje (23).[17]

Krajem 16. stoljeća prostor pred Gradskim vratima izgledao je potpuno drugačije. Postojao je opkop ispunjen vodom preko kojeg se u grad pristupalo drvenim mostom. S obje strane zidanih vrata bio je naslonjen zemljani bedem, a s jugoistočne strane to je bio sastavni dio drveno-zemljanog "Đurđevačkog" bastiona. Dijelovi kortine bočnog naslonjenog bedema pronađeni su 2012. godine, odnosno u profilu iskopa sonde prepoznat je njegov pokos (SJ 048) koji je u donjem dijelu iznosio 21°, ali je u višim dijelovima mogao biti znatniji i iznositi oko 40 do 45° što provedenim arheološkim istraživanjima nije moglo biti prepoznato. Baza bedema tu je obuhvaćala širinu gradskih vrata oko 13 m, a istraživanjima 2013. godine uvidjelo se kako bedem u toj fazi nema drvenu supstrukciju.

Budući da je bio poznat položaj i visinska kota starije faze bastiona (2012.), gornji recentni sloj zemlje u visini od 1,70 m iskopan je strojno. S obje strane dvostrukog niza gusto položenih drvenih oblica (SJ 042) teren je spušten za otprilike 0,3 m, kako bi se niz oblica mogao pratiti s obje strane; odnosno unutrašnje gdje se nalazio zemljani nasip i vanjske gdje je bio obrambeni opkop s vodom. S vanjske strane sonda je od bastiona otvarana u širini od cca 4 m, kako bi se bastion ocrtao u svojim

[15] UZELAC, Zlatko i UZELAC, Damjan. *Urbanističko–konzervatorska studija i prijedlog obnove prostorne cjeline jugoistočnog bastiona grada Koprivnice*. Zagreb, 2011.

[16] Popis korištenih kratica u radu: SJ (stratigrafska jedinica), ▾ (nadmorska visina), duž. (dužina), Ø (promjer)

[17] Nažalost taj dio uške mlađe faze nije bilo moguće istražiti niti 2013. godine poradi vrlo skučenog prostora za istraživanje.

Sl. 4. Pogled iz zraka na istraženu sondu 2013. godine sa starijom fazom "Đurđevačkog" bastiona i drvenim mostom koprivničke tvrđave (snimio: Miroslav Vuković, 24. 10. 2013.).

osnovnim tlocrtnim gabaritima. Oblice su primijećene na visini ▾ 137,83 m, pojedine su i bolje (više) očuvane, no kako i prirodna konfiguracija terena pada prema jugu tako se i one nalaze na manjoj apsolutnoj visini: kod jugozapadnog proširenja sonde prosječno se pojavljuju na oko ▾ 137,46 m, a na južnom dijelu na ▾ 136,95 m. Oblice su izrađene od hrastovih grana promjera od 12 do 19 cm, dužine su od 2,2 do 2,5 m, a pri dnu su sve bile zašiljene. Iskopavanjima je prepoznato kako su zabijane u zdravu zemlju na oko 0,9 m dubine, a položene su pod kutom od 15°. Tlocrtno su se pratile od sjeveroistočnog dijela sonde. Ukupno 51 oblica u dvostrukom nizu dužine 6,91 m proteže se od sjevera prema jugu s otklonom od 12,84° prema zapadu, potom zapadni niz dužine 11,82 m čini 98 oblica otklona pod kutom od 14,15° prema jugu, zatim u dužini od 16,69 m niz od čak 144 oblica ima otklon od 8,01° prema zapadu i na kraju prema vrhu bastiona na istoku u dužini od 6,15 m istražen je niz od 61 oblice s minimalnim otklonom od tek 1,38°. Ukupno je tako dokumentirano čak 354 drvenih oblica starije faze bastiona, od kojih je 44 istraženo u cijelosti od vrha do šiljka (dna).

Za očekivati je kako bi se niz oblica trebao nastaviti prema istoku, odnosno samom vrhu bastiona, ali budući da odjednom staje dade se naslutiti kako izvorno nije postojao ili je negiran gradnjom novog bastiona s predbedemom. Istražena površina bastiona iznosi oko 340 m^2, a zanimljivo je kako je drugačije građen negoli u mlađoj fazi. Naime, za razliku od dodatnog pojačavanja dvostrukog niza drvenih oblica pomoću drvene rešetke početkom 17. stoljeća pred Gradskim vratima, starija faza uške bastiona sastoji se samo od dvostrukog niza drvenih oblica i pojedinačnim dodatnim stupovima u nepravilnom rasponu (SJ 050 - SJ 056; Ø 0,12 - 0,15 m).

Pored dviju faza "Đurđevačkog" bastiona arheološkim istraživanjima prepoznati su i nosači pokretnog mosta. Most, čija je pretpostavljena dužina oko 60 m, datira u vrijeme prve faze gradnje bastiona započetog 1579., a dovršenog najkasnije 1584. godine pod vodstvom palira Andrea Maderne.[18] Tada je tvrđava već klasična renesansna tvrđava s visokim drveno-zemljanim bedemima i zidanim južnim i sjevernim Gradskim vratima. Već su 2012. godine pronađeni pojedini elementi mosta koji su pružili određena saznanja o njegovu izgledu. Ponajprije se to odnosi na masivnu gredu na koju su se spuštala pokretna vrata. Greda SJ 033 (duž. 4,33 m, 24 x 37 m, ▾ 136,68 m) u jednom je trenutku "srušena" i ostala naopako okrenuta u mulju obrambenog opkopa (sivi masni sloj SJ 017, ▾ 136,43

[18] UZELAC, Zlatko. "Tvrđava Koprivnica…", 42.

m). Greda je u funkcionalnom pogledu na mostu bila položena na tri drvena stupa četvrtastog presjeka (SJ 026 - Ø 0,25 m, ▾ 136,91 m; SJ 029 - Ø 0,26 m, ▾ 136,76 m, SJ 030 - Ø 0,30 m, ▾ 136,93 m). Raspon tih stupova, odnosno udaljenost od SJ 026 do SJ 029 iznosi 2,51 m, što odgovara četvrtastim utorima na gredi (zapadni 22 x 6 cm, istočni 29 x 8 cm) gdje najveći raspon iznosi 2,53 m.

No, iako je tim iskopavanjima prepoznat smjer mosta, nisu prikupljeni ostali elementi potrebni za njegovo razumijevanje.[19] Na površini od 71 m^2 prepoznata su 3 para nosača, kao i raspon dodatnih središnjih međunosača. Parovi nosača od sjevera prema jugu su SJ 064 (Ø 0,23 m, ▾ 136,57 m) i SJ 062 (Ø 0,26 m, ▾ 136,65 m) s rasponom od 2,94 m, SJ 067 (Ø 0,25 m, ▾ 136,07 m) i SJ 073 (Ø 0,20 m, ▾ 135,82 m) raspona od 2,92 m te SJ 068 (Ø 0,26 m, ▾ 136,75 m) i 069 (Ø 0,26 m, ▾ 136,67 m) raspona od 3,21 m - dakle prosječno oko 3 m. Raspon među pojedinim parovima nosača (S-J) nije konstanta, a prosječno iznosi oko 2,50 m, a slično je dokumentirano i 2012. godine kod prvih nosača uz Gradska vrata. Linijski raspon dodatnih središnjih međunosača od nosača SJ 063 (Ø 0,24 m, ▾ 137,74 m) do SJ 074 (Ø 0,23 m, ▾ 137,04 m) iznosi 7,33 m. Većina je izrađena od stabla hrasta, a tek su za dva korištene oblice (grane) hrasta. Istraženi su do razine zdrave zemlje ili nešto niže (SJ 076, ▾ 135,58 m - 136,10 m), iznad koje se nalazi mulj jarka (SJ 077, ▾ 135,64 m - 136,41 m), prosječne debljine oko 31 cm. Nad muljem se nalazio sloj sivozelenkaste masne zemlje (SJ 078, ▾ 137,36 m), nastao zatrpavanjem opkopa početkom 17. stoljeća izgradnjom mlađe faze bastiona.

POČETNA ISTRAŽIVANJA UTVRĐENJA GORBONOK (2014.)

Arheološki radovi na utvrđenju Gorbonok u Kloštru Podravskom zamišljeni su kao višegodišnji projekt Muzeja grada Koprivnice i Općine Kloštar Podravski koji bi za krajnji cilj imao cjelokupno arheološko i povijesno istraživanje nalazišta te turističku prezentaciju. Lokalitet je nizinska utvrda iz razdoblja kasnoga srednjega vijeka (14. - 16. stoljeće). Nije poznato mnogo podataka o njegovoj povijesti, a do sada su napisana dva značajnija rada.[20] Više je puta obilažen od strane arheologa i povjesničara, a prvi tlocrt, odnosno više skicu, donio je Zvonko Lovrenčević prema kojem Gorbonok izgleda poput kaštela s četiri ugaone kule.[21] Kaštel je posebna kategorija utvrđenja, među kojima su u Hrvatskoj najpoznatiji Gvozdansko i Slunj, a Kruhek donosi definiciju: "*Tlocrtna je koncepcija kaštela pravilnija i najčešće ponavlja sliku pravokutnika ili trokuta. Njegova izgradnja počinje stvaranjem plana gradnje, pa potom odabirom njegova položaja. Na uglovima njegovih zidova stoje čvrste kružne kule*."[22]

Početna arheološka istraživanja[23] provedena su u jesen 2014. godine na dvije čestice (k.č.br. 366/1 i 367/1) gdje je lokalitet proteklih godina intenzivnom poljoprivrednom obradom zemljišta znatno devastiran. Glavni cilj radova bio je stjecanje uvida u očuvanost zidanih struktura, slojeve urušavanja i visinu potencijalnog kulturnog sloja. Započelo se s iskopom probnog Rova 1 uzduž čestica, a koji je kasnije proširen u Sektor 1 ukupnih dimenzija 40 x 15 m. Prepoznato je 89 arheoloških tvorevina

[19] Budući da smjer mosta u južnom dijelu zalazi pod današnju Oružansku ulicu i popratnu infrastrukturu (kanalizacija, vodovod) odabran je prostor gdje je bilo moguće provesti istraživanje, a ujedno je to prostor gdje je istražena i dubina drvenih oblica istovremene (starije) faze bastiona.

[20] CVEKAN, Paškal. *Od Gorbonuka do Kloštra Podravskog*, Kloštar Podravski, 1990.; PAVLEŠ, Ranko. "Vlastelinstvo Grabovnik (Gorbonok). Prilog za poznavanje povijesti Kloštra Podravskog", *Podravski zbornik*, 40/2014, Koprivnica, 2014., 29–42.

[21] LOVRENČEVIĆ, Zvonko. "Srednjovjekovne gradine…", 191.

[22] KRUHEK, Milan. *Krajiške utvrde…*, 30.

[23] Radove je vodio Robert Čimin, zamjenik istraživanja bio je Josip Jagić iz Kloštra Podravskog, a pored kojeg su sudjelovali i arheolozi Ivan Valent iz Koprivnice i Ilija Cikač iz Starigrada. Pomoćnu fizičku radnu snagu činili su radnici iz Kloštra Podravskog: Hrvoje Jagić, Hrvoje Šimunko i Veronika Koren. Iskop radnim strojem JCB-4CX provela je tvrtka "TIN obrt za ugostiteljstvo i usluge" d.o.o. iz Kozarevca. Radovi su započeli 8. rujna 2014. godine, a trajali su, s prekidima uslijed vrlo lošeg vremena (kiša), sve do 11. listopada 2014. godine.

Sl. 5. Tijek arheoloških radova na lokalitetu Gorbonok u Kloštru Podravskom 2014. godine (snimio: Ivan Brkić, 26. 9. 2014.).

Sl. 6. Pogled iz zraka na istraženi Sektor 1 na Gorbonoku s istraženom zapadnom kulom i polukružnim bedemskim plaštom (snimio: Miroslav Vuković, 30. 9. 2014.).

(SJ), a koje se odnose na nepokretne strukture poput zidova, slojeva, ukopa drvenih stupova i nekih drugih drvenih konstrukcija.

Od čvrstih građenih struktura pronađena je četvrtasta kula na jugozapadnom dijelu uzvišenja, vanjskih dimenzija 8 x 8,5 m. Svakoj stranici objekta pridružena je zasebna oznaka: zapadni zid SJ 002 (duž. 7,94 m, ▾ 112,44 m), istočni zid SJ 003 (duž. 4,21 m, ▾ 112,93 m), sjeverni zid SJ 004 (duž. 8,57 m, ▾ 112,55 m) i južni zid SJ 026 (duž. 4,28 m, ▾ 112,62 m). Sjeverni i južni zid široki su oko 1,25 m, a zapadni i istočni oko 1,60 m. Lica su građena opekom malog formata (22,5 x 11 x 7,5 cm), dok se unutrašnjost (zapuna) sastoji mahom od lomljene polovične opeke. Očuvanost je u različitoj visini, redovito bolje na unutrašnjosti, a najviše do 0,60 m čime se može zaključiti kako je kula zapravo očuvana tek u razini temelja. Sastoji se od jednog reda nepravilno slaganog lomljenog kamena, nad kojim se potom struktura nivelira sitnijim kamenjem i opekom, a kakvo-takvo lice zida nazire se tek na visini od 0,35 m.

Otvaranjem i poliranjem velike površine Sektora 1 prepoznalo se mnoštvo zapuna rupa od stupova u obliku tamnijih mrlja u manje-više zdravoj zemlji. Dio stupova nalazio se u jednom pravilnom nizu u smjeru sjevero-istočnog ugla kule: SJ 029 (Ø 0,42 m, ▾ 112,56-112,89 m), SJ 031(Ø 0,37 m, ▾ 112,66-112,86 m), SJ 033 (Ø 0,40 m, ▾ 112,69-112,89 m), SJ 035 (Ø 0,41 m, ▾ 112,57-112,90 m), SJ 037 (Ø 0,35 m, ▾ 112,64-112,89 m) i SJ 050 (Ø 0,40 m, ▾ 112,74-112,96 m). Nešto dalje prema sjeveru nalazila su se još 2 masivnija stupa SJ 053 (Ø 0,37 m, ▾ 112,54-112,90 m) i SJ 057 (Ø 0,45 m,

SI. 8. Slučajni površinski nalaz ulomka pećnjaka (6,8 x 5,9 cm) s prikazom glave Osmanlije na Gorbonoku (snimila: Ana Čimin, 25. 11. 2014.).

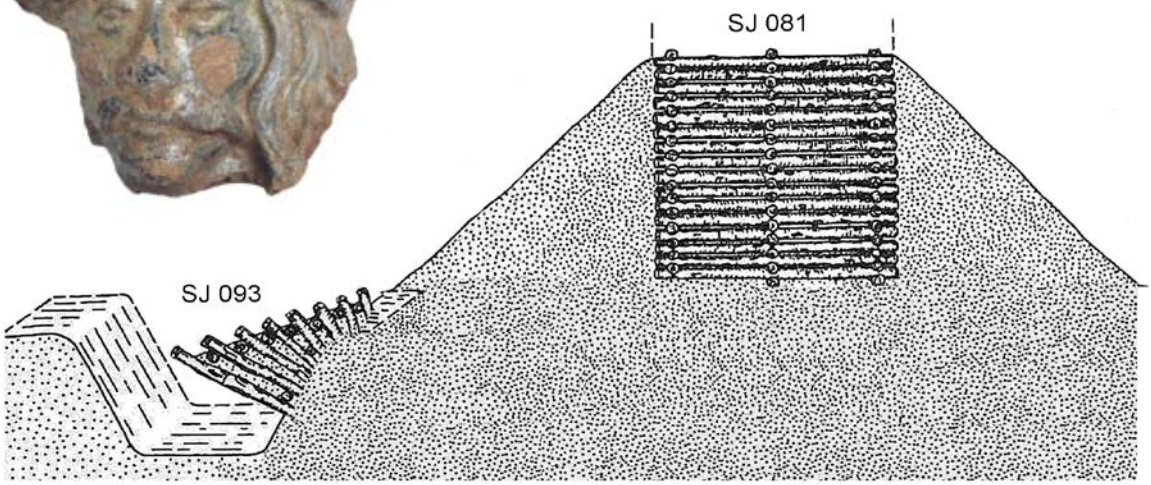

SI. 7. Kloštar Podravski - Gorbonok, pokušaj rekonstrukcije istraženog bedemskog plašta od drvenih komora SJ 081 i opkopa s palisadama SJ 093 (izradio: Robert Čimin, 19. 11. 2014.; prema: PROCHÁZKA, Rudolf. "Charakteristika opevňovacích…, 290).

▾ 112,83-112,89 m). Istočno od tih stupova nalazila se zanimljiva kompozicija: u vrlo tankim tragovima karboniziranog drva zamijećene su četvrtaste izdužene međusobno povezane komore različitih dimenzija kojima su pridružene oznake SJ 081a (2,99 x 1,01 m – većim dijelom prekopana Rovom 1), SJ 081b (2,36 x 1,69 m) i SJ 081c (3,20 x 1,61 m). U sredini komore SJ 081b nalazio se nešto jači stup SJ 047 (Ø 0,45 m, 6112,76-113,02 m), a na spoju komora SJ 081b i SJ 081c s unutrašnje (istočne) strane postojao je stup SJ 049 (Ø 0,28 m, 6112,88-113,07 m). Očigledno je riječ o jedinstvenoj zajedničkoj kompoziciji stupova i komora, a u nastavku prema sjeveru pronađeno je još 6 sličnih povezanih komora sa stupovima koji tvore veći luk i zalaze pod susjednu česticu koja ovogodišnjim istraživanjima nije obuhvaćena. Komore su redom SJ 081d (2,20 x 1,98 m, ▾ 113,17 m), SJ 081e (1,67 x 1,86 m, ▾ 113,18 m), SJ 081f (1,93 x 1,85 m, ▾ 113,13 m), SJ 081g (1,86 x 1,56 m, ▾ 113,32m), SJ 081h (1,64 x 1,38 m, ▾ 113,29 m) i SJ 081i (2,64 x 1,68 m, ▾ 113,39 m). Kod potonjih je komora bilo značajnih razlika u zapuni, a sastojala se od smrvljene opeke koja je u njih dospjela prekopavanjem zapune peći (?) na otvorenom (SJ 086, 6113,02 m) prepoznate u presjeku Rova 1, na oko 0,30 m ispod razine komora. I oko tih komora bilo je tzv. stabilizatorskih stupova: SJ 063 (Ø 0,33 m, ▾ 112,90-113,11 m) nalazio se u središtu komore SJ081e, s njegove vanjske strane SJ 061 (Ø 0,31 m, ▾ 112,69-112,93 m), a s unutrašnje 2 stupa SJ 069 (Ø 0,27 m, ▾ 112,90-113,18 m) i SJ 071 (Ø 0,43 m, ▾ 113,17-113,28 m). Potom su na unutrašnjim spojevima komora SJ081e-h postojala 3 stupa SJ 073 (Ø 0,26 m, ▾ 113,15-113,24 m), SJ 075 (Ø 0,29 m, ▾ 112,95-113,28 m) i SJ 077 (Ø 0,31 m, ▾ 112,99-113,25 m), a još je jedan stup blizu vanjskog spoja SJ081h-i, SJ 067 (Ø 0,29 m, ▾ 113,12-113,27 m).

U tijeku iskopavanja postojala je određena nepoznanica što se događa na zapadnom dijelu Sektora 1. Naime, u njemu je također pronađeno nekoliko rupa od stupova koji su pratili smjer komora: SJ 041 (Ø 0,22 m, ▾ 112,28-112,65 m), SJ 043 (Ø 0,21 m, ▾ 112,28-112,58 m), SJ 045 (Ø 0,21 m, ▾ 112,37-112,59 m). Dalje (sjevernije) kod komora SJ 081e-f nalazila su se 2 stupa SJ 095 (Ø 0,42 m, ▾ 112,60-112,78 m) i SJ 043 (0,70 x 0,37 m (?), ▾ 112,84-112,93 m). Na prostoru među posljednjom grupacijom stupova i s vanjske strane komora SJ081c-d otvorena je probna sonda dimenzija 4,34 x

3,13 m ne bi li se spoznalo o čemu je riječ oko sloja SJ 092/093. Zapuna je bila masna, sive boje, prepuna ugljena i pokretnog keramičkog materijala. U sjeverne dvije trećine zapuna je ispražnjena do 0,4 m dubine, a u južnoj trećini do pojave drvenih oblica i koliko su podzemne vode to omogućile (▾ 111,70 m). Uočena su dva niza dvostrukih ukoso i prema van položenih palisadnih drvenih oblica. Nastavak su logičnog niza spomenutih stupova SJ 041, SJ 043 i SJ 045 te SJ 095 i SJ 097, a u potpunosti prate obli smjer komora. Ukop SJ 093 istražen je u zapadnom dijelu sonde gdje je bilo vidljivo kako posjeduje pokos od oko 30°.[24]

RASPRAVA

Govoreći o prijelaznom razdoblju kasnoga srednjega u rani novi vijek neizostavni je spomen utvrda, odnosno obrambene arhitekture podizane u obrani od osmanlijske provale. U Podravini je među stanovništvom ostao zapamćen događaj iz 1552. godine i "Legende o picokima". Srećom, đurđevački je Stari grad preživio Osmanlije, ali i sve ostale mijene vremena pa je do danas ostao očuvan u prilično dobru stanju. Iako mu nije poznato vrijeme izgradnje (vjerojatno 14. stoljeće?),[25] jasno je kako u 1. polovini 16. stoljeća dolazi do većih građevinskih zahvata, preuređivanja i obnavljanja utvrde. Nažalost, neočuvano je vanjsko dvorište s dvjema baterijskim kružnim kulama vidljivim na karti Nicole Angielinija iz razdoblja oko 1556. godine ili još preciznijem Stierovom planu iz oko 1660. godine.[26] Na osnovni poligonalni tlocrt dograđeno je dvorište sa zidanim bedemima i kulama poradi bolje obrane od vatrenog (topništvo) ili bacačkog oružja (katapult, trebušet).[27] Treba napomenuti kako su 1985./86. godine prilikom konzervatorske obnove utvrde provedena arheološka istraživanja (D. Iveković i B. Ilakovac) kojima je potvrđen tlocrtni oblik dvorišta i kula kao na spomenutim izvorima.[28] Određene prilagodbe u arhitekturi utvrđenja primijećene su provedenim arheološkim iskopavanjima na koprivničkoj tvrđavi i kaštelu Gorbonok.

Koprivnička tvrđava krajem srednjeg vijeka postoji kao veće gradsko utvrđenje pravokutnog tlocrta s drvenim dvorom (kaštel), a preoblikovanje u bastionsku ratnu tvrđavu zbiva se postupno nakon poraza na Mohačkom polju 1526. godine. Naime, tada se Krsto Frankopan bira za "skrbnika i branitelja kraljevstva", a upravo se u Koprivnici održava sabor 1527. godine na kojem je među ostalim donesena izuzetno bitna odluka za koprivničko utvrđenje. Koprivnica je, naime, postala jedan od državnih prioriteta, a ubrzo su se pojavili različiti prijedlozi modernizacije (poput one s 5 bastiona!), ali je na kraju ipak na temeljima starog Ernuštovog drvenog kaštela izgrađena tvrđava sa četiri bastiona. Za to su angažirani talijanski graditelji koje je financiralo Carsko vojno vijeće iz Graza, koji su među ostalim radili i na varaždinskoj tvrđavi, a ovdje je sve dovršeno oko 1584. godine.[29] No, takva tvrđava nije bila dugog vijeka, već je ubrzo podvrgnuta novim adaptacijama i prilagodbama prema

---

[24] Budući da čitav objekt, a niti probnu sondu, nije bilo moguće istražiti zbog vremenskih uvjeta drvene su oblice prekrite PVC folijom te će se s iskopavanjima nastaviti u narednoj kampanji.

[25] HORVAT, Rudolf. *Povijest – Đurđevca*, Zagreb, 1949.; ĐURIĆ, Tomislav i FELETAR, Dragutin. *Stari gradovi, dvorci i crkve sjeverozapadne Hrvatske*, Koprivnica, 1992., 224.

[26] SLUKAN ALTIĆ, Mirela. "Kartografski izvori za povijest Đurđevca od srednjovjekovne utvrde do idealnoga grada", *Podravina*, vol. II, br. 3, Koprivnica, 2003., 99, Sl. 2 i 3.

[27] Katapult (grč. κατα = za + ßαλλειν = bacanje) je opsadna sprava koja koristi polugu za izbacivanje projektila na velike udaljenosti, dok je trebušet (fran. *trébuchet*) služio za izbacivanje kamenja (140 - 150 kg) kojima su se razbijale obrambene opsadne zidine. Katapult je obično rađen za samo vrijeme opsade, a prevozili su se samo metalni dijelovi. Trebušet ima izniman domet do oko 200 m, a budući je u potpunosti građen od drva mogao se graditi na mjestu opsade pa je vrlo često korišten od strane Osmanlija u njihovom osvajačkom pohodu.

[28] Rezultati iskopavanja nisu detaljno objavljeni, a gabariti vanjskog dvorišta nakon iskopavanja tlocrtno su prezentirani oko današnjeg parkirališta. Vidi i preliminarno izvješće u članku: IVEKOVIĆ, Dragica. "Đurđevac – Stari grad", u: BALEN–LETUNIĆ, Dubravka et al. *40 godina arheoloških istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, Koprivnica, 1986., 132.

[29] ŠIMEK, Marina. "Arheološka istraživanja…", 6.

tzv. "staronizozemskoj fortifikacijskoj školi" pa početkom 17. stoljeća postaje najsuvremenijom protuosmanlijskom utvrdom između Drave i Save.[30] Zbog čega se to dogodilo? Očigledno je strah od Osmanlija bio velik, a osvajanje Koprivnice imalo bi dalekosežnu posljedicu po Podravinu, prostor sjeverozapadne Hrvatske i šire. U tim su vremenima oko Koprivnice zabilježene pojave Osmanlija, poput one iz 1601. godine kada je grad spasila tek jaka zima, a u opisu zapovjednika Albana Grasweina uviđa se sva manjkavost obrane: "*Velika osmanska vojska stigla je do utvrde, koja je bila okovana ledom. Jarci s vodom su bili potpuno zamrznuti. Pristup utvrdi bio je olakšan.*"[31] Mišljenja sam kako je ovo jedan od razloga što se tvrđava u tako kratkom vremenu od tek 30-ak godina podvrgava temeljitom preoblikovanju prema nekim drugim načelima. Očigledno je obrana južnih gradskih vrata (do kojih se pristupalo drvenim mostom) s prilično udaljenim bastionom bila toliko ugrožena kako je preoblikovanje bastiona bilo jedino rješenje. Most se uklanja, obrambeni je jarak zatrpan, uška bastiona pomaknuta prema zapadu gdje se sada naslanja izravno gradska vrata, a koja ih je tako u potpunosti zaklonila svojom visinom i štitila od izravnog udara projektila.

Arheološkim iskopavanjima prepoznati su načini gradnje i stabilizacije bastiona iz obje faze. I dok je u starijoj fazi temeljenje zemljanog nasipa učinjeno dvostrukim gustim nizom drvenih oblica, u mlađoj je fazi pored takvih oblica dodana i drvena rešetkasta supstrukcija u bazi bedemskog nasipa. Vjerojatno je to učinjeno poradi nestabilnog tla budući da se uška postavlja u prostor nekadašnjeg opkopa pa je dodatna stabilizacija bila nužna. Da li je takav način stabilizacije i na preostalom dijelu bedema nije poznato. Treba reći kako u varaždinskim bedemima nije bilo nikakve drvene konstrukcije,[32] a budući da u istočnom dijelu bastiona u starijoj fazi koprivničkog bastiona također izostaju, ne treba odbaciti mogućnost kako je dodatna stabilizacija izvedena tek na najosjetljivijim dijelovima tvrđave.

Prilikom početnih istražnih radova na utvrđenju Gorbonok u 2014. godini također se došlo do vrlo zanimljivih rezultata. Istražen je veći dio zapadne kule pravilne orijentaciju sjever-jug, a za pretpostaviti je kako je riječ o jednoj od četiri takve kule kasnosrednjovjekovnog kaštela međusobno povezanih zidanim bedemom. Kad je kula nastala, nije do kraja poznato, ali se može reći kako su četvrtaste kule učestalije u sjevernoj Hrvatskoj tijekom 13. i 14. stoljeća, dok se u 15. i 16. stoljeću već podižu kružne kule otpornije na vatreno oružje (topništvo). Prema dosadašnjim istraživanjima Ranka Pavleša[33] utvrda se spominje prvi put tek 1487. godine kada je Franjo "*de Dombo*" založio "*pola kaštela Grabovnik*" Petru od Gudovca. Poseban značaj kaštel je imao u vrijeme građanskog rata nakon Mohačke bitke kada je u vlasništvu Ivan Tahyja, pristalice kralja Ivana Zapolje, dok su obližnji posjedi bili u vlasništvu pristalica kralja Ferdinanda. Iako veći dio vlastelinstva pada u ruke Osmanlija 1538. godine, kaštel se najvjerojatnije održao sve do 1552. godine kada je napušten.[34] No, iako povijesni izvori ne donose podatke o nasilnim borbama za Gorbonok, smatram kako je do njih uistinu i došlo, što potkrjepljuju rezultati provedenih arheoloških iskopavanja.

Naime, već je u spomenutoj skici Lovrenčevića vidljivo kako je u određeno vrijeme postojao kružni oblik kaštela, ali kojeg je pogrešno smještao u neku stariju fazu. Pored zapadne kule, prilikom početnih istražnih radova prepoznat je tlocrtni obris drveno-zemljanog bedemskog plašta sastavljenog od većeg broja komora pojačanih brojnim drvenim stupovima. Takav obli bedem kod Lovrenčevića spaja uglove četiriju kula, a uglovi kula (bastioni?) bili su istureni.[35] Prepoznate komore bedemskog

30 UZELAC, Zlatko. "Tvrđava Koprivnica…", 44–46.

31 PETRIĆ, Hrvoje. "Neka razmišljanja o 'malom ledenom dobu' i mogućim utjecajima na Podravinu", *Podravski zbornik*, 40/2014, Koprivnica, 2014., 45.

32 ŠIMEK, Marina. "Arheološka istraživanja…", 20.

33 PAVLEŠ, Ranko. "Vlastelinstvo Grabovnik…", 33.

34 CVEKAN, Paškal. *Od Gorbonuka do Kloštra Podravskog*, Kloštar Podravski, 1990., 19.

35 Skica je nastala 1972. godine kada je konfiguracija terena bila drugačija, a istovremeno i stanje očuvanosti lokaliteta daleko bolje. Tada je još uvijek u konturama bio vidljiv zemljani bedemski plašt, a odmah do kojeg se dolazio opkop iza kojeg je slijedio još jedan vanjski kružni opkop (koji se u terenu ocrtava i danas).

plašta (prepoznate u visini od samo 5 do 8 cm!) pružaju mogućnost interpretiranja izgleda i razumijevanja lokaliteta. Naime, komore su sačinjene od povezanih drvenih dasaka, a koje su s vanjske strane bile pojačane drvenim stupovima. Nakon postavljanja drvene konstrukcije sve je zajedno zatrpano zemljom iskopanom iz opkopa, a nad nasipom se mogla nalaziti i drvena obrambena ograda (o čemu naravno nema materijalnih dokaza). Bedemski plašt između zapadne i moguće sjeverne kule istražen je u dužini od oko 28 m, širina komora iznosi od 1,80 do 2,00 m, a ukupna je širina bedema zajedno s bočnim nasipom mogla biti oko 4 m. Među brojnim načinima utvrđivanja velikomoravskih, slovačkih i ruskih gradišta, tijekom čitavog se srednjeg vijeka pojavljuju slični načini gradnje drveno-zemljanih bedema.[36] Slični arheološki nalazi u Hrvatskoj za sada ne postoje, budući da su gradišta i ovakav tip utvrđenja prilično slabo istraženi. Spomenuto je kako drveno-zemljani bedemski plašt SJ 081 funkcionira zajedno s opkopom SJ 092/093, a koji je analizom uzorka drvene oblice palisade datiran u 2. polovinu 15. ili sam početak 16. stoljeća.[37] Pored toga, i sitni pokretni arheološki nalazi u zapuni tog opkopa također odgovaraju istom vremenu, poglavito veći broj ulomaka importiranog talijanskog posuđa (majolički trbušasti vrčevi) koje nastaje oko ili neposredno nakon 1500. godine. Spomenut ću još kako su prvi poznati zapisi o provalama Osmanlija iz 1470. godine što također može biti indikativno u potvrdi vremena nastanka takve prilagodbe.

U iskopavanjima Gorbonoka pronađeno je čak 6 kamenih kuglastih projektila, među kojima velika većina potječe iz Rova 1, odnosno prostora zemljanog bedemskog plašta SJ 081 ili neposredno iza njega (SJ 001). Je li brojnost tih projektila odraz opsade utvrđenja Gorbonok? Prevelika je slučajnost da bi se razmatrala neka druga mogućnost i rješenje, a različiti kalibri (15 - 50 cm) možda ukazuju na uporabu različitih opsadnih sprava. Povijest govori kako je utvrđenje osvojeno (1552.?), a za sada jedan ulomak reljefne ploče peći (pećnjaka) s prikazom glave Osmanlije (tipični turban, brkovi…)[38] dade naslutiti kako su Osmanlije ušli u ovo utvrđenje i boravili u barem jednoj prostoriji. Zidovi Gorbonoka svakako su im mogli biti idealno polazište na svom putu ka osvajanju zapada, ponajprije đurđevačkog Starog grada (udaljen 9,2 km) i virovskog Prodavića (15,8 km), a zatim i koprivničke tvrđave (31,4 km)...

Što se uistinu nakon toga dogodilo s utvrdom Gorbonok pitanje je na koje će, nadam se, neka buduća arheološka istraživanja pružiti jasniji odgovor. Ovaj je rad svakako doprinos u izučavanju drveno-zemljanih utvrđenja (fortifikacija) na prijelazu kasnog srednjeg u rani novi vijek povezan uz pojavu osmanlijske opasnosti - razdoblja koje je svima vrlo zanimljivo, intrigantno i mistično, a opet toliko neistraženo.

LITERATURA

BAKRAČ, Ljubica. "Prilog istraživanju koprivničkih utvrda", *Zbornik za narodni život i običaje*, sv. 49, Zagreb, 1983., 27–44.

BEGOVIĆ, Branko M. "Tri srednjovjekovne fortifikacije na obroncima Bilogore na području općine Pitomača", *Podravski zbornik*, 40/2014, Koprivnica, 2014., 211–218.

BROZOVIĆ, Leander. *Građa za povijest Koprivnice*, Koprivnica, 1978.

CVEKAN, Paškal. *Od Gorbonuka do Kloštra Podravskog*, Kloštar Podravski, 1990.

ČIMIN, Robert. "Interpolacija arheologije u društvo. Mogućnost prezentacije arheoloških lokaliteta u Podravini", *Podravski zbornik*, 39/2013, Koprivnica, 2013., 181–194.

[36] KRASKOVSKÁ, Ludmila. "Slovanské hradisko pri Devínskej Novej Vsi", *Slovenská archeológia*, 10(1962),1, Bratislava, 1962., 247; PROCHÁZKA, Rudolf. "Charakteristika opevňovacích konstrukcí předvelkomoravských a velkomoravských hradišť na Moravě", *Pravěké a slovanské osídlení Moravy, Sbornik k 80. narozenanám Josefa Poulíka, Die vorgeschichtliche und slawische Besiedlung Mährens,* Brno, 1990., 290; PAVLEŠ, Ranko. "Pokušaji prikaza...", 42.

[37] Analiza radioaktivnog izotopa ugljika C14 provedena je u laboratoriju Beta Analytic Inc. u Londonu (podružnica Miami, SAD), a dobiveni su sljedeći rezultati (kalibrirani datumi): a) 1∑ Cal AD 1450-1510 i Cal AD 1600-1615 (68% vjerojatnosti); b) 2∑ Cal AD 1445-1525 i Cal AD 1555-1630 (95% vjerojatnosti).

[38] Slučajni nalaz koji je Muzeju grada Koprivnice ustupio fra Ivan Široki, župnik iz Kloštra Podravskog.

ČIMIN, Robert. "Povijest arheologije u Podravini (1880. - 2014.).", *Podravski zbornik*, 40/2014, Koprivnica, 2014., 135–157.

FELETAR, Dragutin. *Podravina*, Koprivnica, 1989.

HORVAT, Rudolf. *Poviest slobodnog i kraljevskog grada Koprivnice*, Zagreb, 1943.

IVEKOVIĆ, Dragica. "Đurđevac – Stari grad, Đurđevac", *40 godina arheoloških istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, Koprivnica (katalog izložbe), 1986., 132.

KLAIĆ, Nada. *Koprivnica u srednjem vijeku*, Koprivnica, 1987.

KRASKOVSKÁ, Ludmila. "Slovanské hradisko pri Devínskej Novej Vsi", *Slovenská archeológia*, 10(1962),1, Bratislava, 1962., 241–252.

KRUHEK, Milan. "Tvrđava u Koprivnici – povijesni i tipološki razvoj", *Koprivnica – grad i spomenici* (ur. Ivanka Rebersky), Zagreb, 1986., 24–31.

KRUHEK, Milan. *Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*, Zagreb, 1995.

KULENOVIĆ, Igor. "Arheološka istraživanja na lokalitetu Oružana u Koprivnici", *Podravina*, vol. I, br. 2, Koprivnica, 2002., 153–165.

LOVRENČEVIĆ, Zvonko. "Srednjovjekovne gradine u podravskoj regiji", *Podravski zbornik*, '85, Koprivnica, 1985., 168–199.

PAVLEŠ, Ranko. "Pokušaji prikaza koprivničkih srednjovjekovnih i ranonovovjekovnih utvrda", *Podravina*, vol. IX, br. 17, 2010., 53–85.

PAVLEŠ, Ranko. "Razlozi i uvjeti nastanka Koprivnice i njeno mjesto među srednjovjekovnim urbanim naseljima", *Podravina*, vol. VI, br. 11, 2007., 88–106.

PAVLEŠ, Ranko. "Vlastelinstvo Grabovnik (Gorbonok). Prilog za poznavanje povijesti Kloštra Podravskog", *Podravski zbornik*, 40/2014, Koprivnica, 2014., 29–42.

PAVLEŠ, Ranko. *Koprivničko i đurđevačko vlastelinstvo*, Koprivnica, 2001.

PAVLEŠ, Ranko. *Podravina u srednjem vijeku - povijesna topografija srednjovjekovne Gornje Komarice (ludbreška, koprivnička i đurđevačka Podravina)*, Koprivnica, 2013.

PETRIĆ, Hrvoje. "Neka razmišljanja o 'malom ledenom dobu' i mogućim utjecajima na Podravinu", *Podravski zbornik*, 40/2014, Koprivnica, 2014., 37-48.

PETRIĆ, Hrvoje. *Koprivnica u 17. stoljeću*, Samobor, 2005.

PLANIĆ-LONČARIĆ, Marija. "Organizacija prostora grada Koprivnice do 19. stoljeća", *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, br. 8, Zagreb, 1984., 7-31.

PROCHÁZKA, Rudolf. "Charakteristika opevňovacích konstrukcí předvelkomoravských a velkomoravských hradišt na Moravě", *Pravěké a slovanské osídlení Moravy, Sbornik k 80. narozenanám Josefa Poulíka, Die vorgeschichtliche und slawische Besiedlung Mährens,* Brno, 1990., 288–306.

SEKELJ IVANČAN, Tajana i TKALČEC, Tatjana. "Arheološko nalazište Torčec – Gradić", *Podravina*, vol. III, br. 6, Koprivnica, 2004., 71–106.

SLUKAN ALTIĆ, Mirela. "Kartografski izvori za povijest Đurđevca od srednjovjekovne utvrde do idealnoga grada", *Podravina*, vol. II, br. 3, Koprivnica, 2003., 9–102.

SLUKAN-ALTIĆ, Mirela. *Povijesni atlas gradova: Koprivnica*, Zagreb, 2005.

ŠIMEK, Marina. "Arheološka istraživanja varaždinske utvrde i projekt Bastion", *Podravina*, vol. VII, br. 13, Koprivnica, 2008., 5–21.

TKALČEC, Tatjana. "Probna arheološka istraživanja visinskog gradišta Sveta Ana – Gradina 2010.", *Annales Instituti archaeologici*, VII, Zagreb, 2011., 45–49.

UZELAC, Zlatko i UZELAC, Damjan. *Urbanističko–konzervatorska studija i prijedlog obnove prostorne cjeline jugoistočnog bastiona grada Koprivnice*, Zagreb, 2011.

UZELAC, Zlatko. "Tvrđava Koprivnica. Prijedlog zaštite, restauriranja i rehabilitacije očuvanog dijela koprivničkih bedema", *Podravski zbornik*, 37/2011, Koprivnica, 32–58.

VUČETIĆ, Ratko. "Prostorni razvoj srednjovjekovnih kraljevskih gradova u Podravini", *Podravina*, vol. II, br. 3, Koprivnica, 2003., 133–141.

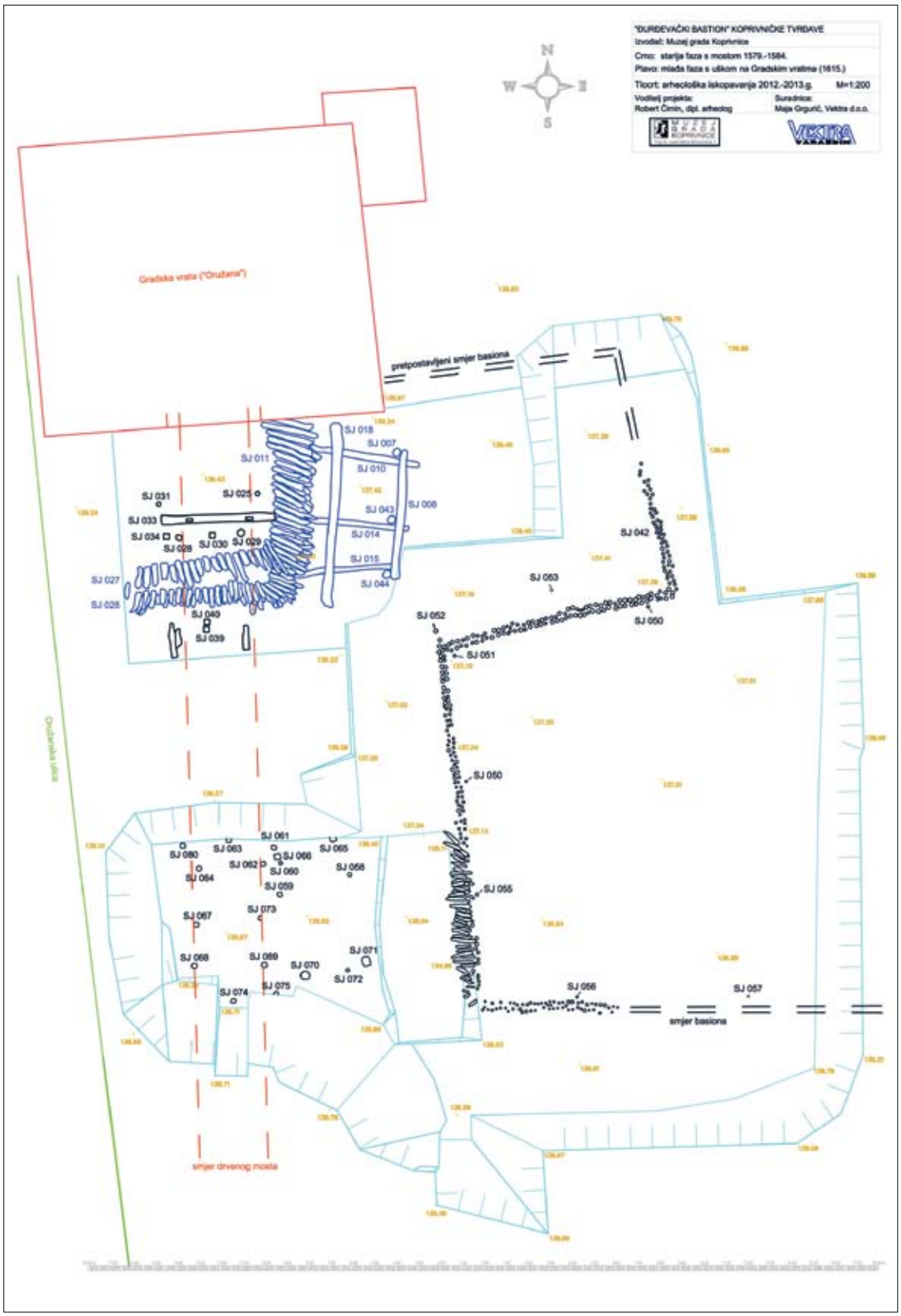

Sl. 9. Tlocrtni prikaz istraženih dijelova koprivničke tvrđave tijekom 2012. i 2013. godine (crtež: Maja Grgurić: 3. 11. 2013., crtež i dorada: Robert Čimin, 23. 11. 2014.).

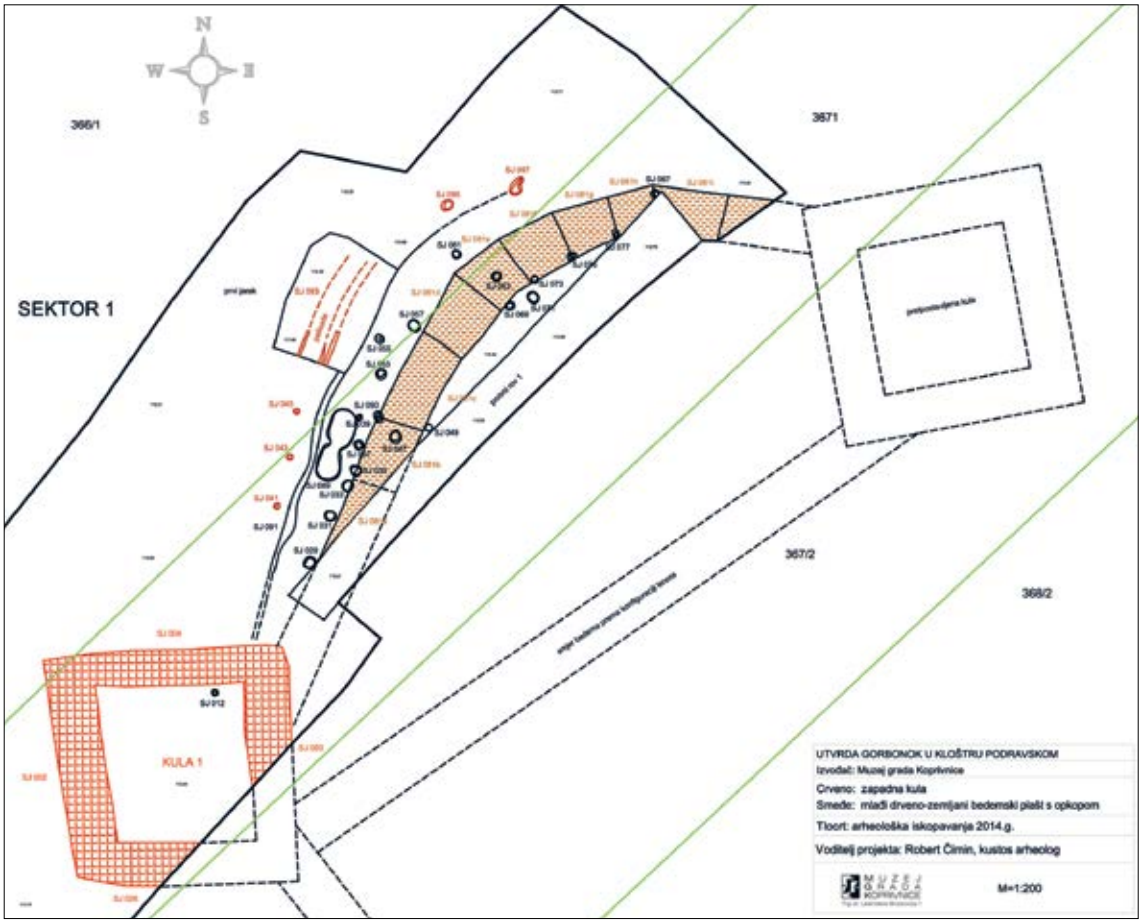

Sl. 10. Kloštar Podravski - Gorbonok, tlocrt istraženog Sektora 1 (crtež: Robert Čimin, 24. 11. 2014.).

SUMMARY

In this paper are presented some modifications in the architecture of late medieval fortifications in Podravina region. Those adaptations are recognized during the archaeological excavations which is achieved by Koprivnica City Museum in the last few years. Researches were completed in 2012-2013 in fortress of Koprivnica and began on the fort Gorbonok by Kloštar Podravski in 2014. It seems that those fortifications are base of the defend system of Podravina region (Upper Komarnica) in Late Medieval Period, but in the same time they are a heart of the individual feudal possessions. Although all of these fortifications are in some basic form builded before threat of Ottomans, it's interesting to perceive how their owner were "modern" and made modifications in some explicitly time. It was a period when under siege were used old throwing weapons like catapult or trebuchet and at the same time new fire arms - mostly heavy cannons.

THE INFLUENCE OF THE NEW RURAL DEVELOPMENT PARADIGM ON CHANGES IN LAND USE: THE CASE OF POMURJE REGION

UTJECAJ NOVE PARADIGME RAZVOJA RURALNOG PROSTORA NA PROMJENE KORIŠTENOG TLA - STUDY CASE: POMURSKA REGIJA

Lučka LORBER
Univerza v Mariboru
Filozofska fakulteta
Oddelek za geografijo
lucka.lorber@um.si

Igor ŽIBERNA
Univerza v Mariboru
Filozofska fakulteta
Oddelek za geografijo
igor.ziberna@um.si

Primljeno / Received: 20. 9. 2014.
Prihvaćeno / Accepted: 2. 11. 2014.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK/UDC 332.1-4 (497.5-35)

ABSTRACT

The new rural development paradigm was developed as a response to the inefficiency of the old development model. The expansion of the EU to the Mediterranean countries (Greece 1981, Portugal and Spain 1986) has pointed out large regional disparities, especially in rural regions. Thus, common agricultural policy was developed between 1957 and 1962 when it finally came into force in the EU. The agricultural sector and the farmers were in the forefront as the carriers of the agricultural activity. The aim was to increase food production to the maximum and strengthen the competitiveness of the production. The old paradigm was in contradiction with the free trade principles, due to the use of refunds, which protected the EU producers against their competition. Under pressure of the developed countries, the EU decided to adopt a new development model. Leader programmes (started in 1991/1992) and Agenda 2000 (declared 1997) set the foundations for the new rural development paradigm, which became global in 2006. They followed the examples of good practice. Exogenous rural policy model was substituted for the endogenous one. The new development paradigm considers the rural area as an integral space. Development initiatives are generated in the local environment. The ideas are being networked which includes policies by different economic sectors on a multiinstitutional level. Awareness and recognition of rural values, ecological, cultural and social ones, is the main motivational factor in local communities when setting up development projects. The key requirements for success are: flexibility, competences, efficiency and synergy, which leads to a deviation from unilateral sectorial dependency to broad intersectoral cooperation and integral approach to the rural area. The main interest in our research was how these new approaches influenced the changes in Slovenian agriculture, which was studied by way of studying the changes in land usage in the Prekmurje region (NUTS 3). The chosen region is an atypical Slovenian region, the least economically developed, largely rural, with relatively low forestation level and poor traffic accessibility. The relief of the landscape and composition of the soil are suitable for agricultural activities.

Simultaneously, we were identifying changes in the usage of space and evaluated the influence of the new development paradigm on development of agriculture and the rural area. The influence of the new rural development paradigm on changes in land use in the period 2000 – 2012 was evaluated by the analysis of spatial changes. We analysed the areas of receding field surfaces in connection with the areas of receding arable surfaces. We were interested in the influence of these changes on the newly built-up surfaces in the area of Pomurje, as a positive indicator of the new development paradigm, in newly-created overgrowing areas, as the factor of efficient land usage, which proves that the development initiatives in the environment are insufficient. By way of analysing changes in ageing of the population we confirmed the assumption that the changes in land use are co-dependent on introducing the new rural development paradigm.

Key words: rural area, land use, Common Agricultural Policy (CAP), Pomurje region, sustainable development, food supply, revitalization of rural area

Ključne riječi: ruralni prostor, poljoprivreda, zajednička poljoprivredna politika, Pomurska regija, održiv razvoj, opskrba hranom, revitalizacija ruralnog prostora

INTRODUCTION

Rural areas are traditionally associated with primary agricultural production. Since the beginning of civilisation, man has, by way of his activity, been adapting land use to his needs. Land use is the usage of land, caused by human activity in the landscape and is one of the good indicators of landscape structures and processes (Kladnik, 1999). As such, it is a reflection of mutual interaction of natural, historical, social, and economic factors (Gabrovec and Kladnik, 1997). In addition to providing food sources and preserving natural resources, rural areas are a source of human capital, which has always been a foundation of economic and demographic development of the country, settlements and urban areas. Intensive industrialisation resulted in depopulation of the rural space, ageing of the population and abandonment of agricultural activity. In the last number of years, it has been acknowledged that the significance of agriculture to rural development is in decline (Van der Ploeg et. al., 2000).

The reasons for the lessened importance of the influence of agriculture and agricultural production in the economic structure of the developed countries lie in the rapid development of tertiary sector and in industrial restructuring. After the World War II, intensified globalisation of economy occurred. The developed economies faced competition by cheaper products from the developing countries. The traditional industrial sectors that did not detect danger and did not adapt to the new market conditions on time, influenced the crisis in the economically developed countries. This process started in the middle of the last century, initially in the United States of America, and spread to European economies in the 70s and 80s. Searching for the way out of the crisis lead to the change in the industrial production paradigm, and transition from Fordism to post-Fordism, while mass production of material goods was substituted for innovative, flexible production of goods, intended for targeted consumer groups. Service sector began to strengthen and the transition to information society occurred. Scientific development and technological advances caused structural changes in the economy (Lorber, 1999). With a delay, the influence of the crisis in the secondary sector transferred to the primary economic sector as well.

In practice, there was the old rural development paradigm which was based on top – down approach which in practice meant that rural development was planned and directed from outside the rural environment. The aim was to reduce disparities, which was supposed to be achieved by increasing the farms' income and by facilitating competitiveness. The key target sector was agricultural activity. The main facilitating factors, aimed at restructuring the farming, were the refunds.

Standpoints about achieving desired goals and models of solving complex regional problems are different. They depend on the level of development of the society and its value system, and on har-

monisation of interests of different groups. Defining regional problems and monitoring them is important on its own, and last but not least, making decisions on the proposed solutions has an important role too. The origins of the new rural development paradigm come from the examples of good practice in local environments of the most developed countries. Terluin (2003) in her article analyses to which extent theories are supported by empirical evidence. The matching results show that the mixed exogenous/endogenous development approach, the community-led development theory and the first hypothesis of Bryden's theory (termed by Terluin, 2003) on the exploitation of social and cultural capital are widely supported by empirical evidence from the case studies (Bryden & Dawe, 1998). Based on positive results, the old sectorial approach to rural development was substituted for a new approach which shifted the development centre of gravity to the entire rural area. Van der Ploeg & Long (1994, cited in Perpar and Udovč, 2012) emphasize that at present a major concern regarding the process of rural development is the need to strengthen endogenous development by stimulating local community initiatives and bottom-up planning processes. Bryden (2000) states that there was notable transition in the nature, content, and administration of rural policies in many EU and other OECD countries during the 1980s and 1990s.

Under the conditions of unreliable food supply on the planetary level, and due to the negative impacts of intercontinental food transport (traffic is becoming one of the most important sources of greenhouse gasses), the awareness of the importance of local self-supply of food is becoming one of the key strategic and political emphases when planning development in the society (Perpar and Udovč, 2010). Therefore, monitoring the changes in land use is of vital importance, both when planning new projects as well as with spatial planning. To ensure suitable well-being of the given society, harmony between satisfaction with life, health, the possibility of lifelong learning, social life, feeling of safety and suitable environment is needed (Vrabič Kek, 2012).

Studying regional development problems of Podravje (Lorber, 2005) we noted that exogenous development model did not develop cooperation between local and national partners when forming regional policy and also neglected the importance of activating own innovative potentials and development initiatives. It also neglected the large potentials for interregional cooperation and building a recognisable regional identity. According to OECD (1996, cited in Nemes, 2005), there are four key requirements for the success of a rural district, understood as a socio-economic network: flexibility, competences, efficiency and synergy. Flexibility is needed to respond to, and to pre-empt through strategic planning, changes in the market: This would lead to diversification from single sector dependency to a broader rural economy. Endogenous development is understood as the hypothesis that improvements in the socio-economic well-being of disadvantaged areas can best be brought about by recognising and animating the collective resources of the territory itself (Ray, 2000). Traditional rural values bear an important role in planning rural development. Nemes (2005) suggests classifying rural values into three main categories: ecological values, cultural values and community values.

Efficient rural development needs a creative environment which can identify new development possibilities of the rural area, the process of making political decisions and new forms of organisation (Lorber, 2003a). Parker's model (Parker, 2000) on regional strategies and approaches to facilitating regional development can be used in the context of rural development as appropriate. Practical enforcement of theoretical premises and examples of good practice in rural development requires holistic approach by all interested public. The main problem of the new EU member states and Slovenia lies in restructuring of the economy that is too slow, in the lack of knowledge and awareness of new development possibilities. Despite the reduction of arable land area and decrease in the number of agricultural holdings there is an increase in average size of the farms, redirection to production of produce, different livestock farming structure and increase in multifunctional agricultural holdings and the rural environment, which is the result of introducing the new development paradigm.

NEW APPROACEHS TO RURAL DEVELOPMENT

It was characteristic of the developed economies for GDP in the primary sector to continually decrease. At the same time, declining number of employees in agriculture can be noted. The increasingly improved mechanization, genetically changed crops, selection in animals and use of fertilisers and herbicides had increased yield per hectare and addition through growth to the point where the agricultural production grew larger every year. Exogenous approach to rural development stimulated production growth, while direct refunds were aimed at increasing competitiveness of the farms. Market surpluses affected lowering the product prices which resulted in decay of smaller farms, especially those situated areas, less suitable for agricultural activity. Not that long ago, agricultural areas were treated as being homogenous and experiencing equal barriers and developmental opportunities. This way of thinking no longer suits the real situation in the European region (Lorber, 2009). Changes can be noted both in agriculture as well as in rural area. The number of middle-size and large agricultural holdings with increasingly directed and specialised production was increasing. The decay of small farms affected the depopulation of rural areas, quick ageing of the population while the proportion of young people was decreasing. Negative trends in rural development demanded taking actions to stop these negative trends (Lorber, 2013a).

During the past century, European area faced enormous changes in cultural landscape. There are vast differences among the countries when it comes to food safety. Data on land use in the European Union area (EU) are systematically collected by the statistical office, Eurostat, established under European Commission. In the area of the studied EU countries, main types of land use in year 2009 are: forests (39%), followed by arable areas (24%), meadows (20%), shrubbery (6%), water surfaces (5%), built-up and other anthropogenic areas (4%) and cleared areas (2%). Forest cover is the highest in Scandinavia (Finland 68%, Sweden 66%), while Slovenia takes the third place with 63% of wooded areas. The share of arable land is typically inversely related to forest coverage. The lowest shares of arable land in 2009 were noted in Sweden (4%), Ireland (5%), Finland (6%) and Slovenia (11%). By far the largest shares of arable land were noted in Denmark (48%) and Hungary (47%), followed by Poland (36%), Czech Republic (35%) and Germany and Italy with 33% of arable land respectively. Average share of arable land in the 23 studied EU countries amounted 24%. The neighbouring Austria had 17% arable areas. Slovenia, compared to other EU countries, has an above average proportion of forests and a below average proportion of arable areas. High forest cover in itself can be favourable as forests represent an important sink-hole for CO2 as a greenhouse gas; while, from the energy- and economic points of view, forests represent and important renewable energy source and raw material which should get its added value increased within wood industry. In Slovenia, the large proportion of forest cover is to great extent a result of reducing arable areas. According to Plut (2012), a stable food-, ecosystem- and forest balance in Slovenian territory would require a forest cover of about 50%.

Typically, the transition countries have not yet restructured their national economies in full. Structural changes can be ascribed not only to the natural and geographical facts, but increasingly to the external factors such as the quality of the natural and social heritage. High level of development in some agricultural areas in Europe shows that a rural-based activity in itself is not necessarily a burden to dynamic economic development and jobs growth (Lorber, 2009). Relatively new democracies are falling behind when it comes to institutional arrangements of their countries. The influence of the state is still significant and new economic and political circumstances generally had a positive effect on regions with capital cities and the previously industrially well-developed regions. Despite the advantages presented by the common EU agricultural policy the countries do not benefit from the given opportunities enough. The reason for this is the fact that the countries have not yet abandoned the exogenous approach entirely; instead, we can talk about intertwining the exogenous and endogenous approaches (Nemes, 2005). The reason for this lies in the fact that before transition, agriculture was managed in a planned manner. Private farms were small in size and did not receive public assistance for their development, while every attempt at entrepreneurial approach was disabled by barriers, both in the form of allowed size of private farms and limited access to mechanisation. State policy suppor-

ted development of socially-owned holdings which were large agricultural holdings with specialised, sustainably focused production. Due to the manner of managing them, they were inefficient and their productivity was low. They monopolised the market and were not exposed to market competition, as the agricultural product prices were regulated and food import was under state control in both respects, quality- and quantity-wise. Slovenia and the former states of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia were in a somewhat more favourable position due to the special form of socialist economic policy that was less dependent on planned economy than the eastern European countries and did to some point observe market rules.

Rapid changes on the agricultural markets lead to thorough consideration about revaluation of the role of agriculture. Former agricultural policy was a targeted, sectorial one and its main aim was increasing the production. Developed non-European countries (G20, Cairns group, developing countries) criticised European agricultural policy and demanded for closure of production-oriented refunds for the agriculture sector. These countries demanded a revision of the "green box" exceptions in the WTO rules (green box for agriculture), emphasizing that these exceptions represent a distortion of competition and prevent the development of the agriculture sector in many of the developing countries. Instead, another group of countries (mainly the EU, Japan, Norway and Switzerland) claim that agriculture has to be considered from a holistic point of view (FAO, 2006). New rural development paradigm was formed in the past decades based on examples of good practices and changes, both in the economic and geopolitical areas.

New Rural Paradigm		
	Old approach	New approach
Objectives	Equalisation, farm income, farm competitiveness	Competitiveness of rural areas, valorisation of local assets, exploitation of unused resources
Key target sector	Agriculture	Various sectors of rural economies (e.g., rural tourism, manufacturing, ICT industry, etc.)
Main tools	Subsidies	Investments
Key actors	National governments, farmers	All levels of government (supra-national, national, regional and local), various local stakeholders (public, private, NGOs)

Tab. 1. New rural development paradigm, differences between the old and the new approach
Source: OECD, 2006.

The main changes result from the newly defined rural development goals, which are a result of focusing on the space and not so much on the agricultural sector alone. The main tools to achieve these goals are investments rather than the refunds. The paradigm defines approaches to tackle challenges faced by the rural areas and is based on searching possibilities resulting from unused potentials on both regional and local levels. The essential element of the new rural development paradigm is the holistic approach. The main challenge rural areas are faced with is how to identify and develop local development potentials. When pursuing development goals, we need to consider several steps: to understand the region's distinct economic assets, to identify the best market opportunities for the region, and to craft a strategy that exploits one to seize the other (OECD, 2012). This definition of the steps suggests that every approach is unique and special, regardless of the local or regional nature of the projects.

The basic characteristics of the models of rural development			
	Exogenous model	Endogenous model	Neo-endogenous model
Key principle	Economies of scale	The specific resources of an area (natural, human and cultural) hold the key to its sustainable development	The interaction between local and global forces
Dynamic force		Local initiative and enterprise	Globalisation, rapid technological change in communications and information
Function of rural areas	Food and other primary production for the expanding urban economy	Diverse service economies	Knowledge economy, dynamic participation of local actors in local and external networks and development process
Major rural development problems	Low productivity and peripherality	The limited capacity of areas and social groups to participate in economic and development activity	Resources allocation and competitiveness in a global environment
Focus of rural development	Urban growth poles. The main forces of development conceived as emanating from outside rural areas;	Capacity building (skills, institutions and infrastructure) and overcoming social exclusion	Enhancing local capacity and actors participation to direct local and external forces to their benefit
Approach	Top - down	Bottom - up	Holistic
Criticism	Dependent, distorted, destructive and dictated, development	Not practical in contemporary Europe	Operates at a level of insufficient empirical evidence

Tab. 2. The basic characteristics of the models of rural development.

Source: Adopted from (Lowe et al., 1998) cited in Nemes, 2005; (Galdeano-Gómez et al., 2010) cited in Perpar and Udovč, 2012.

Neo-endogenous rural development follows the arguments that rural areas are not isolated but part of a globalized world, so exogenous forces should also be taken into account. It means that the key to local development lies in building a local institutional capacity able to both mobilize internal resources and cope with the external forces acting on a region (Galdeano- Gómez et al., 2010). This implies that the development process in rural areas is largely dependent on the interplay of endogenous (local) responses and exogenous (global) forces (Terluin, 2001).

Drabenstott and Henderson (2006) propose two key ingredients to a rural development strategy: (1) the twin forces of innovation and entrepreneurship, and (2) a critical mass of human, financial, and social capital to support evolving innovative and entrepreneurial activity. Innovation is a newer factor in assuring regional competitiveness. On the global market, the differences in production costs of basic products are so large that finding new, similar product rather than competing on the old one is essential. Therefore, innovation is the key to new products and new technologies (OECD, 2012). In the transition countries without proper entrepreneurial tradition, innovation is of key importance and not only at entrepreneurial and production levels but also at organisational, motivational and leadership levels.

The second key content is the critical mass. The studies confirm the assumption that fast-growing regions have enough human, financial and social capital that, in synergy, assures development. These synergies involve a whole host of things, including technology transfer, workforce skills, entrepreneurial networks, and the mere lifestyle amenities that knowledge workers increasingly expect. Econo-

mists lump all these synergies into a concept they call "agglomeration." Rural regions economies usually face depopulation processes, which causes ageing of the population and decreases the available labour force. Therefore, they need to give special attention to raising the productivity. In rural regions the key drivers of productivity will be innovation in the form of new products and processes that strengthen SMEs and improve workforce skills (Drabenstott and Henderson, 2006).

The rural development models gathered in the table evolutionarily show basic development characteristics of the New paradigm (tab. 2).

DEVELOPMENT OF A COMMON AGRICULTURAL POLICY (CAP) IN EUROPEAN UNION

Transition countries had to adapt their legislation to the European one already during the pre-accession period. Thus, agricultural policy was also adapted and adopted the principles of common agricultural policy of the EU whose origins go back to 1962. CAP was planned as common policy with the aim of assuring affordable food for the citizens of the EU and of assuring proper life standard to farmers. The incentives increased productivity to the point where in 1984, food production exceeded market needs. Therefore, certain measures were adopted and, by way of changing the intended use of refunds, aimed at achieving balance between food production and actual market needs. In 1992, CAP shifted focus from supporting the market to supporting the producers. So the refunds for covering price disparities between market price and production price of food were lowered and direct refunds to farmers were increased. Doing so, they wanted to foster more environmentally friendly food production. Naturally, this affected lowering the amounts of food and increased the quality of the products at the same time. The reform coincided with the World Summit in Rio (1992) where foundations for sustainable development were set. The next milestone in CAP was made in 2003. The new reform interrupted the connection between refunds and production. Under the new circumstances, they receive the income reimbursement provided that they take care of the agricultural land and meet the environmental protection requirements, take care of the wellbeing of the animals and comply with the safe and healthy food production standards (European Commission, 2012).

In practice, common agricultural policy was a way to implement holistic, high-quality and original sustainable development strategies whose aim is to encourage new forms of strengthening natural and cultural heritage, strengthening and widening economic environment that would contribute to creation

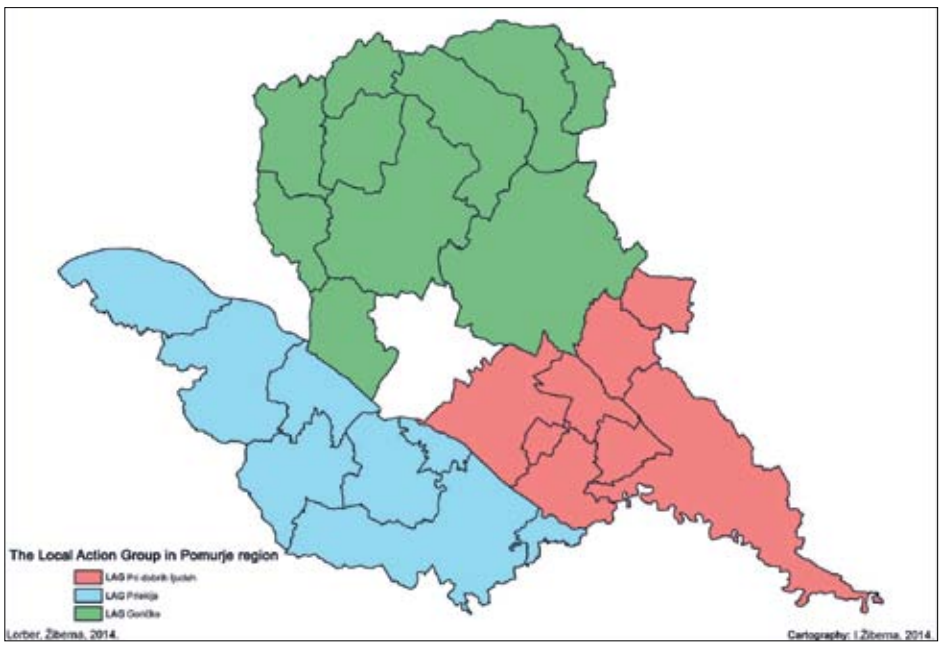

Fig. 1. The Local Action Group in Pomurje region

of new jobs and improvement of organisational abilities of the community.The Local Action Group (LAG) is a body of public and private interested parties who, in a partnership, determines the common strategy and a local action plan to develop the area of the Leader+ programme. It works on both, horizontal and vertical levels of decision making and functioning. At the project level, it is important that the initiatives come from local participants in cooperation with the public and the civil society (Lorber, 2013a). It is one of the most original and most strategic characteristics of the Leader programme approach (European Union, 2008).

There are three LAG groups established in the area of Pomurje region. These are: LAG Pri dobrih ljudeh[1] which includes eight municipalities with a population of 31,916 covering 319.10 km^2, LAG Goričko[2] with 10 municipalities and 30,363 population, covering 565.10 km^2 and LAG Prlekija[3] with 11 municipalities, 55,611 population and covering the area of 601.10 km^2 (Prekmurje region does not include the municipalities of Ormož, Središče ob Dravi and Sveti Tomaž). LAG does not include the urban municipality of Murska Sobota. Through LAG, EU-funded projects deriving from local initiatives that are based on rural values of the local environments are implemented.

THE FUTURE OF THE COMMON AGRICULTURAL POLICY AFTER 2013 AND EUROPE 2020

Global financial crisis affected the creation of new strategic orientation Europe 2020. Upgrading CAP from 2011 is based on two pillars. The first comprises measures for strengthening competitiveness of the agricultural sector, facilitating innovation and entrepreneurship, while the second is intended for fighting climate changes and ensures maintaining and providing new jobs and economic growth of the rural areas.

The strategic goals are:

1. Long-term choice of Europe to ensure safe food supply. To this end, maintaining the potentials for food production on a sustainable basis throughout the EU is important.
2. Supporting agricultural communities that ensure quality, useful and diverse food, produced in a sustainable manner. Care for the natural environment, water protection, care for animal and plant health are important for the health of the population. Agricultural and the associated activities must actively manage natural sources to maintain the agricultural landscape, to fight the loss of biodiversity and need to contribute to alleviating and adapting to climate changes.
3. Creating new jobs, which ensures economic, social and environmental advantages of the space and maintains vitality of rural communities (local level) where farming is still an important economic activity (European Commision, 2011; Neal, 2012; Nowicki, 2012; Sorrentino, A. 2012).

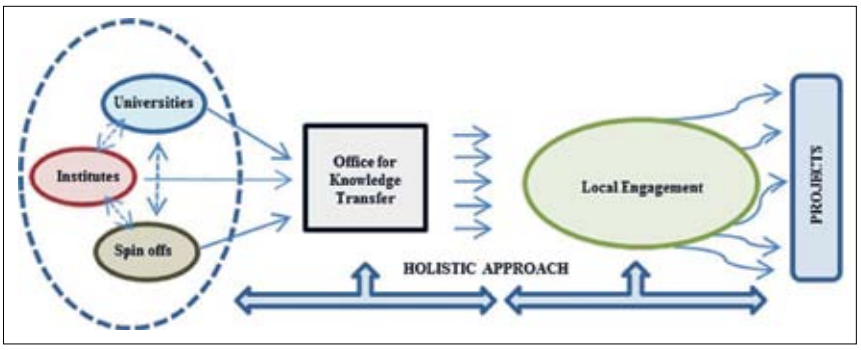

Fig. 2. A model for universities, institutes and spin offs to engage local competitiveness.

[1] www.las-pridobrihljudeh.siwww.las-pridobrihljudeh.si

[2] www.las-goricko.si

[3] www.las-prlekija.com/lasprlekija/

If the aim of the Common Agricultural Policy of the EU and rural development policy as a whole is to practise integrated development of rural areas, the focus of the policy should be on the varying potentials of each rural region (Voutilainen and Wuori, 2012). Introduction of the new rural development paradigm made the agriculture as an economic sector more complex and heterogeneous.

In order to achieve rural development goals, we need to strengthen the integration of knowledge at the local level. The link between research and regions does not exist today because most rural regions do not yet have clear strategies and because national research is focused on sectors, not regions (Drabenstott and Henderson, 2006; Lorber, 2003b). In Slovenia, it can be noted that cooperation of developmental institutions and individual researchers is bound to projects and individual bilateral contracts. Only as of lately, Slovenian universities have started a trend to create a strategy to include research into the local environment.

CHANGES IN RURAL DEVELOPMENT IN THE AREA OF POMURJE REGION NUTS 3

By way of studying changes in land use we studied the influence of the new rural development paradigm on the situation in agriculture in the considered Pomurje region.

For the purposes of our analysis, we used digital data on land use for 2000 and 2012. These were presented at the level of the Pomurje region. On the other hand, the basic data given in vector form were converted into raster form with cell size 25 m x 25 m. For a more transparent analysis, the land use groups were generalised into 11 classes: fields and gardens, vineyards, orchards, other permanent plantations, meadows, overgrowing land, mixed land use, forest, built-up and similar land, other and water surfaces.

Pomurje region includes the area on the left bank of the Mura river in the Republic of Slovenia, and in addition to that also the area of Apaško polje, the whole Radgonsko-kapelske gorice, central and bottom Ščavniška dolina and those parts of Central and East Slovenske gorice that belong to Mura

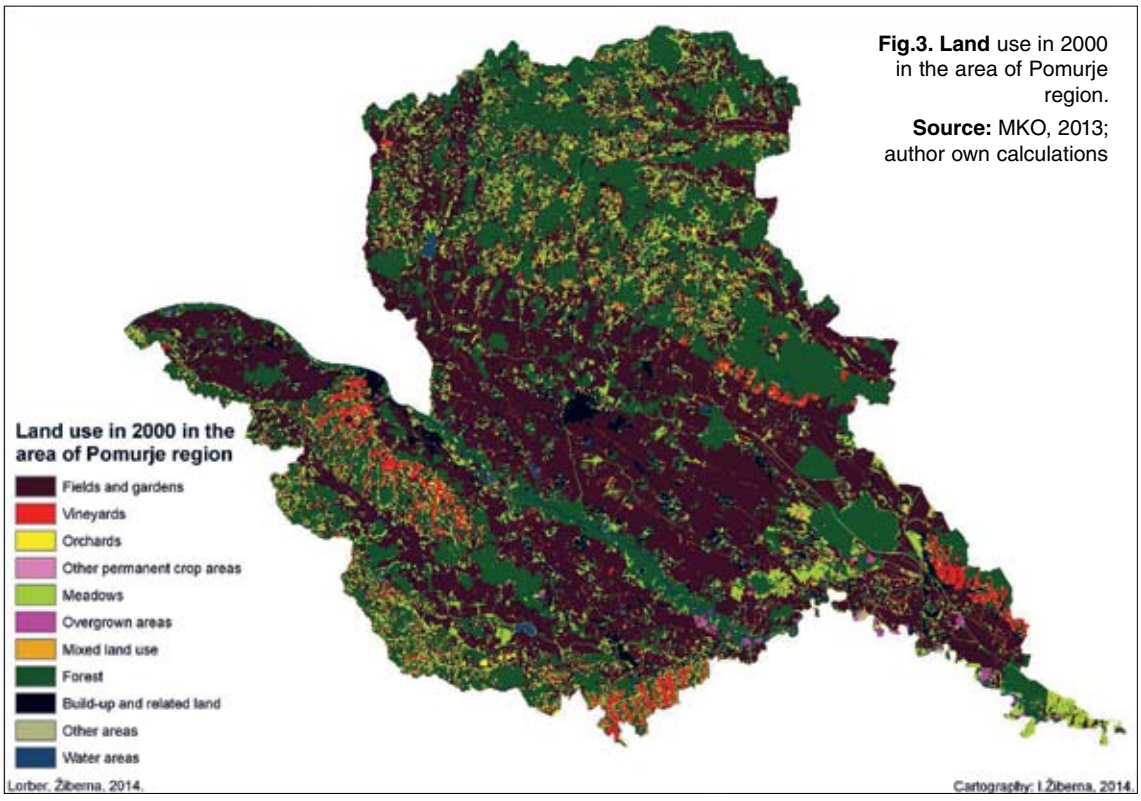

Fig.3. Land use in 2000 in the area of Pomurje region.

Source: MKO, 2013; author own calculations

river basin. This is the area that was in the past traditionally oriented towards agriculture, either arable farming or livestock farming in the flat land or wine-growing and fruit cultivation in the hilly areas, mainly in the area of Ljutomerske gorice and Radgonsko-kapelske gorice. Among the land use categories in the area of Pomurje region in 2000, there was the largest proportion of fields and gardens (60,608.9 or as much as 45.3% of the entire surface, which is by far the largest in Slovenia). Filed surfaces were in large contiguous plots of land in the area of Pomurje plain (Ravensko and Dolinsko), at the bottom of Lendava valley, Mala and Velika Krka and Kobiljski potok. On the right bank, the largest proportion of filed surfaces was in the Area of Apaško polje, Zgornje and Spodnje Mursko polje, and Ščavniška dolina (Figure 3). Wine-growing areas covered 2915.1 ha (2.2%) of the surface and were the most commonly represented in the territory of Ljutomerske, Radgonsko-kapelske and Lendavske gorice, and, fragmentarily, in the territory of south-east edge of Goričko and, in small patches, also in the remaining areas of Goričko.

Orchards covered 1975.4 ha (1.5%) of the surface. Meadow surfaces were – except in the area of intensive agriculture – equally distributed within the region and covered 14415.4 ha of the surface (10.8%). Smaller patches of overgrowing land (634.3 ha, 0.5%) occurred along the Mura river and in the area of Dolinsko. Forest surfaces (40747.8 ha, 30.5%) were found in Goričko, along Mura, at the passage from Ravensko to Dolinsko, in Spodnje Mursko polje and in individual patches in Apaško polje and Slovenske gorice.

In 2012, there were 56,767.6 ha (42.4%) fields and gardens, 2,488.9 ha (1.9%) vineyards, 2,474- 2 ha (1.8%) orchards, 14,385.8 ha (10.8%) meadows, 3,627.1 ha (2.7%) overgrowing plots of land and 43,619.0 ha (32.6%) forest areas in Pomurje region. Changes in land use in the referred period reflected on fields and gardens the most (decrease by 3,841.3 ha), mixed land use (decrease by 2,011.1 ha), vineyards (decrease by 426.1 ha) sand meadows (decrease by 99.8 ha). Among arable land, the increase can be noted in orchards (by 498.8 ha) and other permanent plantations (by 41.5 ha).

In the referred period, arable land decreased by 5,767.9 ha gross which represents 4.3% of the surface of Pomurje region. It is interesting that forest areas and overgrowing areas increased by almost

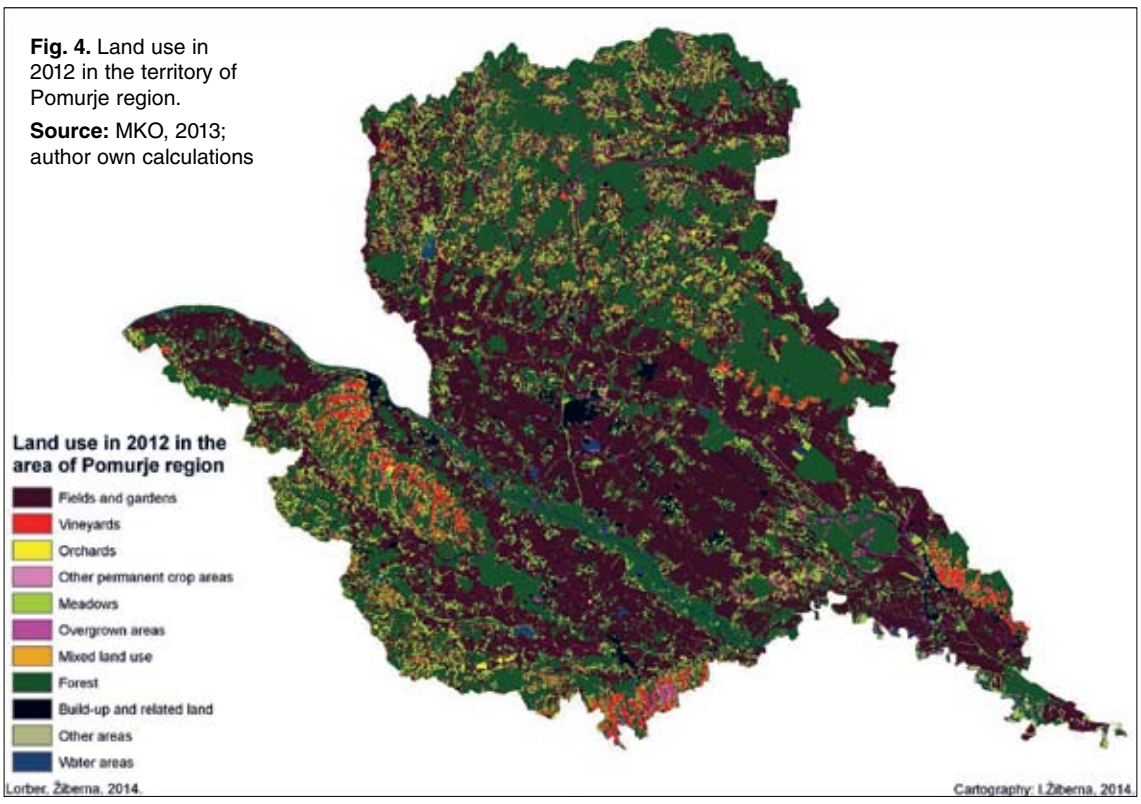

Fig. 4. Land use in 2012 in the territory of Pomurje region.

Source: MKO, 2013; author own calculations

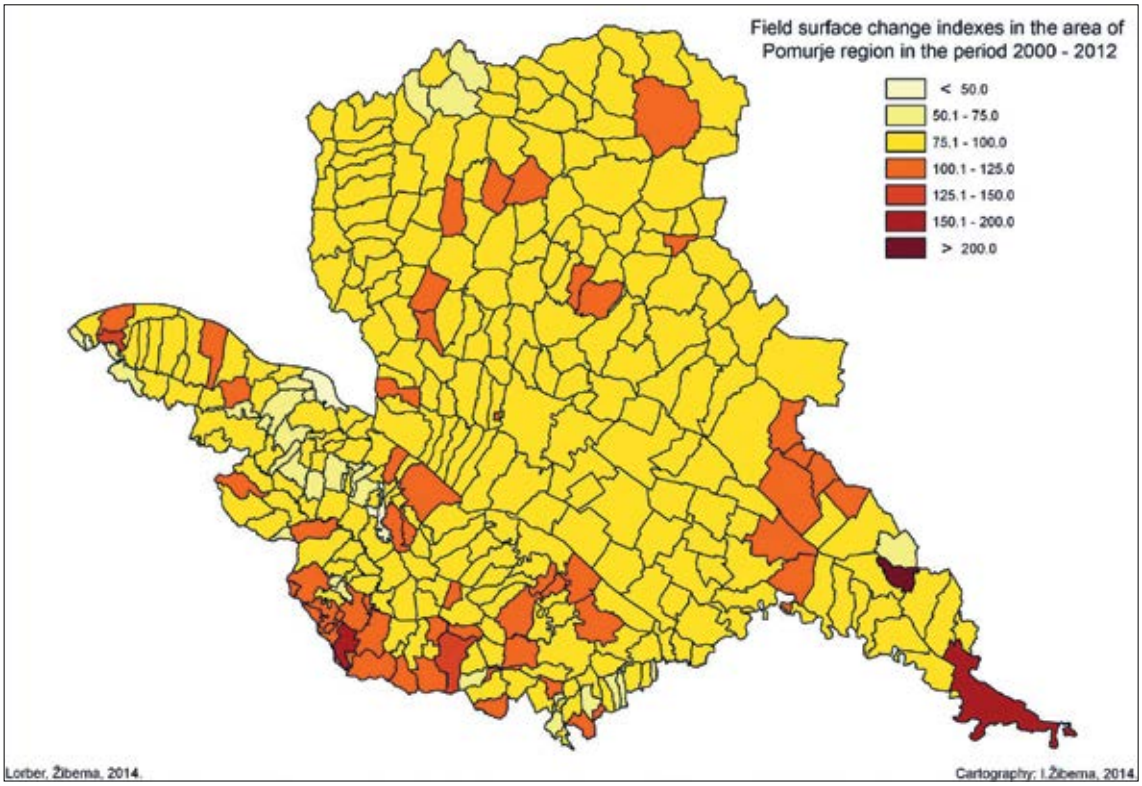

Fig. 5. Field surface change indexes in the area of Pomurje region in the period 2000 - 2012.
Source: MKO, 2013; author own calculations

the same amount (in total by 5,864.1 ha), which already points out to the overgrowing processes in the cultural landscape which, from the viewpoint of food safety, an outstanding place on a Slovenian scale.

Field surfaces in the area receded in the majority of Pomurje region settlements. Positive change indexes in field surfaces were noted only in some settlements which are unequally scattered throughout Pomurje, on Apaško and Zgornje and Spodnje Mursko polje, while growth in field surfaces can be noted in settlements in Srednje Slovenske gorice and Spodnje Mursko polje.

Figure 6 shows that recession of field surfaces is a process that has fairly uniformly covered the whole area mentioned. In the areas of field recession, some clear causes can be identified: the relationship between land use and changes which are a result of the new rural development paradigm. The images show the influence of receding arable land due to building of infrastructure, especially building the Pomurje motorway branch and the road network in general, and the associated infrastructure (rest areas, supply centres) and in addition to that growth of shopping centres, especially around Murska Sobota and some other settlements.

Emerging industrial and business zones in the municipalities with larger natural potential where innovation and entrepreneurship as an important development factor of the new development paradigm found their expression also have an important influence on decreasing arable land. The policy of the European spatial development perspective prioritizes revitalization of brownfields to preserve greenfields and in the context of obtaining strategic goals, to increase competitiveness and the competitive edge of the European Union. When creating local, regional and national strategies, special priority is given to understanding the importance of assuring quality of the environment, maintaining agricultural land and sustainable rural development (Lorber, 2013b). Field surfaces could recede to other forms of arable land too, so from the viewpoint of agricultural land use, data on recession of arable land are more important, as can be seen in Figure 6.

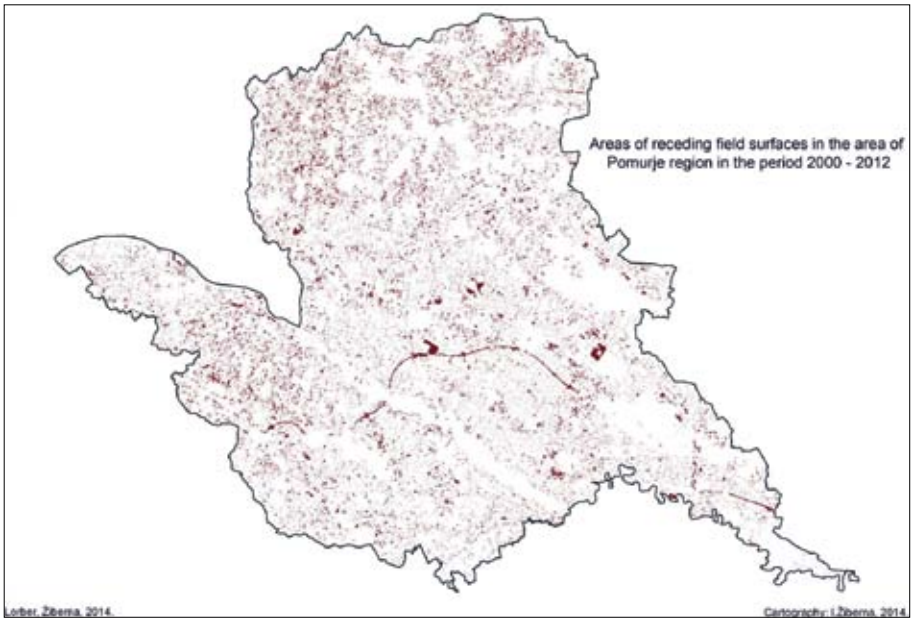

Fig. 6: Areas of receding field surfaces in the area of Pomurje region in the period 2000 - 2012.

Source: MKO, 2013; author own calculations

Arable surfaces in the referred area were also receding uniformly, and the influence of the penetrating infrastructure onto the arable surfaces is still clearly visible here, while at the same time, we can clearly see transition of arable land into overgrowing areas or into the forest in the areas near Mura and unfortunately also in the areas which are very important in the context of food production potential. This process is otherwise characteristic of Slovenia as the arable surfaces did recede the most in the areas with high food production potential (Žiberna, 2013). 3934.3 ha (51.7%) of lost field surfaces were situated in the areas with moderate food production potential, and 1954.1 ha (25.7%) in the areas with high food production potential. As much as 77.4% lost field surfaces were found on relatively fertile land in the area of Pomurje region! And even more unfavourable trends can be noted when it comes to receding vineyards and fruit cultivation surfaces. There are 98.9% lost vineyard surfaces and 93.3% lost fruit cultivation surfaces can be found in the areas with moderate and high

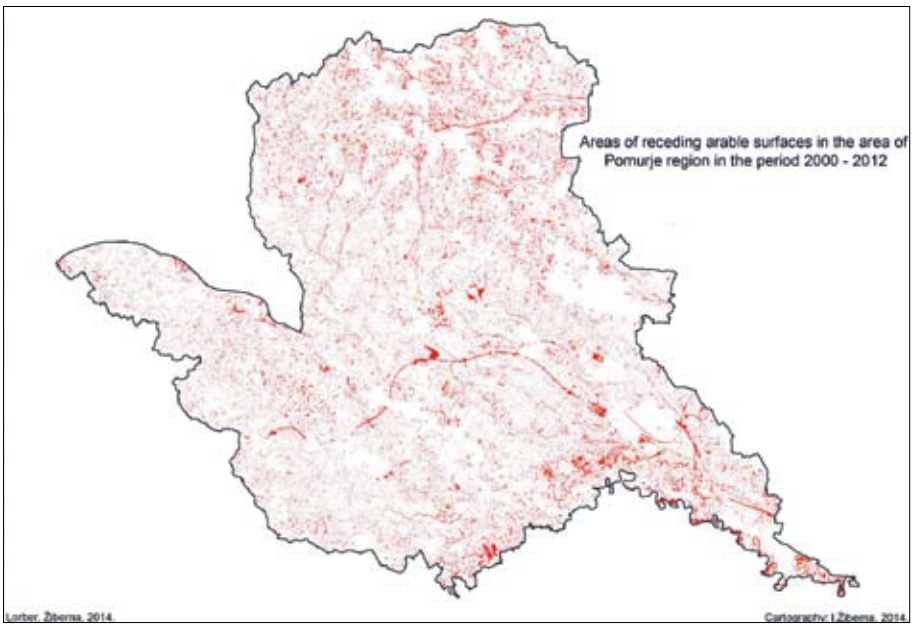

Fig. 7. Areas of receding arable surfaces in the area of Pomurje region in the period 2000 - 2012.

Source: MKO, 2013; author own calculations

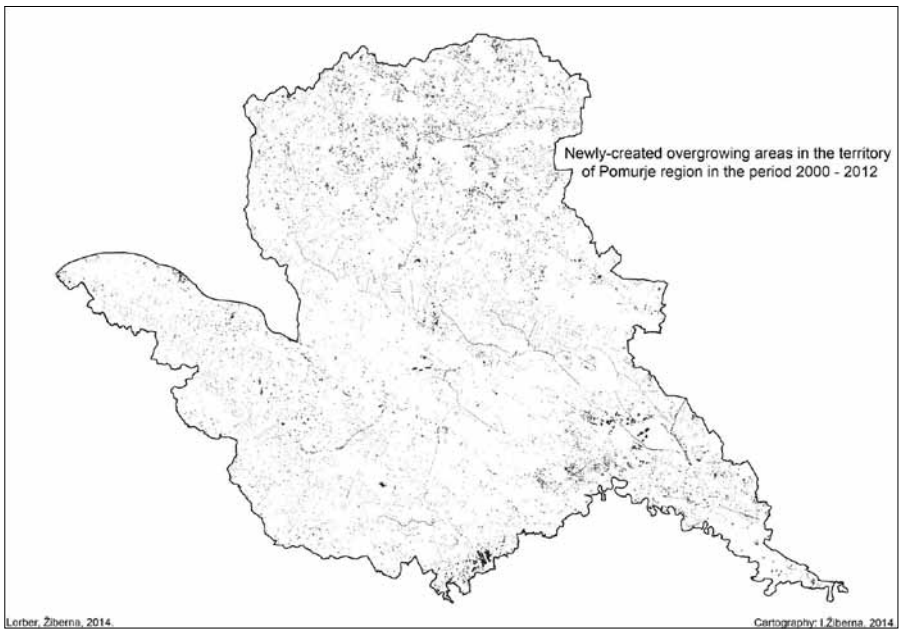

Fig. 8: Newly-created overgrowing areas in the territory of Pomurje region in the period 2000 - 2012.

Source: MKO, 2013; author own calculations

food production potential. Unfortunately, as much as 72.8% of all newly built-up areas are found in these exact areas! From the viewpoint of food safety of a country these trends are extremely unfavourable, and above all, irrational and illogical.

Overgrowing areas in Pomurje region that in 2000 covered 63.3 ha or 0.5% of the surface grew to 3627.1 ha (2.7% of the surface) in 2012. The process of overgrowing is the most notable in Goričko, in the border area along Mura, in the south-eastern part of the Mura plain, and in fragments also in the most fertile part of the Mura plain, unfortunately also in the area of Ljutomerske gorice.

The process of growing forest surfaces can be noted in the entire area of Pomurje region; only in a smaller part of the settlements, situated mostly in the Mura plain and in Spodnje Mursko polje, the decrease of forest surfaces can be detected. The reforestation process is most clearly notable in Goričko, in the border area along Mura around Hotiza and, unevenly, on the right Mura bank. In 2000, there were 40747.8 ha forest surfaces (30.5% of the surface of the entire region), while these increased to 43619.0 ha (32.6%) in 2012. Forest surfaces thus increased by 2871.3 ha (index 107.0). The most notable increase in forest surfaces in addition to the already mentioned area along Mura can be noted mostly in Goričko and – unfortunately – also in Radgonsko-kapelske gorice. Out of the mentioned 2871.3 newly-created forest surfaces, as much as 742.5 ha (or 25.9%) were still under the fields in 2000, 109.9 ha (3.8%) were orchards and 1331.1 (46.4%) were meadows, if we restrict ourselves only to some of the directions of change of soul use. Vast majority of the new forest surfaces was thus created on the former arable land which confirms the theory of visible reforestation process. With concern, we can make a conclusion that in the period 2000 - 2012 as much as 5864.1 ha (or 4.4% of the entire surface and 7.2% of all arable land in 2000) were lost to reforestation and overgrowing.

Spreading of built-up surfaces to the arable land has unfortunately been noted in Pomurje region as well. It has been mentioned that in the referred area in the period 2000 – 2012, 2030.1 ha of new built-up surfaces appeared, of which the vast majority (72.8%) occurred in the areas with moderate and high food production potential. The processes of changing arable land into built-up surfaces are transparently shown by data about the source of the newly-built up land: as much as 1092.3 ha or 53.9% (!) were fields in 2000, 418.1 ha (20.6%) were meadows, 282.8 ha (13.9%) were forests, and 103.1 ha (5.1%) were orchards, if we state only the most common sources of the newly built-up surfaces. Among these, the new motorway with the entire associated infrastructure can be recognised in Figure 9, as well as all the other new communications, shopping centres in the vicinity of larger settlements, and residential areas which are spreading throughout the region in a dispersed manner.

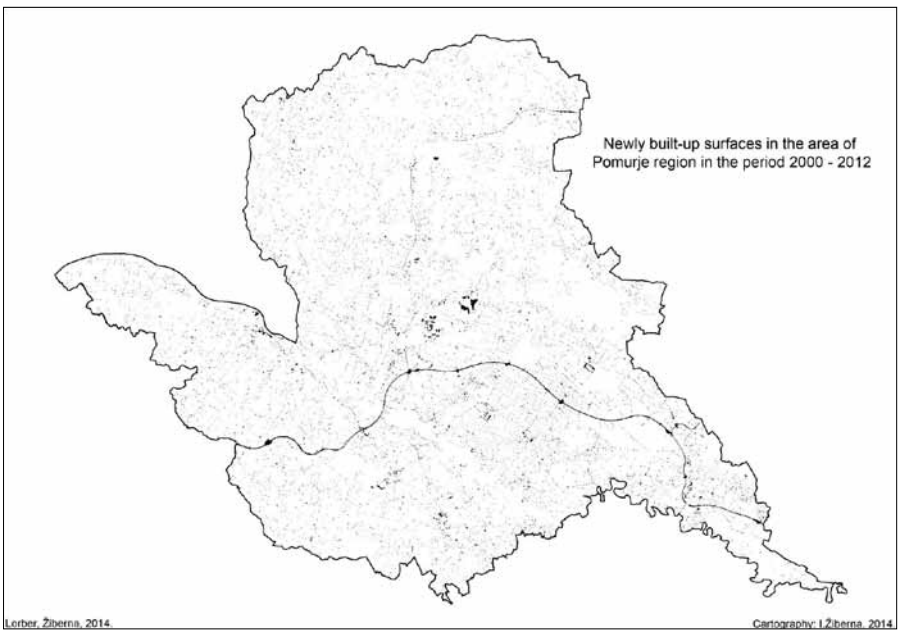

Fig. 9. Newly built-up surfaces in the area of Pomurje region in the period 2000 - 2012.
Source: MKO, 2013; author own calculations

What we can understand from the increase of built-up areas is also the fact that the process is directed in an irrational manner and is, from the standpoint of food safety, also markedly inadequate.

Inadequate processes of land use changes in the area of Pomurje region are unfortunately not only a result of inadequate values and false attitude towards production of healthy food but are also generated by inadequate demographic situation. One of the reasons for extensification of land use in the area of Pomurje region is also the high percentage of elderly population. Ageing index (ratio of population aged 65 or more to population aged up to 14 years) is higher than 100 in the majority of the Pomurje region, and in the Goričko area and in some areas of Pomurje plain and Ščavniška valley it

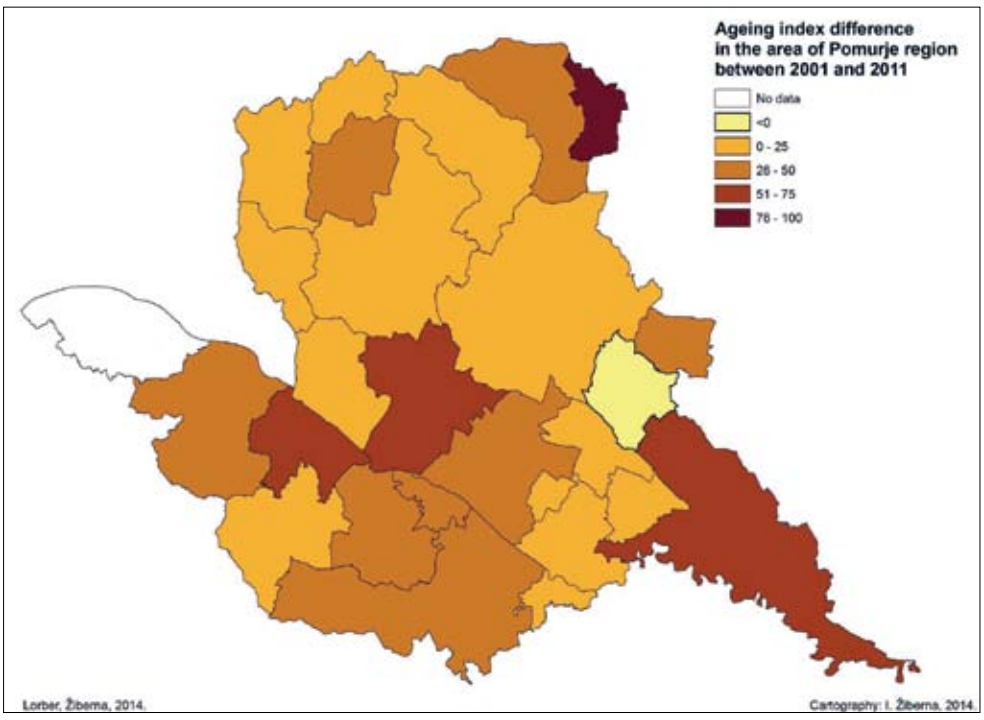

Fig. 10. Ageing index difference in the area of Pomurje region in between 2001 and 2011.
Source: SURS, 2013

is even higher than 300. The process of mitigation the unfavourable trends in land use change in the area of Pomurje region will thus not be associated only with changed evaluation of arable land but with the holistic strategic approach to directing the development in the region. Unfortunately, Pomurje region is not the only problematic area in Slovenia in this respect.

New opportunities to improve quality use of land can be expected with further development of multifunctional activity of the farms which will be founded on innovation and entrepreneurship. Structural changes in agricultural holdings caused the need for additional arable surfaces. Farmers tackled this problem in two ways, by purchasing more land or by leasing it, mostly by combination of both. Data for the past years show that the number of larger farms has been increasing. The number of middle-sized and small farms is decreasing.

DISCUSSION AND CONCLUSIONS

Ensuring good-quality, healthy food is undoubtedly one of the important indicators of quality of life and basic priorities of common agricultural policy of the EU. One of the most important reasons for the lack of food is the change of land use.

Slovenia, compared to other EU countries, has an above average proportion of forests and a below average proportion of arable areas. Large forest cover in itself can be favourable, as forests represent an important sink-hole for CO2 as a greenhouse gas; while from the energy- and economic points of view, wood represents an important renewable source of energy and raw material for both, additional activities on farms and wood industry. In Slovenia, the large proportion of forest cover is to great extent a result of reducing arable areas. According to some estimates, for a stable food-, ecosystemic- and wood balance in the Slovenian territory, an approximate 50% forest cover would suffice.

The indicator of self-sustainability in food in individual countries is comparing arable surfaces per capita. According to estimates, around 0.3 ha of arable land per capita would ensure food supply sustainability in our climate. Only one-third of the discussed countries in the EU met this condition in 2009. Compared to other discussed countries, Slovenia is at the bottom with 0.0858 ha of arable surfaces per capita. The situation was worse only in the Netherlands and in Belgium, while the EU average amounts to 0.2178 ha of arable surfaces per capita. The unfavourable situation in Slovenia in respect of food supply sustainability is to a large extent a result of changed land use, with simultaneous processes of extensification (transition of intensive arable surfaces into meadows, overgrowing areas or forest) or the process of building-up arable surfaces. During the period of 2000 to 2012, building-up was the reason for the loss of over 5000 ha of fields, over 9000 ha of meadows, and a good 2000 ha of vineyards and orchards In other words, 15% of today's built-up surfaces were arable surfaces in 2000.

The new rural development paradigm is of key importance to land use and rural development changes. Majority of authors tend to tackle the development of agriculture and rural areas in a similar way. If the aim of the Common Agricultural Policy of the EU and rural development policy as a whole is to practise integrated development of rural areas, the focus of the policy should be on the varying potentials of each rural region (Voutilainen and Wuori, 2012). Slovenian local communities use local action groups (LAG) to get involved in implementation of the common EU agricultural policy. In the research, we note that despite three operating LAGs in Pomurje region there are not enough innovation and entrepreneurial initiatives for faster rural and agricultural development. Partly, blame for this situation can be put on the financial crisis. The efficiency of initiatives depends on the human capital of the individual environments. Despite well-defined theoretic approaches it can be noted that local environments are lacking knowledge and personnel of different profiles in order to be able to approach creating successful development programmes in an integral manner. The bottom-top approach has not come into life to the full extent everywhere as both, local and broader policies, still influence decision-making too much. The reasons for this can be sought in historic heritage of the previous system which did not take natural development of agriculture into consideration and was based on a large number of small private farms which were facing development restrictions. Their development

was additionally hindered by the favoured larger socially-owned specialised agricultural co-operatives which operated according to planned economy principle, without considering market rules and without proving their efficiency in competitive markets. This way, innovation and entrepreneurship were suppressed in the early stage. Industrialisation and rapid urban development were the reasons for depopulation of the space and the outflow of young people to urban areas. In some environments, the creation of new municipalities increased the process of spreading built-up surfaces into arable surfaces, as this facilitated emergence of new interests for spreading residential and industrial zones and commercial and storage areas mainly to the surfaces with high food production potential. All this resulted in lack of human capital, which is reflected as a problem to implementation of the new rural development paradigm in the practice of new approaches to rural development in transitional countries.

For these reasons, holistic approach was difficult to implement already in the initial stage of creating initiatives, evaluating opportunities to use local natural resources, shaping the structure of the project and of course the care for coordination of all interested parties for successful project implementation. Introduction of the new rural development paradigm made the agriculture as an economic sector more complex and heterogeneous. New relationships are being established between agriculture and rural development at local, regional and national levels.

Trends in economic development in the past decades show the influence of globalisation on changes in rural and agricultural development. Most rural regions in developed countries have already moved beyond their traditional role of providing raw materials. Changes in the structure of income of the farms occurred. With the new development paradigm, space for new approaches to creating income opened. Farmers were looking for their opportunities in introduction of new products and supplementary activities on farms. In the EU – 27 as a whole around 5.2% of farms had at least one other source of income. The largest share belongs to Denmark (52%), and more than one-third to Sweden and Austria. Among the new member countries with other gainful activities were recorded in Slovenia (16.8%), the Czech Republic (15%) and Estonia (13.5%). The significance of multifunctional activity of the farms is in their income efficiency, as on average they reach 8.9% of agricultural standard output in the EU – 27 in 2010 (Eurostat, 2013).

The new rural development paradigm has influenced the changes in spatial development of rural areas through CAP and LAG. In Prekmurje, the emphasis is on building infrastructure, mostly water supply for households, building wastewater treatment plants and modern traffic infrastructure. The share of multifunctionally focused agricultural holdings is on the increase. The emphasis is put on the quality of the products[4] modernising the production and introduction of new products[5], technologies – wine production, innovation[6] – reconstruction of orchards, new semi-manufactured goods, renewable energy sources (thermal energy for greenhouse heating) and services. The basis for intersectoral cooperation is provided by industrial and business zones at municipality level, development of spa tourism and establishing food supply chains and development of logistic activity. Returning to rural values and reviving old trademarks and traditional products and production from the rich cultural heritage is still characteristic of the new EU members.

The future in sustainable development of rural areas lies in development of autonomous development perspectives and discovering domestic potential as well as in integrating with other regions. In the open-market system, rural areas with unfavourable production structures are faced with international competition. They can improve their competitiveness by producing high quality agricultural crops and products, using adequate marketing strategies and by rediscovering the multifunctionality of agriculture – ecologic- and organic food production. Sustainable rural development is enabled by returning to old, environment-friendly production- and processing technologies. Obtaining these

4 http://www.lust.si/

5 http://www.oceanorchids.si/si/index.php

6 http://www.lukosgroup.com/en/en_agro_about_us.html

goals requires support to regional education centres. Further education and promotion of entrepreneurial mind-set will help increase the proportion of pluriactivity and diversification of family farms. Further reduction in number of farms and increase in average farm size will, along with higher productivity, form a basis for subsequent rural development (Lorber, 2009).

We can ascertain that implementation of the new rural development paradigm will have a positive effect on the image of rural areas. This will maintain the settlement and improve positive demographic indicators. Development of a life-friendly environment, adequate infrastructure, accessible healthcare services, education, recreation and new jobs will be, along with the appropriate land use, advantageous for development and revitalisation of the rural areas and food self-supply.

REFERENCES

Bryden, J.M., Dawe, S.P. 1998: "Development Strategies for Remote Rural Regions; What do we know so far?" Keynote Paper for the OECD International Conference on remote rural areas – developing through natural and cultural assets, Albarracin, Spain, 5-6 November 1998, http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/6396/2/pp08br20.pdf (10.8.2014)

Bryden, J.M. 2000: Is there a 'New Rural Policy' ? *International Conference on European Rural Policy at the Crossoads*. University of Aberdeen, Kings College: The Arkleton Centre for Rural Development Research, June 29-July 1 2000. http://scholar.google.si/scholar?q=john+m+bryden+is+there+a+new+rural+polocy&btnG=&hl=sl&as_sdt=0%2C5 (27.10.2013).

Drabenstott, M., Henderson, J. 2006: A New Rural Economy: A New Role for Public Policy, Center for the Study of Rural America, http://www.kansascityfed.org/publicat/mse/MSE_4_06.pdf (04.01.2014).

Gabrovec M., Kladnik D. 1997: Some New Aspects of Land Use in Slovenia. *Acta Geographica TERLUINVII*. Ljubljana.

Galdeano-Gómez, E., Aznar-Sánchez, J. A. & Pérez-Mesa, J. 2010: The Complexity of Theories on Rural Development in Europe: An Analysis of the Paradigmatic Case of Amería (South-east Spain). *Sociologia Ruralis,*Vol. 51, No. 1, (January 2011)

Givord, D. 2000: Defending the European rural and agricultural model at the WTO. *LEADER Magazine nr.25 - Winter 2000/2001*. http://europa.eu.int/comm/archives/leader2/rural-en/biblio/model/art02.htm (03.01.2014).

Kladnik, D. 1999: *Leksikon geografije podeželja*. Inštitut za geografijo. Ljubljana.

Lorber L. 1997: Značenje integracije znanosti i tehnologije (tehnoloških parkova) u prestrukturiranju gospodarstva (na primjeru Slovenije), *Acta Geographica Croatica*, PMF, Zagreb.

Lorber, L. 1999: The economic transition of Slovenia in the process of globalization. *Geografski zbornik 39*, 133-166. http://www.zrc-sazu.si/giam/zbornik/lorber_39.pdf

Lorber, L. 2003a: Prenos znanja in tehnologij kot spodbujevalec regionalnega razvoja = Transfer of know-how and technology as stimulator for regional development. *Podravina*, ISSN 1333-5286, 2003, vol. 2, br. 3, str. 76-89. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=117501

Lorber, L. 2003b: Transfer of know-how and technology-economy, region, university. *Informatologia*, ISSN 1330-0067, vol.36, br.1.

Lorber, L. 2005: Regional development problems of Podravje. *Podravina 4, no. 8*, Samobor 107-120. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=116624

Lorber, L. 2009: Transition in Slovenian rural areas. *Revija za geografijo*, ISSN 1854-665X, vol. 4, št. 1, str. 103-116, ilustr. http://www.ff.uni-mb.si/zalozba-in-knjigarna/ponudba/zbirke-in-revije/revija-za-geografijo/clanki/stevilka-4-1-2009/041-09_lorber.pdf

Lorber, L. 2013a: Spremembe v pristopih k razvoju podeželja : nova razvojna paradigma. *Revija za geografijo*, ISSN 1854-665X, 2013, 8, [št.] 1, str. 9-21, ilustr.

Lorber, L. 2013b: Revitalizacija starih industrijskih območij v jugovzhodni Evropi = Revitalization of traditional industrial areas in South East Europe. *Podravina*, ISSN 1333-5286, vol. 12, br. 23, str. 5-22. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=157953

Lowe, P. Ray, C. Ward, N. Wood, D. Woodward, R. 1998: *Participation in Rural Development: A Review of European Experience* CRE, University of Newcastle upon Tyne

Neal, A. 2012: Conference "The CAP towards 2020 – taking stock with civil society" Summary document of the Workshops drawn up by the rapporteurs, *Workshop 3: CAP & balanced territorial development*.

Nowicki, P. 2012: Conference "The CAP towards 2020 – taking stock with civil society" Summary document of the Workshops drawn up by the rapporteurs, *Workshop 2: CAP and natural resources*.

Perpar, A., Kovačič, M. 2006: Prostorski vidiki razvoja kmetij. *Dela 25*. Oddelek za geografijo. Filozofska fakulteta. Univerza v Ljubljani. Ljubljana.

Perpar, A., Udovč, A. 2010: Realni potencial za lokalno oskrbo s hrano v Sloveniji. *Dela 34*. Oddelek za geografijo. Filozofska fakulteta. Univerza v Ljubljani. Ljubljana.

Perpar, A., Udovc, A. 2012. Development Potentials of Rural Areas – The Case of Slovenia, Rural Development - Contemporary Issues and Practices, Dr. Rashid Solagberu Adisa (Ed.), ISBN: 978-953-51-0461-2, *InTech*, DOI: 10.5772/30675. Available from: http://www.intechopen.com/books/rural-development-contemporary-issues-and-practices/development-potentials-of-rural-areas-the-case-of-slovenia

Plut, D. 2012: Prehranska varnost in Slovenija. *Dela 38*. Oddelek za geografijo. Filozofska fakulteta. Univerza v Ljubljani. Ljubljana.

Ray, C. 2000: Endogenous socio-economic development and trustful relationships: partnerships, social capital and individual agency The Dialectic of Local Development: The Case of the EU LEADER 1 Rural Development Programme *CRE Working Paper (45),* University of Newcastle

Sorrentino, A. 2012: Conference "The CAP towards 2020 – taking stock with civil society" Summary document of the Workshops drawn up by the rapporteurs, *Workshop 1: CAP and food security.*

Terluin, I. 2001: Rural Regions in the EU: Exploring Differences in Economic Development, Rijksuniversiteit Groningen, http://dissertations.ub.rug.nl/FILES/faculties/rw/2001/i.j.Terluin/thesis.pdf (28.02.2014)

Terluin, I. 2003: Differences in economic development in rural regions of advanced countries: an overview and critical analysis of theories, *Journal of Rural Studies* 19, 327-344

Voutilainen, O., Wuori, O. 2012: Rural development within the Context of Agricultural and Socio-economic Trends – The case of Finland, *European Countryside*, No.4

Vrabič Kek, B. 2012: Kakovost Življenja. SURS. Ljubljana. 2012.

Žiberna, I. 2013: Spreminjanje rabe tal v Sloveniji v obdobju 2000-2012 in prehranska varnost, *Revija za geografijo*, 15, 8-1, Filozofska fakuleta, Maribor.

SOURCES

Agenda 2000: http://ec.europa.eu/agriculture/cap-history/agenda-2000/index_en.htm (24.09.2013).

Evropska komisija 2006: *The Leader Approach - A basic guide*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2006, ISBN 92-79-02044-7.

Evropska komisija 2008: Izbor najboljših praks, Program Leader+. *Agri-Leaderplus-Publications, 2008/2*, ISBN 978-92-79-06444-9.

Evropska komisija 2011: Commission Staff Working Paper, Executive Summary of the Impact Assessment, Common Agricultural Policy towards 2020. Brussels, 20.10.2011, SEC(2011) 1154 final/2.

Evropska komisija 2012: The Common Agricultural Policy - A partnership between Europe and Farmers. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2012, ISBN 978-92-79-22067-8, doi:10.2762/31102.

European Commission Directorate General for Agriculture 1999, Agriculture: Process of Analysis and Information Exchange of the WTO. Contribution of the European Community on the Multifunctional Character of Agriculture. Info – Paper October 1999

Eurostat regional yearbook, 2012. Land cover and land use.

Eurostat 2013: Agriculture, forestry and fishery statistics, 2013 edition

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-FK-13-001/EN/KS-FK-13-001 EN.PDF (07.09.2014).

Natura 2000: http://ec.europa.eu/environment/nature/info/pubs/paper_en.htm (06.09.2014).

OECD 2006: The New Rural Paradigm: Policies and Governance. *OECD Rural Policy Reviews*, ISBN 92-64-02390-9.

OECD 2012: *Innovation and Modernising the Rural Economy*, 8th Conference on Rural Development, Krasnoyarsk, Russia, http://www.oecd.org/rural/krasnoyarsk/Innovation-Modernising-Rural-Economy.pdf (7.9.2014)

Poročilo o stanju kmetijstva, živilstva, gozdarstva in ribištva v letu 2011, Ministrstvo za kmetijstvo in okolje. Ljubljana. 2012.

Pravilnik o evidenci dejanske rabe kmetijskih in gozdnih zemljišč. UL RS 122/2008.

Pravilnik o razvrstitvi kmetijskih gospodarstev v območja z omejenimi možnostmi za kmetijsko dejavnost. UL RS 25/2010.

Program razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2007-2013. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. Ljubljana. 2007.

Skupina avtorjev, 2013: Revizijsko poročilo. Uspešnost varovanja kmetijskih zemljišč kot pogoj za samooskrbo. Računsko sodišče RS. Ljubljana.

Medmrežje 1: http://kazalci.arso.gov.si/?data=indicator&ind_id=87 (14.6.2014).

Medmrežje 2: http://rkg.gov.si/GERK/ (2.2.2013).

Medmrežje 3: http://www.stat.si/

SAŽETAK

Nova razvojna paradigma razvoja ruralnog prostora razvila se kao odgovor na neučinkovitost starog razvojnog modela. Proširenje EU na mediteranske države upozorilo je na velike regionalne razlike. Tako se u EU oblikovala zajednička poljoprivredna politika. U prvom se planu nalazila poljoprivreda te poljoprivrednici kao nositelji poljoprivredne djelatnosti. Cilj je bio što veća proizvodnja hrane te poticanje konkurentnosti proizvodnje. Stara paradigma bila je oprečna načelu slobodne trgovine zbog korištenja nadoknada koje su štitile proizvođaće EU pred konkurencijom. Pod pritiskom se razvijenih država EU na institucionalnoj razini odlučila za novi razvojni model. S Agendom 2000 i Leader programima postavljeni su temelji nove razvojne paradigme ruralnog prostora, a koja je 2006 postala globalnom. Ti su temelji slijedili primjere dobre prakse. Eksogeni model poljoprivredne politike zamjenjen je endogenim. Ruralno se područje s novom razvojnom paradigmom tretira kao cjeloviti prostor. Razvojne inicijative nastaju u lokalnoj sredini. Dolazi do umrežavanja ideja koje uključuju politike različitih gospodarskih resora na multiinstitucionalnoj razini. Svijest, te prepoznavanje ruralnih vrijednosti, ekoloških, kulturnih kao i socijalnih, glavni je motivacijski faktor lokalnih zajednica pri pripremi razvojnih projekata. Ključni uvjeti za uspjeh su: fleksibilnost, kompetentnost, učinkovitost i sinergija. Ti se uvjeti odmiću od jednostrane sektorske ovisnosti, a vode ka širokoj međusektorskoj suradnji te integralnom pristupu ruralnom prostoru. U našem nas je istraživanju zanimalo, kako su ti novi pristupi utjecali na promjene u slovenskoj poljoprivredi. Težište je istraživanja bilo na promjenama u korištenju tla u Prekmurskoj regiji (NUTS 3). Istovremeno smo primjećivali promjene u korištenju prostora te vrednovali utjecaj nove paradigme na razvoj poljoprivrede i ruralnog prostora.

KOMPARATIVNA FAUNISTIČKO-MIKROBIOLOŠKA ISTRAŽIVANJA BUNARSKE VODE VIRJA OD 1986. DO 1989. GODINE

COMPARATIVE FAUNAL AND MICROBIOLOGICAL RESEARCH OF THE WELL WATERS OF VIRJE FROM 1986 TO 1989

Dražen PODRAVEC
Magistar biologije
Novigradska 5, 48326 Virje
drazen.podravec@kc.t-com.hr

Primljeno / Received: 18. 8. 2014.
Prihvaćeno / Accepted: 2. 11. 2014.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK/UDC 553.623 (497.5-5 Virje)

SAŽETAK

Zanimanje za proučavanje podzemnih voda javlja se u 17. stoljeću da bi intenzivnija istraživanja započela u 20. stoljeću. Pedesetih godina 20. stoljeća počinju sustavnija istraživanja podzemne faune sjeverozapadnih područja Hrvatske.

Budući do sada nitko nije proučavao podzemne vode Virja i okolice, određeno je 20 bunara za istraživanje fizičko-kemijskih, bakterijskih i faunističkih svojstava njihove vode. To je područje gdje su podzemne vode pod utjecajem rijeke Drave i Bilogore.

Istraživanja su vršena tijekom 1987. godine. Fizičko-kemijski faktori određivani su standardnim metodama (APHA), a za bakterijska ispitivanja korištene su metode za određivanje ukupnog broja saprofitnih bakterija, određivanje koli-titra i koli-indeksa ukupnih koliformnih bakterija i bakterija fekalnog porijekla, te termofilnih bakterija. Faunistički uzorci uzimani su filtriranjem 100 litara bunarske vode.

Uočeno je da promjene ekoloških svojstava vode bunara, kao podzemne vode, mijenjaju i sastav faune i bakteriološku sliku uzorka. Veliki je utjecaj naselja na taj biotop što potvrđuje stalno povećanje broja bakterija fekalnog porijekla. Posebno je jaka bakterijska aktivnost u plitkim bunarima koji su više izloženi onečišćenju s površine. Utvrđeno je i prodiranje termofilnih bakterija iz gnojnice u podzemlje.

Promjene fizičko-kemijskih faktora uvjetuju promjene bakterijskog i faunističkog sastava bunarske vode, tako da su troglobionti (Niphargus) nađeni u najdubljim ujedno i najčišćim bunarima. Troglofili i troglokseni čine faunu plićih bunara s manje vrsta, ali s velikim bojem jedinki (Cyclops).

Sva istraživanja ukazuju na uzajamnu povezanost i ovisnost bakterijskog i faunističkog sastava od fizičko-kemijskih svojstava bunarske vode, dakle i o onečišćenju. O tome ovisi kvaliteta bunarske vode za piće koja u ispitivanim bunarima ne zadovoljava propisane uvjete i nužno je započeti gradnju vodoopskrbnog i kanalizacijskog sustava.

Ključne riječi: podzemne vode, flora, fauna, fizičko-kemijska svojstva vode, bakterijska aktivnost, pitka voda

Key words: ground water, flora, fauna, physicochemical properties of water, bacterial activity, drinking water

1. PREDGOVOR

Proučavanje osobina podzemnih voda i njihova klasifikacija te proučavanje živoga svijeta u njima počelo je u 17. stoljeću i to uglavnom u spiljama i izvorima. Intenzivnija istraživanja započinju u dvadesetom stoljeću i to upravo u našim krajevima, a izvodili su ih domaći i strani istraživači. Nije se moglo niti slutiti o raznolikosti i bogatstvu živoga svijeta i njegovoj starosti. U tom smislu je posebno zanimljivo kraško područje bogato reliktima i endemskim vrstama.

Prema Karamanu[1] (1935.) Valvasor je već 1686. opisao čovječju ribicu (*Proteus anguinus*) i to je bio prvi nalaz jednoga spiljskoga organizma, Leach je 1913. opisao vrstu *Gamarus subterranus*, *Dormitzer* je prvog slijepog desetonošca *Troglocaris schmidti* opisao 1853., a u isto vrijeme prve subterane ciklopide je opisao Pratz. Vejdovsky je 1880. prvi našao vrstu *Bathynela natans* da bi kasnije pripadnike toga roda našli mnogi istraživači među kojima S.L. Karaman (1926.) i Meštrov[2] (1957.).

Istraživanja brojnih biologa pokazala su neslućeno bogatstvo redova, porodica, rodova i vrsta iz podzemnih, posebice intersticijskih voda.

Nakon početnih istraživanja subteranih voda Vejdovkog javljaju se brojni istraživači koji su sustavno proučavali taj biotop i brojne vrste u njemu. Među njima je Stanko Luka Karaman koji je svojim istraživanjem pobudio interes drugih biologa za proučavanje intersticijskih voda. Meštrov navodi (1982.) da su osim kvalitativnih istraživanja podzemnih voda neki istraživači započeli i kvantitativnu analizu odnosa podzemne faune kao npr. Ruffo (1953.), Angelier (1953.), Husmann (1966.) i drugi.

U tim istraživanjima otkrivene su brojne nove vrste. Poznati istraživač podzemih voda S. L. Karaman (1935.) navodi da je skupljeni materijal slao na obradu poznatim specijalistima za pojedina područja kao npr. Vietsu za Hydracarina, Kieferu i Chappuisu za Copepoda, Klieu za Ostracoda, Kuščeru i Wagneru za Turbellaria, Hrabeu za Oligocheta te Babiću i Stammeru za Decapoda. Meštrov navodi da je 1954. i 1957. Copepoda iz različitih područja tadašnje Jugoslavije intenzivno proučavao Petkovski, a Hydracarina Georgijevski.

Prema Meštrovu nizinsko područje sjeverozapadne Hrvatske je pedesetih godina prošloga stoljeća bilo jako slabo istraženo. On spominje D. Šoštarića koji je već 1888. godine opisao neke vrste iz bunara i izvora kao npr. vrstu Candona eremita i Niphargus kochianus.

Godine 1927. je A. J. Wagner opisao vrstu Iglica langhofferi iz jednog izvora na Sljemenu. S. L. Karaman je 1932., 1950. i 1952. provodio detaljnija istraživanja nekih izvora na Medvednici i potoka u blizini Zagreba, te bunara Zagreba, Samobora, Kalnika i Slavonije. Intenzivnija istraživanja u okolici Zagreba provodio je Meštrov od 1957. do 1961. godine. Očito su intenzivnija istraživanja podzemnih voda sjeverozapadnih krajeva Hrvatske i susjednih krajeva započela pedesetih godina prošloga stoljeća u koja su bili uključeni istraživači – specijalisti za pojedina područja pa su otkriveni i opisani brojni novi organizmi. Ovih nekoliko redaka s imenima istraživača samo ilustrira ta nastojanja i nije cjeloviti pregled.

U novije vrijeme su pojačana fundamentalna istraživanja u svrhu isticanja parametara za procjenu interakcija podzemnih i površinskih voda s obzirom na činjenicu porasta onečišćenja tekućica otpadnim tvarima i opasnosti zagađivanja podzemnih voda. Od naših istraživača valja naglasiti Meštrova,

---

[1] Stanko Luka Karaman (Sarajevo, 8. prosinca 1889.– Skoplje, 7. svibnja 1959.), sveučilišni profesor, zoolog, ihtiolog, entomolog, biospeleolog, istraživač biologije podzemnih voda, te autor brojnih znanstvenih edicija s toga područja. Osnivač je Prirodoznastvenog muzeja u Skoplju i svjetski priznati znanstvenik.

[2] Milan Meštrov (Tisno, 12. rujna 1929. – Zagreb, 8. listopada 2010.), hrvatski biolog, pedagog i akademik. Vodio je kolegije iz područja ekologije životinja, zoogeografije, biocenologije i zaštite prirode. Na postdiplomskim studijima bio je voditelj smjera Ekologija. Osim na PMF Sveučilišta u Zagreb bio je suradnik i predavač PMF-a Univerziteta u Novom Sadu, Građevinskog fakulteta u Sarajevu te na Arhitektonskom fakultetu, Tehnološkom fakultetu, Građevinskom fakultetu i Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Po akademiku Meštrovu nazvana je jedna vrsta pijavice – Croatobranchus mestrovi.

Matoničkina[3] i Habdiju,[4] kao i druge koji su dali svoj doprinos proučavanju biologije otpadnih voda. Na sreću saprobitet vode brojnih tekućica u Hrvatskoj je bolji nego prije dvadesetak godina s obzirom na gradnju kanalizacije i pročistača otpadnih voda u brojnim velikim, ali i manjim naseljima.

Ne postoji podatak da se netko bavio podzemnim vodama Virja i okolice, pa time ni florom i faunom toga biotopa.

Bakteriološka ispitivanja nekih bunara s područja bivše općine Đurđevac provodi Higijensko-epidemiološka služba Doma zdravlja Đurđevac temeljem Pravilnika o higijenskoj ispravnosti pitke vode (NN 117/03, 130/03 i 40/04). S obzirom da je posljednjih godina u Podravini izgrađen magistralni vodovod sve je manje uličnih mreža iz bunara i ustanova koja koriste takvu vodu.

Karakteristika svih podzemnih voda u širem smislu riječi je tama. U tu vodu spada i oborinska voda sakupljena u tamnim usjeklinama stijena i ispod kamenja, naročito u krškim predjelima i voda koja se sakuplja u većim ili manjim nakupinama u brdskim spiljama. Ona može teći i tvoriti podzemne tekućice i jezera. Zanimljiva je osnovna voda koja vrlo polagano teče prateći nepropusni sloj tla i intersticijska voda koja ispunjava manje i veće šupljine između čestica šljunka i pijeska pod zemljom.

Već je naglašeno da je osnovna razlika tih i nadzemnih voda nedostatak svjetla, a time i primarne produkcije, niska količina otopljenoga kisika, isključene su periodične promjene zbog izmjene godišnjih doba, ujednačena je temperatura (8 - 10°C), velika vlažnost te zatvorenost i izoliranost tih prostora.

Naravno da se u takvim uvjetima razvio specifičan životni svijet čije su karakteristike depigmentiranost i prozirnost, gipkost, manjak zaštite od isušivanja organizma, razne nijanse zakržljalosti očiju ovisno o evolucijskoj starosti organizma (Niphargus)[5], razvoj drugih osjetila kao npr. četinja na nogama, duge antene i drugo (Assellus cavaticus), nema izraženog seksualnog perioditeta pa kroz godinu nalazimo sve razvojne stadije (Copepoda), zbog snižene temperature slaba produkcija jaja kod ženki i produljen razvojni period.

To su uglavnom sitne životinje. Tipične subterane životinje su stenotermne (sjeverne širine hladne, a južne tople). Neke od njih mogu kroz dulje vrijeme podnijeti povišenje temperature, ali tada prestaje razmnožavanje (Niphargus, Proteus, Amblyopsis). To je stara, slabo prilagodljiva fauna predglacijala i glacijala sa mnogim arhaičkim formama (Bathyella). Za mnoge takve organizme podzemlje je bilo refugium i imalo je konzervirajuće djelovanje na razvoj.

Hrana tih organizama sastoji se uglavnom od detritusa ispranog iz gornjih slojeva kao i od ostataka životinja. Osim detritofaga i grabežljivaca zabilježeni su i neki primjeri nametnika (Couloxenus stygius).Valja naglasiti da kad govorimo o organizmima u podzemnoj vodi govorimo o spiljskoj, intersticijskoj, te vodi izvora i bunara. Te organizme dijelimo na troglobionte, troglofile i i trogloksene.

---

[3] Ivo Matoničkin (Virje, 5. lipnja 1915. – Zagreb 2. ožujka 2010.), hrvatski zoolog, profesor na PMF –u u Zagrebu. Prvi je u Hrvatskoj istraživao ekologiju, biocenologiju i faunu beskralježnjaka u krškim vodama tekućicama. Zajedno sa suradnicima izradio je novu metodu za izračunavanje odnosa produkcije i respiracije. Jedan od osnivača Hrvatskoga ekološkoga društva (1969.). Autor je prvih sveučilišnih udžbenika iz zoologije.

[4] Prof. dr. sc. Ivan Habdija, limnolog i predavač na PMF-u u Zagrebu, predstojnik Zoologijskog zavoda od 1992. do 1997. godine, dekan PMF-a od 2005. do 2008. godine, autor brojnih znanstvenih radova iz ekologije voda. Voditelj posebno zanimljivog kolegija Bioenergetika otpadnih voda.

[5] Rod Niphargus raširen je od Crnoga mora do Engleske i Danske s velikim brojem varijeteta. Osim u bunarima nalazimo ga u spiljama, rudnicima, izvorima i dubokim alpskim jezerima. To su hladno - stenotermne životinje čija je donja granica tolerancije temperature vode 5- 6°C, a gornja 20°C. Povišenje temperature na 18°C kod tih vrsta zaustavlja reprodukciju. Te vrste potječe od nadzemnih oblika iz predglacijala. Osim u Europi neke su vrste nađene u Aziji, Australiji i Sjevernoj Americi. Proučavajući vrste toga roda Vejdovsy je našao (Spandel 1927.) vrste s ostacima očiju (Niphargus elegans), a kod oblika starijih po porijeklu samo ostatke očnih elemenata (Niphargus kochianus, Niphargus caspary) i na kraju one koji nemaju nikakvih tragova očiju (Niphargus puteanus; Chappius 1927.).

2. UVOD

2.1. Podzemne vode Virja i bliže okolice

Svi podaci o podzemnim vodama Virja i okolice nađeni su u arhivu Vodne zajednice Đurđevac (1974.) a ispitivanje je izvodio Institut za geološka istraživanja i Hidrometeorološki zavod Hrvatske u okviru Međunarodne hidrološke dekade. U tom su periodu ispitivana i dva bunara u Virju. Osim fizičko-kemijskih svojstava vode mjereni su i drugi parametri kao apsolutni minimum i maksimum, minimalni i maksimalni vodostaj, srednji vodostaj za svaki mjesec te godišnji niski, visoki i srednji vodostaj podzemnih voda. U tu svrhu su korišteni limnigrafi podzemne vode u kombinaciji s pjezometrima što omogućava osim definiranja vrlo točnih kvalitativnih odnosa i uočavanje kvantitativnih odnosa osobito važnih pri analizi uzajamne veze podzemne vode i vodotoka. Za većinu bunara Virja i okolice nije poznat točan litološki sastav što onemogućava definiranje vodonosnoga horizonta.

Neki od njih ne zahvaćaju niti prvi vodonosni horizont, dok većina zahvaća samo gornji dio vodonosnoga horizonta od 1 do 15 metara, a vodonosni horizont je od pijeska i šljunka. Ispitivanje pjezometrima u Podravini od Koprivnice do Pitomače potvrđuje da se debljina krovine smanjuje od Bilogore prema rijeci Dravi, pa je npr. u graničnom mjestu Ždali tanja od 1 metar, a razina podzemne vode je na 2,4 metra dubine.

Podzemne su vode u uskoj intenzivnoj vezi s površinskim tokovima pa njihovo ponašanje ovisi o režimu površinskih tokova ili pak utječe na njihov režim. To se može utvrditi usporedbom kolebanja vodostaja Drave i razine podzemnih voda. Oscilacije su vrlo slične, ali su za podzemne vode jako ublažene zbog sredine u kojoj se one nalaze (intersticij). Podaci mjerenja u obližnjem Novigradu pokazuju da su oscilacije podzemne vode u skladu s vodostajem rijeke Drave, a amplituda iznosi 408 centimetara. U Virju su oscilacije iste, ali je amplituda manja i iznosi 377 centimetara jer je Virje nešto udaljenije od Drave. Podzemne vode sela Miholjanec koje se nalazi 4 kilometra južnije od Virja prema Bilogori imaju prigušene oscilacije i nemaju sličnosti s promjenom vodostaja rijeke Drave, već su pod utjecajem Bilogore pa i amplituda iznosi samo 208 centimetara. Smjer kretanja podzemnih voda u vrijeme visokoga vodostaja je paralelan s rijekom Dravom, a kod niskih vodostaja podzemne vode hrane (dreniraju) rijeku Dravu.

Na području toka Drave između Koprivnice i Đurđevca gdje se nalazi i Virje, primjećuje se blagi pad vodenoga lica pa su hidroizohipse na karti rjeđe, a smjer kretanja podzemnih voda je prema istoku kod nižih vodostaja i jugoistoku kod viših vodostaja rijeke. Na tom je području očiti utjecaj podzemnih voda s Bilogore što se vidi po skretanju podzemnih voda prema sjeveroistoku tj. prema rijeci Dravi.

Temeljem ovih nekoliko podataka možemo zaključiti da su podzemne vode Virja, zbog njegovoga položaja, jednim dijelom pod utjecajem Bilogore, a drugim dijelom pod utjecajem rijeke Drave, što može znatno utjecati na njihovu kvalitetu.

2.2. Problem pitke vode i otpadnih voda Virja

Razvojem industrije i modernizacijom poljoprivrede te porastom životnog standarda mještana i na selu se aktualizira problem opskrbe zdravom pitkom vodom kao i problem odvođenja otpadnih voda domaćinstava i gospodarskih objekata.

Taj je problem posebno naglašen krajem 20. stoljeća u mjestima bez vodovodne i kanalizacijske mreže kao što je to Virje.

Oko 1400 domaćinstava Virja troši velike količine pitke vode koju crpi iz bunara, a sve otpadne vode ispušta u grabe, mjesni potok Zdelju u kojem je zbog promjene hidrološkog režima sve manji protok vode. Otpadne vode se iz septičkih jama odvoze na njive ili se izlijevaju u obližnje vodotoke, talože preko dubokih upojnih jama i na taj način direktno onečišćuju intersticij i podzemne vode. Zbog tih razloga kvaliteta vode nekih bunara ne odgovara zadanim parametrima za pitku vodu, pa je nemoguća kvalitetna opskrba pitkom vodom. U današnjim uvjetima gradnja kanalizacijske mreže bila bi za Mjesni odbor Virje vrlo upitna zbog prevelikog financijskog opterećenje i bez pomoći Općine

Đurđevac i državnih institucija to bi bila nemoguća misija. Za sada ostaje jedina mogućnost izgradnje zajedničke vodovodne mreže kako bi se mogla redovito kontrolirati kvaliteta pitke vode i vršiti eventualna sanacija. Mogućom izgradnjom hidroelektrane na Dravi taj bi problem bio još više aktualiziran i morao bi se rješavati uz pomoć šire društvene zajednice.

Jedan od zadataka ovih istraživanja je bio odrediti područja na kojima bi se eventualno mogli izgraditi bunari većega kapaciteta za opskrbu Virja kvalitetnom pitkom vodom. O sanitarnim prilikama Virja anketu su među žiteljima provodili članovi vrlo aktivne i napredne grupe Mladih čuvara prirode[6] *Lastavica* pri *Osnovnoj školi prof.Franje Viktora Šignjara* koji su na natjecanjima *Znanost mladima* niz godina osvajali prva mjesta zanimljivim projektima.

Prema anketi iz 1986. godine preko 78% Virovaca ima u kući sanitarni čvor i kupaonicu pa je naglo porasla i potrošnja vode.

Prema procjeni Virje dnevno potroši preko 200.000 litara vode. Naravno da su proporcionalno porasle i količine otpadnih voda (posebice iz kupaonica, kuhinja i sanitarnih čvorova).

Propisno izgrađenu septičku jamu ima 47,94% Virovaca dok drugi otpadne vode puštaju u grabe i okućnice. Približna zapremnina svih tih septičkih jama je oko 4.600 m^3. Znatne količine otpadnih voda odvoze se na njive (47,73%) što ima štetan utjecaj zbog jajašaca crijevnih parazita i povećanje fosfata na poljoprivrednim površinama (smanjena klijavost sjemena), u jarak pored ceste (7,38%), a značajni prijemnik otpadnih voda je potok Zdelja stoga je u njemu kod slabog protoka vode ugrožen živi svijet, a neke su vrste životinja potpuno nestale (Lampetra planeri, Astacus astacus i Lutra lutra).

Istraživanja iz 1983. su ukazala da je voda potoka Zdelja uglavnom beta-alfa mesosaprobna dok u sušna ljeta prelazi u polisaprobnu. Mnogi bunari u jednom dijelu Virja su uz sam tok potoka Zdelja koji sigurno ima utjecaj na kvalitetu voda tih bunara kao i otpadne vode ispuštane na prostor okućnica. Prema podacima iz navedene ankete iz domaćinstava se na godinu ispušta preko 12 miliona litara otpadnih voda, a porastom standarda svakim danom je ta količina veća.

Velika su opasnost za podzemne vode upojne jame u domaćinstvima preko kojih otpadne vode dolaze u intersticij bez prethodne filtracije. Naime, te se jame kopaju sve do poroznoga sloja pijeska i šljunka koji lagano upija vodu. Napunjene su do vrha krupnim šljunkom (*batudom*) i ciglom koji služi kao drenaža. Kad im se zbog nakupljanja masnoća i deterdženata iz perilica rublja smanji propusna i upojna moć, pored nje se kopa nova i tako redom. Mnogi bunari u Virju su plitki (1 – 6 m) pa takav način rješavanja problema otpadnih voda predstavlja opasnost od onečišćenja. Nažalost, neka domaćinstva puštaju otpadne vode u svoje napuštene bunare ili najčešće u grabe ispred svojih kuća (7%). Česte crijevne bolesti mogu se povezati s takvim stanjem u vodoopskrbi.

Mnoga domaćinstva (23%) otpuštaju otpadne vode iz kuhinja i kupaonica odvojeno od fekalnih voda i to u svoje vrtove, grabe ispred kuća i pored putova. Prilikom jakih kiša postoji mogućnost ispiranja tih tvari u bunare i njihovo onečišćenje. Tu činjenicu potvrđuje i povećana količina nitrita, nitrata i fosfata u nekim ispitivanim bunarima. Jedini je zaključak da je problem snabdijevanja zdravom pitkom vodom usko vezan s dispozicijom otpadnih voda svakoga područja pa je uz gradnju vodovodne mreže nužna i gradnja kanalizacijskog sustava. Od 428 bunara koji su u Virju u upotrebi čak 99 % njih nema propisanu zaštitnu zonu od 30 metara budući se nalaze u gusto naseljenom mjestu. To svakako ima znatni utjecaj na kvalitetu pitke vode budući je velika mogućnost onečišćenja bunara ispiranjem s površine.

Sam centar Virja i neke ustanove spojene su na kanalizacijsku mrežu duljine 2 kilometra koja odvodi otpadne vode u potok Zdelju i na koju je priključeno 15 korisnika ili 1,8 %. Naravno da taj

[6] Mlade čuvare prirode kao sekciju Hrvatskoga biološkoga društva osnovao je prof. dr. sc. Vicko Pavičić sredinom sedamdesetih godina prošloga stoljeća. U osnovnoj školi Profesora Franje Viktora Šignjara u Virju sekcija je osnovana 1980. godine pod nazivom Lastavica i postala je jedna od najaktivnijih. Među brojnim malim istraživačkim projektima preko kojih su se mladi uvodili u svijet znanstvenih istraživanja značajna je bila edukacija učenika i njihovih roditelja u podizanju ekološke svijesti. U tu svrhu organizirano je desetak susreta Mladih čuvara prirode osnovnih škola iz Hrvatske na kojima su prezentirana njihova istraživanja. Predavanja su održali i poznati sveučilišni profesori, priznati stručnjaci iz različitih područja biologije i ekologije.

sustav ne zadovoljava nikakve sanitarne i tehničke uvjete i pitanje je dana kada će njegov rad biti zabranjen.

Cijela Podravina je bogata podzemnim vodonosnim slojevima pleistoceno-holocenim šljunčanim i pijescima u kojima je voda vrlo visoke kvalitete a uz sanitarnu ispravnost kapacitet i izdašnost slojeva nije upitna. Budućnost opskrbe Podravine vodom je iz tih slojeva nekom zajedničkom vodoopskrbnom mrežom.

Stanovništvo općine Đurđevac crpi pitku vodu iz bunara ili pomoću zabijenih crpki u zemlju. Zbog dubine vodonosnoga sloja Virovci koriste isključivo bunare i prema dostupnim podacima ima ih u Virju 808, a u upotrebi ih je 428. U novije se vrijeme voda iz njih crpi hidroforskim postrojenjima, a snabdijevanje je organizirano u obliku uličnih vodovoda kojih u Virju ima 34. Na području općine Đurđevac ima 8.587 bunara (Tablica 1) što predstavlja značajan kapacitet, ali i veliku mogućnost onečišćenja podzemnih vodonosnih slojeva (motorna ulja, pesticidi).

Krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina prošloga stoljeća započela je masovna izgradnja privatnih ili uličnih vodovoda bez ikakve dokumentacije, bez izdanih uporabnih dozvola i bez zaštitnih sanitarno- tehničkih mjera. Jedino se vodilo računa o ekonomskom momentu. Nije se vodilo računa o dubini vodonosnoga sloja pa često nije osiguran dovoljno dubok filtracijski sloj kao zaštita od onečišćenja oborinskim, fekalnim otpadnim vodama i vodama iz gospodarskih objekata (gnojnica).

Razumljivo je da sva ova onečišćenja utječu na vrlo osjetljiv ekosustav podzemnih voda, prvenstveno bunarske vode, a onda i cijelog intersticija. Promjene kvalitete vode utječu i na promjenu sastava živoga svijeta toga biotopa o čemu će biti riječi u ovom radu.

Redni broj	Mjesna zajednica	Bunari	Ulični vodovodi	Seoski vodovodi
1.	Đurđevac	938	50	-
2.	Ana	52	1	-
3.	Batinske	70	-	-
4.	Brodić	60	1	-
5.	Budančevica	180	4	-
6.	Budrovac	108	-	1
7.	Crnac	48	5	-
8.	Čepelovac	4	-	1
9.	Dinjevac	71	2	-
10.	Donje Zdjelice	21	-	1
11.	Drenovica	151	1	-
12.	Ferdinandovac	703	6	-
13.	Gornja Šuma	32	-	-
14.	Grabrovnica	146	1	-
15.	Grede Molvarske	48	-	-
16.	Hampovica	93	-	1
17.	Kalinovac	353	9	-
18.	Kladare	157	3	-
19.	Kloštar Podravski	240	3	-
20.	Kozarevac	86	-	1
21.	Križnica	63	-	-
22.	Ledine Molvarske	35	-	-
23.	Lepa Greda	83	1	-
24.	Mala Črešnjevica	48	1	-
25.	Marof Starogradački	100	-	-
26.	Medvedička	157	-	-
27.	Mićetinac	44	10	-
28.	Miholjanec	29	-	1
29.	Molve	287	8	-
30.	Otrovanec	247	1	-
31.	Pitomača	1.123	29	-
32.	Podravske Sesvete	542	4	-
33.	Prugovac	244	1	-
34.	Rakitnica	36	2	-
35.	Repaš	180	2	-
36.	Sedlarica	100	-	1
37.	Sirova Katalena	107	-	1
38.	Stari Gradec	260	2	-
39.	Suha Katalena	47	2	-
40.	Šemovci	17	-	1
41.	Turnašica	23	-	1
42.	Velika Črešnjevica	48	2	-
43.	Virje	808	31	-
44.	Ždala	285	3	-

Tablica 1. Popis bunara na području općine Đurđevac 1986. godine

2.3. Svrha rada

Posljednjih godina je jako aktualiziran problem opskrbe mještana Virja i okolice zdravom pitkom vodom pa se kao imperativ nameće potreba gradnje vodoopskrbnog sustava u Podravini. Za vrijeme sušnih godina (1968., 1971.) problem je pomanjkanje zdrave pitke vode kada jako opada razina podzemnih voda u bunarima. U vrijeme kišnih godina (1966., 1972.) zbog podizanja razine podzemnih voda dolazi do njihova miješanja s površinskim vodama i onečišćenja podzemlja.

To je naročito izraženo i opasno po zdravlje mještana Virja u sjeveroistočnom dijelu naselja gdje su bunari jako plitki i ustvari zahvaćaju površinske vode. Tijekom 1983. izvršena su neka preliminarna mjerenja fizičko-kemijskih svojstava vode nekih bunara u mjestu i uočene su velike razlike u kvaliteti vode.

Zbog te činjenice, ali i češće pojave hidričnih bolesti (podaci virovske zdravstvene ambulante) u tom dijelu naselja izvršena su 1986. ponovno mjerenja fizičko-kemijskih svojstava vode nekih bunara, ali su ispitane i njihove bakteriološke i faunističke osobitosti[7]. Temeljem sakupljenih podataka informativno su virovski bunari podijeljeni u tri grupe:

- Plitki bunari (1-6m) s površinskom vodom
- Bunari srednje dubine (6-18 m) s tankim pokrovom od ilovače iznad vodonosnoga sloja
- Duboki bunari (18-28m) s krovinom debljom od 10 metara

Svi rezultati tih istraživanja ukazali su na povezanost kvalitete bunarske vode s dislokacijom otpadnih voda, pogotovo kod plitkih bunara.

Značajan je i položaj bunara u odnosu na izvor onečišćenja i urednost površine oko njega. Nakon analize svih dobivenih podataka odabrano je dvadeset bunara koji su obrađivani tijekom 1987.

Kvalitativna i kvantitativna analiza svojstava bunarske vode ukazala je da je onečišćenje ograničavajući faktor za rasprostranjenost nekih organizama kao npr. za sve vrste roda Niphargus, koji su svi od reda indikatori ksenosaprobnih voda (Sladeček 1973.) i nisu nađeni u bunarima čije su vode pod jačim utjecajem površinskih voda. Stoga je u istraživanjima valjalo posvetiti pažnju tipičnoj podzemnoj fauni jer su u nekim bunarima s obzirom na njihove ekološke karakteristike prisutni troglobionti, troglofili i troglokseni organizmi koji su tu dospjeli slučajno.

Dominantna je fauna iz podreda Copepoda, porodice Cyclopididae, no i tu postoji razlika u broju vrsta i jedinki. Jedan od zadataka istraživanja bio je i objašnjenje te pojave.

Vrlo je značajna bakteriološka analiza bunarske vode, ne samo zbog higijenskih razloga, već i zbog potpunijeg razumijevanja odnosa kemijsko-fizičkih osobina vode i faunističkog sastava. Stoga je pažnja posvećena komparativnoj analizi svih rezultata istraživanja.

U bunarskoj vodi su potvrđene termofilne bakterije što je siguran znak prodiranja gnojnice u podzemne vode na razne načine i njihovo onečišćenje.

Cilj istraživanja je da se temeljem dobivenih rezultata procjeni kvaliteta bunarske vode koja služi za piće, a sve to kao poticaj za izgradnju kvalitetnog vodoopskrbnog sustava.[8]

3. PODRUČJE ISTRAŽIVANJA

Geografsko-geomorfološke karakteristike ispitivanog područja na neki način određuju i kvalitetu podzemnih voda uz druge utjecaje. Virje je smješteno u podravsko-bilogorskom dijelu središnje Hrvatske. To je područje smješteno između alpskog i dinarskog gorja kao prirodna veza između

[7] U sklopu priprema za natjecanje Znanost mladima, članovi sekcije Mladih čuvara prirode Lastavica virovske Škole, članovi biološke i kemijske grupe istraživali su kvalitetu bunarske vode nekoliko bunara i s tom temom sudjelovali uspješno na republičkom natjecanju. Ta preliminarna istraživanja potaknula su stručni i detaljniji pristup tom problemu čiji su rezultati pak ubrzali dogovore o gradnji mjesnoga vodovoda.

[8] Gradnju mjesnoga vodovoda pokretala je tadašnja Mjesna zajednica već od sedamdesetih godina prošloga stoljeća ali bezuspješno. Tek je 1987. započela izgradnja vodovodne mreže u Đurđevcu a 1992. u Virju. U novije vrijeme je investicija projektiranja i izgradnje prenesena iz ovlasti Općine Virje na Komunalije d.o.o. Đurđevac pa su svi projekti izgradnje mreže u cijeloj općini Virje u programu financiranja Hrvatskih voda, a ulaganja financijskih sredstava Općine su minimalna.

Jadranskog mora i kontinentalnog zaleđa. U geološkom pogledu taj je kraj jako raznolik. Posebno obilježje tom području daje pojava tektonsko-stratigrafskih elemenata evropskog prostora. Lesni nanosi različitih osobina pleistocenske starosti pokrivaju niže padine brežuljaka i više terase pridravskog pojasa, dok brežuljci Bilogore sadrže izrazite elemente mlađe kvartarne građe prostora središnje Hrvatske. U tim povijama nalazimo najmlađe tercijarne naslage, a na površini naslage paleogenske starosti.

Za pridravski pojas Podravine posebno je važan pokrov pleistocenskih pijesaka karakterističnih za jugozapadnu Mađarsku, dok je u našoj zemlji samo njihov manji dio.

Međa između bilogorske povije i pridravske ravnice ukazuje na tektonsku mladost. Taj pojas je zbog mladosti i nestabilanosti poznat kao jače seizmičan. Za središnju Hrvatsku je karakteristično da ima najviše površinskih voda u cijeloj Hrvatskoj. Razvijenost tekućica više je rezultat sastava zemljišta i njegovih hidrogeoloških osobina, nego hidrometeoroloških osobina kraja.

Svi potoci teku s Bilogore u smjeru okomitom na pridravsku ravnicu u koju su vjekovima nataložili razni materijal, tako da se ispod nepropusnog sloja ilovače nalazi vodonosni pješčano-šljunkovit sloj razne debljine. Režim podzemnih voda je usko vezan s površinskom hidrografijom. U tom pogledu Drava ima značajnu ulogu sa svojim snježno-ledenjačkim režimom pa je bogata vodom u prvoj polovici toploga razdoblja, s ljetnim maksimumom i zimskim minimumom. Već je rečeno da na taj način Drava u ljetnom periodu drenira, *hrani* podzemne vode pridravlja.

Za istraživanje je odabrano 20 bunara na području naselja Virje na način da je pokriveno cijelo mjesto (Karta 1). Tako se nakon analize rezultata mogao dobiti pregled kvalitete bunarske vode Virja, njezine kemijsko-fizičke i bakteriološke karakteristike, te faunistički sastav. Kod odabira bunara pazilo se na određene osobitosti bunara i staništa:

- Dubina bunara i njegov periferni položaj u naselju
- Nasuprotni položaj od smjera toka podzemnih voda
- Blizina potoka Zdelja čije su vode veoma onečišćene posebice u vrijeme slaboga protoka ljeti
- Blizina stočne i svinjogojske farme kao značajnog zagađivača
- Blizina gnojišta i seoskih gospodarskih zgrada
- Blizina nekih drugih izvora onečišćenja
- Plitki bunari s površinskim vodama
- Niska područja u kojima dolazi često do poplavljivanja i ispiranja s površine pa je kvaliteta vode uglavnom loša
- Bunari za koje nije uočen nekakav negativni utjecaj na kvalitetu vode
- Bunari u blizini loše izvedene neadekvatne mjesne kanalizacije
- Bunar koji se ne koristi više od 15 godina (Dijagram 1)

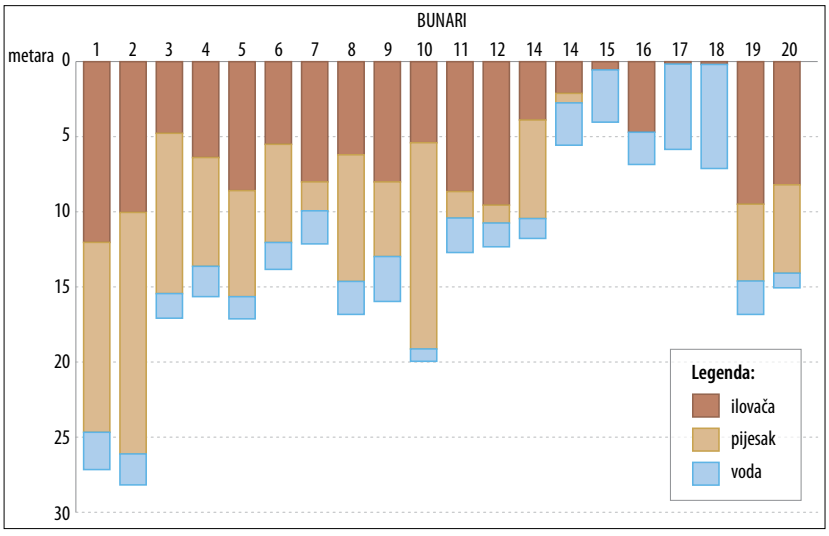

Dijagram 1. Grafički prikaz dubine bunara, sastava tla i visine stupca vode

Slika 1. Napušteni bunar u središtu Virja koji je nekad koristilo 20-ak kućanstava

Slika 2. Napušteni bunar u Virju u blizini ulične grabe s otpadnim vodama iz domaćinstva

Ispitivani bunari i njihove osnovne karakteristike:

Broj	Karakteristika bunara i staništa
1	Bunar je u blizini gospodarskih zgrada i betoniranog gnojišta, okoliš uređen, natkriven, dubina 27 metara, stupac vode 1m.
2	Bunar je smješten između dva domaćinstva okružen gospodarskim zgradama u kojima borave životinje, okoliš neuredan i postoji mogućnost slijevanja površinskih voda, dubina 28m, obilno vode.
3	Bunar smješten uz gospodarske zgrade sa životinjama, u blizini potoka Zdelja, zbog nagiba lako ispiranje oborinskim vodama s površine, dubok 17 m, stupac vode 2 m.
4	Bunar je smješten u urednom, betoniranom dvorištu pa ne postoji mogućnost površinskog ispiranja oborinskim vodama iako su u blizini staje i dobro betonirano gnojište, dubina 20 metara.
5	Bunar je smješten u prostranom betoniranom dvorištu, pokriven betonskim poklopcem, u blizini farme svinja, dubina 17 metara, stupac vode 1,5 metar, izgrađen od cigle.
6	Bunar je u sredini naselja, teren nizak, u blizini gospodarske zgrade, natkriven, dubok 14 metara, stupac vode 2 metra.
7	Bunar na sredini dvorišta, teren nizak i poplavni, okružen gospodarskim zgradama, jako je ispiranje organskih tvari (gnojnice) oborinskim vodama, dubok 12 metara, stupac vode 2 metra.
8	Bunar u razini terena, provizorno pokriven,velika mogućnost ispiranja površinskim vodama, izgrađen od betonskih cijevi, u blizini ulična graba puna otpadnih voda iz perilica rublja i kuhinja, dubina 17 metara, stupac vode 2,5 metra.
9	Bunar je u neposrednoj blizini nezaštićenog gnojišta i bez prihvatne jame za gnojnicu, teren nizak i poplavan, dubina 16 metara, stupac vode 3 metra.
10	Bunar je na povišenom terenu, nema u blizini gospodarskih zgrada, potok Zdelja udaljen stotinjak metara, dubina 20 metara, voda protočna, stupac vode samo 0,5 metra.
11	Bunar smješten u skučenom dvorištu u blizini gospodarskih zgrada, gnojišta, septičke i upojne jame i odvoda mjesne kanalizacije, dubina 13 metara, stupac vode 3 metra, izgrađen 1961.
12	Bunar smješten na kosom terenu tako da je prema njemu ispiranje iz obližnje stočne farme, 20 metara od potoka Zdelja, dubina 13 metara, stupac vode od 1 do 1,5 metar ovisno o vremenu.
13	Bunar samo 7 metara udaljen od potoka Zdelja, oko njega je vrt koji često gnoje stajnjakom, dubina 12 metara.
14	Bunar je smješten između kosina kojima se slijeva oborinska voda iz dvorišta i grabe uz cestu u kojoj leži otpadna voda, dubina 6 metara, stupac vode 3 metra.
15	Bunar je smješten na maloj uzvisini, a do vode je za visoka vodostaja 1 do 2 metra, stupac vode varira od 1 do 5 metara, zanimljivo je da je nivo vode u ovom bunaru za 2 metra viši od vršnog ruba obližnjeg bunara udaljenog samo 25 metara.
16	U ovom dijelu Virja bunari su plitki kao i ovaj u kojemu je do vode samo 6 metara, razina vode jako varira i ljeti gotovo presuši, smješten je u blizini betoniranog gnojišta.

17	Tipični je primjer bunara s površinskim vodama i jakog onečišćenja ispiranjem oborinskim vodama, u vrijeme visokog vodostaja voda teče iz bunara, stupac vode od 1 do 7 metara koliko je i bunar dubok.
18	Bunar s najlošijom kvalitetom vode (preliminarno istraživanje 1987.), voda gotovo u razini gornjeg ruba bunara, stupac vode varira od 1 metar do 8 metara u kišnom periodu, onečišćenje ispiranjem je veliko.
19	Ovaj bunar spada u grupu srednje dubokih objekata (11 metara), nalazi se u sjeveroistočnom dijelu mjesta gdje su bunari zariveni u prvi vodonosni sloj, nalazi se u blizini gospodarskih zgrada i gnojišta, stupac vode oko 2 metra.
20	Bunar koji se ne koristi, natkriven je, smješten u vrlo neurednom okolišu u blizini gospodarskih zgrada i gnojišta, dubina 15 metara, stupac vode 1 metar.

Karta 1. Pozicija ispitivanih 20 bunara u Virju 1987. godine

Dubina bunara u Virju varira od 1 do 28 metara što svakako ima utjecaj na kvalitetu njihovih voda. Sigurno je da kod dubljih bunara dolazi teže do onečišćenja, ako je ostvarena minimalna zaštita kontaminacije oborinskim vodama. Stariji bunari zidani su specijalnom opekom dok su noviji izgrađeni od betonskih cijevi i ako su dobro postavljenje pružaju sigurniju zaštitu podzemnih voda od zagađenja s površine. Također je većina bunara u blizini gospodarskih zgrada, gnojišta, septičkih i upojnih jama što ima svakako znatan utjecaj na kvalitetu bunarske vode, koja je još uvijek jedini izvor vode za piće.

Budući da Virje nema javni vodovod u bunare su postavljene crpke i hidrofori pa su tako napravljeni ulični vodovodi, ali nitko ne kontrolira kvalitetu vode koja se koristi. Valja reći da je na taj način ipak spriječena kontaminacija vode prljavim kantama i užadima za izvlačenje vode iz bunara.

4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

4.1. Vrijeme istraživanja

Sva su mjerenja i istraživanja vršena kroz četiri godišnja doba 1987. godine čije karakteristike nisu bile tipične zbog prilično kišovita vremena. Uzorci iz svih bunara uzimani su u razmaku od nekoliko sati i odmah obrađivani na tereni ili u laboratoriju. Fizičko-kemijska svojstva vode mjerena su četiri puta godišnje osim nitrata, nitrita i fosfata čija je količina mjerena samo ljeti i zimi. Bakteriološki uzorci su uzimani sterilnim bočicama i u periodu od najviše tri sata nacjepljivani na odgovarajuće podloge, a rezultati su očitavani nakon 24 ili 48 sati.

Faunistički materijal je sabiran kroz dva dana, svaki dan po deset uzoraka kako bi se materijal stigao detaljno pregledati, opisati, izbrojiti jedinke, fiksirati i kasnije determinirati do vrste. Proljetno mjerenje i uzimanje uzoraka vršeno je od 15. ožujka do 25. ožujka, ljetno od 25. lipnja do 4. srpnja, jesensko od 24. rujna do 3. listopada i zimsko od 21. prosinca do 29. prosinca 1987. godine. U vrijeme proljetnih istraživanja vodostaj u bunarima je bio prilično visok, ljeti je samo malo opao jer je bilo kišovito vrijeme. Jesen je bila topla i suha pa je vodostaj bio izrazito nizak, da bi zimi ponovno porastao.

4.2. Fizičko-kemijski faktori

Mjerenja su izvođena na terenu, u Kemijskom laboratoriju Centralne plinske stanice Molve i Centralnom kemijskom laboratoriju INA-Naftaplina u Zagrebu. Na terenu je mjerena količina otopljenog kisika, količina slobodnoga ugljik(IV)oksida, temperatura zraka i vode. U laboratoriju je mjeren alkalinitet, ukupna i karbonatna tvrdoća, koncentracija vodikovih iona (pH), $KMnO_4$ potrošak, specifična električna vodljivost, te količina nitrata, nitrita i fosfata. Za sva mjerenja korištene su standardne metode koje se danas najčešće koriste (APHA, 1967.). Uzorci vode su uzimani u dobro isprane boce nakon pet minutnog istjecanja vode iz slavine ili uz pomoć užeta i kante direktno iz bunara. Temperatura vode je mjerena običnim laboratorijskim termometrom s decimalnom podjelom na skali od 1°C. Količina kisika mjerena je jodometrijski po Winkler-Bruhnu (APHA, 1967.) Vrijednost zasićenja kisikom izračunavana je pomoću tablica po Foxu (Czensny 1960.). Slobodni CO_2 je određivan titrimetrijski po Tirlichu. Alkalinitet je određivan titrimetrijski s 0,1M HCl, uzorak mora biti proziran u protivnom se mora profiltrirati kroz aktivni ugljen (Libmann, 1962.).

Određivana je p i m vrijednost, te karbonatna tvrdoća u mg $CaCO_3/dm^3$. Ukupna tvrdoća vode mjerena je volumetrijski(kompleksometrijski), a kao sredstvo za titraciju korišten je komplekson III (otopina dinatrijeve soli etilendiamintetraoctene kiseline). Koncentracija vodikovih iona mjerena je u laboratoriju pH metrom tipa PHM82 Standard, *Radiometer* Kopenhagen. $KMnO_4$ potrošak mjeren je na 100 ml uzoka vode, a oksidacija je vršena s 0,05 M $KMnO_4$ uz dodatak sulfatne kiseline (1:3). Specifična vodljivost elektriciteta mjerena je konduktometrom tipa CDM 83, Conductivity meter, *Radiometer*, Kopenhagen. Mjerenje količine nitrata, nitrita i fosfata provedeno je spektrofotometrijski spektrofotometrom tipa Varian 634, nitriti kod 520nm, nitrati brucin metodom kod 410 nm, a fosfati kod 405 nm.

4.3. Bakteriološka istraživanja

Bakteriološka ispitivanja svih 20 bunara izvođena su u Mikrobiološkom laboratoriju Botaničkog zavoda Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i u Mikrobiološkom laboratoriju tvornice lijekova *Belupo* u Koprivnici.

Uzorci su uzimani u sterilizirane bočice od 20 ml zaštićene aluminijskom folijom. Slavine su prije uzimanja uzorka obrisane vatom namočenom u alkohol, a uzorak je uziman nakon 10 minutnog istjecanja vode iz slavine. Uzorci su isti dan nacjepljivani na podlogu. Tijekom 1987. godine izvođena su sljedeća ispitivanja:

- određivanje koli-titra i koli-indeksa ukupnih koliformnih bakterija fekalnog porijekla,
- ukupan broj saprofitnih bakterija,
- broj termofilnih bakterija, te njihov titar i indeks,
- biokemijska diferencijacija čiste kulture iz laktoznog bujona (ALPV).

Kod određivanja koli-indeksa i koli-titra (Birger, 1967.)korištena je podloga laktozni bujon (Andrade laktoza peptonska voda ALPV) koncentracije 50g podloge na 1000 ml vode za velike epruvete u koje je stavljeno 10 ml podloge i nacijepljeno 10 ml uzorka bez razrjeđivanja. U male je epruvete stavljeno 5 ml podloge koncentracije 25 g na 1000 ml vode i nacijepljen je 1 ml uzorka koncentracije 1, -1 i -2. U svaku je epruvetu stavljena Durchammova cjevčica. Očitovanje rezultata vršeno je po tablici 62 iz Birgera, 1967. Kao pozitivna reakcija uzeta je ona kod koje je došlo do promjene boje i pojave plina što je znak da bakterije razgrađuju podlogu. Inkubacija je provedena za ukupne koliformne na 37°C kroz 48 sati, a za koliformne fekalnog porijekla na 44°C kroz 24 sata.

Broj saprofitnih bakterija određivan je na mesno-peptonskom agaru (MPA) uz inkubaciju 1ml uzorka na temperaaturi 37°C kroz 24sata.

Mesno-peptonski agar je korišten i za dokazivanje termofilnih bakterija u uzorcima bunarske vode. U malu petrijevku stavljen je deblji sloj podloge kako ne bi došlo do isušivanja, a zatim je nacijepljeno 0,2 ml uzorka uz inkubaciju na 55°C kroz 48 sati.

Iz svih pozitivnih uzoraka na termofilne bakterije određivan je titar i indeks termofilnih bakterija. Na 5 ml podloge mesno-peptonskog bujona (MPB) nacijepljen je 1 ml uzorka koncentracije 1, -1,-2 i -3 uz inkubaciju od 2 sata na 55°C. Zamućenje je znak pozitivne reakcije, a rezultat je očitan prema tablici 63 iz Birgera, 1967.

Biokemijska diferencijacija čiste kulture iz laktoznog bujona (ALPV) provedena je pomoću niza specijalnih podloga kao završni test u određivanju bakterija. Iz pozitivnih uzoraka na ALPV precijepimo materijal metodom iscrpljivanja u petrijevke na endoagar radi izoliranja čiste kulture.

Čista kultura nacijepljena je na sljedeće podloge:

1. Podloga za citokrom oksidaza test – pozitivna reakcija rezultira promjenu boje u plavu.
2. Glukozni bujon – potvrda bakterijske razgradnje glukoze uz brom-timol plavo kao indikatora.
3. Laktozni bujon (ALPV) + Andradeov indikator – potvrda da li bakterije razgradnjom laktoze stvaraju kiselinu i plin.
4. Podloga za stvaranje indola – prisustvo indola utvrđivano je Kovaczeovim reagensom. Prsten trule višnje na površini bujona znak je pozitivne reakcije. 5. Podloga za metil-crveno test- nakon inkubacije od 48 sati na 37°C dodamo metilno crvenilo
5. Podloga za Voges- Proskaue (stvaranje acetil-metil karbinola)- nakon inkubacije od 48 sati na 37°C dodamo par kapi alfa-naftola (w-5%) i par kapi otopine KOH (w -40%), pozitivan rezultat daje boju trešnjina cvijeta.
6. Citratni agar (Simmsonov citratni agar) – nakon inkubacije od 48 sati na 37°C pozitivna reakcija daje promjenu plave boje u zelenu.
7. Kliglerov dvostruki šećer – inkubacija 48 sati na 37°C.

Temeljem karakterističnih biokemijskih svojstava pojedine vrste bakterije očitamo rezultate kao pozitivne (+) ili negativne (-), te odredimo rod i vrstu (Birger, 1967., tablica 21).

4.4. Faunistička istraživanja

Za kvalitativnu i kvantitativnu faunističku analizu uzoraka bunarske vode procjeđivano je 100 litra preko plantonske mreže od 112 mikrona i to u svako godišnje doba 1987. godine. Voda je iz bunara vađena pomoću užeta i kante od 10 litara budući da na tom području nema zabijenih cijevi u vodonosni sloj već postoje samo elektromotorne crpke koje unište faunistički materijal. Sakupljeni materijal spreman je u opodeldok bočice od 20 ml.

Laboratorijska obrada uzoraka sastojala se od sljedećeg:

- Sortiranje materijala,
- konzerviranje organizama,
- determinacije organizama.

Faunistički je materijal prvo pregledan makroskopski, a nakon toga uz pomoć binokularne lupe i mikroskopa. Organizmi su sortirani prema skupinama i stavljani u epruvete s oznakom broja lokaliteta i vremena uzimanja uzorka. Konzerviranje organizama vršeno je 3% formalinom ili 70% alkoholom u koji je stavljeno malo glicerina.

Posebno zanimljivi organizmi su stavljani u zasebne epruvete i označavani. Determinacija organizama izvedena je pomoću navedene literature do vrste gdje god je to bilo moguće.

5. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

5.1. Rezultati ispitivanja fizičko-kemijskih svojstava bunarske vode

Rezultati ispitivanja prikazani su tablicama i grafikonima. Analizom i uspoređivanjem svih rezultata mogu se uočiti razlike u fizičko-kemijskim svojstvima uzoraka vode i potvrđuje se pretpostavka o utjecaju površinskih i otpadnih voda na podzemlje. Ta svojstva se mijenjaju od staništa do staništa i imaju bitan utjecaj na razvoj životnih zajednica. (Tablice 2, 3, 4, i 5 – zbirni rezultati mjerenja fizičko-kemijskih faktora bunarske vode Virja tijekom četiri godišnja doba 1987. godine).

Temperatura vode

Temperatura vode je značajan ekološki faktor u površinskim i podzemnim vodama. Kod prvih, temperatura znatno ovisi od temperature okoline dok je kod podzemnih voda ujednačena s malim godišnjim kolebanjima. Kod podzemnih voda Virja tijekom 1987. godine varirala je od 9 do 12°C.

Budući da svaki organizam definira svojom ekološkom valencijom granice efektivne temperature unutar kojih se može održati, temperatura vode postaje ograničavajući faktor za razvoj populacije jedne vrste, ali i za razvoj cijele biocenoze.

Budući su podzemni organizmi hladno stenotermni koji žive u biotopu s malo raspoloživog kisika, svako povišenje temperature rezultiralo bi ubrzavanjem biokemijskih procesa, prema tome i veću potrošnju kisika i asfiksiju. U tim vodama se odigravaju i brojni drugi kemijski procesi koji ovise o toplini. Tako bi zbog nižih temperatura bili usporeni i procesi razgradnje alohtonih tvari.

Iz rezultata mjerenja temperature bunarske vode mogu se izračunati srednje vrijednosti i izvući brojni zaključci. Srednja godišnja temperatura bunarske vode je 10,46°C, a srednja godišnja temperatura zraka 13,12°C, samo 2,66°C viša.

Količina kisika u vodi

Važan biotički faktor je količina otopljenog kisika u vodi koji aerobni organizmi troše za metaboličke procese. Za podzemne vode su uobičajene niske vrijednosti otopljenog kisika. Koncentracija otopljenog kisika ovisi o koeficijentu topljivosti i o intenzitetu asimilacijskih i disimilacijskih procesa. Kisik se u vodi troši neprestanom respiracijom biljnih i životinjskih organizama i oksidacijom organske tvari autohtonog i alohtog porijekla. Stoga smanjenje količine otopljenog kisika može biti indikator onečišćenja organskim tvarima. Odnos srednjih godišnjih vrijednosti temperature vode, zasićenja kisikom i deficita kisika u bunarskoj vodi Virja tijekom 1987. prikazan je grafikonom 1.

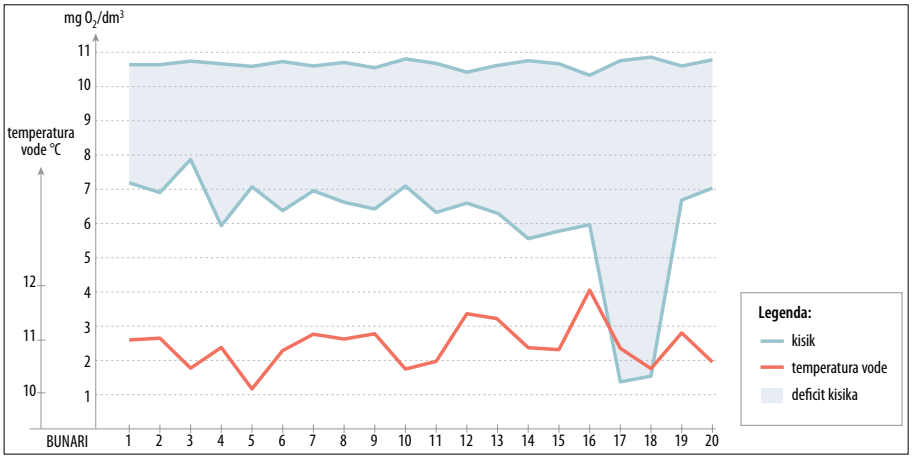

Grafikon 1. Odnos srednjih godišnjih vrijednosti temperature vode, zasićenja kisikom i deficita kisika u bunarskoj vodi Virja u 1987. godini

Vidljivo je da je količina otopljenog kisika u bunarima približno jednaka, osim u plitkim bunarima u kojima su vrijednosti ekstremo niske zbog bakterijske razgradnje organskih tvari koje su odraz onečišćenja bunarske vode. Najviši postotak zasićenja kisikom je 68,98% a najmanji 14,45%, analogno tome je deficit kisika u prvom slučaju 31,02 %, a u drugom čak 85,55 %.

Valja naglasiti da je za podzemni biotop određeni postotak deficita kisika normalna pojava, no svako znatnije povećanje te vrijednosti ukazuje na onečišćenje vode i trošenje kisika za bakterijski metabolizam.

Slobodni ugljik (IV) oksid - CO_2

Količina ugljik (IV) oksida je jedan od abiotičkih faktora čija je koncentracija uvjetovana asimilacijskim i disimilacijskim procesima te intenzitetom oksidacije organskih tvari u vodi. Količina otopljenog CO_2 vrlo je varijabilna vrijednost (Tablice 2, 3, 4 i 5). Najviša izmjerena vrijednost iznosi 22,20 mg/CO_2 dm³, a najniža samo 2,20 mg CO_2/dm³. Evidentno je da položaj staništa uvjetuje oscilaciju slobodnoga ugljik (IV) oksida. Iz podataka se može zaključiti da je niska količina CO_2 i nešto veća vrijednost otopljenog kisika znak veće fotosintetske aktivnosti algi u plićim bunarima.

Vrijednosti alkaliniteta

Iz rezultata mjerenja alkaliniteta (Tablice 2, 3, 4 i 5) je vidljivo da nema većih oscilacija u vrijednostima alkaliniteta bunarske vode. Najniža vrijednost je 15 mg $CaCO_3$/dm, a najviša 46 mg CO_2/dm³.

Ukupna tvrdoća i karbonatna tvrdoća

Ukupna tvrdoća i karbonatna tvrdoća (Tablice 2, 3, 4 i 5) su značajni ekološki faktori jer za neke organizme to predstavlja ograničavajući faktor (Spongia), a za druge optimalni (Ostracoda). Većina bunarske vode Virja ima visoke vrijednosti mjerene u mg $CaCO_3$ pa voda spada u tvrdu i veoma tvrdu vodu.

To stvara velike probleme u vodoopskrbnom sustavu, a ugradnja uređaja za kondicioniranje vode je preskupa za individualne obiteljske ili ulične vodovode.

Koncentracija vodikovih iona – pH

Koncentracija vodikovih iona (pH) izmjerena tijekom 1987. (Tablice 2, 3, 4 i 5) odgovara dozvoljenim vrijednostima Pravilnika o higijenskoj ispravnosti pitke vode (Službeni list SFRJ 33/87.) Izračunate srednje vrijednosti pokazuju male oscilacije po bunarima tijekom godine, a to ne može znatno utjecati na razvoj biocenoza.

Količina organske tvari - $KMnO_4$ potrošak

Podzeme vode su najčišće vode i količina organskih tvari je u njima mala i svaki povišeni rezultat permanganatne titracije i povećani broj bakterija ukazuje na onečišćenje bunarske vode tvarima alohtonoga porijekla. To onečišćenje dolazi povremeno s površine pa su uočene veće vrijednosti u kišnom periodu, a manje sušnom ljetnom (Tablice 2, 3, 4 i 5). Povišeni rezultati mjerenja nitrita, nitrata i fosfata u nekim bunarima su produkt bakterijske razgradnje tih tvari. To automatski prati i smanjenje količine otopljenog kisika. Iz rezultata mjerenja je vidljivo da su u većini bunara izmjerene vrijednosti niske i nema kontinuiranog onečišćenje već periodičnog, ali brine činjenica da i voda nekih dubokih bunara ponekad ima vrijednosti iznad dozvoljenih 8 mg/dm^3 prema Pravilnika o higijenskoj ispravnosti pitke vode (Službeni list SFRJ 33/87.) što je znak onečišćenja intersticija.

Električna vodljivost

Podaci o električnoj vodljivosti mogu indicirati veću količinu organskih tvari (kojih u bunarskoj vodi inače ima u malim količinama) ili otopljenih soli koje u vodi disociraju i pospješuju vodljivost. Izmjerene vrijednosti su različite (Tablice 2, 3, 4 i 5), a visoke su u bunarima s tvrdom i jako tvrdom vodom što znači da veću vodljivost pospješuju samo otopljene i disocirane soli.

Izmjerene količine nitrita, nitrata i fosfata

Rezultate mjerenja prikazuju tablice 4 i 5. U ljetnom periodu u većini bunara su utvrđeni nitrati što znači da su bakterije potpuno razgradile organsku tvar. Zimi su srednje vrijednosti nešto više i iznad su dozvoljenih vrijednosti prema Pravilniku o higijenskoj ispravnosti pitke vode (Službeni glasnik 33/87). Vrijednosti fosfata su povišene u svim plitkim bunarima što se može povezati s ispiranjem površinskih voda koje sadrže deterdžente.

Bunar broj	Temp. zraka °C	Temp. vode °C	Otop. O_2 mg/dm^3	CO_2 mg/dm^3	$KMnO_4$ potr. mg/dm^3	Ukupno tvrd. mg$CaCO_3$/dm^3	Karb. tvrdoća mg$CaCO_3$/dm^3	Alkalinitet mg$CaCO_3$/dm^3	Vodljivost µS/cm^1	Vrijednost pH
1	14	10	7,10	7,70	2,212	423,0	239,9	24	1128	7,12
2	14	10	7,96	6,82	1,264	556,9	269,8	27	508	7,50
3	16,5	10,5	7,20	15,40	2,844	821,6	174,8	27,5	1041	7,40
4	17	11	6,28	13,40	4,740	649,7	367,3	37,5	1173	7,27
5	17	11	5,28	6,82	1,580	317,7	169,9	17	348	7,32
6	16	10	6,24	9,68	1,264	446,2	204,9	20	518	7,29
7	17	11	6,40	6,38	14,220	726,4	278,8	28	801	7,23
8	17	11	7,30	3,30	0,948	378,4	219,9	22	409	7,46
9	17	11	6,60	22,20	3,792	649,7	274,8	27,5	1113	7,09
10	16	10	6,70	12,10	5,680	762,10	418,0	42	1277	7,27
11	16	10	6,94	14,30	7,584	564,0	339,8	34	887	7,03
12	16	12	6,00	8,14	3,476	442,6	204,9	20,5	529	7,36
13	15	12	6,16	10,50	1,264	414,1	194,2	18	624	7,19
14	12	10	6,56	11,44	3,476	699,7	369,8	37	888	7,05
15	13	10,5	5,96	13,42	3,792	424,8	189,9	19	662	7,25
16	12	12	5,04	12,32	7,268	646,1	287,0	30,5	998	7,98
17	12	10	1,30	18,04	6,952	642,6	324,8	32,5	1135	7,42
18	12	11	1,26	8,58	10,47	642,6	274,8	27,5	982	7,57
19	12	11	6,90	5,94	3,160	664,0	366,8	36,5	960	7,41
20	12	10	6,86	2,20	2,860	751,4	134,9	13,5	1139	7,42

Tablica 2. Rezultati analize fizičko-kemijskih svojstava bunarske vode Virja u proljeće 1987. godine

Slika 3. Zaštićeni bunar u Gajevoj ulici koji su koristili župni ured i osnovna škola

Bunar broj	Temp. zraka °C	Temp. vode °C	O_2 mg/dm^3	CO_2 mg/dm^3	$KMnO_4$ potr. mg/dm^3	Ukupno tvrd. mg$CaCO_3$/dm^3	Karb. tvrdoća mg$CaCO_3$/dm^3	Alkalinitet mg$CaCO_3$/dm^3	Vodljivost µS/cm^1	Vrijednost pH	NO_2 mg/1	NO_3 mg/1	PO_4 mg/1
1	25	11	6,0	8,80	0,948	396,2	249,9	25	536	7,14	0,03	8,25	0,33
2	25	11	6,8	11,44	3,160	455,1	259,8	26	647	7,24	0,00	8,11	0,00
3	24	11	7,6	11,22	6,040	796,1	289,8	29	1340	6,89	0,00	27,74	0,20
4	25	12	6,6	7,70	3,160	624,7	399,8	40	1378	7,18	0,00	26,73	0,20
5	25	12	7,6	6,16	2,528	249,5	149,9	15	421	6,77	0,76	5,59	0,18
6	24	11	7,4	9,02	3,792	294,5	214,2	22,5	630	6,88	0,00	13,15	0,00
7	25	12	7,4	9,90	1,580	687,2	276,3	28	940	6,98	0,00	19,59	0,66
8	25,5	12	7,1	4,18	1,580	362,3	221,3	21,5	493	7,18	0,00	6,99	0,67
9	25,5	12	6,8	14,30	4,424	581,9	258,4	26,6	953	7,07	0,00	8,95	0,65
10	25	11	8,2	11,4	6,952	580,1	449,8	45	1510	7,03	0,00	13,33	0,52
11	25	11	6,2	8,24	4,108	446,2	195,6	36	1105	6,95	0,00	18,75	0,59
12	26	11,5	7,4	6,70	3,476	298,0	199,9	20	665	6,85	0,00	11,12	0,54
13	26	12,5	6,9	7,70	4,740	319,5	174,9	17,5	715	6,71	0,00	23,33	0,59
14	26	11	5,6	7,77	7,248	630,1	421,9	39	1116	7,07	0,00	22,74	0,66
15	26	11,5	7,0	8,24	8,216	333,7	189,9	19	755	6,63	0,00	13,33	0,61
16	26	12	5,9	12,30	7,262	533,1	294,8	29,5	1123	6,98	0,00	19,73	0,56
17	26	11	2,6	11,80	11,620	514,0	414,1	39,5	1320	6,74	0,07	12,87	0,67
18	26	12,5	4,6	11,10	9,790	444,4	299,2	30	922	7,23	0,36	20,50	1,87
19	26	12,5	7,6	7,48	1,580	562,2	459,8	46	1128	7,12	0,51	8,88	1,63
20	26	11	6,8	4,62	7,268	699,7	239,9	24	1520	6,93	0,45	9,14	1,77

x NO_2 i NO_3 kac N; PO_4 kao P

Tablica 3. Rezultati analize fizičko-kemijskih svojstava bunarske vode Virja ljeti 1987. godine

Bunar broj	Temp. zraka °C	Temp. vode °C	Otop. O_2 mg/dm^3	CO_2 mg/ dm^3	$KMnO_4$ potr. mg/ dm^3	Ukupno tvrd. mgCa-CO_3/dm^3	Karb. tvrdoća mgCa-CO_3/dm^3	Alkalinitet mgCa-CO_3/dm^3	Vodljivost µS/ cm^1	Vrijednost pH
1	7	11	7,30	18,70	24,33	276,7	264,8	26,5	475	7,13
2	7	11	6,50	9,90	18,96	339,1	284,8	28,5	570	7,33
3	6,5	10,5	7,20	8,80	11,37	310,6	174,9	17,5	890	7,36
4	6,5	10,5	4,80	13,64	6,32	530,1	407,8	40,5	1199	7,16
5	6,5	11	7,10	6,82	5,68	315,9	149,9	15	367	6,98
6	6,5	11	4,90	10,34	4,42	285,6	194,9	19,5	527	7,07
7	6,5	11	6,20	5,06	6,32	421,2	269,8	27	876	7,09
8	6,5	11,2	5,20	6,82	4,74	258,8	204,9	20,5	433	7,32
9	6,5	10,8	5,40	22,00	7,58	358,7	249,9	25	775	7,30
10	6,5	10,2	5,30	11,88	7,26	553,3	444,8	44,5	1390	7,25
11	6,5	10,2	5,20	8,80	3,16	508,7	354,8	35,5	943	7,56
12	6,5	11,2	6,20	10,34	3,79	299,8	219,9	22	587	7,16
13	6,5	10,2	6,3	12,10	3,79	346,2	174,9	17,5	696	7,10
14	6,5	11,2	5,20	14,96	5,05	496,2	409,8	41	1034	7,23
15	6,5	11	5,20	7,04	6,63	294,5	159,9	16	641	6,93
16	6,5	12	5,60	4,18	7,26	528,3	274,8	27,5	1068	7,66
17	6,5	11,2	1,30	20,68	6,32	490,8	309,8	31	1261	7,04
18	6,5		0,80	5,08	8,53	307,2	224,9	22,5	716	7,28
19	6,5	10,5	5,30	8,80	1,89	571,2	384,8	38,5	1044	7,51
20	6,5	10,8	7,70	3,98	3,16	681,8	194,9	19,5	1300	7,41

Tablica 4. Rezultati analize fizičko-kemijskih svojstava bunarske vode Virja u jesen 1987. godine

Bunar broj	Temp. zraka °C	Temp. vode °C	O_2 mg/dm^3	CO_2 mg/dm^3	$KMnO_4$ potr. mg/dm^3	Ukupno tvrd. mgCa-CO_3/dm^3	Karb. tvrdoća mgCa-CO_3/dm^3	Alkalinitet mgCaCO_3/ dm^3	Vodljivost µS/cm^1	Vrijednost pH	NO_2 mg/1	NO_3 mg/1	PO_4 mg/1
1	4	11,2	6,3	9,90	5,372	209,9	276,6	27,5	711	7,10	0,12	12,25	0,31
2	4	11,2	6,8	8,14	3,160	355,2	249,9	25	516	7,30	0,03	11,17	0,60
3	4	10	7,8	9,02	9,480	365,8	299,8	30	984	6,97	0,09	7,50	0,49
4	4	10	6,0	10,12	7,900	544,4	389,8	39	1100	7,12	0,04	10,21	1,88
5	4	11	7,6	7,26	3,160	194,5	169,9	17	313	6,86	0,12	11,38	1,77
6	4	44,2	7,4	7,26	3,792	378,4	219,9	22	487	6,92	0,30	11,36	1,68
7	4	10,5	7,2	9,42	3,792	428,4	359,8	26	785	7,00	0,03	10,22	1,63
8	4	11	6,8	8,14	7,900	230,2	229,9	23	394	7,23	0,06	3,02	0,86
9	4	11	7,2	12,10	6,320	320,0	184,9	18,5	654	7,10	0,36	12,85	0,90
10	4	11	7,8	11,40	6,320	583,6	394,8	39,5	1194	6,98	0,03	4,55	0,26
11	4	11	6,3	10,34	5,372	480,1	359,8	36	807	7,09	0,03	8,64	0,85
12	4	11,2	6,6	9,68	3,056	289,1	194,9	19,5	519	6,83	0,06	10,47	1,02
13	4	11	6,2	9,68	7,268	348,0	149,9	15	594	6,65	0,24	6,00	1,18
14	4	11,2	5,8	16,94	7,584	490,8	369,8	37	908	7,01	0,06	11,51	0,75
15	4	10,5	4,8	9,46	7,900	323,0	199,9	20	579	6,84	0,18	14,95	1,00
16	4	12	7,2	6,82	6,320	506,9	279,8	28	943	7,25	0,16	8,64	1,06
17	4	11	0,8	16,94	11,060	428,4	319,8	32	1101	6,68	0,09	12,71	1,62
18	4	9	2,3	8,14	8,216	421,2	254,8	25,5	831	6,88	0,38	14,32	1,64
19	4	11	5,8	6,82	6,320	547,9	354,8	37,5	939	6,91	0,24	7,00	1,64
20	4	11,2	6,1	2,42	6,164	546,2	109,9	11	1131	7,40	0,20	4,79	1,18

x NO_2 i NO_3 kac N; PO_4 kao P

Tablica 5. Rezultati analize fizičko-kemijskih svojstava bunarske vode Virja zimi 1987. godine

5.2. Rezultati bakterioloških ispitivanja bunarske vode Virja

Važan biotički faktor u određivanju kvalitete pitke vode je i bakterijska slika uzorka jer govori o određenoj vrsti onečišćenja koje je nažalost sve evidentnije na području Virja i njegove okolice. Higijensko-epidemiološka služba Doma zdravlja Đurđevac prati kvalitetu bunarske vode nekih objekata na njezinom području i propisuje određenu sanaciju radi poboljšanja bakterijske slike uzorka pitke vode.

Iz priloženih podataka (Tablica 6, 7, 8 i 9) može se uočiti da mnogi bunari ne odgovaraju zahtjevima za zdravu pitku vodu prema Pravilniku o higijenskoj ispravnosti pitke vode (Službeni list SFRJ, 33/87) jer sadrže povišen broj ukupnih koliformnih i koliformnih bakterija fekalnog porijekla, veliki ukupan broj bakterija, a neki i termofilne bakterije kao indikatore zagađenja gnojnicom.

Usporedbom rezultata vidimo da je u većini bunara bakterijska slika bolja zimi i što je zanimljivo ljeti. To znači u vrijeme najnižih temperatura vode kada je generacijsko vrijeme bakterija znatno produljeno i u vrijeme kada zbog sušnog razdoblja nema znatnijeg ispiranja s površine. Najlošija slika je u proljeće kada su u preko 50% bunara potvrđene koliformne bakterije fekalnog porijekla i termofilne bakterije.

U plitkim je bunarima stalno prisutan veći broj bakterija. Duboki bunari s debljom krovinom u južnom dijelu naselja prema Bilogori imaju niske vrijednosti koli-indeksa pa je potreban veći titar kako bi uzrokovao pozitivnu reakciju.

Odnos ukupnih koliformnih i koliformnih bakterija fekalnog porijekla tijekom jeseni i zime 1987. godine prikazuje grafikon 2. U jesen su izmjerene vrijednosti indeksa koliformnih bakterija fekalnog porijekla nešto više nego zimi, a jasno je utvrđen pomak prema nižim vrijednostima na istim lokalitetima. To potvrđuje pretpostavku da na pojedinim lokalitetima postoje stalni zagađivači, a to ovisi o položaju bunara i o direktnom ispiranju s površine te blizine upojnih i septičkih jama. U jednom takvom bunaru prilikom uzimanja faunističkih uzoraka nađena je kolonija Ciliata, Carchesium polypinum L. koja prema Sladačeku (1973.) spada u α-mesosaprobne indikatore s indeksom saprobnosti od 2,85. Očito da dolazi do kolmatacije intersticija, slabljenja protoka vode i smanjenja filtracijske sposobnosti tla.

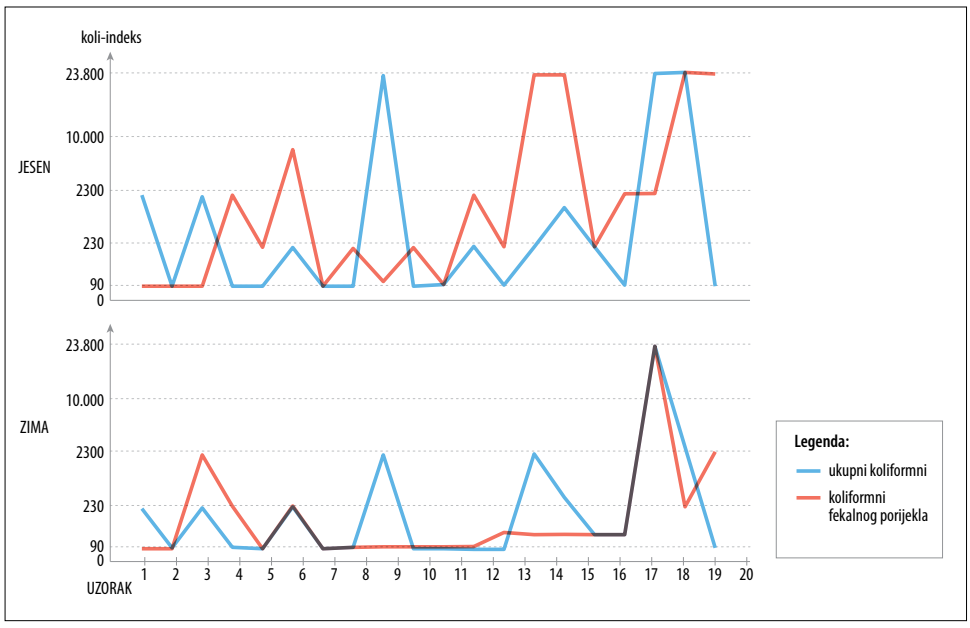

Grafikon 2. Odnos koli-indeksa ukupnih koliformnih bakterija i koliformnih bakterija fekalnoga porijekla u bunarskoj vodi Virja u 1987. godini

Slika 4. Zaštićeni napušteni bunar u središtu Virja dubine 18 metara

Bunar broj	Podloga ALPV				Temperatura 37°C – 48 h		Podloga HA Temp. 55°C – 24 h Broj termofila u 1 ml H_2O
	10	1	-1	-2	Koli-indeks	Koli-titar	
1	+	+	-	-	2300	0,4	5
2	+	-	-	-	230	4,3	5
3	-	-	-	-	90	11,1	0
4	+	+	-	-	2300	0,4	5
5	+	-	-	-	230	4,3	0
6	+	-	-	-	230	4,3	0
7	+	-	-	-	230	4,3	0
8	+	+	-	-	2300	0,4	0
9	+	-	-	-	230	4,3	5
10	+	-	-	-	230	4,3	0
11	+	-	-	-	230	4,3	10
12	-	+	-	-	95	10,5	0
13	+	-	-	-	230	4,3	0
14	+	-	-	-	230	4,3	15
15	+	+	+	-	23800	0,04	0
16	+	+	+	+	23800	0,01	20
17	+	+	+	-	23800	0,04	25
18	+	+	-	+	9600	0,1	25
19	-	-	-	-	90	11,1	10
20	+	-	-	-	230	4,3	0
	Srednja vrijednost				4524	3,85	-

Tablica 6. Rezultati bakteriološke analize bunarske vode Virja u proljeće 1987. godine

Bunar broj	Podloga ALPV				Temperatura 37°C – 48 h		Podloga HA Temp. 55°C – 24 h Broj termofila u 1 ml H_2O
	10	1	-1	-2	Koli-indeks	Koli-titar	
1	+	-	-	-	230	4,3	0
2	-	-	-	-	<90	>11,1	0
3	+	+	-	-	2300	0,4	0
4	+	-	-	-	230	4,3	0
5	+	-	-	-	230	4,3	0
6	-	-	-	-	<90	>11,1	0
7	+	-	-	-	230	4,3	0
8	+	-	-	-	230	4,3	0
9	-	-	-	-	<90	>11,1	0
10	+	-	-	-	230	4,3	0
11	+	-	-	-	230	4,3	0
12	+	+	-	-	2300	0,4	10
13	+	-	-	-	230	4,3	0
14	+	+	+	+	>23800	<0,01	0
15	+	+	-	-	2300	0,4	0
16	+	-	-	-	230	4,3	0
17	+	+	+	-	>23800	<0,01	0
18	+	+	-	-	2300	0,4	0
19	-	-	-	-	<90	>11,1	0
20	+	-	-	-	230	4,3	5
Srednja vrijednost					2973	4,45	-

Tablica 7. Rezultati bakteriološke analize bunarske vode Virja ljeti 1987. godine

Bunar broj	Ukupni koliformni ALPV				Temperatura 37°C – 48 h		Fekalni koliformni ALPV				Temperatura 44°C – 24 h		Br. termofila HA 55°C – 24 h	Br. saprofita HA 37°C – 24 h
	10	1	-1	-2	Koli-indeks	Koli-titar	10	1	-1	-2	Koli-indeks	Koli-titar		
1	-	-	-	-	<90	>11,1	+	+	-	-	2300	0,4	0	1
2	-	-	-	-	<90	>11,1	-	-	-	-	<90	>11,1	0	0
3	-	-	-	-	<90	>11,1	+	+	-	-	2300	0,4	0	2
4	+	+	-	-	2300	0,4	-	-	-	-	<90	>11,1	0	2
5	+	-	-	-	230	4,3	-	-	-	-	<90	>11,1	0	2
6	+	+	-	+	9600	0,1	+	-	-	-	230	4,3	0	2
7	-	-	-	-	<90	>11,1	-	-	-	-	<90	>11,1	0	55
8	+	-	-	-	230	4,3	-	-	-	-	<90	>11,1	0	0
9	-	+	-	-	95	10,5	+	+	+	-	23800	0,04	0	310
10	+	-	-	-	230	4,3	-	-	-	-	<90	>11,1	0	0
11	-	+	-	-	95	10,5	-	-	-	-	<90	>11,1	0	24
12	+	+	-	-	2300	0,4	+	-	-	-	230	4,3	0	154
13	+	-	-	-	230	4,3	-	-	-	-	<90	>11,0	0	181

Bunar broj	Ukupni koliformni ALPV				Temperatura 37°C – 48 h		Fekalni koliformni ALPV				Temperatura 44°C – 24 h		Br. termofila HA 55°C – 24 h	Br. saprofita HA 37°C – 24 h
	10	1	-1	-2	Koli-indeks	Koli-titar	10	1	-1	-2	Koli-indeks	Koli-titar		
14	+	+	+	-	23800	0,04	-	+	+	-	220	4,6	0	14
15	+	+	+	+	>23800	<0,01	+	-	+	-	940	1,0	0	27
16	+	-	-	-	230	4,3	+	-	-	-	230	4,3	0	3
17	+	+	-	-	2300	0,4	-	-	-	-	<90	>11,1	0	1
18	+	+	-	-	2300	0,4	+	+	+	-	23800	0,04	0	460
19	+	+	+	-	23800	0,04	+	+	+	-	23800	0,04	0	7
20	+	+	+	-	23800	0,04	-	-	-	-	<90	>11,1	0	147
Srednja vrijednost					5785	4,43					3937	6,52	-	-

Tablica 8. Rezultati bakteriološke analize bunarske vode Virja u jesen 1987. godine

Bunar broj	Ukupni koliformni ALPV				Temperatura 37°C – 48 h		Fekalni koliformni ALPV				Temperatura 44°C – 24 h		Br. termofila HA 55°C – 24 h	Br. saprofita HA 37°C – 24 h
	10	1	-1	-2	Koli-indeks	Koli-titar	10	1	-1	-2	Koli-indeks	Koli-titar		
1	-	-	-	-	<90	>11,1	+	-	-	-	230	4,3	0	10000
2	-	-	-	-	<90	>11,1	-	-	-	-	<90	>11,1	0	90
3	+	+	-	-	2300	0,4	+	-	-	-	230	4,3	0	100
4	+	-	-	-	230	4,3	-	-	-	-	<90	>11,1	0	74
5	-	-	-	-	<90	>11,1	-	-	-	-	<90	>11,1	0	4
6	+	-	-	-	230	4,3	+	+	-	-	2300	0,4	0	10
7	-	-	-	-	<90	>11,1	-	-	-	-	<90	>11,1	5	41
8	-	-	-	-	<90	>11,1	-	-	-	-	<90	>11,1	0	17
9	-	-	-	-	<90	>11,1	+	+	-	-	2300	0,4	0	36
10	-	-	-	-	<90	>11,1	-	-	-	-	<90	>11,1	5	0
11	-	-	-	-	<90	>11,1	-	-	-	-	<90	>11,1	0	0
12	-	-	-	-	<90	>11,1	-	-	-	-	<90	>11,1	5	10
13	+	-	-	-	230	4,3	-	-	-	-	<90	>11,1	0	4
14	+	-	-	-	230	4,3	+	+	-	-	2300	0,4	0	50
15	+	-	-	-	230	4,3	+	-	-	-	230	4,3	0	27
16	+	-	-	-	230	4,3	-	-	-	-	<90	>11,1	0	100
17	+	-	-	-	230	4,3	-	-	-	-	<90	>11,1	0	50
18	+	+	+	+	>23800	<0,01	+	+	+	-	23800	0,04	15	17
19	+	-	-	-	230	4,3	+	+	-	-	2300	0,4	0	140
20	+	+	-	-	2300	0,4	-	-	-	-	<90	>11,1	0	85
Srednja vrijednost					1553	6,8					1738	7,4	-	-

Tablica 9. Rezultati bakteriološke analize bunarske vode Virja zimi 1987. godine

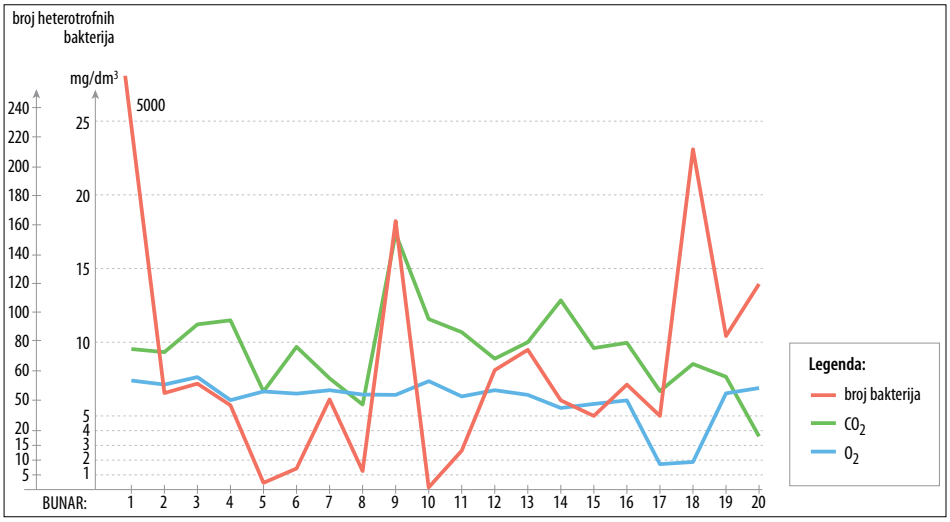

Grafikon 3. Odnos broja heterotrofnih bakterija, otopljenog kisika i ugljik (IV) oksida u bunarskoj vodi Virja tijekom 1987. godine

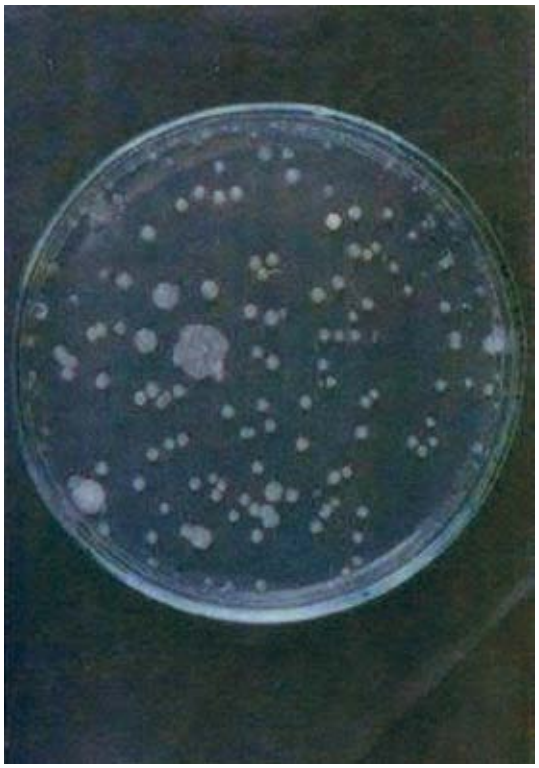

Slika 5. Kolonije heterotrofnih bakterija iz uzoraka bunarske vode Virja na MPA

Visoke srednje vrijednosti koli-indeksa u nekim dubokim bunarima s debelom krovinom potkrepljuje mišljenje o utjecaju fekalnih voda iz septičkih i upojnih jama. Nažalost postoje napušteni bunari u koje neodgovorni vlasnici ispuštaju otpadne vode iz domaćinstva.

Mjerenja ukupnog broja heterotrofnih bakterija u 1ml uzorka u jesen i zimi pokazala su da u jesenskom periodu voda iz 25% bunara ne odgovara vodi za piće prema Pravilniku.

U jednom su bunaru izmjerene jako velike vrijednosti ukupnih saprofitnih bakterija, a najvjerojatniji je razlog raspadanje neke životinje (npr. kokoši) upale u nezaštićeni bunar.

Uspoređivanjem srednje vrijednosti ukupnog broja heterotrofnih bakterija (Grafikon 3) vidimo da 20 % bunara po toj stavki stalno ne odgovara zahtjevima Pravilnika o higijenskoj ispravnosti pitke vode 1987. godine. No, ako gledamo broj koliformnih bakterija fekalnog porijekla onda u 55 % bunara voda ne odgovara propisanoj kvaliteti. Ako se u budućnosti kriteriji pooštre, što je i realnost, tada bi situacija postala alarmantna i nalaže hitne mjere za gradnju magistralnog vodovoda za cijelu Podravinu.[9]

[9] Godine 2011. počela je gradnja magistralnog vodovoda Virje-Šemovci-Hampovica-Rakitnica-Miholjanec-Donje Zdjelice, a u prvoj polovici 2012. izgradnja je dovršena te je izvršen tehnički pregled. Vrijednost investicije je bila 3.349.897,72 kuna. Iste je godine izgrađen i sekundarni cjevovod kroz predio vinograda Podgorice uz financiranje vlasnika parcela. Godine 2012. rekonstruiran je magistralni vodovod kroz Virje u što je uloženo 3.366.021,17 kuna. Valja naglasiti da 90% troškova financiraju Hrvatske vode, a ostatak Županija i Općina. Također je dogovoreno financiranje izgradnje sekundarnih mreža po naseljima, potpisani su ugovori ali radovi stoje zbog nedostatka novca uzrokovano dugogodišnjom recesijom. U općini Virje ima do studenoga 2014. 869 priključaka, od čega na domaćinstva spada 704, na vikendice 98 i na poslovne subjekte 67 priključaka na vodovodnu mrežu.

Budući je dokazano fekalno onečišćenje podzemnih voda izvršena je biokemijska diferencijacija čiste kulture. U svim ispitanim uzorcima je prisutna Escherchia coli fec., a dokazane su i Proteus vrste čija prisutnost u pitkoj vodi nije dozvoljena. Stoga možemo sa sigurnošću tvrditi da fekalne otpadne vode pomalo prodiru u podzemlje iz upojnih i septičkih jama i ugrožavaju zdravlje ljudi. Stoga uz izgradnju vodoopskrbne mreže valja započeti i gradnju kanalizacijskog sustava.

Posebni problem je prisustvo termofilnih bakterija u bunarskoj vodi Virja (Tablica 10). Brojna poljoprivredna gospodarstva sakupljaju organski otpad u gnojišta gdje ispiranjem nastaje gnojnica. Ona sadrži puno nerazgrađenih organskih tvari i gotovih produkata mineralizacije i kao takva služi kao izvrsno tekuće gnojivo koje poljoprivrednici odvoze cisternama na njive i livade.

Gnoju zbog bakterijske razgradnje raste temperatura i taj medij pruža optimalne uvjete za razvoj termofilnih bakterija koje pak ispiranjem dolaze u podzemlje. U proljetnom mjerenju u vrijeme obilnih kiša čak 50% bunarske vode je imalo pozitivnu reakciju na termofilne bakterije. Postoje dokazi da termofile bakterije, osim ispiranjem ulaze u podzemne vode i na druge načine i zagađuju cijeli intersticij. Potvrda toga je činjenica da su termofilne bakterije potvrđene i u 45 metara dubokom bunaru Dobrovoljnog vatrogasnog društva Virje. Valja ipak imati na umu da temperatura podzemnih voda ipak predstavlja ograničavajući faktor za razvoj termofilnih bakterija.

Bunar broj	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Proljeće	5	5	0	5	0	0	0	0	5	0	10	0	0	15	0	20	20	25	10	0
Ljeto	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	10	0	0	0	0	0	0	0	5
Jesen	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Zima	0	0	0	0	0	0	5	0	0	5	0	5	0	0	0	0	0	5	0	0

Tablica 10. Broj termofilnih bakterija u bunarskoj vodi Virja tijekom 1987. godine

5.3. Fauna bunarske vode mjesta Virja

Podzemne vode svojim specifičnim životnim uvjetima predstavljaju biotop u kojem se kvalitativne i kvantitativne promjene sastava živog svijeta odvijaju veoma sporo.

Možemo reći da podzemlje djeluje konzervirajuće na organizme pa stoga tu nalazimo brojne endeme i relikte. Bogatstvo podzemne faune je naročito naglašeno u našim krškim krajevima, pogotovo onih koja su bila u blizini oledbi gdje se zadržala predglacijalna i glacijalna fauna.

Proučavajući bunare Virja kao *prozor* kroz koje možemo sagledati sastav podzemne faune ovoga kraja, uočavamo da i tu postoji relativno bogatstvo vrsta čije populacije izgrađuje mali broj jedinki što je i inače karakteristika podzemlja. Samo u izuzetnim situacijama nailazimo na brojnije populacije i to troglofilnih vrsta. Tijekom 1987. godine u bunarima Virja nađeno je 56 vrsta organizama iz 9 skupina i to:

1. Ciliata
2. Turbellaria
3. Rotatoria
4. Nematodes
5. Gastropoda
6. Clitellata
7. Arachnida
8. Crustacea
9. Insecta

Popis vrsta po sistematskim skupinama:

Razred: **Ciliata**
Paramecium caudatum, Ehrenberg
Carchesium polypinum, L.
Paramecium sp.

Razred: **Turbellaria**
Polycelis nigra, Ehrenberg
Phagocata albissima, Vejdovsky

Razred: **Rotatoria**
Hydatina senta, Ehrenberg
Rotaria rotatoria, Pallas

Razred: **Nematodes**
Prodorylaimus longicaudatus, Bütscheli
Dorylaimus stagnalis, Duj.
Dorylaimus filiformis, Bastian
Monochus sigmaturus, Cob.
Alaimus primitivus, de Mann
Monochus sp.

Razred: **Gastropoda**
Valonia pulchela, O. F. Müllller

Razred: **Clitellata**
Oligochaeta
Lumbriculus variegatus, O. F. Müller
Pristina bilobata, Bretsscheer
Tubifex tubifex, O. F. Müller
Hirudinea
Glossiphonia complanata, L.

Razred: **Arachnida**
Acarina - Hydrachnelae
Hydrachna uniscutata, Sig. Thor.
Limnesia maculata, O. F. Müller
Hydrachna sp.

Razred: **Crustacea**
Ostracoda
Candona candida, Vavra
Candona neglecta, G. O. Sars
Copepoda
Diacyclops bicuspidatus, Claus
Diacyclops languidus, *G. O. Sars*
Diacyclops bisetosus, Rehenber
Paracyclops fimbriatus, Fischer
Macrocyclops albidus, Jurine
Macrocyclops fuscus, Jurine
Megacyclops viridis, Jurine
Nauplij div. ssp.
Isopoda
Asellus cavaticus, Schiödte
Amphipoda
Niphargus croaticus, Jurinac
Niphargus stygius, Schiödte
Niphargus orcinus, Joseph
Niphargus puteanus, C. L. Koch
Niphargus kochianus, Bate
Synerella ambulans, Müller Fr.
Gamarus fossarum, Koch

Razred: **Insecta**
Collembola
Folsomia fimateria, (L.) Tullberg
Isotoma viridis ssp., Div. Bourl.
Isotomurus palustris, (Müller) Börner
Tullbergia krausbaueri, Börner
Plecoptera
Nemoura sp.
Coleoptera
Gyrius substriatus lič., Stephenes
Hydrobius fuscipes, L.
Hydraticus transverzalis, Pontopp
Coleopetra sp., lič.
Diptera
Culex pipiens lič, L.
Culex sp., lič
Atherix sp.,lič.
Chironomidae ssp., lič.
Diptera ssp., lič.
Hemiptera
Nepa rubra, L.

Broj vrsta izražen u postocima je sljedeći:

Ciliata 5,66 %
Turbellaria 3,57 %
Rotatoria 3,57 %
Nematodes 10,71 %
Gastropoda 3,57%
Clitellata 5,66 %
Arachnida 3,57 %
Crustacea 36, 71 %
Insecta 26,98 %

Iz popisa je vidljiva razlika u broju vrsta pojedinih sistematskih skupina jer su i životni uvjeti za pojedine vrste različiti. Najveći broj je vrsta iz razreda Crustacea od čega je jedan dio troglobionata kao npr rod Niphargus. Drugo su troglofili kao npr. veslonošci dok su drugi troglokseni organizmi kao neki kukci, pijavice i drugi. Povećan broj vrsta iz razreda Nematodes je nađen u bunarima s izrazito lošom kvalitetom vode.

Iz popisa vrsta i broja jedinki (Tablica 11) kroz četiri godišnja doba 1987.godine vidljivo je da on varira po godišnjim dobima. Najveći broj vrsta u svim bunarima je nađen u proljetnom periodu da bi se prema zimi postepeno smanjivao. Tu se radi uglavnom o trogloksenim organizmima kod kojih je izražen periodicitet u razvoju budući su neki bunari pod snažnim utjecajem s površine. Dublji bunari imaju manji broj vrsta jer je u njima manji broj trogloksenih organizama. U plićim bunarima je veliki broj različitih trogloksenih organizama posebno iz porodice Cyclopidae[10] kojima očito odgovara biotop s puno jednostaničnih zelenih algi i dosta svjetla.

Česte su i ličinke rakova nađene u 60 % bunara i to tijekom cijele godine što znači da u tom biotopu nije naglašen njihov seksualni periodicitet, iako se može uočiti porast razmnožavanja u proljeće. Najbrojnije su neke vrste Cyclopidae koje su raširenu kosmopolistski, eurivalentni organizmi što im omogućuje razvoj u različitim životnim uvjetima. Opći je zaključak da se broj vrsta smanjuje od proljeća prema zimi zbog promjene životnih uvjeta i smanjenja utjecaja s površine.Odnos broja vrsti i jedinki obrnuto je proporcionalan i može se povezati s kvalitetom bunarske vode. Posebni životni uvjeti u pojedinim bunarima uvjetovali su relativan pad broja vrsta ali s brojnim populacijama i to najviše iz porodice Cyclopidae.

Očito da postoje faktori koji djeluju optimalno ili su ograničavajući, a ovise o utjecaju s površine kojom su bunari u kontaktu na razne načine. Neke od nađenih vrsta su i indikatori onečišćenja voda na stupnju limnosaprobnosti (Sladaček 1973.). Indikatorske vrijednosti tih organizama su sljedeće:

Indikatorska vrijednost

Ime vrste	s	x	o	ß	α	p	G	S
Carhesium polipinum	α			2	7	1	3	2,85
Paramecium caudatum	α			+	7	3	4	3,30
Rotaria rotatoria	α		+	1	6	3	3	3,25
Tubifex tubifex	p			+	2	8	4	3,80
Glossiphonia complanata	ß-α		+	6	4		3	2,40
Macrocyclops fuscus	ß-o		4	6			3	1,60
Macrocyclops albidus	ß		2	6	2		2	2,00
Macrocyclops viridis	ß-o		4	5	1		2	1,65
Niphargus div., sp.	x	10					5	0,10

Vrste roda Niphargus kao indikatora ksenosaprobnih voda nalazili smo u dubljim bunarima s debelom zaštitnom krovinom od ilovače i boljom bakterijskom slikom. U nekim dubljim bunarima ih nije bilo zbog sezonskog onečišćenja vode.

Tubifex tubifex kao indikator polisaprobnosti nema u ovom slučaju neko značenje jer je nađen jedan primjerak slučajno naplavljen u podzemlje. Vrste koje su indikatori beta - mesosaprobnosti javljaju se u plitkim bunarima u kojima je jak utjecaj onečišćenja s površine i jaka bakterijska aktivnost stoga ti bunari imaju najlošiju kvalitetu pitke vode.

[10] Cyclopidae su omnivori koji se hrane pretežno živim organizmima, ali i mrtvom organskom tvari i detritusom. Kod mnogih su razvijene oči (Paracyclops fimbriatus), a kod drugih postoje razne faze redukcije očiju, pa sve do potpuno slijepih (Cyclops serrulatus). Kod vrsta C. nanus i C. teras i nekih dugih ne postoji očni pigment, ali ako se nalaze na svjetlu on se brzo obnovi. Među ciklopidima postoje mnogi konzervativni oblici velike starosti (Diacyclops marcurus var. subterraneus).

Vrsta	Proljeće	Ljeto	Jesen	Zima	Ukupno
Paramecium caudatum	25	37	0	0	62
Carchesium polypinum	0	0	0	0	1
Paramecium sp.	15	0	0	0	15
Polycelis nigra	0	0	3	2	5
Phagocata albissima	2	0	0	0	2
Hydatina senta	120	12	8	0	140
Rotaria rotatoria	7	0	0	0	7
Prodorylaimus longicaudatus	0	2	0	0	2
Dorylaimus stagnalis	0	3	1	0	4
Dorylaimus filiformis	0	1	0	0	1
Monochus sigmaturus	0	1	0	0	1
Alaimus primitivus	2	0	6	0	8
Monochus sp.	5	0	0	0	5
Vallonia pulchella	0	0	1	0	1
Armiger crista	0	1	0	1	2
Lumbriculus variegatus	0	0	1	0	1
Tubifex tubifex	0	0	1	0	1
Pristina bilobata	3	0	0	0	3
Glossiphonia complanata	1	0	0	0	1
Hydrachna uniscutata	29	17	0	0	46
Limnesia maculata	21	11	11	3	46
Hydrachna sp.	9	0	0	0	9
Candona candida	2	0	0	0	2
Candona neglecta	8	11	0	0	19
Diacyclops bicuspidatus	793	462	207	33	1.495
Diacyclops languidus	414	398	120	5	937
Diacyclops bisetosus	4	142	4	52	202
Paracyclops fimbriatus	132	198	25	195	550
Macrocyclops albidus	12	80	62	172	326
Megacyclops fuscus	0	0	20	240	260
Megacyclops viridis	12	80	68	450	610
Nauplij ssp.	60	89	5	21	175
Asellus cavaticus	0	0	2	0	2
Niphargus croaticus	1	0	0	0	1
Niphargus stygius	1	0	0	0	1
Niphargus orcinus	3	0	0	0	3
Niphargus puteanus	10	3	2	2	17
Niphargus kochianus	1	0	0	0	1
Niphargus sp.	0	2	0	0	2
Gammarus fossarum	1	2	1	0	4
Synurella ambulans	25	8	4	21	58
Folsomia fimateria	108	255	64	0	427
Issotoma viridis div. ssp.	0	0	0	5	5
Isotomurus palustris	19	46	3	5	73
Tullbergia krausbaueri	13	6	0	0	19
Nemoura sp.	6	5	6	0	17

Vrsta	Proljeće	Ljeto	Jesen	Zima	Ukupno
Gyrius substriatus	3	1	0	0	4
Hydrobius fuscipes	0	3	0	0	3
Hydraticus transverzalis	0	0	0	1	1
Coleoptera sp. lič.	0	1	0	0	1
Culex pipiens	0	0	1	0	1
Culex sp. lič.	6	0	2	7	15
Atherix sp.	0	0	0	1	1
Chironomidae sp.	2	0	0	0	2
Diptera sp.	0	0	1	0	1
Ukupno jedinki	1.873	1.880	609	976	5.338

Tablica 11. Popis vrsta i broja jedinki u bunarskoj vodi Virja kroz četiri godišnja doba 1987. godine

Pravi subterani organizmi nađeni u bunarskoj vodi su iz porodice Gammaridae, a posebno je bogat vrstama rod Niphargus.

U virovskim bunarima česta je vrsta Synurella ambulans koja je kod nas široko rasprostranjena u podzemnim vodama (S. L. Karaman 1934., Meštrov 1957.), a možemo je naći i u površinskim vodama.

Od rotatorija nema u podzemnim vodama tipičnih i endemičnih oblika, već se radi o kosmopolitima. Javljaju se tamo gdje su nakon kiša u bunare isprane veće količine organskih tvari.

Među insektima Collembola je najraširenija red Endotropha, nalazimo ih svuda i u svako godišnje doba. Česti su i u bunarima Virja. Potječu još iz devona (Matoničkin 1981.), pa su to najstarije životinje slične današnjim kukcima. Sve ostale nađene vrste kukaca u bunarskoj vodi slučajni su doseljenici u taj biotop.

Ekološka podjela vrsta na istraživanom području:

Troglobionti
Asselus cavaticus
Niphargus croaticus, N. stygius, N.orcinus,
N. puteanus, N. kochianus
Troglofili
Candoa candida
Paracyclops fimbriatus
Diacyclops languidus
Synurella ambulans
Trogloksseni
Paramecium caudatum
Carchesium polypinum
Polycelis nigra
Hydatina senta
Rotaria rotatoria
Prodorylaimus longicaudatus
Dorylaimus stagnalis, D. filiformis
Monochus sigmaturus
Alaimus primitivus
Vallonia pulchela
Armiger crista
Lumbriculus variegatus
Pristina bilobata
Tubifex tubifex
Glossiphonia complanata
Hydrachna uniscutata
Limesia maculata
Candona neglecta
Gammarus fossarum
Diacyclops bicuspidatus, D. bisetosus
Macrocyclops albidus
Megacyclops viridis
Folsomia fimaterija
Isotoma viridis
Isotomurus palustris
Tullbergia krausbaueri
Gyrius substriatus lič.
Hydrobius fuscipes
Hydraticus transverzalis
Culex pipiens

Iz popisa je vidljivo da je u bunarima Virja nađeno najmanje troglobionata. Vrste roda Niphargus nađene su u različitim bunarima ali s malim brojem jedinki. Troglofilne vrste su češće posebno iz porodice Cyclopidae i ima ih u svim lokalitetima s brojim populacijama (ponekad vrlo brojnim). Najbrojniji su troglokseni organizmi koji su zastupljeni s 29 rodova. Nepokriveni bunari i ispiranje s površine pogoduju naseljavanju tih organizama.

5.4. Komparativna analiza rezultata

Odnosi između kemijsko-fizičkih faktora, bakterijskih i faunističkih osobitosti bunarske vode su višestruko isprepleteni i povezani i utječu na životne uvjete u tom biotopu. Onečišćenje s površine, bilo ono stalno ili povremeno, mijenja osobine podzemne vode što se odražava i na promjenu sastava živoga svijeta.

Veliki značaj za život u vodi imaju i metabolički plinovi te količina organskih tvari u njoj. Količina otopljenog kisika i organskih tvari je mala što je i karakteristika podzemnih voda, dok su vrijednosti otopljenog ugljik (IV) oksida dosta visoke. Nešto je veća $KMnO_4$ potrošnja u plitkim bunarima zbog većeg ispiranja organskih tvari. Gotovo u svim bunarima izmjerene količine ugljik (IV) oksida i organske tvari su u paralelnom pomaku što ukazuje na kontinuiranu bakterijsku aktivnost. Stoga nema niti naglih promjena sadržaja kisika.

Ekstremno povećane količine CO_2 ukazuju da postoji neki drugi razlog kao npr. povećana bakterijska aktivnog povećanog broja heterotrofnih bakterija zbog onečišćenja s površine (Grafikon 4).

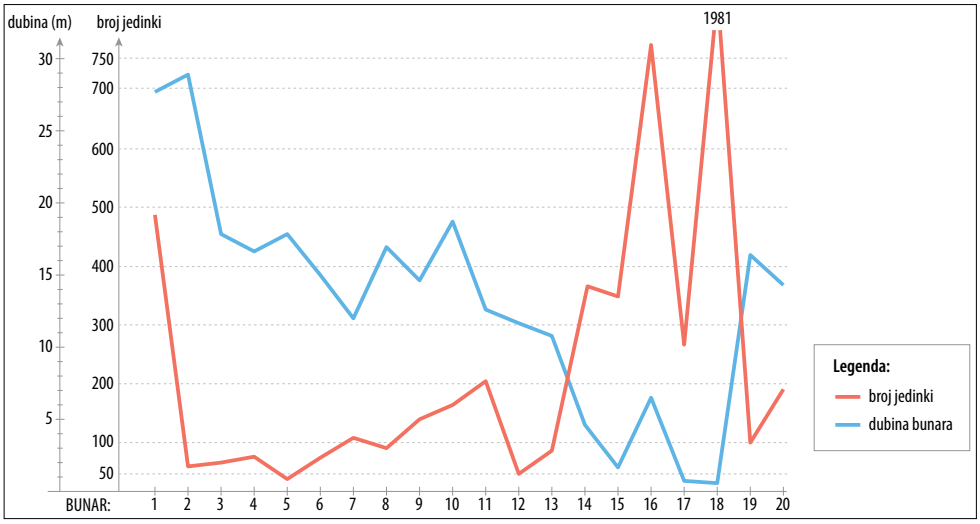

Grafikon 4. Odnos broja jedinki i dubine bunara

Valja naglasiti da je u nekim lokalitetima s lošom bakterijskom slikom smanjena količina O_2 ali i CO_2 koji u plitkim, svijetlim bunarima alge troše za fotosintetske procese.

Zanimljivo je usporediti karbonatnu i ukupnu tvrdoću vode, te električnu vodljivost, koja ovisi o otopljenim solima i prisutnih organskih tvari koje disociraju u vodi.

Karbonatna tvrdoća uvijek prati ukupnu tvrdoću što znači da postoji određeni odnos između kalcijevog i magnezijevog karbonata i drugih soli, posebno željeznih. U Virju se radi uglavnom o veoma tvrdim vodama iako je količina kalcijeva karbonata mala u odnosu na druge soli.

Bakterijska aktivnost u vodi je vrlo značajna. Iz grafičkog prikaza (Grafikon 5) količine O_2 i koli-indeksa vidljivo je da su te vrijednosti uglavnom obrnuto proporcionalne. Potpuniju sliku tih odnosa dobijemo usporedbom odnosa ukupnog broja heterotronih bakterija i količine metaboličkih plinova u vodi.

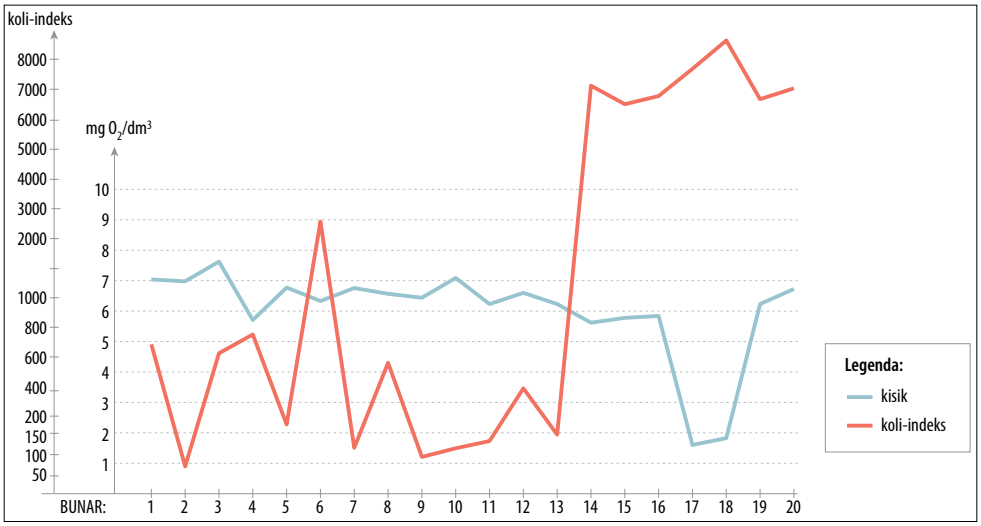

Grafikon 5. Odnos srednjih vrijednosti otopljenog kisika i koli-indeksa bunarske vode Virja tijekom 1987. godine

Već je naglašeno da složeni odnosi kemijsko-fizičkih faktora i aktivnosti bakterija utječu na kvalitetu bunarske vode i sastav biocenoza. U bunarima s boljom kvalitetom vode prisutno je više različitih vrsta s manjim brojem jedinki što je karakteristika podzemnih voda. S povećanjem zagađenja smanjuje se broj jedinki nekih vrsta jer ekstremniji životni uvjeti predstavljaju za njih ograničavajući faktor (Grafikon 6). Odnos koli-indeksa koliformnih bakterija fekalnog porijekla i broja vrsta u istom je odnosu kao i koli-indeks ukupnih koliformnih bakterija. U nekim bunarima, koji su zaštićeni od površinskog onečišćenja, ispitane vrijednosti pokazuju lošu sliku vode što je znak da je onečišćen intersticij.

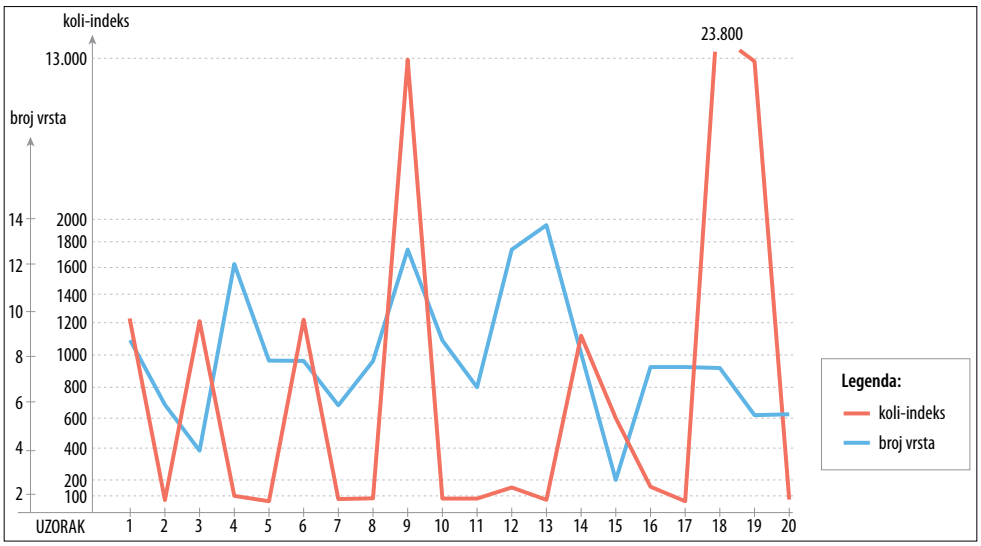

Grafikon 6. Odnos srednjih vrijednosti koli-indeksa, broja vrsta u bunarskoj vodi Virja tijekom 1987. godine

Očito je da u određenoj mjeri dubina bunara sprječava zagađivanje s površine (Grafikon 7). Sa smanjenjem dubine bunara vode sve više gube osobine podzemnih voda pa to uvjetuje smanjenjem broja vrsti i povećavanjem broja jedinki pa ima manje heterotrofnih bakterija u bunarskoj vodi.

Na kraju valja zaključiti usporedbom svih navedenih rezultata da postoji velika mogućnost onečišćenja bunara s površine i preko intersticija. To pak ima odraz na sastav biocenoza i pojavu nekih vrsta koje su indikatori određenog stupnja onečišćenja.

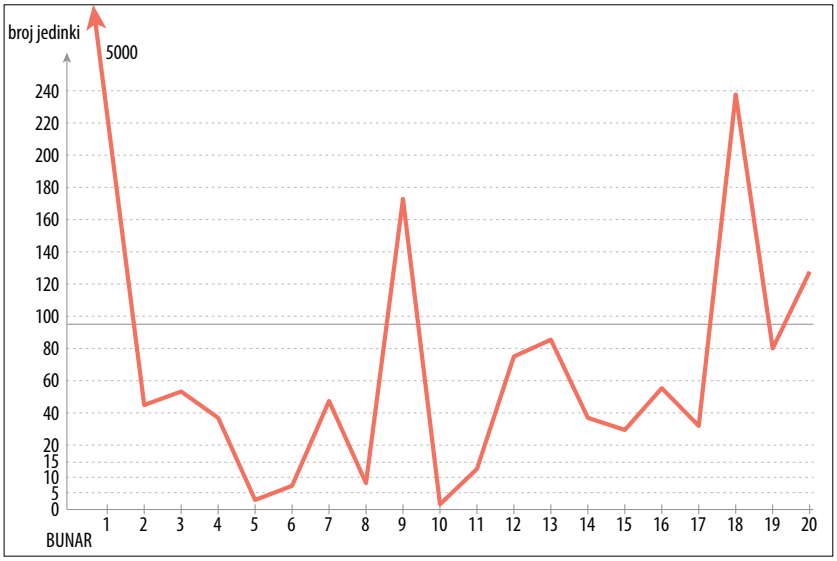

Grafikon 7. Srednje vrijednosti broja heterotrofnih bakterija bunarske vode Virja u jesen i zimi 1987. godine

6. DISKUSIJA

Sve veći problem čovječanstva je opskrba pitkom vodom i dislokacija otpadnih voda. Zbog neizgrađenosti kanalizacije i pročistača otpadnih voda, otpadne vode sve više onečišćuju površinske tokove ali i čiste rezervoare podzemnih voda. Ispitivanja bunarske vode su potvrdila takve trendove i u Virju.

Bez obzira na izdašnost vodonosnih slojeva u Podravini bez kvalitetnog sustava vodoopskrbe problematično je snabdijevanje stanovništva zdravom pitkom vodom.[11]

Kad govorimo o zagađivanju bunarske vode govorimo uglavnom o alosaprobitetu, dok je autosaprobno zagađivanje uglavnom slabo jer se radi o specifičnom biotopu bez producenata i o populacijama s malim brojem jedinki. U tim vodama nema elemenata eusaprobiteta i transsaprobiteta. Onečišćenje se sastoji uglavnom iz otpada iz domaćinstava, gospodarskih zgrada i od fekalnih otpadnih voda koje najviše i ugrožavaju podzemlje. Naime upojne jame se kopaju sve do prvih naslaga vodopropusnog sloja u koji zadire i prvi vodonosni sloj, tako da se u plitkim bunarima omogućava direktan kontakt s otpadnom vodom. Stoga bez redovite kontrole vode i njezine sanacije ne bi valjalo koristiti takve bunare.[12]

---

[11] Iz bogatih vodonosnih slojeva voda se crpi za potrebe Centralne plinske stanice Molve i opskrbu stanovnika naselja sjeveroistočnog dijela Koprivničko-križevačke županije. Vodocrpilište je smješteno jugoistočno od grada Đurđevca. Crpne stanice Đurđevac I i Đurđevac II su u vlasništvu INA-Naftaplina, a u najmu su Komunalija d.o.o. iz Đurđevca. Ukupni kapacitet crpilišta iznosi 260 l/sec. vode. Vodom se uz CPS Molve opskrbljuje grad Đurđevaac te općine Virje, Molve, Gola, Novo Virje, Ferdinandovac, Kalinovac, Sesvete Podravske, Kloštar Podravski i Novigrad Podravski. U pripremi je izgradnja crpilišta Đurđevac 2 kapaciteta 450 l/sek. vode. Projektima rekonstrukcije magistralnog vodovoda i izgradnjom sekundarne mreže pokrit će se cijelo uslužno područje i osigurati izvorište vode za cijelu regiju. Mreža je projektirana na način da se u budućnosti može uklopiti u regionalno povezivanje vodoopskrbe susjednih županija. Na sustavu se radi samo kloriranje, a gubici su 22%. Ukupno je do sada izgrađeno 560 km vodovodne mreže (Podaci od 3. studenoga 2014 godine).

[12] Izgradnja kanalizacije u Virju započela je 2001. godine, a gradi se kontinuirano etapno. Do sada ima Virje izgrađeno 16 km kanalizacije. Od 2006. godine gradi se sredstvima Hrvatskih voda uz manji postotak sufinanciranja Općine. Još je preostalo izgraditi 6 km cjevovoda za što je dokumentacija pripremljena. Godine 2012. zaključen je ugovor za dovršetak kompletne kanalizacijske mreže ali projekt nije realiziran zbog opće financijske krize. Virje ima 3.280 stanovnika i 1295 kućanstava, a priključak na kanalizaciju trenutno ima njih 308.To je oko 28 %. Za pet manjih naselja općine valja izraditi potrebnu dokumentaciju sustava odvodnje. Virovski pročistač otpadnih voda izgrađen je 2006. godine. Vrijednost investicije je bila 12,5 milijuna kuna a financirale su ga Hrvatske vode uz sudjelovanje Županije i Općine. Godine 2012. predan je na upravljanje Komunalijama d.o.o. Đurđevac kao i vodovodna i kanalizacijska mreža.

Značajan faktor za određivanje kvalitete podzemne vode je i njezin tok. Virje je smješteno između Drave i Bilogore i to može biti presudno za širenje onečišćenja podzemnih voda. Bunari na obroncima Bilogore su pod jačim utjecajem njezinih podzemnih voda. U tom dijelu je deblja krovina i kvaliteta vode je bolja pa bi u tom dijelu bila najpogodnija zona za eventualnu gradnju mjesnog vodovoda.

Prema istraživanjima *Geofizike* iz Zagreba (1985.) presjek zemljanih slojeva je sljedeći:

0 – 10 m ilovača i glina, smeđa i prašinasta,
10 – 18 m šljunak krupni s malo pijeska,
18 – 19 m glina šljunkovita,
19 – 23 m šljunak krupnozrnati,
23 – 30 m šljunak srednjezrnati s dosta pijeska,
30 – 32 m šljunak krupnozrnati,
32 – 36 m pijesak smeđi,
36 – 41 m šljunak krupnozrnati s malo pijeska,
41 – 43 m šljunak malo zaglinjen,
43 – 45 m šljuak srednjezrnati.

Vidne su razlike u debljini slojeva u pojedinim dijelovima Virja s tendencijom da se debljina krovine smanjuje od Bilogore prema Dravi, da bi uz nju bila manja od metra.

Odnos metaboličkih plinova O_2 i CO_2, te količine $KMnO_4$ potroška gotovo je jednak kao i u površinskim vodama samo što su vrijednosti otopljenog O_2 i $KMnO_4$ potroška manje.

Gotovo su u svim bunarima vrijednosti kisika male i ujednačene jer nema producenata, a povećana je količina CO_2. Povećanje organske tvari uvjetuje pad vrijednosti kisika i porast saprofitnih bakterija.

Tih bakterija inače u bunarskoj vodi ima malo za razliku od površinskih voda u kojima njihov broj ovisi o stupnju trofije. U plitkim bunarima ima dovoljno svjetla i otopljenih mineralnih soli pa je pojačana fotosinteza zbog mnoštva algi i potrošnja CO_2. No, ipak veoma niske vrijednosti O_2 i povećana količina nitrita i nitrata govore u prilog tvrdnji o znatnoj bakterijskoj aktivnosti u tim bunarima.

Bunarske vode Virja su veoma tvrde vode s visokim vrijednostima električne vodljivosti koja je najvećim djelom uvjetovana velikim količinama karbonatnih soli.

Čak 70% bunara ima veću vrijednost električne vodljivosti od propisanih 600μs/cm[1]. I ta činjenica potencira gradnju vodoopskrbnog sustava kako bi postojala mogućnost kondicioniranja vode za piće.

Od 1982. godine Higijensko-epidemiološka služba Doma zdravlja Đurđevac izvodi dva puta godišnje bakteriološka ispitivanje vode bunara za javnu upotrebu zbog uvida u stanje i potrebu sanacije crpilišta. Većina uzoraka je potvrdila prisutnost koliformnih bakterija fekalnog porijekla pa voda nije odgovarala za piće i crpilište se moralo sanirati.

U Virju je ispitivana voda za 14 javnih ustanova. Postotak ispravnosti vode je bio sljedeći:

1982.	1983.	1984.	1985.	1986.	1987.
39,20%	32,14%	39,20%	42,80%	57,10%	67,20%

Razlog povećanja postotka kvalitetne vode nije smanjivanje onečišćenja već redovita sanitarna sanacija bunara.

Zagađivači i dalje ostaju i nemoguće ih je eliminirati bez izgradnje kvalitetne vodoopskrbe i kanalizacije. Sa sigurnošću se može utvrditi da bunari izvan naselja prema Bilogori imaju kvalitetniju pitku vodu kao i bunari u društvenom vlasništvu koji imaju ugrađene klorinatore. Bunari u središnjem i sjeveroistočnom dijelu mjesta često imaju vrlo lošu pitku vodu koju ipak koriste. Kvaliteta vode kontroliranih bunara ciklički se mijenja jer nakon sanacije voda odgovara propisanim standardima da bi nakon nekog vremena ponovno došlo do razvoja bakterija. Iz toga možemo izvući zaključak da je onečišćenje podzemlja konstantno i alarmantno tim više što se u dogledno vrijeme ne računa na investicije u rješavanju problema zdrave pitke vode.

Sve analize su potvrdile nazočnost koliformnih bakterija fekalnog porijeka među kojima i Escherichia coli od općeg značaja. Od akademskog značaja je vrsta Streptoccocuss foecaalis koja je česta

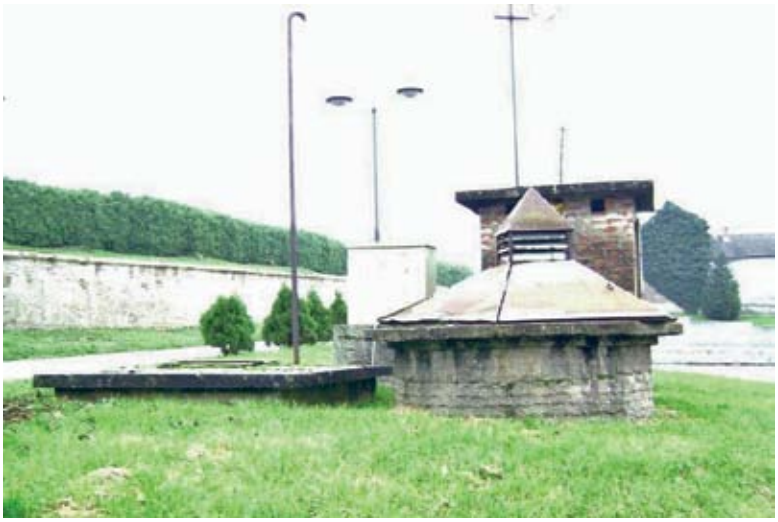

Slika 6. Ulični bunar s hidroforskim postrojenjem kod virovskog groblja

u bunarskoj vodi, te Proteus vrste nađene u plitkim bunarima s jačim onečišćenjem vode. U nekim bunarima je povećan broj aerobnih mezofilnih i anaerobnih sulfito- reducirajućih bakterija (Higijensko epidemiološka služba Doma zdravlja Đurđevac 1987.).

Izmjerene vrijednosti svih parametara su u skladu i s istraživanjma Zavoda za zaštitu zdravlja iz Zagreba (1987.) za potrebe INA-Naftaplina.

Potvrđeno je da je bakteriološka slika voda dubljih bunara pod utjecajem Bilogore bolja dok je u plitkim bunarima u sjeveroistočnom dijelu Virja loša s visokim brojem saprofitnih bakterija te visokim koli- indeksom ukupnih i fekalnih koliformnih bakterija. Bakterije fekalnog porijekla potvrđene su nažalost i u 45 metara dubokom bunaru Dobrovoljnog vatrogasnog društva iz Virja. Budući do takvog onečišćenja nije u ovom slučaju moglo doći s površine očito je cijeli intersticij inficiran.

Zanimljiva je pojava termofilnih bakterija u bunarima koji su u blizini neuređenih gnojišta iz kojih curi gnojnica i u vrijeme kišnog perioda ispire se u podzemlje i onečišćuje vodu. U sušnom ljetnom periodu niti jedan uzorak na termofilne bakterije nije bio pozitivan.

U ispitivan uzorcima nađeno je jako malo triglobionata, nešto više troglofila i najviše trogloksenih organizma. Rod Niphargus zastupljen je s nekoliko vrsta u dubokim bunarima. Što su bunari plići odstupanje ekoloških faktora karakterističnih za podzemlje je veće pa prevladavaju trogloksene vrste.

Nekoliko nađenih indikator-organizma nije dovoljan podatak da bi se moglo zaključiti o trajnom znatnijem pogoršanju saprobiteta bunarske vode.

Pojedini izraženiji ekološki uvjeti u pojedinim bunarima pogodovali su razvoju posebnih skupina organizama, kao na primjer jako ispiranje s površine u proljeće razvoj Rotatoria ili jako tvrda voda pojavi Ostracoda.

Komparativnom analizom svih dobivenih podataka uočena je uska povezanost svih utjecaja na živi svijet bunarske vode, podzemne vode kao posebnog biotopa.

Temeljem svih podataka ispitivane bunare možemo podijeliti u tri skupine:

1. Duboki bunari smješteni uz same obronke Bilogore s debelom krovinom ispod koje su slojevi šljunka i pijeska kao dobar filtracijski sloj, s relativno dobrom bakterijskom slikom vode te češćom pojavom troglobionata i troglofila.
2. Dublji i srednje duboki bunari sa zadovoljavajućim fizikalno-kemijskim karakteristikama vode, osim povremene pojave nitrita i nitrata, s čestom pojavom koliformnih bakterija fekalnog porijekla i faunom brojnijom troglofilnim vrstama, ali i povremenom pojavom troglobionata.
3. Plitki i veoma plitki bunari s lošom bakterijskom slikom, jako povećanim vrijednostima nitrita, nitrata i fosfata, s visokim koli-indeksom ukupnih i fekalnih koliformnih bakterija, s fau-

nom siromašnom vrstama, ali populacijama bogatih jedinkama i pojavom uglavnom troglokseni organizama.

Prema tome iz prve grupe se voda može koristiti za piće, iz druge uz povremenu sanaciju, a voda iz treće grupe bunara ne bi se smjela koristiti za piće ljudi jer predstavlja potencijalnu opasnost za zdravlje.

7. ZAKLJUČAK

1.

Proučavanje podzemne faune počelo je u 17. stoljeću i to uglavnom u izvorima i spiljama. Intenzivnija istraživanja toga biotopa započela su početkom 20. stoljeća. Istraživanja su izvodili domaći i strani istraživači. Prvi nalaz spiljskog vodozemca Proteus anguinus (čovječja ribica) datira iz 1686 godine.

Najveći poticaj našim biolozima za istraživanje podzemnih voda, posebno intersticijskih, imala su istraživanja S.L.Karamana. Intenzivnija istraživanja voda sjeverozapadnih krajeva započela su pedesetih godina 20. stoljeća (Sket, Meštrov). Svi ti radovi potvrdili su nalaze mnogih kosmopolitskih rodova, što potvrđuje njihovu starost. Brojni su relikti i endemi.

2.

Razvojem poljoprivrede i industrije, te porastom životnog standarda raste proporcionalno i potrošnja vode te produkcija otpadnih voda različitog sastava koje onečišćuju kopnene vode i prodiru u podzemlje ugrožavajući rezervoare pitke vode. Rezultati istraživanja u Virju ukazuju na hitnu potrebu izgradnje vodoopsrbnog sustava i kanalizacije budući je intersticij sve zagađeniji, a problem je i dislokacija otpadnih voda, posebice fekalnog porijekla koje se sada ispuštaju u potok Zdelju, na njive ili u grabe.

3.

Budući je Virje smješteno između rijeke Drave i obronaka Bilogore podzemne su vode pod njihovim utjecajem. U vrijeme visokog vodostaja Drava drenira podzemne vode, a za sušnog perioda značajan je utjecaj Bilogore čije podzemne vode *hrane* Dravu. Zbog takvog položaja mjesta velike su razlike u dubini bunara i debljini ilovačasto-glinenog sloja, krovine. Odabrano je 20 bunara s različitih karakteristika i mogućnostima utjecaja okoliša na njih, kako bi se dobila slika o fizičko-kemijskim faktorima, bakterijskoj flori i sastavu podzemne faune. Bitno je bilo objasniti povezanost svih tih faktora i njihov utjecaj na kvalitetu pitke vode.

4.

Korištene metode mjerenja fizičko-kemijskih faktora, bakterijskih analiza i obrade faunističkog materijala opisane su u skraćenom obliku a rezultati su bogato ilustrirani tablicama i grafikonima.

5.

Iako je u brojnim bunarima evidentno povećanje broja bakterija, količine organske tvari su povišene samo u plitkim bunarima stoga je u njima zbog pojačanog bakterijskog metabolizma povećana i količina nitrita i nitrata, a znatno smanjena količina otopljenog kisika. Prisutnost određenih količina produkata mineralizacije i svjetlosti pogodovala je razvoju algi i potrošnji ugljik (IV) oksida za fotosintezu. U većini bunara su otopljene veće količine soli pa su te vode veoma tvrde i tvrde. Vrijednosti električne vodljivosti su jako visoke i kod većine bunara iznad dozvoljenih vrijednosti prema Pravilniku o higijenskoj ispravnosti pitke vode (Službeni list SFRJ,33/87).

Nakon onečišćenja bunara javlja se porast heterotrofnih bakterija koje čine najveći dio bunarske flore. U mnogim ispitivanim bunarima utvrđene su koliformne bakterije fekalnog porijekla čiji je

koli-indeks u nekim bunarima jako povišen tijekom cijele godine. Sve to utječe na sastav faune pa su u tim bunarima uglavnom troglofilne i trogloksene vrste. Troglobionti su pronađeni u dubljim bunarima s čistom vodom. U plitkim se bunarima proporcionalno intenzitetu promjena ekoloških faktora karakterističnih za podzemlje smanjuje broj vrsta ali su populacije s velikim brojem jedinkama.

6.

Osim navedenih istraživanja navedeni su još neki podaci o kvaliteti bunarske vode na području općine Đurđevac koju prati Higijensko-epidemiološka služba Doma Zdravlja Đurđevac i INA-Naftaplin za svoje potrebe.

Usporedbom rezultata vidljiv je utjecaj naselja na kvalitetu bunarske vode. Bunari izvan naselja prema Bilogori imaju kvalitetnu pitku vodu. Onečišćenje dolazi preko intersticija koji je povezan s drenažnim jamama i neispravnim septičkim jamama i ispiranjem s površine. Ispiranjem gnojnice bunarske su vode kontaminirane i termofilnim bakterijama.

Prema tome virovske bunare možemo podijeliti u tri skupine:

1. Bunari s kvalitetnom pitkom vodom (područje prema Bilogori)
2. Bunari s povremenim, sezonskim onečišćenjem
3. Bunari čija voda ne odgovara kriterijima za pitku vodu (plitki bunari u sjevero-istočnom dijelu naselja.

8. LITERATURA

1. American public healt Association, INC (1967.): Standard Methods for the Examination of Water and Wasterwater, New York
2. Bertrand, H.(1954.): Les Insectes Aquatiques d'Europe, Encyclopédie entomologique XXX, volume I, Paul Lechevalier Editeur
3. Bertrand, H.(1954.): Les Insectes Aquatiques d'Europe, Encyclopédie entomologique XXXI, volume II, Paul Lechevalier Editeur
4. Birger,M.O.(1976.): Spravočnik po mikrobiologičeskim i virusologičeskim metodam isledovanja, Medicina, Moskva
5. Botosaneanu,L.(1986.): Stygofauna Mundi, Leiden, E. J. Brill/ dr.W. Backhuys
6. Böhmig, L.(1909.): Tricladida, Die Süsswasserfauna Deutschland, Heft 19, II Teil, Gustav Fischer Verlag, Jena
7. Chappuis, P. A.(1920.): Die Fauna der unterirdischen Gewässer Umgebung von Basel, Arch.f.Hydrobiol.,14,1
8. Chappuis, P. A.(1927.): Die Tierwelt der unterirdischen Gewässer, Die Binnengewässer, III, Stuttgart
9. Carausu,S., E.Dobrenau, C. Manolache(1955): Crustacea, Amphipoda, Fauna Republici Populare Romania, Acad. Republ. Popul. Romania, vol 4, Fase 4
10. Culver, C.D.(1928.): Cave life, evolution and ecology, Harvard Universsity Press, Cambrigde
11. Dauber, I.(1972.): Mikrobiologie des Wassers, Akademie Verlag, Berlin
12. Davis, M.(1955.): The Marine and Freshwater Plancton, Michigen State University Press
13. Dieffenbach,H., Sachse, R.(1909.): Rotatoria, Die Süswasserfauna Deutschlands, Heft 14, Teil I, Gustav Fischer Verlag, Jena
14. Doɥwe, C.(1909.): Copepoda, Die Süswasserfauna Deutschlands, Heft 11, Teil I, Gustav Fischer Verlag, Jena
15. Engelhardt,W.(1986.):Was lebt im Tümpel, Bach und Weiher, Kosmos Verlag, Stuttgart
16. Freeze, R. A., Cherry, J. A.(1979.):Grounwater, New Jersey
17. Geofizika, Zagreb (1985.):Vodoistraživački i vodozahvatni radovi, Virje 1985.
18. Ginet, R., Decou, V.(1977.): Initination a'la Biologie et a Le'cologie souterrainess, Paris
19. Graff, L.V. (1909.): Turbellaria, Strudelwürmer, Die Süsswasserfauna Deutschlands, Heft 19, Teil I, Gustav Fischer Verlag, Jena
20. Grünberg, K. (1910.): Diptera, Zweiflüger, Die Süsswasserfauna Deutschlands, Heft 2A, Gustav Fischer Verlag, Jena
21. Handschin, E. (1929.): Urinsecten oder Apterygota (Protura, Collembola, Diplura, Thysanura), die Tierwelt Deutscland, 16.

22. Heymonss, R.H. (1909.): Collembola, Die Süsswasserfauna Deutschlands, Heft 7, Gustav Fischer Verlag, Jena
23. Husmaann, S. (1966.): Versuch einer ökologischen Gliederung des interstitielen Grungwasser in Lebensbereiche einiger Prägung, Arch.f. Hydrobiol. 62, 2, 231-268
24. Ihring, D. (1962.): Methode und Ergebnisse der Grundwasserforsuhungin Ungarn, Östereichische Wasswerwirtschaft, Wien, Heft 2, 25-32
25. Illies, J. (1978.): Limnofauna Europea, Gustav Fischr Verlag, Stuttgart
26. Ina-Naftaplin Zagreb (1978): Analiza bunarske vode za potrebe Centrale pliske stanice Molve
27. Jägerskiöeld, L. A. (1909): Freilebenden Süsswassernematoden, Die Süsswasserfauna Deutschlands, Heft 15, Gustav Fischer Verlag, Jena
28. Johansson, J. (1909.): Hirudinea, Egel, Die Süsswasserfauna Deutschlands, Heft 13, Gustav Fischer Verlag, Jena
29. Karaman, S. L. (1952.): Podrod Stygoniphargus u Hrvatskoj i Sloveniji, Prirodoslovna istraživanja, knjiga 25, JAZU, Zagreb
30. Karaman, S. L. (1954.): Naša podzemna fauna, Prirodnonaučen muzej Skopje, Acta musei Macedonici scientiarum naturalium, 1, 9, 197-216
31. Karaman, S. L. (1953.): Die fauna der unterirdischen Gewässer Jugoslawiens, Verhandlungen des Internationalen Vereinigung für theoretiche und angevante Limnologie, VII, 46-73
32. Karaman, S. L. (1960.): Betrag zur Kenntnis der mazedoniscen Niphargiden, Biološki glasnik,13, 309-396
33. Karaman, S. L. (1972.): Le probleme du genre Niphargus en Jugoslavie, Museo Civicodi Storia Naturale di Verona, Memorie fuori serie 5, 1-10
34. Karaman, G. S. (1973.): Dvije nove vrste roda Niphargus (Amphipoda) iz Crne Gore – N. inclinatus i N. boskovici
35. Karaman, G. S. (1974.): Crustacea, Amphipoda, Catalogus Faunae Jugoslavie, Academia Scientiarum etartium Slovenica, Ljubljana
36. Karaman, G. S. (1983.): Three poorly know subterranean Niphargus Species from Yugoslavia (Contribution to the knowledge of the Amphipoda 32), Poljoprivreda i šumarstvo, XXIX, 2, 37-56, Titograd
37. Karaman, G. S. (1983.): Pregled istraživanja slatkovodnih Amphipoda (Crustacea, Malacostraca) u Jugoslaviji, s bibliografijom (Prilog poznavanju Amphipoda Jugoslavije 123), Glasnik republičkog zavoda za zaštitu prirode Prirodnjačkog muzeja Titograd, 16, 97-116
38. Kiefer, F. (1960.): Ruderfusscrepse (Copepoden), Kosmos Verlag Franch., Stuttgart
39. Klie, W. (1938.): Krebstiere oder Crustacea, III Ostracoda, Muschelkrepse, Die Tierwelt Deutschlands, 34 Teil, Gustav Fischer Verlag, Jena
40. Klee, O. (1985.): Angewandte Hydrobiologie, Georg Thieme Verlag, Stuttgart, New York
41. Koenike, F. (1909.): Acarina, Milben, Die Süsswasserfauna Deutschlands, Heft 2, Teil II, Gustav Fischer Verlag, Jena
42. Matoničkin, I. (1981.): Prilog valorizaciji ekosistema rijeke Save, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb
43. Matoničkih, I. (1981.): Beskralježnjaci, Biologija viših avertebrata, Školska knjiga Zagreb
44. Meštrov, M. (1960.): Faunističko-ekološka istraživanja podzemnih voda savske nizine, Biološki glasnik 13, 73-109
45. Meštrov, M., et. al. (1980.): Studija komparativnih ekološko-bioloških istraživanja rijeke Save i intersticijskih voda u području Brežica do Siska, Studija I, Prirodoslovno-matematički fakultet Zagreb, 1- 244
46. Meštrov, M., et. al. (1981.): Studija komparativnih ekološko-bioloških istraživanja rijeke Save i intersticijskih voda u području Brežica do Siska, Studija II, Prirodoslovno-matematički fakultet Zagreb, 1- 128
47. Meštrov, M.,et. al. (1983): Ekološka svojstva interticijskih voda u odnosu na rijeku Savu, Acta biologica, 5-33
48. Michaelsen, W. (1909.): Oligochaeta, Die Süsswasserfauna Deutschlands, Heft 13, Gustav Fischer Verlag, Jena
49. Mitchell, R. (1972.): Water Pollution Microbiology, Ishn Wiley end Sons, Inc. New York, London, Sydney, Toronto
50. Orghidan,T. (1959.): Ein neuer Lebensraum des unterirdischenwassers der hyporeische Biotop, Arch.f.Hydrobiol., 55 (3),392-414
51. Rački, R., Borovečki, D. (1984.): Utjecaj rijeke Save na intersticijsko priobalje, III kongres ekologa Jugoslavije, 1, 1-185

52. Rheinheimer, G. (1975.): Mikrobiology der Gewässer, Gustav Fischer Verlag, Jena
53. Reiter, E. (1909.): Coleoptera, Die Süsswasserfauna Deutschlands, Heft 3 und 4, Gustav Fischer Verlag, Jena
54. Ruffo, E. (1961.): Problemi relativiallo della fauna interstiziale imporeica, Bull. di Zool.,28 (2),273-319
55. Rutner, F. (1952.): Grundriss der Limnologie, Verlag Walter de Gruyter u. Co., Berlin
56. Sauer, F. (1982.): Tiere ud Pflanzen im Wasswertropfen, Fauna Verlag, Karsfeld
57. Schellenberg, A. (1942.): Krebstiere oder Crustacea, IV Flohkrebse oder Amphipoda, Die Tierewelt Detschlands, Teill 40, Gustav Fischer Verlag, Stuttgart
58. Schneider, W. (1939.): Würmer oder Verms, II Faderwürmer oder Nematoden, Die Tierewelt Detschlands, Teill 36, Gustav Fischer Verlag, Stuttgart
59. Sladeček, V. (1973): System of Water Qualiti from the Biological Point of View, Arch.f. Hydrobiol., 7 (1-4), 1-128
60. Službeni list SFRJ 33/1987.: Pravilnik o higijenskoj ispravnosti pitke vode, 865-873
61. Spandel, H. (1926.): Die Tierwelt der unterirdischen Gewässer, Verlag Speleologisches Institut, Wien
62. Stanković, S. (1962.): Ekologija životinja, Zavod za izdavanje udžbenika Narodne republike Srbije, Beograd
63. Streble, H., Krauter, D. (1985): Das Leben in Wassertpopfen,Kosmos Verlag, Stuttgart
64. Stock, J.H., Gleidhill,T. (1977.): The Niphargus kochianus Groop in Hort- Westert Europe, Crustaceana Supll., 4, E.J. Brill, Leiden
65. Thinemann, A. (1950): Verbreitungsgeschichte der Süsswasser Tierwelt Europas, Die Binnengewässer, Band XVIII, Stutgart
66. Ude, H. (1929.): Würmer oder Vermer, I Oligochaeta, Hirudiea, Die Tierwelt Detschlands, 15 Teil, Gustav Fischer Verlag, Jena
67. Ulman, D. (1975.): Hydrobyologi – Ein grundriss für Ingenieuere und Naturwissenschaftler, Gustav Fischer Verlag, Jena
68. Vandel, V. (1964.): Biospeleogie, Paris
69. Vejdovsky, F. (1882.): Tierische Organismen der Brunnengewässer von Prag, Prag
70. Vodna zajednica Đurđevac (1970.): Podaci o podzemnim vodama sliva rijeke Drave, knjiga 1-4
71. Wachter, W. (1937.): Isopoda, Der Tierwelt Mitteleuropas, 2 Bd., Lisf. 2b, Quedle und Myer, Leipzig
72. Wagler, E. (1937.): Crustacea, Phyllopoda, Ostracoda, Copepoda, Branchinura, Die Tierwelt Mitelleuropas, Qudle und Meyer, Leipzig
73. Werner-Baur, H. (1987.): Gewässergüte bestimmen und beurteilen, Verlag Paul Parey, Hamburg, Berlin
74. Wessenberg-Lund, C. (1939.): Biologie des Süsswassertiere, Springer, Wien
75. Grupa autora (1974.): Geografija Hrvatske, knjiga 2, Institut za geografiju Hrvatske, Školska knjiga Zagreb

9. SUMMARY

The interest in studying ground waters arose in the 17th century, with intensive study beginning in the 20th century. In the 1950s, a more systematic approach was taken to investigating the subterranean fauna of northwestern Croatia.

Considering that the ground waters of Virje and the surrounding areas have not previously been investigated, 20 wells were selected for the research of physico-chemical, bacterial and faunal properties of their waters. These are areas in which the ground waters are under the influence of the Drava and Bilogora Rivers. The research was conducted during 1987. The physico-chemical factors were determined using standard methods (APHA). Bacterial methods included determining the total number of saprophytic bacteria, determining the coli-titre and coli-index of total coliform bacteria and bacteria of faecal origin, and thermophilic bacteria. Faunal samples were taken by filtering 100 L of well water.

Changes were observed to the ecological properties of the well water, with changes to the faunal and bacterial composition of the samples. The settlement has a high influence of this biotype, as seen in the constant increase in the number of bacteria of faecal origin. Strong bacterial activity was particularly seen in the shallow wells, which are more exposed to surface pollution. A penetration of thermophilic bacteria from manure piles underground was confirmed. The changes in the physico-

chemical factors caused changes in the bacterial and faunal composition of the well waters, such that the troglobionts (Niphargus) were also found in the deepest and the cleanest wells. Troglophiles and trogloxenes comprised the fauna of the shallow wells with fewer species, but with a large number of individuals (Cyclops).

All the research indicates the mutual association and dependence of the bacterial and faunal system on the physico-chemical properties of well water, i.e. of pollution. The quality of well water for drinking is dependent on this, and the tested wells do not meet the prescribed criteria. It is therefore essential to begin construction of a water supply and sewage system in this area.

MODEL VOĐENJA CIKLOTURISTIČKIH RUTA NA PRIMJERU BJELOVARSKO-BILOGORSKE ŽUPANIJE

BICYCLE ROUTE MANAGEMENT MODEL: THE EXAMPLE OF BJELOVAR-BILOGORA COUNTY

Goran KOS
viši znanstveni suradnik
e-mail: goran.kos@iztzg.hr
Institut za turizam
Vrhovec 5, 10000 Zagreb
Zoran KLARIĆ
znanstveni savjetnik
e-mail: zoran.klaric@iztzg.hr
Institut za turizam
Vrhovec 5, 10000 Zagreb

Petar FELETAR
viši znanstveni asistent
e-mail: pfeletar@fpz.hr
Fakultet prometnih znanosti
Vukelićeva 4, 10000 Zagreb

Primljeno / Received: 15. 6. 2014.
Prihvaćeno / Accepted: 2. 11. 2014.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK/UDC 711.4 (497.5 Bjelovarsko-bilogorska županija)

SAŽETAK

Turizam, kao važna gospodarska grana u Republici Hrvatskoj sastoji se od mnogo podsustava sa svojim turističkim proizvodima od kojih je jedan i cikloturizam. Kako bi se cikloturizam uspješno razvijao potrebno je stvoriti i uvjete za njegov razvitak a to je biciklistička infrastruktura. Biciklistička infrastruktura u Republici Hrvatskoj nije svugdje podjednako razvijena, no u svakom slučaju ispod je razine razvijenosti biciklističke infrastrukture u mnogim razvijenim europskim područjima. Prvi korak u planiranju biciklističke infrastrukture je odabir vrste biciklističke infrastrukture poput traka, staza ili isključivo biciklističkih cesta (ulica). U radu su prikazani kriteriji koji se uzimaju u obzir prilikom izbora biciklističke infrastrukture, a ovisni su o intenzitetu i brzini motornog prometa i intenzitetu biciklističkog prometa. Nakon što se istraži prometni intenzitet na prometnicama, može se prići prometnom projektiranju biciklističke infrastrukture. U ovome radu prikazana je metodologija odabira biciklističke infrastrukture i njena implementacija na području Bjelovarsko-bilogorske županije. Analizirane su postojeće biciklističke rute i dat je prijedlog novih ruta, koje prate atraktivnija područja Županije uz povećanu sigurnost za bicikliste. Također, dati su prijedlozi za povećanje atraktivnosti cikloturizma u Županiji, koja bi uslijed svojih geografskih obilježja te realizacijom danih prijedloga, mogla biti jedna od vodećih cikloturističkih destinacija kontinentalnog dijela Hrvatske.

Ključne riječi: Bjelovarsko-bilogorska županija, cikloturizam, biciklistička infrastruktura, biciklistički trak, biciklistička staza, biciklističke rute
Key words: Bjelovar-Bilogora County, cycling tourism, cycling infrastructure, cycling lane, cycling trail, cycling routes

1. UVOD

Unatoč činjenici da turizam predstavlja izuzetno važnu gospodarsku djelatnost i jedan od glavnih razvojnih prioriteta, turistička aktivnost u kontinentalnom dijelu zemlje još je u povojima. Ključne razloge sporog razvoja turizma na kontinentu usprkos relativno bogatoj i diversificiranoj resursno-atrakcijskoj osnovi. valja, dobrim dijelom, tražiti u nerazvijenoj turističkoj infra i suprastrukturi, odnosno nepostojanju dobro osmišljenog sustava turističkih doživljaja kao temeljnih preduvjeta za turistički dolazak i boravak. Navedene značajke relativno dobro ocrtavaju i današnji stupanj turističke razvijenosti cijele Bjelovarsko-bilogorske županije [1].

Područje Bjelovarsko-bilogorske županije neosporno raspolaže kvalitetnom resursno-atrakcijskom osnovom, osobito u kontekstu ambijentalnih značajki prostora kao što su očuvana priroda, ljepota krajolika, raznovrsnost pejzaža, relativno niska gustoća naseljenosti, odsustvo većih industrijskih postrojenja i sl. No, njezin potencijal još uvijek nije dovoljno iskorišten osobito u kontekstu razvoja različitih, tržišno interesantnijih ciljnih turističkih proizvoda, u koje spada i cikloturizam.

Na području Bjelovarsko-bilogorske županije već postoji relativno velik broj označenih lokalnih biciklističkih ruta na području različitih jedinica lokalne samouprave, Županijska ruta koja povezuje turistički najzanimljivije dijelove Županije, a postoji i Međunarodna ruta kao dio planirane biciklističke veze Balaton – Lonjsko polje. U ovome radu cilj je sagledati potencijal pa su sustavno popisane i kartirane sve postojeće biciklističke rute te povezane na način koji će ih učiniti podjednako atraktivnim kako za ambicioznije, tako i za one manje ambiciozne korisnike. U tom smislu, u radu je prikazano osmišljavanje i određivanje trasa pojedinih biciklističkih ruta.

Za potrebe prikupljanja prometnih informacija o cestovnoj (i biciklističkoj) infrastrukturi pregledana je cjelokupna cestovna infrastruktura Bjelovarsko-bilogorske županije, a dodatne kontrole napravljene su temeljem pregleda videozapisa državnih, županijskih i lokalnih cesta. Također, iskorišteni su dostupni podaci o prometnom opterećenju pojedinih cesta temeljem podataka dobivenih od Hrvatskih cesta [2, 3] i Županijske uprave za ceste na području Bjelovarsko-bilogorske županije.

Podaci o prometnom intenzitetu bili su ključni podaci pri izboru cestovne infrastrukture na kojima će se voditi biciklistički promet. Stoga je u radu napravljena i prikazana komparacija nekoliko najznačajnijih kriterija (smjernica i normi) koje se koriste u svijetu pri odabiru prometne infrastrukture za vođenje biciklističkih tokova.

2. RAZVITAK BICIKLISTIČKE INFRASTRUKTURE

2.1. Biciklizam

Biciklizam je način kretanja kopnom uz upotrebu bicikla, prijevoznog sredstva na ljudski pogon. Iako je prvotno nastao u 19. stoljeću u Europi kao način bržeg i lakšeg transporta ljudi, danas je osim načina prijevoza i vrlo raširen sport te vid rekreacije i dio je razvitka novog vida turizma - cikloturizma. Osnovni koncept bicikla do današnjih dana nije se bitno mijenjao, osim što je tehnološki napredak donio primjenu kvalitetnijih materijala, a današnji bicikli daleko su upravljiviji i sigurniji, pomoću njih mogu se postizati i relativno velike brzine.

Bicikli su prikladni za svakodnevna gradska putovanja kraća od sedam kilometara, i dulja do 15 km, što znači da je biciklom moguće pokriti velik dio urbanog područja, u krugu od oko 150 km^2 od mjesta stanovanja [4].

Također, bicikli su mala, laka, čista i tiha vozila. Lako ih je voziti, prenositi i parkirati, a nije ih teško ni održavati. Zauzimaju malo prostora, dok biciklistička traka široka 2 m može propuštati više od 2.000 biciklista na sat [5]. Bicikl je dostupan svim osobama normalnog zdravstvenog stanja. Nije potrebno biti sportaš: bicikl mogu voziti muškarci, žene, djeca i starije osobe. Bicikl ima nedostatke s kojima se lako nositi, a to su vremenski uvjeti, brdovit teren, ograničene mogućnosti prijevoza djece i robe.

Slika 1. Kretanje svjetske proizvodnje bicikala i automobila od 1950 do 2003. (Izvor: Earth Policy Institute from Worldwatch, BRIN)

Ukratko, pozitivne strane biciklizma su sljedeće: zauzima malo prostora i u vožnji i parkiran, vožnja biciklom poboljšava i tjelesno i duševno zdravlje i štedi na vremenu jer bicikl je među najbržim prijevoznim sredstvima u gradskim područjima. Biciklizam povezuje ljude, predstavlja slobodu kretanja i odlučivanja, te omogućuje da budemo dijelom krajolika kojim se krećemo. Nadalje, je niska. Osim toga, biciklizam kroz razmjerno nisku cijenu kupnje i održavanja bicikla umanjuje vanjske troškove, troškove prijevoza i troškove vezane uz potrošnju vremena, a uz to ne proizvode štetne tvari i buku i tako povoljno djeluje na okoliš [4]. Danas je biciklizam često korišten u prometu, zatim kao vid zabave te kao sport, a zbog relativno jeftine izrade i dostupnosti to je danas najraširenije prijevozno sredstvo.

Proizvodnja bicikala i automobila, je do 1965 godine je bila ista na godišnjoj razini i to oko 20 milijuna godišnje da bi se proizvodnja unazad deset godina popela na preko 100 milijuna godišnje, dok je proizvodnja automobila bila na razini od 42 milijuna automobila godišnje. Godišnje se proizvodnja bicikala povećava za 1,5 posto. Pretpostavlja se da danas na svijetu postoji preko milijardu i pol bicikala a od toga se više od trećine nalazi u Kini [6].

2.2. Smjernice za planiranje i projektiranje biciklističke infrastrukture

Biciklistička infrastruktura u Republici Hrvatskoj je zapostavljena dugi niz desetljeća. Malobrojni primjeri izgradnje biciklističke infrastrukture (biciklističke trake i staze) mogu se naći u Međimurskoj, Varaždinskoj i Križevačko-Koprivničkoj županiji te rijetko u drugim županijama. Razlog popularnosti bicikla u ovim sjevernim županijama je uz tradiciju i konfiguracija terena također i svijest o smanjenju transportnih troškova i koristi za zdravlje [7, 8].

Izgradnji biciklističke infrastrukture u Hrvatskoj pozornost se počela davati tek u zadnjih desetak godina i to, u prvome redu u gradovima, iako je u zemljama Europske unije izgradnja biciklističke infrastrukture među glavnim prometnim prioritetima. Dokaz tomu je i neodgovarajuća legislativa koja prati ovo područje jer se planiranje i projektiranje biciklističke infrastruktura samo sporadično spominje u nekoliko zakona. Tek je u fazi izrade i javne rasprave dokument pod nazivom Pravilnik o uvjetima za projektiranje i izgradnju biciklističke infrastrukture na cestama [9]. Radi se o prijedlogu Pravilnika koji se treba usvojiti i koji bi bio krovni dokument za planiranje i projektiranje biciklističke infrastrukture.

Prvi korak u planiranju biciklističke infrastrukture je izbor infrastrukture koju će se graditi. Osnova biciklističke infrastrukture sastoji se od biciklističkih traka, staza i ulica (cesta). Biciklistički trak izvodi se na kolniku, uz prometni trak, odvojen je razdjelnom linijom, ponekad izveden u drugoj boji i malo povišen od kolnika, označen s oznakom bicikla i opremljen biciklističkom prometnom signalizacijom. Ta mjera pomaže da se smanje prometne nezgode u slučaju kada imamo mješoviti motorni i biciklistički promet i za polovicu prometnih nezgoda [10].

Biciklistička staza odvojena je od kolnika i na njoj su biciklisti potpuno sigurni od motornog prometa, posebice što je više udaljena od kolnika i zaštićena zaštitnim ogradama. Biciklisti su na biciklističkim stazama ugroženiji na raskrižjima, kada prelaze preko kolnika.

Potpuno odvojene biciklističke staze, odnosno biciklističke ceste, su najkvalitetnije rješenje za bicikliste. One se izvode na područjima na kojima postoje turističke atrakcije koje privlače mnogobrojne turiste ili na mjestima intenzivnog biciklističkog prometa u gradovima, pa se dijelovi cestovne infrastrukture pretvaraju u biciklističke ulice. Izgled biciklističkih traka, staza i cesta (ulica) prikazan je na slici 2.

Slika 2. Izgled biciklističke trake na kolniku (a), staze odvojene od kolnika (b) i biciklističke ceste (c)

Za pomoć pri odabiru optimalne infrastrukture mogu se koristiti dosadašnja istraživanja i iskustva iz dostupne literature. U tablici 1 prikazani su, komparativno, uvjeti za izgradnju prometnih traka, staza i cesta s obzirom na prometne kriterije koji uzimaju u obzir, vrstu prometnice (profil), dozvoljenu brzinu kretanja motornih vozila, intenzitet motornih vozila, intenzitet biciklista, željeni stupanj sigurnosti u odvijanju prometa koji želimo postići i sl.

U tablici se nalaze podaci o kriterijima za izradu biciklističke infrastrukture iz najupotrebljavanijih izvora europskih i svjetskih institucija koje imaju najveći utjecaj na stručnjake i znanstvenike pri korištenju literature:

- PRESTO - European Cycling's Federation (ECF), međunarodno je udruženje biciklista, koje je napravilo kriterije za elemente koji se koriste pri projektiranju biciklističke infrastrukture [11],
- Mobile 2020, projekt je koji je potpomognut od strane Europske unije, djelomično je financiran iz EU programa inteligentna energija Europe. U njihovom Priručniku o planiranju biciklističkog prometa u urbanim sredinama [12],
- EuroVelo, organizacija je koja sustavno prati i potiče organiziranje i izgradnju biciklističkih puteva u Europi. Koridori EuroVela koji prolaze kroz Republiku Hrvatski su Ruta Atlantik – Crno more br. 6, Mediteranska ruta br. 8, Ruta Baltik – Jadransko more br. 9 i Ruta željezne zavjese br. 13. Za provedbu te rute dati su minimalni sigurnosni uvjeti [13] koji nisu prihvatljivi u svim europskim zemljama kroz koje ruta prolazi,
- AASHTO - American Association of State Highway and Transportation Officials, američka je nevladina organizacija koja se bavi prometom, a osnovana je prije sto godina. Organizacija je predložila prometne kriterije za projektiranje biciklističkih traka i staza [10], dok je NACTO - National Association of City Transportation Officials, američka udruga koja predstavlja transporte sustave velikih gradova, prihvatila AASHTO kriterije [14],
- CROW – Nizozemska neprofitna organizacija koja se bavi prometom i prometnom infrastrukturom i izdaje smjernice i pravilnike za projektiranje prometne infrastrukture [15],
- Austroads, dio je Australasian road transport and traffic agencies, udruženje zaduženo za unaprjeđenje prometnih sustava u Australiji i Novom Zelandu, a izradili su vodič za planiranje biciklističke infrastrukture [16] i
- prijedlog Pravilnika o uvjetima za projektiranje i izgradnju biciklističke infrastrukture na cestama (travanj 2014.) kojeg izrađuje Ministarstvo pomorstva, prometa i infrastrukture Republike Hrvatske i u postupku je prihvaćanja [9].

Rb.	IZRAĐIVAČ SMJERNICE (NORME)	PROMETNE KARAKTERISTIKE			VRSTA BICIKLISTIČKE POVRŠINE		
					Biciklistička traka	Biciklistička staza	Biciklistička cesta
1	PRESTO European cycling's Federation (EU) i Europski projekt Mobile 2020 (DE)	Širina	jedan smjer	minimalno	1,50 m	2,00 m	
				preporučeno	2,00 m	3,00 m	
			oba smjera	minimalno	nije dopušten promet u oba smjera	2,50 m	3,00 m
				preporučeno		4,00 m	4,00 m
		Prednosti			mali troškovi, mali prostor, brza provedba, povećava sigurnost biciklista	fizičko odvajanje od kolnika, najveća sigurnost i udobnost	moguć je mješoviti promet
		Slabosti			nema fizičkog odvajanja, privlači ilegalno parkiranje	nefleksibilan prijelaz, rizik na raskrižjima, zauzima puno prostora	zauzima puno prostora, nije uvijek izvedivo
		Oblikovanje			označavanje linija, simbol bicikla, tampon-zona, ravna površina	zatvorena površina asfalta, asfalt u boji, moguća središnja linija	
		Raspon primjene			Urbana područja	Ceste s dovoljno prostora	Stambena područja ili niski prometni intenzitet
		mogućnost za mješoviti promet	urbano područje	brzina prometa	50 km/h ili manje	fizičko odvajanje od motoriziranog prometa	
				intenzitet prometa			ispod 30 km/h
			izvanurbano područje	brzina prometa	60 km/h ili manje		manje od 3.000 voz/dan
				intenzitet prometa	2.000 do 3.000 voz/dan		glavna ruta, nacionalna biciklistička ruta
		Vrsta rute			osnovna lokalan ruta	lokalna ruta, glavna ruta, nacionalna biciklistička ruta	
2	EuroVelo (EU)	Napomena: neke od navedenih preporuka nisu prema nacionalnim zakonima i pravilnicima			Urbana područja	Izvanurbana područja	
					ako brzine prometa prelaze 30 km/h intenzitet prometa ne bi smio biti veći od 2.000 voz/dan, najbolje do 500 vozila, dok iznimno do 4.000 voz/dan ali privremeno, u urbanim područjima na cestama s ograničenjem na 30 km/h za motorni promet	uz prometnice koje su opterećene preko 10.000 voz/dan	
3	AASHTO i NACTO (SAD)				prometni tok s ograničenjem od 40 km/h i maksimalni intenzitet prometa do 3.000 voz/dan	za brzine prometnog toka iznad 55 km/h	
4	CROW (NL)				na cestama na kojim je ograničenje brzine kretanja manje od 30 km/h i ako ima više od 4.000 voz/dan i/ili ako ima više od 2.000 bicikla/dan	na cestama gdje je dopuštena brzina kretanja 50 km/h i više	na cestama gdje je dopuštena brzina kretanja 50 km/h i više
5	Austroads (AUS)	Urbana područja za mješani promet do 50 km/h i do 2.500 voz/dan			za brzine iznad 40 km/h i promet do 10.000 voz/dan	za promet iznad 10.000 voz/dan i brzine do 60 km/h	za brzine iznad 60 km/h
6	MPPI Pravilnik (HR)	mješoviti promet na cestama na kojima brzine nisu veće od 50 km/h			na cestama s većim brzinama od 50 km/h i prometom do 2.400 voz/dan	nakon što je prekoračen kriterij za biciklističke trake	

Tablica 1. Usporedni prikaz kriterija za planiranje i projektiranje biciklističke infrastrukture prema različitim izvorima
Izvor: obrada autora

Općenito, mješoviti promet, prema različitim izvorima, moguće je dopustiti, ali u zonama ograničenog kretanja vozila do 30 km/h dok bi za veće brzine i intenzitet promet do 3.000 vozila na dan bilo potrebno napraviti biciklističke staze.

Za odluku o izboru biciklističke infrastrukture u gradovima najčešće se koristi graf prikazan na slici 3. Na slici se vidi da se za mješoviti promet vozila i biciklista uzimaju kriteriji koji su obuhvaćeni poligonom u tamno plavoj boji. Izgradnja biciklističkog traka preporuča se u srednjem poligonu slike dok su u krajnjem desnom poligonu obuhvaćeni kriteriji za izgradnju biciklističke staze [17].

Graf je doživio mnogo modifikacija, te su se, radi različite populacije biciklista (koju čine i odrasli koji nisu toliko vješti u upravljanju biciklom, djeca i sl.) kriteriji za mješoviti promet postrožili, a predložena je i manja brzina kretanja vozila pri nižem kapacitetu za kriterij izrade biciklističke staze.

Prijedlog Pravilnika o uvjetima za projektiranje i izgradnju biciklističke infrastrukture na cestama (travanj 2014.) sadrži izbor vrste biciklističke prometne površine, a koji vrši se na osnovu brzine kretanja motornih vozila V85% i broja voz/h, prema dijagramu na slici 4.

Pravilnik preporučuje da se biciklistička traka izvodi na cestama na kojima brzina kretanja motornih vozila ne prelazi 50 km/h. Ako biciklistička ruta mora slijediti trasu ceste, na postojećem kolniku može se uspostaviti biciklistička traka samo ako je osigurana dovoljna prolazna širina za promet motornih vozila i biciklista.

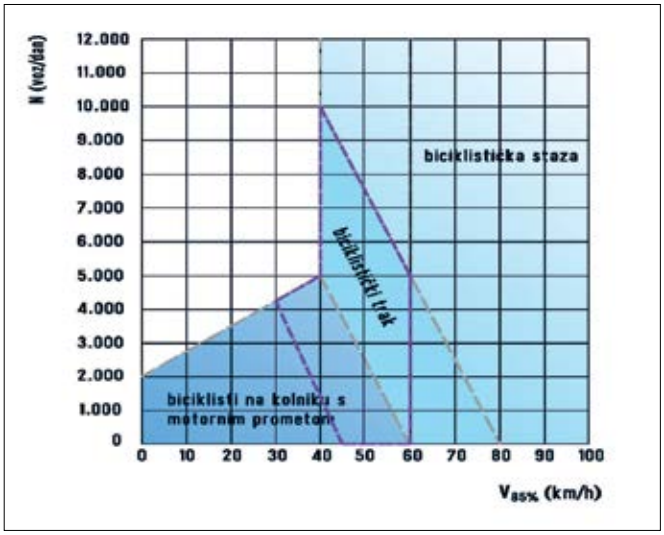

Slika 3. Grafički prikaz izbora vrste biciklističke infrastrukture ovisno o 85-percentilnoj brzini kretanja motornih vozila i intenziteta prometa na cestama za primjenu u urbanim zonama (Izvor: CROW 10., 1993., DELG. 1999., DRD. 2000, SUSTRANS 1997., Austroads (2014a) and Roads Traffic Authority NSW 2005.

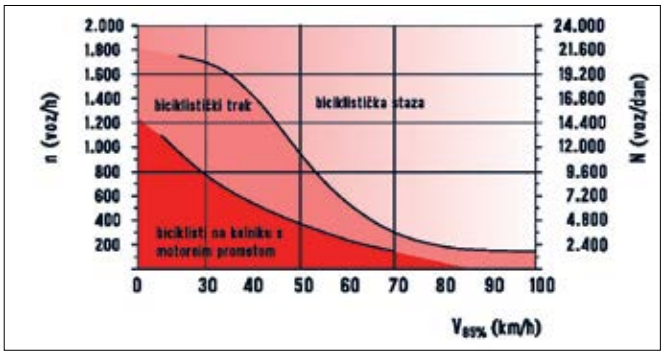

Slika 4. Izbor vrste biciklističke prometne površine s obzirom na intenzitet i brzinu 85-percentilnog motornog prometa (Izvor: Prijedlog Pravilnika o uvjetima za projektiranje i izgradnju biciklističke infrastrukture na cestama, Ministarstvo pomorstva, prometa i infrastrukture, Zagreb, travanj 2014.)

Biciklistički promet vodi se zajedno s prometom motornih vozila na istoj prometnoj površini (cesti) kad, zbog prostornih ili drugih razloga, nije moguće izvesti samostalnu biciklističku prometnu površinu.

Takvi se slučajevi primjenjuju na cestama s manjim prometnim opterećenjem i manjim udjelom teških teretnih vozila, cestama s malim uzdužnim nagibom i u zonama smirenog prometa.

Temeljem do sada prikazanih kriterija, može se prići planiranju biciklističke infrastrukture, nakon provjere intenziteta motornog prometa na cestovnoj infrastrukturi.

3. ANALIZA SITUACIJE U BJELOVARSKOJ-BILOGORSKOJ ŽUPANIJI VEZANO UZ RAZVOJ CIKLOTURIZMA

3.1. Geografska obilježja Bjelovarsko-bilogorske županije

Bjelovarsko-bilogorska županija smještena je na sjeverozapadu Republike Hrvatske i prostire se na 2.652 km^2. Na sjeveru graniči s Koprivničko-križevačkom, na sjeveroistoku s Virovitičko-podravskom, na jugoistoku s Požeško-slavonskom, na jugozapadu sa Sisačko-moslavačkom i na zapadu sa Zagrebačkom županijom. Jedna je od dvije županije koje nemaju kopnenu granicu s nekom drugom državom, pa tako ni područja uz državnu granicu [1].

Geografski gledano, granice županije čine hrbat Bilogore – na sjeveru i sjeveroistoku, pobrđe od Bilogore do Papuka – na istoku, izdignuti ravnjak i dolina Ilove – na jugu, pobrđe i hrbat Moslavačke gore – na jugozapadu i dolina Česme, rijeka Velika i pobrđe Bilogore – na zapadu.

U prostorno-funkcionalnom smislu, Bjelovarsko-bilogorska županija nalazi se u istočnom dijelu grupe županija Središnje Hrvatske, najrazvijenijeg područja Hrvatske i ključnog čvorišta europskih i regionalnih prometnih pravaca. Međutim, s obzirom na rubni položaj (prema grupi županija istočne Hrvatske), te smještaj upravo između najznačajnijih prometnih pravaca (Posavskog i Podravskog koridora, te poprečnih koridora Srednja Europa-Jadran i Podunavlje-Jadran), dijelom je ostala izvan interesa dosadašnjih razvojnih usmjerenja, a što je došlo do izražaja nakon prekida sekundarnih prometnih veza sjevera i juga Hrvatske preko Bosne i Hercegovine.

U administrativno-političkom smislu Županija je podijeljena na pet gradova (Bjelovar, Čazma, Daruvar, Garešnica i Grubišno Polje), odnosno na 18 općina (Berek, Dežanovac, Đulovac ,Hercegovac, Ivanska, Kapela, Končanica, Nova Rača, Rovišće, Severin, Sirač, Šandrovac, Štefanje, Velika Pisanica, Veliki Grđevac, Veliko Trojstvo, Velika Trnovitica, Zrinski Topolovac).

Cjelokupni prostor Bjelovarsko-bilogorske županije obilježavaju različita prirodna obilježja što joj daje osobit izgled. Za to su, osim obronaka Bilogore, Ravne gore, Papuka i Moslavačke gore zaslužne ponajviše nizine uz rijeku Česmu i Ilovu te njihove pritoke. Česma je duga 123 km, a nastaje od nekoliko vodotoka koji izviru na južnom dijelu Bilogore. Do svog utoka u Lonju, s obzirom da je pad rijeke malen, često poplavljuje pa je provedeno njezino uređenje i uređenje njezinih pritoka. Rijeka Ilova izvire u jugoistočnom dijelu Bilogore na 200 m nadmorske visine, a duga je 85 km. Uz njezine plavljene močvarne obale izgrađeni su ribnjaci kod Končanice i Garešnice. Uz nju je plodno tlo s bujnim livadama, što pogoduje uzgoju mliječnog govedarstva.

Veći dio županije nalazi se na nadmorskoj visini od 120 do 150 metara. Klimatski je to prijelazni prostor umjereno kontinentalnih obilježja s umjereno hladnim zimama, toplim ljetima i pretežno povoljnim godišnjim rasporedom padavina.

Najveći dio ukupnog prostora Bjelovarsko-bilogorske županije otpada na poljoprivredno zemljište od čega se čak 94,7 posto odnosi na obradive površine. Udio šumskih površina u ukupnim površinama Županije od 36 posto kvalificira područje kao srednje šumovito. Smještajno gledano, šume u županiji najzastupljenije su na okolnom gorju i pobrđu: Bilogori, Papuku i Moslavačkoj Gori.

Bitnu značajku krajolika Bjelovarsko-bilogorske županije čini i relativno velik broj ribnjaka. Gospodarski iskorištavani ribnjaci zauzimaju, naime, oko 3.181 ha površine, čime je ovaj prostor na prvom mjestu u Republici hrvatskoj. Uz gospodarske ribnjake, na području Bjelovarsko-bilogorske županije za potrebe sportsko–rekreativnih ribolovnih aktivnosti iskopano je i uređeno 39 ribnjaka. Ribnjacima momentalno gospodare 32 sportsko–ribolovna društva i udruge. Površina koju ti ribnjaci zauzimaju je oko 40 ha.

3.2. Stanovništvo Bjelovarsko-bilogorske županije

Prema popisu stanovništva iz 2011. godine na prostoru Bjelovarsko-bilogorske županije živjelo je 119.743 žitelja, pri čemu je prosječna gustoća naseljenosti bila 45,4 st/km^2 ili gotovo dvostruko manje od hrvatskog prosjeka od 75,7 st/km^2. U odnosu na popis stanovništva iz 2001. godine, valja imati na umu da je županija, izgubila oko 13,3 tisuća stanovnika (ili oko 10 posto).

Sjedište Bjelovarsko-bilogorske županije je grad Bjelovar. Područje grada Bjelovara osim samog Grada/naselja Bjelovar koje je jedino naselje sa više od 20.000 stanovnika, obuhvaća i 30 manjih naselja. Zauzima prostor nešto veći od 188 km^2, što je tek 7 posto površine Županije, a u njemu živi gotovo trećina stanovnika Županije.

Generalno gledano, a što se tiče problematike stanovništva, razine urbaniziranosti i demografskih trendova, prostor Bjelovarsko-bilogorske županije danas ponajviše obilježavaju sljedeće činjenice; niska gustoća naseljenosti, prevladavaju mala seoska naselja (50 posto naselja do 200 stanovnika), dugoročno nepovoljna demografska kretanja – starenje i depopulacija, niska obrazovna struktura, konstantan i relativno visok postotak nezaposlenosti (oko 10.000 osoba u godišnjem prosjeku), kao i izražen proces deagrarizacije, odnosno pojačane urbanizacije – mlade, obrazovanije i mobilnije dobne strukture pojačano se naseljavaju u većim gradskim aglomeracijama, pri čemu je izrazita i pojava trajnog iseljavanja iz prostora Županije.

3.3. Gospodarstvo Bjelovarsko-bilogorske županije

Iako područje Bjelovarsko-bilogorske županije obiluje značajnim izvorima nafte, plina, kvarcnog pijeska, gline, termalnih voda i drugim prirodnim bogatstvima koja se samo djelomično koriste, kvalitetno i prostrano poljoprivredno zemljište, razvijena stočarska proizvodnja, velik broj ribnjaka kao i bogat i raznovrstan šumski fond temeljna su resursna osnova gospodarskog života na ovom području.

Uz poljoprivredu, kao tradicionalnu dopunsku gospodarsku aktivnosti kojom se i danas, barem djelomično, bavi velik broj domaćinstava, za gospodarski su život Bjelovarsko-bilogorske županije najznačajnije prehrambena i prerađivačka industrija. Osim mljekarske industrije značajni su kapaciteti mlinske i konditorske industrije, zatim prerade mesa i ribe, prerade krumpira, te proizvodnja tjestenine. Proizvodnja kvalitetnog piva temelji se na poznatoj češkoj tradiciji, a ljubitelji mogu uživati u kvalitetnim vinima kojih je svakim danom sve više. Drvoprerađivačku industriju obilježavaju znatni kapaciteti za proizvodnju piljene građe i ploča, proizvodnju šperploča, furnira, iverice, masivnog i pločastog namještaja, parketa, drvne galanterije i sl.

Osim industrije i poljoprivrede, na temelju podataka o današnjem broju zaposlenih po djelatnostima, može se zaključiti da su ostale gospodarske grane od interesa za Županiju sljedeće; trgovina, građevinarstvo, prijevoz i skladištenje robe, kao i poslovanje s nekretninama.

S druge strane, a kad je riječ o poduzetništvu, najveći broj aktivnih poduzetnika na prostoru Bjelovarsko-bilogorske županije može se povezati s trgovinom, poslovanjem s nekretninama, odnosno građevinarstvom.

3.4. Prometni sustav Bjelovarsko-bilogorske županije

Iako područje Bjelovarsko-bilogorske županije svojim položajem između šireg Panonskog prostora i Zagreba nudi jednu od mogućnosti njihovog međusobnog povezivanja, može se reći da je područje Županije prometno relativno izolirano, što je vidljivo iz činjenice da niti jedna suvremenija prometnica ne prolazi njome. Naime, glavni državni prometni pravci uspostavljeni su sjeverno (podravski pravac) ili južno (posavski pravac) od prostora Županije.

Mrežu javnih prometnica na prostoru Bjelovarsko-bilogorske županije sačinjavaju ceste državnog, županijskog i lokalnog značenja ukupne duljine od oko 1.500 km, od čega je nešto manje od 1.200 km asfaltirano. Po gustoći cestovne mreže od 559 m/km^2, prostor Bjelovarsko-bilogorske županije je iznad prosjeka Republike Hrvatske. O velikoj duljini lokalnih cesta najbolje svjedoči omjer lokalnih i županijskih cesta u odnosu prema drugim županijama. Naime, za razliku od drugih županija gdje je omjer lokalnih i županijskih cesta 1:1 pa sve do 1:2, na području Bjelovarsko-bilogorske županije on je 2:1. S druge strane, međutim, riječ je uglavnom o cestama niže kategorije (županijske i lokalne), što uvelike relativizira gornji zaključak.

Istodobno, kvaliteta najvećeg broja cesta je jedva zadovoljavajuća, a godinama je prisutan nerazmjer između potrebnih i osiguranih sredstava za redovno i za pojačano održavanje, odnosno sanaciju i rekonstrukciju kolnika. To se osobito odnosi na ceste nižeg ranga. Potreba izgradnje nogostupa uz cestu kroz naselja i dalje predstavlja nerješiv problem za većinu naselja.

Prostor Županije je relativno ravnomjerno pokriven mrežom državnih cesta, ali je to zbog njihovih tehničkih karakteristika u odnosu na paralelne prometne pravce, južno i sjeverno od Bjelovarsko-bilogorske županije, nedostatno za značajnije uključenje ovog prostora u državne i međunarodne tokove roba i usluga. Stanje ovih cesta je na pojedinim dionicama vrlo loše. Drugim riječima, državne ceste često samo deklarativno nose svoj naziv, dok po tehničkim karakteristikama ne bi mogle zadovoljiti kategorizaciju u koju su svrstane. Nadalje, državne ceste i danas prolaze kroz brojna manja i veća naselja Županije čime je promet bitno usporen i manje siguran.

4. POSTOJEĆE STANJE BICIKLISTIČKOG TURIZMA NA PODRUČJU BJELOVARSKO BILOGORSKE ŽUPANIJE

4.1. Analiza pogodnosti cestovne infrastrukture Bjelovarsko-bilogorske županije za razvoj cikloturizma

Biciklistički turizam na području Bjelovarsko-bilogorske županije danas je već zastupljen u turističkoj ponudi, ali je razmjerno slabo razvijen i nedovoljno prepoznat na turističkom tržištu. Za prirodnu resursnu osnovu Bjelovarsko-bilogorske županije znakovita je slikovitost pretežito blago brežuljkastih krajolika i razmjerno rijetka naseljenost većine prostora, što osobito pogoduje razvoju biciklističkog turizma [1].

Međutim, s aspekta razvijanja biciklističkog turizma treba istaknuti da geoprometni položaj Županije nije pretjerano dobar zbog odmaknutosti od glavnih tranzitnih pravaca, odnosno činjenice da njome ne prolazi nijedna autocesta, brza cesta niti važnija tranzitna prometnica. Ipak, postoje dobre veze sa Zagrebom kao potencijalno najvažnijim izvorom potražnje, a gusta mreža slabo prometnih cesta osobito pogoduje razvoju cikloturizma.

Prostor Županije je uglavnom lako dostupan, jer je glavni grad Hrvatske Zagreb od zapadnih dijelova Županije udaljen manje od sat vremena vožnje, a od istočnih dijelova ne više od dva sata. Od Čazme od čvorišta Ivanić Grad i od Garešnice do čvorišta Kutina na najbližoj hrvatskoj autocesti A-3 ima manje od pola sata vožnje, od Bjelovara do čvorišta Vrbovec istok na brzoj cesti Sveta Helena – Vrbovec nešto više od pola sata, tako da su najizoliraniji gradovi u županiji Grubišno Polje i Daruvar, od kojih se do čvora Kutina putuje oko sat vremena.

Područjem Županije prolazi ukupno pet državnih cesta:

1. D-5 Terezino Polje (granica Mađarske) - Virovitica - Veliki Zdenci - Daruvar - Okučani - Stara Gradiška (granica Bosne i Hercegovine,
2. D-26 Čvor Sv. Helena - čvor Dubrava - Čazma - Garešnica - Dežanovac – Daruvar,
3. D-28 Čvor Gradec – Bjelovar - Veliki Zdenci,
4. D-43 Đurđevac – Bjelovar - Čazma - čvor Ivanić Grad i
5. D-45 Veliki Zdenci (D-5) - Garešnica - čvor Kutina.

Među navedenim cestama međunarodni značaj ima samo državna cesta D-5 kao dio europske ceste E-661 Balatonkeresztúr - Nagyatád - Barcs - Virovitica - Okučani - Banja Luka - Jajce - Donji Vakuf - Zenica. Radi se o prometnici koja spaja jezero Balaton u Mađarskoj i središnji dio Bosne i Hercegovine, odnosno koja spaja paneuropski koridor Vb Budimpešta – Zagreb – Rijeka s paneuropskim koridorom Vc Budimpešta - Osijek - Sarajevo - Mostar - Ploče. No, kako na tom potezu nema autocesta niti većih prometnih potreba, ona se u praksi uglavnom koristi za povezivanje Virovitice sa Zagrebom i istočnog dijela Bjelovarsko-bilogorske županije sa Slavonijom, a vrlo malo u međunarodnom prometu (sl. 5).

Ostale državne ceste imaju prometni značaj samo za područje Bjelovarsko-bilogorske te u manjoj mjeri za Virovitičko-podravsku i Koprivničko-križevačku županiju. Među njima je najvažnija cesta D-28 kao glavna veza Bjelovara sa Zagrebom te Daruvara i Grubišnog Polja s Bjelovarom kao županijskim središtem.

Cesta D-26 najvažnija je u prvom dijelu do čvora Dubrava, kao dio veze Zagreb - Bjelovar te u zadnjem dijelu od Garešnice do Daruvara, kao dio veze Daruvara s autocestom A-3. Cesta D-43 važna je zbog povezivanja Čazme s Bjelovarom i Zagrebom te Đurđevca s Bjelovarom i Zagrebom, a cesta D-45 kao dio veze Grubišnog Polja i Garešnice sa Zagrebom.

S druge strane, što se tiče intenziteta prometa na pojedinim cestovnim pravcima (v. tablica 2), daleko najveći intenzitet prometa odnosi se na prilaz gradu Bjelovaru iz smjera zapada sve do zapadne granice Županije, gdje u prosjeku dnevno zna prometovati blizu 8.000 vozila. Na istočnom prilazu Bjelovaru dnevno u prosjeku prolazi oko 5.000 vozila, na južnom prilazu i sjevernoj Bjelovarskoj obilaznici manje od 4.000 te na sjevernom prilazu oko 2.500 vozila.

Više od 2.000 vozila dnevno bilježi i cijeli potez ceste D-43 te najveći dio cesta D-5, D-28 i D-45. Nešto manje od 2.000 vozila iskazuju krajnji južni dio ceste D-5 (od Daruvara prema Pakracu), najistočniji dio ceste D-28 (od Male Pisanice do Velikih Zdenaca) te krajnji sjeverni dio ceste D-45 od Hercegovca do Velikih Zdenaca. Iako nema podataka, može se procijeniti da više od 1.000 vozila dnevno iskazuju i sve županijske i mnoge lokalne ceste na ostalim prilazima Bjelovaru, prilazi Daruvaru iz smjera Đulovca i Sirača te prometno važna županijska cesta Ž-3133 Pavlovac – Hercegovac.

Slabiji intenzitet prometa od državnih cesta bilježi samo cesta D-26, pri čemu je osim na prilazima Čazmi i Garešnici on manji od 1.000 vozila dnevno, posebno na dijelu od Donjeg Miklouša do Šimljanika na sjevernim obroncima Moslavačke gore gdje ova državna cesta kao jedna od rijetkih u Hrvatskoj nije niti asfaltirana. Ostale ceste u Županiji imaju promet manji od 1.000 vozila dnevno, pri čemu je on veći na županijskim cestama koje povezuju općinska središta u Županiji s Bjelovarom, na kojima je i širina kolnika uglavnom veća od 5 metara.

Zaključno, veliki promet iznad 4.000 vozila dnevno iskazuju samo veza Bjelovar – Zagreb te glavni pristupi Bjelovaru iz smjera juga i istoka. Promet veći od 2.000 vozila dnevno imaju preostali sjeverni pristup Bjelovaru, veza Bjelovar – Čazma - Ivanić Grad (autocesta A-3) te veza Garešnica – Kutina (autocesta A-3). Promet veći od 2.000 vozila imaju i glavne pristupne ceste Daruvaru i Grubišnom Polju, dok je na svim ostalim prometnicama u Županiji promet manji od 2.000 vozila dnevno.

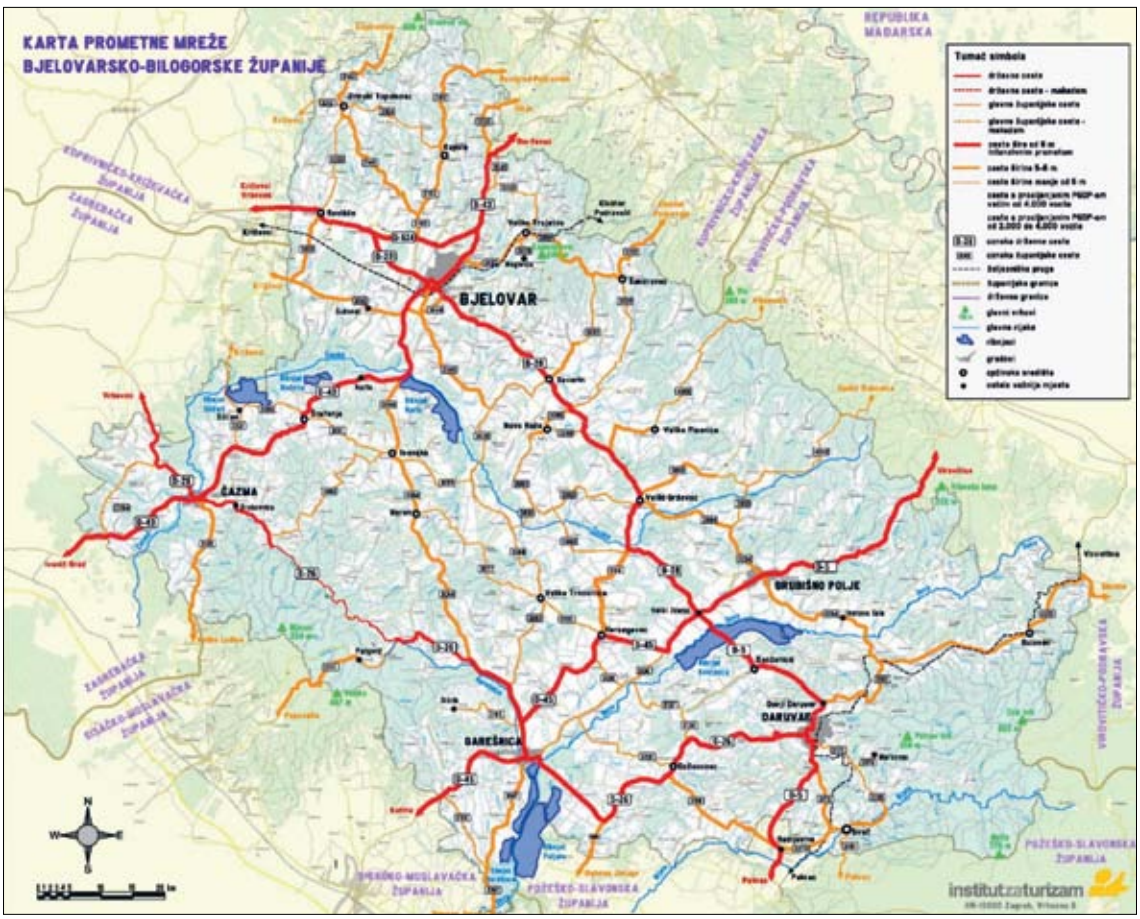

Slika 5. Karta glavnih razvrstanih cesta na području Bjelovarsko-bilogorske županije (Izvor: Akcijski plan uspostave cjelovitog sustava pješačkih, biciklističkih i jahačkih ruta na području Bjelovarsko-bilogorske županije, Institut za turizam, Zagreb, 2014.)

VRSTA CESTE	BR. CESTE	BROJAČKO MJESTO	PGDP	PLDP
D	5	Grubišno Polje	2.898	3.062
		Končanica - zapad	2.044	2.325
		Kip	1.826	2.158
		Badljevina	2.180	2.310
D	26	Dubrava	1.914	1.984
		Čazma - istok	1.510	1.575
		Trnovitički Popovac	1.293	1.358
		Hrastovac	1.491	1.568
D	28	Sveti Ivan Žabno	7.461	8.049
		Predavac	7.991	7.808
		Bjelovarska obilaznica	3.481	3.916
		Prespa	5.330	5.367
		Bulinac	2.332	2.530
D	43	Caginec	6.966	7.271
		Narta - sjever	3.741	3.773
		Markovac	2.468	2.542
		Hampovica	3.703	4.169
D	45	Kapelica	2.669	2.916
		Veliki Zdenci	1.384	1.542
		Hercegovac	2.061	2.211
Ž	2143	Hudovljani	660	670
Ž	3300	Klokočevac	5.931	8.692
Ž	3301	Đulovac	799	890

Tablica 2. Prosječni godišnji dnevni promet (PGDP) i prosječni ljetni dnevni promet (PLDP) na cestama Bjelovarsko-bilogorske županije i bližeg okruženja

Izvor: Brojenje prometa na cestama Republike Hrvatske godine 2012., Hrvatske ceste, Zagreb, 2013.

Prethodno sagledani intenzitet cestovnog prometa u Županiji, a uslijed relativno malog broja vozila na njima, ukazuje na činjenicu da velik broj prometnica može biti korišten za stvaranje biciklističkih ruta. To vrijedi za velik dio prometnica, pri čemu izuzetak predstavljaju samo područje oko Bjelovara i, ceste državnog značaja, s izuzetkom dijela državne ceste D-26 na potezu od Čazme do Garešnice.

Specifičnost prometne mreže u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji je i njena vrlo velika gustoća, a što je uzrokovano ponajviše potrebom povezivanja mnoštva malih naselja raštrkanih u prostoru. Velika gustoća prometne mreže s obzirom na razmjerno mali broj stanovnika i razmjerno malu gospodarsku moć Županije uzrokuje i visoke troškove održavanja, uslijed čega mnoge ceste imaju vrlo nisku kvalitetu kolnika, a vrlo je velik i udio javnih cesta bez asfalta. No, takvo stanje istovremeno izrazito pogoduje razvoju cikloturizma, a donekle i pješačkog i konjičkog turizma.

S druge strane, nemogućnost korištenja željeznice za prijevoz bicikla (vikend potražnja), a što je povezano s razmjerno lošom povezanosti većeg dijela Bjelovarsko-bilogorske županije željezničkom mrežom, otežava intenzivniji razvoj cikloturizma.

4.2. Postojeće stanje cikloturističkih ruta u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji

Bjelovarsko-bilogorska županija spada među hrvatske županije s dobro razvijenom mrežom obilježenih biciklističkih ruta koje pokrivaju sve dijelove Županije. Dakle, radi se o reljefno jednom od najpogodnijih dijelova kontinentalne Hrvatske, a uz Istru, i najpogodniji dio cijele Hrvatske za rekre-

ativno korištenje bicikala. Naime, ostali dijelovi Hrvatske su ili vrlo brdoviti i stoga primjereni samo biciklistima s visokom kondicijom ili su pak suviše ravni i monotoni.

Važna povoljna okolnost je i struktura naselja u Županiji, koja su uglavnom manja i raštrkana, što ima za posljedicu postojanje velikog broja slabo prometnih asfaltiranih cesta pogodnih za biciklizam. Time je Bjelovarsko-bilogorska županija u velikoj prednosti nad većinom slavonskih županija u kojima su naselja u izrazito ravničarskim dijelovima pretežito veća i s velikim razmacima između njih, a što doprinosi monotoniji krajolika. Povoljnija je situacija i u odnosu na županije na sjeveru i jugu kontinentalne Hrvatske u kojima ima više izrazito brdovitog reljefa koji stoga nije suviše privlačan biciklistima, dok su ceste u ravničarskim dijelovima zbog gušće naseljenosti često preopterećene automobilskim prometom.

Dodatno atraktivnost Bjelovarsko-bilogorske Županije za biciklizam povećava i prirodna i kulturološka raznolikost krajolika uvjetovana obuhvatom triju različitih hrvatskih povijesnih pokrajina Bilogore, odnosno Bjelovarskog područja, sjeverne Moslavine i dijela zapadne Slavonije. Konačno, treba istaknuti i da je način označavanja ruta u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji među najboljima u Hrvatskoj, jer su postojeće table informativne, pregledne i vizualno atraktivne. Naime, u većini ostalih dijelova Hrvatske biciklističke oznake sadrže samo naziv ili broj rute, što je većini neupućenih korisnika koji ne raspolažu s dodatnim kartografskim i informativnim materijalima nedovoljno jasno ili beskorisno (sl. 6).

Prostor Bjelovarsko-bilogorska županija je vrlo pogodan i za brdski biciklizam uslijed postojanja guste mreže šumskih cesta i kolskih puteva u cijeloj Županiji, a posebice na Moslavačkoj gori i Papuku. U kontekstu brdskog biciklizma slabo planinarsko korištenje ovih gora predstavlja i prednost, jer ne postoji konflikt u korištenju između pješaka i biciklista prisutan na većini planinarski izrazito atraktivnih lokacija i prostorima koje koristi veliki broj rekreativnih posjetitelja, kao npr. na Medvednici.

Uz brojne prednosti postoje i određeni nedostaci koji utječu na još uvijek slabo korištenje staza za cikloturizam. Jedan od njih je razmjerno nepovoljan položaj Županije izvan glavnih tranzitnih pravaca kroz Hrvatsku, izuzme li se uglavnom marginalni međunarodni pravac državnom cestom D-5 na istočnom rubu Županije. Tom trasom prolazi i jedna od službenih državnih glavnih biciklističkih ruta G-7 (granica Mađarske) – Virovitica – Daruvar - Pakrac - Jasenovac - Dvor – granica BiH (Novi Grad – Bihać) – granica BiH – Plitvička jezera – Gospić – Karlobag [18].

Ipak, mnogo veći problem od položaja Županije je činjenica što gotovo sve biciklističke rute prolaze cestama na kojima se odvija i automobilski promet, a mnoge važne dionice i dijelovima cesta na kojima je intenzitet prometa vrlo velik. Neke dionice nalaze se i na važnim državnim cestama na kojima se odvija promet kamiona i šlepera te se postižu brzine preko 80 km/h. To vožnju bicikala čini

Slika 6. Primjer označavanja biciklističkih ruta u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji (Izvor: Dokumentacija Instituta za turizam, Zagreb)

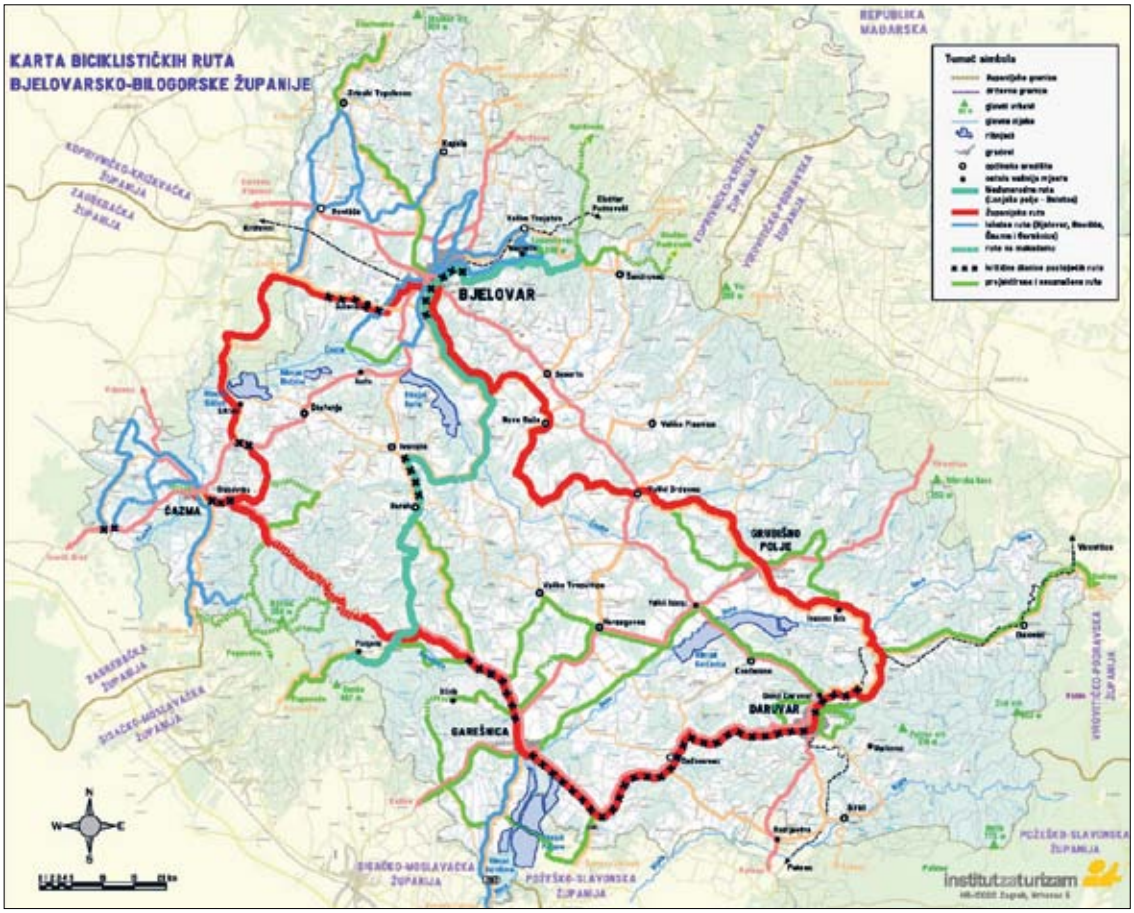

Slika 7. Karta postojećih biciklističkih ruta na području Bjelovarsko-bilogorske županije

ne samo neugodnom, nego i opasnom i na taj način posve neprihvatljivom za većinu potencijalnih turista iz visokorazvijenih zemalja Europe koji su glavni konzumenti cikloturizma. Nažalost, ovakva situacija je prisutna u najvećem dijelu Hrvatske i svjedoči o još uvijek niskoj biciklističkoj kulturi u našoj zemlji, zbog čega Hrvatska, usprkos vrlo atraktivnim krajolicima, a s izuzetkom Istre, još uvijek nije prepoznata kao značajna europska cikloturistička destinacija.

Važan nedostatak biciklističkih ruta u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji je činjenica da ima dosta dionica označenih ruta koje prolaze makadamskim cestama, što nije prihvatljivo za cikloturiste koji koriste brze i kvalitetne bicikle (tzv. specijalke). Dodatna otežavajuća okolnost je i što su mnoge od tih makadamskih cesta niske kvalitete, a i dio asfaltiranih cesta, uslijed nedostatka sredstava za održavanje, nalazi se u prilično lošem stanju po pitanju podloge.

Kada je riječ o samom označavanju ruta, potrebno je istaknuti da su, usprkos njihove brojnosti, biciklističke rute na teritoriju Županije prilično neravnomjerno raspoređene. Pritom je zamjetna vrlo velika gustoća označenih biciklističkih ruta u bližoj okolici Bjelovara, a gusta mreža postoji i u području Čazme, gdje je dio ruta označen od strane Sisačko-moslavačke županije. U području grada Bjelovara i sjeverno od njega označenih ruta ima mjestimično i previše, a često se i preklapaju, što može djelovati zbunjujuće za cikloturiste i bicikliste koji dolaze iz drugih dijelova Hrvatske ili inozemstva.

Za razliku od prethodno navedenih primjera, u istočnim dijelovima Županije trenutačno ima vrlo malo označenih biciklističkih ruta. To se odnosi i na krajobrazno vrlo atraktivno područje Daruvara, a koje može biti izuzetno važna cikloturistička destinacija zbog očekivanog rasta potražnje osoba koje žele ostati u formi, a što je uvelike uvjetovano njegovim statusom središta lječilišnog turizma. Valja

ukazati i na nedostatak označenih ruta prema susjednim županijama. Za sada postoje samo dvije označene rute prema Velikoj Ludini i Kutini u nadležnosti Sisačko-moslavačke županije i s drugačijim oznakama, dvije djelomično označene veze prema sjeveru (Đurđevac) i jugu (Popovača) kao i spojevi prema Zagrebačkoj županiji kod Kabala i Farkaševca.

Primjetan je i nedostatak uređenih atrakcija koje bi mogle dodatno privući bicikliste, odnosno nedostatak je prateće infrastrukture namijenjene cikloturistima kao što su servisi za bicikle, usluge rent-a-bike i sl. Iako se situacija mijenja nabolje, kao uostalom i drugdje u Hrvatskoj, Bjelovarsko-bilogorska županija po stanju biciklističke infrastrukture još uvijek zaostaje za obližnjom Koprivničko-križevačkom, Varaždinskom i Međimurskom županijom kao županijama s razmjerno najviše uređenih biciklističkih staza i najrazvijenom kulturom korištenja bicikala.

S druge strane, o porastu važnosti cikloturizma za Bjelovarsko-bilogorsku županiju najbolje svjedoči činjenica da je na njenom području upravo zadnjih godina trasirano i označeno nekoliko biciklističkih ruta, a postoje i planovi vrlo skore realizacije novih. Početkom 2014. godine mrežu označenih biciklističkih ruta činile su četiri glavne skupine ruta:

- **međunarodna ruta Balaton – Lonjsko polje**, kroz Bjelovarsko-bilogorsku županiju prolazi smjerom sjever – jug. U Županiju ulazi iz smjera Đurđevca u Koprivničko-križevačkoj županiji kod Banovog Stola nedaleko Planinarskog doma Kamenitovac na Bilogori, prolazi kroz grad Bjelovar te preko Nevinca, Stare Ploščice, Ivanske i Bereka vodi do Podgarića, odakle preko Moslavačke gore vodi prema Popovači u Sisačko-moslavačkoj županiji. Na dionici od Bjelovara do Nevinca te na kratkoj dionici od Trnovitičkog Popovca do Gornje Garešnice po državnoj cseti D-26 preklapa se sa Županijskom rutom, a od Bjelovara prema granici Koprivničko-križevačke županije s Bilodravskom rutom. Uglavnom prolazi slabo prometnim asfaltiranim županijskim cestama, osim na dijelu od Banovog Stola prema Đurđevcu gdje ide lokalnom makadamskom cestom preko Bilogore, te na kratkoj makadamskoj dionici Županijske ceste Ž-3085 kod Stare Ploščice. Intenzivnijem automobilskom prometu izložena je samo na prolazu kroz Bjelovar od Trojstvenog Markovca do Brezovca te između Ivanske i Bereka. Trasa joj je većim dijelom blago valovita i manjim dijelom brdovita te krajobrazno atraktivna s mnoštvom lijepih vidika, posebice između Bereka i Podgarića, ali i na najstrmijim dijelovima na izlasku iz Županije na Moslavačkoj gori i Bilogori. Nastavak trase u susjedne županije je slabije označen i s drugačijim oznakama, s time da između Podgarića i Gornje Jelenske kod Popovače oznaka niti nema,
- **kružna županijska ruta,** povezuje svih pet gradova u Županiji i sedam općina trasom Bjelovar – Nova Rača – Veliki Grđevac – Grubišno Polje – Ivanovo Selo – Daruvar – Dežanovac – Garešnica – Gornja Garešnica - Čazma – Siščani – Bolč – Gudovac – Bjelovar. Na dionici od Bjelovara do Nevinca kao i na kratkoj dionici od Trnovitičkog Popovca do Gornje Garešnice preklapa se s Međunarodnom rutom, a na kraćoj dionici između Siščana i Rajića prolazi kroz područje Zagrebačke županije. Iako i Županijska ruta pretežito pretežito prolazi slabo prometnim asfaltiranim županijskim cestama, cijeli južni dio dionice od Čazme preko Garešnice do Daruvara nalazi se na državnoj cesti D-26. Pri tom se prvi dio rute od Čazme do Gornje Garešnice nalazi na slabo prometnom dijelu ove ceste, koji usto na dijelu od Donjeg Miklouša do Šimljanika ima makadamsku podlogu. Nasuprot tome, dionica od Pašijana kod Garešnice pa sve do Daruvara, u duljini od blizu 40 kilometara, prolazi razmjerno prometnom cestom s prosječnim godišnjim dnevnim prometom većim od 1.000 vozila, po kojoj se kreće i značajan broj kamiona i šlepera. Intenzivnijem automobilskom prometu izloženi su i dijelovi trase na prolazu kroz Bjelovar, kod Gudovca i Trnovitičkog Popovca te osobito na kratkim odsječcima državne ceste D-5 kod Donjeg Daruvara i državne ceste D-26 kod Gornjeg Draganca pokraj Čazme. Trasa Županijske rute je većim dijelom blago valovita, a manjim dijelom ravna, ponajviše u zapadnom dijelu od Bjelovara do Sišćana te na prilazima Garešnici i Grubišnom Polju. Najatraktivniji dio trase je između Čazme i Garešnice po sjevernim obroncima

Moslavačke gore, dok je atraktivnost dionice Garešnica – Daruvar znatno umanjena intenzivnim automobilskim prometom,

- **lokalne rute (Bjelovar-Sajamska, Bjelovar-Vinogradska, Bjelovar-Bilogorska, Rovišće i Čazmanski Kaptol);** pet lokalnih označenih ruta uglavnom su kratke (cca dvadesetak kilometara) i najvećim dijelom prolaze slabije prometnim županijskim i lokalnim cestama po atraktivnom blago valovitom krajoliku. Trase su većim dijelom na asfaltu, s time da sve rute osim Bilogorske imaju manje dijelove trase na makadamskim pa i zemljanim cestama. Tri rute se odnose na grad Bjelovar (Bjelovar-Sajamska, Bjelovar-Vinogradska i Bjelovar-Bilogorska) te po jedna na grad Čazmu i općinu Rovišće. Značajan dio Bilogorske rute preklapa se s Međunarodnom i Bilodravskom rutom, a dio Sajamske rute s Međunarodnom i Županijskom rutom. Izuzme li se dio trasa po makadamu, Vinogradska ruta u Bjelovaru, Čazmanski Kaptol i Lokalna ruta Rovišće su uglavnom povoljno trasirane, s time da je ova posljednja djelomično slabije označena, posebice u samom Rovišću. Određeni problem predstavljaju kraće dionice na cestama s većim prometom motornih vozila u središtu Bjelovara, Rovišću (prijelaz preko državne ceste D-28) i Dapcima kod Čazme, a problematična je i dionica od Čazme prema Dapcima zbog prolaska po zemljanom nasipu nepogodnom za standardne bicikle i pogotovo "specijalke". Kod Sajamske i Bilogorske rute, osim značajnog preklapanja s Međunarodnom i Županijskom rutom, postoji i problem zbunjućeg označavanja, posebice u središtu Bjelovara gdje se preklapa čak šest ruta. Problem zbunjujućeg označavanja primjetan je i između Velikog Trojstva i Planinarskog doma Kamenitovac gdje postoji nekoliko alternativnih trasa. Najproblematičnija je Sajamska ruta koja u južnom dijelu prolazi kroz lovno područje pa prolazak bicikala nije moguć zbog rampe i istaknutog upozorenja o opasnosti zbog lova. Ova ruta je i jedina koja znatnim dijelom prolazi po ravnom terenu, za razliku od ostalih ruta u uglavnom blago valovitom krajoliku
- **spojne rute** u nadležnosti Sisačko-moslavačke županije (Plava, Zelena, Zapad-Istok i Sjever-Jug)

Uz označene rute, već su blizu realizacije neke dodatne lokalne rute, posebice oko Garešnice. Postoje i planovi označavanja spojnih ruta prema Koprivničko-križevačkoj županiji - od Bjelovara preko Zrinskog Topolovca do Koprivnice, te prema Virovitičko-podravskoj županiji - od Daruvara preko Đulovca do Suhopolja. No, kao i kod svih postojećih ruta i ovdje je riječ isključivo o označavanju ruta na postojećim cestama namijenjenim primarno prometu motornih vozila.

Osim cikloturističkih ruta, postoje i planovi trasiranja posebnih ruta namijenjenih korisnicima mountain bike-ova, u skladu s povećanim interesom za ovu vrstu aktivnosti te pogodnošću Županije za ovaj vid provođenja slobodnog vremena. No, u skladu s međunarodnim iskustvima prema kojima posebno označavanje u prostoru takvih staza nije potrebno sve dok je potražnja razmjerno niska i dok nema problema u preklapanju s pješačkim i planinarskim stazama, trasiranje 'mountaim bike' ruta u praksi odnosi se samo na kartografske materijale. Istodobno, potencijalno mnogo veći problem predstavlja preklapanje ovih ruta s lovnim područjima/lovnim turizmom, što dijelom ima za posljedicu ograničavanje trasiranja biciklističkih ruta u prostoru ne samo za mountain bike-ove, nego i za klasične cikloturističke rute.

Sve u svemu, može se konstatirati da aktualno stanje ponude cikloturističkih ruta karakterizira relativno slabo korištenje postojećih staza uslijed niskog intenziteta lokalne potražnje, a što je povezano s razmjerno malim brojem stanovnika u gradovima i općinama Bjelovarsko-bilogorske županije, ali i njenom bližem okruženju. S druge strane, a s obzirom na visoku razinu atraktivnosti biciklističkih ruta i terena pogodnih za cikloturizam, postoji izražena mogućnost privlačenja potražnje iz Zagreba, drugih dijelova Hrvatske pa i inozemstva. Ipak, za to je nužno primjerenije uređenje postojećih biciklističkih ruta, odnosno trasiranje svih dijelova pojedinih ruta po posebnim putevima namijenjenim isključivo biciklistima. To se osim dionica na cestama velikog prometnog intenziteta odnosi i na gradove, jer je u njima promet općenito intenzivniji, a u njima se nalaze i brojne atraktivne točke.

5. PRIJEDLOZI UNAPREĐENJA BICIKLISTIČKIH RUTA NA PODRUČJU BJELOVARSKO-BILOGORSKE ŽUPANIJE

U skladu s prethodno utvrđenim značajkama biciklističkih ruta, predlaže se niz intervencija za koje se procjenjuje da bi s razmjerno malim sredstvima mogle rute u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji dići na razinu koja bi udovoljila suvremenim zahtjevima o izgledu tih ruta po pitanju atraktivnosti i sigurnosti. Ključni zahvati i akcije odnose se u prvom redu na:

premještanje trasa na duljim potezima gdje rute prolaze cestama s intenzivnim automobilskim prometom na ceste s bitno slabijim intenzitetom prometa. To se posebice odnosi na dionicu Garešnica - Daruvar na državnoj cesti D-26,

izgradnju posebnih biciklističkih staza na dijelovima ruta koje nije moguće ili oportuno mijenjati, jer nema alternativnih prometnica ili bi se zaobišle neke važne atrakcijske točke. To se osobito odnosi na središta gradova Bjelovara i Daruvara, a dijelom i na ostale gradove u kojima bi, u skladu s mogućnostima, trebalo na ključnim dionicama izgraditi posebne biciklističke staze ili trake uz postojeće prometnice,

usklađivanje lokalnih ruta po pitanju duljine i obuhvata i označavanja kako bi svi atraktivni dijelovi Županije bili podjednako dobro pokriveni biciklističkim rutama. To podrazumijeva i ukidanje pojedinih dionica pa i ruta u prostorima gdje preveliki broj ruta može zbunjivati potencijalne korisnike,

ujednačavanje u označavanju svih ruta na području Županije u skladu s postojećim lijepo dizajniranim i informativnim oznakama, a što uključuje i eventualno označavanje Međunarodne rute i izvan Bjelovarsko-bilogorske županije,

dizanje kvalitete cjelokupne biciklističke infrastrukture u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji. To se, u prvom redu, odnosi na postavljanje karata s označenim biciklističkim rutama, odnosno opremanje infopunktova na javnim površinama (posebno u gradovima), na osiguranje raspoloživosti servisa za bicikle i usluga rent-a-bike i city bike, na uređenje posebnih odmorišta namijenjenih biciklistima i sl.,

promocija Bjelovarsko-bilogorske županije kao vodeće biciklističke destinacije kontinentalne Hrvatske, posebice kroz izdavanje specijalnih biciklističkih brošura po uzoru na postojeću, ali s još preciznijim i detaljnijim kartama, kao i kroz izradu posebnih aplikacija za mobilne telefone i navigacijske uređaje.

Velike perspektive Bjelovarsko-bilogorske županije, kada je riječ o razvoju cikloturizma, podrazumijevaju i provođenje opsežnijih akcija kada je riječ o unapređenju mreže biciklističkih ruta. Zbog toga su u nastavku one detaljnije razrađene, uključujući i detaljan opis potrebnih intervencija.

Prijedlozi konkretnih mjera i/ili akcija u cilju unapređenja mreže biciklističkih ruta na području Bjelovarsko-bilogorske županije detaljno su opisani u nastavku teksta po prethodno navedenim skupinama, te su i prikazane u kartografskom prilogu na slici 8.

5.1. Prijedlozi unapređenja glavnih ruta

Međunarodna ruta Balaton – Lonjsko Polje je ruta koja kroz Bjelovarsko-bilogorske županije prolazi smjerom sjever – jug uglavnom je dobro trasirana jer gotovo cijela prolazi slabo prometnim asfaltiranim županijskim cestama. Stoga se jedina problematična dionica na kojoj je automobilski promet intenzivniji odnosi na prolaz kroz grad Bjelovar, koji je ujedno i neizbježan, jer Bjelovar, kao središte Županije, predstavlja i jednu od ključnih atrakcija cijele trase.

Mnogo veći nedostatak ove rute predstavlja, činjenica da su njeni nastavci u susjedne županije, Koprivničko-križevačku i Sisačko-moslavačku, označeni nedovoljno dobro i na drugačiji način, tako da, u praksi, Međunarodna ruta dobro funkcionira samo na području Bjelovarsko-bilogorske županije.

Konačno, bilo bi uputno izmjestiti i trasu Međunarodne rute Balaton – Lonjsko Polje na razmjerno dugoj dionici od 12 kilometara između Bjelovara i Nevinca na kojoj se ona preklapa sa Županijskom rutom, po mogućnosti trasom Maglenča – Cigena – Patkovac – Dautan - Nevinac. Time bi se ujedno

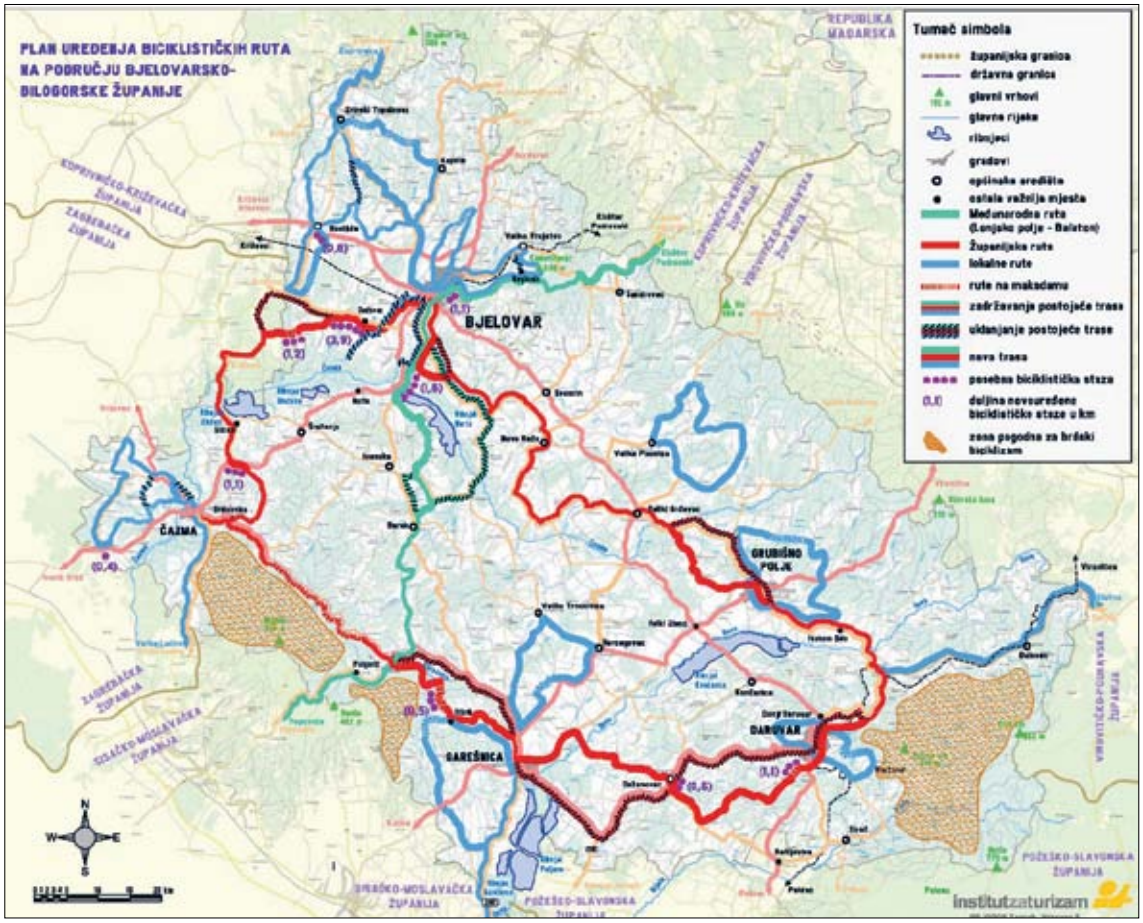

Slika 7. Karta prijedloga uređenja biciklističkih staza u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji (Izvor: Akcijski plan uspostave cjelovitog sustava pješačkih, biciklističkih i jahačkih ruta na području Bjelovarsko-bilogorske županije, Institut za turizam, Zagreb, 2014.)

otvorio još jedan zanimljiv prostor za biciklističko korištenje i privukla dodatna cikloturističku potražnju.

Druga ruta je Županijska ruta (Bjelovar – Nova Rača – Grubišno Polje – Daruvar – Dežanovac – Garešnica – Čazma – Bjelovar). Radi se o ruti koja omogućava kružni obilazak svih pet gradova te sedam općina Bjelovarsko-bilogorske županije pa tako predstavlja svojevrsnu kičmu biciklističkog prometa u Županiji. Iako je i ona velikim dijelom vođena po slabo prometnim asfaltiranim županijskim cestama i krajobrazno je atraktivna, slabije je trasirana od Međunarodne rute stoga što u duljini od oko 50 kilometara prolazi cestama s gustim automobilskim pa i kamionskim prometom.

Osobito je problematična oko 40 kilometara dugačka dionica od Daruvara preko Dežanovca i Garešnice do Pašijana na državnoj cesti D-26, a vrlo opterećene prometom su i kraće dionice na području grada Bjelovara, kod Donjeg Daruvara, Trnovitičkog Popovca, Gornjeg Draganca i Gudovca.

Dodatni nedostaci ove rute su i razmjerno dugačke dionice na makadamskoj podlozi, posebno 10 kilometara dugi potez između Šimljanika i Donjeg Miklouša na cestovnoj vezi od Garešnice do Čazme. Kao manji nedostatak treba navesti i preklapanje s Međunarodnom rutom na 12 kilometara dugoj dionici između Bjelovara i Nevinca, dok kraći prolazak kroz Zagrebačku županiju ne predstavlja problem budući da se radi o maloj dionici koja prolazi područjem koje ionako u značajnoj mjeri gravitira gradu Bjelovaru.

Kao i u slučaju Međunarodne rute, neke dionice Županijske rute nije moguće izmjestiti stoga što prolaze uz glavne atrakcije, a alternativni pristupi ne postoje. To se u prvom redu odnosi na prolaz kroz grad Bjelovar, u manjoj mjeri i na prolaze kroz gradove Grubišno Polje i Garešnicu, a kraćih problematičnih dionica ima i drugdje. Ipak, najveći dio problematičnih dionica može se riješiti alternativnim vođenjem po manje prometnim županijskim lokalnim cestama, posebice najdulji kritični potez od Daruvara do Garešnice.

5.2. Razvitak postojećih lokalnih ruta

Vinogradarska ruta (Bjelovar) skoro u potpunosti udovoljava međunarodnim standardima i može se ocijeniti vrlo atraktivnom zbog prolaska kroz pitome vinorodne krajolike bez mnogo automobilskog prometa i s mnoštvom lijepih vidika. Kraća dionica na makadamu nije problematična, a cestovna podloga je visoke kvalitete. Preporuča se jedino jasnije označavanje ove rute u središtu Bjelovara, odnosno vođenje zapadnog dijela rute Ulicom Alojzija Stepinca i Mirka Bogovića do Trga Eugena Kvaternika kao ishodišne točke svih bjelovarskih biciklističkih ruta. Time bi ruta dobila jasan kružni oblik i izbjegle bi se nedoumice oko smjera kretanja i preklapanja sa trasom Bilogorske rute.

Bilogorska ruta (Bjelovar) prolazi prometnicama koje većim dijelom udovoljavaju međunarodnim standardima, ali je problem u njenom preklapanju i s Međunarodnom rutom i s Vinogradarskom rutom. Zabunu stvaraju i brojne alternativne dionice oko Maglenče, zbog čega se preporuča uklanjanje oznaka na nekoliko kraćih dionica, u prvom redu spoja Maslari – Maglenča i alternativne veze između Maglenče i Velikog Trojstva. Preporuča se i vođenje zapadnog dijela Bilogorske rute kroz Bjelovar Gotovčevom i Osječkom ulicom kako bi ruta imala jasan kružni oblik i ne bi se nepotrebno preklapala s trasom Vinogradarske rute.

Sajamska ruta (Bjelovar) ima jasan kružni oblik trase, ali je razmjerno neatraktivna te u praksi neiskoristiva ponajviše stoga što je na dionici između Marofa i Malog Korenova po makadamskoj šumskoj cesti kretanje bicikala onemogućeno uslijed zabrane prolaska kroz lovno područje. Uz to, ova se ruta skoro u cijelosti preklapa sa Županijskom i Međunarodnom rutom pa se, pod pretpostavkom da neće biti moguće osigurati stalni slobodan prolaz kroz zonu lova, predlaže njeno uklanjanje.

Lokalna ruta Rovišće najvećim dijelom prolazi cestama pogodnim za promet biciklista, ali ima i dosta dionica po makadamu te nekontinuirani oblik trase s više slijepih odvojaka. S obzirom na to da ruta ionako zadire u područja susjednih općina Kapela i Zrinski Topolovac, preporuča se zaokruživanje rute koja povezuje ove tri općine na način da se označi i trasa po županijskoj cesti Ž-3004 Zrinski Topolovac – Jakopovac – Pavlin Kloštar – Kapela. To podrazumijeva skidanje oznaka s kratke i potencijalno zbunjuće dionice od Kakinca do Domankuša. Ukoliko se želi zadržati i dio rute prema Tuku, bilo bi uputno omogućiti kružni obilazak trasom Rovišće – Tuk – Rajić – Žabjak – Rovišće. Preduvjet za to je uređenje posebne biciklističke staze uz vrlo prometnu državnu cestu D-28 od najmanje 0,8 km između Rovišća do Žabjaka, a bilo bi uputno urediti i posebnu biciklističku stazu sve do Predavca. Na taj bi se način, naime, omogućio siguran biciklistički pristup iz Rovišća prema Bjelovaru.

Lokalna ruta Čazmanski Kaptol je uglavnom dobro trasirana i većim dijelom udovoljava visokim europskim standardima. Njen jedini ozbiljan nedostatak je prolazak oko dva kilometra trase po zemljanom nasipu uz rijeku Glogovnicu, između Dereze i Prokljuvana, a koji je prohodan samo za brdske bicikliste. Postoji i problem prolaska trase u Dapcima u duljini od 400 metara uz vrlo prometnu državnu cestu D-43, a razmjerno je manje pogodan i dio trase između Čazme i Cerine po širokoj i ravnoj cesti D-26, iako je promet na njoj ipak znatno manji. Stoga se preporuča što skorije uređenje biciklističke staze uz cestu D-43 u Dapcima, što ne bi trebao biti problem zbog kratkoće dionice i dobrih prostornih mogućnosti. S vremenom bi trebalo urediti i biciklističku stazu uz cestu D-26, s time da se, umjesto izgradnje posebne staze, dio trase može preusmjeriti na paralelnu trasu lokalnom cestom kroz naselje Dereza.

5.3. Prijedlozi unapređenja ostalih označenih ruta

Osim lokalnih ruta u nadležnosti Bjelovarsko-bilogorske županije, na području gradova Čazme i Garešnice označene su četiri rute koje su uključene u sustav označavanja biciklističkih ruta Sisačko-moslavačke županije, odnosno grada Kutine. Lokalne Plava i Zelena ruta se cijelim trasama odnose na područje grada Čazme, dok transverzalne rute Sjever – Jug i Istok – Zapad vode od Čazme i Garešnice, preko Kutine i Lipovljana, sve do Krapja u Parku prirode Lonjsko polje. Iako ove rute uglavnom prolaze lokalnim cestama s malim automobilskim prometom, na njima ima i nekoliko vrlo nepovoljnih dionica na makadamu ili na prometnoj cesti D-43.

No, mnogo veći problem je međusobno preklapanje znatnih dijelova ovih ruta, kao i njihovo preklapanje s rutama u nadležnosti Bjelovarsko-bilogorske županije. Zelena se ruta, primjerice, najvećim dijelom preklapa s trasom Županijske rute, pri čemu se značajan dio trase nalazi na vrlo prometnoj državnoj cesti D-43. S druge strane, Plava se ruta većim dijelom preklapa s trasom transverzalne rute Sjever – jug, dok preostali dio uglavnom prolazi brdskim dijelom Moslavačke gore po makadamskoj cesti pogodnoj samo za brdski biciklizam. Povrh toga, način označavanja ovih ruta bitno odstupa od načina označavanja u nadležnosti Bjelovarsko-bilogorske županije, a oznake su i manje informativne jer je na njima istaknut samo naziv rute.

Nezadovoljavajuće postojeće stanje, stoga, valja rješavati uklanjanjem oznaka za Plavu i Zelenu rutu, dok se za rute Sjever – jug i Istok – Zapad predlaže prilagođavanje standardima označavanja u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji. Kako ove dvije rute, u biti, predstavljaju glavne biciklističke spojeve gradova Čazme i Garešnice sa Sisačko-moslavačkom županijom, pod time se misli na stavljanje oznaka udaljenosti do Velike Ludine i Popovače i u suprotnom smjeru do Čazme na ruti Sjever – jug, a oznake udaljenosti do Kutine i u suprotnom smjeru do Garešnice na ruti Istok – zapad. Budući da na cijelom potezu od granice Sisačko-moslavačke županije do Parka prirode Lonjsko polje postoje označene biciklističke rute, potrebno je označiti i Međunarodna ruta Balaton – Lonjsko polje.

5.4. Prijedlog novih lokalnih i spojnih ruta

Po uzoru na postojeće lokalne rute na području gradova Bjelovara i Čazme te općine Rovišće predlaže se označavanje lokalnih ruta i u drugim dijelovima Županije. Iz istih razloga predlaže se i označavanje spojnih, odnosno izlaznih ruta na mjestima gdje one za sada nisu označene. Prijedlozi u nastavku uključuju samo osnovne okvirne rute koje su ocijenjene najpogodnijima za označavanje, vodeći računa o njihovoj atraktivnosti te o potrebi izbjegavanja vođenja ruta po cestama s velikim intenzitetom motornog prometa i duljim dionicama makadamskih cesta.

Među dijelovima Županije za koje je znakovit nedostatak označenih biciklističkih ruta izdvajaju se područja oko gradova Garešnice, Daruvara i Grubišnog Polja te krajobrazno osobito atraktivno područje općina Velika Pisanica i Veliki Grđevac. Dvije nove izlazne veze koje bi trebalo prioritetno označiti su veza od Bjelovara prema Koprivnici i od Daruvara prema Virovitici, što je već definirano aktualnim planovima u Turističkoj zajednici Bjelovarsko-bilogorske županije. Treba voditi računa da se uskladi i način označavanja na ostalih šest izlaznih veza, budući da se dvije odnose na Međunarodnu rutu (veze Bjelovar – Đurđevac i Garešnica - Popovača), dvije na Županijsku rutu (veze Čazma – Dubrava i Bjelovar – Dubrava), a dvije na rute u nadležnosti Sisačko-moslavačke županije (od Čazme prema Popovači i od Garešnice prema Kutini). Dakle, prijedlozi su:

- za Lokalnu rutu Garešnica predlaže se trasa Garešnica – Dišnik – Velika Rogoža – Veliko Vukovje – Kaniška Iva, budući da se, najvećim dijelom, radi o asfaltiranim cestama s malim intenzitetom prometa kroz slikovit blago brdoviti krajolik,
- kao potencijalno najatraktivnija i za bicikliste najpovoljnija trasa Lokalne rute Daruvar nameće se veza Daruvar – Ljudevit Selo – Lipovac Majur – Donji Daruvar – Vrbovac – Markovac – Daruvar,
- za Lokalnu rutu Grubišno Polje predlaže se kao najatraktivnija i najpovoljnija trasa Grubišno Polje - Velika Barna – Mala Barna – Dapčevački Brđani – Ivanovo Selo – Grubišno Polje,

- lokalna ruta Velika Pisanica nameće se kao osobito atraktivna zbog slikovitosti krajolika, blago valovitog reljefa i vrlo niskog intenziteta prometa u najvećem dijelu općina Velika Pisanica i Veliki Grđevac kojima bi ruta trebala prolaziti. Kao najpogodnija ruta ističe se trasa Velika Pisanica - Gornja Kovačica – Zrinska – Čađavac – Polum – Velika Pisanica, iako bi se mogle oblikovati i neke druge rute i
- spojne rute od Bjelovara prema Koprivnici i od Daruvara prema Virovitici; već su planski definirane po razmjerno manje prometnim županijskim cestama Ž-2143 i Ž-3301. Budući da ove trase nisu predviđene kao dijelovi posebno imenovanih ruta, kod njihovog označavanja je dovoljno samo naznačiti udaljenost do najbližih naselja u skladu s postojećim modelom označavanja biciklističkih ruta u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji.

Osim predloženih konkretnih ruta, postoje mogućnosti oblikovanja još nekoliko atraktivnih biciklističkih ruta i u drugim dijelovima Bjelovarsko-bilogorske županije, posebice na području općina Štefanje, Ivanska, Šandrovac i Velika Trnovitica, a koje su prethodno definiranim prijedlozima relativno zapostavljene.

5.5. Prijedlozi razvitka brdskog biciklizma

Kao što je prethodno već napomenuto, rute namijenjene brdskim biciklistima u principu nije potrebno posebno označavati, osim iznimno u izoliranim šumskim prostorima (radi osiguranja od lutanja) te u područjima podložnim ograničenjima kretanja kao što su lovišta i zone posebne zaštite prirode. Eventualno treba označiti samo alternativne pravce po makadamskim cestama i šumskim putevima uz glavne rute namijenjene generalnoj biciklističkoj populaciji. S obzirom na specifičnosti potražnje u brdskom biciklizmu te bi oznake trebale biti rijetke, jednostavne i neupadljive kako ne bi remetile prirodni okoliš.

Za razliku od označavanja ruta, brdsko-biciklističku potražnju u Županiji potrebno je sustavno usmjeravati prema područjima najpogodnijima za brdski biciklizam. U tu svrhu potrebno je intenzivirati promidžbeno informativne aktivnosti, ali i osigurati atraktivne i precizne topografske karte s označenim cestama pogodnim za brdski biciklizam. To uključuje i postavljanje karata s označenim brdsko-biciklističkim rutama na otvorenom, posebice u ishodišnim točkama najatraktivnijih ruta za brdski biciklizam, uz ključne atrakcije kao i uz potencijalno zbunjujuća križanja u izoliranim šumskim i brdovitim prostorima.

Iako, s obzirom na rijetku naseljenost i gustu prometnu mrežu, pogodnih prostora za brdski biciklizam ima na mnogo mjesta u Županiji, kao daleko najpogodnije makrozone za njegove poklonike nameću se Moslavačka gora i Papuk. Osim što se radi o dvije gore s mnogo šumskih cesta i putova atraktivnih za poklonike brdskog biciklizma, riječ je o područjima u kojima je, zbog udaljenosti od naselja, bitno manja mogućnost potencijalnih konflikata s privatnim vlasnicima zemljišta i/ili šume kao i eventualnih šteta na poljoprivrednim površinama.

U skladu s navedenim, kao potencijalna glavna ishodišta za brdsko-biciklistički turizam nameću se Čazma za zapadni dio Moslavačke gore, Podgarić za istočni dio Moslavačke gore i Daruvar za područje Papuka. U svima njima, valjalo bi osigurati potrebne informacije te distribuciju materijala namijenjenim brdskim biciklistima. Kao logične točke na kojima bi se mogle dobiti osnovne informacije, a na kojima bi mogli biti locirani i info panoi te karte namijenjene brdskim biciklistima, mogla bi poslužiti ishodišta planinarskih putova i poučnih staza. Naime, te se točke uglavnom poklapaju s ishodišnim točkama ruta za brdski biciklizam. Nadalje, ove bi točke trebalo opremiti i s pratećim sadržajima zanimljivim za brdske bicikliste kao što su adrenalinski parkovi, trim staze i sl.

5.6. Program poticanja rada biciklističkih udruga

U cilju dizanja razine kvalitete ponude biciklističkih ruta i cjelokupne cikloturističke ponude na području cijele Bjelovarsko-bilogorske županije nužna je stalna suradnja između regionalne i lokalnih turističkih zajednica, s jedne, te biciklističkih udruga koje djeluju na teritoriju Županije, s druge stra-

ne. Ta suradnja se već sada uspješno provodi, posebice po pitanju održavanja biciklističke signalizacije, odnosno označavanja biciklističkih ruta. Razmjena informacija i koordinacija rada je potrebna i prilikom izrade biciklističkih karata i pratećih aplikacija za mobilne telefone i navigacijske uređaje. S obzirom na ograničenost sredstava s kojima raspolažu, a respektirajući ne samo njihov dosadašnji rad i važnost za promociju Bjelovarsko-bilogorske županije na tržištu posebnih interesa, već i činjenicu da su biciklističke udruge uspostavljene primarno na volonterskoj osnovi, trebalo bi osigurati minimalna financijska sredstva na županijskoj i/ili lokalnoj razini na potporu njihovog daljnjeg rada i aktivnosti. U tom smislu, nadalje, nositelji bi izvršne vlasti u biciklističkim udrugama trebali prepoznati i subjekte podizanja razine sigurnosti u biciklističkom prometu na prostoru na kojem djeluju, posebice kada su u pitanju djeca. Uostalom, primjer općine Rovišće pokazuje da se ovakav oblik djelovanja već provodi.

Osim suradnje unutar Županije, vrlo je važna i suradnja s turističkim zajednicama i biciklističkim udrugama u susjednim županijama. Naime, kao jedan od većih problema istaknuta je neusklađenost u vođenju ruta i njihovom označavanju između Bjelovarsko-bilogorske i susjednih županija, uvjetovana nepreciznošću zakonskih rješenja i još uvijek nedovoljnom važnošću biciklističkog u odnosu na druge vidove prometa. To je dodatno važno stoga što za bicikliste iz drugih dijelova Hrvatske i inozemstva županijske granice ne igraju nikakvu ulogu pa im te neusklađenosti umanjuju zadovoljstvo boravka i kretanja, posebno prilikom korištenja Međunarodne rute i drugih ruta koje se pružaju u više županija.

5.7. Poticanje poduzetničkih aktivnosti vezanih uz biciklizam

Za uspješno funkcioniranje cikloturizma kao prepoznatljivog proizvoda Bjelovarsko-bilogorske županije, uz uređenje postojećih i uspostavu određenog broja novih ruta na lokalnoj razini, potrebno je osigurati i prateću suprastrukturu namijenjenu biciklistima. Budući da je razvoj te suprastrukture najvećim dijelom ovisan o privatnom sektoru, poticanje poduzetničkih aktivnosti vezanih za razvoj i/ili promociju cikloturizma predstavlja izuzetno važnu mjeru u cilju izgradnje integralnog i 'dobro uštimanog' proizvoda. U tom smislu, posebno valja poticati, izravno (subvencije) i neizravno (fiskalne i/ili parafiskalne olakšice) poduzetnike koji će osigurati (tematizirane) usluge smještaja i prehrane cikloturistima, pri čemu je to moguće i u sklopu postojećih i/ili novih OPG-a.

S druge strane, cjeloviti cikloturistički proizvod podrazumijeva i raspoloživost specijaliziranih trgovina biciklističkom opremom, većeg broja servisa za bicikle, usluga rent-a-bike itd, a što će od strane lokalnih poduzetnika, paralelno s rastom potražnje za Bjelovarsko-bilogorske županije kao cikloturističkom destinacijom, zasigurno biti prepoznato kao profitabilno i nisko rizično ulaganje. Sukladno tome, ove sadržaje ne treba dodatno poticati. U svim objektima turističko-ugostiteljske i/ili uslužne ponude, a osobito u onima namijenjene ponajviše cikloturistima potrebno je osigurati prikladne cikloturističke brošure i karte, kao i pružanje informacija o mogućnostima za vožnju biciklom po okolici.

Imajući u vidu da bi uspostava cjelovite cikloturističke suprastrukture, osim turista i izletnika, bila u funkciji i svakodnevnih potreba lokalnih stanovnika - rekreativaca, Bjelovar i Daruvar nameću se kao dva odredišta koja bi trebala osigurati najširu paletu popratnih cikloturističkih usluga. Nadalje, minimalnu razinu ovih usluga trebali bi osigurati i Čazma te Garešnica, kao udaljenije gradske lokacije u zonama zanimljivim za biciklizam, a eventualno i Grubišno Polje, kao jedino preostalo veće gradsko središte.

6. ZAKLJUČAK

Cikloturizam, kao vid turizma u kojem je biciklizam u funkciji turizma, prisutan je u Republici Hrvatskoj, međutim nije posvuda jednako razvijen. Za razvoj cikloturizma potrebno je planski provoditi mjere za unapređenje ponude. Svakako, prvi korak je uvođenje biciklističke infrastrukture, odnosno označivanje biciklističkih ruta. Bicikliste je moguće, do određene mjere mješovito voditi po

postojećim cestama, međutim svakako bi bilo bolje da se označe biciklističke trake i na manje opterećenim cestovnim pravcima. U radu je prikazana komparacija postojećih kriterija (intenzitet i brzina motornog prometa, intenzitet biciklista) koji ukazuju na to kakvu biciklističku infrastrukturu treba planirati. Naravno, nije moguće odmah potpuno odijeliti motorni od biciklističkog prometa, no moguće je voditi ga manje opterećenim dionicama. Uz takvo vođenje, potrebno je biciklističku infrastrukturu voditi uz postojeće turističke atrakcije.

Mreža cesta Bjelovarsko-bilogorske županije vrlo je pogodna za razvitak cikloturizma, budući su postojeće državne i županijske ceste prometno slabo opterećene, a krajolik je blago brežuljkast s razmjerno rijetkom naseljenošću što posebno pogoduje razvitku cikloturizma. Analizirane su postojeće cikloturističke rute i to glavne rute: Balaton – Lonjsko polje, kružna županijska ruta, lokalne rute i spojne rute i dati su prijedlozi za unapređenje ruta (izmještanje trasa na potezima s intenzivnim motornim prometom, izgradnja posebnih biciklističkih staza, usklađivanje lokalnih ruta radi dobre pokrivenosti, provođenje ujednačavanja u označivanju ruta, postavljanje infopunkova, servisa i sl.

Dat je i prijedlog za označivanje i uređenje novih biciklističkih ruta i to trase Garešnica – Dišnik – Velika Rogoža – Veliko Vukovje – Kaniška Iva, trasa Lokalne rute Daruvar nameće se veza Daruvar – Ljudevit Selo – Lipovac Majur – Donji Daruvar – Vrbovac – Markovac – Daruvar, trasa Grubišno Polje - Velika Barna – Mala Barna – Dapčevački Brđani – Ivanovo Selo – Grubišno Polje, i trasa Velika Pisanica - Gornja Kovačica – Zrinska – Čađavac – Polum – Velika Pisanica

Pod pretpostavkom realizacije ovih aktivnosti/preporuka, postojeća potražnja za Bjelovarsko-bilogorskom županijom kao cikloturističkom destinacijom trebala bi se postupno povećavati iz godine u godinu, a što uključuje i sve veći broj dolazaka inozemnih gostiju. S obzirom na izrazito povoljne značajke prirodne i antropogene osnove, nije isključeno da bi s vremenom Bjelovarsko-bilogorska županija, uz Istru, mogla postati i najbolja hrvatska kontinentalna cikloturistička destinacija.

Konačno, na širem području Daruvara zbog potencijalno veće potražnje, valja planirati nešto gušću i diverzificiraniju mrežu biciklističkih ruta i posebnih biciklističkih staza. Isto, iako u nešto manjem obujmu i za šire područje Bjelovara, budući je riječ o glavnom izvoru lokalne cikloturističke potražnje.

Zaključno, predstavljena je metodologija za izbor odnosno planiranje optimalne biciklističke infrastrukture te je pomoću njega moguće planirati cikloturističke rute i na drugim područjima.

7. LITERATURA

Akcijski plan uspostave cjelovitog sustava pješačkih, biciklističkih i jahačkih ruta na području Bjelovarsko-bilogorske županije, Institut za turizam, Zagreb, 2014.

Brojenje prometa na cestama Republike Hrvatske godine 2012., Hrvatske ceste, Zagreb, 2013.

Brojenje prometa na cestama Republike Hrvatske godine 2013., Hrvatske ceste, Zagreb, 2014.

http://www.rupprecht-consult.eu/

Highway Capacity Manual. Special Report 209, Transportation Research Board, National Research Council, Washington, D. C., 2000.

http://www.worldometers.info/bicycles/

Prijedlozi razvitka prometnog sustava Grada Varaždina, Institut prometa i veza, Zagreb, 1998.

Prijedlozi razvitka prometnog sustava Grada Čakovca, Institut prometa i veza, Zagreb, 1999.

Pravilnik o uvjetima za projektiranje i izgradnju biciklističke infrastrukture na cestama. (prijedlog), Ministarstvo pomorstva, prometa i infrastrukture Republike Hrvatske, travanj 2014.

http://www.transportation.org

http://www.rupprecht-consult.eu/presto.html

http://www.mobile2020.eu

http://www.eurovelo.org/downloads/guidelines

http://nacto.org/

http://www.crow.nl

http://www.austroads.com.au

Cycling Aspects of Austroads Guides. Austroads, Sydney, 2014.

Pravilnik o funkcionalnim kategorijama za određivanje mreže biciklističkih ruta, Narodne novine od 10. lipnja 2013. godine.

Strategija razvoja turizma Republike Hrvatske do 2020. godine, (NN 55/13)

Glavni plan i strategija razvoja turizma Republike Hrvatske, Institut za turizam, Zagreb, 2012.

http://www.fhwa.dot.gov/environment/bicycle_pedestrian/guidance/design_guidance

Zakon o sigurnosti prometa na cestama. (NN 67/08, 48/10, 74/11, 80/13, 158/13, 92/14)

Zakon o javnim cestama (NN br. 180/04; izmjene i dopune NN br. 138/06, 146/08, 153/09, 73/10; izmjene NN br. 38/09, 124/09)

Pravilnik o prometnim znakovima, opremi i signalizaciji na cestama (NN br. 33/05; ispravak NN br. 64/05; izmjene i dopune NN br. 155/05, 14/11),

Odluka o razvrstavanju javnih cesta (NN 66/13).

SUMMARY

Tourism, as an important economic branch in the Republic of Croatia, consists of many subsystems of tourism products, one of which is cycling tourism. In order to successfully develop cycling tourism, it is necessary to create the conditions for its development, which implies cycling infrastructure. Cycling infrastructure is not uniformly developed throughout Croatia, and is certainly below the level of development of such infrastructure in many developed parts of Europe. The first step in planning cycling infrastructure is the selection of the type of infrastructure, such as lanes, trails or roads exclusively for bicycles. This paper provides an outline of the criteria that are considered when selecting cycling infrastructure, which are dependent on the intensity and speed of motor traffic and intensity of cycling traffic. Once the traffic intensity on roads is investigated, the cycling infrastructure can be designed. This paper shows the methodology of selecting cycling infrastructure and its implementation in Bjelovar-Bilogora County. The existing cycling routes were analysed and new routes proposed to access the more attractive parts of the county, while increasing cyclist safety. Recommendations are also given for increasing the attractiveness of cycling tourism in the county. Give its geographical characteristics and the actualisation of the given proposals, the county could be one of the leading cycling tourism destinations in the continental part of Croatia.

LEPTOSPIROZA U KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKOJ ŽUPANIJI

UČESTALOST, PROSTORNI RASPORED PO NASELJIMA, PRISUTNOST VJEROJATNIH INFEKTIVNIH SEROVARA I KLINIČKA OBILJEŽJA - REZULTATI ISTRAŽIVANJA OD 1970. GODINE DO 2014. GODINE.

LEPTOSPIROSIS IN KOPRIVNICA-KRIŽEVCI COUNTY

THE INCIDENCE, SPATIAL DISTRIBUTION, PRESENCE OF LIKELY INFECTIOUS SEROVARS AND CLINICAL SYMPTOMS – RESULTS OF A STUDY FROM 1970 TO 2014

Ljiljana MIŠIĆ-MAJERUS
Infektolog u mirovini
Tome Blažeka 10
48 000 Koprivnica
ljiljana.majerus@hi.t-com.hr

Primljeno / Received: 1. 10. 2014.
Prihvaćeno / Accepted: 2. 11. 2014.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK/UDC 572.781-904 (497.5-3)

" *Ima malo infekcioznih bolesti koje pokazuju tako veliki broj različitih simptoma i kod kojih mogu oboljeti gotovo svi organi, kao što je to slučaj kod leptospiroze* ".
Austoni sa sur.

Ključne riječi: leptospiroza, učestalost, prostorna raspodjela po naseljima, vjerojatni infektivni serovar, klinička obilježja, Koprivničko – križevačka županija.
Key words: leptospirosis, incidence, spatial distribution, likely infectious serovars, clinical symptoms, Koprivnica-Krizevci County

UVOD

Leptospiroza je akutna infekciozna bolest uzrokovana spiralnim bakterijama iz roda Leptospirae unutar porodice Leptospiraceae. Rasprostranjena je diljem svijeta, naročito u tropskim i subtropskim područjima. Po učestalosti je najčešća zoonoza. Procjenjuje se da od leptospiroze godišnje oboli sedam do deseti milijona ljudi, ne zna se koliko ih umire. Predviđa se da će broj bolesnika u budućnosti kontinuirano rasti zbog učinka globalnog zatopljenja uzrokovanog klimatskim promjenama. Značajan broj divljih i domaćih životinja inficiran je leptospirama. One rjeđe pokazuju znakove bolesti, no uzročnika dugotrajno izlučuju mokraćom. Glavni izvor infekcije za čovjeka su mišoliki glodavci, divlje i domaće životinje. Čovjek se inficira u izravnom dodiru s životinjskom mokraćom, ili neizravno preko mokraćom kontaminirane okoline (1-2). Leptospire ulaze u ljudski organizam najčešće kroz oštećenu kožu i sluznice, spojnicu oka, rijetko ingestijom kontaminirane hrane, vode ili aerosolom. Infekciji su naročito izložene osobe koje rade u vanjskoj sredini ili sa životinjama. U novije vrijeme sve se češće nastanak infekcije povezuje s rekreativnim aktivnostima u prirodi (3-5). Leptospiroza je sve češća bolest putnika i vojnika, koji iz razvijenih zemalja dolaze u tropska i subtropska područja (6). Oboljeti mogu sve dobne skupine, no češće starije osobe, muškog spola. Bolest ima sezonski karakter javljanja s najvećim pobolom u ljetno-jesenskim mjesecima. Infekcija leptospirama pokazuje sve prijelaze od asimptomatskih, lagane nespecifične febrilne bolesti do teškog Weil-ovog sindroma i teškog plućnog hemoragijskog sindroma. U tih teških kliničkih oblika bolesti smrtnost je između 5,o% do > 50,0%. Potpuno razvijena bolest je bifaznog tijeka (7). Kasna posljedica su promjene na očima (8). U teškim kliničkim oblicima bolesti važno je što je prije moguće uključiti specifične antimikrobne lijekove, oni će ublažiti simptome bolesti, skratiti tijek i smanjiti izlučivanje leptospira mokraćom (9-10). Za potvrdu dijagnoze rabe se izravne i neizravne mikrobio-

Slika 1. Glavni nositelji i rezervoari leptospire - štakori

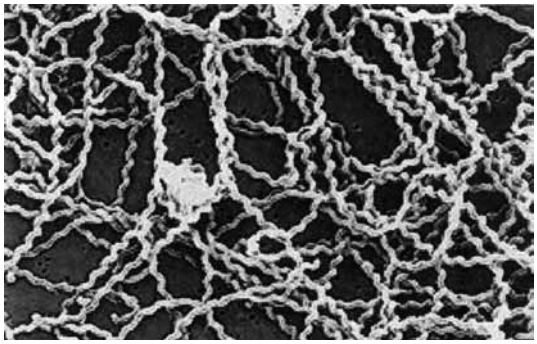

Slika 2. Leptospira interrogans

loške metode (11-12). Koja će se metoda rabiti u dijagnostičkoj obradi ovisi o procjeni vremena kada su nastupili prvi simptomi bolesti. Preventivne mjere teško se realiziraju kada se zna da inficirane životinje dugotrajno izlučuju leptospire mokraćom i tako kontinuirano zagađuju okolinu.

SVRHA RADA

Svrha rada bila je prikazati osobitosti leptospiroze, usporediti prikupljene rezultate i ustanoviti jesu li se tijekom našeg istraživanja događale promjene u učestalosti, prostornoj raspodjeli bolesnika po naseljima, prisutnosti vjerojatnih infektivnih serovara i kliničkom obilježju bolesti.

ISPITANICI I METODE

Ovo prospektivno istraživanje u razdoblju od 1. siječnja 1970. godine do 31. listopada 2014. godine uključilo je 165-ero bolesnika s dokazanom leptospirozom, koji su u navedenom razdoblju bili liječeni u Djelatnosti za infektivne bolesti Opće bolnice " Dr. Tomislav Bardek" u Koprivnici. Bolesnike smo razdijelili u tri skupine: u prvoj skupini su bolesnici hospitalizirani od 1970.godine do 1975. godine, u drugoj od 2000. godine do 2005. godine i u trećoj od 2010.godine do 31. listopada 2014. godine (za posljednju skupinu raspolažemo podacima za spol i dob, prostornu raspodjelu po naseljima i smrtni ishod bolesti). Usporedili smo učestalost, prostornu raspodjelu po naseljima, učestalost vjerojatnih infektivnih serovara (uzročnika) i klinička obilježja bolesti. Bolesnike smo na temelju kliničkih obilježja razdijelili u tri skupine: s laganim, srednje teškim i teškim tijekom bolesti. Za potvrdu dijagnoze rabili smo mikroaglutinacijski test (MAT). Četverostruki porast titra protutijela u parnim serumima (ili serokonverzija) uz odgovarajući klinički nalaz smatrali smo nedvojbenim dokazom akutne infekcije.

REZULTATI

U prvoj skupini liječili smo 113-ero bolesnika u dobi od šest do 65 godina (srednja dob 21 godina), u drugoj 39-ero bolesnika u dobi od 13 do 75 godina (srednja dob 46,1 godina) i u trećoj 13-ero bolesnika u dobi od 19 do 81 godinu (srednja dob 50,1 godina). U svim skupinama prevladava muški spol. Glavno obilježje prve skupine bila su djeca školske dobi (59/ 52,2%), a druge odrasli poljoprivrednici, srednje i starije dobi (38/97,4%). Kretanje broja bolesnika na području Koprivničko-križevačke županije u promatranim razdobljima prikazana je u Dijagramu 1. Prosječno smo godišnje liječili 18,8 bolesnika u prvoj, 6,5 u drugoj i 2,6 bolesnika u trećoj promatranoj skupini. Prostorni raspored bolesnika s leptospirozom po naseljima u razdoblju od 1970.do 1975. godine prikazan je u Grafikonu 1. U tom razdoblju 79-ero (70,0%) bolesnika obitava na koprivničkom, osmero (7,0%) na križevačkom i 23-je (20,3%) na đurđevačkom području. Troje (2,6%) bolesnika su stanovnici susjednih Županija. U Grafikonu 2 prikazana je prostorna raspodjela bolesnika s leptospirozom po naseljima u razdoblju

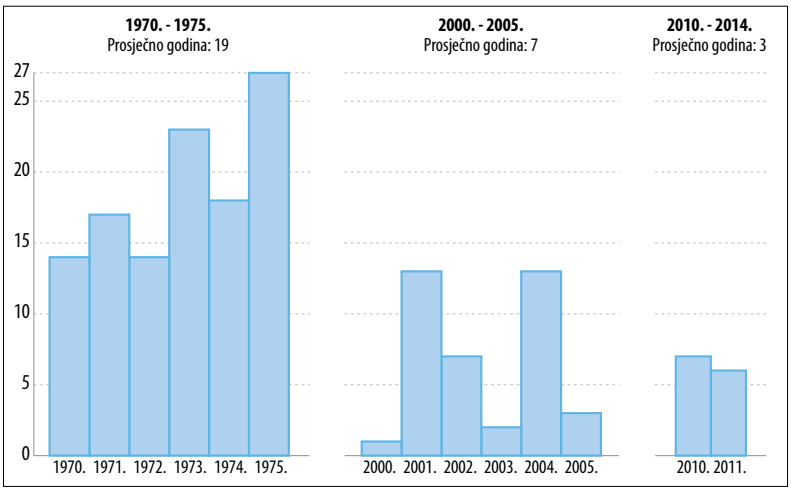

Dijagram 1. Kretanje broja bolesnika leptospizore u Koprivničko-križevačkoj županiji u tri promatrana razdoblja

od 2000. do 2005. godine: koprivničko područje je prebivalište 15-ero (38,4%), križevačko 14-ero (35,8 %) i đurđevačko šestero (15,3%) bolesnika. Iz ludbreškog područja liječili smo četvero (10,2%) bolesnika. Prostorni raspored bolesnika po naseljima u razdoblju od 2010. godine do 31. listopada 2014. godine prikazan je u Grafikonu 3. U tom razdoblju šestero (46,1%) bolesnika obitava na koprivničkom, petero (38,4%) na križevačkom i dvoje (15,3%) na đurđevačkom području. Prostorna raspodjela svih bolesnika po naseljima prikazana je u Grafikonu 4. Bolesnici obitavaju u 67 naselja, 35 (55,2%) naselja je na koprivničkom, 20 (30,7%) na križevačkom i deset (15,3%) na đurđevačkom području. Sedmero obitava u sedam naselja izvan naše županije. Iz 44 (65,6%) naselja liječili smo samo jednog, iz ostala 23 (34,3%) između dvoje i 26-ero bolesnika. Najviše bolesnika potječe iz grada Koprivnice (26/15,7%) i naselja Virje (15/9,0%). U Tablici 1. prikazana je prostorna raspodjela svih bolesnika s leptospirozom po naseljima u odnosu na broj stanovnika. Prosječno smo na 700,4 stanovnika liječili jednog bolesnika s leptospirozom. U prvoj skupini prevladavaju bolesnici s laganim (76,1%), a u drugoj sa srednje teškim (30,7%) i teškim (35,8%) obilježjima bolesti. Ukupno smo težak tijek zabilježili u 24/14,5% bolesnika, u desetero (8,8 %) iz prve i 14-ero (35,8%) 9 iz druge skupine Umro je jedan bolesnik u prvoj i jedan u trećoj promatranoj skupini (1,2%). Najučestaliji vjerojatni infektivni serovar je icterohaemorrhagiae, u 38/35,1% bolesnika u prvoj i 19/54,2% bolesnika u drugoj skupini. Slijede serovar sejroe, poi i hardjo (42,8%). Serovar icterohaemorrhagiae najučestaliji je i u bolesnika s teškim kliničkim obilježjima bolesti.

RASPRAVA

Suvremena istraživanja učestalosti leptospiroze pokazuju da se Hrvatska nalazi na 13-om mjestu u svijetu i prvom u Europi (13). Gotovo cijela Hrvatska, osim otoka i priobalja endemsko je područje te bolesti. Najčešća je u ravničarskim krajevima, osobito u dolinama rijeke Drave, Save i njihovih pritoka (14-15). Nije izostala ni na području Koprivničko-križevačke županije. Pored krpeljnog meningoencefalitisa i Lajmske borelioze to je zoonoza s kojom se u ljetnim mjesecima najčešće susrećeno. Mogućnosti za pojavu ove bolesti na našem su području gotovo idealne. Prije svega to je sam geografski položaj županije (Kartogram 1). Smjestila se uglavnom uz desnu obalu rijeke Drave, od ušća rijeke Bednje na zapadu i potoka Koprivnica na istoku. U južnom i jugozapadnom dijelu prostire se po obroncima planina Bilogora i Kalnik. Kroz teritorij Županije Drava protječe u dužini od 37 kilometara. U nju se ulijevaju potoci Segovina, Gliboki, Koprivnica i Komarnica. Paralelno s Dravom nalaze se mnoge mrtvaje (u narodu nazvane "mrtvice"), uglavnom stara korita rijeke ili ljudskom rukom nastale baruštine (umjetna jezera) zbog stalnog iskopavanja šljunka. Kraj potoka nalaze se isto tako napuštena korita, pogotovo od kada je počela intenzivna regulacija vodotoka. Potoci koji teku kroz područje županije imaju velike oscilacije u vodotoku tako da su u ljetnim mjesecima siromašni

Naselje	Broj bolesnika
1970. - 1975	
KOPRIVNICA	26
Peteranec	2
Velika Mučna	5
Gabajeva Greda	2
Gornji Maslarac	1
Zablatje	3
Đelekovec	2
Reka	3
Gorica-Rasinja	1
Selnica- Podravska	1
Novigrad Podravski	5
Mali Poganac	1
Kunovec	2
Glogovac	2
Koprivnički Ivanec	1
Sigetec	3
Imbriovec	1
Komatnica	1
Kunovečki Botinovec	1
Novačka	1
Koprivnički Bregi	2
Legrad	2
Sokolovac	1
Srijem	1
Subotica	1
Hlebine	2
Štaglinec	2
Cvetkovec	1
Mala Branjska	1
Kamenica – Reka	1
KRIŽEVCI	1
Vinarec	1

Naselje	Broj bolesnika
Zamladinec	1
Dedina	1
Mokrice Miholečke	1
Erdovec	1
Apatovac	1
Majurec	1
ĐURĐEVAC	4
Virje	13
Novo Virje	1
Miholjanec	1
Ferdinandovac	1
Molve	1
Sveta Ana	1
Sirova Katalena	1
Srednji Mosti	1
Kapela	1
Bolfan	1
2000. - 2005.	
KOPRIVNICA	
Reka	1
Sigetec	1
Gola	1
Koprivnički Bregi	3
Novigrad Podravski	2
Legrad	2
Koprivnički Ivanec	1
Veliki Poganac	1
Subotica	1
Torčec	1
Selnica Podravska	1
KRIŽEVCI	1
Donji Črnčevec	1
Vinarec	1

Naselje	Broj bolesnika
Sv. Petar Čvrstec	1
Vojakovec	1
Kosovec	2
Dijankovec	1
Prkos – Trema	1
Novi Đurđic	2
Ravenski Novaki	1
Šopran	1
Guščerovec	1
ĐURĐEVAC	3
Virje	2
Molve Grede	1
OSTALI - Ludbreg	
Apatija	1
Sveti Đurđ	1
Ludbreg	1
Slanje	1
2010. - 2014.	
Kloštar Podravski	1
Vojakovački Osijek	1
Žabno	1
Reka	2
Gola	1
Repaš	1
Kutnjak	1
Štaglinec	1
Gola	1
Sv. Petar Orehovec	1
Križevci	2
2012., 2013., i 2014. godine do 31. listopada nema niti jednog bolesnika s leptospirozom	

Tablica 1. Raspodjela bolesnika po naseljima

vodom no nikada ne presuše. Na potocima su brane s mnogo mlinova i slapova. To su ljeti bila upravo idealna mjesta za kupanje, naročito djece. Sjećam se odlazaka u "otvoreni bazen" ("mrtvica") kraj naselja Molve zvan "Građa". U mutnoj, prljavoj vodi istodobno se "namakala" konoplja, prale su se domaće životinje, zaprežna kola, bačve od kiselog kupusa i vina, kupala su se uglavnom djeca, no i odrasli. Tko se u takvom okruženju ne bi razbolio. Grubo procijenjeno oko 60,0% do 70,0% površine naše županije su plodne ravnice i doline uz potoke, a ostali dio je brežuljkast. Seosko stanovništvo ovdje se intenzivno bavi uzgojem stoke, postoje manje ili veće svinjogojske farme iz čijih se staja otpadne vode vrlo često slijevaju u obližnje potoke. Pranje rublja, " namakanje" konoplje, (rabila se za tkanje grubog seoskog platna iz kojeg su se krojile stolnice i ponjave) u potocima i rukavcima

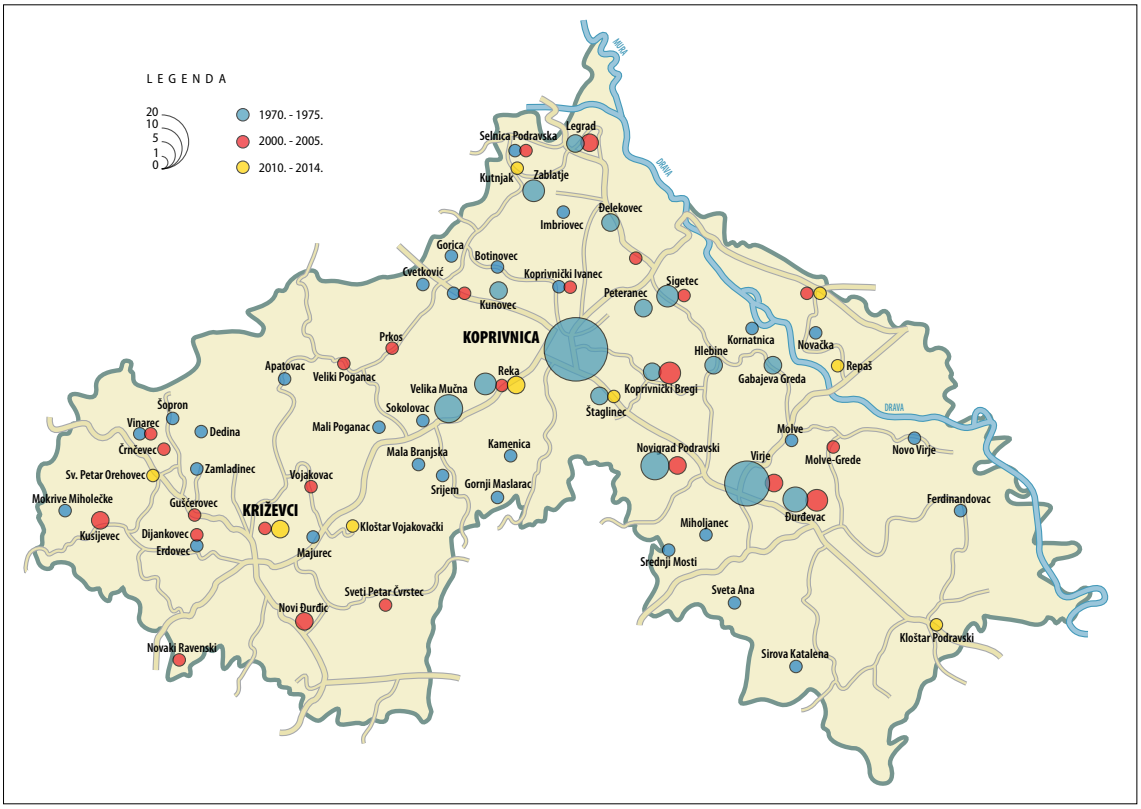

Kartogram 1. Prostorni raspored oboljelih od leptospiroze u Koprivničko-križevačkoj županiji u tri razdoblja od 1970 do 2014. godine

Drave bili su česti izvor infekcije leptospirama za odraslo žensko seosko stanovništvo. Rad u vanjskoj sredini, naročito ručno branje kukuruza, ili sa domaćim životinjama najčešće su bili izvor infekcije leptospirama za odrasle osobe muškog spola. Obilnu prisutnost mišolikih glodavaca u okolini domaćinstva i uz potoke ne treba posebno isticati. Sve su to osobitosti našeg prvog promatranog razdoblja.

U tom razdoblju infekciji leptospirama najviše su bila izložena djeca školske dobi, muškog spola kupajući se ljeti u obližnjim potocima. Omiljena mjesta za kupanje koprivničke djece bili su drugi i treći slap potoka Koprivnica, novigradske potok Komarnica i virovske potok Zdelja (mi djeca iz središta Virja najčešće smo se kupali kod Brodarićevog i Dildekovog mlina). Ne začuđuje da je najveća incidencija leptospiroze zabilježena upravo u sezoni kupanja. Bile su to prave male epidemije vezane uz pojedine potoke (mjesta za kupanje). Tijekom našeg istraživanja u našoj su se županiji događale brojne promjene koje su imale značajan učinak i na epidemiologiju i klinička obilježja leptospiroze. Potoci većinom uređenih obala ljeti gotovo presuše. Mlinova nema. Djeca se kupaju u bazenima. Sijanje konoplje je zabranjeno. Rublje se pere u strojevima za pranje rublja. Ručno prikupljanje usjeva zamijenili su moderni poljoprivredni strojevi.

Četvero bolesnika koji su slučajno istodobno hospitalizirani zbog leptospiroze navode interesantan podatak - infekcija leptospirama najvjerojatnije je uslijedila tijekom kombajniranja pšenice ("novi izvor infekcije"). Dok broj dijagnosticiranih slučajeva leptospiroze u zemljama tropskog i subtropskog pojasa i zemljama u razvoju raste, ili se održava na visokoj razini (16-18), mi smo suočeni sa sve naglašenijim padom incidencije te bolesti - nismo izuzetak (19-20). Bolesnika je u drugom promatranom razdoblju gotovo tri puta manje (u tom razdoblju među bolesnicima srednje i starije dobi samo je jedno dijete). Trend pada incidencije još je naglašeniji u trećem promatranom razdoblju- u odnosu na drugo razdoblje broj bolesnika se više od tri puta smanjio. Teško je ustanoviti čimbenike s

učinkom na tako značajan, kontinuirani pad incidencije leptospiroze. Habuš i sur. (21) su mišljenja da je to vjerojatno skup preventivnih mjera koje obuhvaćaju kontrolu populacije mišolikih glodavaca, koji su glavni rezervoar te bolesti, primjenu strogih veterinarskih higijenskih propisa, te povećanje razine osobne higijene. U Hrvatskoj je na snazi Pravilnik o mjerama za suzbijanje i iskorjenjivanje leptospiroze u životinja (22). Barantan i sur. (23) zaključuju da se prisutnost leptospiroze kao bolesti pretežno ruralne populacije smanjuje, a raste incidencija oboljelih vezana uz sportsko-rekreativne aktivnosti u prirodi. U našoj županiji to je i dalje najčešća bolest seoskog stanovništva (u drugom razdoblju 72,0%). Sezonski karakter javljanja potvrdili smo i u naših bolesnika s leptospirozom.

U prvoj promatranoj skupini najviše bolesnika zabilježili smo u ljetnim, dok se u drugoj vidi značajan pomak incidencije prema jesenskim mjesecima. Uočene promjene vjerojatno se mogu povezati s učinkom zatopljenja uzrokovanog klimatskim promjenama. Raščlanjujući i uspoređujući raspodjelu bolesnika po naseljima ustanovili smo da najviše bolesnika s leptospirozom obitava na koprivničkom, podjednakon na križevačkom i đurđevačkom području. Tijekom istraživanja križevačko i đurđevačko područje zamijenili su mjesta – incidencija na đurđevačkom pada, na križevačkom raste. Po broju bolesnika prednjače gradovi Koprivnica i Đurđevac, slijede naselja Virje, Novigrad Podravski, Velika Mučna, Reka i Koprivnički Bregi. Za razliku od prve skupine u kojoj smo zabilježili dvije manje epidemije, u drugoj i trećoj skupini nije bilo "grupiranja" bolesnika".

Uspoređujući prve dvije promatrane skupine ustanovili smo i značajne promjene koje su se tijekom našeg istraživanja dogodile u kliničkom obilježju bolesti. U prvoj skupini prevladavaju lagani, a u drugoj srednje teški i teški klinički oblici bolesti. Bolesnika s teškim kliničkim obilježjima je u drugoj promatranoj skupini četiri puta više. Procjenjuje se, da se diljem svijeta, uključujući sve humane infekcije leptospirama, teški oblici javljaju u 5,0% do 15,0% bolesnika. Provedena su brojna istraživanja s ciljem pronalaženja čimbenika na temelju kojih se već kod primitka na bolničko liječenje može predvidjeti težina tijeka i ishod bolesti (24-27). Vrednovanje tih čimbenika razlikuje se od istraživača do istraživača.

Glavni čimbenici koji će odrediti težinu tijeka bolesti, uključujući i leptospirozu su osobitosti uzročnika i otpornost domaćina (28-29). Svi ostali znani i neznani čimbenici samo će dopuniti njihov učinak. Seroepidemiološkim i seroepizootiološkim istraživanjem leptospiroze u Hrvatskoj tijekom 2007. godine Habuš i sur (21) su ustanovili (u odnosu na prijašnje godine) promjenu u učestalosti vjerojatnih infektivnih serovara. Uočen je lagani porast pojavnosti serovara Australis, uz kontinuiranu prisutnost serovara grippotyphosa i icterohaemorrhagiae. U našoj i prvoj i drugoj promatranoj skupini najučestaliji serovar je icterohaemorrhagiae, najčešći je i u bolesnika s teškim obilježjima bolesti. U drugoj skupini znatno je porasla učestalost serovara Australis, poi i hardjo.

ZAKLJUČAK

Našim dugogodišnjim istraživanjem leptospiroze dokazali smo promjene koje su se dogodile u učestalosti, prostornoj raspodjeli po naseljima, prisutnosti vjerojatnih infektivnih serovara i kliničkom obilježju te bolesti. Incidencija se kontinuirano smanjuje. Leptospiroza je najučestalija na koprivničkom području. Učestali su teški klinički oblici bolesti. Serovar icterohaemorrhagiae zauzima vodeće mjesto, najučestaliji je i u bolesnika s teškim obilježjima bolesti. Ustanovili smo značajan porast serovara Australis, poi i hardjo.

Unatoč saznanja da prvi službeni klinički opis leptospiroze potječe iz 1886. godine (30), smatra se da je bolest prisutna u Europi još od 18. stoljeća. U Europu je vjerojatno unesena seobom štakora iz Euroazije), dosadašnjih brojnih istraživanja, uključujući i naše, neprekidno smo suočeni s novim nepoznanicama vezanim uz ovu zoonozu.

Ne začuđuje da leptospirozu uspoređuju s Protejom – ima bezbroj lica i naravi. Nerijetko nas iznenadi težinom tijeka i ishodom ili se prezentira s tako laganim simptomima da ostane neprepoznata.

LITERATURA

Farr RW. Leptospirosis. Clin Infect Dis 1995; 21:1

Acha PN, Szyfres B. Leptospirosis. In: Zoonoses and Communicable disease Common to Man and Animals, 3rd Pan American Health Organization, Washington, DC, 2001, p. 157.

Centers for Disease Control and Prevention. 1998. Update: leptospirosis and unexplained Acute Febrile illness among athletes participating in triathlons – Illinois and Wisconsin, Morb. Mortal. Wkly. Rep. 1998; 47: 673-676.

Centers for Disease Control and Prevention. Update: outbreak of acute febrile illness among athletes participating in Eco-Challenge-Sabah 2000- Borneo, Malaysia, 2000. JAMA. Feb 14 2001; 285(6): 728-30.

Radl C, Muller M, Revilla-Fernandez S, et al. Outbreak of leptospirosis among triathlon Participants in Langau, Austria, Wien Klin Wochenschr. Dec 2011; 123(23-24): 751-5.

Lau C, Smythe L, Weinstein P. Leptospirosis: an emerging disease in travellers. Travel Med Infect Dis. 2010; 8(1):33-39

Katz AR, Ansdell Ve, Effler PV, et al. Assessment of the clinical presentation and treatment of 353 cases of laboratory- confirmed leptospirosis in Hawaii, 1974-1998. Clin Infect Dis 2001; 33: 1834.

Chu KM, Rathinam R, Namperumalsamy P. Identification of Leptospira species int he Pathogenesis Of uveitis and determination of clinical ocular characteristics in south India. J Infect Dis. May 1998; 177(): 1314-21.

Suputtamongkol Y, Niwattayakul K, Suttinont C, et al. An open randomized, controlled trial of Penicillin, doxycycline, and cefotaxime for patients with severe leptospirosis. Clin Infect Dis 2004; 39: 1417.

Brett-Major DM, Coldren R. Antibiotics for leptospirosis. Cochrane Database Syst Rev. Feb 152012;2:CD008264(Medline).

Ooteman MC, Vago AR, Kouro MC. Evaluation of MAT, IgM ELISA and PCR methods for the diagnosis of human leptospirosis. J Microbiol Methods. May 2006;65(2):247-57.

Agampodi SB, Matthias MA, Moreno AC, Vinetz JM. Utility of quantitative polymerase chain reaction In leptospirosis diagnosis: association of level of leptospiremia and clinical manifestations in Sri Lanka Clin Infect Dis 2012;54:1249.

Pappas G, Papadimitriou P, Siozopoulou V, et al. The globalization of leptospirosis: worldwide Incidence trends. Int J Infect Dis 2008;12: 351-57.

Borčić B, kovačić H, Šebek Z, et al: Small terrestrial mammals as reservoir of leptospiroses int he Drava vallery (Croatia). Vet Arhiv, 1983;53:41-49.

Perić LJ, Šimašek D, Barbić J, Perić N, Prus V, Šišljagić V. Human leptospirosis in oestern Croatia, 1969.-2003: Epidemiological, clinical and serological features. Scand J Infect Dis 2005;37: 738-741.

Park, SK, Lee SH, Rhe YK and et al. Leptospirosis in Chonbuk province of Korea in 1987: a study of 93 patients. Am J Trop Med Hyg. 1989; 41: 345-51.

Laras K, Cao BV, Bounlu K and et al. The importance of leptospirosis in Southeast Asia. Am J Trop Med Hyg 2002; 67: 278- 86.

Sejvar J, Tangkanakul W, Ratanasang P, et al. An outbreak of leptospirosis, Thailand – The Importance of laboratory. Southeast Asian J Trop Med Public Health 2005;36: 289.

Gsell HO. The changing epidemiology of leptospirosis in Europe. Zentralbl Bakteriol 1990; 273: 412-27.

Perić L J. (usmeno izvješće)

Habuš J, Cvetnić Ž, Milas Z et al. Seroepidemiological and seroepizootiological investigation of Leptospirosis in Croatia in 2007. Infektol Glasn, 2008; 28: 183-88.

Pravilnik o mjerama za suzbijanje i iskorjenjivanje leptospiroze životinja. NN 52/91.

Baranton G, Postic D: Trends in leptospirosis epidemiology in France. Sixty-six years of passive serological surveillance from 1920 to 2003. Int J Infect Dis, 2006; 10: 162-70.

Dupont H, Dupont-Perdrizet D, Perie JL, Zahner- Hansen S, Jariga B, et al. Leptospirosis: factors associated with mortality. Clin Infect Dis 1997;25: 720.

Spihler AS, Vilaca PJ, Athanazio DA, Albuquerque JO, Buzzer M, et al. Predictors of lethality in severe Leptospirosis in urban Brazil. Am J Trop Med Hyg 2008; 79: 911-914.

Mišić- Majerus LJ, Bujić N, Mađarić V, Markotić A, Ružić- Sabljić E. Procjena težine kliničke slike bolesti u bolesnika s leptospirozom (2000.-2002.) Abstrakt 36. U: Knjiga sažetaka. Simpozij o hemoragijskoj vrućici s bubrežnim sindromom u Hrvatskoj. Hrvatsko društvo infektologa, Zagreb, 2003; 35-36.

Tubiana S, Mikulski M, Becam J, Lacassin F, Lafevre P, Gourinat AC, et al. Risk factors And Predictors of severe leptospirosis in New Caledonia. PLoS Negl Trop Dis 2013;7(1):e1991.

Fialho RN, Martins L, Pinheiro JP, Bettencourt BF, Couto AR, et al. Role of HLA, KIR and Cytokine Gene Polymorphismus in leptospirosis. Hum Immunol 2009; 70: 915-20.

Adler B, Lo M, Seemann T, Murray G. Pathogenesis of leptospirosis. The influence of genomics. Vet Microbiol 2011; 153: 73-81.

Weil A, Ueber eine eigentuemliche, mit Milztumor, Icterus und Nephritis einhergehende acute Infections Krankheit. Dtsche Arch Klin Med 1886; 39: 209-232.

SUMMARY

The study included three groups of patients with a confirmed diagnosis of leptospirosis treated at the Infectious Diseases ward of Dr. Tomislav Bardek General Hospital in the period from 1970 to 1975, from 2000 to 2005 and from 2010 to 31 October 2014 (for the final group, only data on incidence, age, gender and spatial distribution of residence were available). The purpose of this study was to examine whether there have been changes in the frequency, spatial distribution, presence of likely infectious serovars and clinical properties of the disease over the course of this long-time study. The first group consisted of 113 patients (mean age 21 years), the second of 39 patients (mean age 46.1 years) and the third group of 13 patients (mean age 50.1 years). The overall ages of patients ranged from 6 to 81 years. Males were predominant. The main characteristic of the first group was that it was comprised largely of school aged children (59/113, 52.2%), while the second and third groups were comprised of adult patients (mean age 48 years). In comparing the results, a significant and continuous drop in the incidence of the disease was observed: virtually three-fold drop between the first and second groups, and a greater than three-fold drop between the second and third groups. The average number of patients per year was 18.8 in the first group, 6.5 in the second group and 2.6 in the third group. The patients resided in 67 different settlements in the county. A total of 44 patients originated from a single settlement each, while 2–26 patients originated from the remaining 23 settlements. The most patients originated from the towns of Koprivnica and Đurđevac, and the settlements of Virje, Novigrad Podravski, Velika Mučna, Reka and Koprivnički Bregi. The highest frequency of patients resided in the territory of the town of Koprivnica (100, 60.6%). During the survey, the towns of Koprivnica and Đurđevac alternated in terms of frequency, i.e. as the incidence dropped in Đurđevac, it increased in Koprivnica. The clinical signs of the disease also changed significantly over time. The first group was characterised by patients with mild (76.1%) symptoms, while the second group was marked by moderate (30.7%) and serious (35.8%) symptoms of the disease. There were four times as many patients in the second group with serious clinical symptoms. The most frequency infectious serovar was icterohaemorrhagiae, which was most often present in those patients with serious clinical symptoms of the disease. During the survey, a significant increase in the presence of the serovars Australis, Poi and Hardjo was observed. This long-term study of leptospirosis clearly outlines the changes that have occurred over time in the frequency, spatial distribution, presence of infectious serovars and clinical symptoms of the disease. Despite the current knowledge, including this study, there are still many unknowns concerning this zoonosis.

ZAPISI ARTURA BENKA GRADE O NJEGOVOM SVRGNUĆU S MJESTA OKRUŽNOG UPRAVITELJA U BIHAĆU KRAJEM 1918. GODINE ILI SUDBINA JEDNOG ČINOVNIKA IZ HRVATSKE (PETERANCA) KOJI JE 20 GODINA SLUŽIO U BOSNI I HERCEGOVINI

ARTUR BENKO GRADE'S RECOLLECTIONS ON HIS OUSTER FROM THE POST OF BIHAĆ DISTRICT ADMINISTRATOR IN LATE 1918, OR, THE FATE OF A CROATIAN OFFICIAL, SERVING IN BOSNIA-HERZEGOVINA FOR 20 YEARS

Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ
Sveuč. prof. u mirovini
Zagreb, Draškovićeva 23
e-mail: mira.kolar@zg.t-com.hr

Primljeno / Received: 25. 9. 2014.
Prihvaćeno / Accepted: 2. 11. 2014.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK/UDC 061.22 (497.5 Bihać)

SAŽETAK

Artur Benko Grado (Ogulin, 1875. - Zagreb 1946), istaknuti je publicista i statističar međuratnog razdoblja koji vuče porijeklo iz Peteranca. Kao i mnogi Hrvati od 1898. do 1918. služio je u Bosni. Bio je kotarski načelnik Bijeljine i okružni upravitelj Bihaća te je kao takav krajem Prvoga svjetskog rata bio zatvoren i faktički protjeran iz Bosne. Iz ovog izvještaja koji piše radi svog opravdanja Narodnom vijeću u Sarajevu vidi se kako je bio nepravedno protjeran iz Bosne iako je godinama radio za dobro svih naroda u Bosni nastojeći da to područje modernizira i unaprijedi.

Ključne riječi: Arthur Benko Grado, Bosna, Bijeljina, Bihać, uprava, 1918. godina.
Key words: Arthur Benko Grado, Bosnia, Bijeljina, Bihać, Administration, year 1918

Prvi svjetski rat započeo je ubojstvom prijestolonasljednika Franza Ferdinanda u Sarajevu 28. lipnja 1914. te su u Bosni i provođeni najbrojniji veleizdajnički procesi tijekom rata. Već poslije austrijskog ultimatuma Srbiji 23. srpnja 1914. započelo se sa suđenjima, zatvaranjem taoca i interniranjem brojnih "sumnjivih Srba" diljem Bosne i Hercegovine, ali je napada na srpske trgovine i kuće bilo i u Hrvatskoj. Ostalo nam je dosta zapisa o slanju Hrvata iz zagrebačke, varaždinske i bjelovarske pukovnije u Bosnu i zapaža se da su upravo Hrvati iz tih županija slani prvi na Drinu gdje su doživjeli vatreno krštenje te se mnogi i predali a mnogi i poginuli kao književnik Fran Galović, ili glasoviti osjemenjivač pšenice iz križevačkog učilišta Bohutinski. Bibliografija o tom vremenu i danas se inovira.[1] Zapaža se da su svoja sjećanja ostavili uglavnom Hrvati iz sjeverne Hrvatske.[2] Ostala su i

[1] Tako je povjesničar Rudolf Horvat bio interniran u Aradu tijekom čitavo Prvog svjetskog rata a ta je sudbina zadesila mnoge osobe u Hrvatskoj. U Aradu su u prostorijama u kojima je bilo mjesta za 25 ljudi smještavali i 85 ljudi i smrtnost je u tom logoru bila ogromna. (Srđan BUDISAVLJEVIĆ, *Stvaranje države Srba, Hrvata i Slovenaca,* Zagreb, 1958, 11)..

[2] Viktor KRALJ, *Ratni dojmovi,* Zagreb 1923. i drugi.

pisma zaplijenjena od vojne cenzure kao i neki neobjavljeni rukopisi, ali je mnogo toga propralo.[3] Dakako da su krvava događanja 1914. na Drini, kao i veleizdajnički procesi vođeni tijekom rata kao i internacije Srba i sumnjivih ostavili traga u odnosima Hrvata i Srba i to se pokazalo u jesen 1918. godina, kada su svi stranci, a osobito Hrvati postali nepoželjni na javnim funkcijama u Bosni i Hercegovini. Započeo je odlazak Hrvata iz Bosne, često i nakon 40 godina rada.

No sve je započelo 1914. i bilo završeno 1918. godine.[4] Nakon mobilizacije već 15. kolovoza 1914. pet vojnih austro-ugarskih korpusa ušlo je u Srbiju preko Drine.[5] No Srbi su se oduprli i bitkom na Ceru promijenili situaciju u svoju korist. Isto je bilo i u drugoj bitci i Srbi su do prosinca 1914. prodrli gotovo do Sarajeva i duboko u Srijem da bi onda austrijska i njemačka vojska zajednički navalila na Srbiju sa tri strane te se srpska vlada povukla iz Beograda u Niš a onda sa 400.000 ljudi do Krfa odakle su ih antantine snage izvukle - barem dio - u Italiju i Francusku. Dakako da je u tim sukobima silno stradala i Srbija ali i sjeveroistočna Bosna i Srijem, krajevi plodni i rodni. Kako bi došli do potrebnih količina hrane Austro-Ugarske vojne vlasti su nakon povratka u ugrožene krajeve zavele vojnu upravu i civilne vlasti su se morale pokoravati vojnima. Strahovlada odnosno cenzura poprimila je tijekom rata različite nijanse od zatvaranja i suđenja, do interniranja Srba iz krajeva uz granicu,, ali je osobito oštra bila u Bosni. Kako se Srbi u Bosni ne bi bunili, održano je više veleizdajničkih procesa. Prvo suđenje Gavrilu Principu i drugima provedeno je u listopadu 1914. ali su slijedili brojni procesi i slijedećih mjeseci.[6] U provođenju ovih postupaka bila je djelomično uključena i civilna uprava pa su ti progoni posve poremetili donekle normalan odnos između naroda u Bosni i Hercegovini, s time da su se muslimani držali neutralno sve do rujna 1918. kada se je i dio njih počeo opredjeljivati za ujedinjenje sa Srbijom spoznavši da je Austro-Ugarska monarhija na izdisaju.

Vrlo smo malo znali o Prvome svjetskom ratu do 2000. godine što se vidi na osnovu oskudne biobibliografije. Tema nije bila aktualna niti cijenjena. Ukoliko se je nešto i pisalo sve je bilo fokusirano ponajviše na vojne akcije.[7] Poslije 2000. situacija se počinje mijenjati i u knjizi *Tamna strana Marsa* Filip Hameršak spominje gotovo svu literaturu o Prvom svjetskom ratu, te spominje i autore koji su pisali o prilikama u Bosni kao što je Ante Neimarević,[8] Pero Grgec,[9] Pero Blašković,[10] Mate Blažević[11]. No ove knjige nisu dnevnici i pisane su kao sjećanja, a znamo kako su sjećanja varljiva i kako ih je potrebno provjeravati. Svakako je zanimljivo da imamo više zapisa o 1914. nego o 1918. kada je pažnja onih koji su prošli kroz vatru rata bilo usmjereno prema traženju budućnosti, odnosno ujedinjenju kao jedinom mogućem rješenju u spašavanju Hrvatske od parcelacije između susjednih država..

---

3 Katalozi Hrvatskog povijesnog muzeja na osnovi građe u tom muzeju i velike izložbe 1998. objavljeni su u dva maha: prvi selekcionirani katalog i drugi opširniji i bolji izrađeni od Jelene BOROŠAK MARIJANOVIĆ.

4 *Godina 1918. Prethodnice, zbivanja, posljedica, (urednik Z. Matijević),* Zagreb 2010.

5 Hinko HINKOVIĆ, *Iz velikog doba. Moj rad i moji doživljaji za vrijeme svjetskog rata,* Zagreb 1927, 15-16,; Ilija B0ŽIČIĆ, *Bojevi Jelačićevaca u Srbiji, od 12. kolovoza do 8. rujna 1914.,* Osijek (1914)*,;* Pero BLAŠKOVIĆ, *Bosna i Hercegovina,* 3, Budapest 1917.; Milan ZELENIKA, *Prvi svjetski rat 1914,* Beograd 1962.

6 Vladimir ĆOROVIĆ, *Crna knjiga,* Beograd - Sarajevo 1920.

7 Dragovan ŠEPIĆ, Razdoblje Prvog svjetskog rata, *Historijski zbornik,* 31-.32, 1978-1979, 109-122; Vijoleta HERMAN, Bibliografija radova o Prvom svjetskom ratu objavljenima u historijskim časopisima u razdoblju 19445-1998 godine, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, 32-33, 1999-2000, 491-498.* Autor vojne povijesti je i Josip Horvat i Josip Pavičić s time da u tim knjigama ima malo podataka o prilikama u kojima je živjelo stanovništvo.

8 Ante NEIMAREVIĆ, *"1914 godina",* Zagreb 1937. Drugo izdanje 1976.

9 Pero GRGEC, *Krvava služba. Ratne uspomene.* Zagreb 1940. Grgec je objavio knjige sa svojim sjećanjima i na 1915, 1916 i 1917. godine ali tada ratuje izvan Bosne.

10 Pero BLAŠKOVIĆ, *Sa Bošnjacima u Svjetskom ratu,* Beograd 1939, Ova je knjiga prevedena i na njemački jezik.

11 Mate BLAŽEVIĆ, *Zaboravljeni grobovi,* Zagreb 1937, drugo izdanje 1994.

S tog razloga smatram da je Izvještaj Artura Benka Grade o njegovom radu u Bosni i izlasku krajem Prvog svjetskog rata koji je pisan u prosincu 1918. prvorazredan socijalni izvor koji ne bi trebalo zanemariti, jer nemamo u historiografiji ništa sličnoga. Posebna je vrijednost i to da Benko ne spominje ratne operacije već socijalne i gospodarske prilike. Dakako i kod njega moramo uzeti u obzir da je izvještaj pisan radi njegovog opravdanja, a kako bi zaštitio neke svoje prijatelje i suradnike nije navodio mnoga imena osobito kod Hrvata. Izvještaj je pisao kako bi se spasio a ne kako bi druge uvalio u neprilike.

Poseban je fenomen razdoblja od 1879. do 1914. dolazak školovanih Hrvata u Bosnu i Hercegovinu. Nezaposleni mladi Hrvati školovani na zagrebačkom sveučilištu otvorenom 1874. za profesore, pravnike i svećenike, ali i oni školovani na raznim fakultetima u Pragu, Parizu, Grazu, Beču i drugdje prisiljeni su se zaposliti u Bosni gdje dobivaju dobra mjesta i bolje plaće nego u Hrvatskoj. Zbog sličnosti jezika uloga hrvatskih pravnika i profesora je je Bosni velika jer bez njih mnogo toga ne bi bilo učinjeno. No pravnici školovani u Hrvatskoj su bili i suci u veleizdajničkim procesima protiv Srba pa su se zbog toga našli na posebnom udaru Narodnih vijeća u kojima su vodeće pozicije preuzeli Srbi i to već u listopadu 1918. godine. Kasnije se ovaj egzodus nastavio i gotovo svi Hrvati, namješteni u javnim službama morali su napustiti poslije 1918. Bosnu i Hercegovinu, iako je njihova uloga u modernizaciji Bosne od 1879.do 1914. godine ogromna. Bosna se je preporodila zahvaljujući tim Hrvatima. Izgrađene su javne ustanove, škole, ceste, Zemaljski muzej. sarajevska vijećnica, crkve i mnogo toga što je obilježilo Bosnu tog razdoblja. Dakako među tim došljacima bilo je i Poljaka, Čeha, Slovaka, Slovenaca, Nijemaca i Talijana. No prevladavali su činovnici rođeni u sjevernoj Hrvatskoj i Hrvatskom primorju, koji nisu mogli naći posao u Hrvatskoj i Slavoniji a pogotovo ne u Dalmaciji koja nije priznavala diplome Zagrebačkog sveučilišta, pa je to bio uzrok više štrajkova studenata u Zagrebu do Prvoga svjetskog rata. Bosna je za školovane mlade ljude bila jedina mogućnost, pa se tim putem uputio i Artur Benko Grado ali i mnogi drugi intelektualci iz Hrvatske. Od 1885. do 1910., doselilo je u kotar Brčko iz Austro-Ugarskih zemalja 1901 osoba, a u gradu Tuzli bilo je 1910. godine 3170 doseljenika, dok u gradu Bihaću 2876. osoba.[12] Doseljenici u Bosnu i Hercegovinu bili su uglavnom katolici i to ponajviše Hrvati ali je bilo i nešto drugih. No iz temelja je uzdrmana tradicionalna vjerska i etička struktura bosansko-hercegovačkih gradova. Prilikom popisa stanovništva 1879. katolika gotovo da i nije bilo u gradovima, a 1910. je u Bosni i Hercegovini živjelo 25.737 doseljenika iz Austro - Ugarskih zemalja od čega u gradovima 25.371, koji su uglavnom radili kao činovnici u javnim i namještenici u privrednim ustanovama. Kolika je uloga nadbiskupa Stadlera i katolike crkve ili franjevaca u tome a koliko upravnih vlasti ne možemo ustvrditi, ali činjenica je da je svaki činovnički uglednik dovodio iz Hrvatske svoje ljude za koje je smatrao da će biti njegove osobe od povjerenja.

Mnogo toga što se radilo tada u Bosni bila je briga Hrvatske, i kako danas tako i onda nužna povezanost ova dva područja bila je neupitna. Bosna je trbuh Hrvatske i nikakve administrativne i državne granice ne mogu potpuno spriječiti ni zaustaviti protok roba i ljudi. Ne pjeva uzalud tvorac hrvatske himne Antun Mihanović u svojoj pjesmi *Horvatska domovina* još 1835. ove stihove: "Magla, što li, Unu skriva? Ni l' to naših jauk turobni? Tko li moleć smert naziva? Il' slobodni, il' su robni"[13] Od srednjeg vijeka preko vremena Eugena Savojskog bez obzira na političko stanje i veliki riziko veze Bosne i Slavonije koja se tada protezala do Varaždina održavali su vjeri i narodu privrženi franjevci. Interes za Bosnu potvrđuje i putopis Mateja Mažuranića *Put u Bosnu* objavljen 1842. godine. Interes za Bosnu bio je zapravo obostrani što potvrđuju i krajevi uz Savu na obje strane.

I Benko se za vrijeme svojeg života u Bosni srodio s njenim problemima, ali o tome je nerado pisao u kasnijim vremenima. U svojem izvještaju krajem 1918. piše o gradnji željezničke pruge od Bijeljine do Rače 1915.-1916., jer je plodna Mačva tim putem mogla dobiti najkraću vezu sa Srije-

[12] Iljas HADŽIBEGOVIĆ, *Bosansko-hercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća,* Sarajevo 1991., 82, 85. Vjerojatno je kod izrade ove statistike sudjelovao i A. Benko Grado, na što upućuje njegov kasniji rad.

[13] Antun MIHANOVIĆ, Hrvatska domovina, *Danicza,* 10, 14. II. 1835,1.

mom odakle je bilo lagano otpremati robu preo više željezničkih pruga prema mađarskim i austrijskim zemljama. U Bosni i Hercegovini sagrađene su brojne uskotračne pruge i izvoz drva a osobito ruda (tuzlanske soli i siderita - željezne rude iz Ljubije kod Prijedora preko jedine pruge normalnog kolosijeka u Bosni) postao je veliki posao privlačan mnogim poduzetnicima Monarhije a ujedno se Zemaljska vlada služila tim dobrima u dokazivanju pretvaranja Bosne i Hercegovine u lijepu i perspektivnu pokrajinu Austro-Ugarske Monarhije. No odnos Velikih sila prema jugoistočnoj Europi nije na to gledao blagonaklono, a osobito ne Engleska i Francuska koje su imale drugačije zamisli o uređenju jugoistoka Europe nakon raspada višestoljetnog Osmanlijskog carstva. Austrija je budno pratila te planove pa je bila vrlo podozriva prema ponašanju slavenskih naroda na ovom prostoru. stvorili su neprijateljsko raspoloženje među slavenskim narodima. To je osobito pojačano poslije 1908. godine kada je Bosna i Hercegovina jednostrano pripojena Monarhiji, pa je to bio i jedan od uzroka Balkanskih ratova zapravo borbe za dijelove "umirućeg Osmanlijskog carstva." Sve je to stvaralo posebnu političku klimu na ovom području.

No povezanost sjeverne Hrvatske i Slavonije s Bosnom je neupitna. Da nije bilo doseljavanja u Hrvatsku iz Bosne i Hercegovine izgubio bi se potpuno slavenski karakter ovih prostora pod jakim mađarskim i njemačkim utjecajem. Tako je i danas. No bilo je i obrnuto i to upravo u vrijeme okupacije i aneksije Bosne od strane Austro-Ugarske monarhije. Tako je došao u Bosnu kao upravni činovnik i Artur Benko Grado Bojnički koji je potjecao od vojničke krajiške obitelji iz Peteranca kraj Koprivnice. Iako jedan od najumnijih intelektualaca pravnika u prvoj polovici 20. stoljeća on nije dobio zasluženo mjesto u ekonomskoj i socijalnoj hijerarhiji premda je njegova bogata arhivska ostavština pružila posao jednoj arhivistici čitav njezin radni vijek.[14] Stric Artura Benka Grade bio je vojno lice i desna ruka feldmaršala Josipa Filipovića[15] kada je ulazio u Bosnu 1878. Benko je radio u Bosni od 1898. do 1918. godine. Artur je radio kao upravni činovnik u više mjesta Bosne i dobro je poznavao njene ljude. Radio je na rješavanju agrarnih problema u Brčkom, bio kotarski predstojnik u Varcar vakufu i u Bijeljini u Mačvi (Svetozarevo), te okružni upravitelj u Bihaću 1916-1918. godine. Bio je izvrstan upravni činovnik koji je znao i uspijevao riješiti mnoge probleme svakodnevnog života.

No začudo historiografija do danas gotovo da nije istaknula veliku ulogu koji su imali ljudi iz međurječja Save i Drave u smirivanju i uređivanju Bosne i Hercegovine pod austrijskom okupacijom od 1879. do 1918. godine. Sve slobodne intelektualne snage iz Hrvatske, pretežno mlade i nezaposlene, uključile su se poslije okupacije Bosne 1878. u razne institucije u Bosni i Hercegovini za vrijeme Kalayeve vladavine, jer su jedino ljudi iz hrvatskih zemalja mogli bez problema kontaktirati jezično s narodom Bosne i Hercegovine, a osim toga veze s Bosnom i Hercegovinom nisu nikada posve prekinute ni za osmanlijske vladavine. Tu su važnu ulogu imali kroz više stoljeća franjevci Bosne Srebrne, a u tu skupinu spada i Ivan Vlašićak, koji je prvi napisao povijest samostana Marije Zvijezde kod

---

[14] Danica PINTEROVIĆ, Benko Grado, *Hrvatski biografski leksikon,* 1, Zagreb 1983, 656-7. Autorica ovog napisa je krivo napisala da je obitelj rodom iz Đurđevca ispustivši da je obitelj bila iz Peteranca na području Đurđevačke pukovnije. Vidi i M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, rad o Benku.

[15] Josip Filipović od Filipsberga (Gospić, 28. IV.1819 - Prag, 6. VIII- 1889) potječe iz obitelji hrvatskih graničara, starinom iz Bosne. Školovan na austrijskim vojnim školama on je u ratu 1848-49. bio imenovan zamjenikom šefa glavnog zbora te vojuje s Jelačićem i ostaje u njegovoj službi do 1853. kada je premješten u Bjelovar te tu do 1859. zapovijeda Petom krajiškom pukovnijom. Zatim je premješten u Zemun da bi se istaknuo slijedeće godine u bitci kod Solferina i 1860. postao barun. G. 1865. zamjenjivao je u Zagrebu bolesnog bana Šokčevića. Sudjelovao u austro-pruskom ratu 1866. i 1866. je podmaršal i zapovjednik I. pješačke divizije u Beču a od I870. služi u Innsbrucku kao vrhovni zapovjednik i vlasnik 35. pješačke pukovnije. Od 1874. je general topništva i Brnu i Pragu. Nakon odluke Berlinskog kongresa o davanju Austro-Ugarskoj monarhiji kontrolu nad Bosnom ulazi preko Broda u Bosnu na čelu 85.000 vojnika i 19. kolovoza 1878. ulazi u Sarajevo, te ovdje djeluje kao glavni upravitelj da bi radi sklonosti panslavizmu bio maknut te premješten u Beč i na vlastitu molbu u Prag gdje je i umro (Pejo Ćošković, Josip Filipović, *Hrvatski. biografski leksikon,* 4, 1998, 235-6*).*

Banja Luke.[16] Povjesničar Zoran Grijak obradio je rad vrhbosanskog biskupa Josipa Stadlera koji je želio ojačati katolički element u Bosni.[17] [18] I Hrvatski Radiša imao je znatnog udjela u osposobljavanju siromašne djece hrvatske vjeroispovijesti u dobrim zanatima u Hrvatskoj. Osnivač Zemaljskog muzeja u Sarajevu bio je Ćiro Truhelka, brat autorice osječkih *Zlatnih danaka i Bogorodičinih trešanja* Jagode Truhelke, koji je kulturnu baštinu Bosne, arheološku, etnografsku i ćirilsku, unio u kartu europske baštine.[19] Do 1910. kulturni adlatus Bosne je Kosta Hörmann iz Bjelovara, također vojno lice, koji je poticao suradnju književnika i novinara iz Hrvatske, rado zapošljavajući ljudi iz Hrvatske i plaćajući ih dobro za radove u *Nad*i. kojoj je urednik bio učitelj Silvije Strahimir Kranjčević.[20] Na taj način je pomogao i Antuna Gustava Matoša u Beogradu i Parizu za vrijeme njegovog političkog izgnanstva Hörmann je objavio i rad dr. Ive Pilara o secesiji koja studija se još i danas citira kao kapitalno djelo o ovom novom umjetničkom pravcu koji je izmijenio arhitekturu elitnih dijelova Zagreba i Osijeka.[21] Dr. Ivo Pilar je rođen u Zagrebu 1874. gdje je i umro 1933., ali je zahvaljujući rođaku Adalbertu Sheku pl. Vugrovečkom, šefu odjela za pravosuđe Zemaljske vlade u Sarajevu postao tajnik Zemaljske banke u Sarajevu a jedno vrijeme i službenik sudbenog stola u Sarajevu, da bi od 1905. do 1914. vodio odvjetničku kancelariju u Tuzli, a onda za rata bio natporučnik u Sarajevu i auditor, te je morao 1920. napustiti Bosnu kao i drugi hrvatski intelektualci u Bosni. Objavio je više radova u kojima se bavi problemom Bosne i Hercegovine, i iako je knjige objavljivao pod pseudonimima, vlasti su otkrile autora te je vjerojatno i to uzrok njegove tajnovite smrti. [22] Po povratku u Zagreb bio je optužen za veleizdaju zajedno sa Šufflayem ali je oslobođen zbog nedostatka dokaza te se tada javno bavio sociologijom, ali tajno i nastojanjem reorganizacije centralističke Jugoslavije. Njegova suradnja s Arturom Benkom Gradom nije dokazana.[23] Neki su Hrvati zauzimali vrlo isplative položaje u Sarajevu, a među njim i ekonomski stručnjak Otto von Frangeš, zaposlen kod Odjela za gospodarstvo u Bosni i Hercegovini, te je doktoriravši na bosanskoj kravici buši osmislio strukturu stočarstva u B osni što ga je odvelo u austrougarsko ministarstvo financija u Beču, a kasnije i na

---

16 M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Prvu povijest samostana trapista pokraj Banje Luke napisao je Ivan Vlašičak iz Virja 1924 godine, *Scientia Podraviana,* XXII, 2010., br. 24 od studenog, 16-18. U povijesti franjevaca njegovo ime se navodi i kao Ivan Vlašić.

17 Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb 2001. Autor u toj knjizi objašnjava odnos katoličke crkve prema drugim vjeroispovijestima. Stadler je rođen u Brodu 1841. a 1865 je doktorirao u Beču i nakon prefektovske službe u zagrebačkom sjemeništu odlazi 1882, za vrhbosanskog nadbiskupa u Sarajevo. On si je postavio za cilj jačanje katolicizma i katoličkih ustanova u Bosni i Hercegovini kroz humanitarni i institucionalni rad, te se je dobrim dijelom oslanjao na isusovce i na Hrvate koji su došli služiti u Bosnu i Hercegovinu. On je 1899. sagradio i franjevački samostan u Tuzli, a građevinski savjetnik Josip Vancaš podigao je u Sarajevu katedralu Srca Isusova.

18 M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Viktor Pogačnik.

19 M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Ćiro Truhelka - hrvatski povjesničar. Zbornik *"Ćiro Truhelka*", Zagreb, 1994., Izd. Matice Hrvatske, 91-104. Treba reći da je Ćirina kćerka Agata radila 1918. kao nastavnica na virovskoj školi i prema izjavi moje pok. majke bila je izvrsna nastavnica koju su učenice jako voljele.

20 M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ Prilog poznavanju života Koste Hörmanna, upravnika, muzealca, folkloriste i publiciste u Sarajevu od 1880. do 1913. godine, Zbornik radova *Spomenica Ibrahima Karabegovića*. (ured. dr. Husnija Kamberović), Sarajevo 2013., Institut za istoriju u Sarajevu, 157 - 178.Potvrdu o Hormannovom financiranju hrvatskog književnika Antuna Gustava Matoša dok je živio u Beogradu i Parizu možemo dokumentirati (A. G. MATOŠ. *Sabrana djela, 198.l..,* XIX, 321-325,333, 391; XX, 51, 197, 210. - razna pisma u vezi s honorarima u *Nadi.)*.

21 M. KOLAR, E. WAGNER, Ivo Pilar između protivnika i simpatizera secesije u Hrvatskoj. *Prinosi za proučavanje života i djela dra Ive Pilara,* sv. 2, Zagreb, 2002., 11-32.

22 G. 1933. pod pseudonimom Florian Lichtträger objavio *Immer wieder nur Serbien* sli su vlasti otkrile tko je autor ovih provokativnih djela, te je i umro pod sumnjivikm nerazjašnjenim okolnostima. Objavio je pod imenom Dr. Juričić i knjigu *Svjetski rat i Hrvati. Pokus orijentacije hrvatskoga naroda još prije svršetka rata* koja je objavljena u Zagrebu 1915.u izdanju Breyera. U Beču je 1918. objavio pod pseudonimim L.V.Südland, *Die südslawische Frage und der Weltkrieg s* promišljanjima o sudbini naroda na prostorima gdje žive Hrvata.

23 Institut društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu proučava život dr. Ive Pilara te izdaje od 2001, *Godišnjake Pilar,* pod uredništvom dr. Zlatka Matijevića koji je proniknuo u mnoge aktivnosti Pilarovog života i rada.

položaj ministra poljoprivrede u jugoslavenskoj vladi za vrijeme diktature gdje je tvorca odlično osmišljenog Zakona o poljoprivredi.

Gotovo svi prosvjetni radnici u školstvu i sudstvu Bosne i Hercegovine došli su iz Hrvatske. Oni politički nisu bili jedinstveni pa su imali i različite sudbine. No njihova zastupanost u Narodnim vijećima Sarajeva i Mostara je slaba jer im Srbi nisu vjerovali čak i ako su nudili svoje usluge. Naime Narodna vijeća počela su se osnivati već u srpnju 1918. kao liberalna pomoćna vijeća vlastima i ona u interregnumu u jesen 1918. postaju vodeća tijela u kojima apsolutno dominiraju Srbi.

Bez obzira na svoj rad pod pritiskom i terorom većina Hrvata napušta Bosnu. U moru ovih povratnika bilo je i dosta ljudi iz Bjelovarsko-križevačke županije. Kao primjer spominjem prof. Viktora Pogačnika iz Đurđevca koji je zahvaljujući svojem školovanju kod požeških franjevaca bio podobniji od drugih za suradnju s narodom u Mostaru i Sarajevu. Bio je oženjen sestrom istaknutog političara Đure Basaričeka koji se uključio 1917. u slanje gladne hercegovačke i bosanske djece u sjevernu Hrvatsku.[24]

A onda je Prvi svjetski rat pokazao da mirna Bosna nije pacificirana. Otvoreni su mnogi problemi za koje se mislilo da su riješeni kroz poboljšanje životnog standarda u Bosni.

Sudbina naših upravnih i prosvjetnih i gospodarskih pionira u Bosni završena je poslije 1918. godine ako su doseljeni poslije 1879. godine. Loš odnos prema doseljenicima iz Hrvatske zalaže se već nakon donošenja Zemaljskog ustava Bosne i Hercegovine 1910, koji je rezultirao uspostavljanjem zemaljske bosanske vlade i sabora, uglavnom bez Hrvata, čiji je politički status bio neriješen, a njihov rad samo trpljen ako se radilo o vrlo kvalitetnim ljudima. Pitanje opstojnosti Hrvata u Bosni postavio je i Stjepan Radić 1908. u brošuri *Čija je Bosna?*

Zadnje dvije godine Monarhije ukazivali su da se ona mora iz temelja reformirati. Wekerle je zamijenio Istvána Tiszu na položaju predsjednika ugarske vlade i Karlo se okrunio 1917. za ugarskog kralja. Karlo je obećao promjene u strukturi države, ali ratno vrijeme nije to omogućavalo jer nije bilo suglasja kako treba reorganizirati državu a ratno vrijeme zahtijevalo je brze akcije koje mladi kralj nije znao ni mogao provesti. Popušta se i u Carevinskom vijeću i u svibnju 1917. ukazano je na moguću federalizaciju. Prof. Redlich na čelu austrijske vlade bio je voljan dati nenjemačkim narodima kulturnu autonomiju no narodi se time više nisu zadovoljavali. Zbog situacije na bojištima Monarhija se naglo raspadala iznutra posežući za još neprovjerenim rješenjima. pa tako i za ujedinjavanje svih južnih Slavena u jednu državu koja ideja postoji od 1848. godine a koja je javno proklamirana majskim proglasom u Carevinskom vijeću 1917 godine.

No rat je bio brži. Na zapadnom frontu Nijemci su izgubili rat već u kolovozu 1918., 28. listopada 1918. proglašena je već Čehoslovačka republika na čelu s Masarykom, 29. listopada Hrvatski sabor je proglasio svoje odcjepljenje od Austrije i Ugarske. Do kraja listopada narodi svih pokrajina Monarhije napuštaju kralja odnosno cara koji je onda 3. studenog 1918. pristao na primirje, a onda se i odrekao austrijske krune.[25] Monarhija se je raspala na dijelove i svaki dio je proživio svoju golgotu, ovisno o svojim prilikama i tražio vlastita rješenja na osnovu 14 Wilsonovih točaka..Narodna vijeća postale su paralelne vlade, a hrvatski ban Antun Mihalović priklanja se Narodnom vijeću i prevodi Hrvatsku mirno pod Srbiju bez ikakvog otpora. Time su se svi Hrvati našli u jednoj državi, ali je ova nastojala zatrti njihovu nacionalnost kroz nepoštivanje povijesti, narodnosti i jezika.

Tragična je sudbina hrvatskih činovnika i namještenika u Bosni i Hercegovini. Njihov progon je započeo još prije Ujedinjenja 1. prosinca 1918. godine. Većina je sama napustila Bosnu a samo malobrojni su se priklonili novom režimu. Već 23. prosinca 1918. umirovljeni su brojni časnici pa i Sar-

---

[24] M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Život i rad profesora i ministra Viktora Pogačnika. *Podravski zbornik "91",* 16, Koprivnica,1991, 131-145 ; i M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Daniel i Viktor Pogačnik

[25] Allan John Percival TAYLOR, *Habsburška monarhija 1809-1918.,* Zagreb 1990, 274. Objavljeno prvi puta 1941.

kotić koji je jedno vrijeme bio zatvoren s barunom Pavlom Rauchom u Zagrebu, prije nego je otišao u Austriju [26]

Napustivši Bosnu i Hercegovinu ti povratnici u Hrvatsku nisu baš bili dočekani raširenih ruku, jer su i ovdje pod Svetozarom Pribićevićem srpski radikali i demokrati, ali i povratnici iz ratova na solunskom frontu, zauzeli sve vodeće funkcije. To je izazvalo reakciju Stjepana Radića koji je tražio pravdu za narod. Sudbine su povratnika svakako različite što je ovisilo o njihovoj snalažljivosti, struci i zanimanju. Artur Benko Grado radio je u Bosni dvadeset godina i izašao je iz Bosne krajem 1918. te je ostao gotovo bez čitavog svog imetka ali i bez rukopisa i dokumentacije koju je sakupljao godinama. Njegov životopis je objavljen.[27] Artur Benko je pripadnik krajiške obitelji Benko koja je kao svoje izvorište iskazivala Peteranec i koja je ugarsko plemstvo dobila 1790. a austrijsko s pridjevom Bojnički 1818. godine. dodijeljeno Ivanu Benku, kapetanu đurđevačke pješadijske pukovnije. Austrijski barunat dobio je 1848. podmaršal Ivan Benko. Svi članovi ove obitelji b ili su uključeni u vojsku. Bio je to i Izidor Benko koji je umro u Zagrebu 1925. i koji je bio je 1880. kotarski predstojnik u Nevesinju te je 1882. sudjelovao u gušenju Nevesinjske bune- Zatim je bio do 1895. okružni predstojnik u Mostaru a od tada do 1904. predstojnik odjela za unutrašnje poslove Zemaljske vlade u Sarajevu i najuži suradnik Kalayeva režima- Zadržao se u Bosni do 1912, kao civilnio adlatus i tada je odselio u Zagreb gdje je i umro 19. travnja 1925. njegujući najbolje odnose sa svojim nećakom Arturom Benkom Gradom.[28] Naime protiv Artura nove vlasti u Bosni nisu podigle nikakvu tužbu jer nisu mogli naći nikakvih dokaza, te je on otišao iz Bosne sredinom siječnja primivši 24. veljače 1919. rješenje o umirovljenju.za svoju dugogodišnju službu u Bosni. Poslije 1918. Artur Benko Grado se sklonio kod Izidora Benka u Zagrebu koji mu je pomogao da preboli bosansko razdoblje svojeg života i da iskoristi svoje znanje stranih jezika za praćenje globalnih društvenih zbivanja i praćenja gospodarsko-socijalne statistike. statističkih pojava Budući da se nije bavio politikom beogradske vlasti trpjele su njegov rad ali nije nikada dobio nikakav stalan posao u Zagrebu a zbog vrlo male mirovine morao je neprestano namicati sredstva potrebama za svoj život i život svoje supruge. Ovaj Benkov izvještaj govori o jeseni 1918. godine. On je vrlo važan i stoga što nije pisan kao sjećanje na ratne operacije već kao sjećanje na njegov rad u upravi. Ovakvih izvještaja koji nisu roman a ni memoari već su pisani iz nužde radi opravdanja za djelovanje u Bosni kako bi izašao iz zatvora imamo za Prvi svjetski rat vrlo malo. Izvještaj je zapravo pravni dokument, svjedočanstvo jednog vremena u kojem mogu naći neke podatke istraživači raznih struka.

Artur Benko je uspio preživjeti kao privatna osoba međuratno razdoblje upravo zahvaljujući svom radu, znanju i obavljajući poslove koje drugi nisu znali raditi. Bavio se socijalnlom statistikom i često nam je upravo Benko preko *Indeksa* (1928-1944*)* jedini izvor za statističke podatke radnika, činovnika namještenika i ostalih u Hrvatskoj jer je beogradska vlada ukinula Središnji statistički zavod u Zagrebu. Bio je nezamjenljiv u radu iseljeničke službe u Zagrebu. Bio je nezvanični informator svega važnost što se zbivalo u privredi i socijalnom životu Hrvatske. A i ekspert za mnoga područja. Prava je sreća da je njegova ostavština poslije njegove tragične smrti našla - zahvaljujući Bartolu Zmajiću - svoje mjesto u Hrvatskom državnom arhivu, te svojim sadržajem potiče na istraživanje mnoge ekonomiste, pravnika i povjesničare, a i znanstvenik drugih svrha jer je i Benko bio enciklopedistička ličnost. Njegovi rukopisi te bilješke najbolje su svjedočanstvo jednog vremena

Što možemo saznati iz Benkovog izvještaja? Mnogo toga. Saznajemo da je kao civilni upravitelj bio podređen vojsci i da često morao verbalno sukobljavati s časnicima koji su bili uglavnom Nijemci i Mađari.. Saznajemo kako je Bosna davala velike količine prehrambenih namirnica za potrebe ratišta ali i drugih dijelova Monarhije. Saznajemo kako se je zalagao za život mnogih Srba i u tome imao

[26] *Vjesnik naredaba,* 155-157.: D. ČUTURA, *Stjepan Sarkotić. Časnik, strateg i političar,* Zagreb 2012.

[27] Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Artur Benko Grado Bojnički kao evidentičar migracionih i masovnih gospodarsko-socijalnih kretanja u Hrvatskoj u prvoj polovici 20. stoljeća**,** *Podravina,* vol. XI, br. 22, prosinac 2012.*,* str.108-126.

[28] Danica PINTEROVIĆ, Obitelj Benko Bojnički, *Hrvatski biografski leksikon,* 1, Zagreb 1983, 655-656.

određenih uspjeha te kako se relativno dobro slagao s muslimanskim begovima. Bilo je svakojakih problema osobito u 1915. kada je Austro-Ugarska izgubila velike dijelove Bosne, a onda ih povratila što je izazvalo i velika kretanja i seljenja stanovništva. U okrugu Bihać smješteno je u rujnu 1914. godie 3.200 izbjeglica a ukupno svakako više od 21.000 osoba tijekom rata.[29] Za pretpostaviti je da je Benko u tom izmještanju muslimanskog stanovništva iz istočne Bosne imao veliku ulogu. Bio je mirotvorac i čovjek razuman i racionalan. A bilo je svega i svačega. Iako Artur Benko u svojem izvještaju vjerojatno mnogo toga taji što bi njemu ili njegovim suradnicima išlo na štetu, i iz onoga što ne naveo se vidi užasno stanje u Bosni i Hercegovini tijekom Prvoga svjetskog rata gdje su se stalno otvarali novi veleizdajnički procesi, izvršavale smrtne kazne, zatvarali ljudi u taborišta (logore). No Artur Benko nije bio niti svjedok na tim procesima.

U ovdje objavljenim ekspozeu navodi ukratko svoje zasluge odnosno svoj rad. Moli i da mu se omogući iseljavanje u Zagreb te da mu se garantira sigurnost slobode i imetka. No tek nakon pola godine muka i patnji Artur Benko se našao na sigurnome u Zagrebu, osiromašen ali živ. I trebalo je početi raditi iz početka.

Ovdje prezentirani izvještaj napisao je Artur Benko Grado Narodnom vijeću u Sarajevu nakon 14, prosinca 1918. dakle poslije ujedinjenja 1. prosinca 1918. kada je slovenska, hrvatska i bosanska delegacija otišla u Beograd s adresom, a regent Aleksandar Karađorđević proglasio kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca na čelu s kraljem Petrom prvim. Ne osjećajući se ni za što krivim Benko je iskreno opisao što je radio i kakovih je muka imao tijekom rata, ali je pružio i niz zanimljivih podataka na pr. o pokušaju otvaranja kina u Bijeljini ? ili gradnji pruge do Rače ili otvaranju zavoda za dezinfekciju, radu aprovizacije gdje pokušava uspostaviti slobodnu trgovinu kako bi nabavio namirnice i sl. bio je očito moderator nekih izvanrednih akcija na području kojim je upravljao u krajnje nepovoljnim okolnostima. No umjesto zahvale koju bi dobio da su prilike bile normalne morao je tiho i nečujno izaći iz Bosne te nikada više nije ni pisao o Bosni.

Svakako je zanimljivo spomenuti znatno i značajno sudjelovanje Hrvata iz krajeva uz Dravu na uređivanju Bosne i Hercegovine u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije. Krajevi iz kojih su dolazili bili su bogatiji i bolje uređeni od ostalih dijelova Hrvatske, pa se i uloga obitelji Benko ne smije zaboraviti kako na uređivanju Đurđevačke pukovnije tako i u pionirskoj ulozi na uređivanju Bosne i Hercegovine poslije 1879.

Priredila sam Benkov Expose bez mijenjanja, opremivši ga djelomično i bilješkama. Dakako zbog meni nedostupnih sarajevskih arhiva nisam uspjela obraditi biografije svih lica spomenutih u Izvještaju.

Expose! Artura barona Benka u pogledu njegovog svrgnuća s čina okružnog predstojnika Bihača i njegova internacija u Bihaću i Sarajevu 1918. godine[30].

I. dio

28. oktobra[31] vratio sam se s dvomjesečnog dopusta koji sam proveo na moru i u Beču, gdje sam se po odredbama profesora Ortnera[32] liječio od afekcije[33] srca. Vratio sam se preko Zagreba, gdje sam bio svjedok rodoljubnim manifestacijama radi proglašenja državne samostalnosti naroda Srba, Hrvata

[29] Galib ŠLJIVO, Raspoloženje naroda Bosne i Hercegovine prema austrougarskoj politici i austrougarske političke protivmjere, *U Veleizdajnički proces u Banjaluci*, 124, 132..

[30] Hrvatski državni arhiv, fond 190, Rukopisna ostavština Artura Benka Grade, kut. 1.

[31] Radi se o manifestacijama u listopadu 1918. nakon što se je stvoreno Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba koje je spremalo odcjepljenje od Austro-ugarske.

[32] Dr. Ortner bio je poznati kardiolog u Beču.

[33] Uznemirenosti, aritmije, neuroze srca.

i Slovenaca.[34] Prema tome bio sam, vrativši se kući, u političkom pogledu sasvim na čistu. Pošto je prevrat imao uskoro doći,[35] a međutim su i neki događaji ubrzali, kao izgredi četa 22. dalmatinske pukovnije na povratku u Dalmaciju[36] preko Oštrelja i Drvara, to sam odredio u svojem području neke predhodne mjere kako bi prelaz iz staroga u novi režim ostao po mogućnosti bez većih trzavica. Najprije sam uputio mjesnog kotarskog predstojnika, da kao idući činovnici Jugoslavije, imamo u svakom pogledu izlaziti u susret odborima,[37] koji se osnuju, a gledao sam da se sporazumim i s mjesnim vojnim i oružničkim zapovjednikom, podpukovnikom Hurkiewiczem. Pošto sam znao da će odbori, ako ne preuzeti ured, kao što su to zahtjevali u Bos(anskoj) Krupi, što je kotarski predstojnik Schreiber odmah telegrafički na Vladu i Okružnu oblast[38] javio, a ono bar uvesti neku kontrolu nad oblastima, to sam nastojao da ured po mogućnosti tačno pregledam, jer već 2 mjeseca. nisam imao prilike da se u službenim poslovima izvijestim. U tu svrhu dao sam si referirati po pisarničkom oficijalu Križu, u pomanjkanju konceptualnog činovnika jedinom Okružnoj oblasti dodijeljenom tome stručnom činovniku, i predložiti na uvid sve važnije spise koji su međutim prispjeli, knjige i račune. Kako sam stanovao u zgradi Okružne oblasti, uredio sam si kraj uredovne sobe, kao što su to činili i neki od mojih predšasnika, sobu od stana kao posebnu radionicu, u kojoj se je nesmetano raditi moglo i koja je vratima svezana s kancelarijom. U toj sam sobi običavao na pisaćem stolu rješavati sve poslove, koji su iziskivali osobitu pomnju. Tako sam i prije spomenute spise, knjige i računa, u toj sobi pregledavao. Međutim nisam mogao namišljene revizije konačno da provodim, pošto su događaji ubrzali, a 3. novembra, dakle 7 dana nakon moga povratka s puta, bi naređena već i moja internacija.[39] Ovih 7 dana nakon prošlo je u nastupnim vizitama, koje sam učinio kod istaknutih ličnosti pogledom na moju odulju odsutnost, te konferensijama s nekim osobama, koje su poslije u odbor Narodnog vijeća unišle. Spontano proveo sam neke mjere u uredu, a da ne čekam ni želje ni odredbe odbora, uklonio carske slike, ukinuo njemački jezik i isto tako uputio i mjesni kotarski ured.

Dne 1. novembra obdržana je u prostorijama Hotela Nationala skupština, kojoj je pristupio neki broj građana, te je tu izvikan odbor Narodnog vijeća. U nj je unišlo 18 lica po 6 od triju glavnih vjeroispovijesti, od činovnika i službenika, koliko sam izvješten, sudski savjetnik Radović, državni odvjetnik Pajk, substitut državnog odvjetnika Hordinski, profesor Jovan i porezni kontrolor Salihodžić. Osim njih pravoslavni i katolički župnik, te muftija. Ostali građani, među njima dva odvjetnička koncipijenta.[40]

Dne 2. novembra u jutro došao je u moj stan profesor Jovan u pratnji nadporučnika narodne garde Vojvodića i dvojice gardista, te mi je saopštio da je poslan od odbora Narodnog vijeća da kod mene provede kućnu premetačinu. Najprije je pretražio uredsku sobu ponijevši sa sobom kvalifikacione tabele činovnika i službenika, neke prezidijale i jednu oveću kutiju spisa i elaborata, koji su u njoj bili

---

34 U Zagrebu je 29. listopada Hrvatski sabor prekinuo je državnopravne veze s Ugarskom i Austrijom a onda je predsjedništvom Narodnog vijeća Države SHS počelo pripremati teren za ujedinjavanje s Kraljevinom Srbijom u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca do čega je došlo 1. prosinca 1918.

35 Prevrat naziva Benko ujedinjavanje Države SHS sa Kraljevinom Srbijom u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca 1. prosinca. Država SHS trajala je dakle nešto više od mjesec dana i u tom vremenu su osnivana narodna vijeća u većini južnoslavenskih dijelova bivše Austro-Ugarske monarhije. Neki i negiraju njeno postojanje, jer nakon kapitulacije cara Karla vojske raspuštene su vojske i pušteni vojni zatvorenici, a neki dijelovi su uzimali sami vlast u ruke, te Država SHS koju antantine sile nisu priznale i nije uspjela osnažiti svoju vlast u svim dijelovima..

36 Feldmaršal Svetozar Borojević je raspustio vojsku nakon potpisivanja primirja, ali su jugoslavenske čete spriječile povratak vojske sa talijanskog fronta prema Zagrebu, pa se 22. dalmatinska pukovnija vraćala u Dalmaciju preko Drvara a slične probleme imali su i vojnici drugih pukovnija koji su se vraćali neorganizirano, neopskrbljeni hranom.

37 Mjesni odbori Narodnog vijeća trebali su biti podređeni piramidalno višim vijećima koja su osnovana i u Sarajevu i Mostaru.

38 Okružna oblast.

39 Bilo je to dakle prije carevog potpisa kapitulacije 8. studenog 1918.godine.

40 I. HADŽIBEGOVIĆ, *Bosanskohercegovački gradovi,* 205-214.

pohranjeni. Kad je naime u decembru 1914. počela evakuacija Bijeljine, gdje sam bio kotarski predstojnik,[41] prenio je i kotarski ured sve važnije spise, elaborate i ini inventar u Brčko. Tom prilikom je i moja uredovna soba na vrat na nos evakuisana pa su spisi i elaborati, koji su mi trebali biti pri ruci, u jednu veću kutiju položeni. Kad se u junu 1915. vojna situacija toliko zaoštrila,[42] da sam morao i svoje pokućstvo spremiti u Zagreb, gdje je ležalo kod speditera Ohrensteina i Spitzera godinu dana, zapakovana je i ona kutije ali nije otpremljena, već je ostala ležati, te se kasnije, kad se pokućstvo iz Zagreba vratilo, samo u nju oni spisi i elaborati položeni, koji su se međutim nakupili. Opet se nije u nju diralo, jer sam međutim znao, da idem za okružnog upravitelja.[43] Kako u Bihaću nisam mogao odmah useliti u naturalni stan, jer je bio vas razvaljen, te ga je trebalo s temelja popravljati, unišao sam u nj tek u jeseni 1917., a mnoge su mi stvari ostale do danas neraspakovane, među ostalim i ona kutija, koju je prema tome profesor Jovan netaknutu ponio i iz koje Odbor svoja predmnijevanja i svoje sumnje crpe. Iz njegovih riječi razabrao sam, da traži neke fotografije, pak sam ga za to uveo u fotografičku sobu, gdje sam mu pokazao hrpe negativa, koji se odnose na događaje za vrijeme rata u Bijeljini. On je od fotografske sobe ponio ključ, a da nije slike napose pregledavao. Pri odlasku dozvolio mi je u ime odbora potpunu slobodu kretanja. No poslije podne istoga dana došli su opet u moj stan, direktor gimnazije Simić[44] i inžinjir okružne oblasti Kragujac, te mi saopštili, da dolaze fotografičku sobu premetati. Tom prilikom su mi rekli, da se govori, da su neke osobe smaknute za mojega službovanja u Bijeljini i da ja o tome slike posjedujem. Obadva ona gospodina počeše zatim kopati među negativima, vadeći na milu volju pojedine ploče, premda sam ih upozoravao, da to nije potrebno, jer da su svi snimci registrovani u indeksu koji sam im predložio, a većinom predmete i slike označene i na kuvertama u kojima ploče leže. Upozorio sam ih i na to da oni negativi kao cjelina čine jedno djelo historičke vrijednosti, te se rat ne može prosuđivati po pojedinim slikama. No oni su opet samo neko desetak ploča povadili, među ostalima sliku o smaknuću jednog špijuna i sliku dječjeg poklonstva pred poprsjem cara Franje Josipa I. U pogledu one prve slike tražili su da vide vješala, smaknutoga i t.d. te se nisu mogli dosta načuditi da se to na slici u opće ne vidi, koje predočuje samo masu svijeta, koja je, povodeći se za svojim niskim instinktom, došla da se naslađuje na tuđim mukama, dakle ništa više već obični document humain. A u pogledu one druge slike nisam mogao odmah, da im smisao protumačim, jer se vide na ploči dječaci s mačevima u ruci, djevojčice na koljenima, a u pozadini poprsje carsko a sve to među drvećem i publikom, što i sam u onom času nisam razumio. Gospoda su po mačevima - lucus a non lucendo - zaključivala na značenje djece pred carskim poprsjem, dočim je smisao, kako sam poslije u svome opravdanju na odbor istaknuo, sasvim bezazlen, jer se radi o jednom običnoj dječjoj zabavi, koja je bila priređena u korist Bugarskoga crvenoga krsta u parku vojnog logora po upravi Narodne osnovne škole i koja je zabava zaključena živom slikom, kod koje dječaci stoje poklonstvenu stražu pred poprsjem Njegovo Veličanstva s mačevima u ruci a djevojčice kleče.

Na veče istoga dana na šetnji u čaršiji prišapnuo mi je nadporučnik Vojvodić na čelu neke desetorice gardista, da mi ima izručiti jedan nalog odbora Narodnoga vijeća i da u tu svrhu s njim pođem u Okružnu oblast. Stigavši tamo saopštio mi je da je primio nalog internirati me u kuli Okružnog suda, nakon česa se iz svih uredovnih soba pomolio veći broj ondje konsignovanih do zuba naoružanih gardista. Pošto sam se po odredbi profesora Ortnera imao kod kuće neko dvadesetak puta kupati u ugljičnoj kiselini, a okupao sam se onda tek nekoliko puta, zamolio sam nadporučnika da od odbora isposluje privolu, da ostanem u stanu interniran, da liječenje dovršim, ali mi molba nije ni podastrta

---

41 Benko je bio kotarski predstojnik u Bijeljini (Jagodina odnosno Svetozarevo) do jeseni 1914. godine kada je propala austro-ugarska ofenziva i Srbija prešla u napad, zauzevši i Mačvu i polovicu Srijema..

42 Polovicom 1915. komandu nad jugoistočnim bojištem preuzeo je Berlin na čelu s Hindenburgom, te je sada izvršen veliki napad na Srbiju sa strne Dunava i Srbi su se morali povlačiti prema jugu zemlje i kroz Albaniju do otoka Krfa gdje su ih onda antantini brodovi prevezli u Italiju i Francusku. Na tom zbjegu velike patnje uzelo je učešće oko 400.000 Srba i mnogi su stradali bez hrane i vode ali i od napada nekih Albanaca..

43 Okružni upravitelj u Bihaću.

44 Nikola Simić bio je 1921. direktor Velike gimnazije u Bihaću.

a kamo li uslišana. Stigavši u kulu Okružnog suda našao sam onde podpukovnika Hurkiewicza, koji je već jednu noć bio interniran u samostanu Milosrdnih sestara a sada u kulu dopremljen. Tamo smo dobili zajedno sobu u ženskom odjeljenju uznika gdje smo ležali do 22. novembra, dakle 20 dana. Soba je imala daske za ležanje i jednu posudu vode. To je bio cijeli namještaj. Taj su namještaj odbornici zvali udobnim komforom.

Prvih dana našeg zatvora bilo nam je dozvoljeno razgovarati se s našim familijama kad im se je prohtjelo. Ali kroz neko vrijeme dozvolio im je Odbor posjećivati nas samo od 4 do pola pet poslije podne, dočim su strane osobe smjele doći samo uz privolu Odbora, a ta se je redovito uskraćivala. Drugi ili treći dan iza našeg pritvora saopćeno nam je sa strane Odbora i to lično po predsjedniku Radoviću, a isto tako i našim gospođama, da protiv nas apsolutno ništa ne predleži i da smo zatvoreni jedino u interesu naše osobne sigurnosti, pošto smo toliko omraženi, da bi nas kad bi iz kuće izišli netko sigurno ubio. Meni je na primjedbu, da bi u zaštitu života mogao biti interniran i u mome stanu, i da sigurnost života nije uvjetovana kućnim premetačinama, odgovoreno da to nije moguće, jer da ima odviše ulaza na zgradi Okružne oblasti a premalo gardista na raspolaganje. I protiv nas osobno pooštravane su svakim danom mjere, jer dok smo prije mogli slobodno kretati se u avliji hapsane, bili smo kasnije podvrgnuti propisima kućnoga reda kao i ostali hapšenici. Kad sam jednog dana u povodu atake srca po liječničkoj odredbi za jednu noć u bolnicu proveden, proveo je jedan gardista s puškom i bajonetom cijelu noć na mojem krevetu. Tako smo proveli u uzama 18 dana a da nam niko nije saopćio šta protiv nas predleži i da se provode razni izvidi, već smo naprotiv ostavljeni u vjerovanju da ovdje ležimo samo u navodnom interesu naših života. S leđa su se oborili na mene, šapčući svakom, da prihvati za kamenje, da me utuku, kao da sam kroz 20 godina svog službovanja samo zulumčario. Kako sam obaviješten naredila je Narodna Vlada dva puta da se pustim na slobodu, ali Odbor tih naloga nije poslušao. Nama je pače s nekih strana nekoliko puta kazivano da Bihać ne potpada u opće pod Sarajevo, već samo pod Zagreb i da prema tomu Narodna vlada ništa naređivati ne može. I ine glasine donošene su nam. Tako na pr. da će Odbori biti i sudovi, da će se okružne oblasti ukinuti i t.d.[45] Ali i vjerovanje u slobodu nije nam do temelja oduzeto, te nam je na pr. jednoga dana saopćio profesor Jovan da ćemo one iste noći ili najkasnije kroz dan dva biti pod pratnjom u galopu otpremljeni u Zavalje na ličkobosanskoj granici i to ne samo nas dvojica već i kotarski predstojnik Šutić, koji je isto tako svrnut, premda nije bio interniran.

Nakon moje internacije nije se, kao što već spomenuh, niko za nas brinuo, te prema tomu nisam imao nikakove veze ni sa svojim bivšim uredom, Okružnom oblasti. Tamo je Odbor poslao sudskoga savjetnika Koleckoga, koji nije mene zvao da od mene ured u redu primi, kao što sam to ponudio, već je sam, savjetujući se sa službenicima Okružne oblasti, ex offo ured primio i otpočeo s upravom. Kad sam vidio da me niko ne pita i niko ne dolazi rekao sam gospođi[46] da uzme sve ono što je god ležalo knjiga, računa i inih stvari u mojoj radnoj sobi do kancelarije i da sve to preda sudskom savjetniku Koleckom, što je ona i učinila. O predaji sastavljeni su zapisnici a o samom predmetu govoriću kasnije.

Pošto je međutim kotarski predstojnik prijedorski, Emilijan Blažeković, imenovan okružnim predstojnikom za Bihać, predao je Kolecki njemu ured. I opet je kod mene u prisutnosti moje gospođe preduzimana kućna premetačina, kod koje nije ostao kamen na kamenu. Provodili su je odbornici Hordinski i Aleksić u prisutnosti dvojice činovnika Okružne oblasti, oficijala Križa i šumarnika Bulbuka. Cijela je kuća prekopana, svaka stvar pet puta okrenuta. Naročito tražili su jednu mašinsku pušku, koju da navodno posjedujem. Tom je prilikom opet odneseno mnogo raznih stvari, sve moje literarne bilješke, pače i prazni tuljci od šrapnela, u kojima se cvijeće drži i koji s komadima odnesenih granata služe na uspomenu onih burnih dana septembra 1914. kad je Bijeljina ležala pod teškom topničkom vatrom.

---

45 Bosna i Hercegovina je bila podijeljena na 6 okružja: sarajevski, banjalučki, bihaćki, tuzlanski, travnički i mostarski.

46 Supruga Artura Benka bila je Marija Dostal, rođena 29. travnja 1874.u Grazu

Nakon 18 dana, jednog podneva, došao je k nama državni odvjetnik Pajk i donio spise koji su sadržavali nekoliko točaka radi kojih se okrivljujemo, te smo bili pozvani da se u tom pogledu napose opravdamo. Kao rok dozvoljeno nam je vrijeme do pola 5 poslije podne. Ja sam u tom kratkom roku odgovorio na pojedine točke djelomično diktirajući školskom nadzorniku Plehlu, a djelomično pišući sam na mašini. Moje opravdanje prileži spisu koji je Odboru vraćen.

Evo nekih 8 točaka radi kojih me Odbor okrivljuje: 1. Odbor navodi, da je tišler[47] Mate Ivelić radio kod Okružne oblasti i da sam ga ja, pošto s njegovim radom nisam zadovoljan bio, naružio, da nije primio potpune plate i da mu je po mojoj odredbi, kao što je to svojevremeno bilo i objavljeno u *Jutarnjem listu,* kotarski ured oduzeo krušnu kartu. Ja sam u svome opravdanju naveo da je Ivelić doista u zgradi Okružne oblasti radio i da nije svoga posla onako obavio kao što je to trebalo i kako se je sam toliko puta hvalio. Jednom prilikom, vrativši se sa službenoga puta, naružio sam ga doista, ali ne možda pogrdnim riječima, već predbacujući mu samohvalu koja ne stoji ni u kakvom skladu s liferovanim[48] poslom. Ivelić je nakon toga otišao rekavši da se neda sekirati, a da se nije više povratio. Usprkos svega toga plaćena mu je cijela zarada, premda je jedan dio po njemu neobavljenog posla morao dovršiti tišler Raechelli. O cijelom stvari izišao je u *Jutarnjem listu* članak koji istinu izvrće i Ivelića kao žrtvu prikazuje. Iz istoga povoda obratio se je Ivelić i na bivšega poglavara zemlje barona Sarkotića[49] te je na tu prijavu na vladu referirano. Kotarski predstojnik Šutić izvijestio je na poziv okružne oblasti, da nije samo Iveliću oduzeo krušne karte, već još nekolicini zgodnijih[50] građana, i to s razloga, što su zalihe hrane bile sasvim neznatne, te je ono što je kotarski ured raspolagao trebalo podijeliti među najnužnije i najsiromašnije, dočim je Ivelić mogao nabaviti si potrebno brašno, kao što su to činili prije i kasnije mnogi zgodniji građani, iz pogranične Like za jeftin novac i to tim lakše, što je cijela odredba kotarskog ureda bila izdana samo za nekoliko dana. Iz svega toga se vidi da je Ivelića kod njegove svojevremene prijave rukovodila jedino mržnja i koristoljublje, potonje tangirano time, da nisam dozvolio, da za nevaljani posao primi sistematski skup novac;

2. Odbor navodi, da me okrivljuje, da sam kao kotarski predstojnik u Bijeljini skrivio smrt od neko dvadesetak Srba i to time što sam navodno dotičnike radi davanja znakova neprijatelju prijavljivao vojnim sudovima.[51] Kao što u svome opravdanju kratko navedoh obješen je za cijelo vrijeme rata u Bijeljini samo jedan jedini čovjek i to špijun Pero Simić-Elinić, koji je došao preko Drine da uhodari i kojega je knez, Srbin, Gjoja Ivanović iz Obarske, kad je došao da i njega nagovara, vlastoručno svezao i oružnicima izručio, koji su ga predali vojnom sudu od kojega je na smrt osuđen i obješen. Osim njega nije nitko više vješan. Gotovo godinu dana poslije toga slučaja, koji se je dogodio odmah iza početka rata, trebao je biti smaknut drugi jedan na smrt osuđeni delinkvent, neki Mujo Blehonja, radi davanja znakova neprijatelju, paleći svječice božičnjeg drvca i propuštajući svjetla kroz stakla džepne električne lampice, kao što mi je to prijavio kapetan Suhaj od generalnog stožera, koji je poslije u Beogradu služio ne navodeći ime delinkventa. Blehonji, koji je trebao već biti obješen, te se je skupila svjetina i krvnik stajao kraj vješala, spasio sam život odaslavši dvojicu mojih konceptualnih činovnika, pristava Demirovića i Gjurgjevića, pred Ratni sud, gdje su u moje ime očitovali, da je delinkvent neubrojiv, tako te je na slobodu pušten. General Kalić donio mi je osobno corpora delicti. - Da sam prijavljivao Srbe koji su navodno davali znakove ratnim sudovima, ne samo da nije istina, već je to i u samoj organizaciji tadašnje postupka vojnih vlasti neosnovano. U ono vrijeme boravili su

---

47 Stolar.

48 Izvršenim poslom.

49 Barun Stjepan Sarkotić od Lovčena, (Sinac kraj Otočca, 4. X. 1868 - Beč, 16. X. 1939) zapovijedao je od 1912. hrvatsko-slavonskim domobranstvom u Zagrebu. Kao vojni namjesnik Bosne i Hercegovine, te Dalmacije od 1915. ušao je s Austro-Ugarskom vojskom u Crnu Goru. Bio je umirovljen od Narodnog vijeća Države SHS u studenom 1918. a jedno je vrijeme bio zatvoren kao i bivši hrvatski ban barun Pavao Rauch. Nastanio se kasnije Beču gdje se je uključio u rad grupe emigranata koji su radili na rušenju Karađorđevićeve jugoslavenske države.

50 Zgodniji je sinonim za imućniji.

51 Odnosi se na 1914 godinu kada su Srbi uspješno ušli s vojskom u Srijem i Mačvu.

u području kotara bijeljinskoga 13 kor(pusa)a (8, 13 i Krausov), te su vojne komande raspolagale vlastitom poljskom žandarmerijom a bilo im je podčinjeno i b(osansko) h(ercegovačko) oružništvo, tako te su primali prijave iz prve ruke a ne do kotarskog ureda.

Ja ne samo da nisam nikoga prijavljivao, već sam se pače zauzimao gdje sam god mogao za jadne i nevoljne te sam uglavnom radi mojega zauzimanja za evakuirane podrinjskih sela u logorima interniranih, tražeći od mjesnog zapovjednika Kokotovića[52], da se odredi, kako bi se bolesni, žene i djeca smjestili po obližnjim kućama i pustili iz logora, navukao na sebe mržnju 13. kor(pus)a, naročito zlog zapovjednika barona Rhemena koji me je odonda sistematski progonio i protiv mene žalbu na Zemaljsku vladu predao u kojoj se teško objedujem i od koje sam se jedva obranio. Vojne komande postupale su u opće u svakom pogledu potpuno samostalno. Političke vlasti bile su u kraj potisnute, te nije za njih nitko ni pitao. Ista takova prava arogiralo si je ne samo vodno oružničko zapovjedništvo pod zloglasnim ritmajstorom Antonom Filipovićem[53], već i svako postajno zapovjedništvo. Tako su oružničke postaje uzimale na milu volju taoce a da političke vlasti ni pitane nisu, te sam radi toga postupka došao u sukob s ritmajstorom Filipovićem koji mi je postao najljući neprijatelj. Mnogo je osoba zatvoreno i internirano, pače iz Bijeljine otpremljeno, a da mjesna politička vlast ne samo nije upitana, već ni obaviještena. O takovima raznim samovoljama izvjestio sam prezidij[54] Zemaljske vlade u seriji izvješća, koja sadržaju mnoge potankosti, Iz svega toga se vidi da sam činio svoju čovječansku dužnost prema svakomu, ako su mi i bile sputane ruke.

Kako sam od jednog odbornika čuo doletio je geometar Krsto Marić, dodijeljen kotarskom uredu u Bihaću, pred Odbor odmah nakon njegovog konstituisanja i podigao protiv mene tužbu, da sam, kao što je to prije obrađeno, prouzrokovao smrt nekih Srba, a govorilo se je po gradu, da sam jednoga i vlastoručno vješao, o kojim nedjelima da i fotografije kod mene leže, što je sve poteklo iz kuhinje Maričeve. Marić je donio pred Odbor i pismenu optužnicu, koju je morao davno prije sastaviti i koja je sadržavala nekoliko točaka, ali je, kao što sam od jednog odbornika izvješten, nestala je sa stola na misteriozan način. Marić je bio dodijeljen u godini 1914. kao katastralni elev[55] kotarskom uredu u Bijeljini. Njegova je žena bila učiteljica u tamošnjoj srpskoj školi. Pošto se je on vazda, a i onda na nepotreban način izlagao, povukao je naskoro na sebe pozornost oružničkih i vojnih komandi, koje su tražile da se ukloni. Stoga razloga bio je Marić kroz jedan dva dana interniran u jednoj uredovnoj sobi kotarskoga ureda, i na prijedlog potonjega premješten u Bihać. Njegova prijava pred Odborom bila je dakle očiti čin osvete. Da si je on toga svjestan bio dokazuje okolnost, da je, kad je prijavu podnosio, kao što sam od jednog odbornika obaviješten, naočito pitao sumnjam li na njega da je on moju internaciju prouzrokovao. - Da sam ja njemu, kao što to on navodi, prigodom vješanja Pere Simića - Elinića rekao, da će tako i on i svi drugi Srbi biti obješeni, gola je osvada i ničim motovisana. Jer već sam odgoj, koji sam primio ne dozvoljava mi da se takvim nedostojnim prijetnjama poslužim.

3. Odbor navodi da je pop Popović iz Hogjaša nekoliko puta zavezanih očiju vođen na strijeljanje. S time u savezu navodi se kako je postupak s taocima i interniranima bio nehuman; da su internirani u vojnom logoru, među njima i sveštenici, morali obavljati nedostojne poslove, kupiti rukama konjsku balegu; da im je saobraćaj s familijama bio oteščan i da sam ja sve molbe rodbine, da se s interniranima sastanu, osorno odbijao. Kao što sam u svome opravdanju naveo nije mi uopće poznato, da je pop Popović svezanih očiju na strijeljanje vođen, te mi ni sam nije nikada ništa o tome govorio, ako sam se i toliko puta poslije svega toga s njima sastajao i u opće dobro pazio. Poznato mi je međutim

---

52 Nikola Kokotović, mjesni zapovjednik Bijeljine U ime Vlade narodnog vijeća SHS za narodnu obranu kao domobranski pukovnik imenovao je Viktora Zlocha radi organiziranog odlaska austrougarske vojske iz Bosne. -(Zlatko MATIJEVIĆ, *Narodno vijeće SHS u Zagrebu 1918.-1919.,*Zagreb 2008, 369.) Očito je Kokotović napredovao od majora honvedskih (mađarskih) jedinica u domobranskog pukovnika u vrlo kratko vrijeme.

53 Neki kapetan 53 pješačke pukovnije Anton Filipović je 25. siječnja 1919. dodijeljen u Bjelovar 16. pješačkoj pukovniji.(*Vjesnik naredaba, 180).*

54 Predsjedništvo.

55 Elev - pripravnik.

da su vojne komande običavale taoce i zarobljenika prigodom vojnih operacija, ako ih je trebalo negdje odvesti, voditi zavezanih očiju. - Što se pak tiče talaca i interniranih, to oni nisu stajali u opće nikada u ovlasti kotarskog ureda već isključivo u ovlasti vojnih i oružničkih zapovjedništava. Jedan jedini puta zamolio sam ritmajstora Filipovića da me povede u vojni logor k interniranima da se s njima porazgovorim, te je i to bilo vojnom zapovjedništvu krivo kada je ritmajstora na odgovornost zvalo. Poznato mi je da se je s interniranima u vojnom logoru[56] nedolično postupalo, te sam saznavši za to intervenirao kod tamošnjeg direktnog zapovjednika interniranih nadporučnika Fleischera.[57] Ako se je dotičnik i ogradio protiv toga da se civilne vlasti miješaju u njegov djelokrug, opet je moja intervencija u toliko pomogla, da se je postupak ublažio. No kako su vojne komande i nadalje svoju zadaću shvaćale, vidi se na pr. iz toga, da je nadporučnik Fleischer držao kod sebe ključeve pravoslavne crkve i nije ih htio izručiti ni na Vaskrs, ni na moju intervenciju, ni na intervenciju provizornog administratora popa Gjoke Opalića, već je zahtijevao da sam ili njegov zamjenik crkvu otvori.

4. Odbor navodi, da je Gjorgje Kašiković, šustar iz Bihaća prijavio, kako je neki Branko Erić pušten iz logora interniranih u Žegaru[58] nakon što je meni na poziv žene svoje potpisao mjenicu od 6000 K(runa).[59] Kao što sam onda naveo tvrdim i danas, da nisam nikada u svom životu nikome ni mjenice potpisao ni tražio da je drugi meni potpiše, tako te je ona cijela stvar puka izmišljotina. Jer da je kakva mjenica potpisana morala bi negdje biti, morao bi je neko eskomptirati. U ostalom živim od uvijek u sređenim financijalnim prilikama. Žena Branka Erića bila je kći školskoga upravitelja Majstorčevića u Dvorovima te su ona i njezin otac nekoliko puta molili da se Branko Erić pusti. Možda da sam im dao savjet da poruče Branku Eriću da kao najbogatiji seljak u kotaru bijeljinskom upiše nešto ratnoga zajma i možda da je on to učinio pak su jezici od obligacije ratnog zajma učinile mjenicu.[60] Svakako je Erić pušten na slobodu iz gospodarstveni razloga pošto ima golem posjed a malo radnih sila.

5. Prigodom treće kućne premetačine kod koje je svaka stvar u tančine prekopavana, nađeno je kod mene i životnih namirnica, brašna, šećera, kafe, pirinča, zejtina,[61] masti, sapuna i šterke[62], pak Odbor pita odakle ove stvari. Ja sam odgovorio da sam sve te stvari donio iz kotara bijeljinskoga gdje je i danas, kako čujem, a kako li onda, bilo svega na pretek. Krušne karte nisu nikako postojale, već je ono nešto činovnika i građana koji nisu sami producenti, dobivalo brašna po potrebi iz konzumnog magazina. Pošto je kotar Bijeljinski dao u razdoblju od marta 1914. do jeseni 1916. zemlji ukupno 1700 vagona hrane to je jasno, da je i ondje još dosta ostalo. Naveo sam naročito da sam sve te životne namirnice kupio pod istim cijenama kao i ostali svijet i to brašno iz konzumnog magazina, pirinač od trgovca Arpada Weila i iz konzumnog magazina, kafe i šećer od trgovaca Filipa Almoslina i Laze M. Pape, a zejtin od sina Simona Firsta. Ono nešto masti što je kod mene nađeno potječe od vlastitog krmka. Šterka je od Laze M. Pape. A sapun je moja gospođa sama kuhala.

Dva odbornika Narodnog vijeća i to trgovac Aleksić i još jedan dođoše iz onog povoda k meni u kulu i pozvaše me da im životne namirnice prodam, saopštivši mi ujedno da je Narodna vlada rekviziciju svake ruke ukinula i da prema tome ne će ni mojih životnih namirnica rekvirirati. Upitavši me za cijenu i dali privoljujem da im hranu prodam, rekao sam, da se obrate na moju gospođu, koja je zatim dozvana. U stvari odgovorio sam da životne namirnice trebam za sebe i pošto sam ja u zatvoru a gospoda odbornici nosioci vlasti, te da se o kupoprodajnom ugovoru govoriti ne može. Međutim

---

56 Vjerojatno logor u Žegaru kraj Bihaća u kojem su držani i osuđenici osuđeni po Okružnom sudu u Bihaću

57 Vjerojatno Fleischer zaposlen poslije rata kao inspektor Središnjeg ureda za osiguranje radnika za osiguranike drvne industrije.

58 Logor Žegar bio je kraj Bihaća i tu su bili zatvoreni mnogi kojima je suđeno na Okružnom sudu u Bihaću.

59 Nečitki broj.

60 Rat se je financirao uglavnom zajmovima i bilo je tijekom rata sedam upisa pri čemu se od bogatijih tražilo da svota upisana u zajam odgovara njihovom materijalnom stanju.

61 ulja.

62 Krumpirovo brašno kojim se štirkalo bijelo rublje, posteljina i muške bijele košulje kako bi se ukrutile.

da sam pripravan nešto prepustiti uz primjerene cijene, ako mi se ostavi za vlastitu potrebu koliko gospođa navede. Naveo sam i naročito, da očekujem posjet majke,[63] koja je gotovo godinu dana kod mene u Bijeljini bila i posjet svasti, što opet iziskuje više služinčadi. Brašna je bilo svega neko 400 kg, kafe 5 kg, šećera 200 kg, zejtina 20 flaša po 7 dl, masti 8 kg te nešto pirinča, sapuna i šterke. Aleksić je tražio da mu se prepusti roba uz maksimalne odnosno samovoljne cijene, brašno po 1 K/ runu/ 50 h/elera/, šećer po 3 K 60 h za 1 kg, zejtin flaša po 10 K, rekavši da će ostaviti gospođi mojoj 15 kg šećera, 150 kg brašna i nešto zejtina. U tom smislu napisao je Aleksić i primjedbu u dotični zapisnik, premda na tu odredbu niti smo pristali, niti smo zapisnika potpisali. I kafu je htio prvobitno Aleksić da uzme pod cijenu od 20 K po kg a tražio je i sapun i šterku. Premda je roba kupljena još u razdoblju od 1914. do 1917., opet su cijene bile i onda djelomično više, a treba priračunati i trošak sanduka, trošak tišlera[64] koji je stvari zapakivao i troškove transporta od Bijeljine do Bihaća, gdje se roba samo od Novoga vozi 71 km. na kolima. Kako uostalom Aleksić shvaća slobodu, vidi se iz toga, da je dan poslije treće kućne premetačine osvanuo iznebuha u mojem stanu i ondje u prisutnosti moje gospođe koja je sjedila s okružnim predstojnikom Blažekovićem, iz jedne košare izvukao tuce klupki špage, koja mi služi za šivanje mebli kod selenja, rekavši, da je tu špagu već jučer primijetio i da je treba, ne davši ni potvrde ni para. Mjesto da se razmeće frazama o slobodi, bilo bi za mnogoga bolje, da pročita knjigu Stuarta Milla[65] "On liberty" koju je Njegovo Veličanstvo Kralj Petar preveo na srpsko-hrvatski, davši i tijem uzvišeni primjer svog osobnog shvaćanja o slobodi naroda i individua.[66] Aleksić je saopštio gospođi jedan dan prije mojeg odpremljenja u Sarajevo, da će doći da one neke stvari ponese u 5 sati poslije podne. Ali pošto nije došao svela je to moja gospođa na intervenciju kod okružnoga predstojnika Blažekovića i na moje posredovanje kod odbornika državnog odvjetnika Pajka da se od one namjere odustane. Predveče došao je posjednik Hotela National Golubović i saopćio gospođi u mojoj prisutnosti da je poslan od Odbora da kupi ono životnih namirnica. Gospođa mu je tada prodala 270 kg brašna, 100 kg šećera, 4 flaše zejtina i 5 kg kave. Usprkos toga traži sada Odbor putem ovdašnjeg vladinog povjerenika izvršenje nekakvoga kupoprodajnoga ugovora i naknadu nekakvih troškova, iz česa svega proizlazi namjera Odbora, nastaviti sa šikanama,[67] kojih sam i dosada bio žrtva. Jer ako ne postoji rekvizicija ni za koga i ako maksimalne cijene ne stoje na snazi, zar da imaju krijepost samo za mene u cijeloj zemlji? A o kupoprodajnom ugovoru ne može biti govora pošto svaki ugovor iziskuje konsens obiju kompaciscenata[68], a konsens je opet uvjetovan slobodom volje koja ne može predležati kod čovjeka koji je zatvoren.

6. Prigodom treće kućne premetačine tražili su izaslanici odbora naročito jednu mašinsku pušku, o čemu sam već i prije govorio. U mojem posjedu nalazilo se je neko 5-6 pušaka, među njima jedna prastara kremenjača, nešto sitnog oružja, remen jedne mašinske puške, nešto naboja, praznih tuljaka od šrapnela raznih kalibara, te nekoliko komada od eksplodiranih granata. Puške su vlasništvo grofa Franje Bethlena, koji je kao nadporučnik služio u 9. husarskoj pukovniji i bio moj dobar prijatelj. To mi je oružje poslao Bethlen na dva puta da ga čuvam kod sebe kako bi ga posije rata mogao ponijeti na svoj posjed u Sedmogradskoj. Onda je Bethlen bio na ratištu u Srbiji. Kasnije je sa svojim eskadronom otišao u Voloniju, gdje ga je kod jednog izvida, na još neprotumačen način, nestalo, te se i danas nezna je li živ ili mrtav. Ja nisam nikada držao u kući svojoj ni oružja ni koža od životinja, pošto ni jedno ni drugo ne volim, te nisam prema tome ni za rata nastojao da si ikakovo oružje nabavim. Posjedujem jedino jednu Browning pištolju koju sam 1910. prigodom naređenog obligatornog unifor-

63 Majka Artura Benka je vukla porijeklo pod starog bosanskog plemstva.

64 Tišler njem., stolar.

65 John Stuart Mill, (1806-1873) engleski filozof i ekonom. Srpski kralj Petar I. Karađorđević (1903-1921) kao knez u emigraciji preveo njegovu knjigu *Exay on Liberty* (Esej o slobodi), želeći time iskazati svoja demokratska uvjerenja i namjeru da demokraciju uvede u Srbiju.

66 Petar I. Karađorđević je tijekom svog boravka u Parizu preveo knjigu Joh Stuart Milla "O slobodi"

67 Teroriziranje.

68 Dogovor obje strane,

misanja činovnika kupio kod Tillera u Sarajevu a i tu mi je pištolju kasnije Odbor oduzeo. Ono oružje Bethlenovo ležalo je kod mene neko vrijeme. A kad je u junu 1915. vojna situacija postala sasvim kritična te sam i svoje pokućstvo morao u Zagreb da otpremim, dao sam i ono pušaka spakovati u dva sanduka, koji su zajedno s ostalim stvarima u Zagrebu kod Ohrensteina i Spitzera[69] pohranjeni bili. Kad su se posije godinu dana ostale stvari vratile, strigla su i ona dva sanduka, ali ih kao i ostale stvari, nisam raspakivao, već su sasvim netaknuti preveženi u Bihać, gdje su odmah odnešeni na tavan, da ondje leže, u kojem stanju ih je i Odbor zatekao. Samo iz jednoga sanduka izvadio je podvornik Stipe Ivanić jednu pušku kad sam jednoć u pratnji predstojnika Šutića i načelnika Biščevića[70] išao na Buk na Uni. Što se pak tiče tuljaka od šrapnela, to su većinom darovi poklonjeni mojoj gospođi i meni od raznih oficira, a ima takovih tuljaka, osobito na granici, gotovo u svakoj kući. Većinom se drži u njima cvijeće. Komadi od granata su lične uspomene na one eksplozije koje su se prigodom bombardovanja Bijeljine dogodile nad našim glavama, te su mi dotični komadi još vrući doneseni.

7. Sve fotografičke ploče, koje mi je Odbor poslao, da ih protumačim i koje su u svoje vrijeme direktor Simić i inžinjer Kragujac odnijeli, protumačio sam napisavši točan sadržaj na kuvertama, u koje su položene. Tu su među ostalima bile i dvije slike na kojima se pred gradskom vijećnicom na glavnom trgu u Bijeljini vidi stup sličan vješalima, a na jedno slici vidi se čovjek kao da je zapeo o onaj stup, što su neka gospoda shvatila kao da neko na stupu visi, dočim je to obično prolaznik, koji je u nešto naglijoj kretnji fiksiran moment-snimkom u času dotične vehementne kretnje. Na pločama se vidi kao nit, žica, koja vodi u kapiju vijećnice. Taj stup nisu vješala već naprava kućnog vodovoda gonjenog električnim motorom, što je sve uređeno za visoke vojne komande, koje su bile smještene u vijećnici, a onom žicom dovodila se je električna struja. Tako su se sve fotografičke ploče pokazale kao sasvim bezazlene.

8. Odbor Narodnog vijeća u Krupi javio je Odboru u Bihaću da je okružna oblast tamošnjem aprovizacijonom mjestu zaračunala u ime transporta za dobavljenu pšenicu svotu od 120.000 K. To je ili lapsus calami ili obična izmišljotina, jer takvi troškovi nikada zaračunati nisu. Pošto Odbor krupski na to nadovezuje, da tu poslovi sigurno nisu sasvim čisti, to neka u svrhu obeskrepljenja posluži slijedeće obrazloženje. Pošto hrana kojom je raspolagao Zavod za promet životnih namirnica nije dostajala, da se pokriju potrebe cijele zemlje legalnim putem, to su pojedinci, fizičke i jurističke osobe, bili prisiljeni, da si na kakav bilo način dobave kriomčarenu hranu iz Ugarske ili Slavonije. No to kriomčarenje otelo je maha, željeznički vozovi bili su kriomčarima, koji su robu obično na leđima nosili, toliko prenatrpani da su hrvatske pogranične vlasti bile prisiljene kod bosanskih vlasti remonstrovati,[71] što je sve ponukalo zemaljsku vladu da u februaru 1918. sazove u Sarajevo konferencu okružnih i svih pograničnih kotarskih predstojnika sa sjevera zemlje, kako bi se pitanje kriomčarenja hrane nas kakav bilo način regulisalo. U dotičnoj konferenci predsjedao je tadašnji zamjenik poglavara zemlje, pl. Gjurković.[72] Svi su prisutni saslušani. Ja sam bio jedini koji sam zastupao stanovište, da nije podesno povjeriti kriomčarenje i s time skopčanu kupnju i prodaju robe vlastima, već da bi bilo bolje ostaviti to i nadalje privatnicima i trgovcima. No moje stanovište nije našlo odaziva te je na predlog vlade zaključeno da se u napredak ima pojedincima, bilo fizičkim osobama bilo korporacijama, svako kriomčarenje zabraniti, a pogranične vlasti da preuzmu zadaću na podesan način, a pomoću svojih emisara, krpomčarenu robu u većim količinama dobavljati, magazinirati i pasivnim

---

69 Ohrenstein i Spitzer velika židovska otpremnička i skladišna tvrtka u Zagrebu.

70 Muhamedbeg Biščević načelnik Bihaća bio je sin Gani-bega iz Račića kod Bihaća i potomak stare ugledne bosanske obitelji koja vuče porijeklo od Hrusten bega i Ferhad-paše Sokolovića i loza im se može pratiti od 16. stoljeća. Bišćevići su uglavnom živjeli u Bihaću i okolici ali su im posjedi bili mali. Poslije 1918. su potpuno osiromašili likvidiranjem kmetskih odnosa proglasom o agrarnoj reformi. (Husnija KAMBEROVIĆ, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. g.*, Zagreb 2001, doktorska disertacija, 207, 210.211, 214. 216)

71 Podnijeti pritužbu.

72 Maksima Đurkovića nalazimo 17. listopada 1918. u sastavu Narodnog vijeća svih južnoslavenskih zemalja u Monarhiji kao predstavnika Bosne.

djelovima zemlje posredovanjem okružnih oblasti prodavati. U istom predmetu sazvao sam po odredbi vladinoj konferencu kotarskih predstojnika u Bihać, gdje im je stanovište vlade saopćeno i gdje su poučeni da će u napredak kriomčarenu robu nabavljati jedino pogranični kotarski uredi i ispostave, od kojih će imati svoju potrebu pokriti posredovanjem okružne oblasti. Pošto međutim Bihać leži nas ličkoj granici, to usprkos svih tih odredaba i zabrane kriomčarenja kroz pojedince, nisam branio da i konzumenti i neki trgovci hranu iz Like švercuju i nepometeno prodaju. Potrebu hrane povrh onih količina koje je Zavod za promet životnih namirnica pojedinim kotarevima u izgled stavio, najavili su kotarski predstojnici pri konferenci te su njihovi podaci služili kao ključ kod poznije reparticije dobavljene robe. Pošto mi regulisanje pitanja o prometu kriomčarene robe meritornih nije bilo po volji, to se nisam ni zauzimao da išta nabavim. No međutim je načelnik bihaćki, Muhamedbeg Biščević, koji je bio član Zemaljskoga prehranbenoga vijeća i koji je ispred okružja bihaćkoga i banjalučkoga pratio u predmetu dobave hrane poglavara zemlje barona Sarkotića u Beč i Budimpeštu, bez predhodnog sporazuma s Okružnom oblasti, osigurao posredovanjem Zavoda za promet životnih namirnica kod kotarskog ureda u Brčkom najprije 12 a zatim još 3, dakle svega 15 vagona pšenice za cijelo okružje bihaćko, o čemu je Zavod za promet životnih namirnica Okružnu oblast i pismeno obavijestio. Tu je robu trebalo sada dobaviti i konsumu privesti. Ovdje unaprijed, boljeg razumjevanja radi, ističem, da treba dobro razlikovati među legalnom robom koju je zavod za promet životnih namirnica od ugarske vlade dobivao i pojedinim kotarevima ustupao, i ilegalnom robom, koja se je u smislu odredaba zemaljske vlade imala posredovanjem Okružne oblasti raspačavati. Kod one robe finansira cijeli posao Zavod za promet životnih namirnica te se eventualni gubitci imaju pokreti iz rezervnog fonda. Drukčije ovdje. Kod kriomčarene robe trebalo je hranu od pograničnih kotarskih ureda za gotov novac kupiti i tako prodati da se ne dogode gubitci, koji ni u kakvom fondu nisu imali pokrića. Prema tome imala je Okružna oblast tri zadaće: 1. Robu dobaviti; 2. Posao finansirati i 3. konzum regulisati.

Što se tiče dobave robe naređeno je svim kotarskim uredima da se vreće koje stoje na raspolaganju otpreme bezodvlačno na speditera Rechnitzera u Bosanskom Novom,[73] te je sam Rechnitzer odposlan u Bečko da robu primi. Tu se je međutim već prije nego što će prvi vagon biti primljen dogodila nezgoda, da je nestalo nekoliko stotina vreća u vrijednosti od 15.000 K, a reklamacija kotarskog ureda bihaćkoga kod željezničkih oblasti je do danas bez uspjeha ostala. U povodu pomanjkanja vreća natovario je Rechnitzer bez sporazuma sa Okružnom oblasti 3 vagona pšenice a la rinfusa, čime je pošiljku velikoj pogibelji izvrgao. Kasnije je Rechnitzera u Brčkom zamijenio kotarski predstojnik Muhamedbeg Kulenović,[74] koji je ostatak robe odande i otpremio. Ne samo, da su izaslanici dobivali visoke dnevnice, već je trebalo robu i pratiti, a bilo je i velikih troškova prije natovarenja, naročito raznih gratifikacija u korist željezničkih službenika.

Finansovanje provedeno je pomoću Krajiške banke u Bihaću.[75] Najprije je kotarski ured pokušao posao finansirati pomoću nekih trgovaca. Ali pošto je međutim stigla naredba zemaljske vlade, koja se postavila suglasno s utanačenjem na konferenci, na stanovište, da cijeli posao imaju obavljati vlasti, sazvao sam jednu skupštinu k Okružnoj oblasti, na koju sam zovnuo sve interesovane i ondje im protumačio stanovište vladino, te odredbe, koje stupaju na snagu u pogledu kriomčarene robe. Tu je naročito prisutnima na njihovu molbu saopćeno da, kao što to već prije spomenuh pojedinci mogu kriomčarenu robu dobavljati iz Like što su mnogi trgovci poslije i učinili, tako te su postojala tri tržišta, jedno uredovno za legalnu robu, jedno uredovno za ilegalnu robu i jedno privatno za kriomčarenu

---

73 Aleksandar Rechnizer je 1921. bio špediter u Baihaću.

74 Muhamedbeg Kulenović (1869-1926) bio je otac poznatog političara u međuratnom razdoblju Džafer-bega i dr. Osman-beg Kulenovića. a pripadao je jednoj od najrazgranatijih i najbogatijih begovskih obitelji u Bosanskoj krajini koji su upravljali i drugim dijelovima bosanske zemlje.. Njihova je moć bila velika a po predaji su potomci Mihajla Kulina ali je vjerojatnije da su došli u Bosnu prilikom osmanskog napuštanja Udbine, i da su stekli velike posjede u Bosni.. (H. KAMBEROVIĆ, *Begovski zemljišni posjedi*, 332. 336*)*

75 Krajiška banka u Bihaću osnovana. je 1, X. 1913. s glavnicom od 500.000 kruna koja je 1919. utrostručena. Pripadala je u interesnu sferu Bosanske banke u Sarajevu.

robu pojedinaca. Pošto je robu trebalo odmah platiti to je finansovanje uređeno na taj način, da je Krajiška banka[76] dozvolila Okružnoj oblasti neograničeni kredit iz kojega su na njezin nalog po dotičnoj banci posredovanjem mjesnih novčanih zavoda, naročito filijale Privredne zemaljske banke u Brčkom, pojedini plateži obavljani. Prema tome vodila je Krajiška banka knjigu o cijelom poslu.

Sam konzum robe je ovako uređen, da su u cijelome okružju postavljena posebna aprovizacijona mjesta. Kako se je htjelo principielno izbjeći tome, da se legalna i kriomčarena roba bilo u magazinima bilo u poslovnim knjigama miješaju, odredio sam da u onim kotarevima gdje legalna aprovizacija leži u rukama kotarskih pripomoćnih zaklada ili kotarskog ureda, imaju promet kriomčarenom robom preuzeti gradske općine, a u onim kotarevima, gdje legalna aprovizacija leži u rukama gradskih općina imaju promet kriomčarenom robom preuzeti trgovački konsorciji sastavljeni ad hoc.[77] Vodstvo cijeloga posla povjerio sam gradskom načelniku Muhamedbegu Biščeviću u Bihaću kao članu Zemaljskog prehranbenog vijeća. U samom Bihaću leži legalna aprovizacija u rukama Kotarske pripomoćne zaklade tako te je uprava kriomčarene robe zapala gradsku općinu. Samo poslovanje provedeno je analogno kao kod Kotarske pripomoćne zaklade te su kao magazineri i knjigovođe bili upotrebljeni bilježnik Mejaški i iupravitelj elektrane Brezelnik.

Kod Okružne oblasti vodio je neku vrstu kontrolne knjige prema formularu tako zvanih Verlaga oficijal Križ.[78] Ja sam samo davao direktive i tro u sporazumu s načelnikom, koji je robu i osigurao, te s kotarskim predstojnikom, koji je bio upućen u aprovizacione prilike na mjesnom tržištu. Kako oprije spomenuh trebalo je posao tako voditi da se nikakovi gubitci ne dogode. A jer nije bilo na raspolaganje nikakvoga rezervnoga fonda, bila je kalkulacija cijena od eminentne važnosti. U tom pogledu preslušani su i načelnik i kotarski predstojnik, te su cijene onako određene kako su to oni predložili. Držalo se je pred očima da je već bilo gubitka na vrećama, da se je roba počela a la rinfuza[79] slati i da će eventualno biti još i drugih gubitaka. Cijene su bile opet niže nego one kod trgovaca kriomčarene robe, koji su u nekim slučajevima čisto lihvarski postupali, tako te im je najposlije morala mjesna oblast daljnje prodavanje zabraniti, a njihove je još zalihe gradska općina u svoj magazin preuzela, i robu im pod onu cijenu otkupila, koju su kao nabavnu naveli.

No do zaključenja računa po Krajiškoj banci nije se još uvijek znalo kako posao stoji, te je tek nakon konačnog raspačanja robe u cijelom okružju i zaključenja računa po Krajiškoj banki ustanovljeno, da ukupni višak, koji nije identičan s dobitkom, iznosi neko 155.000 K. Što je god postignutog viška bilo u aprovizacionim poslovima u okružju. nije upotrebljeno nigdje u mjesnu korist, već je namijenjeno kasnijim investicijama. Tako je naročito Centrala kotarske pripomoćne zaklade viške postignute u pojedinim kotarevima koncentrisala u svojim rukama, da ih poslije kakvoj bilo svrhi namijeni. I u samom Bihaću ležala je aprovizacija u rukama Kotarske pripomoćne zaklade, pak i tamo nije postignut višak upotrebljen u korist kotara. Odlučili smo dakle da postignut višak, u koliko po odbitku eventualnih naknadnih troškova ostane raspoloživ, upotrijebimo za investicije okružja, naročito u okružnom mjestu. Ali prije nego što su se mogle konačne odluke donijeti, trebalo je teren pripraviti. Najprije se imalo ustanoviti kakove su investicije od najpreče potrebe. Pred očima trebalo si je držati naročito takve investicije koje bi služile interesima cijeloga okružja, jer je i višak postignut u cijelom okružju. Sazvao sam dakle jednu konferencu kojoj su među ostalima prisustvovali kotarski predstojnik Šutić, načelnik Bišćević, gradski savjetnik Hahn, upravitelj elektrane Brezelnik i neki drugi, te je ovdje ustanovljeno a poslije i očevidom na licu mjesta utvrđeno da bi u gradu trebalo:

---

76 Krajiška banka u Bihaću osnovana je 1913. s glavnicom od 500.000 kruna.

77 Sastavljeni za kratkoročno obavljanje određenog posla

78 Možda Lacko Križ koji je sudjelovao u Povjerenstvu koje je poslano u Pulu da preuzme ratnu mornaricu Austro-Ugarske monarhije. U Povjerenstvu su bili dr. Ane Tresić-Pavičić, Vilim Bukšeg, dr. Ivan Čok, dr. Lovro Skalfer, dr. Mirko Vratović, fregatni kapetan Metod Koch i Mario Krmpotić, a od bečke vlade pomorski kapetan Adolf Schmidt. (Petar PEKIĆ, *Propast Austro-Ugarske monarhije i postanak nasljednih država,* Subotica 1937., 273).

79 U sipkom stanju, bez pakiranja.

1. Sagraditi jedan zavod za čišćenje od ušiju, što je vlada s obzirom na epidemije posljednjih godina toliko puta tražila. Taj bi se zavod imao podignuti kraj Gradske bolnice;
2. Adaptirati jedan mlin s područja grada[80] na taj način da bi postao sposoban producirati i fino brašno, što do sada nije bilo moguće, tako te se je samo proizvodilo brašno s mekinjama, i to u korist cijeloga okružja pošto nigdje podesnih mlinova nema. Pri tomu uzimalo se je u obzir, da Bihać raspolaže električnom snagom, koja se dobiva s pomoću rijeke Une, dakle gotovo bez ikakvoga troška.
3. Zasuti jarak gradskog bedema između gradske vijećnice i elektrane koji narušava sanitarne prilike u gradu a mogao bi se jeftino zasuti pošto ima općinskih zemljišta u blizini odakle bi se materijal dovesti mogao, a mogle bi se upotrijebiti tračnice i kolica, koja stoje u upotrebi kod gradnje željeznice Novi - Bihać.[81]
4. Podignuti jedan javni zahod na glavnome trgu, koji je od preke nužde,prema modernim zahtjevima higijene i u suglasju s načelima salubriteta;[82]
5. Sagraditi jedno ljetno kupalište, da se građanstvo više ne skida pod vedrim nebom i po obližnjim mlinovima, što se sve već odavno želi;
6. Po mogućnosti sagraditi jedno zimsko kupalište u kojemu bi se naročito širim slojevima naroda pružila prilika jeftinog kupanja;
7. Urediti jedno kino za narod i mladež, dakle u odgojne svrhe, što bi se tim lakše i jeftinije moglo provesti, što treba samo nabaviti aparat, dočim sve ostalo stoji bezplatno na raspolaganje, dvorana u hotelu, električno svjetlo gradske elektrane i njezini službenici kao operateri.

No prije nego što se moglo misli na detaljnu izradu i provedbu investicionog programa, trebalo je pokupiti informacije u pogledu građevnog materijala, ostalih potrepština i cijena. U tu svrhu izaslani su u Beču u augustu 1918. građevinski savjetnik Hahn i upravitelj elektrane Brezelnik da potrebne informacije pokupe a na njihovo raspolaganje naznačena im je putem Bankvereina u Beču svota od neko više od 20.000 K. Samo u ogledu zavoda za čišćenje od ušiju i u pogledu kina ovlašteni su bili izaslanici da sklope konačne ugovore radi liferacije, dočim su u ostalim predmetima imali najprije pokupiti potrebne informacije. No izaslanici su se vratili bez osobitog pozitivnog uspjeha, te je jedino Brezelnik kaparisao firmu Jordan da svotom od 2.000 K radi nabave kinoaparata, a građevinski savjetnik Hahn je osigurao neke potrebštine za zavod za čišćenje od ušiju. Račune o potrošenom novcu imali su predložiti oficijalu Križu. Kako sam međutim vidio iz spisa i od samoga građevnoga savjetnika Hahna ovdje u Sarajevu, kamo je međutim premješten, čuo, nije on položio detaljnog računa, što treba još da učini. O cijelom poslovanju od osiguranja pšenice po načelniku Muhamed begu Biščeviću pa kroz sve daljnje stadije ovog posla, izvješćivano je na vladu nekoliko puta, a imao sam prilike da u stvari prigodom svoga boravka u Sarajevu u augustu 1918. i usmeno izvijestim. Obadva izaslanika vratila su se iz Beča 11. augusta dočim sad ja već na 17. nastupio dvomjesečni dopust s kojega sam se 25. oktobra vratio, pošto mi je bolesti radi po ministarstvu dopust produljen. Kroz ono 6 dana od povratka izaslanika do mojega otputovanja nisam imao vremena da se detaljno dadnem izvjestiti, te sam samo u glavnom izaslanike saslušao i građevnog savjetnika Hahna ovlastio da s gradnjom zavoda za čišćenje od ušiju otpočne i ljetno kupatilo na Uni sagradi, koje je i učinjeno s troškom od 6.000 K. Za zavod za čišćenje od ušiju počela se je peći cigla od betona. Znao sam da gradska općina želi kupiti za grad cirkularne testere za pilenje drva u koju svrhu je upravitelj Brezelnik trebao putovati u Beč. Pa pošto su svi poslovi u pogledu pripreme provođenje investicionog programa zapeli mislio sam da će biti podesno da eventualno sam osobno intervenišem. Pak pošto sam bio u Beču na liječenju po odredbama profesora Ortnera radi afekcije srca, to sam zamolio kon-

[80] U Bihaću su radila pet mlina, ali niti jedan nije bio moderan mlin koji je mogao davati više vrsti brašna. Sve su to bili vodenički mlinovi za jednostavnu meljavu.

[81] Ova pruga sagrađena je tek 1948. godine jer sve što je načinjeno do Prvoga svjetskog rata razneseno je i razoreno u ratnim i poslijeratnim godinama.

[82] zdravlja.

cem septembra Okružnu oblast telegrafički, da spremi u Beč upravitelja Brezelnika i opet analogno kao i u augustu doznači na Bankverein[83] svotu od 20.000 K. Iz te svote imali su se kao i početkom augusta platiti eventualni predujmovi odnosno kupovna cijena za one investicije, koje su se pokazale provedive. Brezelnik je u Beč došao i pokušao da posao, koji, međutim u Sarajevo premješteni građevni savjetnik Hahn nije dovršio, nastavi. Ali u povodu zaoštrene vojne i političke situacije u cijelom svijetu, pokazale su se nove poteškoće, te su i njegovi pokušaji djelomično zapeli a djelomično bezuspješni ostali. Tako među ostalim nije mogao da osigura ni kaparisani[84] kinoaparat premda je nabrojeno puta firmi Jordan dolazio, a i sam lično sam liferovanje urgirao.

Paralelno s ovom investicionom akcijom pokrenuta je u ljeto 1918. jedna druga akcija. Kako bi se pomoglo činovnicima i službenicima u pogledu što jeftinije i uspješnije aprovizacije, priveo sam u život posebnu činovničku organizaciju, koja se je vrlo korisna pokazala, tako te su sve tužbe iz krugova činovničkih, koje su bile zaredale, od jednoć prestale Osokoljeni tim uspjehom obratili su se činovnici pod vodstvom predsjednika Okružnoga suda na mene, da se pokrene druga akcija, koja bi omogućila činovnicima i službenicima nabavu potrebne manufakturne robe za njih i njihove porodice. U tu svrhu spremio sam najprije na sve urede cirkulare,[85] kojima su bili priklopljeni arci, u koje je svaki službenik mogao upisati svoju najnužniju potrebu. Nabava roba bila je tako zamišljena, da dva trgovca koja su na to pristala i to Ivković i Levi odu u neke veće gradove Austrije i Ugarske te ondje pomoću popratnih pisama Okružne oblasti nabave robe koliko mogu. Ta roba imala je kod njih činovnicima na dispoziciju ostati, koji su je mogli u roku od nekoliko mjeseci iskupiti, a ostala bi im na slobodno raspolaganje, ako se u utanačenom roku ne bi iskupila, bilo odjedared bilo u obrocima. Zarada trgovčeva ležala bi u nekoj proviziji a u glavnom u tome da bi robu koju bi s pomoću popratnih pisama vlasti uz jeftinije cijene kupili, mogli, kad bi im konačno ostala, uz običajne cijene, dakle uz veći dobitak, prodati. Ivković je iskočio iz akcije te je Monte Levi sam u Monarhiju otputovao proviđen potrebnim papirima Okružne oblasti na Dolnjeaustrijsko namjesništvo i druge neke oblasti. No premda je bio u Beču, Pešti, Pragu i Innsbrucku, vratio se je bez robe javivši pri svome povratku, da mu je svugdje rečeno, da za sada ništa dobiti ne može, pošto je centrala u Sarajevu veće količine nabavila. U povodu zaoštrene vojne i političke situacije po cijelom svijetu a napose u Austrougarskoj te na domaku mira i od njeg strepeći, pokazale su se i na manufakturnom tržištu neke promjene, te se počela javljati mnoga sakrivena roba. Kako Brezelnik od onih na Bankverein otposlanih 20.000 K nije ništa potrošio, odlučio sam jedan dio te svote upotrijebiti za nabavu manufakturnih proizvoda na tajnom tržištu, i to u prvom redu za potrebu vlastitih činovnika. Na takozvane "Bezugscheine"[86] nije se moglo ništa kupiti, jer ne samo da su vlasti izdavanje Bezugscheina uskraćivale, već je i roba koja se je na taj način dobivala, bila kvalitativno sasvim slaba a po cijeni veoma skupa. Tako sam kupio robe za svotu od 9580 K. Tu je robu imao Monte Levi po utanačenju iskupiti i rasprodati. Ja nisam mogao unaprijed znati, da će se 1. novembra dogoditi državni prevrat, a pošto sam se 26. oktobra vratio stajalo mi je tek nekoliko dana na raspolaganje, koje sam vrijeme potrošio u nastupne vizite, konference s nekim istaknutim ličnostima, neodgodive zvanične poslove i provedenje bar površne revizije kroz 2 mjeseca moje odsutnosti stiglih spisa i računa. Međutim Levia, kad sam ga u tom poslu zvao, nije ni bilo, jer je otišao u Zavalje. Dne 2. novembra sam već bio interniran, tako te mi nije preostalo vremena da posao sredim. Kako sam već prije spomenuo nije privremeni po odboru Narodnog vijeća postavljeni okružni upravitelj, sudski savjetnik Kolecki od mene formalno predanje ureda tražio, već je sam primitak ureda ex offo udesio. Tako sam bio prisiljen zamoliti gospodu, da ona Koleckom preda sve knjige, račune i stvari, koje su ležale na pisaćem stolu moje radne sobe. Uz to poslao sam Koleckom i obračun pogledom na prije označenu svotu od 20.000 K. Račun je bio obložen

---

83 Bankverein je imala sjedište u Beču, ali je imala filijale u Zagrebu u Jurišićevoj ulici i u Sarajevu. Poslije 1918. je likvidirana.

84 Kaparisati znači dati predujam, odnosno osigurati kupovinu prije konačne isplate kupnje.

85 Okružnice.

86 Potrošne točkice

namirama kao prilozima. U isto vrijeme predala je moja gospođa i gotov novac a k tomu i 3.000 K u obligacijama ratnoga zajma i to 2.000 K u samim obligacijama, a 1000 K u provizornoj namiri agenture Zemaljske banke u Bihaću[87] o uplaćenoj svoti od 1000 K.

Kolecki nije razumio zašto moja gospođa ne predaje gotov novac, a ja nisam upitan, da stvar obrazložim. A evo kako je to bilo. Kada sam pošao u Beč ponio sam sobom i nešto ratnih obligacija, da ih za slučaj potrebe mogu da prodam, što sam doista i učinio, a ostavio sam kod kuće one 3.000 K kao gvozdenu rezervu. Kada sam sastavljajući račun s onim 20.000 K htio 3.000 K koje su ležale u mojem ormaru, kod banke prodati, uskratila je ona eskomptovanje, kao što je u opće svaka isplata novca bila obustavljena tako te sam morao mjesto novca one papire prodati. Da će 1. novembra doći prevrat, da će banke eskomptovanje ratnih obligacija i isplata novca uskratiti, nisam mogao predviđati, što sve ne mijenja ništa na činjenici, da su obligacije bile prije prevrata isto što i gotov novac, a kako sam izvješćen, mogu se i danas prodati kod Austro-Ugarske banke uz vrlo povoljan tečaj. Međutim sam položio 193 K više kao razliku između tečaja i nominalne vrijednosti. Već sam nekoliko puta spomenuo da sam od onoga časa kad sam u kuli pritvoren, izgubio svaki kontakt s okružnom oblasti i u opće s vanjskim svijetom, a i moja gospođa bila je u njezinom stanu od cijeloga svijeta otkinuta, djelomično radi prirodnog izbjegavanja i kukavštine pojedinaca, a djelomično po naročitoj odredbi Odbora. Kako bi Kolecki bio u stvari što bolje upućen, poslao sam mu osim obračuna jedan komentar, u kojemu sam među ostalim naveo, da je Monto Levi imao one stvari iskupiti, ali da ću ih i ja uvijek uzeti natrag pod istu svotu, koja je za njih i uplaćena. Monto Levi je vidio prevrat, prepao se eventualne pljačke, gledao prodrmane trgovačke konjunkture, pa kad sam ga zovnuo k sebi, da onu robu iskupi, odgovorio mi je, da mu to otac, koji njegov cijeli posao finansuje, sada ne dozvoljava. Nakon toga pozvao je Kolecki mene da ja one stvari iskupim, koje su međutim po Okružnoj oblasti prizvani vještaci iz grada procijenili za nešto više od 2000 K jeftinije, nego što je roba plaćena, navodeći da cijene padaju. Ja sam odgovorio da momentano cijele svote položiti ne mogu, ali neka se roba izruči mojoj gospođi, pak će je ona prodati i cijelu svotu položiti. Državni odvjetnik Pajk došao je zatim k meni i ponudio mi da diferencu položim u gotovom, a roba da se proda onim trgovcima - vještacima pod cijenu koju oni procijeniše. Ako mi i roba nije izručena, da je prodam, opet nisam mogao pristati na to, da se proda onim trgovcima, navodeći da ne vidim razloga zašto da za nekoliko hiljada kruna štetujem. Kad je poslije već stigao okružni predstojnik Blažeković ponudila ga je moja gospođa cijelom svotom, da joj onu robu izruči, a učinio sam to isto i ja preko državnoga odvjetnika Pajka. No Blažeković je ponudu odbio tvrdeći da iskupljenje nije potrebito, jer da će on robu spremiti na centralu u Sarajevu da je kupi, a ako bi ta kupnja odbila, da je još uvijek kupiti mogu.

Odbor Narodnoga vijeća dao je pregledati sve račune i kod Krajiške banke i kod Okružne oblasti po vještacima, direktoru agenture Zemaljske banke i jednom financijskom činovniku, te su dotičnici kod pregledavanja ustanovili manjak od 2.000 K. Najprije su došli mene pitati, da im taj manjak protumačim. Ja sam im odgovorio, da nikada ni jednim helerom[88] upravljao nisam, da nisam vodio ni knjiga ni računa, i to ne samo u ovom poslu nego u opće nikada, da su svi novci Okružne oblasti vazda pohranjeni u bankama i da ni heler ne leži u uredovnoj kasi, tako te onaj manjak protumačiti ne mogu. Drugi dan su vještaci račune još jednom pregledali i sve u redu pronašli, ustanovivši, da predleži računska pogreška, što mi je državni odvjetnik Pajk odmah i saopćio.

Čemu dakle prigovara Odbor? Meni nisu poznati sjednički zapisnici, ali sam pozvan da protumačim najprije ukupno poslovanje, a napose rukovanje s ono 20.000 K i povratak onih 3.000 K u obligacijama, iz čega proizlazi, da odbor u tom pravcu mene tereti. Ja sam ukupno poslovanje u ovome cijelome predmetu u najmanje detalje obrazložio bivšem zamjeniku poglavara zemlje pl. Gjurkoviću

[87] Landesbank für Bosnien und Herzegovina u Sarajevu bila je najveća banka za području Bosne i Hercegovina a imala je podružnicu i u Bihaću. Osnovana je 1895. od Wiener Bankvereina i Mađarske banke za industriju i trgovinu. Ta je banka preuzela i Štedionicu u Bjeljini preko koja je financirala poljoprivrednu produkciju i izvoz iz tog područja na do 1915. godine.

[88] Heller je sinonim za sitan novac paru.

kao vrhovnom civilnom šefu bivše bosanske uprave, pak mi je on rekao da u mojemu poslovanju ne vidi apsolutno ni najmanje krivice. A svakako treba onaj slučaj prosugjivati ex tunc. Višak koji je postignut u povodu prometa sa pšenicom nije nikakav aprovizacioni novac, već dobitak jednog posla koji se odnosi na cijelo okružje. Da se je postignuti višak i htio upotrijebiti u eventualne aprovizacione svrhe, ne bi to moguće bilo pošto onda nije bilo više hrane na raspolaganju, a bio je već i rok odmaknuo. Investicioni program sastavljen je u interesu cijeloga okružja, te je sasvim prirodno, da je trebalo izvide provesti i naročite informacije u pogledu materijala i cijena pokupiti, prije no što se sastavi konačni program i elaborati vladi predlože. Ljetno kupatilo trebalo je pak sagraditi odmah pošto je bilo nestalo daske, pak se poslije u opće ne bi bilo moglo dograditi

9. Podvornici Okružne oblasti Stipče Ivankić, Ivo Dujmović i Mustafa Piralić poslali su mi jedno pismo u uze Okružnog suda, u kojem mi do znanja stavljaju da su kad sam došao za okružnoga upravitelja u Bihać pomogli ponijeti mi moje stvari u stan, i kad se je taj nakon nekoliko mjeseci uredjivao pomogli stvari raspakovati pak traže da im u ime nadnice u tu svrhu latim svotu od 315 K, jer da će me inače predati Narodnom vijeću. Pošto nisam isplatio predali su tužbu Odboru, koji me i radi toga na odgovornost zove. Kao što sam onda rekao, kažem i danas da sam pripravan tužiteljima, koji su za cijelo vrijeme moga službovanja u Bihaću primali mnogo dobrote iz moje ruke, dati primjerenu nagradu za njihov trud.

Evo ovdje cijelog materijala kojim me odbor tereti. Pohvatan jedva jedvice po zraku, pun tergiverzacije,[89] nije ga ni Odbor sam meritorno držao važnim. Politički činio sam svoju dužnost u okviru mogućnosti. Administrativno gledao sam, da dovedem u sklad zakone s interesima cjeline i pojedinaca. Nikad se nisam obazirao na sebe. Da sam htio da se bogatim, imao sam dosta prilike u Bijeljini. Ali sam vazda bio idealista i prezirao materijalizam kao podlogu javnog i privatnog rada. Da Odbor nije ništa držao do onog materijala proizlazi i iz toga, da je državni odvjetnik Pajk na dan prije mojeg otpremljenja u Sarajevo došao nekako pred večer k meni u kulu i saopćio mi ispred Odbora da cijeli pokupljeni materijal koji je imao služiti kao podloga prijave protiv mene, ne sadržaje ništa što bi me i u kojem pogledu teretiti moglo, pa da ću zato kroz 2 sata biti pušten na neograničenu slobodu. No opet me je upitao želim li poslužiti se potpunom slobodom kretanja, našto sam odgovorio, da kao i dosada, mislim samo o podne šetati u Sokolac a na večer po čaršiji. Premda sam se već spremio na odlazak, i premda mi je u duši odlanulo od svih onih patnja koje sam prebolio, opet je vjerovanje u učinjenu obavijest ostalo ludom radovanje, jer prođoše mnogi satovi i cijela noć, a niko ne pristupi, da me iz tamnice izvede. Tek drugi dan prije podne, 21. novembra osvanu odbornik, odvjetnički koncipienat Dr. Huseinbeg H. Selimbegović kod mene i potpukovnika Burkiewicza u kuli i saopći nam da ćemo po zaključku Odbora sutradan biti otpremljeni u Sarajevo, gdje se imamo predati Narodnoj vladi. Odbor je spontano zaključio dozvoliti mojoj gospođi, da me u Sarajevo prati. Da sredim privatne poslove dozvolio mi je Odbor svega 2 sata, koje sam vrijeme u pratnji dviju gardista proveo u privatnom stanu. Kao što već nekoliko puta spomenuh, prispio je međutim u Bihać novoimenovani okružni predstojnik Blažeković koji je onoga popodneva, kad sam kod kuće sređivao svoje privatne poslove, od moje gospođe zatražio da mu ustupi stan. Nama su ostavljene 2 soba u koje su sve stvari, pokućstvo, haljine, rublje, cipele, knjige i ini kućni pribor na milu volju samo onako pobacane, gdje i danas leže. Pošto je moja gospođa bila odcijepljena od cijeloga svijeta a ostavila ju je u nuždi i vlastita služinčad, te niko k njoj nije smio da dolazi, te je naročito činovničkim gospođama bilo zabranjeno obići je, nije bila kadra da išta spakuje, tako te me taj posao tek čeka. Drugi dan u jutro 22. novembra htio je okružni predstojnik Blažeković doći u kulu da se od mene oprosti, ali mu ključar nije dao unići jer nije imao dozvole od Odbora. Nakon nekog vremena stiže pred kulu neko 20 gardista i jedan poručnik, koji mene i potpukovnika Burkiewicza po nalogu Odbora najprije pozvaše da predamo oružje ako uza se imamo, jer da će se na nama preduzeti tjelesna premetačina, a onda nas digoše u jedan teretni automobil u kojem pred očima dozvanih znatiželjnika otputovasmo preko

89 Protivnosti.

Krupe u Novi[90]. U Krupi je nekoliko naručenih žena nabacivalo se blatom na moju gospođu. Kad smo stigli u Sarajevo dogodilo se je slučajno da je na stanici desio se bivši zamjenik poglavara zemlje pl. Gjurković, koji je sa mnom nešto govoriti htio, ali mu je to jedan gardist odmah zabranio. I usput bili smo od gardista Stojanovića izvrgnuti duševnim patnjama, jer nas je cijelo vrijeme prema dozvanim putnicima nazivao mrtvacima, kazivajući kako čuva mrtvu stražu itd. U Sarajevu smo preveženi u Hotel Evropu gdje smo kod zaključanih vrata prenoćili a drugi dan predani u ovdašnju direkciju policije. Tamo smo neko vrijeme sjedili a zatim su došla dva detektiva da nas vode državnom odvjetniku, pak pošto ga nije bilo, predadoše nas u hapsanu okružnog suda gdje ostasmo sve do idućeg dana u jutro, kad nas državni odvjetnik Janočka nakon kratkog usmenog preslušanja po nalogu predsjednika Narodne vlade na slobodu pusti, primjetivši da smo već jučer nakon stignuća u Sarajevo trebali biti pušteni, ali je to pogreškom jednog policijskog činovnika izostalo. Ujedno nam je rečeno da se do daljnje odredbe iz Sarajeva ne udaljujemo.

Kakvi su motivi rukovodili odbornike koji na meni provedoše tako strašan čin lične mržnje i osvete? Animus je proziran, jer se podigla kuka i motika. Treba me utući ako je ikako moguće. Ako ne, raniti me, da mi ostanu podrezana krila. Sjena moja pala je na Bihać još iz Bijeljine, gdje sam kao kotarski predstojnik sproveo punih 6 godina. Tamo sam došavši imao najprije izravnati teški spor među činovništvom i oficirskim korom tamošnjeg garnizona. Zatim posredovati u čestim i za državni mir pogibeljnim pograničnim sukobima među javnim organima i stanovništvom Bosne i kraljevine Srbije. Ti su sukobi učestali i kao asistenca[91] služile su s bosanske strane vazda sve čete bijeljinskog garnizona. Iza toga došle su dvije epidemije od kolere. U godini 1912. balkanski rat s političkim zaoštrenjem odnosa među Srbijom i Austro-Ugarskom monarhijom. Najposlije u godini 1914. svjetski rat koji je odpočeo na granici kotara bijeljinskoga jer je prvi mrtvac, poručnik Schmidt sa 6 momaka na 28. jula već pao na Bujuklić Adi U kratko vrijeme nagomilala se je vojska u Bijeljini, te sam prvih dana jednoć u odsustvu vojske bio od brigadira Lawrovskoga postavljen prigodom jednog alarma i zapovjednikom grada. Kroz neko vrijeme slegla su se dva korpusa. 8. i 13. u kotaru, došao je prvi uzmak 22. augusta, nakon kojega je za neko vrijeme i vrhovna armijska komanda u Bijeljinu došla i tri kora[92] opet ondje ostala. Počeo je takozvani pozicioni rat sa svom depresijom duša, koju redovito za sobom povodi. Političke vlasti potisnute su sasvim u kraj, što najbolje ilustrira primjer, da je 13. kor, pošto sam se nekoliko puta izlagao za ove ili one pojedince, ove ili one grupe, podvrgnuo korespondencu kotarskog ureda vojnoj cenzuri, tako te sam sve službene komade u otvorenim kuvertama slao i primao. Navodim samo među ostalima nekoliko primjera mojeg zalaganja: za učitelja Simu Mirkovića u Trnjacima kojega sam spasio od smrti, jer je stajao pod optužbom radi umorstva ni kriv ni dužan, a bio je već i od Zemaljske vlade otpušten; sukob s pukovnikom 11. pješačke pukovnije, koji je došao k meni u ured s prijetnjom da će učiniti krvoproliće u srpskoj varoši ako se ne prestane na njegovu pukovniju iz zasjede pucati, koje sam zlo spriječio zalažući glavu svoju kod zbornog zapovjednika za stanovnike srpske varoši i garantujući za to da oružja ondje nema; Slučaj u Tetimi gdje je grofu Erdödyju [93]iz zasjede navodno prostrijeljena ruka pak je trebalo naći krivca, što ataki njegova eskadrona nije pošlo za rukom, te sam dobio nalog da 10 talaca odmah iz Tetine dignem i svezane u Bijeljinu dovesti dadnem, što nisam učinio već sam dao provesti istragu po oružničkoj postaji u Čeliću koja je nedužnost optuženog stanovništva dokazala; sukob s majorom Kokotovićem od 10. honvedske husarske pukovnije, od kojega sam kao mjesnog zapovjednika tražio da se s interniranim stanovnicima podrinskih sela humano postupa i da se naročito ženama, djeci i bolesnima dozvoli smjestiti se po pograničnim kućama, radi čega me je poznije guverner beogradski baron Rho-

90 Bosanski Novi.

91 Pomoć.

92 Kor je kraći naziv za korpus.

93 Grof Stjepan Erdödy bio je također ratovao u okolici Bijeljine te je zapisao svoja sjećanja u dnevniku koji je samo dijelom o objavljen. (Andrej ČEBOTAREV, Prvi svjetski rat u očima grofa Stjepana Erdödyja, *Gazophilatium,,* 2/1995, br. 1-2, 33-58).

men, osobno na odgovornost zvao i to u prisutnosti svojega šefa generalnog štaba pukovnika Zeitlera,[94] na uvredljiv i nedoličan način. za protoprezbitera Zahariju Popovića za kojega se nisam prestao zalagati sve do njegovog konačnog oslobođenja, tako te je nekoliko puta pušten i zatvaran, a sve zato jer je sastavio opis doline Sapne i spremio ga Dr. Cvijiću[95] profesoru univerziteta beogradskoga na cenzuru; kapelana Matijaševića, koji je po želji svoga župnika Jovića i ritmajstora Filipovića trebao radi jedne izjave pune simpatija za Francesku i to učinjene za kućnim stolom, biti u lancima otpremljen u Tuzlu, što sam teškom mukom spriječio. Lako je služiti političkom činovniku u sredini vojske pobjednice, al je teško u sredini vojske poražene. A vojska na Drini doživljavala je samo poraz za porazom dočim je krivce za svoju nesposobnost tražila među organima civilne vlasti i narodom. Koliko sam imao muka da svojim uplivom, koliko mi je još u opće ostao sačuvan, na stranputicama, preko podčinjenih organa, jer mi je direktan saobraćaj radi nemilosti u koju sam kod barona Rhomena pao, bio nemoguć, osvjedočim dotične komande, koje su htjele da dignu u Janji neko pedesetak talaca Srba i Muslimana, što ispod zemlje na nekakav misteriozan način, navodno na Morse aparatima daju znakove, da je takovo signalizovanje od ljudi prostih i neukih a priori isključeno. A kakav je to težak posao može se najbolje prosuđivati po slučaju Muje Blehonje o kojem sam već govorio i koji je posjed bezazlene električne džepne lampe i nekolikih svijećica imao životom da plati da ga nisam ispod vješala spasio. U Bijeljini stvorio se je jedan konzorcij kojemu je stajao na čelu oružnički ritmajstor Anton Filipović a pripadao mu je i pokojni župnik Jović i neki drugi, kojih se spominjem. Taj si je konzorcij učinio zadaćom provoditi gadna djela osvete, te ako sam i mnogo nešto mogao da spriječim; što je moj upliv bivao manji, opadala je i mogućnost da dalje zlo sprječavam. Gdje će ljudi koji su godine 1914. bili internirani ili stajali po strani, a danas većinom sjede u odborima Narodnih vijeća moći prosuditi kakovu je zadaću imao da izvrši jedan politički šef na tako eksponovanom mjestu kao što je moje bilo i osobito držeći si pred očima da je u ono vrijeme zemaljska vlada bila iz javnoga života gotovo sasvim eliminovana. Zar bi inače samo jedan jedini čovjek bio usred tolikih krvi žednih četa obješen i to ovaj jedini nakon redovito provedenoga postupka? Samo mojem ličnom zalaganju, dobrom glasu našeg imena i ljubavi prema zemlji i narodu ima se zahvaliti da je cijela ona tako strašna gega[96] prošla po narod bez krvi i smrti, samo u internacijama i zatvorima. Koliko puta su zapovjednici dolazili k meni odnosno poručivali mi po posrednicima, da će za slučaj i najmanjeg meteža dati postrijeljati sve taoce; koliko puta mi je poručivao baron Rhemen i to jednoć zvanično po civilnom komesaru Špunu Strižiću[97], da će dati u narod pucati ako samo jedan čovjek Bijeljinu bez njegove privole ostavi; kolike su suze prolile porodice talaca kod žene moje a da nisu nikada ostale bez utjehe. Sve te obitelji spriječio sam usprkos svoga narušenoga i pogaženog upliva tvrdom voljom u vršenju dužnosti prema narodu momu, pak ako mi to danas i niko ne priznaje, opet je historična istina pred Bogom i svijetom. Danas nakon tolikog vremena lako je tražiti krivca kao što se u novinama prstom upire u odgovornog urednika. Vojni i oružnički zapovjednici koji su nedjela činili ili htjeli da čine, razpršili su se po cijelom svijetu, a ja sam jedini ostao od odgovornih faktora ondašnje ere. Šta zna Krsto Marić geometer bihaćki, koji me je, kako spomenuh, odmah nakon konstituisanja odbora Narodnog vijeća bihaćkoga optužio da sam prouzrokovao smrt tolikim Srbima, kad je on odmah u početku rata bio iz Bijeljine premješten i o teškim trzavicama koje su slijedile isto tako ništa nezna ko ni ostali svijet koji nije bio svjedok svojim očima. Trebalo bi pisati historično djelo, da se opišu svi događaji koji su se ondje preda mnom odigrali naročito pogledom na njihov kontinuitet. Jer teške brige za mene kao političkog šefa nisu prestale do posljednjega časa u kojem sam Bjeljinu ostaviio,

---

94 Zeitler je vjerojatno bio rođak predsjednika austrijske vlade Seidlera 1917. godine.

95 Dr. Jovan Cvijić (1865.-1927), vodeći geograf Kraljevine Srbije, koji je pojam Balkana proširio sve do Save a onda se je pod Balkan počela podvoditi čitava Hrvatska pa čak i Slovenija premda u tim krajevima nema ni traga od balkanskog gorja. Bio je predsjednik Srpske akademije znanosti i umjetnosti i dugogodišnji predavač na fakultetu u Beogradu.

96 Gega, nepoznat izraz za strašna događanja i nevolje..

97 Civilni komesar Špun Strižić bio je orođen s obitelji Mažuranić.

tako da danas, obazirući se natrag, mogu mirno da kažem da sam državi, zemlji i dužnosti svojoj 6 godina *robovao*. Kad je poslije drugog uzmaka 8. decembra 1914. nagrnula razuzdana soldateska u kotar i narod počeo bez glave da bježi, bilo je časova da poludim od odgovornosti koja me je teretila. Više od mjesec dana sastajala se je cijela posada bijeljinska pod zapovjednikom brigadirom Kozmom, prijašnjim komandantom lozničkim, od nekoliko stotina grobara koji su prije samo lješine kopali a sada imali puške da nose; i ovi ljudi su služili kao sigurnost drinske granice.

Poslije te teške depresije u povodu koje sam i svoje vlastito kućanstvo napustio došlo je vrijeme apela zemlje na hambare kotara bijeljinskoga. Pošto Ugarska nije ništa hrane davala, trebalo je pokupiti ju u kotaru bijeljinskome naročito da se prehrane kotarevi tangirani invazijom srbijanskih četa ali i ostali pasivni krajevi zemlje. A bio je to tim teži posao, što je falila svaka organizacija, što nije bilo željeznice, što je cijelu tegleću marvu vojska u Srbiju odvukla, tako te je trebalo sve nanovo iz zemlje stvoriti. I opet sam ovdje proveo organizaciju kojom se i danas ponosim, izgradio željeznicu do Rače i dao zemlji 1700 slovima hiljadu sedam stotina vagona hrane u kratkom razdoblju od marta 1915. do jeseni 1916., te na taj način mnoge krajeve Bosne i Hercegovine spasio od smrti i gladi, što mi je tadašnji odjelni predstojnik Frangeš[98] usmeno i pismeno priznao, a neće poreći ni danas ni jedan objektivni posmatrač. O mojem tadanjem ukupnom radu koji me je koštao mnogo noći i živaca, pruža najbolju sliku moj ekspose koji sam na bivšu vladu predložio i koji je obložen cjelokupnim elaboratima stvorene organizacije.

Samo se po sebi razumije da su svi ti poslovi doveli me u sukob s mnogim pojedincima i cijelim interesnim klasama. I muslimanski veleposjednici i njemački koloniste u Franz Josefsfeldu[99] a manje više i težaci cijeloga kotara režili su na mene da im hranu oduzimam i pod maksimalnim cijenama po cijeloj zemlji šaljem gdje su je mogli za skup novac pod lihvarskim cijenama prodati sami gdje bilo. Prirodno je da bi na taj način pali u džepove bijeljinskih producenata mnogi milioni i nema sumnje da bi većina kotarskih predstojnika oportunistički rekviziciju samo lakomo onako na oko provodila bila, da nešto iz kotara izađe i da vlada ne prigovara, a narod popet ostane zadovoljan. Ali ja sam si držao pred očima interese cijele zemlje, premda danas masa onih koji su se mojom mukom jeftino hranili čini jedan bezimeni faktor od kojega nemam očekivati nikakve zaštite. I tu sam pokazao čisto rodoljublje prema zemlji i njezinim interesima. Koliko je bilo galame i tužbi na mene, što sam u proljeću 1917. za 6 dana obustavio oranje u onim općinama koje pšenicu produciraju, naredivši da se plugovi na nekim točkama koncentrišu, uvjeren o opravdanosti te mjere preporučene mi po iskusnim rekvizicionim organima, koji vidiše da se nikada pšenica koja je trebala da služi kao sjeme *cijeloj* zemlji neće moći pravovremeno pokupiti, ako se dozvoli da svaki pojedinac osim sjemena i ostalu pšenicu bajagi za sijanje kojekuda, u ravnici, gdje je put svagdje i svuda, bez kontrole vozi i sakriva. Samo ta mjera omogućila mi je da cijelu zemlju opskrbim pravovremeno pšeničnim sjemenom što je zvanični fakat koji se poreći neda pak bi cijela zemlja u ovoj godini ostala bez pšeničnog hljeba da nisam ja pravovremeno pokupio i liferovao njene u neregistriranim količinama saopćenim mi po zemaljskoj vladi. A opet je ova mjera navukla na mene odij zulumćara i tiranina ne samo u bijeljinskom kotaru već po cijeloj zemlji kuda su mi zlobnici slavu pronosili.

I ratni zajmovi dobavili su mi dosta neprijatelja.[100] No može li mi se danas upisivati u grijeh, da sam se energički brinuo da kotar bijeljinski upiše doličnu doličnu svotu ratnoga zajma, kad su se u njegovim džepovima slijegali milijoni i kad je najposlije novac postao neproduktivan a ratne obligacije opet u toliko rentabilnije što su ne samo sprečavale tezaurovanje, već povrh toga olakšavale kredit mogućnošću lombardovanja. A opet nisam, kao što su radili drugi, preko žandara onako od oka pisao

---

98 Dr. Oto Frangeš (Srijemska Mitrovica, 5.IV.1870.-Zagreb, 30. VII.1945) bio je za Prvoga svjetskog rata u Sarajevu predstojnik odjela za gospodarstvo. Službovao više godina u Sarajevu, te je i doktorirao na bosanskoj buši. G. 1931. bio ministar poljoprivrede Kraljevine Jugoslavije.. Napisao nekoliko odličnih djela o poljoprivredi i bio tvorac Zakona o poljoprivredi 1931 godine.

99 Mjesto u Bosni naseljeno isključivo Nijemcima.

100 Za rata bilo raspisano sedam zajmova a visina se unaprijed propisivala. Ako je tko imućan dao premalo bilo je to javno objavljeno i bio je izvrnut kritici.

ratni zajam, već sam obdržao 63 javne skupštine na kojima sam po snijegu i vjetru učio prisutne, šta je to državni zajam, šta je to papirnati novac, tumačeći im potanko sve pojave na polju vrijednosti i novca i prosvjetljujući na taj način široke slojeve gotovo kao preteča onoga duha demokratije koji današnje vrijeme nadahnjuje. I gledao sam uvijek da spriječim da mali težaci pišu sitne zajmove, držeći se zgodnijih kod kojih posjed nekolikih hiljada kruna obligacija čini mogućnost kredita nekolikih hiljada. Sve mi je to navuklo dosta neprijateljstva, a došao sam napose u sukob s tadašnjim načelnikom gradske općine, Ibrahimagom H. Salihovićem,[101] kojega sam radi raznih makinacija s hranom na štetu naroda s njegova mjesta uklonio nakon što mu je cijelo vijeće jednoglasno izrazilo nepovjerenje, povjerivši upravu gradske općine podnačelniku Vasi Marinkoviću kao komesaru. I danas Ibrahimaga H. Salihović reži na mene i traži saveznika kako bi mi se složno osvetili. To veliko neprijateljstvo kao posljedica mojeg stvarnog i nesebičnog rada koji me je doveo u sukob s koristoljubljem pojedinaca i pojedinih klasa te njihovim egoizmom i egotizmom, pošlo je predamnom u Bihać i došlo zamnom onamo, tako te je raspoloženje javnog mnjenja bilo prema meni ako ne neprijateljsko a ono bar bez simpatije, dočim je vrijeme moga službovanja ondje bilo prekratko da stvarnim radom ono neprijateljstvo razoružam.

Kad sam ovdje u Sarajevu već nekoliko dana bio na slobodi, došao mi je u hotelsku sobu Dr. Huseinbeg G. Selimbegović, odbornik Narodnog vijeća bihaćkoga koji me je s onim poručnikom i gardistima ovamo dopratio, te je rekao meni i mojoj gospođi, da cijeli onaj materijal koji je u mojem dosieu skupljen, nije ništa više već gola forma, ut aliquid fiat, a Odbor da je imao jedinu namjeru oboriti u meni naduvenoga aristokratu. I doista je Odbor stereotipno zvao me vazda "bivšim okružnim predstojnikom Arturom Benkom". Ja niti pijem alkohola niti kave, niti pušim, pa prema tome nikada ne zalazim u javne lokale, gostione i kavane već živim povučen sam među knjigama i božjom prirodom baveći se u dokolici književnošću i umjetnošću, pošto sam pisac, slikar i fotograf. To me je nešto kliki koja sada gospoduje otuđilo. K tomu dolazi još neki prirođeni ponos, koji mi neda da sagibam leđa pred svakom šušom, fishing compliments. Ratom i golemom odgovornosti razdraženi đivci, kojima nije kroz 4 godine pušten nijedan jedini dan odmora - jer je svaki dopust bio čisto nemoguć - uzrujali bi se kad i kad, pak bih u takovim časovima razgalamio se na moju okolinu, što mi je mnogo neprijateljstva unijelo. No nisam usprkos toga prestao biti od uzorne učtivosti prema svakom, naročito prema strankama. Ne smije se zaboraviti u ostalom kakva je psiha ljudi koji žive 7¸1 km daleko od željeznice i prema tome Bedekera. [102] nema. Dosta je ako navedem da kći jednoga od najviših državnih činovnika u Bihaću nije nikada vidjela željeznice. A narod u Krajini rastrovan je kroz vjekove latentnom mržnjom prouzrokovanom vječnim gerilsbojevima na konfesionalnoj podlozi, tako te taj milieu sve truje, 'un mauvais vase qui empire tout ce qu'on y met'.[103] I hrđave aprovizacione prilike prouzrokovane većinom nedovoljnim komunikacionim sredstvima, doprinijele su k tomu da je ogorčenje u građanstvu, a osobito među činovništvom, bilo veliko, premda mi se ne može poreći da sam činio sve što sam mogao da stanje ublažim. Bilo je čisto političkih motiva. Odbornik proto Jovan reče mi jednoć: "*Ovdje se ne radi o tome jeste li kriv ili ne. Odbor nema naprosto u Vas političkog povjerenja*." A nadkomesar financijske straže, privremeni zapovjednik narodne garde Vujić, saopćio mi je kako se pripovijeda, da sam rekao javno u Krupi, da se ponosim time da sam Nijemac, dočim je istina, da je jednoć bilo ondje razgovora o energiji i ustrajnosti njemačke rase, pak sam rekao, da i osobno, štogod imam u sebi energije i ustrajnosti u radu, zahvaljujem svojoj prababi, baronici Redl od Rottenburga i Razlina, koja je bila čista Njemica. Nema sumnje, da je moj pogled na svijet individualan.

---

[101] Ibrahimaga Salilović bio je načelnik Bijeljine i pripadao je begovskim obiteljima Bosne ali nisu imali veće posjede.. Čini se da Benko nerado u svojem izvještaju spominjao Bošnjake bojeći se da ne bi imali poteškoća s obzirom kako su muslimani poslije Berlinskog kongresa 1879. morali iseljavati u Tursku a Grci iz Male Azije u Grčku. Čini se da čak i iskrivljuje njihova imena ili ih navodi nepotpuno.

[102] Vodič po stranim zemljama i gradovima. Neke vrsti putni atlas koji je izdavala svaka moderna europska zemlja.

[103] Citat iz srednjovjekovne knjige *La bible Guiot"* Guiota de Provinsa koji je umro iza g. 1208. te je taj stih 2417 fraza da sve što se stavi u tu posudu uvijek će se pokvariti.

Al ne zaboravljam, da mi Hrvati i Slovenci unosimo u opće posebne elemente u Jugoslaviju i Rimsko pravo, humanizam, renesansu, germansko shvaćanje časti čovjeka i položaja žene u društvu i porodici, političko-ekonomske ideje engleskog gospodarstva, koje samo u sebi nesređeno opet ustrojiše zapadnu Evropu, plemstvo, kao pojavu širokih slojeva na pr. u hrvatskom Turovom polju[104] i u Bosni - sve su elementi nepoznati istoku, koji se razvio pod uplivom posebne kulture i kojemu se srpski narod vazda sam pribrajao. Tu treba da otpočne proces asimilacije,[105] kao u svoje vrijeme u Engleskoj među Britima, Anglosasima i Normanima, od kojih Anglosasi dadoše *karakter* novoj rasi, kao što će ga ovdje mutatio mutandis dati Srbi. Ali i socijalne klase imaće se izgraditi na novoj podlozi, te će baš intelektualci biti zvani, da se lično novim prilikama prilagode. Vlastodršci Jugoslavije imaće stvoriti podlogu za oduševljeno pospješenje asimilacije, te se ogriješuju o domovinu oni, koji se kamenjem nabacuju na ljude, koji kao sinovi ovih zemalja, žele da stresu sa sebe, što je još god ostalo na njima crnožutoga praha,[106] i da se poklone slobodnoj otadžbini. A individualna asimilacija nije ni u ekstremima nemoguća. Marquis Henri Rochefort[107] odgojen je i vaspitan kao visoki plemić, te se tek kasnije u svom Intransigentu[108] razvio u socijalnog revolucionarca. A nije li opet obratno grof Andrassy[109] od revolucionarca postao u *istoj* državi ministar spoljnih poslova? Pače i nacionalna je asimilacija moguća. Eno generala Paula Sturma,[110] koji se po vremenu prometnu u čista Srbina Pavla Jurišića. Mnogi je Hrvat - a bilo je i Srba - vjerovao optima fide,[111] da služeći dualizmu, služi najbolje i svom vlastitom narodu, koji samo tako može da dobije što širu autonomiju. Eno na pr. dr. Pilara.[112] Tim više bilo je to očekivati od ljudi, koji su kao državni činovnici, nosili *odgovornost*. Zar da me u času kad se domovina iz temelja obnavlja i kad svaki pojedinac *mora* da se promijeni i prilagodi, samo oni kamenuju i samo onima spriječi, da postanu sinovi *nove* otadžbine, koji su bili eksponovani organi starog sistema? I sjaj položaja jednoga okružnog predstojnika pod bivšom vladom, premda je i taj sjaj već davno počeo gasnuti, putovanje po okružju u pristojnoj kočiji, stan u naravi, ako i niko nije znao da za njega plaćam 150 K mjesečno, socijalno, u neku ruku na tradicijama priznato prvenstvo, najposlije uspjeh u javnom životu, lijepa budućnost, prouzrokovali su mnogo pritajene zavisti, ono što u Hrvatskoj zovu "horvatskoga jala".[113] Pak kad se počela Monarhija vidno raspadati nastao je još i politički jaz između odgovornih šefova upravnih vlasti koji su morali do posljednjega dana ustrajati na svojim izgubljenim pozicijama i svim onim pojedincima koji su mogli još prije prevrata da zasjednu na stolice budućnosti. Tako je u onome času kad se je prevrat dogodio došlo do eksplozije. Uvjeren sam da me na drugim mjestima Odbor nikada nebi bio zatvorio. Ali u Krajini na onom

---

104 Misli svakako na Turopoljce.

105 Tu je Benko izrazio svoje pristajanje uz Kalajevo nastojanje da stvori posebnu bošnjačku naciju.

106 Crno žuta boja austrijske zastave..

107 Markiz Henri Rochefort u gradu Rochefort sur Mer u zapadnoj Francuskoj na ušću Charolnte u Atlantski ocean.

108 Intrasingent - nepomirljivost.

109 Grof Gyula Andrassy st. (1823-1890), mađarski državnik koji prvo poslije 1848. emigrant, a 1867. predsjednik mađarske vlade koji sklopio nagodbu s Hrvatskom 1868, te 1878. kao ministar vanjskih poslova na Berlinskom kongresu isposlovao mandat za okupaciju Bosne i Hercegovine.

110 Paul Sturm odnosno Pavle Jurišić (Görlitz u Lužici, 1848-1922). kao pruski časnik prešao u srpsku vojsku u zadnjoj četvrtini 19. stoljeća, te bio komandant drinske divizije u Balkanskim ratovima, a u Prvom svjetskom ratu komandirao je III. armijom sve do pred kraj rata.

111 "U najboljoj vjeri"

112 Ivo Pilar (Zagreb, 1874. - Zagreb, 1933), odvjetnik, politički geograf, socijalni psiholog. Završio je pravo a studirao i u Parizu, te radio u Sarajevu kao tajnik Zemaljske banke a onda kod Sudbenog stola a od 1905. do 1920 radio kao odvjetnik u Tuzli. Po njemu se zove danas Institut za društvene znanosti u Zagrebu. Benko i Pilar b ili su prijatelji još od studentskih dana i oba su služila vladi u Bosni i Hercegovini u najboljem uvjerenju da je to dobro i za Hrvatsku.

113 To je karakteristika se pridijevala Zagorcima i Podravcima, pa time na jedan način Benko odaje svoju vezu s Peterancem.

krvavom tlu gdje se je i dosada vazda samo sila priznavala i gdje je činovništvo više potpalo od upliv svoje okoline, nego da na nju upliviše, provedena je i na meni brutalna sila mržnje, zlobe, pritajenog jala i pizme, sve djelomično i upereno direktno protiv moje ličnosti a djelomično protiv mojeg položaja i starog oborenog sistema.

Pa kakova je danas moja situacija koju je onaj čin osvete prouzrokovao? Prekinuo sam liječenje radi afekcije srca i već dvomjesečnim neprekidnim uzrujavanjem nanio trajnu štetu zdravlju i životu. - gospođa mi je, koja boluje od po profesoru Ortneru zvanično ustanovljenog katara pluća u obijem vrhovima spala od 68 na 50 kg i gine od dana u dan. Izbačen sam iz svoga političkog i socijalnog položaja, ponižen pred svijetom i nemoćan sam protiv tolike koalicije mržnje i zavisti. - Sav mi je moj imetak pobacan u dvjema sobama mojega bivšega stana, u kojem se sada drugi širi, i koji sam s tolikom ljubavi za mnoge moje nasljednike uredio, a sve to usred zime, 71 km daleko od željeznice, na milost i nemilost izvrgnut samovolji Odbora i pretjeranim zahtjevima kočijaša a kod današnjih mizernih prilika na željeznici, strepeći od troškova selidbe po četvrti put u 3 godine.[114] Ali i općoj zlobi i otrovu malih duša, kao ona baštovana Vičeka, koji mi je kroz godinu dana za skup novac prodavao svoje povrće i poslao račun za nešto ljubica i tulipana prikazanih iz pažnje gospođi mojoj računajući svaki tulipan po 4 K, što sam dakako u nuždi također platio. Ovdje pak u Sarajevu čučim bez haljina i rublja, bez ikakovih stvari pošto ništa ponijeti nisam mogao, gotov prosjak, kao da idem s gariśta. Bez kućanstva upućen na javne gostione trošim u njima moj skupi novac i čekam na konačni gospodarstveni slom. Duševni stvaralački rad mi je prekinut. Dok se drugi vesele, moje se srce u suzama kupa, dok drugi klikču moje pero plače. Je li to tragika sudbine?

U kolikom protuslovlju stoje s ovom sudbinom objektivne činjenice moga života i dvadesetgodišnjeg službovanja u ovim zemljama. Rođen u u Ogulinu, nadležan u Zagrebu, đak Broza,[115] učenika Daničićeva,[116] odgojen sam u onom jugoslavenskom duhu, koji je vazda odlikovao Brozovu nastavu. Đak pariškog i bečkog sveučilišta, počeo sam se za mlada baviti knjigom, te me je i ove godine Društvo hrvatskih književnika primilo na glavnoj skupštini za svoga pravoga člana. Pisao sam u više jezika (pseudonim A.G., Artur Grado)[117] a ponosim se time da sam među ostalim napisao jednu dramu u 5 činova cenzuriranu po Bachu, dramaturgu zagrebačkog kazališta, pod imenom "Petar Svačić" u stihovima i u 5 činova, u kojoj dramski obrađujem onu istu ideju jugoslavenskog jedinstva koja se danas ostvaruje u državi Srba, Hrvata i Slovenaca. Kao prvi civilista u familiji s očeve i s majčine strane, odgojen sam, priznajem, kod kuće u opreci s odgojem u školi, u onom tradicionalnom duhu vjernosti prema Monarhiji, koji je kroz nekoliko vijekova nadahnjivao Vojnu krajinu. Pošto znam perfektno engleski, franceski, talijanski i njemački, a proputovao sam gotovo cijelu zapadnu Evropu i učio na stranim sveučilištima posao sam u neku ruku kozmopolita. No pamtim dobro; *Svaki je Hrvat manje ili više kozmopolita. Čisto nacionalan je samo Srbin, koji je zato od Boga i historije zvan da bude jezgra i stožer Jugoslavije*. U ovom etičkom, političkom i nacionalnom okviru služio sam 20 godina u zemlji, u koju nisam došao trbuhom za kruhom, te se ponosim time, da sam svugdje stekao priznanje sa strane naroda, osobito sa strane težaka, kojima sam kroz 12 godina kao agrarni sudac bio uspješni i priznati savjetnik. Pozivam se samo među ostalima na onu monstre-parnicu u Bosanskoj Gradiškoj protiv koalicije Pölzel - Zurunić - Frank - Brabetz u kojoj sam pod teškim prilikama neustrašivo zastupao interese nekoliko stotina težačkih porodica, koje sam pobjedi priveo; pak na parnicu protiv

---

[114] Bilješka napisana Benkovom rukom: "Iz Bijeljine u Zagreb, iz Zagreba u Bijeljinu, iz Bijeljine u Bihać i sada iz Bihaća!"

[115] Ivan Broz (1852-1893) lingvist i sastavljač Brozovog pravopisa.

[116] Đuro Daničić (1825-1882), filolog i prvi tajnik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Kao Vukovac pokrenuo izdavanje velikog Akademijinog rječnika koji je izlazio desetljećima da bi u suvremenosti bila pokrenuta nova serija Rječnika hrvatskog jezika..

[117] Pisao u *Obzoru, Vijencu, Mladosti, Salon le peuple, Neue Freie Presse* i drugdje. Njegova cjelokupna ostavština čuva se u Državnom arhivu u Zagrebu i izrađen je analitički inventar od Jasne Stanković.

Fehimage Kučukalića[118] u Tišini šamačke ispostave; na Tursku Dubravu kotara gradiškoga; Svinjar kotara Gradačkoga i mnoge pojedince koji me još danas zahvalno spominju, Stevu Kneževića, Mandu Golubović i mnoge druge. Kolike sam škole pogradio i to baš u najzabitnijim srpskim krajevima kao na pr. u Janju kotara jajačkoga. Koliko sam analfabetske tečajeve ostvario. Koliko sam upravi dao čestitih radnika, koje sam iz ljubavi odgojio i izobrazio. Kolike su javne radnje svezane s mojim imenom. Nisam li na pr. gradskoj općini bijeljinskoj pače i njezino pokućstvo za novu vijećnicu crtao?

Ali svjetski rat koji je buknuo 1914. povukao je i mene u vrtlog i prekinuo kontinuitet započetog razvitka mojeg javnoga rada prisilivši me, da u prvim redovima starog režima, tek s poteškoćama i za kulisama mogu da nastavim rad *narodnog* upravnika.

Kao što rekoh vratio sam se s dopusta 6 dana prije prevrata. Da sam se osjećao krivim, ne bih se bio povratio. A mogao sam i pobjeći. Ali čovjek, koji se bori za svoju čast, za reputaciju dvadesetgodišnjeg javnog rada, ne bježi.

Država Srba, Hrvata i Slovenaca nije za mene obična politička tvorevina, već otadžbina koju ljubim i kojoj želim da služim, dok nisam uzeo štap u ruke i pošao da tražim hljeba po bijelome svijetu. Svaka otadžbina, pak i ova, naročito u času preporoda, ima prema svojim sinovima ne samo prava, već i dužnosti. *Ja hoću da vršim svoju, tako mi Bog pomogao, pak vjerujem, da će i ona učiniti svoju.*

-/

Iz gornjih razloga molim, da mi se podijeli dopust, dozvoli otputovati u Zagreb i omogući zapakovati i otpremiti moje pokućstvo iz Bihaća, sve pod nekim kontrolama za sigurnost moje slobode i imetka.

U Sarajevu*, dne 14. decembra 1918.*

Artur barun Banko od Bojnika, okružni predstojnik

SUMMARY

Artur Benko Grado (b. Ogulin, 1875 – d. Zagreb 1946), was a prominent writer and statistician of the interwar period, had its family roots in Peteranec. Like many Croats serving in Bosnia-Herzegovina, he himself served from 1898 to 1918. He was the district administrator of Bijeljina and Bihać district governor and, as such, at the end of the First World War got incarcerated and expelled from Bosnia. Writing this report to Sarajevo National council to exonerate himself, it's clear from the report how unfair this expulsion was, despite his years of work for the benefit of all nations in Bosnia and his efforts to help the district modernize and improve.

[118] Zanimljivo je da Đorđe Mikić u svojem radu o veleizdajničkim procesima u Bosni tijekom rata ne spominje ovaj proces. (Đorđe MIKIĆ, Veleizdajnički procesi u Austro-ugarskoj politici, *Veleizdajnički proces u Banjaluci,* Banjaluka 1987, 76-79)..

PODRAVINA Volumen 13, broj 26, Str. 136 - 148 Koprivnica 2014.

SREDNJOVJEKOVNI POSJEDI UZ GORNJE TOKOVE VELIKE I KOMARNICE

MEDIEVAL ESTATES ALONGSIDE THE UPPER STREAMS OF VELIKA AND KOMARNICA

Ranko PAVLEŠ
Podravka d.d.
48 000 Koprivnica, Hrvatska
ranko.pavles@kc.t-com.hr

Primljeno / Received: 15. 8. 2014.
Prihvaćeno / Accepted: 2. 11. 2014.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK/UDC 314.6 (497.5-35 Velika i Komarnica)

SAŽETAK

Istraženo je srednjovjekovno područje na obroncima Bilogore između Koprivnice i Bjelovara od Male Mučne na zapadu do Gornjih, Srednjih i Donjih Mosti na istoku. Kronološkim redom obrađeno je nekoliko opisa međa srednjovjekovnih posjeda na ovom prostoru. Prvo su analizirani posjedi četvorice rovišćanskih predijalaca na gornjem toku potoka Velike i Komarnice, na području današnjih sela Peščenik, Rovištanci, Hudovljani te Gornja i Donja Velika. Slijedi opis međe vesnikata Mačić iz 1270. godine, izdvojenog iz rovišćanske županije. Vesnikat je zauzimao zapadni dio istraživanog prostora, a nalazio se na mjestu današnjih sela Mala Mučna, Brđani i Gornji i Donji Maslarci. Iz sredine XIV. stoljeća su dva opisa međa posjeda koje je kupio ban Nikola "de Lyndwa" čije se međe djelomično preklapaju s međama prije spomenutih imanja što znači da su se kupljene zemlje pružale na istom prostoru sjeverno od potoka Velike. Nešto mlađi je opis međe posjeda Streza na području današnjih sela Pavlin Kloštar i Gornje Sredice. U drugoj polovini XIV. stoljeća južni dio imanja je pripao pavlinima iz Streze, a sjeverni je uklopljen u rovišćansko vlastelinstvo. Slijedi analiza podataka o imanjima predijalaca "Velikafeu", Vučakoština i posjedu uz potok Moravec, danas Peščenik. Na kraju članka iznesena je teza da se crkva Blažene Djevice Marije u Komarnici nalazila na lokalitetu Crkvišče na gornjem toku potoka Komarnice.

Ključne riječi: Bilogora, srednji vijek, topografija
Keywords: Bilogora, Middle Ages, topography

UVOD

Područje analizirano u ovom članku nalazi se u Bilogori između Koprivnice i Bjelovara. Danas su na tom prostoru sela Mala Mučna, Brđani, Gornji i Donji Maslarac, Peščenik, Rovištanci, Hudovljani, Gornja i Donja Velika, Gornji, Srednji i Donji Mosti, Gornje Sredice i Poljančani. Što se tiče istraživanja povijesne topografije, osobina područja je nestanak srednjovjekovne toponimije gotovo u cijelosti. Granica ove praznine na sjeveroistoku je crta povučena od Jagnjedovca preko Vlaislava pa do Javorovca, a na jugozapadu i jugu je možemo postaviti od sela Ladislav kraj potoka Velike preko Gornjeg Križa pa do Jakopovca. Može se reći da je ovaj prostor neka vrsta uskog grla što se tiče srednjovjekovne toponimije jer se na sjeverozapad i jugoistok nastavljaju mnogo veća područja s istom osobinom. Nestanak stare mreže mjesnih imena uzrokovan osmanlijskim pustošenjima i zaključen novim naseljavanjem, s jedne strane znatno otežava proučavanje srednjeg vijeka, ali, s druge strane postavlja izazove pred istraživača što čini istraživanje zanimljivijim. U članku iznosim sve podatke iz srednjovjekovnih dokumenata do kojih sam mogao doći.

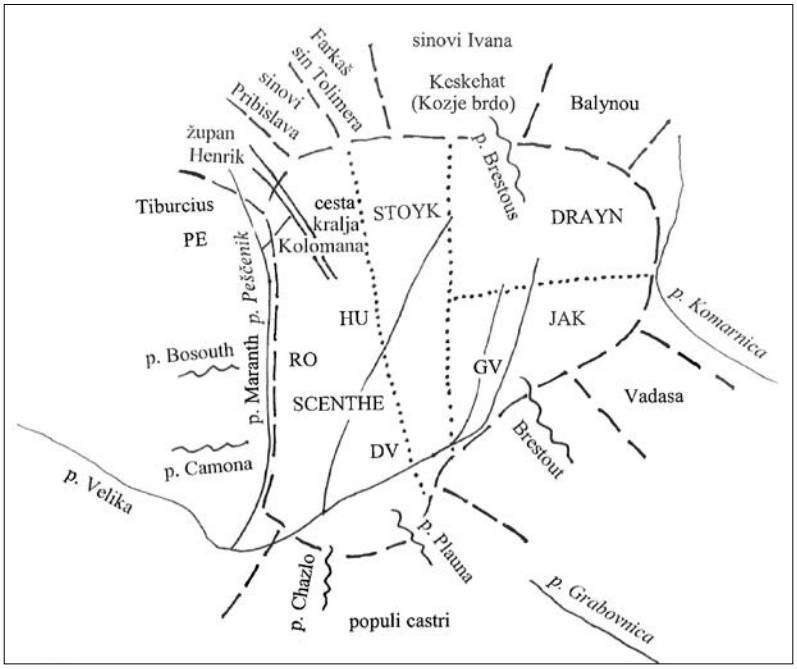

Karta 1. Međa posjeda četvorice rovišćanskih predijalaca 1255. godine

crtkano - zajedničke međe svih četiriju imanja i međe susjednih posjeda

točkasto - međe među posjedima četvorice predijalca

obična slova - srednjovjekovni toponimi i međaši

STOYK - imena predijalaca

kosa slova - današnji toponimi

HU - današnja naselja (HU - Hudovljani, PE - Peščenik, GV - G. Velika, DV - D. Velika, RO - Rovištanci)

Podaci o ovom kraju su uglavnom topografski, tj. radi se o opisima međa s brojnim toponimima. Slijedi nekoliko opisa s priloženim kartama da se prikaže kako su se međe posjeda pružale na terenu.

Godine 1255.[1] "Scente", "Stoyk", "Drayn" i "Jak" dobili su zemlje na gornjem toku Velike. Sastavljač isprave ovu četvoricu naziva "hospites", tj. gosti, ali također i "homines de Ryvche", odnosno ljudima Rovišća što vjerojatno znači da su bili novi predijalci na području Rovišćanske županije. U darovnici se nalazi i opis međe njihovih zemalja. Zanimljivo je da posjedi četvorice predijalaca nisu omeđeni svaki posebno nego kao jedna cjelina.

Početak međe "Scentae" - ove zemlje počinju na istočnoj strani od izvora vode "Plauna" i ide prema sjeveru do potoka "Chazlo" i njime, idući prema jugu, dolazi do potoka "Welica". Ovim potokom međa ide dalje prema jugu pa skreće do potoka "Camona" (!) i uz njega ide prema zapadu i prema sjeveru. Zatim međa dolazi do potoka "Bosouth" i uz njegov tok ide do mjesta gdje se potok "Bosouth" dijeli u dvije svoje sastavnice između kojih međa prolazi te graniči s Tiburcijevom zemljom. Dalje međa dolazi do potoka "Maranth" i njime ide prema gore do velike ceste kralja Kolomana. Uz cestu međa ide na istok do međašenja sa županom Henrikom, a nešto dalje do zemalja Pribislavovih sinova.

Zatim počinje opis međe zemlje "Stoyk"-a kod spomenute ceste i ide prema istoku do međašenja s Farkašem, sinom Tolomera. Dalje međa ide prema jugu do zemlje Ivanovih sinova pa do mjesta zvanog "Keskehat" odakle ide na istok do svog završetka.

Na mjestu gdje utječe potok "Breztous" počinje međa zemlje "Drayn"-a koja ide potokom prema dolje, odnosno prema jugu. Međa zatim dolazi do mjesta gdje je međaš "Balynou" i gdje potok "Breztiut" (!) utječe u potok "Kamarcsa".

Ovdje počinje međa zemlje "Jak"-a i ide rečenim potokom "Kamarcsa" prema gore, odnosno prema zapadu te se odvaja od "Kamarcsa" u neku suhu dolinu gdje je međaš "Vadasa". Zatim međa ide prema gore i prema jugu te preko brda dolazi do neke velike ceste i do međašenja s "ljudima kastruma" ("populi castri"). Dalje se međa spušta do izvora potoka "Brestous" pa do potoka "Welica" i njime ide... (nedostaje tekst)... i to je zemlja "Stoyk", a međaši su joj "ljudi kastruma". Zatim međa

[1] Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (dalje CD), sv. IV., 1255.4.IV., str. 597. – 598.

ide prema istoku do izvora potoka "Plauna" i do zemlje spomenutog "Scente" gdje su međaši još uvijek "ljudi kastruma" i ondje završava.

Na početku ovog "skupnog" opisa je potok "Plauna" kojeg nikako ne smijemo izjednačiti s potokom Plavnicom koji je južnije. Plavna je možda isto što i potok Polevna spomenut 1351. godine[2]. Juraj Ćuk[3] je povezao potok Plavna sa šumom Plava između današnjih sela Mala Mučna, Peščenik i Paunovac, ali se ne mogu složiti s njegovim mišljenjem. Slijedeći je u opisu potok "Chazlo" koji utječe u potok Veliku. Ime potoka se u drugim dokumentima može povezati samo s istoimenim brdom u navedenoj ispravi iz 1351. godine. Neobično ime slijedećeg potoka "Camona" možda je pogrešno zapisan potok Komarnica, ali je vjerojatnije da se radi o nekom drugom potoku, nezabilježenom u drugim izvorima. Potok "Bosouth" je vjerojatno isto što i potok "Bozovech" iz opisa međe 1351. godine. Može se zaključiti da u ovom opisu nabrojeni niz potoka ("Plauna, Chazlo, Welica, Bosouth") odgovara nizu toponima na međi iz 1351. godine (brdo "Chazlo", "Polevna", Velika, "Bozovech"). U ovu usporedbu se ne uklapa samo spomenuta "Camona". Iz ovog niza do danas je ime zadržao samo potok Velika. Slijedeći potok do kojeg dolazi međa je "Maranth". Vjerojatno se radi o potoku "Morovcha" čiji je izvor donekle drugačije zapisan 1351. godine[4]. Možda je o istom potoku riječ i na međi iz 1270. godine[5] kad je zapisan kao "Moroucha", a uz njega se tada, kao i ovdje, spominje međaš Tiburcije. U sva tri slučaja je bliže ili dalje od ovog potoka i cesta kralja Kolomana. Potok Moravec ili Moravče je bio jedan od desnih pritoka potoka Velike u njegovom gornjem toku i to neki značajniji; vjerojatno se radi o potoku Peščeniku koji teče kraj sela Rovištanci. Dalje se kao međaši spominju župan Henrik, sinovi Pribislava, Farkaš, sin Tolomera i sinovi Ivana. Ime Henrik podsjeća na bana Henrika Gisinga, držatelja koprivničkog vlastelinstva, ali on ne dolazi u obzir jer se u ovom kraju javlja kasnije i s drugim titulama. Juraj Ćuk[6] je smatrao da je Henrik ista osoba kao i magister Ernej, međaš vesnikata Maček 1270. godine, što za sada ne mogu prihvatiti. Sinovi Pribislava su možda imali veze s nestalim selom ili posjedom Pribislavcem[7] kraj Koprivnice. Farkaš, sin Tolomera se spominje u ispravama više puta, a u vezi s ovim krajem 1265. godine[8] kao čovjek preporučen od kralja za rješavanje sporova između rovišćanskih predijalaca i župana. Sinovi Ivana nisu poznati iz drugih dokumenata.

Kraj Pribislavovih sinova završila je zemlja Sente čije je ime vjerojatno dio imena imanja "Mogerscenthfelde" opisanog 1351. godine[9]. Moger, prvi dio ovog složenog imena imanja, nije jasan; možda je značio Mađar. U drugom dijelu je Senteovo ime, a treći dio (felde) znači zemlju ili posjed. Ime vlasnika kao i dio međe iz 1255. i 1351. godine se poklapa tako da se može pretpostaviti da je međa posjeda "Mogerscenthfelde" barem dijelom međa Senteove zemlje.

Na međi slijedi brdo "Keskehat" što je na mađarski preveden naš toponim Kozje brdo (mađ. kecske=koza, hant=brdo). Uz istočni rub sela Jagnjedovca pruža se brdski hrbat koji danas nosi isto ime[10]. Možda se toponim sačuvao, ali se morao pružati dalje na jug da bi ga opisana međa zahvatila. Potok "Brestous" i međaš "Balynou" nisu ostavili trag u toponimiji. Između rečenog "Brestous" i potoka Komarnice bila je međa predijalca "Drayn"-a čije se ime vjerojatno nalazi u imenu posjeda

---

2 CD, sv. XII., 1351.5.XII., str. 48.

3 Juraj ĆUK, Podravina od Bednje do Voćinke, *Vjesnik kraljevskog hrvatsko – dalmatinsko – slavonskog arkiva* (dalje *VZA*), sv. XVIII., Zagreb, 1916.g., str. 199.

4 CD, sv. XII., 1351.5.XII., str. 48.

5 CD, sv. V., 1270., prije 3.V., str. 536.

6 J. ĆUK, Podravina... , str. 199

7 Ranko PAVLEŠ, Podravina u srednjem vijeku, Koprivnica, 2013.g., str. 119.

8 CD, sv. V., 1265.14.I., str. 329.

9 CD, sv. XII., 1351.5.XII., str. 48.

10 Topografska karta 1:25000., sekcija Zrinski Topolovac.

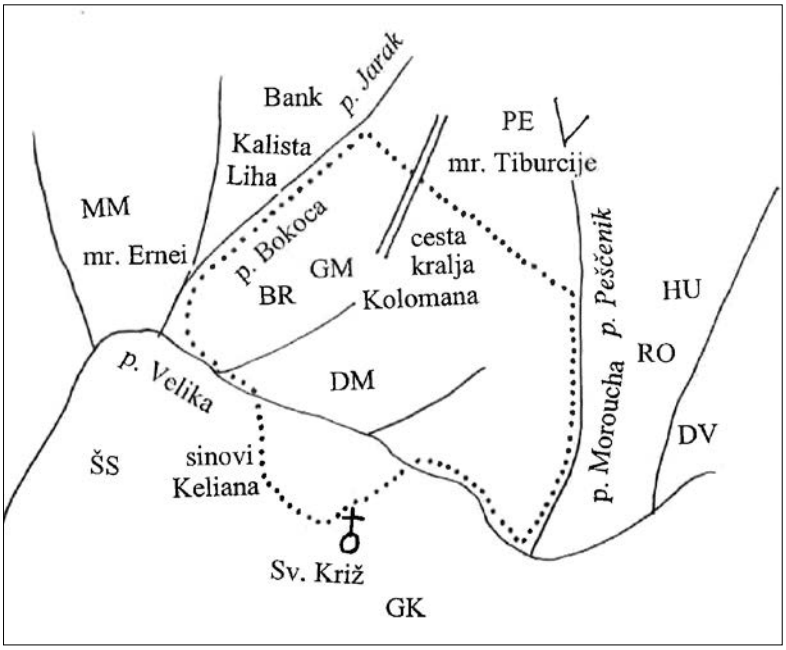

Karta 2. Međe vesnikata "Machich" iz 1270. godine

točkasto - međe posjeda

kosa slova - današnji toponimi

obična slova - srednjovjekovni toponimi i međaši

HU - današnja naselja (HU - Hudovljani, RO - Rovištanci, DV - D. Velika, GB. G. Maslarec, BR - Brđani, PE - Peščenik, GK - G. Križ, MM - M. Mučna, ŠS - Široko selo, DM - D. Maslarec)

"Draufelde" zvanog i "Velichafeu" spomenutog 1398. godine[11]. Potonje ime doslovno znači "glava Velike", a označavao je gornje sastavnice i pritoke potoka. Možda se ime istog vlasnika nalazi i u imenu predijalnog posjeda "Drauia" spomenutog 1391. godine[12] na gornjem toku Velike.

Na potoku Komarnici je međaš bio neki Vadasa, inače nepoznat u ovom dijelu Bilogore. Uz njega je zemlju imao predijalac Jak spomenut 1270. godine[13] kao susjed vesnikata Maček na potoku Velikoj. Ovdje on međaši s "ljudima kastruma", možda istim ljudima koji su kasnije bili kmetovi posjeda Streza i Plavnica, odnosno vesnikata Streza rovišćanskog vlastelinstva. Na Jakovom dijelu međe ponovo se spominje potok "Brestous", možda isti kao i prije spomenuti. Međa zatim dolazi do Senteovog dijela, odnosno do potoka Velike.

Iz ove analize se može zaključiti da su se opisani posjedi pretežnim dijelom nalazili sa sjeverne strane potoka Velike, otprilike na području današnjih sela Peščenik, Rovištanci, Hudovljani te Gornja i Donja Velika. Južno od potoka Velike bili su samo toponimi Plavna i "Chazlo". Neobično je da se s južne strane potoka Velike spominju pritoci jer ona danas u ovom dijelu nema lijevih pritoka. Na istočnoj strani međa je došla do potoka Komarnice što predstavlja njen sjeverni sastavak koji danas teče kroz sela Gornji, Srednji i Donji Mosti. Analizirajući ove međe, Juraj Ćuk[14] je obuhvatio znatno veći prostor. Prema zapadu je među stavio kraj šume Plavo dok je na jugu zahvatio i područje Streze, današnjeg Pavlin Kloštra. Kao razlog za protezanje međe tako daleko na jug, autor je naveo potok Brestovec koji se spominje na međi, ali nije napisao kakve veze imaju Streza i taj potok.

Na području sjeverno od gornjeg toka potoka Velike 1270. godine[15] je županu Perčinu poklonjen vesnikat "Machich" ili Maček, izuzet od grada Rovišća i vlasti rovišćanskog župana. U darovnici se nalazi i opis međe. Međašenje je počelo na sjevernoj strani, na brdu kraj velike ceste u susjedstvu

[11] CD, sv. XVIII., 1398.11.X., str. 378.

[12] CD, sv. XVII., 1391.28.IX., str. 386.

[13] CD, sv. V., 1270., prije 3.V., str. 536.

[14] J. ĆUK, Podravina... , str. 199.

[15] CD, sv. V., 1270., prije 3.V., str. 536. Isti opis međe s malim razlikama u pisanju toponima i imena međaša nalazi se u drugoj ispravi iz iste godine (CD, sv. V., 1270.g., str. 575.)

imanja župana Tiburcija i krenulo prema istoku te došlo do potoka "Moroucha". Ovim potokom međa je, idući prema jugu, stigla do potoka "Welika" kojim je nastavila prema zapadu. Međa je zatim ostavila potok i nastavila dalje prema zapadu pa skrenula na jug, prešla preko brda i velike ceste i došla do crkve Svetog Križa. Dalje je međa, idući uz oranice prema zapadu, došla do velike ceste i njome stigla do međašenja sa sinovima Keliana. Nastavljajući uz istu cestu prema sjeveru do nekog potoka, međa se vratila na potok "Welika" i odatle nastavila prema zapadu do potoka "Bokocha" gdje je međaš bio magister Ernej. Zatim je međa stigla do kuće Liha gdje se potok "Bokocha" dijelio u dva dijela, a međa je nastavila dalje uz njegov zapadni odvojak te njime došla do vinograda spomenutog Erneja. Dalje je međa išla nekom dolinom i kroz šumu do mjesta "Kaliste" koje se nalazilo kraj ceste zvane Kolomanova cesta. Ovdje su međaš bile Bankove zemlje, a malo dalje zemlje već spomenutog župana Tiburcija. Nakon toga je međa ostavila Kolomanovu cestu i, prešavši drugu cestu, išla dalje na jug preko brda istom cestom do mjesta odakle se krenulo u međašenje.

Tiburcije je bio međaš i u opisu međe iz 1255. godine[16], a tamo su na međi bile i Kolomanova cesta i potok "Moroucha", tada zapisan kao "Maranth". Istu cestu i potok nalazimo i u opisu međe iz 1351. godine[17] pri čemu je neobično da je ovdje potok istočno od ceste, a u druge dvije isprave zapadno od nje. U sva tri navedena dokumenta javlja se i potok Velika. Tiburcija možemo povezati s posjedom "Tyburchouch" koji je 1356. godine[18] držao ban Nikola, a nalazio se uz imanje Velika na istoimenom potoku. Međaš Bank je možda dao ime selu Bankovcu koje se kasnije spominje na koprivničkom vlastelinstvu[19]. Toponim "Kalista" je vjerojatno glasio Kališče i možda nije pravo mjesno ime, odnosno toponim, nego opća oznaka za blatno, kalno mjesto. Potok "Bokocha", čije se ime vjerojatno izgovaralo Bukovec, nije poznat iz drugih isprava iz ovog kraja. Međaš Ernej je ostavio trag u imenu posjeda "Erneuch" za koji se 1326. godine[20] kaže da se nalazio između Koprivnice i Rovišća što bi odgovaralo i Ernejevom posjedu u ovoj ispravi. S južne strane potoka Velike crkva Svetog Križa je kapela u selu Gornji Križ koja i danas postoji. Sinovi Keliana nisu poznati iz drugih dokumenata; vjerojatno se radi o predijalcima rovišćanskog kastruma.

Iz svega iznesenog može se zaključiti da se vesnikat "Machich" ili "Macek", kako je zapisan u drugoj ispravi iz iste godine, nalazio u zapadnom dijelu područja sjeverno od potoka Velike i to na prostoru današnjih sela Brđani, Gornji i Donji Maslarci i Mala Mučna. Istočnu među nije lako odrediti pa se može više ili manje pomaknuti prema Hudovljanima. Neobično je da se ovdje kao istočni međaši ne spominju ni jedan od četvorice predijalaca iz 1255. godine[21]. Ipak je u drugoj ispravi iz 1270. godine[22], također vezanoj uz ovaj vesnikat, prisutan jedan od njih, tj. Jak. S južne strane potoka Velike, na lokalitetu Frkovec, postoji srednjovjekovno gradište[23] koje možda ima veze s opisanim posjedom jer se nalazi u okviru analiziranih međa.

Ako pogledamo kasnije dokumente, s ovim posjedom bi se moglo povezati selo "Pryncholch" spomenuto 1356. godine[24] jer je župan Perčin, daroprimac u ovoj ispravi, iste 1270. godine[25] u drugom dokumentu zapisan kao "Prenchol" što bi moglo biti osnova imena navedenog sela.

---

16 CD, sv. IV., 1255.4.IV., str. 597.

17 CD, sv. XII., 1351.5.XII., str. 48.

18 CD, sv. XII., 1356.4.XI., str. 372.

19 R. PAVLEŠ, Podravina... , str. 120.

20 CD, sv. IX., 1326.8.IX., str. 308.

21 CD, sv. IV., 1255.4.IV., str. 597. – 598.

22 CD, sv. V., 1270.g., str. 575.

23 Goran JAKOVLJEVIĆ, Registar arheoloških nalaza i nalazišta Bjelovarsko – bilogorske županije, Bjelovar, 2012.g., str. 190.

24 CD, sv. XII., 1356.4.XI., str. 372. Tako je mislio i Juraj Ćuk (Podravina... , str. 201.).

25 CD, sv. V., 1270.g., str. 575.

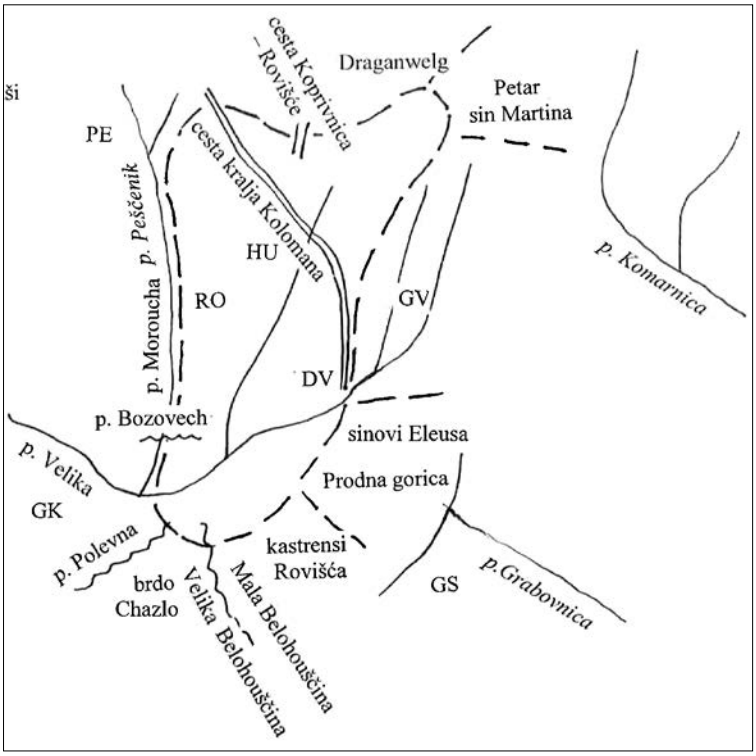

Karta 3. Posjed Mogerscentefelde s međama iz 1351. godine

crtkano - međe posjeda

obična slova - srednjovjekovni toponimi i međaši

kosa slova danjašnji toponimi

HU - današnja naselja (HU - Hudovljani, RO - Rovištanci, DV - D. Velika, PE - Peščenik, GK - G. Križ, GV - G. Velika, GS - G. Sredice)

Imanje "Erneuch" je ban Mikac 1326. godine[26] darovao Mateju, sinu Mateja nakon što ga je oduzeo velikaškoj obitelji Gising koju je istjerao iz Slavonije. Za darovani posjed sastavljač isprave kaže da se nalazio između Koprivnice i Rovišća što može značiti u prostoru između dvaju naselja, ali i između dvaju vlastelinstava iz čega se može izvući pretpostavka da nije bio u sklopu ni jednog od ova dva posjedovna skupa. Ipak, čini mi se vjerojatnijim da je Ernevec bio dio Rovišćanske županije. Juraj Ćuk[27] je Ernevec sasvim opravdano povezao s magistrom Ernejem koji se kao međaš vesnikata Mačić ili Maček spominje 1270. godine[28]. Prema opisu međe Mačeka, Ernejevo imanje pa onda i Ernevec možemo smjestiti na područje današnjeg sela Mala Mučna. Kasnija sudbina posjeda nije poznata.

Sredinom XIV. stoljeća u sjevernom dijelu Rovišćanske županije ban Nikola "de Lyndwa", tj. od Lendave pokušao je stvoriti malo vlastelinstvo kupnjom više zemalja. Prvo je kupio posjed "Mogerscenthefelde" 1351. godine[29] od Jurja, sina "Fiach"-a, sina Jurja zvanog Gerek, komarničkog plemića. Za sam posjed u kupoprodajnoj ispravi se kaže da se nalazi u Komarnici. Po opisu međe se vidi da je vjerojatno riječ o zemlji rovišćanskog predijalca Sentea opisanoj 1255. godine[30]. Ako je tako, onda imamo malu nelogičnost da isti posjed pripada dvama starim županijama, Komarnici i Rovišću. Mislim da nisu bile pomaknute međužupanijske granice nego da je kupljena zemlja došla u ruke komarničkih plemića koji su se iz doline potoka Komarnice širili na okolne krajeve.

Međa posjeda "Mogerscenthefelde" počela je na istočnoj strani na izvoru potoka "Morovcha" i išla do ceste zvane cesta kralja Kolomana koja je povezivala "Jagnedowch" i "Rouisce". Ovom cestom međa je došla do velike ceste koja je vodila iz naselja "Reuche" u Koprivnicu. Spomenutom velikom

26 CD, sv. IX., 1326.8.IX., str. 307. – 308.

27 J. ĆUK, Podravina... , str. 201.

28 CD, sv. V., 1270.3.V., str. 536.

29 CD, sv. XII., 1351.5.XII., str. 47. – 49.

30 CD, sv. IV., 1255.4.IV., str. 597.

cestom međa je skrenula na desno prema istoku i ponovo došla do ceste kralja Kolomana te uz nju, idući prema istoku, stigla do zemlje Petra, sina Martinova iznad doline zvane "Draganwelg". Dalje je međa išla istom cestom do potoka Velike pa prema jugu do međašenja s Markom, Martinom i Dionizom, sinovima "Elleus"-a. Zatim je međa ostavila međe trojice braće s desne strane i išla uz neku staru cestu do brežuljka "P(ro)dnagoncha". Idući dalje istom cestom prema jugu u susjedstvu zemalja kastrenza spomenutog "Reuch"-a, međa je došla do vinograda od kojih su oni na desnoj strani pripadali gore spomenutom Jurju, sinu "Fyach"-a, a oni na lijevoj strani rečenim kastrenzima. Dalje na jugu međa je došla do doline "Mala Belohouschina" i njome nastavila u istom smjeru do potoka "Velika Belohouschina". Zatim je međa išla nekom dolinom prema jugu, uspela se na brdo, a zatim skrenula na zapad do brda "Chazlo" otkuda opet prema jugu do izvora potoka "Polevna". Od potoka međa je skrenula u dolinu na lijevoj strani i njome nastavila ići prema jugu do potoka Velike. Idući uz Veliku, međa je došla do potoka "Bozovech" gdje je i završila.

Iz završetka međe se čini da međašenje nije zaokružilo cijeli posjed jer opis ne kaže da se međa vratila na mjesto odakle se krenulo. Ali, ako su potoci "Bozovech" i "Morovcha" isto što i potoci "Bosouth" i "Maranth" iz opisa međe iz 1255. godine[31], onda su i krajevi ove međe ili spojeni, što se propustilo naglasiti, ili su početak i kraj vrlo blizu jedan drugome.

Kako sam već rekao, ovdje spomenuti potok "Morovcha" zabilježen je u ponešto drugačijem obliku i na međama iz 1255. i 1270. godine[32]. Vjerojatno se radi o potoku danas zvanom Peščenik, desnom pritoku Velike. S cestama koje slijede u opisu nešto je neobično. Naime, čudno je da cesta Jagnjedovec – Rovišće nije isto što i cesta Koprivnica – Rovišće jer se selo Jagnjedovec u srednjem vijeku, kao i danas, nalazilo na crti koja spaja Koprivnicu i Rovišće. Da li u vezi s ovom nelogičnošću treba pretpostaviti da se nešto drugo, a ne Rovišće u srednjem vijeku zvalo "Reuche" i "Reche"? Ili treba uzeti u obzir današnje selo Rovišćance, a ne udaljeno Rovišće? Mislim da je ovdje netko pogriješio kod sastavljanja isprave ili mi ne znamo nešto bitno o Kolomanovoj cesti i naseljima uz nju. Pri rekonstrukciji međe pokazalo se da je Kolomanova cesta možda išla prema jugoistoku, ali to nije pouzdano jer se opis međe može i drugačije tumačiti.

Slijedeća međašna oznaka je dolina "Draganwelg", mađarski prijevod našeg toponima Draganov dol. Možda se ovo mjesno ime može povezati sa selom Draganovec južno od Koprivnice ili, točnije, s dugom, uskom dolinom koja se pruža usporedo s cestom Jagnjedovec – Koprivnica od Draganovca prema jugu. Potok Velika, slijedeći na međi, nije daleko od južnog kraja ove doline. Sinovi "Elleus"-a, toponimi "Prodnagoncha" (vjerojatno je glasio Prodna gorica), Mala i Velika Belohovščina nisu poznati iz drugih dokumenata, a nisam našao ništa slično ni na kartama. Po opisu se čini da su se nalazili s južne strane potoka Velike. Brdo "Chazlo" vjerojatno ima veze s istoimenim potokom na međi iz 1255. godine[33]. Tako je i potok "Polevna" možda isto što i potok "Plauna" na istoj međi. Kastrenzi Rovišća su podložnici kastruma s radnom obavezom prema kastrumu, a zapisani su otprilike na istom mjestu gdje i "ljudi kastruma" ("populi castri") u opisu međe iz 1255. godine. Potok "Bozovech" je vjerojatno isto što i potok "Bosouth" na međi iz iste godine.

Isti ban Nikola je 1356. godine[34] kupio zemlju Velika od nećaka spomenutog Jurja, sina "Fyach"-ovog. Kupljeni posjed se, naravno, nalazio uz potok Veliku. U kupoprodajnoj ispravi se navodi da se kupljena zemlja nalazila uz banove posjede "Pryncholch" i "Tybrchouch" koji vjerojatno nisu u vezi s prethodno opisanim imanjem. Oba spomenuta banova posjeda, zapisana kao "Prechowcz" i "Tiborsolc", navedena su popisu imanja plemića "de Lyndwa" iz 1378. godine[35], a također se zajedno

31 CD, sv. IV., 1255.4.IV., str. 597.

32 CD, sv. V., 1270., prije 3.V., str. 536.

33 CD, sv. IV., 1255.4.IV., str. 597.

34 CD, sv. XII., 1356.4.XI., str. 371. – 372.

35 Mađarski državni arhiv, Magyar orszagos leveltar, (dalje MOL), DL6548., 1378.26.VI.

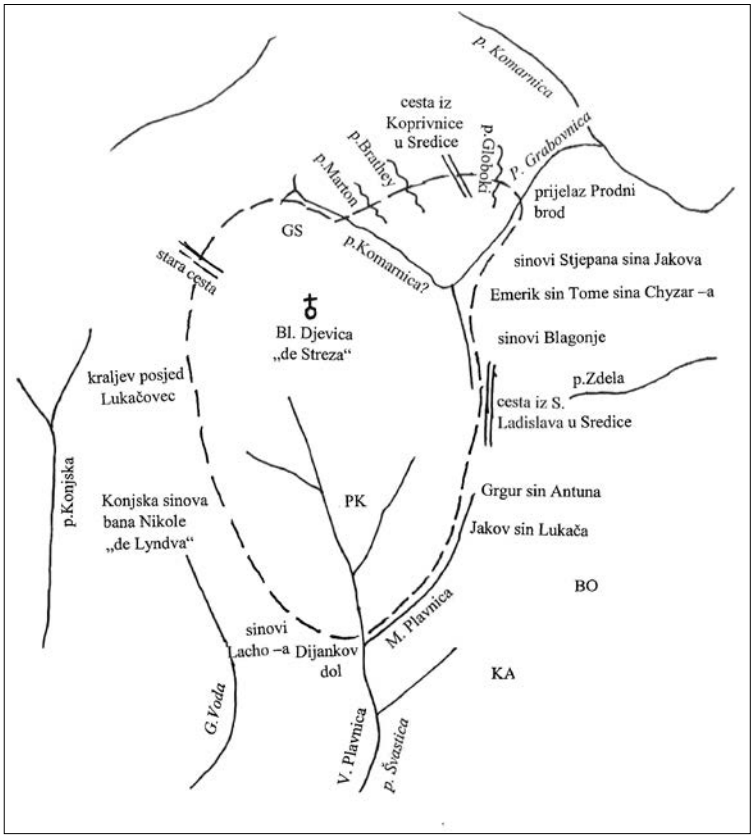

Karta 4. Međa posjeda Streza i Plavnica 1367. godine

crtkano - međe posjeda

GS - današnja naselja (GS - G. Sredice, KA - Kapela, PK - Pavlin Kloštar, BO - Botinac)

kosa slova - ostali današnji toponimi

spominju i 1403. godine[36] s posjedima iste obitelji. Tada su zapisani u svojoj trećoj inačici, tj. kao "Thyberchowch" i "Promchiwch". Uz ova dva imanja spominju se u prvom popisu sela ili imanja "Quetronska" i "Radamovnia", a u drugom "Konzka, Hlebowslo et Radinowscyna". Imanje "Pryncholch" – "Prechowch" – "Promchiwch" je vjerojatno isto što i selo "Premecheuch" u kojem je 1378. godine[37] živio kmet, podložnik Stjepana, sina bana Nikole. Idući dalje u prošlost "Pryncholch" možemo povezati sa županom Perčinom ili "Prenchol"-om koji je 1270. godine[38] dobio vesnikat Maček kraj potoka Velike, a Prenkolovec, nazvan po ovom županu, vjerojatno se nalazio unutar međa vesnikata. "Tyburchouch" se može povezati sa županom i magistrom Tiburcijem koji je 1255. godine međaš Senteove zemlje, a 1270. godine međaš vesnikata Maček. Možemo zaključiti da su se Prinkolovec i Tiburčevec nalazili sjeverno od potoka Velike. Od ostalih spomenutih posjeda samo za Konjsku znamo da se nalazila na gornjem toku istoimenog potoka. "Quetronska", "Radamovnia" ili "Radinowscyna" i "Hlebowslo" su mogli biti uz Konjsku ili uz Prinkolovec i Tiburčevec, tj. biti na području koje ovdje istražujem ili ne. Točan položaj im za sada ne možemo utvrditi.

Posjed zvan dvojnim imenom Streza i Plavnica i samo Streza, 1366. godine[39] su stekla braća Andrija i kanonik Petar. Kralj im ga je dao u zamjenu za imanja Otnja, Vrbovna i Mošinja. Slijedeće godine[40] braća su uvedena u posjed, a tada je opisana i međa stečene zemlje.

36 Ive MAŽURAN, Povijesni izvori Slavonije, Baranje i Srijema, (dalje PISBS), sv. I., Osijek, 2002.g., 1403.16.X., str. 257. – 258.

37 CD, sv. XV., 1378.1.IV., str. 354. – 355.

38 CD, sv. V., 1270., prije 3.V., str. 536. i 1270.g., str. 575.

39 CD, sv. XIII., 1366.13.XII., str. 596.

40 CD, sv. XVIII., 1367.8.V., str. 28. – 30.

Međa je počela na potoku "Kamarcha", na mjestu gdje je u njega utjecao potok "Brathey", ostavila ga i išla prema istoku do nekog brdašca pa do ceste s koje se spustila do potoka "Marton". Uz ovaj potok međa je išla prema sjeveru do njegovog izvora i do velike ceste koja je iz Koprivnice vodila u "Zerdahel". Idući dalje međa je stigla do velike doline i uz veliku šumu došla do potoka "Globoki". Istim potokom međa se spustila prema istoku do već spomenutog potoka "Kamarcha" kojim je dalje išla prema sjeveru, a ostavila potok kod prijelaza zvanog "Prodnibrod". Od svog početka do ove točke međa je odjeljivala posjed "Ztreza" od imanja Blagonje i Nikole, sinova Stjepana, sina Jakobovog, a odavde je počelo međašenje s Emerikom, sinom Tome, sina "Chyzar"-ova. Dalje se međa penjala od potoka "Kamarcha" prema istoku kroz šumu i na brdo. Slijede na međi cesta, šuma, oranica i neki izvor. Zatim je međa išla prema jugoistoku i stigla do potoka "Treztenyk" gdje je prestalo međašenje s Emerikom te su međaši ponovo bili Blagonja i Nikola. S potokom "Treztenyk"-om međa je skrenula prema zapadu, a od njega se odvojila uz neki mali potok koji je tekao samo u vrijeme kiša. Dolinom ovog potoka međa je išla do vrha iste doline pa do velike ceste koja je vodila iz sela Svetog Ladislava u "Zredahel". Istom cestom međa je išla prema jugu do međašenja s Grgurom, sinom Antuna. Dalje je međa išla uz neke međašne oznake do druge ceste, a zatim je skrenula prema zapadu do međašenja s Jakobom, sinom Lukača. Zatim se međa spustila do potoka Mala "Plaunicha" i njime išla do mjesta gdje je ovaj potok utjecao u potok Velika "Plaunicha". Međa je zatim ostavila i ovaj drugi potok i penjala se uz neku dolinu prema zapadu (nedostaje tekst). Idući dalje kroz šumu i uz neko brdo međa je došla u dolinu "Dyankvelge" i njome došla do ceste i međašenja s Mihaljem, Petrom i Jakobom, sinovima Lače te dalje išla prema sjeverozapadu. Zatim je međa stigla do međašne oznake koja je odjeljivala tri posjeda: s istočne strane bio je posjed "Ztreza", sa zapadne imanje spomenutih sinova Lače, a treći posjed je bila Konjska u vlasništvu sinova Nikole "de Lyndwa", bivšeg bana. Dalje je međa išla uz brežuljak gdje je međaš bio kraljevski posjed "Lucachouch" i nastavila dalje prema sjeveru. Starom cestom međa je došla do druge ceste pa do male doline, do oranica i livade te do močvare. Idući prema sjeveroistoku međa je došla do potoka "Kamarcha" i njime do mjesta odakle se krenulo u međašenje, tj. do ušća potoka "Brathey" u "Kamarcha".

U opisu međe prvo je spomenut potok "Kamarcha" za koji nema sumnje da se radi o potoku Komarnici koji teče kroz današnji Novigrad Podravski. Pitanje je da li se u srednjem vijeku, kao i danas, tako zvao samo njegov sjeverni sastavak koji teče kroz Moste ili i južni, danas zvan Grabovnica ili Melinac. Za sada nema načina da ovo provjerimo, ali ako kao Komarnicu iz opisa uzmemo sjeverni sastavak, znatno ćemo povećati prostor opisanog posjeda i zato mislim da se ovdje radi o današnjoj Grabovnici. Slijede potoci "Brathey" i "Marton" kojima se imena nisu sačuvala, a bili su sjeverni pritoci Komarnice. Ovdje je spomenuta cesta iz Koprivnice u "Zredahel", tj. u Sredice ili Središče. Može se pomisliti da su spomenute Sredice današnje Gornje Sredice, ali je to za sada isključeno jer o postojanju Sredica u srednjem vijeku na njihovom mjestu nema nikakve potvrde. Zato moram uzeti u obzir Velike i Male Sredice kraj Bjelovara gdje su postojale Jakovljeve Sredice, središte s određenim centralitetom u srednjem vijeku. Ova se cesta vjerojatno negdje kod Jagnjedovca odvajala od ceste Koprivnica – Rovišće, išla prema jugoistoku i zatim niz potok Plavnicu silazila do mjesta gdje su danas Velike Sredice.

Dalje se na međi spominje prijelaz "Prodnibrod" čije ime u drugom dijelu ima staru riječ brod za prijelaz preko vode[41]. Međaš je ovdje Blagonja što je bilo često ime među komarničkim plemićima. Ipak, na osnovu ovog imena, kao ni imena slijedećih međaša, ne možemo reći o kojim se posjedima ovdje radi. Slijedeća cesta opet vodi u Sredice, ovaj put iz Svetog Ladislava, posjeda zagrebačkog biskupa na području današnjeg Vlaislava. Pitanje je da li je cesta zaobilazila šumu južno od Vlaislava te je dolinom Komarnice došla do ovog mjesta ili je iz Svetog Ladislava – Vlaislava izravno išla na jug. Dalje je cesta, kao i ona prije opisana, vjerojatno išla dolinom Plavnice prema jugu. Potoku Trsteniku u blizini ove ceste nije se sačuvalo ime te ne znamo o kojem se današnjem vodotoku radi.

[41] Toponim Brod postoji i danas uz sjeverni rub Gornjih Sredica (Osnovna državna karta 1:5000., sekcija Koprivnica 50.), ali je malo vjerojatno da bi mogao imati veze sa spomenutim srednjovjekovnim toponimom.

Velika i Mala Plavnica su sigurno u vezi s potokom Plavnicom, ali ne znamo na koje se od njenih nekoliko sastavnica ova imena odnose. Da li je jedan od njih bio potok koji teče od Pavlin Kloštra, a drugi onaj koji dotječe od Lipovog brda te se spajaju južno od sela Starčevljana? Ili Malu i Veliku Plavnicu trebamo tražiti u potočićima koji teku južno od Pavlin Kloštra? Vjerojatnija mi se čini druga mogućnost jer bi u prvom slučaju imanje bilo preveliko što se ne bi slagalo s kasnijim podacima.

Na Maloj i Velikoj Plavnici je počinjala kratka južna međa. Dolina "Dyankvelge" je na međi pavlina iz Streze zabilježena i 1382. godine[42], a sinovi Lače 1379.[43] i 1412. godine[44]. Na zapadu slijedi imanje Konjska koje je s druge strane sigurno zahvaćalo dio gornjeg toka potoka Konjske. Kraljev posjed Lukačevec je svakako isto što i istoimeni predij na rovišćanskom vlastelinstvu spomenut 1391.[45] i 1419. godine[46].

Opisana međa je po svemu sudeći zahvaćala dio prostora sjeverno od potoka Grabovnice, tj. područje Gornjih Sredica i Poljančana. Na istočnoj strani svakako treba isključiti izvor potoka Zdelje koji je u srednjem vijeku imao isto ime te bi ga opis spomenuo da je došao do njega. Međa vjerojatno nije zahvatila ni selo Kapelu. Južna međa je išla nešto južnije od Pavlin Kloštra. Zapadna međa nije sezala do potoka danas zvanog Gornja voda jer se na toj strani ne spominje ni jedan vodotok te među možemo povući između sela Reškovci i Tvrde Rijeke. Dalje na sjeveru treba isključiti selo Jakopovec koje je u ovo vrijeme bilo dio rovišćanskog vlastelinstva.

Za područje koje ovdje proučavam, važan je samo sjeverni dio opisane međe jer je južni bio u sferi pavlinskog samostana u Strezi i o njemu postoje brojni podaci. Nakon što je južni dio posjeda darovao pavlinima, Ivanu Bišenu i njegovim nasljednicima je ostao sjeverni, veći dio imanja Streze. Ovaj dio su 1403. godine[47], s još nekim posjedima Ivana Bišena, stekli rovišćanski vlastelini i priključili Rovišću. Prema opisu međe iz 1427. godine[48] Streza kao dio vlastelinstva pružao se sjeverno od sela Jakopovca. U ispravi iz 1476. godine[49] ovaj se dio vlastelinstva naziva i Strezetinec. Popisi poreza s početka XVI. stoljeća[50] bilježe u Strezi šesnaest do osamnaest popisanih poreznih dimova. U vlastelinskom naselju Strezi postojala je župna crkva Blažene Djevice Marije spomenuta kao kapela 1334. godine[51] da bi već 1366. godine[52] imala status crkve. Župa je kasnije bila pod patronatom rovišćanskih vlastelina što pokazuje isprava iz 1477. godine[53] kada je Stjepan Banfy "de Zerdahel", član vlastelinske obitelji Dersfy, postavio novog župnika u crkvu Blažene Djevice u Strezi. U urbaru pavlinskog samostana u Strezi spominje se župnik "de Ztrezatyncz", odnosno njegov vinograd na brdu Remetinska gorica za koji je pavlinima plaćao određenu količinu vina[54]. Ovdje se svakako radi o župniku Streze na rovišćanskom vlastelinstvu. Niz podataka o životu ovog kraja u kasnom srednjem

42 CD, sv. XVI., 1382.31.I., str. 264.

43 CD, sv. XVI., 1379.9.IV., str. 10.

44 Andrija LUKINOVIĆ, Povijesni spomenici zagrebačke biskupije (dalje PSZB), sv. V., Zagreb, 1992.g., 1412.7.VIII., str. 386.

45 CD, sv. XVII., 1391.1.V., str. 348.

46 MOL, sign. 237., 1419.g.

47 PISBS, sv. I., 1403. 16.II., str. 253. – 254.

48 MOL, DL34859., 1427.29.XII.

49 MOL, DL17776., 1476.17.III.

50 Josip ADAMČEK, Ivan KAMPUŠ, Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću, Zagreb, 1976.g., str. 28., 61., 95. i 129.

51 Franjo RAČKI, Popisi župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine, *Starine JAZU*, sv. 4., Zagreb, 1872.g., str. 214.

52 CD, sv. XIII., 1366.13.XII., str. 596.

53 Hrvatski državni arhiv, Katalog srednjovjekovnih isprava, 1477.11.XI.

54 Ivan Krstitelj TKALČIĆ, Urbar bivšeg hrvatskog pavlinskog samostana u Strezi, *VZA*, god. V., Zagreb, 1903.g., str. 218.

vijeku saznajemo iz oporuke strezanskog župnika Mate Dezema iz 1488. godine[55]. Tako znamo da se uz crkvu gradila ili se trebala graditi kapela i da je župa imala svoj ribnjak i mlin. U popisu župa iz 1501. godine[56] spomenut je samo župnik "in Ztresa" bez titulara crkve. Josip Buturac[57] je strezansku crkvu Blažene Djevice smjestio u današnji Pavlin Kloštar što se može odbaciti jer je područje ovog sela u srednjem vijeku bilo na pavlinskom imanju Strezi, a strezanska župa je imala središte u vesnikatu Streza rovišćanskog vlastelinstva. Mjesto ove crkve još nije pronađeno, ali ona svakako nema veze s ostacima crkve i samostana otkopanim u zadnje vrijeme kraj Pavlin Kloštra.

Ladislav i Nikola, sinovi Dominika od Konjske, 1398. godine[58] su uložili prosvjed protiv darivanja imanja "Velichefeu alio nomine Draufelde" Martinu Dersu, rovišćanskom vlastelinu. Spor je trajao godinama[59]. Sporno imanje je vjerojatno isto što i zemlja "Drauia" dio koje su 1391. godine[60] predijalci "de capite fluvii Velika" prodali spomenutom Dominiku od Konjske. Isti posjed možda ima veze i sa zemljom "Drayn" između potoka Velike i Komarnice opisanom 1255. godine[61]. "Velichefeu" i "caput fluvii" na mađarskom, odnosno latinskom označavaju gornji tok potoka Velike pa tako nazivane posjede možemo smjestiti na područje današnjih sela Gornje i Donje Velike. U istom kraju je vjerojatno bio i predij "Wlchakostina u kojem je 1419. godine[62] popisan samo jedan predijalac. Pretpostavljam da je ovaj predij dobio ime po predijalcu Vučaku čiji se sin spominje u popisu iz 1391. godine[63] s pridjevkom "de capite fluvii Velike". Dodatni dokaz da je Vučakovština bila na gornjem toku Velike je i podatak koji donosi Georg Heller[64] kad spominje posjed "Wlchakouschyna alio nomine Velikefew". Autor je ovo imanje smjestio nešto dalje, tj. kod sela Gornji Križ.

Još jedan posjed rovišćanskog predijalca se nalazio u istraživanom području. Dokument iz 1391. godine[65] ne donosi njegovo ime nego mu opisuje položaj "kraj potoka Moravca" ("penes fluvii Moraucha"). Kako sam već gore opisao, potok Moravec ili Moravče je bio desni pritok Velike, a danas se zove Peščenik.

Na ovom prostoru osim brojnih mjesnih imena tipa Selište i Kučište koja označavaju mjesta nestalih sela, malo je toponima za oznaku napuštenih i srušenih utvrda i crkava. Jedan takav toponim je npr. Gradina[66] kraj Male Mučne za koji ne znamo što imenuje ni što skriva. Na drugom, istočnom kraju područja, kraj Srednjih Mosti, nalazi se mjesno ime Crkvišče[67]. Ovakav toponim uvijek označava mjesto stare crkve. O lokalitetu Crkvišče nemamo izravnih i nedvojbenih podataka. U svojim prijašnjim radovima[68] sam iznio pretpostavku da se ovdje nalazila crkva Blažene Djevice Marije, u dokumentima smještana "in Kamarcha", tj. u Komarnicu. Crkva se prvi put spominje 1229. godine[69].

---

55 MOL, DL34931., 1488.9.III.

56 F. RAČKI, Popisi... , str. 215.

57 Josip BUTURAC, Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine, *Starine JAZU*, knj. 59., Zagreb, 1984.g., str. 78.

58 CD, sv. XVIII., 1398.11.X., str. 378.

59 Gabor SZEBERENYI, Plemići, predijalci i iobagiones castri Rovišća u 13. i 14. stoljeću, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, vol. 30., Zagreb, 2012.g., str. 46.

60 CD, sv. XVII., 1391.28.IX., str. 385. – 386.

61 CD, sv. IV., 1255.4.IV., str. 597. – 598.

62 MOL, sign. 237., 1419.g.

63 CD, sv. XVII., 1391.1.V., str. 348.

64 G. HELLER, Comitatus Crisiensis, München, 1978.g., str. 255.

65 CD, sv. XVII., 1391.1.V., str. 348.

66 Topografska karta 1:25000., sekcija Zrinski Topolovac.

67 Osnovna državna karta 1:5000., sekcija Virje 42.

68 R. PAVLEŠ, Podravina... , str. 224. – 226.

69 CD, sv. III., 1229.6.XII., str. 314. – 315. Ista isprava je datirana i s 1279. godinom (CD, sv. VI., 1279.6.XII., str. 313. – 314.

Ista crkva se nalazi zapisana i u oba popisa župa zagrebačke biskupije iz 1334. i 1501. godine[70]. Prema mjestu u popisima ova se crkva može smjestiti i u blizinu Novigrada Podravskog, što je napravila većina autora, ali i na gornji tok potoka Komarnice što sam predložio kao mogućnost. Zanimljivost koja čini ovu crkvu posebnom je da se radi o proštenišnoj crkvi što je 1402. godine[71] potvrdio i papa. Kako piše u ispravi, vjernici su dolazili k crkvi Blažene Djevice u ogromnom broju, a to znači i povećane župne prihode pa vjerojatno i gradnju nove ili dogradnju stare crkve. Ako na položaju Crkvišče arheolozi danas – sutra pronađu temelje crkve veće no što bi to odgovaralo običnoj seoskoj crkvi, tada možemo zaključiti da se ovdje nalazila crkva Blažene Djevice u Komarnici.

ZAKLJUČAK

Jedna od osobina istraživanog područja na gornjim tokovima potoka Komarnice i Velike je gotovo potpuni nestanak srednjovjekovne toponimije što otežava rekonstrukciju tadašnje mreže naselja i posjeda. Ipak se može rekonstruirati posjede od sredine XIII. do sredine XIV. stoljeća dok za kasnije vrijeme ima vrlo malo podataka. Imanja opisana 1255. i 1270. godine obuhvatila su prostor sjeverno od potoka Velike, a pripadala su pod kastrum Rovišće. Najzapadnije od njih, vesnikat Mačić, već je sredinom XIII. stoljeća izuzeto od rovišćanske županije. Istočna četiri imanja bila su u rukama rovišćanskih predijalaca, a veći njihov dio je sredinom XIV. stoljeća kupio ban Nikola od Lendave što znači da također više nisu spadala pod Rovišće. Ipak i kasnije, krajem istog stoljeća, na gornjem toku Velike nalazimo rovišćanske predijalce. S početka XV. stoljeća su posljednji podaci koje možemo povezati s prostorom između potoka Velike i bila Bilogore. Za imanje Strezu, uz južnu sastavnicu potoka Komarnice, podaci su iz kasnijeg vremena, ali sežu sve do kraja srednjeg vijeka. U drugoj polovini XIV. stoljeća posjedu je opisana međa koja je obuhvatila šire područje današnjih sela Pavlin Kloštar i Gornje Sredice. Sjeverni dio imanja postao je vesnikat Streza na rovišćanskom vlastelinstvu sa župnom crkvom, a južni su stekli pavlini i na njemu sagradili svoj samostan i crkvu. Na istočnom rubu istraživanog prostora, kraj sela Srednji Mosti, nalazi se toponim Crkvišče gdje se možda nalazila crkva Blažene Djevice Marije u Komarnici, središte srednjovjekovne župe i cilj hodočašća.

ABSTRACT

The explored area covered the slopes of Bilogora, between the towns Koprivnica and Bjelovar - from the villages Mala Mučna in the west, to the villages Gornji, Srednji and Donji Mosti in the east. The historical data on boundaries between the medieval estates were analyzed in their historical order.

First, we analyzed the estates of four notable *nobiles praediales* noblemen of Rovišće, along the upper streams of Velika and Komarnica, the area covering today's villages Peščenik, Rovištanci, Hudovljani, Gornja and Donja Velika. It's followed by description of Mačić "vesnikat" estate (administrative and judiciary functions relating to a settlement, exercised on estates) from year 1270.godine, separated from Rovišće county.

This "vesnikat" estate occupied the western part of the researched area, located on the site of today's villages Mala Mučna, Brđani and Gornji and Donji Maslarci.

There are 2 historic documents from the mid-14th century, describing the boundaries of the estates, purchased by ban Nikola "de Lyndwa" whose boundaries partially overlap with the previously mentioned estates, which means that the purchased lands stretched in the same territory north of Velika stream.

There's also a bit newer document, describing the Streza estate boundaries, in the area of today's villages Pavlin Kloštar and Gornje Sredice.

70 F. RAČKI, Popisi... , str. 214.

71 PSZB, sv. V., 1402.21.XI., str. 172.

In the second half of the fourteenth century, the southern part of the estate eventually ended up in the hands of Pauline order friars, and the northern part incorporated into the Rovišće manor.

The papers continues with analysis of historic data on *nobiles praediales* estates "Velikafeu", Vučakoština and the estate by Moravec creek, today's Peščenik. Finally, the paper presents a hypothesis that the church of the Virgin Mary in Komarnica had been located at the site Crkvišče on the upper course of Komarnica stream.

IMENA I NADIMCI U ĐURĐEVCU OD SREDINE XVI. DO POČETKA XX. STOLJEĆA

NAMES AND NICKNAMES IN THE TOWN OF ĐURĐEVAC FROM MID 16TH TO EARLY 20TH CENTURY

Vladimir MIHOLEK
Đurđevec
v.miholek@gmail.com

Primljeno / Received: 12. 7. 2014.
Prihvaćeno / Accepted: 2. 11. 2014.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK/UDC 911.373 (497.5-37 Đurđevac)

SAŽETAK

Antroponimijska građa prikupljena iz raznih povijesnih izvora zanimljiva je ne samo s jezičnog već i s povijesnog stajališta. Stoga ovaj rad prati đurđevečka osobna imena kroz povijest, od obnove naselja sredinom XVI. pa do početka XX. stoljeća. Opisane su metode davanja imena, njihove tvorbe, kao i neka specifična obilježja. Posebno je statistički obrađena čestotnost osobnih imena dviju najstarijih matica krštenih đurđevečke župe (1741. – 1769., 1770. – 1796.) koje obuhvaćaju približno jednak broj godina. Napravljena je usporedba osobnih imena Đurđevca i susjednog Kalinovca, te su utvrđena njihova istovjetna obilježja koja se mogu primijeniti i na ostala podravska naselja Đurđevečke pukovnije. Opisani su osobni i obiteljski nadimci s brojnim primjerima, kao i narodni običaji vezani uz djetetovo rođenje. Na kraju su pobrojana najčešća kršćanska osobna imena, datumi njihova svetkovanja i đurđevečke izvedenice svakoga imena. U tekstu su svi navedeni primjeri đurđevečkih osobnih imena i nadimaka akcentuirani.

Ključne riječi: osobna imena, nadimci, davanje imena, tvorba, povijesni izvori, narodni običaji, Đurđevec

Key words: personal names, nicknames, name giving, formation, historical sources, folk customs, Đurđevac

1. CILJ I METODE ISTRAŽIVANJA I PREGLED IZVORA

Čovjek je kao jedinka glavni čimbenik koji sudjeluje u stvaranju i razvoju društvene zajednice u kojoj živi, kao i cjelokupnoga društva. Historiografija je pak znanstvena disciplina koja prati i proučava sam razvoja toga društva, odnosno glavnih značajki i obilježja pojedinih naroda i država. No, i čovjek ima svoja glavna obilježja, a to su ime, prezime i nadimak. Stoga je osobno ime, kao prvo čovjekovo obilježje, predmet istraživanja u ovome radu.

Premda hrvatska antroponimija pruža velike mogućnosti za proučavanje, dosad je malo istraživana. Osobna imena, prezimena i nadimke najčešće proučavaju lingvisti pomoću onomastike kao znanstvene discipline. Zahvaljujući radovima istaknutih onomastičara (P. Skok, V. Putanec, P. Šimunović) hrvatska onomastika je unatoč tome na samome europskome vrhu. Onomastičari se kod imena ponajviše bave imenskom etimologijom, etiologijom, čestotnošću i strukturom a svoje radove objavljuju u raznim časopisima (*Folia Onomastica Croatica*, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, *Filologija*, *Jezik*). Najviše onomastičkih radova napisali su dijalektolozi. O kajkavskim osobnim imenima, uglavnom međimurskima, ponajviše je pisala dijalektologinja Anđela Frančić. O osobnim

imenima Srednje Podravine pisalo se vrlo malo. Treba zabilježiti rad povjesničara Hrvoja Petrića[1] o imenima naselja Drnje, koji je napisan s povijesnoga stajališta s naglaskom na demografsku analizu, i Miroslava Dolenca Dravskog[2] o podravskim imenima s osvrtom na imena Virja i Novoga Virja. Dolenec je kao etnograf u svome kratkom tekstu jasno iznio osnovne značajke podravskih imena.[3]

Namjera je ovim radom pristupiti osobnim imenima prvenstveno s historiografske, ali dijelom i s onomastičke i etnografske strane kako bi se mogao sagledati cjelokupan razvoj osobnih imena kroz povijest. Ovim radom možemo pratiti đurđevečka osobna imena od obnove naselja sredinom XVI. stoljeća, pa do početka XX. stoljeća. Cilj istraživanja bio je prikupiti čim više đurđevečkih osobnih imena i njihovih inačica kako bi se saznale metode davanja imena, načini tvorbe raznih inačica, kao i čimbenici koji su najviše utjecali na njihovo formiranje. Kako je ovdje riječ o osobnim imenima jednoga naselja, bilo je potrebno napraviti usporedbu na primjeru imena jednoga susjednoga naselja (Kalinovec) da bi vidjeli postoje li kakve sličnosti i razlike, i da li se one mogu primijeniti na ostala naselja đurđevečke Podravine.

U prikupljanju osobnih imena poslužili su razni povijesni izvori; popisi plaćenih krajiških vojnika đurđevečke utvrde iz 1577. i 1630. godine, zapisnik kanonske vizitacije komarničkoga arhiđakona iz 1700. godine, crkvene matične knjige đurđevečke župe[4] sv. Jurja i imenik obrtničke zadruge. Upravo su crkvene matične knjige bile glavni izvor u prikupljanju osobnih imena. One kao povijesni izvor predstavljaju obimno vrelo bogato osobnim podatcima, pogotovo imenima i prezimenima, ali i nekim povijesnim podatcima, no njihovo izlučivanje i sistematiziranje iziskuje mnogo truda i vremena. U ovom slučaju dodatnu poteškoću stvara obimnost građe, njezina necjelovitost, te loša očuvanost zbog koje su određene stranice u pojedinim maticama teško čitljive. Međutim, taj problem nije bitno utjecao na rezultate istraživanja. Za usporednu analizu obrađena su imena zabilježena u periodu od 1741. do 1796. godine. Dakako da su pročitane i ostale matice do početka XX. stoljeća, prvenstveno zbog uočavanja mogućih značajnijih promjena osobnih imena. Osim u povijesnim izvorima, dobar dio osobnih imena, a ponajviše imenskih izvedenica i nadimaka, prikupljen je neposredno od ispitanika izvornih govornika, a u okviru projekta izrade rječnika đurđevečkoga govora, koji je izdan 2011. godine. Ostali podatci uzeti su iz objavljenih radova razne tematike, a koji se tiču đurđevečke, odnosno srednje Podravine.

2. ĐURĐEVEC – POVIJESNO-GEOGRAFSKE I GOVORNE ZNAČAJKE

Ovaj rad obuhvaća geografski prostor grada Đurđevca, jednog od triju gradova Koprivničko-križevačke županije, koji se nalazi u srednjoj Podravini, približno jednako udaljenog od današnjih triju županijskih središta; Koprivnice, Bjelovara i Virovitice, a isto tako i od rijeke Drave i Bilogore. Prvobitno đurđevečko naselje počinje se razvijati sredinom XVI. stoljeća oko srednjovjekovne utvrde na povišenim pješčanim gredama unutar močvara. Đurđevečka utvrda dobiva na značaju u vrijeme prodora Osmanlija, pa od 1546. godine u njoj boravi stalna vojna posada, što je početak razvoja samoga naselja. Uz utvrdu na povišenom dijelu smještene su staje i sjenici a pomalo su počeli pristizati i doseljenici iz zapadnih hrvatskih kajkavskih krajeva (Zagorje, Prigorje, Međimurje…) kao pomoćna radna snaga postojećoj vojnoj posadi. Ubrzo doseljavaju i drugi, ponajviše razni obrtnici, te trgovci. Iz te jezgre nastalo je današnje naselje.[5] Budući da je u naselju broj katoličkoga stanovništva s vre-

---

1 PETRIĆ, Hrvoje. "Imena u Drnju od 1918. do 1977. godine", *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest*, vol. 32-33, Zagreb 1999.-2000.

2 DOLENEC DRAVSKI, Miroslav. "Mali virovski etnografski pojmovnik", *Virje na razmeđu stoljeća, zbornik*, zbornik V, Virje, 1993.

3 FRANČIĆ, Anđela. "Što je osobno ime?", *Folia Onomastica Croatica*, 15, Zagreb, 2006., 71.

4 Župa je od svoga formiranja oko 1614. pa do 1824. godine bila posvećena Blaženoj Djevici od Navještenja, a nadalje sv. Jurju, mučeniku.

5 PAVLEŠ, Ranko. *Koprivničko i đurđevačko vlastelinstvo*, Koprivnica, 2001., 197.; HORVAT, Rudolf. *Povijest Gjurgjevca*, Zagreb, 1940., 8.

menom rastao, ono je iziskivalo i određenu dušobrižničku službu. Zbog toga su 1614. godine u Đurđevec pristigli franjevci Ivan i Josip iz Koprivnice i po svemu sudeći potaknuli izgradnju crkve i osnivanje župe.[6] Đurđevec je kasnije dobio još više na značaju nakon formiranja Varaždinskog generalata, odnosno Đurđevečke i Križevačke pukovnije. Tako je prije podizanja Bjelovara kao vojnog komuniteta, Đurđevec i sam bio nekoliko godina (1754. – 1758.) pukovnijsko središte u kojem je bio smješten stožer pukovnije[7]. Broj stanovnika počeo se povećavati a 1759. godine spominje se i njemačka škola u Đurđevcu. Bila je to prva rimokatolička škola na području Varaždinskoga generalata.[8] Godine 1754. Križevci su imali 78 kuća, od toga čak 49 kuća vojnih osoba, dok je Koprivnica imala četiri ulice sa 117 kuća i 40 njih na grudobranu. Oni su kao takvi jedva mogli ispunjavati funkciju gradskog središta, dok je Đurđevec još 1700. godine imao 291 kuću, a nije imao status grada.[9] Intenzivnije naseljavanje počelo je 1763. godine kada su vojne vlasti dozvolile dolazak obrtnika i trgovaca iz stranih zemalja. Već 1773. godine bilo je toliko obrtnika da su osnovali tri ceha.[10] U to vrijeme brojio je 2.387 stanovnika (1771.).[11] Đurđevec je 1871. godine dočekao razvojačenje i postupno uvođenje civilne vlasti, te postao kotarskim središtem sa kotarskim sudom. Ubrzo dolazi do razvoja gospodarstva, trgovine i obrta, razvija se mlinarska industrija, a 1909. stiže i željeznica. Godine 1890. Đurđevec je imao 6.504 stanovnika, a ako ga kao selo usporedimo s nekim hrvatskim gradovima, možemo reći da je bio najveće naselje sjeverozapadne Hrvatske, osim Varaždina (Bjelovar – 5.609, Koprivnica 5.118, Križevci – 3.358, Čakovec – 4.514, Ludbreg – 1.041, Virovitica – 6.254). Đurđevec i susjedno Virje (5.433) tada su bili dva najveća sela u Hrvatskoj. Tako je Đurđevec na razmeđu stoljeća bio na vrhuncu svojega razvoja, da bi kasnije samo stagnirao.[12]

Osim geografskog prostora za temu ovoga rada vrlo je važan i presudan lokalni govor. Hrvatski dijalektolozi đurđevečki govor ubrajaju nominalno u različite grupe, no ovdje nije toliko važno ime grupe, već područje koje grupa obuhvaća, a napose njegova obilježja. Po tome đurđevečki govor spada u podravske dijalekte kajkavskoga narječja koje pokriva teritorij od Drnja na zapadu do Podravskih Sesveta na istoku, s jedne strane omeđen rijekom Dravom a s druge Bilogorom. Podravski dijalekti specifični su po tome što se bitno razlikuju od ostalih dijalekata kajkavskoga narječja. Dijalektolozi su utvrdili njihove tri osnovne značajke; ograničenje naglaska na posljednja dva sloga, naglasak ne može stajati dalje od pretposljednjega sloga prema početku riječi, te da se kao osnova za određivanje mjesta naglaska uzima naglasna cjelina, tj. akcenatska riječ.[13]

3. UVOD

Nomen est omen (lat. ime je znak), stara je latinska uzrečica. Prema tome, svaka osoba ima svoju oznaku po kojoj se prepoznaje, ona je dio njezine osobnosti i identiteta. Samim rođenjem dijete dobiva ime od svojih roditelja koje se upisuje u dokumente i razne evidencije, i ono ga prati kroz cijeli život. Ne možemo zamisliti kakav bi metež vladao na zemlji da ljudi žive bez imena. Ono je vječno

6 CVEKAN, Paškal. *Đurđevac – kakav nije poznat*, Đurđevac 1991., 59.

7 BLAŽEKOVIĆ, Stjepan. "Prilozi za povijest Bjelovara", *Bjelovarski zbornik 91*, Bjelovar, 1991., 89.

8 CUVAJ, Antun. *Građa za povijest školstva Kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. I, Zagreb, 1910., 505.

9 KASER, Karl. *Povojačeno društvo 1754. – 1881.*, tom II, Zagreb, 1997., 105; R. HORVAT, Povijest Gjurgjevca…, 24.

10 MIHOLEK, Vladimir "Počeci organiziranog rada obrtništva na području Đurđevačke pukovnije", *Podravski zbornik 1999.*, Koprivnica, 1999., 162.

11 KRIVOŠIĆ, Stjepan. "Stanovništvo Podravine 1659. – 1859. godine", *Podravski zbornik 83*, Koprivnica, 1983., 160.

12 FELETAR, Dragutin. *Podravina – prinos poznavanju gospodarskog razvoja sjeverozapadne Hrvatske*, Koprivnica, 1973., 301.

13 MARESIĆ, Jela i MIHOLEK, Vladimir. *Opis i rječnik đurđevečkoga govora*, Đurđevac, 2011., 17.

obilježje koje ga prati kroz životno razdoblje, pa i nakon njegove smrti. Po tome se ljudi razlikuju i pamte.

Hrvatska osobna imena posebno su zanimljiva jer su nastala u specifičnim političkim i povijesnim prilikama, te na razmeđu različitih vjera, kultura i civilizacija. Ustaljena slavenska narodna imena počela su nestajati dolaskom kristijanizacije, odnosno nakon Tridentskog koncila (1545. – 1563.), kada su prevladala kršćanska svetačka imena. Ona su se zadržala sve do današnjih dana i takoreći ušla u tradiciju. Narod je u svakodnevnoj komunikaciji uglavnom koristio njihove hipokoristične tvorbe koje su preuzele ulogu neslužbenih imena i učvrstile se na margini službene uporabe. Dobar dio osobnih imena ostao je očuvan i u službenoj uporabi, ali u vidu prezimena. Ljudi su se u službenim zapisima služili temeljnim, a u svakodnevnom životu razgovornim inačicama svojega imena. Tako je bilo i u godinama poslije Drugoga svjetskog rata, jer je Đurđevec nastanjivalo uglavnom seljačko stanovništvo koje je bilo čvrsto vezano uz katoličku vjeru. U vremenima buđenja nacionalne svijesti javljale su se težnje za narodnim imenima, a u doba Hrvatskoga narodnog preporoda sredinom 19. st. uvriježio se običaj uvođenja pohrvaćenih imena (Ignac – Vatroslav, Amalija – Ljubica, Karlo – Dragutin, Emerik – Mirko, Ludovik – Ljudevit …). Budući da su godine prolazile mijenjala se i struktura stanovništva, koje se polako utapalo u sivilo političkih sistema koji su na neposredan način odvraćali ljude od vjere, a tako i od korištenja kršćanskih i narodnih imena. Sve je to zajedno s doseljenicima i utjecajem zapadnjačke kulture putem raznih medija kasnije dovelo do pojave stranih i pomodnih imena (Tamara, Melita, Nataša, Dolores, Anja, Tea, Ines, Davor, Mario, Robert, Boris, Alan, Leo…), od kojih dobar dio njih nije podložan deklinacijskim promjenama, a to ih čini ukočenima i neprilagodljivima našemu govoru. Njima treba pribrojiti i pohrvaćena imena (Jasna, Snježana, Višnja, Gordana, Ljubica, Suzana, Božidar, Slavko, Darko, Zdravko, Željko, Nenad, Dražen…). Početkom 1990-ih tijekom nacionalnog uzleta bila su sve učestalija imena iz hrvatske povijesti (Trpimir, Tomislav, Domagoj, Mislav, Krešimir...), koja su zajedno s kršćanskima istisnula strana imena. U novije vrijeme njemački, engleski, talijanski, pa i neki drugi strani jezici, također su izvori naših imena. Malograđansko shvaćanje natjeralo je mlađe generacije da udovolje pomodarskom običaju dajući djeci imena koja nemaju poveznica s našom poviješću, kulturom i tradicijom. Smatrali su to nekakvim društvenim ugledom, ili su time htjeli pokazati i svoje udvorništvo ondašnjim političkim strukturama koje su time samozatajno radile na slabljenju nacionalnog identiteta. Takav se proces obnovio nakon Domovinskog rata i nacionalne euforije, te je i sada prisutan. Danas se pak sve više okrećemo običaju davanja neobičnih imena koja čovjeka kao osobu samo nagrđuju, umjesto da budu njegovo istinsko i kulturno obilježje.[14]

4. ĐURĐEVEČKA IMENA

4.1. Metode davanje imena

U Đurđevcu je u vrijeme Vojne krajine vrijedilo kalendarsko načelo davanja imena po kojemu je dijete nakon rođenja dobilo ime po prvome nadolazećem svecu u kalendaru.[15] Mimo toga se nije običavalo davati imena jer bi to, kako se vjerovalo, djetetu donijelo nesreću. Kalendarsko načelo potvrđuje u svojoj autobiografiji Ivan Golub, teolog i pjesnik rodom iz Kalinovca: "Kakvoga si je svečeca donel, tak se bu zval."[16] Približnog je tumačenja i Miroslav Dolenec Dravski, pjesnik i etnograf, koji je zapisao da u Virju "ime djetetu može dati i svećenik, ili barem savjetuje roditelje da svome djetetu dadnu to i to ime i to prema svecu koji je po katoličkom kalendaru najbliži datumu

[14] ŠIMUNOVIĆ, Petar. *Hrvatska prezimena – podrijetlo, značenje, rasprostranjenost*, Zagreb, 1995., 21-22, 306-307, 311-312.; ŠIMUNDIĆ, Mate. *Rječnik osobnih imena*, Zagreb, 1988., x.

[15] KRIVOŠIĆ, Stjepan. "Virje II. Iz demografske povijesti đurđevačke regimente", *Podravski zbornik 87*, Koprivnica, 1987., 92.

[16] GOLUB, Ivan. *Običan čovjek*, Zagreb, 2013., 26.

rođenja djeteta".[17] Književnik Đuka Tomerlin Picok u svome tekstu o đurđevečkim imenima svjedoči slijedeće: "…moralo biti ime kak i negvomu japice (jočinomu jocu), ili pak, ako je žensko dete, po negove (jočine) mame, dok bi sakoje dalno dete (muško kak i žensko) dobilo ime po svečecu …"[18] Pregledom matičnih knjiga možemo zaključiti da je Tomerlin tek djelomično bio u pravu, zato jer je kalendarsko načelo stavio na drugo mjesto, umjesto obratno. Kalendarsko načelo je najstarije, da bi poslije roditelji (više otac nego mati) svojevoljno davali djetetu ime, ili pak po djedu, odnosno baki. Razlog tome je, kako piše Tomerlin, što su djedovi i bake nastojali da im imena ostanu "živa". Rođenje sina otac je priželjkivao više nego rođenje kćeri, jer je muško dijete osiguravalo opstojnost prezimena i ognjišta, a žensko je samo osiromašilo roditelje jer su morali osigurati potreban miraz. Zato se i govorilo ocu dok mu se rodilo žensko dijete, dȁ mu̯ bôdę lu̯mę̏ra otȉšla f pę̂č̓. Isto se odnosilo i na supružnike koji nisu mogli imati djecu. S današnjega stajališta kalendarsko načelo davanja imena uvelike je ograničavalo izbor osobnih imena. Tada to nije bilo sporno jer je bio takav običaj. Unatoč tome, taj se običaj s vremenom sve manje primjenjivao.

Ljudi tada nisu pridavali osobitu važnost danu djetetova rođenja kao danas, već danu krštenja. Prema tome, slavili su isključivo imendane. Još i danas susrećemo starije ljude koji shodno tradiciji nimalo ne drže do rođendana smatrajući ga beznačajnim, dok svoje godine starosti ne broje od dana krštenja, već od početka sljedeće kalendarske godine. Na primjer, osoba imenom Martin, koja je rođena u studenome na blagdan sv. Martina, neće reći da je, na primjer, sedamdesetu godinu navršila na Martinje, već na isteku kalendarske godine.

4.2. Nastajanje i tvorba imena

Imena kajkavskoga govornog područja nastajala su i oblikovala se u okviru svojih jezičnih idioma. Iako međusobno slična, razlikuju se po svojim glasovnim, tvorbenim i naglasnim osobinama, no te su razlike minimalne. Uzmimo za primjer neka muška imena Đurđevca i susjednoga Virja; u Đurđevcu je Đurina, u Virju Đurtan, zatim Fabijan i Habljan, Ivina i Ivajda, Jozina i Jožina, Martinek i Martinšek, Matura i Matonđa, itd.[19] Đurđevečka imena imaju svoju značajnu vrijednost jer se odražavaju u različitim tvorbenim modelima, pa tako svaka prilika ili zgoda zahtjeva određeni model. Govor đurđevečkih kajkavaca obiluje raznim deminutivima, odnosno umanjenicama *(ftič*ôk, jabočę̂ca, cvę̄tȉčę, pę̏fčęc, tęlîčka …*)* koji se odražavaju i na osobna imena. Zato ima najviše hipokoristika, koji izražavaju umiljavanje ili tepanje određenim osobama, a nešto manje onih koja prikazuju čovjeka na grub način *(*Katô*ka – Kat*ę̏na, Đu̯rôk – Đu̯rȉna*)*. Hipokoristički oblici koji se rabe kad se želi obratiti lijepoj, uglađenoj i dobroj osobi tvore se od sufiksa *–oka, –ica*, *–ok* i *–ek (Kat*ôka, Katȉca, Đu̯rôk, Đȕrę̄k*)*. Oblici imena koji se tvore od sufiksa *–oka* i *–ok* upotrebljavaju se i za krhke, slabašne i boležljive, odnosno za osobe prema kojima se osjeća sažaljenje. Nekad su bili prisutni i hipokoristici sa sufiksom *–ič*, i to uglavnom kod ženskih imena *(K*ȁtič̓, Bȁrič̓, Sȍfič̓, Trę̏zič̓*)*. Ime *M*ȁrič̓ upisano je samo jednom u župnoj matici krštenih (23. veljače 1763.). Danas se ovi oblici imena više ne koriste. Za pejorativne oblike imena koji označavaju sve čovjekove negativne osobine, kao i za imena koja se koriste u naletu srdžbe ili ljutnje na koga, koristi se sufiks *–ena* i *–ina (Kat*ę̏na, Đu̯rȉna*)*. Ako se pojedinoj osobi obraća s neutralnog stajališta, ili se nastoji nikome se ne zamjeriti, koriste se slijedeći oblici imena: *Đû*ra, Štę̂fo, Kâta, Jâna … Brojni hipokoristici zapravo su prisutni u svim hrvatskim govorima, o čemu piše Petar Šimunović u svojim djelima.[20]

Današnja moderna imena također se prilagođavaju izgovoru i naglascima đurđevečkoga kajkavskog govora, pa se u svakodnevnoj komunikaciji ne koriste službena imena, već imena u vidu demi-

---

17 DOLENEC DRAVSKI, M. "Mali virovski…", 38.

18 TOMERLIN PICOK, Đuka. *Živlejne v (naj)starešem Gjurgjevcu*, Đurđevac, 1989., 63.

19 Autor u tekstu govori prvenstveno o imenima Virja i virovskih konaka uspoređujući ih s imenima okolnih mjesta, pa i Đurđevca. Iz teksta je vidljiva velika sličnost podravskih imena, ali i one male neznatne razlike. DOLENEC DRAVSKI, Miroslav. "Mali virovski …, 38-40.

20 ŠIMUNOVIĆ, Petar. *Hrvatska prezimena*, Zagreb, 2206., 28.

nutiva i augmentativa: Božidar (Bôžo, Bȍžẹk, Božïna), Slavko (Slȁvẹk, Slavïna, Slâvę), Vladimir (Vlädẹk, Vladïca, Vladïna), Miroslav (Mïrẹk, Mirïna), Zdravko (Zdrȁfkẹc, Zdrafkïna), Darko (Dȁrkẹc, Darkïna), Željko (Žẹ̑lko, Žẹ̑lkẹc, Žẹlkïna), Rok (Rokïna, Rȍkić), Ljubica (Lû̯ba, Lu̯bïca, Lu̯bẹ̑na), Slavica (Slavïca, Slâva, Slavẹ̑na), Vesna (Vęsnïca, Vęsnẹ̑na), Nada (Nādïca, Nadẹ̑na), Viktorija (Viktôra), itd.

5. IMENA U POVIJESNIM IZVORIMA

5.1. Imena u popisima plaćenih krajiških vojnika iz 1577. i 1630. godine

Đurđevečko naselje počelo se formirati uz istoimenu utvrdu oko 1547. godine kada đurđevečko vlastelinstvo preuzima kraljevsko-ugarska dvorska komora koja je u sva pogranična područja, pa i u đurđevečku utvrdu, poslala svoju vojsku radi obrane od Osmanlija.[21] Vojska je tu zatekao manji broj izbjeglica, a pomalo počinju pristizati i drugi doseljenici neophodni za funkcioniranje utvrde i samoga naselja. Naposlijetku dolaze obrtnici i trgovci. Nakon dolaska vojnika razne vojne komisije ubrzo su počele obilaziti pogranične utvrde i naselja kako bi obavile smotre vojnih posada i utvrdile obrambeno stanje utvrda. Tom prilikom obavile su i popis plaćenih vojnika. Tako iz popisa iz 1577. i 1630. godine doznajemo i imena spomenutih vojnika. U prvom popisu od ukupno 72 vojnika 27 je stranih i 45 domaćih. Jasno je da su to većinom bili hrvatski vojnici (Blasch od Poda, Juriza od Khriseuaz, Matеasch Bogdanitsch, Miculla Horwatt, Andrasch od Crapine, Petritsch od Winize, Pether od Sabokha, Matеasch od Semouaz, Jantschy od Balowara, Miculla od Copriunize, Andrasch od Khuschtscherouza, Blasch od Nouakhou, Mihall Khottalouitsch, Blaschkho Ywtschitsch…). Imena Blaž, Jurica, Matejaš, Mikula, Andraš, Blaško i druga, potvrđuju nam da su ti vojnici porijeklom iz kajkavskoga govornog područja. Strane vojnike isto odaju i imena i prezimena (Hannsen Kheller, Wolff Scheiber, Niclaß Prethaller, Christoff Poschner, Josepff Fridrich, Petter Falkg, Sigmunt Perger, Janntschy od Wizwara…).[22]

Popis iz 1630. godine obuhvatio je 114 vojnika; 13 je neimenovano, dvadesetak je stranaca, dok su ostali iz hrvatskih kajkavskih krajeva. Ovaj popis također potvrđuje većinu hrvatskih vojnika. Njih je sada zapravo puno više, dok su stranci, koji su bili zapovjedno osoblje, ostali u približno jednakom broju. Hrvatski su vojnici pristigli iz istih hrvatskih krajeva kao i prethodni (Päffkho Coppronsey, Thomass Semerey, Stephann Potroschkho, Mathe od Copprinze, Mattockh od Megiamora, Matthiasch od Wistrize, Michokh od Mlätte, Peter od Orehouez, Bläsch od Topplize, Juran od Jurioffza, Mathee od Sägreba, Matthiasch Heyduckh, Thomasch od Ibanitsch, Mihockh Dominianitsch…). Imena ostalih hrvatskih vojnika (Blasius Mramoritsch, Georg Spischitsch, Ibann od Verboffza, Janckho od Carloffzo, Martin Bläsetitsch, Nicola od Khrauarßkhy, Martin Khovätschitsch, Gregor Schukha, Marco Ibann od Saue, Nicola od Khrauarßkhy, Jacob od Waraßdinna…) nisu kajkavizirana, premda je očito da su došla iz istih krajeva.[23]

5.2. Imena u zapisniku kanonske vizitacije komarničkoga arhiđakona iz 1700. godine

Prva imena i prezimena đurđevečkih žitelja zapisana su u izvještaju kanonske vizitacije župe Blažene Djevice Marije od Navještenja u Đurđevcu iz 1659. godine u kojem kanonik Andrija Vinković opisuje smještaj crkvenog "grunta". Kanonik pojašnjava da se pojedine župnikove oranice nalaze uz privatne posjede. Njihovi vlasnici bili si Matej Posavčić, Nikola Fagoš, Blaž Jakupić, Stjepan Zigo-

[21] PAVLEŠ, R. *Koprivničko...*, 197.; HORVAT, R. *Povijest. ..*, 8.

[22] Muster lista, 1577: Steiermärkisches Landesarchiv , Laa A. Antiquum XIV Militaria, 1577-VIII-24-Warasdin, www.ffzg.unizg.hr/pov/zavod/demografija/?q=node/3 (posjet 25. 12. 2013.)

[23] Muster lista, 1630: Steiermärkisches Landesarchiv , Laa A. Antiquum XIV Militaria, 1630, No. 28, www.ffzg.unizg.hr/pov/zavod/demografija/?q=node/3 (posjet 25. 12. 2013.)

tlija, Đuro Kosmaš, Ivan Herdoš, Jakov Ščuka i drugi.[24] Pojedini Đurđevčani spominju se i u kasnijim izvještajima. Za nas su značajniji popisi obveznika podavanja (kućedomaćina) župnicima u kojima su zabilježeni narodni oblici imena koji su se rabili u svakodnevnom životu. Tako su u zapisniku kanonskog izvještaja đelekovečke župe iz 1659. godine zabilježena slijedeća imena, na primjer: Štefan, Andraš, Đurek, Matok, Pavel, Peter, Jaga, Lovrek, i Jana. Ova imena, kao i niz drugih, nalaze se i u izvještajima župa Hlebine, Ivanec, Molve, Virje, Peteranec i drugih podravskih župa.[25] U Novigradu takva imena Blaž Mađer smješta pod kraj XVIII. stoljeća[26], dok se u Koprivnici imena Đurok, Lovrenc, Andraš i Pavel spominju u pravilima čizmarskog ceha iz 1681. godine.[27] Uglavnom, možemo reći da su spomenuta imena bila prisutna u ovome dijelu Podravine i prije XVII. stoljeća, pa tako i u Đurđevcu. Ne smijemo zaboraviti da su imena dolazila u Podravinu sa zapada (Zagorje, Prigorje, Međimurje), a u manjem broju i sa sjevera (Mađarska), zajedno s pridošlim doseljenicima kajkavskoga govornog područja koji su naseljavali teritorij opustošen od strane Osmanlija. Stoga nimalo ne čudi sličnost đurđevečkih imena s imena tog prostora.

Najstarija đurđevečka imena nalaze su u zapisniku kanonske vizitacije iz 1700. godine, kada je kanonik Toma Augustić, komarnički arhiđakon, pohodio svoje župe (Slika 1.). U izvještaju je osim opisa stanja župe imenom i prezimenom popisao i sve obveznike podavanja. On je u stvari upisao uporabne inačice imena koje su tada korištene u Đurđevcu. Bilo bi za očekivali da bi to prije učinio župnik u matičnim knjigama, no on se morao držati pravila i pisati na latinskome, a vizitator si je tu dao malo slobode. U konačnici, upisao je vjerojatno onako kako mu je govorio župnik. Imena popisanih obveznika podavanja su slijedeća: Ana *(Anna, Janna, Janicza),* Andrija *(Andras, Andrasina),* Baltazar, Bolto *(Boltek),* Barbara *(Barussa),* Benedikt *(Benchak),* Blaž *(Blas),* Danijel *(Daniel),* Doroteja *(Dora),* Elizabeta *(Jalsa, Jalsena),* Fabijan *(Habjan),* Franjo *(Ferenz, Frayno),* Grgur *(Gergo, Gregur),* Ištok *(Istok),* Ivan *(Ivan, Ivok, Ivanek, Ivecz, Ivanecz, Jan),* Jakov *(Jakup),* Janko *(Janko)*, Jelena *(Jela*, *Jeloka),* Đuro *(Gyurok, Gyurina, Gyuka, Georg, Gyuricza, Gyuro, Gyurek),* Katarina *(Katha, Katta, Katussa),* Kristofor *(Kristo),* Lovro *(Lovrencz),* Luka *(Lukina, Lukach),* Manda *(Manda)*, Marija *(Mara, Maroka),* Marko *(Marko)*, Martin *(Martin, Martinek),* Matija *(Matura, Matthos, Mathissa, Mattok, Mathog, Matte, Matto, Mattan, Mattho, Matheas),* Mijo *(Miho, Miko, Mihaly, Mihok, Mihalin, Mihina),* Pavao *(Pavko, Pavicza, Pavissa, Pavssa, Pavo, Pavok, Pavel),* Petar *(Peter, Petrissa),* Šimun *(Simun, Simon, Simek),* Stanko *(Sztanko),* Stjepan *(Stephanecz, Steff, Stephan, Steph, Istvan),* Tomo *(Tomissa, Thomas, Thomo, Thomicza),* Urban *(Vrban)* i Vid (*Vidak)*, Vuk *(Vokek)*.[28] Inačice imena, kao što su na primjer, *Baruša, Katuša, Matiša, Paviša* i *Tomiša,* u kasnijim pisanim izvorima nisu zabilježena, osim *Katuše*, koja se spominje u matici krštenih 9. srpnja 1760. godine. Takva imena trajno su se zadržala, ali u vidu prezimena (Benčak, Blažok, Imbriša, Matiša, Mihalin, Paviša, Štefanec, Tomica, Vidak …), a u različitim prezimenskim oblicima i dobar dio drugih imena.[29]

5.3. Imena u crkvenim matičnim knjigama krštenih župe Blažene Djevice Marije od Navještenja u Đurđevcu (1741. – 1796.)

Stare matične knjige pisane su latinskim jezikom, pa tako imamo i latinizirana osobna imena. Latinski se u maticama zadržao sve do 1848. godine, kada ga zamjenjuje hrvatski. Tek tada u maticama vidimo kakva su bila imena kojima se narod služio. Trajalo je to nakratko do 1858., da bi se

[24] HORVAT, R. *Povijest Gjurgjevca…,* 15.

[25] HORVAT, Rudolf. *Hrvatska prošlost*, Zagreb, 1941., 13, 21, 26, 65, 84-85.

[26] MAĐER, Blaž. *Časti i dobru zavičaja*, Zagreb, 1992., 207.

[27] JURDANA, Ela. "Pravila koprivničkog čizmarskog ceha iz 1673. godine", *Podravski zbornik 96*, Koprivnica, 1996., 80-81.

[28] Nadbiskupski arhiv u Zagrebu (NAZ), Kononske vizitacije Komarničkog arhiđakonata, Prot. 91-III

[29] Stari Hlebinčani nekad su davali slijedeća imena: Jendrusa, Janusa, Katusa, Barusa. HEGEDUŠIĆ-SOČEV, Martin. "Naseljavanje i razvitak Lebin", *Hlebine u srcu – hlebinski almanah 2*, Hlebine, 1996., 367.

hrvatski jezik ponovno vratio 1878. godine. U početku je u maticama prisutan narativni model upisivanja, koji je ovisio o slobodnoj volji upisivača. Obično je prvo upisan datum krštenja, ili pak mjesto gdje je dijete rođeno. Zatim slijedi krsno ime djeteta i je li ono zakonito ili nezakonito. Bilo je slučajeva kada ime djeteta nije bilo upisano. Umjesto imena navedeno je samo *proles* (dijete), *filius* (sin) ili *filia* (kćer). Nadalje je upisano ime i prezime roditelja, ali je i tu bilo odmaka od pravila jer je u dosta slučajeva evidentiran samo otac. U većini slučajeva majka je upisana pod muževim prezimenom, rijeđe pod djevojačkim. Prva matica krštenih u kojoj se primijenio tablični model upisivanja datira iz prve polovice XIX. godine[30]. Upisivači su tada morali popunjavati postojeće rubrike s podatcima koje dotad nisu unosili, a to su imena krsnih kumova, ime svećenika koji je krstio dotično dijete i drugo (datum rođenja, zanimanje roditelja, vjera, mjesto stanovanja, kućni broj i župa…).[31]

Matične knjige[32] đurđevečke župe ponajbolje daju uvid u osobna imena. Detaljnije ćemo se osvrnuti na dvije najstarije sačuvane matice krštenih (1741. – 1769., 1770. – 1796.) koje obuhvaćaju približno jednak broj godina (oko 25 godina). U prvoj knjizi nedostaju 1750. i 1751. godina (upisan je samo prosinac), a u drugoj veći dio 1770. (upisana je od listopada do prosinca) i 1795. godine (upisana je od siječnja do travnja). Nažalost, za nekoliko desetaka upisane krštene djece nisu navedena imena, nego samo *filius* (sin) ili *filia* (kćer), ili je pak pokoje ime bilo nečitko, što nije bitno utjecalo na konačni rezultat istraživanja. Nakon prebrojavanja imena vidljivo je da su najčešća muška imena: *Ioannes, Josephus, Georgius, Mathias, Matheus, Martinus, Michael, Petrus, Stephanus, Andreas, Jacobus, Franciscus, Thomas, Nicolaus, Ignatius, Marcus, Laurentius, Antonius,* i tako dalje, te ženska *Anna, Maria, Barbara, Catharina, Dorothea, Theresia, Rosalia, Cecilia, Margaretha, Josepha, Ioanna, Clara, Elisabetha,* i tako dalje (vidi Tablice 1. i 2.). Budući da su u maticama imena i prezimena latinizirana, nailazimo na veoma malen broj upisanih narodnih imena. To možemo zahvaliti pojedinim upisivačima koji su prekršili pravilo i upisali pokoje narodno ime. Ime Marija upisivano je u nekoliko latiniziranih inačica *(Maria, Mariana, Margaretha, Margaritha, Mara)*, isto kao i ime Katarina *(Catharina, Chatarina, Catharena)*. Kod prebrojavanja određeni problem stvaralo je utvrđivanje imena Margareta, jer latinizirana inačica *Margaretha,* inače najbrojnija, uglavnom odgovara imenu Marija, ali i imenu Margareta, prema blagdanu Margarete djevice (28. I.) i Margarete kraljice (10. VI.). Prema već navedenome kalendarskom načelu davanja imena donekle je moguće odrediti brojnost imena Margareta. Ne može se tvrditi da je broj posve točan, vjerojatno je i manji, ali nam barem približno može ukazati na udio imena Margareta među ostalim ženskim imenima. Zapravo, to je najveći mogući broj toga imena. Imena *Mathias* (Matija) i *Matheus, Mathous* (Matej) odnose se na dva sveca, a budući da su imena veoma slična, uvrštena su pod zajedničko ime Matija, koje je puno više zastupljenije od imena Matej. Drugi razlog poistovjećivanja ta dva imena je taj što je nemali broj puta bilo nemoguće pročitati o kojemu se imenu radi. Slično je i u slijedećoj matici krštenih (1797. – 1823.), u kojoj su sami zapisivači često znali za istog roditelja jednom napisati *Mathias* a drugi put *Matheus* ili *Mathous*. Od zanimljivih detalja iz matica krštenih valja izdvojiti zabilježene domaće inačice narodnih imena *(Gyurok, Mathok, Mihok, Ivok, Cathoka, Mikula, Baroka, Maroka, Pavlok, Doroka)* iz siječnja 1756. godine (Slika 2.), koje je upisao jedan od kapelana, kao i *Janna* i *Jalsabeta* iz 1763. godine. To su jedini slučajevi zabilježeni u prvoj matici. U drugoj pak češće se susreću kraće inačice imena; *Dora, Mara, Bara, Janna, Rosa*, kao i inačica *Katharena*. To je dokaz da se upisivači nisu striktno držao pravila, već su razmišljali i pisali na narodnom jeziku. Što se tiče udvojenih imena,

[30] Matica nije sačuvana pa se nezna točna godina.

[31] CIK, Nikola. "Crkvene matične knjige kao izvor za povijesna istraživanja, na primjeru župe Đurđevac, rukopis.

[32] Za potrebe ovoga rada korištene su matične knjige koje obuhvaćaju period od 1741. do 1900. godine. Dvije knjige (1832. – 1858. i 1863. – 1871.) nedostaju, dok su pojedine oštećene od vlage ili je rukopis blijed. Budući da se knjige čuvaju u župnom uredu njihovo iščitavanje na licu mjesta oduzelo bi podosta vremena. Stoga je njihova dostupnost na internetu uvelike olakšala istraživanje. https://familysearch.org/search/image/indeks#uri=https%3A%2F%Ffamilysearch.org%2Frecords%2Fwaypoint%2FMM5K-GGH%3An1167353952%3Fcc%3D2040054 (posjet 1. 12. 2012. – 15. 9. 2013.), dalje: https:// familysearch.org

ona se u maticama spominju svega nekoliko desetaka puta, i to uglavnom kod djece časnika i obrtnika, a veoma rijetko kod običnog puka koji nije imao navadu davati takva imena (Ana Marija, Marija Ana, Marta Magdalena, Agnezija Margareta …).

5.3.1. Čestotnost osobnih imena u crkvenim matičnim knjigama rođenih na primjeru Đurđevca i Kalinovca[33]

Čestotnost imena uvelike je ovisila o dva čimbenika; sezonskom kretanju začeća, odnosno rođenja, te kalendarskom načelu davanja imena. Prema radu Stjepana Krivošića o demografskoj analizi susjednoga Virja i drugih obližnjih naselja tadašnje đurđevečke krajiške pukovnije, do začeća je dolazilo najčešće u periodu od prosinca do srpnja, odnosno rođenja od rujna do ožujka, kad su muškarci bili najmanje opterećeni radom na gruntu i vojnim obvezama, a žene imale najviše vremena za brigu oko novorođenčadi.[34] Uslijed toga, najviše je bilo nadjenuto onih svetačkih imena koja su se nalazila u kalendaru u periodu od rujna do ožujka. Pregledom ovih dviju matica dade se zaključiti da je isto pravilo vrijedilo i za Đurđevec.

U priloženim tablicama očito je da su najčešća đurđevečka imena bila Ivan, Josip, Matija, Đuro, Martin i Mijo, te Ana, Marija, Katarina, Barbara i Doroteja. Ovi se podatci također poklapaju s Krivošićevim radom. Spomenuta muška imena činila su u prvom istraživačkom razdoblju 81,84 % svih muških imena, a ženska čak 92,37 % svih ženskih imena. U upotrebi je bilo 31 muško i 25 ženskih imena. U drugom istraživačkom razdoblju muških je imena bilo za šest više a ženskih za samo jedno, dok je udio navedenih muških imena u ovome razdoblju smanjen na 71,28 a ženskih na 80,38 %. Bilo bi za očekivati da je postotak imena Đuro ovisio o sv. Jurju, po kojem je Đurđevec dobio ime, no to nije tako jer je on približno jednak i u susjednom Kalinovcu, gdje bi pak bilo za očekivati da je velik postotak imena Luka, budući da su mu mještani posvetili svoju kapelu. Ni to ne stoji jer je u obje matične knjige zabilježen veoma mali postotak tog imena, jednako kao i u Đurđevcu. To je dokaz da se u to vrijeme imena ipak nisu davala prema mjesnome zaštitniku ili kako je kome bila volja, već prema pravilima koja su prije navedena (vidi Tablica 3. i 4.). Najveći rast broja muških đurđevečkih imena zabilježen je kod imena Emerik (s 1 na 17), Bolto (s 4 na 21) i Stjepan (sa 78 na 142), a kod ženskih Rozalija (s 9 na 63), Jela (sa 6 na 44) i Magdalena (sa 7 na 28). Znatan pad broja muških imena dogodio se kod imena Nikola (s 11 na 2), Mijo (sa 206 na 97) i Ivan (sa 297 na 174), a kod ženskih kod imena Marija (sa 283 na 126). Budući da je broj ženskih imena u obje matične knjige jednak, smanjenje brojnosti ime Marija dogodilo se nauštrb rastu imena Helena, Magdalena i Rozalija. U najmanjem broju zabilježena su imena (po jedno) uglavnom djece stranih krajiških vojnika i časnika (Sebastijan, Alojz, Gabrijel, Lazar, Kristofor, Rok, Fridrik, Leander, Gašpar i Inoćent, te Antonija, Apolonija, Agneza, Judita i Kristina). Domicilno stanovništvo pomalo je preuzimalo i takva imena, ali ne u većem broju. Budući da je broj ženskih imena u odnosu na muška bio znatno manji, strana ženska imena više su bila prihvaćana kod domaćega puka nego muška. Tako je ime Marta povećano s jednog na 14, Julijana s jednog na 8, Veronika s jednog na 7, a Viktorija se pojavila kao novo ime (8), dok se kod muških imena, kao što je već navedeno, jedino povećalo ime Emerik. Pojedinih pak imena nije dugo bilo prisutno među krštenom djecom. Tako prva matica krštenih (1741. – 1770.) uopće nije zabilježila ime Vinko, Marko i Lovro, da bi prvi put bila zapisana tek 1780., 1775., odnosno 1776. godine. Usporedimo li pak postotak osobnih imena u Đurđevcu s onima u susjednom Kalinovcu, možemo zaključiti da je on približno jednak u oba naselja, i da su tada postojeća pravila i običaji davanja imena bili jednaki. Vjerojatno bi usporedbom statističkih podataka drugih susjednih župa došli do istoga zaključka. U Kalinovcu su strana imena izostala jer u selu nije bilo toliko stranaca čija bi imena imala jači utjecaj. Nije ni čudo, jer su izostala i neka domaća (Rozalija, Terezija, Franjo, Baltazar), koja nisu uopće zabilježena do 1769. godine. Tako su u Kalinovcu u prvome istraživačkom razdoblju zabilježena 22 muška imena i deset ženskih, a u drugome 31 muško i 17 ženskih imena.

---

33 Kalinovec je selo pokraj Đurđevca, a do 1881. godine bio je u sastavu župe sv. Jurja u Đurđevcu.

34 KRIVOŠIĆ, S. "Iz demografske povijesti …", 95.

5.4. Imena u crkvenim matičnim knjigama krštenih župe Blažene Djevice Marije od Navještenja / sv. Jurja mučenika u Đurđevcu i u ostalim povijesnim izvorima (XIX. stoljeće)

Osim u maticama krštenih, osobna imena mogu se nadalje pratiti i u pomoćnim matičnim knjigama, Stališu duša (Status animarum) i Knjizi doseljenika (Liber extraneorum), te imenicima Prve obrtničke zadruge u Đurđevcu[35]. Stališ duša zapravo ne donosi nove podatke, ali u pojedinim slučajevima olakšava uvid jer su postojeći podatci iz matica razvrstani po obiteljima, odnosno kućnim brojevima. Obrtnički pak imenici potvrđuju osobe iz matičnih knjiga, ali se upisivači u njima nisu uvijek služiti službenim imenima, već i narodnim inačicama.

O tome kakva je imena donijelo XIX. stoljeće trebalo bi reći treće istraživačko razdoblje, ali zbog loše očuvanosti matične knjige rođenih ono nije cjelovito. Budući da je od 1832. godine prisutan vremenski diskontinuitet sve do 1871. godine, poslužit ćemo se razdobljem od 1801. do 1831. godine onoliko koliko nam ono omogućuje. U ovome razdoblju Đurđevčani su se najviše služili imenima Josip, Ivan, Stjepan, Đuro, Matija, Martin i Petar. Ostala imena iz prethodnoga razdoblja također su korištena, ali u daleko manjem broju. To se odnosi na čak 13 imena (Pavao, Tomo, Jakov, Marko, Ignac, Antun, Šimun, Lovro, Luka, Adam, Vid, Vjenceslav) kojih je zabilježeno manje nego u prethodnome razdoblju (manje od deset puta). Zanimljivo je da sada čak devet prezimena nedostaje (Alojz, Emerik, Fabijan, Valent, Vinko, Grgur, Stanko, Lazar, Gabrijel), ali se pojavilo isto toliko novih, mahom stranih (Hernand, Maksimilijan, Benedikt, Bartol, Rudolf, Adolf, Karlo, Ludovik, Eduard). Najveći rast zabilježilo je ima Bolto, s 21 na 142. Kod ženskih imena nije došlo do tolikih promjena. Treba istaknuti da u odnosu na prethodno razdoblje nisu zabilježena imena Agneza, Antonija, Uršula i Regina, ali su se pojavila nova: Brigita, Suzana, Franciska, Karolina i Alojzija (3 puta). Imenu Rozalija broj se povećao više nego dvostruko, sa 63 na 170.

Tek od 1878. godine, kada se upisivači prestaju služiti latinskim jezikom, možemo kontinuirano pratiti narodne inačice svetačkih i ostalih imena, ali se još uvijek mjestimice može naići na pokoja latinizirana imena koja su se omakla upisivaču. Pregledom ostalih matica krštenih primjetno je da se od početka XIX. stoljeća kalendarsko načelo pomalo zanemaruje, a imena određuju prema vlastitome nahođenju, premda se ovdje statistika ne bi bitno promijenila jer su spomenuta imena ostala i dalje "popularna", samo što su si roditelji dali slobodu davanja imena, pa su, na primjer, ime Đuro mogli nadjenuti prije i poslije blagdana sv. Jurja. U prethodnom poglavlju utvrđeno je da su u najstarijim maticama krštenih najviše prisutne narodne inačice imena, odnosno hipokoristici (Đurôk, Ivôk, Štefôk…). U ovim maticama nailazimo na nove inačice imena, a ponajviše novije varijante hipokorisitika i pokraćenih oblika. Ako ne računamo klasične inačice imena (Josip, Franjo, Ivan, Mijo, Katarina, Cecilija, Marija, Ana…), to su slijedeća: Ivica, Ivo, Jozo, Miško, Mihalj, Ignacij, Boltek, Mato, Mara, Marica, Anka, Bara, Cila, Treza, Dora, Dorica, Jelka, Janica, Katica, Evica, Jalžica, itd. Takva su se imena zadržala i u XX. stoljeću. Tako na primjer, ime Ivica susrećemo već 1893. (rođ. Ivica Raknić, kbr. 11), ime Anka 1889. (Anka Kovačić, kbr. 8) i ime Jelka također 1889. godine (Jelka Jakupović, kbr. 151). Od rijeđih imena zabilježeno je ime *Imbrij* (Imbro, Imbra – kajkavizirana inačica imena Emerik) koje je danas skoro nestalo u ovome obliku, ali je u maticama prisutno kao ime Mirko. U obrtničkim imenicima evidentirane su dvije osobe toga imena; Imbro Šorman i Imbro Škripec, a u knjizi doseljenih oba su upisani kao Mirko. Ime Andrija pojavljuje se u obrtničkim imenicima napisano kao Androk ili Jandrok, oba očito pod mađarskim utjecajem. Primjer tome je Andro Horvat, kovački majstor iz Vizvara, koji je doselio iz Mađarske i tu se nastanio oženivši 1887. godine domaću djevojku Anu Fuček. Međutim, u knjizi Stališ duša (kbr. 465) on je upisan kao Andrija. Utjecaj mađarskoga vidi se i kod nekih drugih imena koja i danas koristimo: Ẹržïka (Elizabeta), Jöška (Josip), Pïšta (Stjepan), Židôr (Izidor). Ime Stjepan, bilo je pak više pod njemačkim utjecajem, pa u maticama i kod

[35] Postoje dva imenika koji obuhvačaju period od 1866. do 1945. godine. Podatci za potrebe ovoga rada izvađeni su dok su imenici još bili u posjedu autora. Sada se čuvaju u Državnom arhivu u Bjelovaru.

ispitanika susrećemo razne varijante imena: Štefok, Štefan, Štefo, Štef i slična, od kojih su Štefan i Štefo postala službena i nalazimo ih u maticama i imenicima.

5.5. Imena u narodnim napjevima

Osim spomenutih izvora i dokumenata razne inačice imena nalazimo i u zapisima narodnih napjeva koji potječu iz krajiških vremena. U pjesmama"*Ženio se mlad Mihalju*" i "*Trgala sam granu, granu*"[36] susrećemo ime Mihalj (Miško, Miškica), Jana (Janica) je opjevana u pjesmama "*Sve su divojke na žarkom kresu*"[37], "*Majka Janico Turkom obečala*"[38], "*Prevaril je Ivo Janu*"[39], "*Lep nam Ivo kres nalaže*"[40] i "*Šuma plava i zelena trava...*"[41], o Mari se pjeva u pjesmama "*Devet braca i sestra Mara*"[42] "*Crleno cvetje i modro*"[43], o Magdaleni (Mandalena) u "*Dva se draga zaobleguvali*"[44], Štefo se spominje u pjesmi "*Igraj kolo*", Marko u "*Divojka ti prevare činila*"[45], a Tomaš u pjesmi "*Maček sedi na peči*"[46]. Vrlo je zanimljiva pjesma"*Sve krščanstvo je veselo*"[47], koju su pjevali božićni čestitari, a u kojoj su prisutna mnoga imena: Ivo, Blaž, Andrija, Mato, Kata, Frano, Đuro, Jaga, Maga, Jožef, Matok, Nikola, Gašpar i Dora. U sličnoj čestitarskoj pjesmi "*Stani gore, Štefina*"[48] spominje se pak ime Stjepan (Štefina). U pjesmama "*Njihala se Katalena*"[49], "*Ivo Senjanin prevario Katalenu*"[50] i "*Kolo vodi Katalena*"[51] nalazimo ime Katalena, rijetku inačicu imena Katarina, koje je također izumrlo. Prva pjesma zabilježena je u Novome Virju, a ostale dvije u Virju. Da je spomenuto ime bilo prisutno i u ostalim kajkavskim krajevima svjedoči nam napjev "*Katalena izbavila dragog*"[52], zabilježena u Belici u Međimurju. Danas nas na to ime podsjećaju samo dva obližnja sela – Sirova i Suha Katalena. Slično ime, Katarena, nalazimo u napjevu "*Mi smo sinoć kresuvali*"[53], kojeg su nekad izvodile ladarice u Đurđevcu.

6. NEKE DRUGE ZNAČAJKE ĐURĐEVEČKIH IMENA

O ženskim imenima nemamo toliko svjedočanstava o promjenama u njihovoj nomenklaturi jer su ona vrlo rijetko bila upisivana u drugim dokumentima i ispravama, osim u župnim matičnim knjigama. Krajem XIX. stoljeća mnoge žene nisu imale osobne isprave jer im nisu bile ni potrebne. Posjedovale su ih tek one koje su morale putovati, a takvih je bilo veoma malo. Ženska osobna imena također su se koristila u tradicionalnoj varijanti kao i muška (Janôka, Barôka, Katôka…). Ženskim su osobama nadijevali imena i prema starosti spomenute osobe. Na primjer, ime Marija; dok je osoba

---

36 JANAČEK-KUČINIĆ, Smiljka. *Zemlje podravske glas*, Đurđevac, 1985., 130

37 Isto, 69.

38 ŽIDOVEC, Franjo. "Hrvatske narodne popijevke iz Đurđevca", *Kaj*, god. II, br. 6, Zagreb, lipanj 1969., 37.

39 Isto, 38.

40 Isto, 34.

41 Isto, 30.

42 Isto, 34-35.

43 JANAČEK-KUČINIĆ, S. *Zemlje podravske* …, 91.

44 Isto, 111.

45 Hrvatske narodne pjesme - kajkavske, ur. Vinko Žganec, Zagreb, 1950., 78.

46 JANAČEK-KUČINIĆ, S. *Zemlje podravske* …, 121.

47 ŽIDOVEC, F. "Hrvatske narodne…", 40.

48 JANAČEK-KUČINIĆ, S. *Zemlje podravske* …, 54.

49 Isto, 87-88.

50 Hrvatske narodne …, 451-453.

51 Isto, 59.

52 Hrvatske narodne pjesme …, 318.

53 Isto, 65.

mlada, bila je Marïca, a dok je bila stara zvali su ju Mȁra ili Marę̑na, no ne i uvijek. Mnoga nekadašnja uobičajena ženska imena danas su vrlo rijetka ili su nestala, kao i neka muška: Agata (Jagâta, Jâga, Jagę̑na, Jagïca), Agneza (Nę̑ža), Amalija (Malčïka), Cecilija (Cîla, Cilôka), Rozalija (Rôza, Rozôka, Rozę̑na), Manda, Ljudevit (Lȗjo, Lȕdva, Lȕjči, Lȕjčęk), Rudolf (Rȕdi, Rudïna, Rȕdęk), Šimun (Šimïna, Šimôk, Šïmęk), Sebastijan, Bartol, Gašpar, itd.

Nadalje, treba skrenuti pozornost i na brojne patronime, odnosno prezimena s antroponimskom osnovom.[54] Brojna su đurđevečka prezimena nastala od muških imena: Juraj *(Juriša, Jurković, Juranić, Juri, Jurišić, Đuroci, Đuraden, Đurišević, Đureš)*, Mihael *(Mihinić, Mihaljević, Mihaljev, Mihalic, Mihalin, Mihalić, Mihokšić, Miholek)*, Andrija *(Jendren, Jendrašic, Jendrić, Jendrijev, Jendruša)*, Stjepan *(Štefanec, Štefanić, Štefanov, Štefec, Štefinec, Štefoković, Štefša, Ištvanić)*, Pavao *(Pavec, Pavković, Pavleković, Pavin, Paviša, Pavlović)*, Franjo *(Franjo, Franković, Frančina, Ferenčić)*, Šimun *(Šimunić, Šimunović, Šimunic, Šimonji)*, Petar (*Petrinić, Petrović, Petric, Peroković, Pejić)*, Martin *(Martinčić, Martinašic, Martinković, Martonja)*, Grgur *(Gregar, Grganja, Grgesa, Grgiček), Josip (Jozek)*, Mato *(Matanec, Matejak, Matišev, Matiša, Matkov, Matočec, Matosović, Matošiček)*, Nikola *(Mikuldaš, Nikša, Miklić)*, Toma *(Tomašen, Tomec, Tomica, Tomašek)*… Ima i metronima, prezimena nastalih od ženskih imena, doduše znatno manje: Marija *(Marić, Marenić, Marekić)*, Barbara *(Barkić, Barenčić, Barusić, Baruša)*, Magdalena *(Magdić, Mandić)*, Doroteja *(Dorčec, Dokić)*, Jela *(Jelkec)*, Agata *(Jagatić)*, Kata *(Katulić)*, Elizabeta *(Jalžabetić)*…[55]

Od novijih imena potrebno je spomenuti jedno ime koje je značajno za Podravinu, a danas je najprisutnije na đurđevečkom području. Ono je rijedak primjer koji nam ukazuje kako je nastalo novo ime. Da bi još bolje dočarao bogatstvo govora, maštovitost i spretnost, čovjek je kombinacijom dvaju imena stvorio posve novo ime – Marijânka, koje je trebalo poslužiti kao zamjena imenu Marija, danas vrlo brojnome u kalendaru. Ono je po svemu nastalo kao izvedenica od imena Marija ili Marijana, ili je pak složenica imena Marija i Ana. Ime se pojavilo otprilike pedesetih godina prošloga stoljeća i bilo je popularno sve do kraja sedamdesetih. Ime Marijanka zabilježeno je i prije, ali samo jednom, i to u matici krštenih 15. travnja 1756. godine, gdje se *Marianka Mikulicheva* spominje kao majka novorođenog Josipa. Ovu inačicu upisivač je vjerojatno izveo kao hipokoristik imena *Mariana*, latinskog oblika imena Marija.

7. ĐURĐEVEČKI NADIMCI (ŠPICNÂMę)

Nadimci, kao antroponimijska kategorija, svoje podrijetlo vuku još iz pretprezimenskoga doba kada su pridruživani osobnom imenu da bi identifikacija osobe bila preciznija. Oni se pridružuju i samoj osobi da bi se formom i sadržajem naglasile njezine bitne značajke. Te značajke mogu biti mane i odlike pojedine osobe uobličene u specifičnome imenu. Nadimci nastaju u posebnim uvjetima u međusobnom druženju, kada pojedinci posegnu za jednom riječju kojom će obilježiti bližnjega. Ta riječ je zapravo jedna od čovjekovih značajki koja govori o njegovom karakteru, ponašanju, izgledu, govoru, odnosno duhovnim i tjelesnim obilježjima. Nadimci nastaju kao nužnost radi lakše identifikacije, pogotovo kod osoba istih imena ili prezimena. Oni su živa kategorija koja se mijenja; neki žive stanovito vrijeme, neki se ugase a neke zamijene novi. Novih nadimaka je sve manje a stari pomalo izumiru. Na njihovu brojnost utječu sve malobrojnije obitelji (muške djece je sve manje, jedinci ostaju kod kuće a manje je i prizećenih) i pokretljivost stanovništva (preseljenje, odlazak na školovanje, na rad).[56]

---

[54] ŠIMUNOVIĆ, Petar. *Hrvatska u prezimenima*, Zagreb, 2008., 20.

[55] Jezikoslovac i onomastičar Petar Šimunović posebno naglašava malobrojnost metronima pripisujući ih dugovjekom podređenom položaju žene u obitelji i društvu, što je rezultiralo i malim brojem ženskih imena. ŠIMUNOVIĆ, P. *Hrvatska u prezimenima …*, 45.

[56] FRANČIĆ, Anđela. "Međimurski obiteljski nadimci", *Rasprave zavoda za hrvatski jezik*, vol. 20, Zagreb, 1994., 35-36.

7.1. Obiteljski nadimci

Razlikujemo obiteljske i osobne nadimke, iako su se oni tijekom vremena međusobno prožimali. Obiteljski nadimci su se stvarali prema prezimenu koje su nosili svi članovi obiteljske zadruge (Šegrt – Šęgrtȍvi, Mihokšić – Mijokšićęvi, Martonja – Mārtojnĩni, Mihinić – Mīničęvi, Podunajec – Podunājčęvi, Fuček – Fūčkȍvi, Zlatec – Zlāčęvi, Štefša – Štęfšĩni…). One obitelji koje su nosile isto prezime, a koje su bile brojne u Đurđevcu, ljudi su razlikovali upravo po specifičnim nadimcima. Evo za primjer nekoliko takvih: Patačko[57] (Bajsâr, Bĩstręk, Cimęrman, Dûnęc, Înka, Krȁuz, Kvikâč, Mĩdan, Mĩlęk, Ȍtat, Pacûr, Sȁjs, Špîcar, Špišĩca, Tȍčkęc, Zvęrc, Zvȍglov, Žâbęc), Seleš (Vlājnĩca, Pukĩna, Gavřjla, Sakĩna, Čâto, Šprĩcęr, Gajdâš, Prdâk, Pĩšta, Bajsâr), Fuček (Dânę, Crlęjnâk, Gřba, Izraêl, Lampâk, Stȍjan, Švâba), Horvat (Đȕrko, Blâžęv, Pajtȁča, Pĩpa, Vargîna, Škrȁba), Ređep (Jacȁta, Tâjčur, Kęzęl, Zęlęnko, Tînđa, Stodânęc), Jančijev (Jęzuš, Šâjtęk, Gȁzda, Čûfra), itd. U Đurđevcu je bila dugogodišnja praksa da se članove obitelji zeta, koji je živio u tastovoj kući, nazivalo nadimkom koji je u stvari bio prezime obitelji u koju je prizetio. Nakon smrti ženinih roditelja (tasta i punice) mještani bi zeta u međusobnim razgovorima uglavnom spominjali tim nadimkom, odnosno ženinim prezimenom. Taj običaj potječe još iz vremena Vojne krajine kad je momak koji bi se prizetio u zadružnu kuću preuzimao ženino prezime. Isti je bilo i sa slugom. Ako je kojim slučajem oženio gazdinu kćer ostao bi živjeti u toj kući, ali sada kao zet s preuzetim ženinim prezimenom. Kod dolaska na upis za krštenje djeteta otac se i sam znao prijavio pod tim prezimenom, pa je nemali broj puta upisivač zabilježio takva prezimena, iako su spomenuti očevi bili upisivani i pod svojim rođenim prezimenom, ili s oba. Tako su Podunajce zvali Purānȍvi, Vidakoviće Čānđękȍvi, Bobovčane Britvęcęvi, Filipoviće i Holere Šęligĩni, Hajdukoviće Gadānijęvi, Jakupčiće Gęčęvičęvi, Lazare Kaličāncęvi, Mariće Čōrbičęvi, Mlinjariće Čuvašīncęvi, Petroviće Rātkovičęvi, Roštane Pęičęvi, Pintare Fajtingęrȍvi, Segene Govanękȍvi, Topolčiće Jančikĩni, Štefokoviće Martināšicęvi, itd. Danas mnogi misle da su na primjer, Purân, Brĩtvęc, Šęlĩga, Kozlîčęk, Lęvęnta, Dęčĩna, Bālȍnđa, Bušĩca i Jančĩka isključivo nadimci, no to su u stvari izumrla prezimena koja su se danas ustalila u službi nadimaka, a nalazimo ih u matičnim knjigama još iz polovice XVIII. stoljeća.

Obiteljski nadimci mogli su nastati i prema gazdinom, odnosno glavarovom imenu: Miškičĩni (Kožar), Blāžęvi (Horvat), Mātĩni (Jakupović), Lovrinȍvi (Horvat), Dōrĩni (Mihinić), Ivękȍvi (Ferenčić), Mikulĩni (Pavlović), Mijācęvi (Štefanov), zatim po zanimanju jednog člana zadruge ili obitelji, a koji se na druge članove prenosi u množinskom obliku: Piščokārȍvi (Kožar), Šustarȍvi (Cestar), Pękȍvi (Dobrošek), Câjgarȍvi (Manolić), Logārȍvi (Jozek), Čuturārȍvi (Kuharski), Bajsārȍvi (Štefanov), Rękęnārȍvi (Štefinec), te prema karakternoj ili kakvoj drugoj osobini kojega člana: Bęlâz (Švaco), Capâk (Dorčec), Crlęjnâk (Fuček), Dębęli (Hodalić), Gřba i Lampâk (Fuček), Mälac (Imbriša), Pajtȁča (Horvat), Prdâk (Seleš), Zȕjan (Kožar).

Nadimke bi, slično kao i prezimena, mogli razvrstati u još nekoliko skupina. **Prezimenski nadimci:** Hȕcęk (Hudelist), Sȍktęr (Sokač), Frânta (Franković)

Etnički nadimci: Amęrikânęc (Turković), Jęruzȁlęm (Matočec), Švâba (Fuček), Turopôlęc (Hodalić), Vlājnĩca (Seleš)

Nadimci nastali po zvanju: Majôr (Tomašen), Sęnâtor (Sedmak)

Nadimci motivirani životinjama: Gřlęc (Kovačić), Košȕta (Čamba), Krâp (Balatinec), Pêvęc (Mayer), Rodôk (Cestar), Zęlęnko (Mišulin), Zlatĩca (Nikša), Nadimci motivirani predmetima: Bȁrjak (Flanjek), Bocĩca (Hudelist), Cȍkol (Franković), Kĩflin (Ognančević), Kîp (Dokuš), Marȁma (Šandor)

Pogrdni nadimci: Mȕdan (Sulimanec), Pęzdâk (Hodalić), Pęzdûlka (Vedriš), Podmitlîvęc (Matočec), Smrtîca (Filjar).

57 N.N., "Đurđevac. "Nadimci za jedno prezime", *Glas Podravine*, br. 2, 16. 1. 1960.

7.2. Osobni nadimci

Osobne nadimke muškarci su dobivali kao djeca i kao odrasli. Bilo je različitih nadimaka, od onih smiješnih, pa do rugalačkih. Najčešće su nadimke dobivala djeca istih prezimena, ali i imenjaci, a nešto rjeđe prema nekim osobnim značajkama i spontano prilikom kakve zgode. Mnogi su svoj nadimak dobiven u djetinjstvu nosili cijeli život. Pojedini osobni nadimci s vremenom su se znali pretvoriti u obiteljske, pa tako ima primjera da danas pojedinci nose pradjedov ili djedov nadimak. Na taj se način nadimak prenosio s koljena na koljeno, a neki su nastali i pred manje od stotinu godina. Pojedine je teško objasniti i odrediti u kakvim su okolnostima nastali i tko ih je izmislio, jer se saznanja o tome nisu prenosila na mlađe, a pogotovo zapisivala. Slijedi niz takovih nadimaka: Pajsȕra (Filipović), Tabȁra (Car), Pȕba (Novak), Pẹrȁna (Domitrović), Rȍnđoš (Kolarević), Mȕrdệnko (Kundačić), Šȕrȁjna (Šiptar), Gavȑjla (Posavec), Gȗt (Strban), Pidôla (Fusić), Nânć̓a (Segen), Okȁca (Fučkar), Pȗsro (Tomica), Sẹ̏mẹš (Domišljanović), Ašȕra (Štefinec), Gangȕla (Leščan), Štẹ̏k (Begri), Kȕkȕdâjẹc (Kudumija), itd. Spomenuti nadimci prikupljeni su među starijim Đurđevčanima koji ih i danas koriste, dok je dio njih već pomalo zaboravljen.

Djevojčice su rjeđe dobivale osobne nadimke nego dječaci, a taj odnos važio je i za odraslu dob. Međusobno su se razlikovale po prezimenima ili obiteljskim nadimcima, pa se govorilo, na primjer: Marȉca Dobravć̓ẹ̏va, Janȉca Kōžarȍva, itd. Žene su najčešće dobivale nadimke prema djevojačkim prezimenima, pa se govorilo, na primjer; Dobravć̓îna kâ jẹ bȉla vdâta za toga i toga i sl. Evo nekoliko takvih nadimaka: Dobravć̓îna (Dobravec), Matōć̓ȉć̓ka (Matočec), Kȕdȕmînka, Kȕdȕmijệfka (Kudumija), Piškorć̓îna (Piškorec), Blaginȉca (Blaga), Fȕsić̓ệfka (Fusić), Nikšînka, Nikšinȉca (Nikša), Matẹjȁć̓a (Matejak), Matkovîna (Matkov), Đȕradệnka (Đuraden), Carôfka (Car), Fūć̓kovȉca (Fuček), itd. Ako bi kojim slučajem pojedine nosile ista imena i prezimena, razlikovali su ih po mjestu stanovanja (kvartu, ulici, dijelu ulice, raskrižju i slično).

Na pojedine nadimke naišao sam i u crkvenim maticama, kako osobne tako i obiteljske, gdje uz prezimena stoje kao *aliter* ili *alias* (inače, drukčije): *Buša* (Tomo Tkalec; 1734.), *Oštek* (Đuro Tomašić; 1735.), *Čorak* (Ivan Jendrašin; 1737.), *Balonđa* (Ivan Bertešić; 1737.), *Maričica* (Marija Paviša; 1740.), *Budalec* (Đuro Teškohođa; 1763.), *Hajduković* (Matija Kajgan; 1771.), *Nabijač* (Marija Matočec; 1772.),[58] *Kramar* (Stanko Došlin; 1766.)[59], *Horvat* (Petar Cvetković; 1790.), *Haklija* (Andrija Matejak; 1791.), *Slukar* (Đuro Bersar; 1792.), *Matočec* (Martin Šegrt; 1793.), *Vašaraš* (Stjepan Ferenčić; 1794.),[60] *Lovrek* (Petar Peršić; 1800.), *Pavec* (Đuro Peroković; 1800.), *Babić* (Ivan Klikić; 1802.), *Đurok* (Đuro Nemet; 1802.)[61].

Na kraju treba spomenuti i danas sveprisutnu dvočlanu sintagmu (ime i obiteljski nadimak), koja je nekad više značila nego prezime, jer se rabila svakodnevno u neslužbenoj usmenoj komunikaciji, a bila je glavno obilježje svakoga člana obiteljske zadruge. Prezime se upotrebljavalo samo u službenim evidencijama, no nerijetko se događalo da su dvočlane sintagme bile upisivane u matične knjige i tako stvorile veliku zbrku povjesničarima i ostalim korisnicima kod geneaoloških i drugih istraživanja. Stoga svako istraživanje crkvenih matica iziskuje iznimno poznavanje domaćega rodoslovlja i lokalne povijesti. U tom smislu znakovito je spomenuti jednu zgodu kad je neki stranac tražio određenog čovjeka pod njegovim prezimenom. Upitavši nekog mladića za dotično prezime dobio je niječan odgovor, premda je traženi čovjek živio u mladićevu susjedstvu. Mladić uopće nije poznavao njegovo prezime, već ga je znao isključivo po dvočlanoj sintagmi, odnosno osobnom imenu i obiteljskome nadimku. Korištenje dvočlane sintagme i danas je prisutno u Đurđevcu, no ne toliko kao prije.

---

58 Matična knjiga (dalje MK) umrlih župe Blažene Djevice Marije od Navještenja u Đurđevcu (1728. – 1792.), https:// familysearch.org

59 MK krštenih (1741. – 1770.)

60 MK krštenih (1770. – 1796.)

61 MK krštenih (1796. – 1832.)

8. NARODNI OBIČAJI VEZANI UZ DJETETOVO ROĐENJE

Porod se nekad obavljao u kući uz pomoć priućenih žena koje su obavljale taj posao prema potrebi. Kasnije je to bio posao obučenih primalja. Zbog brojnog stanovništva u Đurđevcu je po svemu sudeći djelovalo više njih, ali su se tim poslom istovremeno bavile i priućene žene. Novorođenčad je često znala umirati neposredno nakon poroda, pa je prijetila velika opasnost da će umrijeti nekrštena. Međutim, to nije bila česta pojava jer su primalje imale pravo krštenja u nuždi za koje su bile osposobljene od strane mjesnog svećenika. Djeca koja su umrla odmah nakon poroda znala su biti upisana u maticu bez imena, pa je umjesto njega pisalo *proles* (dijete), *filia* (kćer) ili *filius* (sin), što je bilo očito u matici umrlih (1728. – 1792.). Međutim, spomenutim načinom upisa svećenici su se služili i u žurbi, naročito u vrijeme raznih epidemija, kada su djeca masovno umirala, ili kad nisu znali djetetovo ime. Prema matičnim knjigama djelatne su bile slijedeće primalje: Ana Macka (1858.)[62], Marija Mihaljević rođ. Marenić (1871. – 1896.)[63], Doroteja Birač (1873.)[64] Kata Bažulić (1880.)[65] i Josipa Pogačnik (1894.)[66]. Zasigurno je bilo i drugih primalja ali njihova imena nisu zapisana.[67]

Prilikom prvoga dolaska u crkvu nakon poroda rodilja je morala obaviti obred blagoslova, takozvano uvođenje ili fpęlāvȁjnę, koje se prakticiralo još u krajiško doba. Rodilja je morala kleknuti s upaljenom svijećom u ruci pred crkvenim vratima ili u sakristiji, svećenik ju je potom blagoslovio i uveo u crkvu pred Marijin oltar moleći običajnu molitvu. Godine 1683. darovala mu je za taj čin jedan denar, 1733. dva denara i svijeću, a 1787. godine tri krajcara. Od 1659. do 1733. godine župniku se za krštenje plaćalo 12, a za uskrsno vrijeme (od Uskrsa do Duhova) 24 denara, da bi 1787. godine kraljevskom odredbom roditelji bili oslobođeni pristojbe.[68] Odmah nakon rođenja, i to najkasnije za mjesec dana, trebalo se održati krštenje i krstîtkę. Žene iz uže obitelji oduvijek su nastojale da se to čim prije obavi, jer je nekad zbog loših životnih uvjeta i mnogih bolesti vladala velika smrtnost novorođenčadi. Bojeći se onog najgoreg, nastojalo se dotično dijete čim prije pokrstiti. Na vrijeme neobavljeno krštenje bilo je čak i neka vrsta javne sramote, a pogotovo ako bi dijete umrlo nekršteno.

Krštenje je bilo nezamislivo bez krsnih kumova koji su brinuli o kūmčę̏tu *ili* kumîčkę. Đuka Tomerlin Picok o krsnim kumovima piše: "… f starine, kumstvo je bilo pri nam v Gjurgjevcu ravno s prvem kolenom, kaj je bila uzrečica – kumstvo je najvekše rodbinstvo. Kumi so marali biti bar tri kolena dajle od tvojega roda. Tak se je do kumstva držalo da se neso med sebom ni ženili. Neje bilo pravilo, ali obično so jeni kumi kumuvali se brače".[69] Kumovi su mogli biti muž i žena (oba ili pojedinačno) i djevojka ili momak, ili dvije muške ili dvije ženske osobe. Prema maticama rođenih, tako je to oduvijek. U novije doba svako dijete ima svoju krsnu kumu, dok kum u svemu tome imao podređenu ulogu. Dijete je na krštenje i za vrijeme obreda nosila, odnosno držala kuma, a nakon obavljena obreda priredile su se krstîtkę u kući djetetovih roditelja. Krstitkama je prisustvovala uža obitelj uz mâlko finę̏šo kôšto (malo bolju hranu). Prema običajima kuma je morala tri puta pohoditi i darovati dijete (îti s ponodôm), ili iti s pogačom, kako se to govori u susjednim selima. Prvi puta odmah nakon rođenja, drugi puta za tjedan dana, a treći puta na dan krštenja. Dijete je darovano prema mogućnosti kumova, ipak, ponȍda nije mogla proći bez *d*ętę̄čî opravîc, prkāčôv, slivōfkę̂, vîna i bolšę̏ga komâda mę̂sa. U novije vrijeme, kum djetetu dariva *pod v*ânkuš (pod jastuk) novac, ako je u mogućnosti. Današnje pak pokvareno nadmetanje i oholost dotjerali su do toga da se roditelja i kumova natječu tko će dati, odnosno primiti veći i vrjedniji dar. To osobito dolazi do izražaja kod krizmanih kumova

62 MK krštenih (1871. – 1875.) i (1894. – 1900.)

63 Isto.

64 MK krštenih (1871. – 1875.)

65 MK vjenčanih (1878. – 1897.)

66 MK krštenih (1878. – 1894.)

67 CIK, Nikola. "Primalje (babice) u Virju u XIX. stoljeću", *Virje na razmeđu stoljeća*, zbornik 7, Virje, 2013., 86.

68 HORVAT, R. *Povijest Gjurgjevca …*, 21, 23, 37, 53.

69 TOMERLIN PICOK, Đ. *Živlejne v (naj)starešem …*, 63.

kada dijete, sad već poodraslo, sakramentom Svete Potvrde dobivalo i *f*ȇrmȁno ime. Uglavnom je to ime kuma, odnosno kume, ili nesuđeno krsno ime. U svakodnevnom životu nije se koristilo, već je upisivano u župnu evidenciju. Prema Tomerlinu, ime nije baš uvijek moralo biti po kumovu imenu, već ono koje si je firmanik sam odabrao. Za primjer navodi svoje firmano ime – Rudolf. Naime, on ga je trebao dobiti po rođenju, ali je ono bilo *pregospocko* za seljačko dijete, pa je tako iskoristio priliku i izabrao si nesuđeno krsno ime.[70] Spomenuti obred nije se obnašao svake godine kao danas, već u razmaku od nekoliko, pa čak i deset godina. Tada je to bio poseban i svečan dan za župu i župljane. Kumove su obično birali roditelji, a u novije vrijeme sami firmanici.

9. NAJČEŠĆA ĐURĐEVEČKA IMENA I NJEZINE IZVEDENICE

Slijedi pregled najčešćih kršćanskih imena kojima se navodi i njihovo mjesto u katoličkome kalendaru. Navedena su i oblici imena đurđevečkoga kajkavskog idioma u vidu osnovnoga imena te njegovih pokraćenica i izvedenica.[71] Većina njih nalazi se u rječniku đurđevečkoga kajkavskoga govora a zapisana su tijekom terenskog prikupljanja leksikografske građe od ispitanika u Đurđevcu:[72]

ALOJZIJE (21. lipnja) – *L*ȍjz, Lojzïna, Lȍjzẹk

ANA (26. srpnja) – Janôka, Jâna, Jȁnič̆, Jānïca, Janẹ̑na, Jānič̆ïca

ANDRIJA (30. XI.) – Jẹndrôk, Jẹ̑ndro, Jẹndrïna, Jẹ̑ndra, Jẹndrâš, Jẹ̑ndrẹk, Jandrôk, Jândro, Drȁgẹc, Drâgẹ, Dragïna (posljednja tri imena odnose se i na ime Dragutin)

ANTUN (13. VI.) – Jantôn, Jantônẹk, Jantonïna, Antïna, Ȁntẹk, Tônčï, Tonč̆ïna, Tȍnč̆ẹk, Tôni, Ântẹ

BALTAZAR (6. I.) – Bôlto, Boltïna, Bôla, Bȍltẹk

BARBARA (4. XII.) – Barôka, Bȁrič̆, Bâra, Bārïca, Barẹ̑na, Bȁrẹk, Bārič̆ïca

BLAŽ (3. II.) – Blažïna, Blažôk, Blažïca, Blȁžẹk

CECILIJA (22. XI.) – Cilôka, Cîla, Cilẹ̑na, Cïlič̆

DOROTEJA (6. II.) – Dorôka, Dȍrič̆, Dôra, Dorẹ̑na, Dōrïca, Dōrič̆ïca

ELIZABETA (17. XI.) – Jalžôka, Jâlža, Jalžẹ̑na, Jalžabẹ̑ta, Jālžïca, Jālžič̆ïca, Ẹ̄ržïka, Ệlza, Ẹ̄lzïca, Ẹlzẹ̑na

FERDINAND (30. V.) – Fẹrdôk, Fẹ̑rdo, Fẹrdïna, Fẹ̄rdïca, Frïc

FLORIJAN (4. V.) – Furjân, Furïna, Fûrẹ, Fŭrẹk

FRANJO (24. I., 3. IV., 4. X., 3. XII.) – Frȁnc, Francïna, Franč̆ïna, Frȁncẹk, Frânta

IGNACIJE (31. VII., 17. X. – prije 1. II.) – Nacôk, Nâci, Nacïna, Nȁc, Nȁcẹk, Nacïca

IVAN (24. VI., 27. XII.) – Ivôk, Ivïna, Ivič̆âk, Îvẹ, Ïvič̆, Ïvac, Ïvẹc, Ïca, Ïvẹk, Ivânẹc, Ivïca

JAKOV, JAKOB (3. V., 25. VII.) – Jȁkup, Jakupïna, Jakupïca, Jakŭpẹk, Jakûpẹc, Jakupôk

JOSIP (19. III., 1. V.) – Jozôk, Jozïna, Jȍška, Jȍškẹc, Joškïna, Joškïca, Jōzïca, Jôco, Jōcïca, Jôzo, Jȍzẹk, Pẹ̑pi, Pẹ̑pič̆, Pẹpïna

JURAJ (23. IV.) – Đurôk, Đurîna, Đŭrẹk, Đûro, Đûra, Đurîca, Đŭka, Đukîca

KATARINA (13. II., 29. IV., 25. XI.) – Katôka, Kȁtič̆, Kâta, Katẹ̑na, Katalena, Katalenka, Katalenčica, Katarẹ̑na, Katarẹ̑nka, Katarẹ̄nč̆ïca, Katïca, Katîč̆ka, Katič̆ïca

LOVRO (10. VIII.) – Lȍvrẹk, Lovrïna, Lôvro, Lôvra, Lȍvrẹnc

---

70 Isto.

71 U obzir su uzeti samo glavni, odnosno najstariji blagdani, koji se nalaze u kalendaru od prije 1857. godine, premda su s vremenom uvedeni i neki drugi istoimeni sveci. Kod nekih svetaca navode se po dva dana svetkovanja (napomena – prije). Riječ je o starome i novome mjestu blagdana u kalendaru. Do promjena u kalendaru došlo je 1857. i 1970. godine. Takve promjene stvarale su zbrku najviše kod korištenja vremenskih predviđanja koja su bila vezana uz određene svece koji su promijenili mjesto iz jednoga godišnjeg doba u drugo. Postojalo je pomicanje blagdana i za po nekoliko dana, ali ona nisu bitno utjecala na njihovu postojanost. Navedena imena svetaca i njihovih blagdana utvrđeni su u Danicama, koledarima Društva sv. Jeronima, odnosno Hrvatskog književnog društva sv. Ćirila i Metoda za godine 1889., 1919., 1925., 1937., 1942., 1967. i 1972.

72 MARESIĆ, Jela i MIHOLEK, Vladimir. *Opis i rječnik đurđevečkoga govora*, Đurđevac, 2011.

LUKA (18. X.) – Lu̯kȉna, Lȕkić, Lȕkęš, Lu̯kęšȉna, Lu̯kâć, Lu̯kȉca

MAGDALENA (22. VII.) – Mandȁla, Mandalę̏na, Mâgda, Mȁga, Magȉca, Magę̏na, Mânda, Mandę̏na, Māndȉca

MARGARETA (18. I., 10. VI.) – Margę̂ta, Margę̄tȉca, Mȁga, Magę̏na, Magȉca

MARIJA (25. III., 5. VIII., 15. VIII., 22. VIII., 8. IX., 12. IX., 8. XII.) – Marôka, Mȁrić, Mâra, Marę̏na, Marȉca, Marićȉca, Marîćka

MARKO (25. IV., 18. VI., 7. IX.) – Markȉna, Markâć, Mȁrkęc

MARTA (29. VII.) – Mârta, Martôka, Mȁrtić, Martę̏na, Mārtȉca

MARTIN (11. XI) – Martȉnęš, Martȉnęk, Martînęc

MATIJA (14. V. – prije 24. II.) i **MATEJ** (21. IX.) – Matôk, Matȕra, Matu̯rȉca, Matu̯ričȉca, Mȁtęk, Mȁtoš, Matošȉna, Mâto

MIHAEL (29. IX. – prije 1. V.) – Mihôk, Mȉško, Miškȉna, Miškȉca, Mȉškęc, Mîjo, Mijâjl, Mîlę

NIKOLA (14. XI., 6. XII.) – Mikȕla, Miku̯lȉna, Mikȕlęk, Miku̯lȉca

PAVAO (29. VI., 15. I.) – Pavlôk, Pȁvęl, Pavlȉna, Pȁvlęš, Pavlęšȉna, Pȁvlęk, Pavlȉca

PETAR (29. VI.) – Pętrôk, Pę̏tęr, Pętrȉna, Pę̏tręk, Pę̂ro, Pę̂ra, Pę̄rȉna, Pę̄rȉca

ROZALIJA (4. IX.) – Rozôka, Rȍzić, Ru̯žālȉja, Rōzȉca, Rozę̏na, Rōzićȉca, Rôza, Rȗža, Ru̯žę̏na, Rūžȉca

SOFIJA (15. V. – prije 30. IX.) – Sȍfa, Sȍfić, Sofę̏na, Sofȉca

STJEPAN (26. XII.) – Štęfôk, Štę̂f, Štę̂fo, Štę̏fan, Štęfȉna, Štęfȉca, Štę̏fić, Štę̏fęk, Pȉšta, Pištâk, Pištȉca

TEREZIJA (1. X., 15. X.) – Trę̄zôka, Trę̏zić, Trę̂za, Trę̄zę̏na, Trę̄zȉca

TOMA (28. I. – prije 7. II., 3. VI. – prije 21. XII., 29. XII.) – Tomâš, Tomȉna, Tomašȉna, Tomęšȉna, Tȍmęk, Tômo, Tôma

VALENTIN (14. II.) – Vȁlęnt, Valęntȉna, Valę̏ntęk, Vȁlko, Valćȉna, Valkȉna

VINKO (22. I.) – Vȉnc, Vincȉna, Vinkȉna, Vȉncęk, Vȉnkęc

ZAKLJUČAK

Opisom i obradom đurđevečkih osobnih imena došlo se do zaključka da su ona po principu nadijevanja, načinima tvorbe i svojim izvedenicama skoro istovjetna s imenima ostalih naselja đurđevečke Podravine za vrijeme Vojne krajine i Austru-Ugarske Monarhije. Budući da su u spomenuta naselja pristigli uglavnom doseljenici iz zapadnih hrvatskih kajkavskih krajeva, kajkavski govor najviše je utjecao na izbor i formiranje osobnih imena. Iako među imenima spomenutih naselja postoje određene razlike, one nisu toliko izražene. Imena su ista, a razlikuju se u onoj mjeri koliko se razlikuju i njihovi kajkavski govori. Jedine bitne razlike očite su kod nadimaka, što je i normalno, a u manjem dijelu i u običajima vezanima uz djetetovo rođenje. Prema općem uvjerenju mnogi misle da su se osobna imena davala prema želji roditelja, no to nije tako. Još od vremena Vojne krajine vrijedilo je kalendarsko načelo davanja imena po kojemu je dijete nakon rođenja dobilo ime po prvome nadolazećem svecu u kalendaru. Takvo pravilo trajalo je otprilike koliko i krajiško društvo; kako se ono primicalo kraju tako se i spomenuto načelo sve manje primjenjivalo, a imena se sve više davala prema slobodnoj volji roditelja. Nakon ukinuća Vojne krajine u Đurđevcu su prevladavala katolička imena s brojnim imenskim izvedenicama prilagođenima mjesnom kajkavskom govoru, osobito hipokorističkim oblicima i pokraćenicama. Kod pojedinih imena očit je pak upliv njemačkoga i mađarskoga jezika koji su imali najsnažniji utjecaj na kajkavski govor, pa tako i na formiranje osobnih imena. Današnja pak imena najviše se rabe u deminutivnim i augmentativnim inačicama također prilagođenima lokalnom kajkavskom idiomu. Na kraju s pravom možemo reći da imena nose istu sudbinu kao i razni narodni običaji, nošnje, napjevi, plesovi i govor. Zapravo, osobna su imena sudbinski vezana uz govor mjesnog puka. Dokle god bude domaćega govora bit će i takvih imena.

IZVORI

Arhiva župnog ureda rkt. župe sv. Jurja mučenika u Đurđevcu, Liber extraneorum (Knjiga doseljenika)

Državni Arhiv u Bjelovaru (DAB), Imenici Prve obrtničke zadruge u Đurđevcu (1866. – 1945.)

Matične knjige i Status Animarum Župe Blažene Djevice Marije od Navještenja / sv. Jurja, mučenika u Đurđevcu. Dostupno na: https://familysearch.org/search/image/indeks#uri=https%3A%2F%Ffamilysearch.org%2Frecords%2Fwaypoint%2FMM5K-GGH%3An1167353952%3Fcc%3D2040054

Muster lista, 1630: Steiermärkisches Landesarchiv , Laa A. Antiquum XIV

Militaria, 1630, No. 28, www.ffzg.unizg.hr/pov/zavod/demografija/?q=node/3

Muster lista, 1577: Steiermärkisches Landesarchiv , Laa A. Antiquum XIV Militaria, 1577-VIII-24-Warasdin. www.ffzg.unizg.hr/pov/zavod/demografija

/?q=node/3

Nadbiskupski arhiv u Zagrebu (NAZ), Kanonske vizitacije Komarničkog arhiđakonata, Prot. 91-III

LITERATURA

BLAŽEKOVIĆ, Stjepan. "Prilozi za povijest Bjelovara", *Bjelovarski zbornik 91*, Bjelovar, 1991.

CIK, Nikola. "Primalje (babice) u Virju u XIX. stoljeću", *Virje na razmeđu stoljeća*, zbornik 7, Virje, 2013., 86.

CUVAJ, Antun. *Građa za povijest školstva Kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. I, Zagreb, 1910.

CVEKAN, Paškal. *Đurđevac – kakav nije poznat*, Đurđevac, 1991.

Danica. Koledar i ljetopis Društva svetojeronimskoga za prostu godinu 1888., Zagreb, 1887.

Danica. Koledar i ljetopis Društva svetojeronimskoga za prostu godinu 1892., Zagreb, 1891.

Danica. Koledar i ljetopis Društva svetojeronimskoga za prostu godinu 1919., Zagreb, 1918.

Danica. Koledar i ljetopis Društva svetojeronimskoga za prostu godinu 1925., Zagreb, 1924.

Danica. Koledar i ljetopis Hrvatskoga književnoga društva sv. Jeronima za godinu 1937., Zagreb, 1936.

Danica. Koledar i godišnjak Hrvatskoga književnog društva sv. Jeronima za godinu 1942., Zagreb, 1941.

Danica 1973. Hrvatski katolički kalendar, Zagreb, 1972.

DOLENEC DRAVSKI, Miroslav. "Mali virovski etnografski pojmovnik", *Virje na razmeđu stoljeća*, zbornik V, Virje, 1993.

FELETAR, Dragutin. *Podravina – prinos poznavanju gospodarskog razvoja sjeverozapadne Hrvatske*, Koprivnica, 1973.

FRANČIĆ, Anđela. "Međimurski obiteljski nadimci", *Rasprave zavoda za hrvatski jezik*, vol. 20, Zagreb, 1994.

FRANČIĆ, Anđela. "Što je osobno ime?", *Folia Onomastica Croatica*, 15, Zagreb, 2006.

Glas Podravine, br. 2, 16. I. 1960.

GOLUB, Ivan. *Običan čovjek*, Zagreb, 2013.

HEGEDUŠIĆ-SOČEV, Martin. "Naseljavanje i razvitak Lebin", *Hlebine u srcu – hlebinski almanah 2*, Hlebine, 1996.

HORVAT, Rudolf. *Hrvatska prošlost*, Zagreb, 1941.

HORVAT, Rudolf. *Povijest Gjurgjevca*, Zagreb, 1940.

Hrvatske narodne pjesme – kajkavske, ur. Vinko Žganec, Zagreb, 1950.

JANAČEK-KUČINIĆ, Smiljka. *Zemlje podravske glas*, Koprivnica, 1985.

JARM, Antun. *Imena i imendani – obiteljski imenar*, Zadar, 1996.

JARM, Antun. *Imena i imendani*, Zagreb, 2008.

JURDANA, Ela. "Pravila koprivničkog čizmarskog ceha iz 1673. godine", *Podravski zbornik 96*, Koprivnica, 1996.

KASER, Karl. *Povojačeno društvo 1754. – 1881.*, tom II, Zagreb, 1997.

Katolički godišnjak Danica za godinu 1967., Zagreb, 1966.

KRIVOŠIĆ, Stjepan. "Stanovništvo Podravine 1659. – 1859. godine", *Podravski zbornik 83*, Koprivnica, 1983.

KRIVOŠIĆ, Stjepan. "Virje II. Iz demografske povijesti đurđevačke regimente", *Podravski zbornik 87*, Koprivnica, 1987.

MARESIĆ, Jela i MIHOLEK, Vladimir. *Opis i rječnik đurđevečkoga govora*, Đurđevac, 2011.

MAĐER, Blaž. *Časti i dobru zavičaja*, Zagreb, 1992., pretisak

PAVLEŠ, Ranko. *Koprivničko i đurđevačko vlastelinstvo*, Koprivnica, 2001.

PETRIĆ, Hrvoje. "Imena u Drnju od 1918. do 1977. godine", *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest*, vol. 32-33, Zagreb 1999.-2000.

MIHOLEK, Vladimir "Počeci organiziranog rada obrtništva na području Đurđevačke pukovnije", *Podravski zbornik 1999.*, Koprivnica, 1999.

ŠIMUNDIĆ, Mate. *Rječnik osobnih imena*, Zagreb, 1988.

ŠIMUNOVIĆ, Petar. *Hrvatska prezimena*, Zagreb, 2006.

ŠIMUNOVIĆ, Petar. *Hrvatska prezimena – podrijetlo, značenje, rasprostranjenost*, Zagreb, 1995.

ŠIMUNOVIĆ, Petar. *Hrvatska u prezimenima*, Zagreb, 2008.

TOMERLIN PICOK, Đuka. *Živlejne v (naj)starešem Gjurgjevcu,* Đurđevac, 1989.

ŽIDOVEC, Franjo. "Hrvatske narodne popijevke iz Đurđevca", *Kaj*, god. II, br. 6, Zagreb, 1969.

Životni vrtuljak Miroslava Dolenca Dravskog, ur. Željko Obad, Virje, 1996.

ABSTRACT

Anthroponomical material collected from a variety of historical sources attracts the linguists, but also the historians, too. This paper follows how throughout history the local names of Đurđevac evolved, from the restoration of the village in mid-16th century to early 20th century.

We have provided the methods of giving names, their formation, as well as some unique features. A particular attention was given to statistical analysis of the frequency of personal names in two oldest parish registers of baptism for Đurđevac parish (years 1741 to 1769; 1770 to 1796), covering approximately the same number of years.

A comparison of personal names in Đurđevac and the neighboring place Kalinovec established their identical features that can be applied to other Podravina villages of Đurđevac regiment.

Descriptions of personal and family nicknames were given with numerous examples, as well as folk customs related to child births.

Finally, the most common Christian personal names were provided, along with the dates of the anniversary celebrations of their namesake saints, and all name derivatives, specific for Đurđevac.

The listed examples of personal names and nicknames, specific to Đurđevac, are all accentuated.

PRILOG

muš. ime	br.	%	žen. ime	br.	%
Ivan	296	16,69	Ana	342	22,22
Josip	277	15,61	Katarina	285	18,51
Đuro	237	13,36	Marija	283	18,38
Matija	225	12,68	Barbara	275	17,86
Martin	211	11,89	Doroteja	237	15,40
Mijo	206	11,61	Margareta	40	2,60
Petar	104	5,86	Elizabeta	21	1,36
Stjepan	78	4,40	Terezija	10	0,65
Andrija	26	1,47	Rozalija	9	0,58
Jakob	19	1,07	Magdalena	7	0,46
Franjo	15	0,85	Helena/Jela	6	0,40
Tomo	13	0,73	Eva	5	0,32
Nikola	11	0,62	Cecilija	3	0,20
Ignac	8	0,45	Agata	3	0,20
Adam	8	0,45	Josipa	3	0,20
Antun	6	0,34	Gabrijela	2	0,14
Blaž	5	0,28	Julijana	1	0,07
Pavao	5	0,28	Uršula	1	0,07
Luka	5	0,28	Judita	1	0,07
Bolto	4	0,23	Ivana	1	0,07
Šimun	4	0,23	Klara	1	0,07
Grgur	2	0,11	Lucija	1	0,07
Sebastijan	1	0,06	Veronika	1	0,07
Stanko	1	0,06	Kristina	1	0,07
Gašpar	1	0,06	Regina	1	0,07
Ferdo	1	0,06	Marta	-	
Emerik	1	0,06	Antonija	-	
Leander	1	0,06	Agneza	-	
Rok	1	0,06	Viktorija	-	
Kristofor	1	0,06	Apolonija	-	
Fridrik	1	0,06			
Marko	-				
Lovro	-				
Vid	-				
Vjenceslav	-				
Filip	-				
Vinko	-				
Valent	-				
Alojz	-				
Fabijan	-				
Gabrijel	-				
Lazar	-				
Inocent	-				
Muških:		1.774	Ženskih:		1.540
Ukupno:					3.314

Tablica 1. Brojnost imena krštene djece u Đurđevcu (1741.-1769.)

Izvor: Matična knjiga krštenih župe Blažene Djevice Marije od Navještenja u Đurđevcu (1741.-1770.)

muš. ime	br.	%	žen. ime	br.	%
Josip	240	15,68	Katarina	304	19,82
Matija	194	12,67	Ana	289	18,84
Đuro	174	11,37	Barbara	268	17,47
Ivan	174	11,37	Doroteja	246	16,04
Martin	167	10,91	Marija	126	8,21
Stjepan	142	9,28	Rozalija	63	4,11
Mijo	97	6,34	Helena/Jela	44	2,87
Petar	89	5,81	Margareta	43	2,80
Andrija	33	2,16	Elizabeta	31	2,02
Franjo	25	1,63	Magdalena	28	1,82
Bolto	21	1,37	Terezija	16	1,04
Emerik	17	1,11	Marta	14	0,91
Pavao	15	0,98	Viktorija	8	0,52
Tomo	15	0,98	Cecilija	8	0,52
Jakob	14	0,91	Julijana	8	0,52
Marko	13	0,85	Eva	7	0,46
Ignac	12	0,78	Veronika	7	0,46
Antun	11	0,72	Klara	6	0,39
Šimun	11	0,72	Lucija	5	0,33
Lovro	9	0,59	Regina	4	0,26
Luka	8	0,52	Agata	3	0,19
Blaž	7	0,46	Josipa	2	0,13
Adam	5	0,33	Uršula	1	0,07
Vid	5	0,33	Antonija	1	0,07
Vjenceslav	4	0,26	Agneza	1	0,07
Grgur	3	0,20	Apolonija	1	0,07
Nikola	2	0,13	Ivana	-	
Filip	2	0,13	Judita	-	
Vinko	2	0,13	Gabrijela	-	
Valent	2	0,13	Kristina	-	
Fabijan	2	0,13			
Stanko	1	0,06			
Ferdo	1	0,06			
Alojz	1	0,06			
Gabrijel	1	0.06			
Lazar	1	0,06			
Inocent	1	0,06			
Kristofor	-				
Rok	-				
Sebastijan	-				
Fridrik	-				
Leander	-				
Gašpar	-				
Muških:		1.531	Ženskih:		1.534
Ukupno:					3.065

Tablica 2. Brojnost imena krštene djece u Đurđevcu (1770.-1796.)

Izvor: Matična knjiga krštenih župe Blažene Djevice Marije od Navještenja u Đurđevcu (1770.-1796.)

ime	br.	%	ime	br.	%
Ivan	65	15,78	Ana	74	21,45
Mijo	53	12,86	Barbara	60	17,39
Martin	53	12,86	Doroteja	56	16,23
Matija	48	11,65	Katarina	55	15,94
Josip	47	11,41	Marija	44	12,75
Đuro	42	10,19	Elizabeta	22	6,38
Andrija	29	7,04	Margareta	18	5,22
Stjepan	14	3,40	Helena	14	4,06
Petar	13	3,15	Klara	1	0,29
Tomo	12	2,91	Ursula	1	0,29
Blaž	11	2,67	Terezija	-	
Nikola	6	1,46	Magdalena	-	
Lovro	4	0,97	Rozalija	-	
Luka	4	0,97	Josipa	-	
Marko	4	0,97	Agata	-	
Antun	1	0,24	Eva	-	
Šimun	1	0,24	Julijana	-	
Pavao	1	0,24	Alojzija	-	
Ignac	1	0,24	Regina	-	
Jakob	1	0,24			
Ladislav	1	0,24			
Adam	1	0,24			
Franjo	-				
Bolto	-				
Bartol	-				
Fabijan	-				
Gregur	-				
Valent	-				
Emerik	-				
Gabrijel	-				
Vjenceslav	-				
Muških:		412	Ženskih:		345
Ukupno:					757

Tablica 3. Brojnost imena krštene djece u Kalinovcu (1741.-1769.)

Izvor: Matična knjiga krštenih župe Blažene Djevice Marije od Navještenja u Đurđevcu (1741.-1770.)

ime	br.	%	ime	br.	%
Ivan	63	14,75	Doroteja	79	19,65
Matija	60	14,05	Ana	69	17,16
Josip	50	11,71	Katarina	65	16,16
Martin	46	10,77	Barbara	60	14,92
Đuro	40	9,37	Marija	39	9,70
Stjepan	34	7,96	Elizabeta	27	6,72
Mijo	24	5,62	Rozalija	17	4,22
Petar	19	4,45	Margareta	12	2,98
Andrija	12	2,81	Magdalena	9	2,23
Marko	9	2,11	Terezija	7	1,74
Luka	9	2,11	Agata	5	1,24
Pavao	8	1,87	Eva	4	0,99
Emerik	7	1,64	Josipa	3	0,74
Jakob	6	1,40	Regina	3	0,74
Lovro	6	1,40	Klara	1	0,24
Nikola	6	1,40	Julijana	1	0,24
Franjo	5	1,17	Alojzija	1	0,24
Šimun	4	0,94	Helena	-	
Tomo	3	0,70	Ursula	-	
Vjenceslav	2	0,47			
Antun	2	0,46			
Blaž	2	0,46			
Ignac	2	0,46			
Gregur	1	0,23			
Fabijan	1	0,23			
Bartol	1	0,23			
Valent	1	0,23			
Bolto	1	0,23			
Gabrijel	1	0,23			
Adam	1	0,23			
Ladislav	1	0,23			
Muških:		427	Ženskih:		402
Ukupno:					829

Tablica 4. Brojnost imena krštene djece u Kalinovcu (1770.-1769.)

Izvor: Matična knjiga krštenih župe Blažene Djevice Marije od Navještenja u Đurđevcu (1770.-1796.)

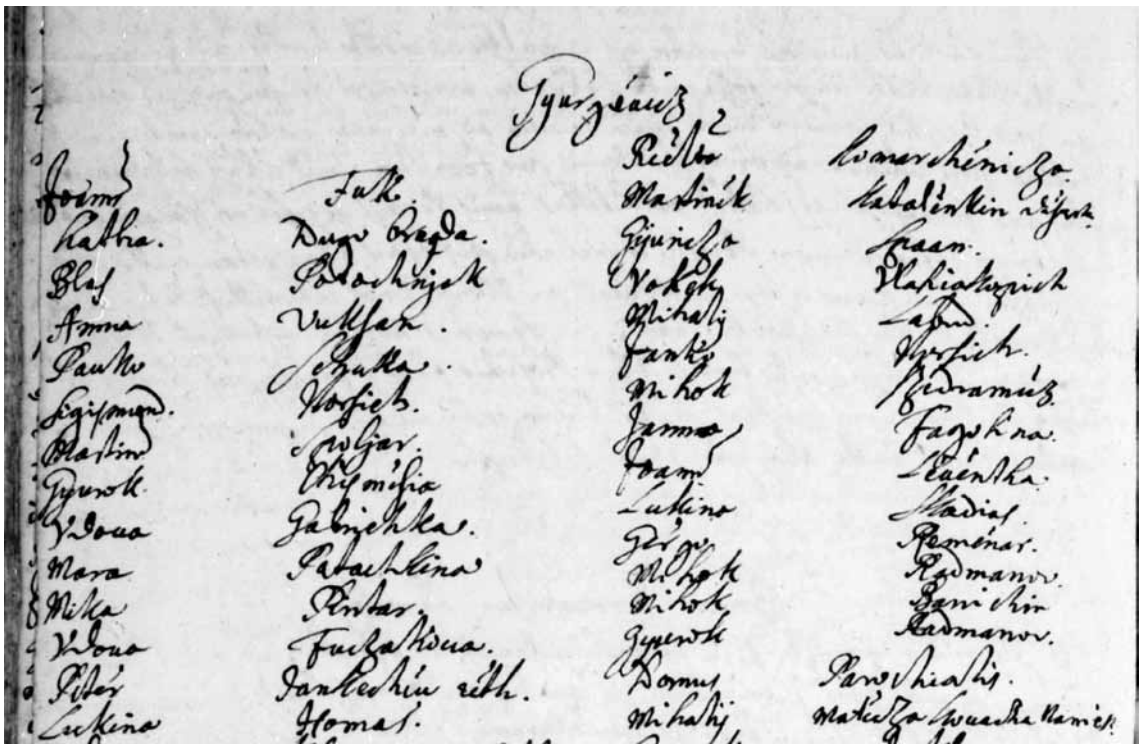

Slika 1. Početna stranica popisa obveznika podavanja (kućedomaćina) župnicima iz zaposnika kanonske vizitacije komarničkoga arhiđakona iz 1700. godine

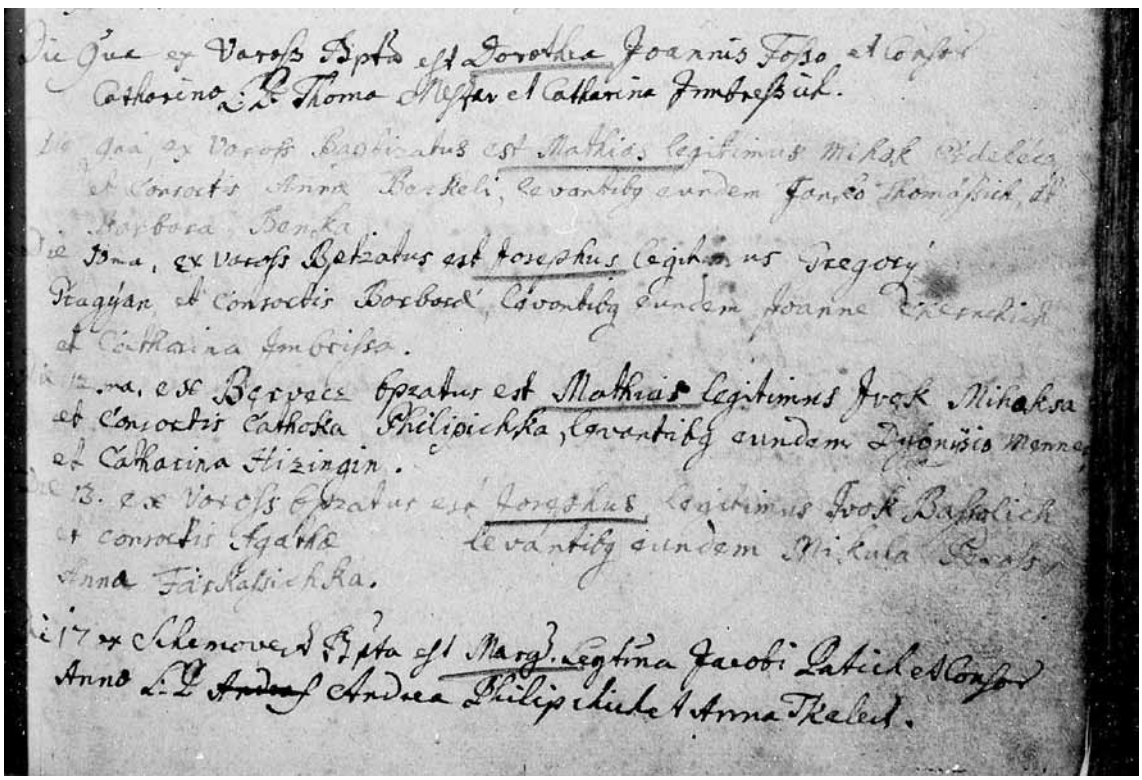

Slika 2. Dio popisa krštenih iz siječnja 1756. iz matične knjige krštenih Župe Blažene Djevice Marije od Navještenja u Đurđevcu (1741.-1769.)

PHOTOVOLTAICS SYSTEMS ON THE TWO BANKS OF DRAVA RIVER

FOTONAPONSKI SUSTAVI S OBJE STRANE RIJEKE DRAVE

Henrik ZSIBORÁCS
University of Pannonia
Georgikon Faculty
Keszthely, Hungary-8360
ifj.zsiboracs.henrik@gmail.com

Gábor PINTÉR
University of Pannonia
Georgikon Faculty
Hungary-8360
pg@georgikon.hu

Béla PÁLYI
University of Pannonia
Georgikon Faculty
Keszthely, Hungary-8360
palyi@georgikon.hu

Lóránt BALI
University of Pannonia
Georgikon Faculty
Keszthely, Hungary-8360
balilori@georgikon.hu

Primljeno / Received: 1. 9. 2014.
Prihvaćeno / accepted: 2. 11. 2014.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK/UDC 342.748.061 (497.5)

ABSTRACT

The aim of present study is to review the introduction of solar energy utilization, the economic determination of the return of crystalline solar systems in Hungary and in Croatia on the two banks of Drava River. The authors have calculated with the electricity price reductions for individuals in Hungary also, which gives more interest to this article. The study was performed with crystalline solar systems and it was carried out in solar-electric power plants extended from 1.5 kWp to 10 kWp. The study included the investment of crystalline solar cell systems. The calculation of payback time was performed by dynamic indices.

Key words: renewable energy for individuals, solar energy utilisation, dynamic indices
Ključne riječi: obnovljivi izvori energije za domaćinstva, korištenje solarne energije, dinamički indeksi

INTRODUCTION

The photovoltaics technology is involving the direct conversion of solar isolation into electricity using solar cells. The sunshine used by solar panels constitutes an unfailing energy resource but the oil, the uranium and the coal are the most widely used energy resources today. These materials will be to finite in the future. Basic problem at the photovoltaics technology is that the energy production depends on the weather and it is necessary to use energy storages, which considerably drive up the cost of photovoltaics electricity.

This technology is clean and engenders no noise pollution or toxic waste. The silicon (sand) is the main raw material used for solar panels, is one of the most abundant substances on Earth. (Häberlin, 2012). PV systems involve significant investment, but they do not contain moving parts (except for the inverter) and ideally it has to be maintained between 10 and 15 years.

The "Drava region" is a sunny part of both countries. Around the Drava 1280 kWh / m^2 - 1300 kWh / m^2 solar power comes to Hungary and to Croatia. This value is above the average in Hungary and a bit less than the average in Croatia. It shows us that the utilization of solar energy could be viable in that area.

MATERIALS AND METHODS

Solar energy and solar cells

1200 kWh / m^2 –1360 kWh / m^2 solar power comes to Hungary every year. These values are in Croatia between 1200 kWh / m^2 and 1600 kWh / m^2. We calculated with 1280 kWh solar energy / year in the Hungarian Drava area and 1300 kWh solar energy / year in the Croatian Drava area based on Photovoltaic Geographical Information System (including losses) (*Table 2.-3.*). (www. www.solar-gis.info, www.re.jrc.ec.europa.eu).

The price / Watt relationship of 3 different Hungary and Croatia solar Pv systems of different performance was compared in 2014 (types produced for network, fixed onto slanted roof, finished systems, without any unexpected network development (www.napelemdepo.hu, www.bazgin.hr). The type of solar panels are Renesola, SolarWorld and ET Solar. The brands of inverters are Kaco Powador, SMA and Fronius.

Indicators

We used dynamic indicators at the calculation as Net present value (NPV), *Internal Rate of Return (IRR) and Benefit/Cost Ratio, BCR:*

NPV: this dynamic indicator is well known so we dispense with its explanation.

BCR 1: It shows how many times the discounted sum of the one-time investment and ongoing costs of operation return from the discounted sums of incomes generated during the investment (NÁBRÁDI ET AL., 2008).

BCR 2: It shows how many times the discounted sum of the expenditures of one-time investment returns from the discounted sum of net profit generated during the investment (NÁBRÁDI ET AL., 2008).

$\mathbf{BCR_1} =$ 829

$$\mathbf{BCR_2} = \frac{\sum PV(R) - \sum PV(C)}{\sum PV(I)}$$

PV (R) Present Value of Output (EUR)

PV (I) Present Value of Investment (EUR)

PV (C) Present Value of Costs (EUR)

Profitability index (PI)

Profitability index (PI), also known as profit investment ratio (PIR) and value investment ratio (VIR), is the ratio of payoff to investment of a proposed project.

It is a useful tool for ranking projects because it allows you to quantify the amount of value created per unit of investment (www.absoluteastronomy.com).

PI = PV(R)/PV(C)

If PI > 1 then accept the project

If PI < 1 then reject the project

Discounted payback period

It indicates how many years of discounted income is needed to return the sum of the initial investment (NÁBRÁDI ET AL., 2008).

RENEWABLE ENERGY REGULATION

Hungary

In line with the EU's requirement, Hungary also prepared its National Renewable Action Plan ("Nemzeti Megújuló Cselekvési Terv – hereinafter also NMCST) outlining the steps planned and the path to be covered in order to meet the 2020 renewable goals, pledging to achieve a renewable share of 14.65% by 2020 (Fodor, 2012).

In Hungary, there are four different plant categories, defined on the basis of Electricity Law LXXXVI / 2007 and governmental regulation 273 / 2007 (Bozsoki ET AL., 2011).

1. Household-sized or domestic small power plants (HMKE) (up to 50kVA): In general, a normal household needs less than 10kVA to cover its electricity demand, which means that the capacity of this power plant type fits the needs of small- and medium-sized companies and publicly owned buildings (Bozsoki ET AL., 2011).

2. Licence-free small-scale power plants (between 50kVA and 500kW): In this category, licence-free means that it is not mandatory to receive an authorisation for production from the regulator. All other authorisations, like construction or environmental protection authorisations are still needed. Most biomass plants fit into this category, with some exceptions of around 1 MW counted as small-scale power plants. (Bozsoki ET AL., 2011).

3. Small-scale power plants (between 500kW and 50MW): The most important technology in this category is wind power, as wind power plants have in general a capacity between 600kW to 3MW installed capacity. The accumulated installed capacity sums up to nearly 400MW (Bozsoki ET AL., 2011).

4. Power plants (more than 50MW): For these plants, the TSO must also be included in theprocess; however no new RES-E plant in Hungary reaches this size (Bozsoki ET AL., 2011).

Croatia

In accordance with Article 26 of Energy Act (NN 68/2001) a tariff system for promotion of electricity production from renewables and combined heat and power (CHP) plants has been prescribed in Tariff System for electricity production from renewable energy sources and co-generation power plants (NN 33/2007). Renewable energy and CHP power plants are entitled to preferential price for electricity delivered to grid. There are two major categories of renewable energy power plants, those with installed capacity of less than 1 MW and those with installed capacity above 1 MW. There are four major categories of CHP plants:

1. Micro cogeneration – installations with installed capacity of 50 kW or less and all instal-lations which use hydrogen fuel cells

2. Small cogeneration - installations with installed capacity of 1 MW or less and more than 50 kW.
3. Medium cogeneration - installations with installed capacity 1 – 35 MW (35 MW in-cluded) which are connected to distribution grid.
4. Large cogeneration - installations with installed capacity of more than 35 MW, and all CHP plants connected to transmission grid.

Tariffs prescribed in this regulation are fixed and are determined by in the beginning of each year. Tariffs for electricity from renewable energy sources are directly correlated with retail price index for previous fiscal year. Tariffs for electricity from CHP plants are determined each month. They are subject to change according to change in natural gas price and change in price for production of electricity. Funding for this tariff system is collected from additional price on electricity consumption for all consumers in Republic of Croatia. In 2012 Government of Republic of Croatia has adopted new Tariff system for production of electricity from renewable energy sources and cogeneration (Official Gazzette No. 63/12) (*Table 1*.) (Vuk ET AL., 2012). We worked with the Household-sized (HMKE) and with the Micro cogeneration category because these categorys were the most profitable in Hungary and in Croatia.

RESULTS

Cost of solar PV systems built in Croatia and in Hungary in 2014

The decline in the price of the finished system is not completely in accordance with capacity of the installed power. Up to 5 kWp decrease can be experienced in Hungary, over 5 kWp there is a smaller price increase. The cheapest system regarding the watt / price connection was the 5 kWp Hungary in 2014 (three-phases, one inverter) (Figure 1). In Croatia was continuous price decrease and the 10 kWp system was 0.45 EUR more expensive than in Hungary) (Figure 1).

The examination of the theoretical payback time of crystalline PV systems, in domestic small power station sizes

The payback period was examined by dynamic indicator. We calculated with 305 HUF / 1 EUR and 7.6 HRK / 1 EUR exchange rate. 1 kWh of produced solar energy means a gross 11.58 EUR cent / kWh savings for individuals and 15.8 EUR cent / kWh for business customer in Hungary in 2014. This value was in Croatia 35 EUR cent / kWh savings to 0-10 kWp systems for individuals and for business customer in 2014.

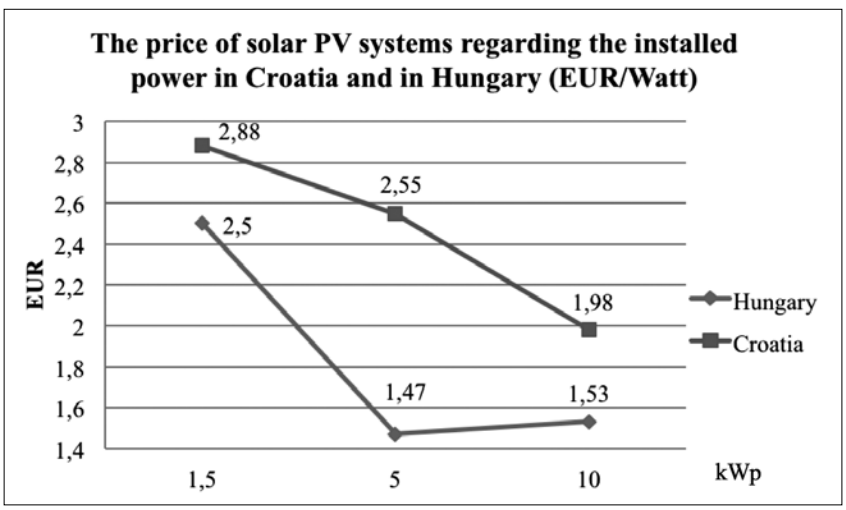

Figure 1. Gross cost of the finished solar PV systems in 2014 summer, depending on the installed capacity in Hungary and in Croatia (EUR / Watt)

Source: the authors own work based of www.napelemdepo.hu, www.bazgin.hr, 2014

We used these values to the comparison. We can see in *table 1* the economic categories of solar energies of Hungary and in *table 2* of Croatia.

Economic category in Hungary / Croatia	*Prices in 2014 (EUR cent / kWh / peak period)
Small power plant, Hungary, from 50 kW to 2MW, E.ON contract	1.6
HMKE, Hungary, max 50 kW, individuals, sold energy	5
HMKE, Hungary, max 50 kW, business customer, sold energy	7.2
KÁT, Hungary, from 20 to 50MW	9.5
KÁT, Hungary, to 20MW	10.6
HMKE, Hungary, max 50 kW, individuals, own use	11.58
HMKE, Hungary, max 50 kW, business customer, own use	15.8

*Peak period in Hungary: in winter: 06:00 – 22:00, in summer: 07:00 – 23:00

Table 1. Economic categories of solar PV energies in Hungary
Source: the authors own work

Economic category in Croatia	*Prices in 2014 (EUR cent / kWh / peak period)
Ground-mounted power plants, Croatia, 10 kW – 1 MW	15
Roof-mounted power plants, Croatia, 30 – 300 kW	22
Ground-mounted power plants, Croatia, 0 – 10 kW	26
Roof-mounted power plants, Croatia, 10- 30 kW	30
Roof-mounted power plants, Croatia, 0- 10 kW	35

*The prices are in Croatia fixed

Table 2. Economic categories of solar PV energies in Croatia
Source: the authors own work

Analyzed systems were 5 kWp and 10 kWp solar PV's (also in Hungary and in Croatia), assuming 100% own capital on the Hungarian side because in the current situation solar PV plants should be designed, that they do not produce more energy than we can use in a year in Hungary (www.eon.hu) (Table 1.). These systems include 1 inverter.

According to the characteristics of solar systems they do not require any maintenance for 10-15 years if the instalment is professional. The average annual amortization was 0.3% / year based on practical experience, the returns were examined for 15 years (www.solargis.info/, www.napelemdepo.hu, Dirk C. Jordan and Sarah R. Kurtz, 2012).

The life expectancy of inverters is between 10-15 years. The replacement is assumed in 15 years' time. The electricity price increased about 7% / year between 2000 and 2010 in Hungary but from 2010 the increase of the price has stopped and the level has stayed at the same place till 2013. In 2013 and in 2014 the electricity price for individual customer has slinked 3 times with total 24.55%. We calculated that the reduction of the electricity price has stopped in 2014 in Hungary.

We have thought it will have no increase or decrease of the electric Price in the next 15 years in Croatia and in Hungary. The prices are fixed in the contracts for 14 years in Croatia. The Hungarian

prices can sink a bit in the next years but later they have to rise, so all together they will stay at the same lever.

We calculated with assuming 100% consumption of energy because so can a PV system for individuals quickly return and we used stable feed prices on the Croatia side (35 EUR cent / kWh). A financial discount rate of 2.1% was calculated in Hungary because the base interest rate was 2.1% since 23.07.2014.This value was 5% since 01.01.2014. in Croatia. We used this interest rate. (www.tradingeconomics.com). Different kinds of natural damage (lightning, hail) were not taken into account.

Year	1. 9. 2014.	
Economic category (HMKE)	Retail selling	Business selling
1kW solar power plant energy produced (kWh)	1280	
Electricity selling price in 2014 (Euro Cent / kWh)	11.58	15.8
Overcapacity purchase price in 2014 (Euro Cent / kWh)	4.49	7.2
100% own utilization (EUR)	148.2	202
Delivery price (EUR)	57.5	92

Table 3. Savings in 1 year in the case of a 1kWh solar PV system with HMKE category in Hungary in 2014
Source: the authors own work

Year	2014
1kW solar power plant energy produced (kWh)	1 300
Electricity selling price from 0 kWp to 10 kWp system's in 2014 (Euro Cent / kWh)	35
Delivery price (EUR)	455

Table 4. Savings in 1 year in the case of a 1kWh solar PV system with Roof-mounted power plants, (0- 10 kW) in Croatia in 2014
Source: the authors own work

As the 3. and the 4. table show us, the price of 1 kWh was 11.58 Euro Cent for individuals and 15.8 Euro Cent for business customer in Hungary. The Croatia value was 125% better than the business Hungary's value.

THE RESULTS OF DYNAMIC INDICATORS

The results of dynamic indicators for individuals in Hungary

We can see on the tables 5. - 6. that the discounted payback period were about 120-150% better with 100% own utilization than the energy is sold. In the current situation solar PV plants should be designed, that they do not produce more energy than we can use in a year in Hungary.

Years	15			
Economic category	Sold energy	100% own utilization	Sold energy	100% own utilization
System size (kWp)	5		10	
Investment costs (EUR)	7 370	7 370	14 990	14 990
Maintenance costs (EUR)	0			
Electricity charge savings, at the same price (EUR)	4 226	10 890	8 452	21 779
r = interest (%)	2.1			
Present value savings (EUR)	3 597	9 270	7 194	18 539
NPV (EUR)	-3 772	1 900	-7 795	3 549
IRR (%)	- 6.3	5.37	-6.47	5.12
BCR1	0.49	1.26	0.48	1.24
BCR2	0.49	1.26	0.48	1.24
PI	0.49	1.26	0.48	1.24
Discounted payback period (Year)	(30.7)	11.9	(31.3)	12.1

Table 5. Dynamic indicators analysis in 15 years for invidiuals, in Hungary
Source: the authors own work

The results of dynamic indicators for business customer in Hungary

Years	15			
Economic category	Sold energy	100% own utilization	Sold energy	100% own utilization
System size (kWp)	5		10	
Investment costs (EUR)	7 370		14 990	
Maintenance costs (EUR)	0			
Electricity charge savings, at the same price (EUR)	6 787	14 900	13 574	29 800
r = interest (%)	2.1			
Present value savings (EUR)	5 778	12 683	11 555	25 336
NPV (EUR)	-1 592	5 313	-3 435	10 376
IRR (%)	-1.02	10.53	-1.22	10.23
BCR1	0.78	1.72	0.77	1.69
BCR2	0.78	1.72	0.77	1.69
PI	0.78	1.72	0.77	1.69
Discounted payback period (Year)	(19.1)	8.7	(19.5)	8.9

Table 6. Dynamic indicators analysis in 15 years for business customer, in Hungary,
Source: the authors own work

The results of dynamic indicators in Croatia

In Croatia we can make a contract with the energy service for **14 years** with fixed prices. There is no difference between individuals and business customers. This system is missing from Hungary therefore the payback period is change from year to year and therefore is the Croatian system more safe and clear for the PV electricity producers.

Years	15	
System size (kWp)	5	10
Investment costs (EUR)	12 750	19 800
Maintenance costs (EUR)	0	
Electricity charge savings, at the same price (EUR)	31 508	63 016
r = interest (%)	5	
Present value savings (EUR)	21 862	43 724
NPV (EUR)	9 112	23 924
IRR (%)	14.38	20.03
BCR1	1.71	2.21
BCR2	1.71	2.21
PI	1.71	2.21
Discounted payback period (Year)	8.7	6.8

Table 7. Dynamic indicators analysis in 15 years in Croatia
Source: the authors own work

We can see that the discounted payback period were about 7-9 years which is much better than the Hungarian one but the investment cost for the same system is higher in Croatian than in Hungary (see the *8-9. table*).

Nations	Hungary (Individuals, 100% own utilization)	Hungary (business customer, 100% own utilization)	Croatia
Years	15		
System size (kWp)	5		
Investment costs (EUR)	7 370		12 750
IRR (%)	5.37	10.53	14.38
Discounted payback period (Year)	11.9	8.7	8.7

Table 8 Summary table about the 5 kWp systems
Source: the authors own work

Nations	Hungary (Individuals, 100% own utilization)	Hungary (business customer, 100% own utilization)	Croatia
Years	15		
System size (kWp)	10		
Investment costs (EUR)	14 990		19 800
IRR (%)	5.12	10.23	20.03
Discounted payback period (Year)	12.1	8.9	6.8

Table 8. Summary table about the 10 kWp systems
Source: the authors own work

We can see on the tables 3-9. that the bank rate were 2.9% lower in Hungary than in Croatia. This phenomena had a positive impact to the Hungary's payback period because this nation can save about 3 years with the 5 kW system and about 2 years with the 10 kW system. As the 3-9. tables show us that the sunshine hours and the feed prices were better in Croatia, which is a huge competitive advantage but the 5 kW system was about 74 % more expensive than in Hungary and this value was about 42% better with the bigger system. In Croatia could a smaller (5kWp) system 3.2 years faster return (Hungary, individuals) and the payback period was equal at the Hungarian business customer and in Croatia. In the bigger system were these values 5.3 and 2.1 years better in Croatia because the bigger system was cheaper.

CONCLUSIONS

The energetic utilisation of solar PV systems, in the size of domestic small power stations (HMKE, 0 kWp – 49.9 kWp) and the Roof-mounted power plants are increasingly popular in Hungary and in Croatia, because these categories were the most profitable. This helps a lot in the spread.

In Croatia the tariff system is very advantageous because of the contract are valid for 14 year despite than Hungary. In Hungary the HMKE system's energy prices have changed, as the current electricity prices for individuals (the price of 1 kWh changed about 27% from 01.01.2012. to 01.09.2014). This change has not affected the business customers, therefore better for them the payback period. In Croatia are these incentive fees (table 1.) with contracts valid for **14 years** and this situation made it clear and calculable. The authors think this is the most important advantage of the Croatian bank of the Drava River compared with the Hungarian bank.

REFERENCES

Bea Emőke Fodor (2012): Promoting the Use of Renewable Energies An Evaluation of the Hungarian Feed-in Tariff System PhD Dissertation - Corvinus University of Budapest Doctoral School of Management and Business Administration - Budapest 2012, p.14

Branko Vuk, Alenka Kinderman Lončarević, Damir Pešut (2012): Energy Efficiency Policies and Measures in Croatia - ODYSSEE- MURE 2010 - Monitoring of EU and national energy efficiency targets - Energy Institute Hrvoje Pozar, Pdf, p.p. 50-51

Dirk C. Jordan and Sarah R. Kurtz (2012): Photovoltaic Degradation Rates - An Analytical Review - NREL is a national laboratory of the U.S. Department of Energy, Office of Energy Efficiency & Renewable Energy, operated by the Alliance for Sustainable Energy, LLC, p.16

Domestic small power stations delivery prices

http://www.eon.hu/Aram_informaciok_arak

http://www.eon.hu/Uzleti_aram_egyetemes_szolgaltatoi_arak

Domestic small power stations information from Hungary

http://www.eon.hu/eon.php?id=290

Feed-in tariffs (FIT) in Croatia

http://mobis-solar.hr/en/photovoltaic/feed-in-tariffs/

Global horizontal irradiation in Hungary

http://www.solargis.info/doc/_pics/freemaps/1000px/ghi/SolarGIS-Solar-map-Hungary-en.png

Heinrich Häberlin, Herbert Eppel (2012): PHOTOVOLTAICS SYSTEM DESIGN AND PRACTICE - John Wiley & Sons, Ltd, WILEY, p.28

Ingrid Bozsoki, Edoardo Binda Zane, Anna Pobłocka, Rebekka Frank, Dierk Bauknecht (2011) - Integration of electricity from renewables to the electricity grid and to the electricity market INTEGRATION - National report: Hungary, Berlin, 20 December 2011, p.p. 17-18

Interest rate in Hungary and in Croatia

http://www.tradingeconomics.com/croatia/interest-rate

Internal Rate Of Return – IRR

http://www.investopedia.com/terms/i/irr.asp

Nábrándi András. Pupos Tibor. Tanácsné György Katalin. 2008. Üzemtan I. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest.
Net Present Value (NPV). Calculating net present value a retailers perspective. Pdf. Zumo retail
http://zumocalculators.com/retail/corporate_responsibility.php
Photovoltaic Geographical Information System - Interactive Maps
http://re.jrc.ec.europa.eu/pvgis/apps4/pvest.php
Profitability index
http://www.absoluteastronomy.com/topics/Profitability_index
PV prices in Croatia
http://www.bazgin.hr/proizvodi/solarni_fotonaponski_sistemi_oprema_elektrane_pula_istra_akcija.html
PV prices in Hungary
http://napelemdepo.hu/

SAŽETAK

Cilj je sadašnje studije razmotriti postojeće stanje iskorištenja sunčeve energije i gospodarske razloge za povratak solarnih panela u Mađarskoj i Hrvatskoj na obje obale rijeke Drave. Autori su računali i na smanjenje cijene struje u Mađarskoj za domaćinstva, što povećava interes za ovaj rad. Studija je provedena na energanama sa solarnim panelima, snage od 1.5 - 10 kWp. U istraživanje je uključena vrijednost investicije nabave solarnih sustava. Izračun povrata uloženih sredstava proveden je korištenjem dinamičkih indeksa.

VJERODOSTOJNOST MEDIJSKOG IZVJEŠTAVANJA O REFERENDUMU O BRAKU

(NA PRIMJERU VEČERNJEG LISTA, JUTARNJEG LISTA, NOVOG LISTA, SLOBODNE DALMACIJE, GLASA KONCILA, GLOBUSA, HRVATSKOG SLOVA,7 DNEVNO I GLASA PODRAVINE)

THE CREDIBILITY OF MEDIA COVERAGE OF THE REFERENDUM ON MARRIAGE

(CASE STUDY OF DAILIES AND MAGAZINES VECERNJI LIST, JUTARNJI LIST, NOVI LIST, SLOBODNA DALMACIJA, GLAS KONCILA, GLOBUS, HRVATSKO SLOVO, 7 DNEVNO, GLAS PODRAVINE)

Ksenija ŽLOF
Doktor znanosti
Croatia Airlines, Zagreb

Franjo MALETIĆ
Docent
Sveučilište Sjever, Koprivnica

Slobodan HADŽIĆ
Doktor znanosti
Presscut, Varaždin

Primljeno / Received: 12. 9. 2014.
Prihvaćeno / Accepted: 2. 11. 2014.
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
UDK/UDC 352 (497.5-24)

SAŽETAK

Vjerodostojnost novinskog izvještavanja doživljava reaktualizaciju u teorijskom i praktičnom segmentu, i to zbog eksplozije sredstava komuniciranja, opće krize medijske industrije, koja rezultira smanjenjem proizvodnih troškova na račun kvalitete novinskog izvještavanja, te prisutnoga, naizgled paradoksalnoga, procesa implozije informacija. Šira recentna teorijska paradigma publicističke provenijencije, na koju se autori pozivaju - a koja uključuje način konstrukcije medijskog sadržaja, teoriju vratara te vrijednosti vijesti – dijelom daje odgovore na aktualni teorijski problem vjerodostojnosti.

Autori u radu polaze od postojećih teorijskih postulata, problematizirajući vjerodostojnost izvještavanja, uzevši kao primjer relevantan hrvatski događaj Referendum o braku, oko kojega se hrvatska medijska i opća javnost duboko podijelila, pruživši autorima dobar primjer testiranja vjerodostojnosti medijskog izvještavanja.

Vjerodostojnost medija povezuje se s profesionalnošću novinara koji u njima rade, a profesionalnost se temelji na poštivanju profesionalnih standarda izvještavanja. Cilj ovog rada bio je istražiti jesu li novinari poštivali profesionalne standarde izvještavanja, što je osnovni preduvjet vjerodostojnosti medijskih objava, te koliko su vjerodostojne medijske objave o temi Referendum o braku.

Pretpostavivši da su mediji vjerodostojno izvještavali o referendumu o braku, autori su proveli istraživanje na odabranom uzorku – u četiri hrvatska dnevna lista (Večernjem listu, Jutarnjem listu, Novom listu te Slobodnoj Dalmaciji) i četiri tjednika (Globusu, Glasu koncila, Hrvatskom slovu i 7 dnevno). U istraživanje je uvršten i Glas Podravine s isključivom nakanom da se provjeri treba li u korpus budućih istraživanja uvrstiti regionalne novine.

Vjerodostojnost medijskih objava istražena je i mjerena ljestvicom vjerodostojnosti u koju su kao sastavni elementi vjerodostojnosti ugrađeni profesionalni standardi izvještavanja: istinitost, poštenje, uravnoteženost, točnost, nepristranost, pravodobnost i najmanje dva imenovana izvora, što ujedno predstavlja i naše kategorije za analizu sadržaja.

Rezultati istraživanja potvrdili su opravdanost izbora teme po intenzitetu izvještavanja, ali i uočeno otvoreno zastupanje stavova jedne strane kod nekih medija, te kršenje profesionalnih standarda izvještavanja. Ljestvica vjerodostojnosti prošla je metodološku provjeru i u sebi sintetizira sve relevantne elemente za ocjenu medijskih objava (na primjeru vijesti i izvještaja), pa je preporučljiva kao alat za istraživanje.

Preporuka je budućim istraživačima testiranje ponderiranja važnosti pojedinih elemenata ljestvice s obilježjima primatelja poruka, pod pretpostavkom da obilježja primatelja imaju utjecaj na percepciju profesionalnih standarda medijskih objava kao elementa vjerodostojnosti.

Rezultati istraživanja prve faze rada pokazuju nužnost neprestanog propitivanja profesionalnih standarada izvještavanja i implementacije primijenjenog instrumentarija u profesionalni kod izvještavanja.

Ključne riječi: vjerodostojnost, referendum o braku, profesionalni standardi izvještavanja, konstrukcija medijskog sadržaja

Key words: credibility, a referendum on marriage, professional standards of reporting, design of media content

UVOD I TEORIJSKA OSNOVA RADA

Rasprave o vjerodostojnosti medija postoje još od pojave različitih medija masovnog komuniciranja. Prisjetimo se samo rasprava o novinskoj vjerodostojnosti započetih još i prije pojave **Hoersta**, često nazivanog *ocem žutila* ili senzacionalizma. Isto se odnosi i na neposredno razdoblje poslije pojave radija i televizije, uz koju je često vezana sintagma proširene političke govornice, ali i na aktualnu multimedijalnu digitalnu sferu u kojoj živimo, a uz nju se najčešće s pravom oprezno upotrebljava termin provjerljivosti informacija.

Vjerodostojnost medija i medijskih objava u čvrstoj je vezi s teorijom načina konstrukcije medijskog sadržaja komunikološke provenijencije ili konkretnije s uporabom profesionalnih novinarskih standarda izvještavanja, ali i s primateljima medijskih objava, što se najčešće svodi na pitanje kojim medijima i novinarima vjerujemo.

Ne postoji opće prihvaćena definicija vjerodostojnosti. Prema **Thomasu Baueru** vjerodostojnost je "evaluacijska mjera koja posreduje norme očekivanih uloga i ispunjavanja uloga između pozicija potrošača i proizvođača, u svakom slučaju strukturalno osiguranih kroz medijski-specificirane organizirane sustave." (**Bauer, 2007.).** Prema **Najilu Kurtiću** vjerodostojnost je "kompleksan koncept koji se istovremeno odnosi na sve komponente komunikacijskog procesa; kako na stvarne istinosne kvalitete poruke (vijesti) tako i na komunikatore, prirodu, i reputaciju medija i na koncu sve faktore koji određuju komunikacijsko ponašanje komunikanta (recipijenta)."(**Kurtić. 2007**.)

Grupa autora sa Sveučilišta u Miamiju[1] (*School of Communication*, *University of Miami)* objavila je 2002. godine rezultate istraživanja vjerodostojnosti medijskih objava *(News media credibility study*), u kojemu je ispitivala vjerodostojnost objava u novinama, na televiziji i na internetu. To nam je istraživanje dragocjeno ne samo zbog ciljeva i rezultata, nego, još više, zbog podudarnosti u pojmovima kojima su se služili istraživači određujući što sve obuhvaća pojam vjerodostojnosti medijskih informacija. Upotrebljavali su sljedeće termine: poštenje, uravnoteženost, točnost, preciznost, temeljitost, cjelovitost, nepristranost, pouzdanost, istinitost, objektivnost, stručnost, iskrenost, (ne) senzacionalizam, činjeničnost, pravodobnost, odvajanje činjenica od mišljenja, informativnost, kvali-

[1] 1 usp. <URL: http://com.miami.edu/car/miamibeach1.htm > (16.srpnja 2008.)

ficiranost, stručnu kompetenciju, dinamičnost, a upozorili su i na kategorije koje bi mogle biti svojevrsna nadgradnja vjerodostojnosti kao, na primjer, poštivanje privatnosti, briga za zajednicu, povjerenje i briga za javni interes.

Problemi profesionalnih standarda izvještavanja na internetu i kod klasičnih medija zaokupljaju pažnju istraživača u novije vrijeme.

Istraživači **Thomas J. Johnson** i **Barbara J. Kaye**[2] podsjetili su na glavna obilježja internetske komunikacije – slobodan pristup svakomu i često netransparentan izvor informacija. Činjenica je da mnogi medijski stručnjaci (a ne samo tvorci spomenute studije), internet doživljavaju kao *divlji zapad informiranja,* jer nerijetko je teško provjeriti vjerodostojnost informacija koje je određeni izvor plasirao na tome mediju. Internet nema nikakvih vremenskih ni prostornih ograničenja i dostupan je takoreći svuda i svakomu u civiliziranom svijetu. Stoga i novinari informacije s interneta često rabe u svojim istraživanjima i sastavljanju svojih članaka.

Andrew J. Flanagin[3] i **Miriam J**. **Metzger**[4], pak, podsjećaju kako informacije objavljene u novinama i na televiziji (a također i u knjigama) prije objavljivanja prolaze prethodne provjere, što nije uvijek slučaj s internetskim informacijama.

Johnson, **Kaye** i **Kiousis** pri opisivanju kredibiliteta informacije koriste se sintagmom *donekle vjerodostojna*, odnosno *ponešto vjerodostojna* (*somewhat credible)* pa je očito da dopuštaju mogućnost stupnjevanja vjerodostojnosti. **Dominic A**. **Infante**[5] koristio se trima kategorijama pri mjerenju vjerodostojnosti izvora. To su istinitost *(trustworthiness)*, stručnost *(expertise)* i dinamičnost *(dynamism*).

Johnson i **Kaye** vjerodostojnost izvora ispitivali su prema kategorijama: pouzdanost *(believability),* poštenje (*fairness*), točnost *(accuracy*) i temeljitost/dubina informacije (*depth of information*). **Shyam S. Sundar**[6] koristi se sličnim terminima pa ispituje točnost, pouzdanost, nepristranost, poštenje i objektivnost, a tim kategorijama dodaje i kategoriju (ne)senzacionalizma te kreira i metodu mjerenja vjerodostojnosti, koja se može primijeniti pri ispitivanju vjerodostojnosti tiskanih medija i informacija na internetu. Također zaključuje da čitatelji smatraju vjerodostojnijima tekstove u kojima se objavljuju izjave sugovornika i citati iz tekstova od onih u kojima toga nema.

Flanagin i **Metzger**[7] također su mjerili vjerodostojnost internetskih informacija raščlanivši termin na: pouzdanost (*believability)* i istinitost (*trustworthiness*), točnost (*accuracy*), nepristranost (*bias*) i cjelovitost (*completeness*). Identičnim je mjerilom još 1988.g. **Philip Meyer**[8] ispitivao vjerodostojnost novinskih informacija prema kategorijama: poštenje, nepristranost, cjelovitost, točnost i pouzdanost.

Istraživači **Tony Rimmer**[9] i **David Weaver**[10] osmislili su ponešto drukčiju metodu mjerenja vjerodostojnosti u koju su, osim spomenutih komponenata, jednakih i kod drugih istraživača – pouzdanost, poštenje, nepristranost i cjelovitost – dodali još i kategorije kao što su: poštivanje privatnosti, interes pojedinca, briga za dobrobit zajednice, briga za javno dobro, činjeničnost (*factual foundations*

---

2 usp. <URL: http://eric.ed.gov/ERICWebPortal/custom/portlets/recordDetails/detailmini.jsp?_nfbp..., > (28. srpnja 2008.)

3 usp. <URL: http://www.http//mitpress.mit.edu/catalog/author/default.asp.?aid=35277 > (28. srpnja 2008.)

4 usp. <URL:http//www.mitpressjournals.org/doi/pdf/10.1162/dmal.9780262562324.001'cookieSet=1 > (28. srpnja 2008.)

5 usp. <URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Communication_theory > (28. srpnja 2008.)

6 usp. <URL: http://www.eric.ed.gov/ERICWebPortal/custom/portlets/recordDetails/detailmini.jsp?... (28. srpnja 2008.)

7 usp. <URL: http://www.eric.ed.gov/ERICWebPortal/custom/portlets/recordDetails/detailmini.jsp?..> (28. srpnja 2008.)

8 usp. <URL: http://en.wikipedia.org/wiki/Philip_Meyer > (28. srpnja 2008.)

9 usp. <URL: http://fdc.fulleron.edu/aboutus/trimmer.htm > (28. srpnja 2008.)

10 usp. <URL: http//journalism.indiana.edu/about-us/faculty-staff/bio/?person=163 > (28. srpnja 2008.)

of information), stručna kompetencija novinara, te – što se čini osobito zanimljivim, osobito stoga što se u današnjem novinarstvu sve više isprepliću žanrovi i ne poštuju klasične granice među njima – odvajanje činjenica od komentara (mišljenja).

Iz navedenoga može se zaključiti da se većina spomenutih istraživača (**Johnson** i **Kaye**, **Sundar**, **Flanagin** i **Metzger**, **Meyer**) pri definiranju termina vjerodostojnosti slaže kako sadržaj tog pojma određuju bitne komponente: točnost, nepristranost, pouzdanost i istinitost.

Johnson i **Kaye** tome još dodaju i temeljitost (dubinu informacije), **Sunder** objektivnost i (ne) senzacionalizam, **Flanagin** i **Metzger** cjelovitost, a **Meyer** poštenje i cjelovitost. **Rimmer** i **Weaver** također ističu pouzdanost i nepristranost kao ključne. Ne spominju, doduše, posebno točnost, ali uključuju više drugih, već spomenutih kategorija.

Ekatarina Ognianova[11] također se koristi s čak devet faktorskih odrednica pri mjerenju vjerodostojnosti internetskih informacija. To su: činjeničnost/mišljenje (*factual/opinionated*), poštenje/nepoštenje (*fair/unfair*), točnost/netočnost (*accurate/inaccurate*), pouzdanost/nepouzdanost (*trustworthy/untrustworthy*), uravnoteženost/neuravnoteženost (*balanced/unbalanced*), nepristranost/pristranost (*biased/unbiased*), oslonjivost/neoslonjivost (*reliable/unreliable*), cjelovitost/necjelovitost (*thorough/not thorough*), informativnost/neinformativnost (*informative/non informative*).

Yu-Mei Hu i **Wayne Wanta**[12], da bi izmjerili vjerodostojnost medijskih objava, usredotočili su se na ispitivanje mogućih manipulacija javnosti, precizno prenošenje činjenica, jednaki tretman svih strana te, kao i **Rimmer** i **Weaver**, odvajanje činjenica od stajališta (mišljenja).

A **Cecile Gaziano**[13] istaknula je čak 12 sastavnica novinske i televizijske vjerodostojnosti. To su: poštenje, nepristranost, cjelovitost, točnost, poštivanje privatnosti, javni interes, briga za zajednicu, odvajanje činjenica od mišljenja, povjerenje, briga za javni interes, činjeničnost i stručna kompetencija.

Iako su istraživači istaknuli kako treba dalje istraživati, provedena studija ipak je upozorila na neke trendove i stavove ispitanika kojima je vrlo važno da izvori informacija budu pouzdani te da im se može vjerovati, a indikativna je i terminološka podudarnost u definiranju sastavnica sadržaja pojma *vjerodostojnost*, kad je riječ o različitim autorima, različitim medijima i različitim ispitanicima (Žlof, neobjavljen doktorski rad, 2010).

Evidentno je da su sastavnice definicije kod većine autora komunikološke provenijencije gotovo jednake. To nije slučaj kod skala za mjerenje vjerodostojnosti medija i medijskih objava, što se zapaža i kod pregleda etičkih profesionalnih standarda zemalja duge medijske tradicije, dakle visokorazvijenih zemalja. Skale za mjerenje vjerodostojnosti razlikuju se po vrstama medija i oblicima komunikacije, a primjetan je nedostatak teorijskih radova, ali i etičkih standarda u evaluaciji vizualnih oblika komunikacije, premda je multimedijalna sfera i vizualna komunikacija sve prisutniji oblik komunikacije.

U svojem doktorskom radu Ksenija Žlof (2010.) također je konstruirala ljestvicu profesionalnih standarda izvještavanja kao elementa vjerodostojnosti, namijenjenu testiranju vjerodostojnosti medijskih objava u hrvatskom okružju, na primjeru medijskih objava o *Croatia Airlinesu*. Njezina ljestvica uključivala je sljedeće faktore: istinitost, poštenje, uravnoteženost, točnost, nepristranost, pravodobnost te najmanje dva imenovana izvora.

Problem, ciljevi i metodologija istraživanja

Cilj ovog rada bio je istražiti u kojoj su mjeri novinari poštivali profesionalne standarde izvještavanja, što je osnovni preduvjet vjerodostojnosti medijskih objava. Pretpostavivši da su mediji vjerodostojno izvještavali o referendumu o braku, autori su proveli istraživanje na odabranom uzorku.

Predmet ovog istraživanja je primjena profesionalnih standarda izvještavanja na sadržaju novinske poruke, ne izvor poruke /komunikator/ niti percepcija vjerodostojnosti kod primatelja.

---

11 usp. <URL: http://books.google.com> (28. srpnja 2008.)

12 usp. <URL: http://www.linkedin.com/pub/wayne-wanta/1/a39/91b> (28. srpnja 2008.

13 usp. <URL: http://www.questia.com/googleScholar.qst > (28. srpnja 2008.)

Selektirano je 299 medijskih objava u odabranim novinama (*Jutarnji list, Novi list, Slobodna Dalmacija, Večernji list, 7 dnevno, Glas koncila, Globus, Hrvatsko slovo, Objektiv, Vijenac, Zarez i Glas Podravine*).

Ocjena vjerodostojnosti primjenom profesionalnih standarda izvještavanja medijskih objava u hrvatskim uvjetima napravljena je skalom vjerodostojnosti (Žlof, 2010.), jer u sebi sintetizira različite elemente prikazanih skala mjerenja kod novinskih medija prezentiranih u uvodu članka.

Metodologija istraživanja provedena je metodom analize sadržaja, kako zbog specifičnosti postavljenih ciljeva istraživanja, tako i zbog temeljnih obilježja metode u smislu objektivnosti i sustavnosti, pri čemu je jedinica analize sadržaja bio svaki novinski članak na temu referenduma o braku kojeg u daljnjem tekstu zovemo medijska objava. Razdoblje istraživanja bilo je od 1. studenog do 31. prosinca 2013. godine.

U metodološkom smislu uzorak je odabran na temelju kriterija dnevne nacionalne dostupnosti[14] tiskanog dijela medijskog prostora i najvažnijih tjednih nacionalnih izdanja.

Vjerodostojnost medija povezuje se s profesionalnošću novinara koji u njima rade, a profesionalnost se temelji na poštivanju profesionalnih standarda izvještavanja. Ti standardi nedvojbeno utječu i na vjerodostojnost medijskih objava. **Malović** (2005.) među profesionalnim standardima medijskog izvještavanja ističe, uz *istinitost*, i *poštenje, uravnoteženost, točnost* i *nepristranost*. A kad je riječ o komunikaciji općenito, **Vujević** (2001.) navodi da ona treba biti *istinita, potpuna, pravovremena* i *razumljiva*.

Dakle, sublimiramo li postavke na koje se pozivaju ta dva teoretičara medija, dobro novinarstvo trebalo bi se odlikovati**:** *istinitošću, poštenjem, uravnoteženošću, točnošću* i *nepristranošću*, a kvalitetna komunikacija *istinitošću, cjelovitošću, pravodobnošću* i *jasnoćom*. (**Malović** je pojmove *jasnoće* i *cjelovitosti* uključio u pojam *poštenja*.) Tomu, smatramo, treba dodati i, za medijsku vjerodostojnost neizmjerno važnu, *uporabu izvora*.

Zbog toga je na temelju profesionalnih standadra izvještavanja i odrednica kvalitetne komunikacije (Vujević, 2001), za određivanje vjerodostojnosti medijskih objava izrađena ljestvica vjerodostojnosti (Žlof, 2010.) u koju su kao sastavni elementi vjerodostojnosti ugrađeni kriteriji: **istinitost, poštenje, uravnoteženost, točnost, nepristranost, pravodobnost** i **najmanje dva imenovana izvora**[15]**,** što ujedno predstavlja i naše kategorije za analizu sadržaja.

Osim spomenutih sedam temeljnih kategorija s ukupno 19 obilježja, u analizi sadržaja prikupili smo i podatke o opremi medijske objave /naslov, nadnaslov, podnaslov, umetak, fotografija/, prisutnost na naslovnici, položaj na stranici, rubrika, stranica, kratki sadržaj, puni sadržaj, površina medijske objave.[16]

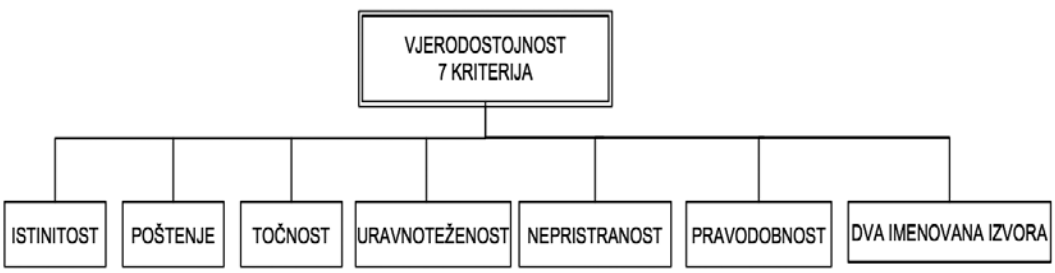

Slika 1: Profesionalni standardi izvještavanja - kategorije vjerodostojnosti

[14] Istraživačkim korpusom nije obuhvaćen dnevni list "24 sata" jer se taj dnevni list koncepcijski ipak razlikuje od ostalih dnevnih listova na kojima je provedeno istraživanje, a istraživački korpus predstavlja dovoljan reprezentativni uzorak.

[15] isto

[16] Dodatne metodološke napomene vezane uz svaku od kategorija vjerodostojnosti detaljnije smo obrazložili u razmatranjima o rezultatima istraživanja.

Pojašnjenje temeljnih kategorija analize sadržaja

Da bi se medijska objava ocijenila **istinitom**, u njoj se ne smiju pojavljivati insinuacije, glasine, proizvoljne i neprovjerene tvrdnje. **Poštenje** se ocjenjivalo cjelovitošću, odvajanjem činjenica od komentara, relevantnošću, iskrenosti prema čitatelju, primjerenim korištenjem fraza. **Uravnoteženost** se utvrđivala prema zastupljenosti svih uključenih strana te usklađenošću teksta i naslova. **Točnost** je razumijevala precizno i ispravno navođenje imena i brojčanih podataka. **Nepristranost** se utvrđivala neopredjeljivanjem ni za jednu stranu te nepostojanjem prikrivenog oglašavanja, **pravodobnost** aktualnošću te neobjavljivanjem unaprijed neprovjerenih informacija, a **izvori,** točnije dva međusobno neovisna imenova izvora, još su jedan nezaobilazan kriterij za vjerodostojnost medijske objave.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Rezultati istraživanja prikazani su u nastavku prema redoslijedu kategorija vjerodostojnosti.

1. Istinitost

Da bi se medijska objava smatrala istinitom, u njoj se ne smiju pojavljivati insinuacije, glasine, proizvoljne i neprovjerene tvrdnje. Prema **Miroslavu Vujeviću** "do istine se dolazi pomoću reprezentativnog broja točnih činjenica". Analogno tome, istinitom smo smatrali medijsku objavu koja je zadovoljila sve kriterije ili najmanje tri od četiri navedena kriterija (većinu).

				sveukupno	u postotku /%/		
Učestalost izlaženja	Pokrivenost	0	1	br.objava	0	1	Ukupno %
Dnevna	Nacionalna ukupno	40	84	124	32,26	67,74	100,00
	regionalna ukupno	48	103	151	31,79	68,21	100,00
periodika ukupno		2	22	24	8,33	91,67	100,00
Sveukupno		90	209	299	30,10	69,90	100,00

Tablica 1. Kategorija: Istinitost.

Legenda: 0 -nisu zadovoljeni kriteriji, 1 - zadovoljeni kriteriji istinitosti

Rezultati nedvosmisleno ukazuje na zadovoljavajući pristup kriterijima istinitosti u hrvatskom tiskovnom dijelu medijskog prostora.

2. Poštenje

Medijsku objavu smatrali smo poštenom ako je bila cjelovita, relevantna, iskrena prema čitatelju, ako su se u njoj primjereno upotrebljavale fraze te ako se stavovi i komentari nisu tretirali kao činjenice. U *Osnovama novinarstva* **Stjepan Malović** prenosi kako je američki dnevni list *The Washington Post* definirao poštenje:

"Nijedan izvještaj nije pošten ako izostavlja činjenice važne za razumijevanje događaja. Dakle, poštenje uključuje cjelovitost. Nijedan izvještaj nije pošten ako sadržava u biti nevažne informacije na štetu važnih činjenica. Dakle, poštenje uključuje primjerenost (relevantnost). Nijedan izvještaj nije pošten ako namjerno ili nenamjerno navodi ili čak zavodi čitatelja na pogrešan zaključak. Dakle, poštenje uključuje iskrenost prema čitatelju. Iz toga bi se mogla izvesti i definicija poštenog izvještavanja. Nijedan izvještaj nije pošten ako novinar skriva svoja opredjeljenja iza pejorativnih riječi kao što su 'odbijanje', 'unatoč svemu', 'moramo priznati', 'nesagledive posljedice'. Dakle, poštenje uključuje jasnoću izraza umjesto fraziranja."

Da bi se medijska objava smatrala poštenom, morala je zadovoljiti sve navedene kriterije.

				uk. Br. Objava	sveukupno u %		ukupno %
Učestalost	Pokrivenost	0	1		0	1	
Dnevna	Nacionalna ukupno	61	63	124	49,19	50,81	100,00
	regionalna ukupno	78	73	151	51,66	48,34	100,00
periodika ukupno		16	8	24	66,67	33,33	100,00
Svukupno		155	144	299	51,84	48,16	100,00

Tablica 2. Kategorija: Poštenje

Legenda: 0 -nisu zadovoljeni kriteriji, 1 - zadovoljeni kriteriji istinitosti

U većini medijskih objava nije zadovoljen kriteriji poštenja.

3. Uravnoteženost

Medijske objave smatrali smo uravnoteženima ako su u njima zastupljene sve strane te ako je sadržaj/tekst objave u skladu s naslovom. Da bi medijska objava bila ocijenjena kao uravnotežena morala je zadovoljiti oba navedena kriterija.

				ukupno br. objava	sveukupno u %		ukupno %
Učestalost	Pokrivenost	0	1		0	1	
Dnevna	Nacionalna ukupno	90	34	124	72,58	27,42	100,00
	regionalna ukupno	107	44	151	70,86	29,14	100,00
periodika ukupno		23	1	24	95,83	4,17	100,00
Svukupno		220	79	299	73,58	26,42	100,00

Tablica 3. Kategorija: Uravnoteženost

Legenda: 0 -nisu zadovoljeni kriteriji, 1 - zadovoljeni kriteriji istinitosti

Podaci ukazuju na dominantno udio neuravnoteženih medijskih objava. **Prema tome, u većini medijskih objava nije zadovoljen kriterij uravnoteženosti.**

4. Točnost

Svaka netočnost, uključujući tiskarske pogreške, umanjuje vjerodostojnost novinara i medija, a pogreške u medijima utječu na vjerodostojnost. "To je nedvojbeno dokazala anketa koju je američka udruga novinara ASNE provela 1999. godine, gdje su rezultati bili vrlo očiti: 'Pogrešne činjenice u vijestima smanjuju vjerodostojnost redakcija koje su ih objavile'."

Točnost, dakle, znači precizno navođenje provjerenih informacija bez tiskarskih pogrešaka, netočno napisanih imena i pogrešno navedenih podataka. Za kategoriju točnosti u provedenom istraživanju morali su biti zadovoljeni svi navedeni kriteriji.

				ukupno br. objava	sveukupno u %		ukupno %
Učestalost	Pokrivenost	0	1		0	1	
Dnevna	Nacionalna ukupno	4	120	124	3,23	96,77	100,00
	regionalna ukupno	3	148	151	1,99	98,01	100,00
periodika ukupno		0	24	24	0,00	100,00	100,00
Sveukupno		7	292	299	2,34	97,66	100,00

Tablica 4. Kategorija: Točnost
Legenda: 0 -nisu zadovoljeni kriteriji, 1 - zadovoljeni kriteriji istinitosti

U ovoj kategoriji procjenjivani su formalni ali ne i nevažni kriteriji točnosti od čega je zastupljenost točnosti u medijskim objavama 97,66%. Veći dio pogrešaka rezultat je netočno navođenih imena.

U većini medijskih objava zadovoljen je kriterij točnosti.

5. Nepristranost

Nepristranom medijskom objavom ocijenjena je ona koja je zadovoljila kriterij neutralnosti tj. neopredjeljivanja te u kojoj nije bilo prikrivenog oglašavanja.

				ukupno br. objava	sveukupno u %		ukupno %
Učestalost	Pokrivenost	0	1		0	1	
Dnevna	Nacionalna ukupno	14	110	124	11,29	88,71	100,00
	regionalna ukupno	7	144	151	4,64	95,36	100,00
periodika ukupno		2	22	24	8,33	91,67	100,00
Sveukupno		23	276	299	7,69	92,31	100,00

Tablica 5. Kategorija: Nepristranost
Legenda: 0 -nisu zadovoljeni kriteriji, 1 - zadovoljeni kriteriji istinitosti

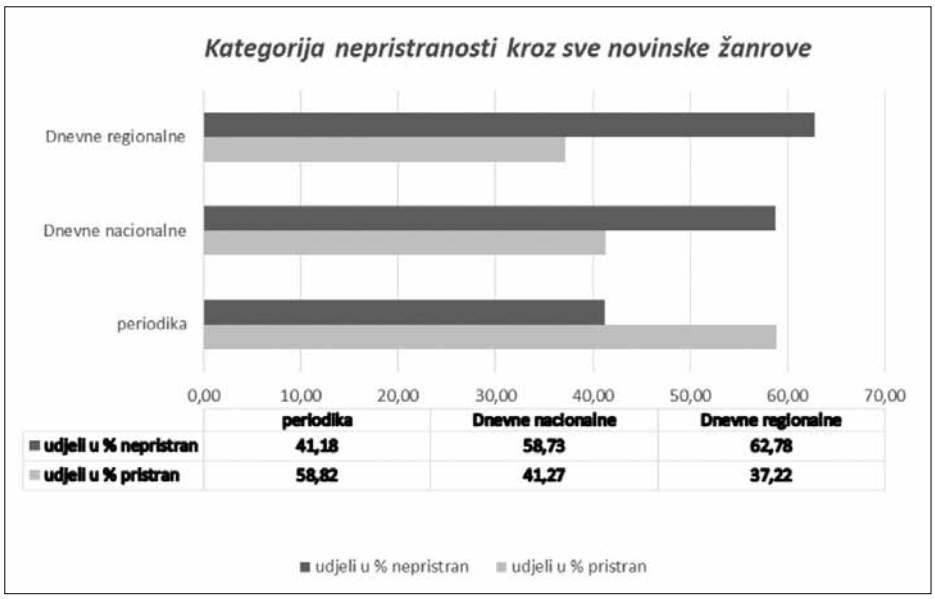

Slika 1. Udio nepristranosti prema novinama sa svim novinskim žanrovima

Profesionalni standard izvještavanja primjenom kategorije nepristranosti na novinskim žanrovima od crtica do izvještaja s osvrtom zadovoljio je kriterij kategorije s 92,31 %. To ne znači da tiskane medijske objave u cjelini nisu bile pristrane. Kad se korpus analiziranih objava proširi na više novinske forme /komentare, kolumne i druge forme/ 58,3% od ukupnih medijskih objava bilo je pristrano.

Podsjećamo da smo analiziranim korpusom obuhvatili samo medijske objave koje pripadaju novinskim žanrovima od crtice, vijesti, proširene vijesti, izvještaja i izvještaja s osvrtom, a ne i tzv. više novinske forme.

6. Pravodobnost

Pravodobnost razumijeva promptno izvještavanje, ali ne i unaprijed, te provjeru prije objavljivanja je li se najavljeni događaj uistinu i dogodio. Također tema mora biti objavljena u primjerenom roku pošto se događaj dogodio. Da bi pojedina medijska objava bila ocijenjena kao pravodobna, morala je zadovoljavati sve navedene kriterije.

				ukupno br. objava	sveukupno u %		ukupno %
Učestalost	Pokrivenost	0	1		0	1	
Dnevna	Nacionalna ukupno	7	117	124	5,65	94,35	100,00
	regionalna ukupno	3	148	151	1,99	98,01	100,00
periodika ukupno		0	24	24	0,00	100,00	100,00
Svukupno		10	289	299	3,34	96,66	100,00

Tablica 6.: Kategorija: Pravodobnost
Legenda: 0 -nisu zadovoljeni kriteriji, 1 - zadovoljeni kriteriji istinitosti

I ovaj kriterij profesionalnog standarda izvještavanja ima visok postotak zadovoljenosti, 96,6%.

7. Izvori informacija

"Za ocjenu vjerodostojnosti odlučujuće je važna i identifikacija izvora od kojih su novinari dobili informacije. U kvalitetnom novinarstvu sve informacije i tvrdnje, osim očitih, morale bi se pripisati nekom izvoru. Očitima se smatraju one informacije, tvrdnje ili situacije koje su prihvaćene kao opće istine i nepovredive su činjenice. U protivnom, uza svaku tvrdnju morao bi biti naveden izvor. Pitanje izvora istodobno je i pitanje odgovornosti. Zbog toga su dva neovisna imenovana izvora nezaobilazna odrednica kvalitetnoga novinarstva." Da bi medijska objava bila ocijenjena vjerodostojnom morala je sadržavati barem dva međusobno neovisna imenovana izvora.

Zbog kratkoće rokova i preopterećenosti poslom, novinari su skloni samo prenijeti priopćenja za javnost, ne propitujući informacije objavljene u njima. Melita Poler Kovačić (2004:14) ističe mišljenje **Aerona Davisa,** koji na primjeru Velike Britanije zaključuje da industrija odnosa s javnostima posljednjih desetljeća ima u izvjestiteljskom procesu sve važniju ulogu, ali smanjuje aktivno novinarsko prikupljanje informacija. "Novinarske kuće prisiljene su smanjiti troškove i istodobno povećavati produkciju te je zato porasla njihova ovisnost o informacijskim subvencijama. Novinari moraju stvarati više s manje sredstava, pa postaju sve ovisniji o prikladno zapakiranim i besplatnim materijalima, kojima ih redovito opskrbljuju službe za odnose s javnostima." Neprijeporno, novinari bi, žele li postići veću vjerodostojnost medijskih objava, kad god je moguće, trebali provjeravati informacije iz još jednoga, dodatnog izvora, bez obzira na to koliko su priopćenja za javnost profesionalno, kvalitetno i stručno napisana, žele li zadovoljiti profesionalne standarde izvještavanja.

Dva izvora				ukupno br. objava	sveukupno u %		ukupno %
Učestalost	Pokrivenost	0	1		0	1	
Dnevna	Nacionalna ukupno	79	45	124	63,71	36,29	100,00
	regionalna ukupno	96	55	151	63,58	36,42	100,00
periodika ukupno		21	3	24	87,50	12,50	100,00
Sveukupno		196	103	299	65,55	34,45	100,00

Tablica 7.: Kategorija: Izvori

Legenda: 0 -nisu zadovoljeni kriteriji, 1 - zadovoljeni kriteriji istinitosti

U većini medijskih objava nisu zabilježena dva međusobno neovisna imenovana izvora. Čak 65,55% medijskih objava nema zadovoljen kriterij dva neovisna imenovana izvora. Prema tome, kriterij prema kojemu je za vjerodostojnost medijske objave potrebno navesti barem dva međusobno neovisna izvora nije zadovoljen.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA O PROFESIONALNIM STANDARDIMA IZVJEŠTAVANJA

Učestalost	apsolutni broj članaka	1	2	3	4	5	6	7	% ukupno
Dnevna	275	0,00%	1,82%	9,82%	27,27%	44,36%	12,73%	4,00%	100,00%
Tjedna	22	0,00%	0,00%	9,09%	54,55%	36,36%	0,00%	0,00%	100,00%
Dvotjedna	2	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	100,00%	0,00%	0,00%	100,00%

Tablica 8. : Sintetizirani podaci – postotak zadovoljenja kriterija

Legenda: Postotak zadovoljenih kriterija od 1 do 7 kriterija naveden je za novine po učestalosti izlaženja.

Iz priložene tablice vidljivo je da su razlike u primjeni profesionalnih standarda izvještavanja kod dnevnih novina i periodike vrlo male.

udio mdijskih objava koje su zadovoljile pojedini kriterije									
Učestalos	Pokriveno	Novine	istinitost	poštenje	uravnotež	točnost	nepristrar	pravodobi	izvori	ukupno
		Nacionalna Total	67,74%	50,81%	27,42%	96,77%	88,71%	94,35%	36,29%	41,47%
		regionalna Total	68,21%	48,34%	29,14%	98,01%	95,36%	98,01%	36,42%	50,50%
Dnevna Total			68,00%	49,45%	28,36%	97,45%	92,36%	96,36%	36,36%	91,97%
Dvotjedna Total			100,00%	50,00%	50,00%	100,00%	100,00%	100,00%	0,00%	0,67%
Tjedna Total			90,91%	31,82%	0,00%	100,00%	90,91%	100,00%	13,64%	7,36%
Grand Total			69,90%	48,16%	26,42%	97,66%	92,31%	96,66%	34,45%	100,00%

Tablica 9. : Medijske objave koje su zadovoljile kriterij kategorije u postotku

U većini medijskih objava zadovoljeni su kriteriji istinitosti /68,90%/, točnosti /97,66%/, nepristranosti /92,31%/, pravodobnosti /96,66%/ dok su ispod 50,00% udjela kriteriji poštenja /48,16%/, uravnoteženosti /26,42%/ i kriterij dva ili više međusobno neovisna izvora /34,45%/.

VJERODOSTOJNOST REGIONALNO/NACIONALNO

Jedno od pitanja koje smo si postavili bilo je razmotriti postoji li razlika u primjeni profesionalnih standarda izvještavanja kao kriterija vjerodostojnosti medijskih objava i kod nacionalnih i regionalnih tiskovina pa smo u uzorak istraživanja uvrstili i regionalni tjednik: *Glas Podravine* i usporedili ga s ostalim razmatranim tjednicima iz uzorka. Analizirano je ukupno pet medijskih objava za isti period praćenja, od čega su dvije medijske objave nevjerodostojne, dvije uglavnom vjerodostojne i jedna objava, *Konzervativno za ili liberalno protiv,* koja ispunjava sve kriterije vjerodostojnosti uz ukupnu prosječnu ocjenu veću od dobivene u odnosu na ostale tjednike. Ovaj zaključak upućuje na istraživački oprez u sljedećim sličnim istraživanjima u koja bi trebalo uvrstiti regionalna glasila u istraživački korpus. Napominjemo da uzorak nije dostatan za čvrsti zaključak.

ZAKLJUČAK

U većini medijskih objava zadovoljeni su kriteriji istinitosti, točnosti, nepristranosti i pravodobnosti, a kriteriji poštenja, uravnoteženosti i objavljivanja dva ili više međusobno neovisna izvora nisu zadovoljeni.

Profesionalni standardi tiskovnog novinskog izvještavanja najviše su kršeni u kategoriji poštenja, uravnoteženosti i nenavođenjem dva ili više međusobno neovisnih izvora.

Kod pojedinih novinskih izdavača na dnevnoj nacionalnoj i regionalnoj razini kao i kod pojedinih novinskih izdavača periodike (tjednika i dvotjednika) uočljive su razlike u primjeni pojedinih kriterija, ali iz obrađenih podataka, a primjenom analitičke matrice na jedan događaj, ne možemo iznositi zaključke o primjeni profesionalnih standarda izvještavanja za pojedinog novinskog izdavača.

Sadržane skale mjerenja, kategorije analize, u cjelini su prošle analitičku provjeru i nisu iziskivale potrebu primjene dodatnih kategorija analize pa su u tom smislu preporučljive kao metodološki instrumentarij ocjene profesionalnih standarda izvještavanja kao temeljnog kriterija vjerodostojnosti medijskih objava ali i medija.

Preporučamo da se u budućim istraživačkim radovima pokuša ponderirati važnost pojedinih elemenata skale, kategorija, sa aspekta primatelja poruke jer pretpostavljamo da obilježja primatelja utječu na percepciju važnosti pojedinih elemenata vjerodostojnosti.

Preporučamo također budućim istraživačima testiranje skale vjerodostojnosti s oblicima vizualne komunikacije jer postojeća skala u nekim elementima nije primjenjiv metodološki alat za sve oblike vizualne komunikacije.

LITERATURA

Abdulla, R., Garrison, B., Salwen, M., Driscoll, P., Casey, D. (2002). The Credibility of Newspapers, Television News, And Online News. A paper presented to the Mass Communication and Society Division, Association for Education in Journalism and Mass Communication, annual convention, Miami Beach, Fla., August 9, 2002

Archer, D., Iritani, B., Kimes, D. D., Barrios, M. (1983). Face-ism: Five studies of sex differences in facial prominence. Journal of Personality and Social Psychology, 45(4), 725–735. doi:10.1037//0022-3514.45.4.725

Argyle, M., Alkema, F., Gilmour, R.. (1971) The Communication of Friendly and Hostile Attitudes by Verbal and Non-Verbal Signals. European Journal of Social Psychology, 1, 385-402.

Barrett, A. W., Barrington, L. W. (2005). Bias in Newspaper Photograph Selection. Political Research Quarterly, 58(4), 609–618.

Bauer, T.A. (2007). Vjerodostojnost medija- društveni kapital medijskog društva. U: Malović, S. (Ur.). Vjerodostojnost novina (str. 21-38). Zagreb: Sveučilišna knjižara d.o.o.

Campanella Bracken, C. (2006). Perceived Source Credibility of Local Television News : The Impact of Television Form and Presence. Journal of Broadcasting & Electronic Media, 50, 723-741.

Copeland, G. (1989). Face-ism and primetime television. Journal of Broadcasting & Electronic Media, 33(2), 209–214. doi:10.1080/08838158909364075

Dodwell, P. (1986). The Mickey Mouse Theory of Perception. Canadian Psychology/Psychologie Canadienne, 27(4), 319–331. doi:10.1037/h007997

Feigenson, N., Dunn, M. (2003). New visual technologies in court: directions for research. Law and Human Behavior, 27(1), 109–26. Retrieved from http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/12647470

Gaziano, C., McGrath, K. (1986). Measuring the Concept of Credibility. Journalism Quarterly, 63, 451-462.

Hoffman, K. S. (2011). Visual Persuasion in George W. Bush's Presidency: Cowboy Imagery in Public Discourse. Congress & the Presidency, 38(3), 322–343. doi:10.1080/07343469.2011.602039

Johnson, T., Kaye, B. (1998). Cruising is Believing?: Comparing Internet and Traditional Sources on Media Credibility Measures. Journalism & Mass Communication Quarterly, 75(2), 325-340.

Joo, J., Li, W., Steen, F. F., Zhu, S. (n.d.). Visual Persuasion : Inferring Communicative Intents of Images. In IEEE Conference on Computer Vision and Pattern Recognition (CVPR), 2014.

Kiousis, S. (2001). Public Trust or Mistrust? Perceptions of Media Credibility in the Information Age. Mass Communication and Society, 4(4), 381-403.

Kurtić, N. (2007). Konceptualizacija istraživanja. U: Malović, S. (Ur.). Vjerodostojnost novina (str. 117-154). Zagreb: Sveučilišna knjižara d.o.o.

Larsen, V., Luna, D., Peracchio, L. A. (2014). Points of View and Pieces of Time : A Taxonomy of Image Attributes. Journal of Consumer Research, 31(1), 102–111.

Levesque, M. J., Lowe, C. A. (1999). Face-ism as a Determinant of Interpersonal Perceptions : The Influence of Context on Facial Prominence Effects. Sex Roles, 41(3), 241–260.

Norris, G. (2012). The Influence of Angle of View on Perceptions of Culpability and Vehicle Speed for a Computer-Generated Animation of a Road Traffic Accident. Psychiatry, Psychology and Law, 20(2), 248-254.

Malović, Stjepan: Osnove novinarstva, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2005., str. 27-33

Ognianova, E. (1998). The value of journalistic identity on the World Wide Web. Paper presented to the Mass Communication and Society Division, Association for Education in Journalism and Mass Communication, Baltimore. Skinuto 18.7.2014. s http://list.msu.edu/cgi-bin/wa?A3=ind9812d&L=AEJMC&E=7BIT&P=864980&B=--&T=TEXT%2FPLAIN;%20charset=US-ASCII

Poler Kovačić, M., Erjavec, K., Štular, K. (2010). Credibility of Traditional vs. Online News Media: A Historical Change in Journalists' Perceptions? Medijska istraživanja, 16(1), 113-130.

Rahman, A., Akther, M., Rajeb, M., Akter, N., Gulshan, S. (2009). Credibility of TV News in Bangladesh: What really matters to the audience? Conference on Ideas and Innovations for the Development of Bangladesh: The Next Decade.

Rajtić Žlof, K. (2010). Utjecaj izvora na vjerodostojnost medijskih objava na primjeru Croatia Airlinesa. Neobjavljeni doktorski rad. Zadar: Posliejdiplomski studij Kultura i turizam, Odjel za turizam i komunikacijske znanosti Sveučilišta u Zadru.

Sundar, S. (1999). Exploring receivers' criteria for perception of print and online news. Journalism & Mass Communication Quarterly, 76(2), 373-386.

Vujević, Miroslav.: Politička i medijska kultura u Hrvatskoj, Školska knjiga, Zagreb, 2001., str. 132-207

Westley,. H., Severin, W.J. (1964). Some Correlates of Media Credibility. Journalism Quarterly, 41, 325-35.

Yamamoto, Y., Tanaka, K. (2011). ImageAlert: Credibility Analysis of Text-Image Pairs on the Web. SAC '11 Proceedings of the 2011 ACM Symposium on Applied Computing, 1724-1731.

Zuckerman, M., Kieffer, S. C. (1994). Race Differences in Face-sim: Does Facial Prominence Imply Dominance? Journal of Personality and Social Psychology, 66(1), 86–92.

Žlof, Ksenija: "Važnost izvora za vjerodostojnost medija", Vjerodostojnost novina, Sveučilišna knjižara, Zagreb 2007., str. 83

SUMMARY

The credibility of the newspaper reporting is experiencing a re-actualization in theoretical and practical segment, due to the media explosion, the general crisis of the media industry, resulting in reduced production costs at the expense of the quality of news reporting and the present, apparently paradoxical, process of implosion of information. Broader recent theoretical paradigm journalistic provenance, to which the authors refer - and that includes the method of construction of media content, theory and past news value - partly answers the current theoretical problem of credibility.

A broader recent theoretical paradigm of journalistic provenance, to which the authors refer - and that includes the method of construction of media content, the gatekeepers' theory and past news value – in part answers the current theoretical problem of credibility.

The authors start from the existing theoretical postulates, questioning the credibility of reporting, taking as an example a relevant event - a Croatian referendum on marriage – where the Croatian media and the general public were deeply divided, handing the authors a good example of testing the credibility of media coverage.

The credibility of the media is associated with the professionalism of their journalists, where professionalism is based on respect for the professional standards of reporting. The aim of this study was to investigate whether journalists respected professional standards of reporting, which is the basic prerequisite for the credibility of media reports, and how credible were media reports on the subject of the Referendum on marriage.

Assuming that the media faithfully reported on the Referendum on marriage, the authors conducted a study on a selected sample - in four Croatian daily newspapers (*Vecernji List, Jutarnji list, Novi list, Slobodna Dalmacija*) and four weeklies (*Globus, Glas Koncila, Hrvatsko slovo, 7 Dnevno*). The study included *Glas Podravine* with the sole intention of checking whether the corps of future research should include regional newspapers.

The credibility of media reports was investigated and measured using the credibility scale with credibility elements with embedded professional standards of reporting: truthfulness, fairness, balance, accuracy, impartiality, timeliness, and at least two named sources, which also represent our categories for content analysis.

Research results confirmed the correctness of the chosen topic in the intensity of reporting, but also observed open, biased taking sides in some media, as well as violation of professional standards of reporting. The scale of credibility underwent methodological checks, in itself synthesizing all the relevant elements of the media reports (on the example of news and reports), and thus, is recommended as a research tool.

It is recommended that future research testing of weighting the importance of certain elements of the scale with the characteristics of the recipients, under the assumption that the characteristics of the recipients have an impact on the perception of the professional standards of media reports as an element of credibility.

The research results of the first phase of work show the necessity of constant questioning of professional standards, reporting and implementation of applied instruments in professional reporting.

PODRAVINA Volumen 13, broj 26, Str. 196 - 217 Koprivnica 2014.

UPRAVLJANJE RAZVOJEM U KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKOJ ŽUPANIJI U PROTEKLIH DVADESET GODINA I POGLED U BUDUĆNOST

KOPRIVNICA-KRIŽEVCI COUNTY AND MANAGEMENT OF ITS DEVELOPMENT - THE PAST TWENTY YEARS AND A LOOK INTO THE FUTURE

Tihana KRALJIĆ
SUPORT PROJEKT, j.d.o.o.
Trg podravskih heroja 2A,
Koprivnica
e-mail tihana.kraljic@kc.t-com.hr

Primljeno / Received: 1. 10. 2014.
Prihvaćeno / Accepted: 2. 11. 2014
Pregledni rad / Review
UDK/UDC 94 (497.5) 05.292.52. Koprivničko-krievačka županija

SAŽETAK

U radu se istražuje upravljanje razvojem u Koprivničko-križevačkoj županiji u proteklih dvadeset godina. Prikazuju se administrativni ustroj i institucionalni razvoj, te političke opcije koje su temeljem dobivenog povjerenja birača upravljale Koprivničko-križevačkom županijom. Promatra se status i razvoj strateškog planiranja kao alata upravljanja razvojem. Za analizu se koriste provedena istraživanja Regionalnog indeksa konkurentnosti i Indeksa razvijenosti, te se vrši usporedba Koprivničko-križevačke županije sa Varaždinskom, Međimurskom i Krapinsko-zagorskom županijom.

Ključne riječi: Koprivničko-križevačka županija, strateško planiranje, regionalni indeks konkurentnosti, indeks razvijenosti

Key words: Koprivnica-Križevci county, strategic planning, regional competitiveness index, index of devel opment

UVOD

Prvi izbori za članove predstavničkih tijela jedinica lokalne samouprave i uprave, odnosno lokalni izbori u Republici Hrvatskoj održani su 7. veljače 1993. godine. Osim proslave dvadesetog rođendana 2013. godina će za sve hrvatske županije, pa i za Koprivničko-križevačku, ostati zapamćena i kao godina ulaska Republike Hrvatske u Europsku uniju. Ulazak u Europsku uniju traži prilagodbu i donosi promijene u svim segmentima društva, pa tako i u upravljanju razvojem u Koprivničko-križevačkoj županiji što se uzima kao povod za analiziranje dosadašnjeg modela upravljanja razvojem. U radu se prikazuje institucionalni okvir upravljanja razvojem u županiji, strateški dokumenti koji su izrađivani i njihova provedba, te analiza temeljem Regionalnog indeksa konkurentnosti i indeksa razvijenosti.

1. TEORIJSKI OKVIR

1.1. Upravljanje razvojem

Upravljanje razvojem zbog svoje složenosti i trajne aktualnosti zauzima značajno mjesto ne samo u ekonomskoj znanosti i literaturi, nego i u sociologiji, psihologiji i politologiji. Kod pojma upravljanje razlikuje se upravljanje koje se odnosi na tvrtke (*management*) i upravljanje koje se odnosi na

državu/regionalnu/lokalnu- samoupravu (*public/regional/lokal administration, public/regional/lokal management*).

Pojam javni (public) potječe od latinskog *'populus'* ili *'poplicus'* i općenito označava neku masovnu populaciju *'the people'* ili skupinu ljudi koji se organiziraju oko nekog pitanja od zajedničkog interesa. U političkoj znanosti i povijesti, javnost je populacija pojedinaca koja surađuje oko građanskih poslova, odnosno poslova ureda ili države.

Pojam uprava (administration) potječe od latinskog "*administratio*" - administracija. Pojam razvoj (development) nastao je od francuskog "*développement, desvelopemens*", a engleska riječ *development* nastala je spajamnjem dviju riječi *develop+ment*. Prvi puta se upotrebljava 1756. godine.

Upravljanje u državi je mnogo složenije za izučavanje nego upravljanje u tvrtkama, a prvenstveno se veže uz javnu upravu. Javna uprava se promatra kao profesija ili zanimanje i kao akademsko područje. Kao akademsko područje javna uprava se poučava i izučava.

Osnivačem znanosti o javnoj upravi u Europi smatra se Lorenz von Stein. U njegovo vrijeme smatralo se da je javna uprava oblik upravnog prava, ali njegovo je stajalište, kao profesora u Beču od 1855. godine, da je javna uprava integrirajuća znanost koja uz upravno pravo objedinjava i sociologiju, politologiju i javne financije.

Ocem javne uprave u Sjedinjenim Američkim Državama smatra se Woodrow Wilson. On je 1887. godine objavio članak Izučavanje javne uprave (*The Study of Administration*) u kojem se navodi "*da je predmet izučavanja što vlada može ispravno i uspješno činiti i kako to može činiti sa što većom učinkovitošću, odnosno uz što manji trošak bilo novca bilo energije*." Zagovornik je korištenja četiri principa u javnoj upravi: *Odvajanje politike i uprave, Komparativnu analizu političkih i privatnih organizacija, Poboljšavanje učinkovitosti s praksama i stavovima prema svakodnevnom poslovanju po uzoru na polovne prakse i Poboljšanje učinkovitosti javne službe kroz upravljanje i osposobljavanja državnih službenika, temeljenog na procjeni prema zaslugama* (*merit-based assessment*).

Do tog je vremena u Sjedinjenim Američkim državama bio prisutan (*spoils system*). To je sistem u kojem funkcije u javnoj upravi mogu dobiti isključivo članovi i pristalice političke opcije koja je dobila izbore, a kao nagradu za doprinos i potporu pobjedi na izborima.

Kao disciplina u razvoju javna uprava je prošla nekoliko faza razvoja, a za detaljnije razumijevanje tog procesa koristi se prikaz evolucija paradigmi koje je dao Nicolas Henry u članku Paradigme javne uprave (*Paradigms of Public Administration*) objavljenom 1975. godine u časopisu Pregled javne uprave (*Public Administration Review*). Paradigma je skup osnovnih pretpostavki ili pravila koje uzimamo zdravo za gotovo (*default*) u cilju poimanja stvarnosti i njenih fenomena.

Kronološki se evolucija paradigmi o javnoj upravi prikazuje kroz pet faza:

1. Paradigma I. Dihotomija politike i uprave 1900.-1926.
2. Paradigma II. Načela uprave 1926.-1937.
3. Paradigma III. Javna uprava kao politička znanost 1950.-1970.
4. Paradigma IV. Javna uprava kao menadžment 1956.-1970.
5. Paradigma V. Javna uprava kao javna uprava 1970.

Uz ovih pet paradigmi razmatraju se i paradigme u nastajanju: od vladanja prema upravljanju, *(From government to governance*) 1990. i Upravljanje kao javna vrijednost 2000. *(Public Value managment)*.

1.2. Javna politika

Ne postoji jedinstvena i općeprihvaćena definicija javne politike.

Dean G. Kilpatrick (2000.) navodi da se javna politika općenito definira kao "*sustav zakona, regulatornih mjera, načina djelovanja i prioritetima financiranja u vezi određene teme proglašenih od strane države ili njezinih predstavnika*."

Thomas A. Birkland u svojoj knjizi Uvod u proces politike: teorije, koncepti i modeli izrade javne politike) *(An Introduction to the Policy Process: theories, concepts, and models of public policy making) 2011.,* navodi ključna obilježja javne politike:

- *Politika je napravljena kao odgovor na neku vrstu pitanja ili problema koji zahtijeva pažnju. Politika je ono što Vlada odluči napraviti (stvarno) ili ne (implicirano) o određenom pitanju ili problemu.*
- *Politiku bi mogli sagledavati u obliku zakona ili propisa ili skup svih zakona i propisa koji reguliraju posebno pitanje ili problem.*
- *Politika je napravljen u ime "javnosti".*
- *Politika je usmjerena prema cilju ili željenom stanju, kao što su rješavanje problema.*
- *Politike u konačnici donosi vlada, čak i ako ideje dolaze iz izvan vlade ili kroz interakciju vlasti i javnosti.*
- *Kreiranje politike je dio trajnog procesa koji ne mora uvijek imati jasan početak ili kraj, jer se odluke o tome tko će imati koristi od politike i tko snosi teret koji proizlazi iz politike stalno se pregledavaju i revidiraju.*

U procesu razvoja javnih politika ističe se važnost koordinacije. U Cambridgevom rječniku koordinacija se definira kao *"način na koji [je moguće] učiniti mnogo različitih stvari da bi učinkovito radili kao cjelina "*.

A. Matei i T. C. Dogaru, 2012. definiraju poveznicu između javnih politika i strateškog planiranja: *"Kvaliteta javnih politika u velikoj mjeri ovisi o koordinaciji i savjetodavnoj aktivnosti, razvijenim, s jedne strane, u javnim institucijama koje pripadaju izvršnoj vlasti, a na drugoj strani, između javnih institucija i interesnih skupina i njihovo strateško planiranje. Dakle, strateško planiranje ima važnu ulogu u procesu javne politike; njegove različite mogućnosti izravno pridonose razumijevanju i formuliranju prioriteta javnih politika i ciljeva."* Strateško planiranje ima važnu ulogu u procesu javne politike jer njegovi razni elementi mogu izravno pridonijeti razumijevanju i formuliranje političkih prioriteta i ciljeva. U radu se pod javnom politikom podrazumijeva politika županije.

1.3. Regionalni, ruralni, urbani, lokalno ekonomski i održivi razvoj

1.3.1. Regionalni razvoj

Kada se želi definirati regionalni razvoj najprije treba odgovoriti na pitanje što je regija. Najjednostavnija definicija regije je da je to područje-dio zemljine površine koje ima neke slične karakteristike. One mogu biti prirodne, kulturne, geografske, ekonomske ili neke druge. Svjetska Banka za potrebe svojih analitika i u operativne svrhe cijelu zemljinu površinu dijeli na 6 regija: Europe and Central Asia, South Asia, East Asia and Pacific, Middie East and North Africa, Sub Saharan Africa and Latin America and the Caribbean.

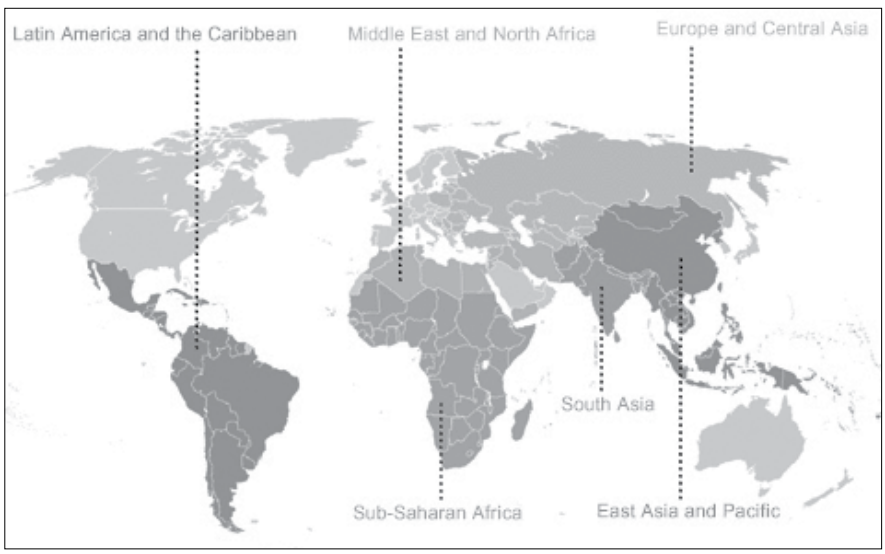

Slika 1. Podjela na regije prema Svjetskoj Banci

Izvor: Svjetska banka

Europska unija je također za potrebe statistike i kao temelj za usporedbu regija uvela sustav klasifikacije NUTS[1] kojeg su obvezne primjenjivati sve zemlje članice. Radi se o hijerarhijskoj klasifikaciji za potrebe službene statistike kojom se svaka zemlja članica Europske unije dijeli na tri razine: NUTS 1, NUTS 2 i NUTS 3. Pri tome NUTS II razina predstavlja potpodjelu NUTS 1 razine, a NUTS 3 razina potpodjelu druge razine. Temeljem pokazatelja iz te podjele definira se prihvatljivost pojedine regije za financiranje iz instrumenata kohezijske politike. Primarne sastavnice regija iz sustava NUTS-a su i LAU[2] 1 i LAU 2, odnosno lokalne upravne jedinice. NUTS podjela i administrativni ustroj zemlje članice ponekad se razlikuju.

Razina	Min.broj stanovnika	Max.broj stanovnika
NUTS 1	3.000.000	7.000.000
NUTS 2	800.000	3.000.000
NUTS 3	150.000	800.000

Tablica 1. Kriteriji za podjelu na NUTS razine u EU
Izvor: Europska komisija

Regionalni razvoj je širok pojam, ali se može definirati kao nastojanje da se smanje regionalne nejednakosti podupirući gospodarsku aktivnost u regijama.[3]

Regionalni razvoj kao disciplina pojavio se 1950. godine i bio je usmjeren isključivo na jačanje gospodarstva, novo zapošljavanje, dobit i BDP. Krajem 20. stoljeća regionalni razvoj postaje više multidisciplinaran u svojem pristupu i uz ekonomiju sve veći značaj dobivaju i ostale discipline kao politička znanost, javna politika i sociologija. U 21. stoljeću regionalnom razvoju se pridružuje nova disciplina-ekonomska geografija. Prostorna dinamika regije, te ljudi kao pokretači gospodarskih aktivnosti i društvenih procesa postaju središte regionalnog razvoja. Nove teorije regionalnog razvoja stavljaju naglasak na ljudski i socijalni kapital, inovacije i prostornu dinamiku uključujući i demografske promijene kao izazov kako male regije i ekonomije mogu odgovoriti na izazove globalne ekonomije, te jačati konkurentsku prednost regionalnog gospodarstva.

1.3.2. Ruralni razvoj

Kada se definira ruralni razvoj najprije treba odgovoriti na pitanje što označava pojam "ruralno" i "ruralni prostor". U određivanju tih pojmova također postoje određene teškoće i velike razlike od zemlje do zemlje, a ovise o povijesnim, demografskim, društvenim, ekonomskim i prirodnim uvjetima u svakoj zemlji. Povijesno određenje "ruralnog" podrazumijeva prostor koji se nalazi "izvan gradskih zidina". Demografsko određenje "ruralnog" prostora je da je to slabo naseljeni prostor. Društveno određenje "ruralnog" prostora je prostor u kojem je kvaliteta života i životni standard nizak, u kojem vlada siromaštvo, ali se njeguju običaji i kulturno nasljeđe. Ekonomsko određenje "ruralnog" odnosi se na prostor u kojem se odvija primarna poljoprivredna proizvodnja.

Za razumijevanje ruralnog razvoja koriste se definicije OECD-a.

OECD pri definiranju ruralnog područja koristi slijedeće definicije:

"*Pretežito ruralno područje- područje na kojem više od 50% stanovništva živi u ruralnim lokalnim zajednicama (područjima), odnosno općinama s gustoćom naseljenosti manjom od 150 stanovnika/ km²*."

"*Značajno ruralno područje- područje na kojem 15 do 50% stanovništva živi u ruralnim lokalnim zajednicama*."

---

1 Nomenclature des unités territoriales statistiques (franc) – hrv. Klasifikacija prostornih jedinica za statistiku

2 eng. LAU – Local Administrative Units

3 OECD

Svjetska banka definira ruralni razvoj kao "*strategiju čiji je cilj poboljšanje gospodarskih i socijalnih uvjeta života, fokusirajući se na određenu skupinu siromašnih ljudi u ruralnom području. Ona pomaže najsiromašnije skupinu među ljudima koji žive u ruralnim područjima kako bi imale koristi od razvoja* ".

1.3.3. Urbani razvoj

U publikaciji Ujedinjenih Naroda Stanovništvo, izazovi i razvojni ciljevi *(Population Challenges and Development Goals)*, 2005. urbanizacija se nameće kao fenomen 21. stoljeća. Urbana populacija u 2005. godini dosegla je 3,2 milijarde osoba, a prema projekcijama se očekuje da će do 2030. godine porasti na 5 milijardi osoba. Tako se postotak svjetske populacije koja živi u urbanim područjima s 30 posto u 1950. godini povećao na 49% do 2005. godine, a prema projekcijama do 2030. godine trebao bi dosegnuti čak 61%.

Prema OECD-u pretežito urbana su *područja- područja na kojem manje od 15% stanovništva živi u lokalnim ruralnim zajednicama*.

1.3.4. Lokalni ekonomski razvoj

Lokalni ekonomski razvoj *(Local Economic Development, LED)* je proces u kojem javni, gospodarski i nevladin sektor rade zajedno kao partneri kako bi stvorili bolje uvjete za gospodarski rast i zapošljavanje. Cilj je ojačati gospodarsku sposobnost lokalnog područja kako bi se poboljšala ekonomska budućnost i kvaliteta života za sve.[4]

LED se temelji na lokalnoj inicijativi i potaknut je od strane lokalnih dionika koji identificiraju i stavljaju u funkciju prvenstveno lokalne resurse, ideje i vještine na integrirani način bi se potaknuo gospodarski rast i razvoj u nekoj lokalnoj sredini.

Glavni cilj LED inicijative je potaknuti sve lokalne dionike na sudjelovanje u razvoju i postizanje konsenzusa za utvrđivanje inicijativa važnih za razvoj gospodarstva, potrebne komunalne i socijalne infrastrukture neophodne za život lokalne zajednice. Koncept lokalnog gospodarskog razvoja temelji se na promociji lokalnih pristupa sukladno lokalnim potrebama i uvjetima. Ne postoji jedinstveni model po kojem se LED inicijativa može provoditi, jer posebnost te inicijative leži upravo u uvažavanju i prilagođavanju uvjetima lokalne zajednice.

Lokalni ekonomski razvoj smatra se jednim od najvažnijih načina za smanjenje siromaštva. Lokalni ekonomski razvoj ima za cilj stvaranje radnih mjesta kroz poticanje rasta lokalnog gospodarstva, što znači stvaranje više lokalnih tvrtki i tvornica na lokalnom području. Da bi se to realiziralo potrebno je osigurati prostorno-plansku dokumentaciju, potporu poduzetnicima početnicima, malim i srednjim tvrtkama, aktivno tražiti i privlačiti ulagače i ulagati u potrebnu komunalnu i socijalnu infrastrukturu.

1.3.5. Održivi razvoj

Svjetska komisija za okoliš i razvoj objavila je 1987. godine takozvano Brundtlandsko izvješće u kojem se daje "klasična" definicija održivog razvoja: "development which meets the needs of present without compromising the ability of future generations to meet their own needs"[5]. Izvješće se prihvaća i od strane Opće skupštine UN-a.

U lipnju 1992. godine u Rio de Janeiru održana je prva konferencija UN-a o okolišu i razvoju (UNCED) na kojoj je usvojena Agedna za okoliš i razvoj u 21. stoljeću. Na konferenciji je od zemalja članica prihvaćena Rio Declaration of 1992. Principal 1 u kojoj stoji : Ljudska bića su u središtu brige za održivi razvoj. Oni imaju pravo na zdrav i produktivan život u skladu s prirodom ". Tu se po prvi put spominje izraz "*u skladu s prirodom*" što je postao "*lifestyle*" sadašnje civilizacije.

---

4 World Bank LED Primer

5 World Commission on Environment and Development, p.43., 1987

1.4. Rast i razvoj

Da bi se u nekoj zemlji/regiji dogodio razvoj nužna je pretpostavka gospodarski rast. Prema Schumpeteru gospodarski razvoj je "*spontana i diskontinuirana promjena u kanalima kružnog toka, poremećaj ravnoteže, koji zauvijek mijenja i istiskuje ravnotežu prethodno postojećeg stanja*", a gospodarski rast označava "*stabilne i postupne promjene na duge staze koja dolazi kroz opće povećanje stope štednje i stanovništva u dinamičnom gospodarstvu*".

Gospodarski rast se prema Svjetskoj banci definira kao "*povećanje proizvodnog kapaciteta zemlje, mjereno usporedbom bruto domaćeg proizvoda ostvarenog u tekućoj godini s ostvarenim bruto domaćim proizvodom u prethodnoj godini*". Gospodarski rast "*pruža ljudima više dobara i usluga, mjereno u bruto domaćem proizvodu i paritetu kupovne moći*."

Gospodarski razvoj "*koristi gospodarski rast za poboljšanje životnog standarda zemalja s razvijenim i nerazvijenim statusom gospodarstva, a temelji se na njihovoj industrijalizaciji, bruto društvenom proizvodu i paritetu kupovne moći*."

Razvoj je puno širi pojam od rasta. Osim kvantitete on podrazumijeva i kvalitetu. Rast BDP-a sam po sebi ne mora za posljedicu imati razvoj. Ako u nekoj zemlji imamo rast BDP-a treba se utvrditi da li je taj rast održiv ekološki i na duži rok, kako se distribuira korist od rasta na članove društva i da li se povećava kvaliteta života.

Svjetska banka utvrdila je pet glavnih zajedničkih čimbenika koji su povezani s ukupnim napretkom u razvoju: *Economic Growth, Vibrant Private Sector, Good Governance and Ownership*.

Napretka u razvoju neke zemlje nema bez dužih razdoblja rasta s visokim dohotkom po glavi stanovnika, aktivnog i prilagodljivog privatnog sektora, uključujući mala i srednja poduzeća koja imaju ključnu ulogu u stvaranju radnih mjesta, osnaživanja položaja svih ljudi u pristupu zdravstvu i obrazovanju, dobrog upravljanja i razvojnog plana koji podrazumijeva vlasništvo.

2. UPRAVLJANJE I STRATEŠKO PLANIRANJE U REPUBLICI HRVATSKOJ

2.1. Razine upravljanja i strateškog planiranja

2.1.1. Lokalna - LAU 1 I LAU 2 razina

Lokalnu razinu u RH čine jedinice lokalne samouprave gradovi i općine. Prema NUTS klasifikaciji od 01.srpnja 2013. godine i ulaska u EU to je LAU 1 (gradovi) i LAU 2 (općine) razina.

Općina je jedinica lokalne samouprave koja se osniva, u pravilu, za područje više naseljenih mjesta koja predstavljaju prirodnu, gospodarsku i društvenu cjelinu, te koja su povezana zajedničkim interesima stanovništva.[6] U RH ima 428 općina.

Grad je jedinica lokalne samouprave u kojoj je sjedište županije te svako mjesto koje ima više od 10.000 stanovnika, a predstavlja urbanu, povijesnu, prirodnu, gospodarsku i društvenu cjelinu. U sastav grada kao jedinice lokalne samouprave mogu biti uključena i prigradska naselja koja s gradskim naseljem čine gospodarsku i društvenu cjelinu te su s njim povezana dnevnim migracijskim kretanjima i svakodnevnim potrebama stanovništva od lokalnog značenja. U RH ima 128 gradova.[7]

Iznimno, gdje za to postoje posebni razlozi (povijesni, gospodarski, geoprometni), gradom se može utvrditi i mjesto koje ne zadovoljava uvjete iz stavka 1. ovoga članka.[8]

Veliki grad je grad koji imaju više od 35.000 stanovnika i gradovi sjedišta županija i oni mogu obavljati i poslove iz djelokruga županije.[9]

---

6 Narodne novine 33/2001

7 Narodne novine 33/2001

8 Narodne novine 33/2001

9 Narodne novine 129/05

Postojeći zakonodavni okvir- Zakon o regionalnom razvoju iz 2009. koji regulira obvezu izrađivanja strateških dokumenata u Hrvatskoj ne obvezuje gradove i općine na izradu razvojnog strateškog dokumenta, ali novi Zakon o regionalnom razvoju koji se nalazi u procesu usvajanja u Saboru i bit će na snazi od 01.01.2015. godine na izradu strateških dokumenata obvezuje urbana središta,

2.1.2. Županijska-NUTS III. razina

Županija je jedinica područne (regionalne) samouprave čije područje predstavlja prirodnu, povijesnu, prometnu, gospodarsku, društvenu i samoupravnu cjelinu, a ustrojava se radi obavljanja poslova od područnoga (regionalnog) interesa.[10]

Prema NUTS klasifikaciji od 01.srpnja 2013. godine i ulaska u EU županije i Grad Zagreb su NUTS III razina.

Za regionalnu samoupravu-županije postoji zakonska obveza izrađivanja strateškog razvojnog dokumenta. Ona je prvi put regulirana Zakonom o regionalnom razvoju RH.[11] Tim zakonom uređuju se ciljevi i načela upravljanja regionalnim razvojem RH, tijela nadležna za upravljanje regionalnim razvojem, ocjenjivanje stupnja razvijenosti jedinica lokalne (regionalne) samouprave i izvještavanje o provedbi razvojne politike. Planski dokument politike regionalnog razvoja za županiju je Županijska razvoja strategija i razvojna strategija Grada Zagreba. Županijska razvojna strategija (ŽRS) je dokument jedinice područne (regionalne) samouprave u kojem se određuju ciljevi i prioriteti razvoja jedinice područne (regionalne) samouprave. ŽRS donosi županija u skladu s načelom Partnerstva i suradnje. Novi Zakon o regionalnom razvoju također obvezuje županije na izradu Županijskih razvojnih strategija za razdoblje 2014.-2020. godina.

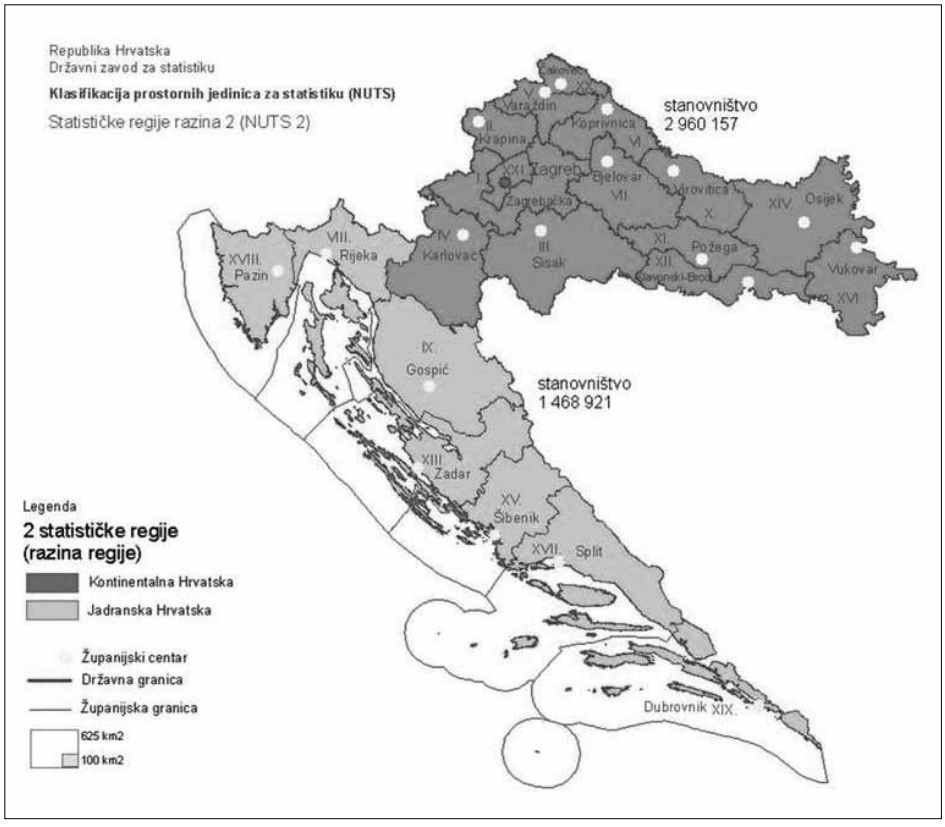

Slika 2. Republika Hrvatska prema NUTS II razini

[10] Narodne novine 33/2001

[11] Narodne novine 153/09

2.1.3. Regionalna –NUTS II. razina

Za NUTS II razinu u RH ne postoji odgovarajuća administrativna podjela, a od 01. srpnja 2013. godine RH je podijeljena na dvije regije-Kontinentalnu i Jadransku Hrvatsku.

2.1.4. Nacionalna- NUTS I. razina

Prema NUTS klasifikaciji od 01. srpnja 2013. godine i ulaska u EU Republika Hrvatska je NUTS I razina.

2.2. Strateško planiranje u Republici Hrvatskoj

Strateško planiranje u Republici Hrvatskoj promatra se u tri razdoblja i na tri razine. Prvo razdoblje odnosi se na razdoblje od osamostaljivanja Hrvatske do početka procesa pristupanja EU, a označava ga negativni odnos naspram strateškog planiranja. Drugo razdoblje je proces pristupanja Hrvatske EU i označava povratak strateškog planiranja u Hrvatsku. Treće razdoblje je razdoblje nakon pristupanja Hrvatske EU u kojem se prepoznaje deficit kapaciteta i nepostojanje sustava strateškog planiranja. Prema razinama razlikuje se strateško planiranje na nacionalnoj, regionalnoj (županijskoj) i lokalnoj razini. U radu se istražuje strateško planiranje na regionalnoj (županijskoj) razini. U prvim godinama nakon osamostaljivanja na strateško se planiranje u Hrvatskoj gleda kao na ostavštinu iz razdoblja socijalizma i prestaje ga se koristiti kao alat upravljanja razvojem. Urušava se postojeći sustav strateškog planiranja što ima za posljedicu kadrovsko rasipanje. Prvi pokušaj strateškog planiranja na županijskoj razini događa se desetak godina nakon formiranja županija, kroz izradu Regionalnih operativnih programa (ROP-ova). Na inicijativu Europske komisije i uz tehničku pomoć UNDP/UNOPS-a *(United Nations Development Programme / United Nations Office for Project Services)* , a kasnije putem CARDS programa 2003. izrađuju se najprije ROP-ovi u Šibensko-kninskoj, Zadarskoj, Vukovarsko-srijemskoj i Sisačko-moslavačkoj županiji. Nakon toga uz tehničku pomoć izrađuju se i ROP-ovi u Brodsko-posavskoj, Ličko-senjskoj Požeško-slavonskoj i Karlovačkoj županiji, a kasnije i u ostalim županijama. Zakonska obveza izrade županijskih strateških dokumenata u Hrvatskoj se prvi puta utvrđuje Zakonom o regionalnom razvoju[12] prema kojem su županije obvezne izraditi Županijske razvojne strategije za razdoblje 2011.-2013. godina. Nadređeni strateški dokument za Županijske razvojne strategije je Strategija regionalnog razvoja RH 2011.-2013.[13]. Pred ulazak Hrvatske u Europsku uniju, kao i nakon ulaska u Europsku uniju svi nacionalni kapaciteti strateškog planiranja usmjereni su na pripremu dokumenata koji su osnova za korištenje strukturnih i investicijskih fondova i to najprije Nacionalnog strateškog referentnog okvira za razdoblje 01.07.2013. do 31.12.2013. i Partnerskog sporazuma za razdoblje 2014.-2020.godina, te pripadajućih operativnih programa, dok se nacionalno planiranje stavlja u drugi plan. Proces izrade Strategije regionalnog razvoja RH za razdoblje 2014.-2020. se ne pokreće i krajem 2013. godine Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova EU izdaje naputak temeljem kojeg Županijske skupštine produžuju svoje Županijske razvojne strategije za jednu godinu, odnosno i na 2014. godinu. Isto se ponavlja i za 2015. godinu, što znači da se izgrađeni sustav i vertikalna konzistentnost strateškog planiranja regionalnog razvoja u potpunosti narušava. Neke županije unatoč kašnjenja nacionalne razine počinju izradu Županijskih razvojnih strategija za razdoblje 2014.-2020., a neke čekaju nacionalnu razinu, odnosno donošenje novog Zakona o regionalnom razvoju i novih pravilnika i uredbi koji definiraju metodologiju izrade nove generacije županijskih razvojnih strategija.

3. UPRAVLJANJE RAZVOJEM U KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKOJ ŽUPANIJI

Koprivničko-križevačka županija formirana je 1993. godine. Sastojala se od 2 grada i 18 općina. U siječnju 1997. formiraju se još 3 nove općine na području Koprivničko-križevačke županije: Kali-

[12] NN 153/2009.

[13] Vlada RH 4.06.2010.

novac, Kalnik i Novo Virje, a Đurđevac dobiva status grada. U studenom 1997. formira se općina Podravske Sesvete a 1999. općina Gornja Rijeka. Danas se teritorijalni ustroj Koprivničko-križevačke županije sastoji od tri grada: Koprivnica, Križevci i Đurđevac, te 22 općine: Drnje, Đelekovec, Ferdinandovac, Gola, Gornja Rijeka, Hlebine, Kalinovac, Kalnik, Kloštar Podravski, Koprivnički Bregi, Koprivnički Ivanec, Legrad, Molve, Novigrad Podravski, Novo Virje, Peteranec, Podravske Sesvete, Rasinja, Sokolovac, Sveti Ivan Žabno, Sveti Petar Orehovec i Virje.

Od 1993. godine žitelji Koprivničko-križevačke županije šest su puta izlazili na izbore i birali svoje predstavnike i čelnike na županijskoj razini. U tom se razdoblju izborno zakonodavstvo mijenjalo u nekoliko navrata. Tako se lokalni izbori koji se održavaju u veljači 1993. godine održavaju istodobno s izborima za Županijski dom Sabora Republike Hrvatske, a temeljem Zakona o izboru članova predstavničkih tijela jedinica lokalne samouprave i uprave iz 1992. Polovica članova predstavničkog tijela jedinice lokalne samouprave birala se pravilom relativne većine u jednom krugu u jednomandatnim izbornim jedinicama, dok se druga polovica birala prema razmjernom sustavu tako da je područje cijele jedinice lokalne samouprave činilo jednu izbornu jedinicu uz jedinstveni izborni prag od najmanje 5% osvojenih glasova za predloženu listu. Koristi se isto pravilo pretvaranja glasova u mandate kao i na parlamentarnim izborima. U travnju 1997. održavaju se sljedeći izbori za članove predstavničkih tijela lokalne samouprave i uprave, i to prema normama Zakona o izmjenama i dopunama zakona o izboru članova predstavničkih tijela jedinica lokalne samouprave i uprave iz 1996. Zadržava se isti segmentirani izborni model, ali se mijenja brojčani odnos između većinskog i razmjernog segmenta u korist potonjeg pri čemu se tri četvrtine predstavničkog tijela jedinice lokalne samouprave, odnosno jedinice lokalne uprave i samouprave biraju prema razmjernom sustavu, a preostala četvrtina prema većinskom sustavu.

Postojeći izborni model se mijenja 2001. u razmjerni sustav sukladno odredbama Zakona o izboru članova predstavničkih tijela jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave iz 2001. Prema tom Zakonu članovi općinskih i gradskih vijeća te županijskih skupština i Gradske skupštine Grada Zagreba biraju se proporcionalnom izbornom metodom u kojoj cijelo područje jedinice lokalne i područne (regionalne) samouprave čini jednu izbornu jedinicu. Pri tome jedinstveni izborni prag za pojedinu listu iznosi najmanje 5% važećih glasova birača. Ovaj se model primjenjuje za izbore održane u svibnju 2001. i u svibnju 2005.

Novi Zakonodavni okvir postavlja se 2007. godine donošenjem Zakona o izborima općinskih načelnika, gradonačelnika, župana i gradonačelnika Grada Zagreba prema kojem se nositelji izvršnih ovlasti u jedinicama lokalne i područne (regionalne) samouprave biraju neposredno, sustavom apsolutne većine u kojem cijelo područje jedinice samouprave čini jednu izbornu jedinicu. Za općinskog načelnika, gradonačelnika, župana ili gradonačelnika Grada Zagreba u prvom krugu izabire se kandidat koji na izborima dobije više o 50% glasova birača koji su glasovali. Ako niti jedan kandidat u prvom krugu ne dobije potrebnu većinu, održava se drugi izborni krug u kojem sudjeluju dva kandidata s najviše glasova u prvom krugu izbora, a izabran je kandidat koji dobije veći broj glasova birača.

Zakon o Lokalnim izborima donesen je 2012. godine i temeljem njega se raspisuju i održavaju izbori 2013. godine.

Izborni rezultati u Koprivničko-križevačkoj županiji pokazuju dominaciju HDZ-a, SDP-a i HSS-a, koji je na prvim izborima samostalno, a kasnije u koalicijama s HDZ-om i SDP-om dominirao u čelnim funkcijama i vođenju županije. Na izborima 1993, 1997. i 2001. godine i HSLS ostvaruje značajne rezultate, a nakon toga kao i na državnoj razini stranka gubi identitet i potporu birača. Prva nezavisna lista za županijsku skupštinu pojavljuje se na izborima 2009., ali ne prelazi izborni prag, što uspijeva nezavisnoj listi na izborima 2013. godine.

Na Lokalnim izborima 1993., 1997., 2001. i 2005. godine sukladno važećem izbornom zakonu župana su birali članovi Županijske skupštine. Prvi neposredni izbori za župana i njegove zamjenike održani su 2009. godine, te 2013. godine.

Godina	Broj birača									Koalicija	Koalicija	Koalicija	Koalicija	Nezavisni kandidat
		HDZ	HSS	SDP	HSLS	HNS	HSP	HSP-1861	DC	HSLS, SDP, HNS	SDP, HNS, HKDU			
1993.	100.183	35,30	31,18				4,65			25,33				
1997.	103.808	45,56	21,72		13,67		2,20	3,72			13,12			
										HSP, HKDS	LS, HSU			
2001.	104.207	23,92	28,26	19,29	7,83	4,55		2,63	4,03	2,51	6,95			
		HDZ					HSP			HSS-SDP	DC, HDSS	HSLS, HNS, LS, HSU	HKDS, HKDU, HPHPP, HRBLOK, HIP, HČSP, HP	
2005.	103.134	22,33					3,69			59,31	6,29	6,21	2,16	
		HDZ								SDP HNS	HDZ-HSLS	HSS, HSU	A-HSS, HDSS, HP-HPP, PS, HDS	Franjo Horvat
2009.	101.996									45,90	26,17	20,26	5,43	2,24
										SDP-HNS-HSU-HSLS		HSS, A-HSP-SU	HRV. LABUR. SRA. RADA	Mijo Bardek
2013.	94.779/	22,76								29,35		27,92	5,49	7,52

Tablica 2. Rezultati lokalnih izbora u Koprivničko-križevačkoj županiji
Izvor: Državno izborno povjerenstvo, obrada autora

Lokalni izbori	ŽUPAN	ZAMJENICI	PREDS. ŽUP. SKUPŠTINE
1993.	Ivan Stančer HSS	Darko Selanec HSS Nikola Gregur HDZ	Ivan Hodalić
1997.	Nikola Gregur HDZ	Damir Felak HDZ Branko Kolar HDZ	Franjo Crkvenac HDZ
2001.	Josip Friščić HSS	Darko Koren HSS Vjekoslav Flamaceta SDP	Hrvoje Hitrec SDP
2005.	Josip Friščić HSS Darko Koren HSS	Darko Koren HSS Vjekoslav Flamaceta SDP Vladimir Šadek HSS	Milivoj Androlić SDP
2009.	Darko Koren HSS	Ivan Pal HSS Darko Sobota HDZ	Damir Felak HDZ Milica Fuček SDP
2013.	Darko Koren HSS	Ivan Pal HSS Darko Sobota HDZ	Damir Felak HDZ

Tablica 3. Pregled župana, zamjenika župana i predsjednika Županijske skupštine u KKŽ
Izvor: Državno izborno povjerenstvo, obrada autora

Navedeni rezultati i čelne funkcije ukazuju da se kao najutjecajnija politička stranka u Koprivničko-križevačkoj županiji u proteklih dvadeset godina nametnula Hrvatska seljačka stranka, koja jedino u periodu 1997.-2001. kada je HDZ osvojio samostalno 45,56% glasova birača nije imala župana. U

ostalim razdobljima, a ukupno 16 godina, bilo u koaliciji s HDZ-om bilo s SDP-om čelni čovjek županije je iz Hrvatske seljačke stranke.

3.1. Strateško planiranje u Koprivničko-križevačkoj županiji

Prvi strateških dokument u Koprivničko-križevačkoj županiji koji se izrađuje i donosi je Strateški marketinški plan turizma Koprivničko-križevačke županije. Izradio ga je Institut za turizam u veljači 1997. godine.

Nakon toga izrađuju se studije kako slijedi:

- Studija odvodnje i pročišćavanje otpadnih voda za područje Koprivničko-križevačke županije, IGH, Zavod za hidrotehniku, Zagreb 1998.
- Studija plinofikacije Koprivničko-križevačke županije, KOD d.o.o. Koprivnica 1998.
- Studija prometa Koprivničko-križevačke županije, CPA-Centar za prostorno uređenje i arhitekturu d.o.o., Zagreb, 1998.
- Studija zaštite prirodne baštine Koprivničko-križevačke županije, URBING d.o.o. za prostorno uređenje i zaštitu okoliša, Zagreb 1998.
- Sociologijska studija Koprivničko-križevačke županije, Institut za društvena istraživanja, Zagreb 1998.
- Demografska studija Koprivničko-križevačke županije Hrvatski zemljopisno-geografski institut "Petar Matković" 1998/99.
- Studija zaštite kulturne baštine Koprivničko-križevačke županije, Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Zagreb, 1999.
- Investicijska studija vodoopskrbnog sustava Koprivničko-križevačke županije Dippold and Gerold-hidroprojekt 91 d.o.o., ožujak 2003.

Izrađuje se i Program gospodarenja otpadom za područje Koprivničko-križevačke županije, IPZ Uniprojekt MCF, Zagreb 1999. i Projekt obnove i razvoja poljoprivrede Koprivničko-križevačke županije do 2005. godine, Visoko gospodarsko učilište Križevci, rujan 1999.

Navedene studije i programi podloga su za razvoj prometne i vodno-komunalne infrastrukture, a pokazuju interes i razumijevanje javne politike za sociološka istraživanja i demografske trendove, kao važne čimbenike razvoja.

Županijski zavod za prostorno uređenje izrađuje, a Županijska skupština u srpnju 2001. godine prihvaća jedan od najvažnijih i prvi cjeloviti razvojni dokument Prostorni plan Koprivničko-križevačke županije. Županijski zavod za prostorno uređenje izrađuje u tri navrata 2007., 2012. 2014. godine izmjene i dopune Prostornog plana.

U gospodarstvu Koprivničko-križevačke županije godinama su dominirale velike tvrtke na čelu s prehrambenim koncernom PODRAVKA koje su činile najveći udio u prihodu i broju zaposlenih. Osim prehrambene industrije značajne su i drvna, metalska, obućarska i tekstilna industrija. Privatna inicijativa je prisutna, ali u daleko manjem obimu nego u sredinama koje nisu imale velikih i stabilnih tvrtki koje bi nosile razvoj.

Međutim devedesetih godina gubitak tržišta uslijed raspada Jugoslavije, pretvorba i privatizacija odrazile su se i na gospodarsku sliku Koprivničko-križevačke županije. Mnoge velike proizvodne tvrtke propadaju, gase se radna mjesta, što ima za posljedicu da u privatno poduzetništvo ne ulaze samo osobe koje imaju iskustvo u poslu, poznaju tržište i imaju razvijene poslovne veze, nego izlaz i egzistenciju u pokretanju vlastitog posla traže i nezaposleni, razvojačeni hrvatski branitelji i ostale kategorije stanovništva. Radi se o skupinama koje nemaju jasnu poduzetničku viziju, nemaju potrebna znanja, a niti financijska sredstva za pokretanje posla.

Takva situacija zahtjeva jedan drugačiji sustavan pristup koji se prepoznaje na nacionalnoj razini. Ministarstvo za obrt, malo i srednje poduzetništvo donošenjem Zakona o poticanju malog gospodarstva[14] i Programa poticanja poduzetništva daje jedan okvir za poticanje poduzetništva. Odmah na

[14] NN 29/2002.

početku postavile su se jasne smjernice, ciljevi i aktivnosti. Sve Vlade nakon toga i sva ministarstva u čijem je resoru bilo poduzetništvo samo se natječu u operativnosti i sposobnosti u provedbi poticajnih mjera, ali su one jasno definirane na samom početku. To je i prvi puta da se nacionalni program provodi decentralizirano uz partnere-dionike u županijama. Gradi se institucionalni sustav kroz potporne institucije-poduzetničke centre i inkubatore. Centar za poduzetništvo Koprivničko-križevačke županije započeo je s radom 01. kolovoza 1998. godine, kao treći poduzetnički centar koji je osnovan u Republici Hrvatskoj.

Koprivničko-križevačka županijama se među prvima uključila u provedbu Programa poticanja poduzetništva, a sustavnost i ozbiljnost se potvrđuje izradom i prihvaćanjem Programa strateškog razvoja malog gospodarstva u Koprivničko-križevačkoj županiji do 2006. godine.

Programom se definira vizija i misija razvoja malog gospodarstva u Koprivničko-križevačkoj županiji, kao temeljni okvir u kojem će se ostvariti određena prepoznatljivost i privlačnost za razvoj poduzetništva u odnosu na ostale regije u državi.

Program se izrađuje kroz partnerski pristup na način da su članovi tima koji radi na izradi programa Upravni odjel za gospodarstvo i komunalne djelatnosti KKŽ, Gradovi Koprivnica, Križevci i Đurđevac, HGK Županijska komora Koprivnica, HOK Obrtnička komora KKŽ, Udruženje obrtnika Križevci, Koprivnica i Đurđevac, Križevački poduzetnički centar, Centar za poduzetništvo Đurđevac, Hrvatski zavod za zapošljavanje područna služba Križevci i Centar za poduzetništvo KKŽ. Tehničku pomoć u izradi programa pružila je Njemačka Vladina organizacija Gesellschaft fur Technische Zusammenarbeit (GTZ).

Postavljaju se vrlo jasni i mjerljivi ciljevi:

1. Povećati broj subjekata u malom gospodarstvu
2. Povećati broj zaposlenih u malom gospodarstvu
3. Povećati konkurentsku sposobnost malog gospodarstva, jačanje postojećih i osvajanje novih tržišta
4. Povećati učinkovitost potpornih institucija
5. Locirati poduzetničke aktivnosti u zone i inkubatore.

Iako se sustav praćenja ostvarenja ciljeva predviđa u samom dokumentu, to se sukladno praksi u Hrvatskoj nije realiziralo. U travnju 2003. godine Branimir Lokin izrađuje Program globalnog gospodarskog razvoja Koprivničko-križevačke županije do 2011. godine.

U nastojanju da aktivno sudjeluje i upravlja razvojem Koprivničko-križevačka županija izradila je i prihvatila nekoliko razvojnih programa i studija koje obuhvaćaju pojedine segmente razvoja, a početkom 2005. godine sukladno inicijativi Europske komisije započinje izrada prvog strateškog razvojnog dokumenta Regionalnog operativnog programa Koprivničko-križevačke županije za razdoblje 2006.-2013..

Župan Koprivničko-križevačke županije Josip Friščić u uvodnoj riječi ROP-a navodi: "*Mijenjati društvenu stvarnost i upravljati razvojem, uvijek je bio izazov i to je i ostao, a naročito danas u uvjetima velike neizvjesnosti, nepredvidivosti i brzih promjena izazvanih procesom globalizacije kao i vrlo složenim odnosima između globalnog i lokalnog razvoja*."

Izrada se pokreće temeljem Odluke Poglavarstva od 03. veljače 2005. godine, a nositeljem izrade imenuje se Centar za poduzetništvo KKŽ. Radna grupa broji 8 članova, a čine ju predstavnici Upravnog odjela za gospodarstvo i komunalne djelatnosti, Upravnog odjela za društvene djelatnosti, Zavoda za prostorno uređenje, HGK Županijske komore Koprivnica, HOK Obrtničke komore KKŽ, Županijske uprave za ceste, Turističke zajednice KKŽ i Javne ustanove za zaštićene dijelove prirode.

Regionalni partnerski odbor formira se 22. prosinca 2005, a okuplja dionike iz gospodarstva, privatnog i javnog sektora, te akademske zajednice. Odbor sudjeluje u definiranju vizije KKŽ i u izradi ROP-a kao konzultativno tijelo, a u provedbi ROP-a kao konzultativno i nadzorno tijelo. Broji 43 člana, od toga 13 članova predstavlja civilni sektor, 14 javni sektor, 6 gospodarstvo, 5 akademsku zajednicu i školstvo. U izradi ROP-a raspisuje se Javni poziv za prvo iskazivanje interesa za prijavljivanje razvojnih projekata za mrežu projekata u ROP-u na koji se prijavljuje 487 projekata i projek-

tnih ideja. Predviđa se godišnja kontrola/praćenje napretka u vrijeme izrađivanja županijskog proračuna i dvogodišnje vrednovanje, ali se te aktivnosti ne provode.

Izrada ROP-a veliki je izazov za Centar za poduzetništvo kao nositelja izrade, jer niti u Centru niti na razini županije nema dovoljno znanja, ali ni spremnosti na partnerski pristup i timski rad koji je izrada ROP-a zahtijevala. Zbog toga se koristi tehnička pomoć Instituta za međunarodne odnose iz Zagreba.

Koordinatorica izrade ROP-a Tihana Kraljić u uvodnoj riječi ROP-a o tome kaže: "*Angažiranje Instituta za međunarodne odnose iz Zagreba, znanje i iskustvo njihovih stručnjaka, pomoglo nam je da zaokružimo našu viziju i promišljanja o budućem razvoju u jedan sustavan i kvalitetan dokument koji sada stoji pred Vama. Bez nezavisnog i stručnog arbitra, kakav je bio IMO, teško bi uspjeli usuglasiti često suprotstavljena mišljenja u brojnim raspravama koje su vođene.*"

U ROP-u se utvrđuje vizija Koprivničko-križevačka županije: "*Koprivničko-križevačka županija je ekološki očuvan prostor s razvijenom prometnom i komunalnom infrastrukturom, konkurentnim gospodarstvom i visokim društvenim standardom*", te ciljevi:

1. Konkurentno gospodarstvo
2. Razvoj prometne i komunalne infrastrukture
3. Jačanje ljudskih resursa i podizanje društvenog standarda
4. Održivo korištenje prirodnih i kulturnih dobara i okoliša

Provedba nacionalne politike regionalnog razvoja i provedba ROP-a zahtijevaju i izgradnju novog institucionalnog oblika odnosno razvojnih agencija. Kako na razini županije nema dovoljno financijskih i kadrovskih kapaciteta Koprivničko-križevačka županija slijedi model ostalih hrvatskih županija te Centar za poduzetništvo prerasta u PORU Razvojnu agenciju Podravine i Prigorja. PORA je osnovana temeljem Zakona o ustanovama i temeljem Odluke Županijske skupštine Koprivničko-križevačke županije. Upisana je u Sudski registar Trgovačkog suda u Bjelovaru i od 19. siječnja 2007. godine u pravnom prometu posluje kao PORA Razvojna agencija Podravine i Prigorja za promicanje i provedbu razvojnih aktivnosti u Koprivničko-križevačkoj županiji.

Zakon o regionalnom razvoju donosi se 2009. godine i po prvi puta obvezuje županije na izradu Županijskih razvojnih strategija (ŽRS) za razdoblje 2011.-2013. godina, a Pravilnik o obveznom sadržaju, metodologiji izrade i načinu vrednovanja Županijskih razvojnih strategija propisuje metodologiju i partnerski pristup izrade, te ulogu regionalnih koordinatora.

Proces izrade ŽRS započinje imenovanjem Radne grupe za izradu Županijske razvojne strategije Koprivničko-križevačke županije 2011-2013. od strane župana. U Radnu grupu imenuje se 13 članova: Marijan Štimac, pročelnik Upravnog odjela za gospodarstvo i komunalne djelatnosti KKŽ, Marija Švegović, pročelnica Upravnog odjela za financije i proračun KKŽ, Branka Cuki, pročelnica Upravnog odjela za zdravstvo i socijalnu skrb KKŽ, Denis Maksić, pročelnik Upravnog odjela za poljoprivredu, ruralni razvoj i turizam KKŽ, Mladen Antolić, pročelnik Upravnog odjela za prosvjetu, kulturu, znanost i sport KKŽ, Dražen Kozjak, pročelnik Upravnog odjela za prostorno uređenje, gradnju i zaštitu okoliša KKŽ,Vladimir Šadek, pročelnik Službe ureda župana KKŽ, Zlatko Filipović, ravnatelj Zavoda za prostorno uređenje KKŽ, Krešimir Janach, ravnatelj Županijske uprave za ceste KKŽ, Zdravko Mihevc, direktor Turističke zajednice KKŽ, Željka Kolar, ravnateljica Javne ustanove za upravljanje zaštićenim prirodnim vrijednostima na području KKŽ, Krunoslav Vitelj, tajnik Hrvatske gospodarske komore - Županijske komore Koprivnica i Božo Barać, tajnik Hrvatske obrtničke komore – Obrtničke komore Koprivničko-križevačke županije.

Osnovni zadaci Radne grupe su: priprema i izrada materijala i sastavnica ŽRS-a sukladno metodologiji definiranoj Pravilnikom o obveznom sadržaju, metodologiji izrade i načinu vrednovanja Županijskih razvojnih strategija.

Partnersko vijeće je tijelo zaduženo za izradu, te praćenje i vrednovanje provedbe i rezultata nastalih tijekom provedbe ŽRS. Broji 57 članova, od kojeg broja 34 člana predstavljaju javni sektor, 8 gospodarstvo, 5 akademsku zajednicu i školstvo i 7 civilni sektor.

Župan Darko Koren u uvodnim riječima ŽRS-a navodi: "*Imajući u vidu razvoj temeljen na unaprijed određenoj strategiji i zacrtanom pravcu kojim želimo ići, partnerstvo stvoreno prilikom izrade ROP-a unaprijeđeno je i ojačano novim ljudima, idejama i smjernicama razvoja prilikom izrade Županijske razvojne strategije. Kao nadogradnja ROP-a, ŽRS analizira sve ono što je realizirano tijekom provedbe ROP-a, te također postavlja pravce razvoja za budućnost, kao nastavak dosadašnjeg truda i napora uloženih u napredak i boljitak Županije*."

ŽRS je "druga generacija" županijskog strateškog dokumenta, za koju postoji zakonodavni i metodološki okvir. U PORI Razvojnoj agenciji Podravine i Prigorja kao regionalnom koordinatoru, ali i na razini županije stvoreni su kapaciteti za strateško planiranje. Ispred PORE kao koordinatora Melita Birčić u uvodnom riječima ŽRS-a ističe:

"*Regionalnim operativnim programom Koprivničko-križevačke županije za razdoblje 2006. do 2013. zajednički smo izgradili temelje na području strateškog planiranja i razvoja Županije, a iskustvom u izradi ŽRS-a zasigurno smo doprinijeli i njihovoj nadogradnji za nastavak rada i doprinosa održivom razvoju Koprivničko-križevačke županije*."

Vizija Koprivničko-križevačke županije je "*Koprivničko-križevačka županija –županija u službi čovjeka. Županija tradicije, prirodnih i kulturnih vrijednosti, konkurentnog gospodarstva i visokog standarda življenja*".

Utvrđuju se strateški ciljevi:

1. Konkurentno gospodarstvo
2. Jačanje ljudskih resursa i podizanje društvenog standarda
3. Razvoj prometne i komunalne infrastrukture
4. Održivo korištenje prirodnih i kulturnih vrijednosti i gospodarenje energijom.

Tijekom izrade Županijske razvojne strategije Koprivničko-križevačke županije 2011-2013., PORA Razvojna agencija kao Koordinator izrade dokumenta radi evaluaciju projekata prijavljenih u Bazu projekata ROP-a, s ciljem izrade baze podataka o realizaciji projekata u proteklih 5 godina, kao i o njihovom tadašnjem statusu. Od ukupno 487 prikupljenih projekata, za njih 484 dobiva se ažurirano očitovanje o statusu projekata. Prema podjeli na strateške ciljeve, u okviru strateškog cilja 1 Konkurentno gospodarstvo prijavljeno je 105 projekata. U okviru strateškog cilja 2 Razvoj prometne i komunalne infrastrukture prijavljeno je najviše, čak 173 projekta, dok je u okviru strateškog cilja 3 Jačanje ljudskih resursa i podizanje društvenog standarda prijavljen ukupno 121 projekt. U okviru strateškog cilja 4 Održivo korištenje prirodnih i kulturnih dobara i okoliša prijavljena su ukupno 84 projekta.

Zakonom o regionalnom razvoju propisuje se obveza županije da na godišnjoj razini dostavlja izvješće nadležnom ministarstvu za regionalnom razvoju o provedbi ŽRS-a. To je prvi puta da se županija suočava s takvom obvezom. Izvješća se izrađuju i usvajaju na Županijskoj skupštini za 2011., 2012. i 2013. godinu. Izrada Izvješća ukazuju na potrebu dodatnog razvoja kadrova za strateško planiranje, te izgradnju sustava strateškog planiranja i izvješćivanja. Taj sustav na razini Koprivničko-križevačke županije treba povezati sve jedinice lokalne samouprave, te omogućiti izvješćivanje prema nacionalnoj razini.

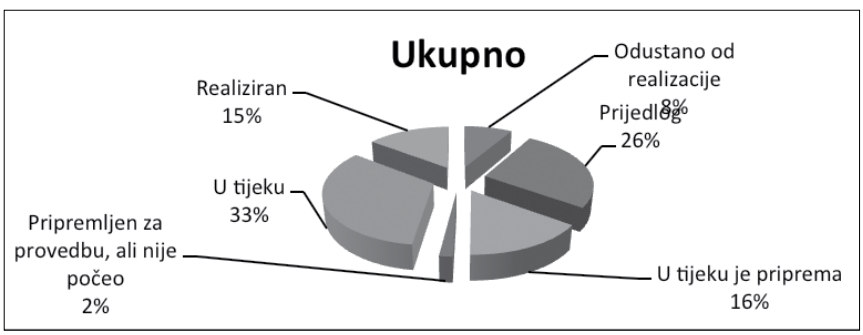

Slika 3. Pregled projekata prijavljenih u Bazu projekata ROP-a sukladno statusu projekata u 2011. godini.

Izvor: ŽRS KKŽ 2011.-2013.

Tijekom 2013. godine od strane resornog ministarstva se najavljuje, donošenje novog Zakona o regionalnom razvoju, izrada Strategije regionalnog razvoja Republike Hrvatske za razdoblje 2014.-2020. godine i Županijskih razvojnih strategija za razdoblje 2014.-2020. godine, sukladno novom planskom i financijskom razdoblju u Europskoj uniji.

Obzirom da na nacionalnoj razini nije donesen novi Zakon o regionalnom razvoju, niti se pokreće proces izrade Strategije regionalnog razvoja Republike Hrvatske i Županijskih razvojnih strategija za razdoblje 2014.-2020. godine, na inicijativu Regionalnih koordinatora u rujnu 2013. godine Ministarstvu regionalnog razvoja i fondova Europske unije upućuje se dopis i traži naputak za postupanje vezano uz produžetak važenja županijskih razvojnih strategija donesenih za razdoblje 2011.-2013. godine i na 2014. godinu, u kontekstu odredbi Zakona o proračunu (NN 87/08 i NN 136/12).

Inicijativa se prihvaća i Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova EU izdaje pismeni naputak o produžetku važenja Županijskih razvojnih strategija za razdoblje 2011.-2013. i na 2014. godinu. Sukladno naputku Županijska skupština Koprivničko-križevačke županije donijela je na svojoj sjednici dana 12. studenog 2013. godine Odluku o produljenju važenja Županijske razvojne strategije za razdoblje 2011.-2013. za 1 godinu, odnosno na razdoblje 2011.-2014. godine, kako se ne bi kršile odredbe Zakona o proračunu (NN 87/08 i NN 136/12).

PORA kao regionalni koordinator za Koprivničko-križevačku županiju drži da će novi Zakon o regionalnom razvoju biti donesen u siječnju 2014. godine, te da će se stvoriti potreban zakonodavni okvir i propisanu metodologiju izrade Županijske razvojne strategije. Slijedom navedenog PORA pokreće aktivnosti i priprema Odluku o osnivanju Radne grupe za izradu i izvještavanje o provedbi Županijske razvojne strategije za razdoblje 2014.-2020. godine. Radna grupa osniva se Odlukom Župana Koprivničko-križevačke županije dana 15. studenoga 2013. godine, a temeljem odredbi postojećeg Zakona o regionalnom razvoju.

Članovi radne grupe za izradu i izvještavanje o provedbi ŽRS KKŽ 2014.-2020. imenuju se od strane župana kako slijedi:

Marijan Štimac (zamjena Vladimir Šadek) Upravni odjel za gospodarstvo, komunalne djelatnosti, poljoprivredu i međunarodnu suradnju KKŽ, Robertina Zdjelar (zamjena Andreja Femec) Upravni odjel za financije, proračun i javnu nabavu KKŽ, Željka Koluder-Vlahinja (zamjena Miroslav Belobrk) Upravni odjel za zdravstveno-socijalne djelatnosti KKŽ, Branka Cuki (zamjena Ana Mušlek) Upravni odjel za obrazovanje, kulturu, znanost, sport i nacionalne manjine KKŽ, Ana Kranjčev (zamjena Valentina Peršić) Upravni odjel za prostorno uređenje, gradnju zaštitu okoliša i zaštitu prirode KKŽ, Marina Horvat Pavlic (zamjena Vesna Pribeg Peričić) Upravni odjel za poslove Županijske skupštine, župana i opće poslove KKŽ, Zlatko Filipović (zamjena Mladen Matica) Zavod za prostorno uređenje, gradnju i zaštitu okoliša KKŽ, Vesna Božičević-Remenar (zamjena Marcel Kovačić) Županijska uprava za ceste KKŽ, Kristina Sočev (zamjena Krešimir Blažek) Turistička zajednica KKŽ, Željka Kolar (zamjena Marta Lenac) Javna ustanova za upravljanje zaštićenim prirodnim vrijednostima na području KKŽ, Krunoslav Vitelj (zamjena Kristina Stanišić) Hrvatska gospodarska komora Županijska komora Koprivnica, Božo Barać (zamjena Ljubica Čiković) Hrvatska obrtnička komora Obrtnička komora KKŽ i Tomislav Ivanek (zamjena Zlatko Makar) Odbor za gospodarski razvoj Županijske skupštine KKŽ.

Imenuje se i Partnerskog vijeća Koprivničko-križevačke županije s ciljem sudjelovanja u svim fazama izrade ŽRS. Partnersko vijeće broji 49 članova, a čine ga predstavnici Koprivničko-križevačke županije, jedinica lokalne samouprave s područja Koprivničko-križevačke županije i predstavnici tijela državne uprave kao predstavnici javnog sektora, predstavnici gospodarskog sektora, predstavnici znanstvene zajednice i predstavnici nevladinih organizacija (u daljnjem tekstu: dionici) i to kako slijedi:

Bez obzira na zastoj na Nacionalnoj razini tijekom 2014. godine radi se na izradi Osnovne i SWOT analize. Osnovna analiza se izrađuje se na način da se svi podaci iz analitičkog dijela prikazuju po jedinicama lokalne samouprave, što predstavlja dodatni napor, ali time se stvaraju temelji za stvaranje sustava strateškog planiranja i izvješćivanja za razdoblje 2014.-2020. Za područje Koprivničko-kri-

ževačke županije. Za jedinice lokalne samouprave Zakon o regionalnom razvoju ne propisuje izradu strateških dokumenata, ali je to jedan od preduvjeta za stvaranje sustava na županijskoj razini.

Dana 06. studenoga na svojoj 160. Sjednici Vlada RH prihvaća Nacrt novog Zakona o regionalnom razvoju, upućuje ga u proceduru prihvaćanja u Hrvatski sabor, a primjena se očekuje s 01.01.2015. godine. I novi zakonodavni okvir obvezuje županije na izradu ŽRS-a za razdoblje 2014.-2020., ali i uređuje pitanje regionalnih koordinatora na način da propisuje poslove od općeg gospodarskog interesa koji oni, odnosno PORA trebaju obavljati.

Za Koprivničko-križevačku županiju donošenje novog zakona prije svega znači da županija kao jedinica područne (regionalne) samouprave prema vrijednosti indeksa razvijenosti koji je manji od 75% prosjeka Republike Hrvatske i iznosi 59,19 dobiva status potpomognutog područja.

Također taj će status dobiti i čak 16 jedinica lokalne samouprave u Koprivničko-križevačkoj županiji i to: Općina Kloštar Podravski sa indeksom razvijenosti 47,69%, Sveti Petar Orehovec sa 50,81%, Novo Virje sa 50,83%, Gornja Rijeka sa 51,89%, Kalnik sa 55,96%, Sokolovac sa 56,55%, Ferdinandovac sa 60,98%, Rasinja sa 61,06%, Hlebine sa 63,64%, Sveti Ivan Žabno sa 63,96%, Peteranec sa 66,80%, Virje sa 67,49%, Legrad sa 69,84%, Koprivnički Bregi sa 70,33%, Gola sa 72,43% i Drnje sa 73,97%.

Status potpomognutog područja navedenim će općinama prema Članku 43. Zakona o regionalnom razvoju RH omogućiti da se prihod od poreza na dobit, a koji je prihod države, isplaćuje tim jedinicama kao pomoć iz državnog proračuna u visini prihoda od poreza na dobit ostvarenog na njihovom području u godini koja prethodi godini izrade proračuna, osim jedinicama lokalne samouprave koje prvi puta stječu status potpomognutog područja.

Jedinice lokalne samouprave koje prvi puta stječu status potpomognutog područja su one jedinice lokalne samouprave koje nemaju status područja posebne državne skrbi u cijelosti kao ni status brdsko-planinskih područja, ali su Odlukom o razvrstavanju jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave prema stupnju razvijenosti (Narodne novine, broj 158/2013) razvrstane u I. odnosno II. skupinu.

Jedinicama lokalne samouprave koje prvi puta stječu status potpomognutog područja, ti se prihodi isplaćuju na sljedeći način:

- U prvoj godini primjene statusa potpomognutog područja jedinica lokalne samouprave ima pravo na dodjelu pomoći u visini 30% prihoda od poreza na dobit ostvarenog na njezinom području u godini koja prethodi godini izrade proračuna
- U drugoj godini primjene statusa potpomognutog područja jedinica lokalne samouprave ima pravo na dodjelu pomoći u visini 50% prihoda od poreza na dobit ostvarenog na njezinom području u godini koja prethodi godini izrade proračuna
- U trećoj godini primjene statusa potpomognutog područja jedinica lokalne samouprave ima pravo na dodjelu pomoći u visini 75% prihoda od poreza na dobit ostvarenog na njezinom području u godini koja prethodi godini izrade proračuna
- U četvrtoj i svim sljedećim godinama jedinica lokalne samouprave ima pravo na dodjelu pomoći u visini ukupnog prihoda od poreza na dobit ostvarenog na njezinom području u godini koja prethodi godini izrade proračuna.

Namjena korištenja navedenih pomoći utvrdit će se zakonom kojim se uređuje izvršavanje državnog proračuna.

Osim toga navedene općine stječu temeljem Članka 44. i pravo na naknadu za eksploataciju mineralnih sirovina za proizvodnju građevnog materijala koja je prihod državnog proračuna Republike Hrvatske, a ustupa se u iznosu od 50% gradu, odnosno općini, a 50% županiji na području kojih se obavlja iskorištavanje, a koristi se namjenski za zaštitu okoliša i prirode te za gospodarski razvitak, te pomoć za pripremu i provedbu te sufinanciranje projekata.

Grad Koprivnica temeljem članka 14. dobit će status manjeg urbanog područja, te da će imati zakonsku obvezu izrade strategije urbanog razvoja.

Donošenjem novog zakona stvaraju se pretpostavke da se tijekom 2015. izradi Strategija regionalnog razvoja RH za razdoblje 2014.-2020., kao vertikalno nadređeni strateški dokument za županijske razvojne strategije.

4. ANALIZA RAZVOJA KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKE ŽUPANIJE

Koprivničko-križevačka županija je prema popisu stanovništva iz 2011. godine u razdoblju od 10 godina izgubila 8.883 stanovnika, odnosno grad veličine Đurđevca. Bez obzira što su ti demografski trendovi sukladni trendovima u cijeloj Hrvatskoj, razvojno i strateški, ti podaci su alarmantni. KKŽ se dugi niz godina nalazila u društvu županija u koje se migriralo, odnosno useljavalo, ali i to se promijenilo, te je migracijski saldo negativan.

Gospodarski pokazatelji također prate trendove na državnoj razini. Investicije, broj zaposlenih i nezaposlenih pokazuju čvrstu povezanost. Najveća investicijska ulaganja realiziraju se 2008. godine, nakon čega slijedi pad investicija, pad zaposlenosti i rast nezaposlenosti. BDP po glavi stanovnika iznosi 8.524 EUR-a, što KKŽ stavlja na visoko 5 mjesto iza Grada Zagreba, Istarske, Primorsko-goranske i Zagrebačke županije, ali još uvijek daleko ispod prosjeka RH koji iznosi 10.500 EUR-a i EU 25.200 EUR-a. U gospodarstvu sa 48% udjela dominira prerađivačka industrija, a slijede ju trgovina na veliko i malo sa 28% i poljoprivreda, lov i šumarstvo sa 8%. Podravka je i dalje najznačajnija tvrtka u županiji i zaslužna je za pozitivnu vanjskotrgovinsku bilancu koja u bitnome popravlja dojam i gospodarsku sliku županije.

Kako bi analiza bila što objektivnija koristi se Regionalni indeks konkurentnosti i Indeks razvijenosti. U Hrvatskoj se 2007. godine po prvi puta provodi istraživanje regionalnog indeksa konkurentnosti koji daje uvid u profil konkurentnosti na razini županija i Grada Zagreba. Istraživanje se provodi i 2010. i 2013. godine i sada postoje preduvjeti za horizontalnu i vertikalnu usporedbu Koprivničko-križevačke županije. Za potrebe horizontalne usporedbe prati se konkurentnost Koprivničko-križevačke županije u odnosu na Varaždinsku, Međimursku i Krapinsko-zagorsku županiju, odnosno županije koje su prema 1. nacrtu novog Zakona o regionalnom razvoju trebale činiti Plansko područje Sjeverozapadna Hrvatska. Za potrebe vertikalne usporedbe pratit ćemo vrijednosti pod indeksa i njihovih komponenti, kao i razlike statističke i perceptivne vrijednosti unutar promatranog razdoblja. Indeks razvijenosti prvi se puta izračunava 2010., drugi puta 2013. godine.

GODINA	KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKA ŽUPANIJA	VARAŽDINSKA ŽUPANIJA	MEĐIMURSKA ŽUPANIJA	KRAPINSKO ZAGORSKA ŽUPANIJA
2007.	7	4	2	15
2010.	12	1	4	11
2013.	8	2	4	12

Tablica 4. Promjene u rangiranju županija po Regionalnom indeksu konkurentnosti
Izvor: Regionalni indeks konkurentnosti 2007., 2010., 2013., obrada autora

GODINA	KOPRIVNIČKO-KRIŽEVAČKA ŽUPANIJA	VARAŽDINSKA ŽUPANIJA	MEĐIMURSKA ŽUPANIJA	KRAPINSKO ZAGORSKA ŽUPANIJA
2010.	I skupina <75% 64,32	II skupina 75-100% 96,30	II skupina 75-100% 75,11	II skupina 75-100% 87,72
2013.	I skupina <75% 59,19	II skupina 75-100% 86,34	I skupina <75% 69,65	I skupina <75% 73,24

Tablica 5. Promijene prema Indeksu razvijenosti
Izvor: NN 89/10, NN 158/13, obrada autora

Dok se 2007. godine KKŽ sa indeksom 7 nalazi u gornjem dijelu tablice regionalne konkurentnosti 2010. godine pada na 12 mjesto i pridružuje se županijama sa slabijom konkurentnosti, a 2013. godine vraća se među uspješnije, ali tek na 8 mjesto. Obzirom da se radi o značajnim oscilacijama, pad za 5 mjesta, pa rast za 4 mjesta potrebno je detaljnije istražiti pod indekse.

Na zabrinutost upućuje činjenica da se KKŽ nalazi među izuzetno optimističnim županijama, odnosno da je mišljenje i percepcija o konkurentnosti u KKŽ daleko iznad realiteta statističkih vrijednosti i stvarnog stanja. To se može povezati sa nekadašnjim snažnim gospodarstvom i dobrim gospodarskim pokazateljima, koji i danas kod stanovništva stvara percepciju da je KKŽ jako dobra u odnosu na druge županije. Anketni ili perceptivni rang u 2013. godini je da je KKŽ na drugom mjestu, a statistički rang je 10. U tim pokazateljima leži opasnost jer prevladava mišljenje da se KKŽ nalazi na vrhu, pa se slijedom toga niti ne poduzimaju dodatni napore, niti se teži boljitku, jer prevladava percepcija da je KKŽ među najboljima. S druge strane najveći pesimisti su upravo županije koje su u samom vrhu konkurentnosti kao što su Istarska, Primorsko-goranska i Dubrovačko-neretvanska. Stanovnici tih županija imaju percepciju da su 11, 15 i 12, a u stvarnosti prema statističkom rangu oni su 2, 3 i 5 županija. Zbog tog pesimizma i percepcije oni se više trude i pojačavaju svoje napore, kako bi postali bolji.

Regionalni indeks konkurentnosti sastoji se od dva pod indeksa: poslovnog okruženja i poslovnog sektora. Za svaki pod indeks utvrđuju se vrijednosti statističkih indikatora i perceptivnih indikatora. Statistički indikatori poslovnog okruženja prate 4 područja: demografiju, zdravlje i kulturu, obrazovanje, osnovnu infrastrukturu i javni sektor i poslovnu infrastrukturu.

Detaljnijom analizom tih područja mogu se dobiti odgovore, ali i objašnjenja na neka ranija postavljena pitanja. U područje demografije, zdravlja i kulture utvrđuje se rang obzirom na procjenu broja stanovnika, udjel stanovništva u dobi od 25-64 godine u ukupnoj populaciji, migracijski saldo, vitalni indeks i broj doktora medicine per capita.

4.1. Poslovno okruženje-statistički indikatori za Koprivničko-križevačku županiju

Godina	Procjena broja stanovnika	Udjel stanovništva 25-64 godine u polulaciji	Migracijski saldo	Vitalni indeks	Doktori medicine per capita
2007.	16	7	13	14	19
2010.	16	10	12	14	18
2013.	16	11	9	14	16

Tablica 6. Demografija, zdravlje i kultura

Izvor: Regionalni indeks konkurentnosti 2007., 2010., 2013., obrada autora

Godina	Udjel osoba s višom školom u populaciji 25-64 godine %	Udjel osoba s visokom školom u populaciji 25-64 godine %	Uključenost u predškolsko obrazovanje / populacija od 0-4 godine %	Upisani studenti/ stanovništvo 20-24 godine %	Diplomirani studenti/ stanovništvo 20-24 godine %
2007.	13	15	15	11	13
2010.	13	15	16	14	13
2013.	13	13	11	11	13

Tablica 7. Obrazovanje

Izvor: Regionalni indeks konkurentnosti 2007., 2010., 2013., obrada autora

GODINA	Uporabljeni otpad/ukupna količina	Udjel pomoći u ukupnim prihodima JLPS	Broj riješenih predmeta po sucu	Broj neriješenih ZK predmeta per capita	Prosječna stopa prireza u županiji
2007.	14	16	11	5	3
2010.	15	8	4	12	3
2013.	6	7	2	2	2

Tablica 8. Osnovna infrastruktura i javni sektor

Izvor: Regionalni indeks konkurentnosti 2007., 2010., 2013., obrada autora

Godina	Broj poduzetničkih zona per capita	Cijena vode i odvodnje	Komunalne naknade za posl. objekt, I. zona	Cijena stanova u županijskom središtu	Udaljenost aerodroma u km
2007.	5				
2010.	11	5	8	5	14
2013.	2	19	8	8	14

Tablica 9. Poslovna infrastruktura

Izvor: Regionalni indeks konkurentnosti 2007., 2010., 2013., obrada autora

4.2. Poslovni sektor-statistički indikatori za Koprivničko-križevačku županiju

Godina	Aktivne pravne osobe	Ukupne investicije prema lokaciji objekta	Udjel investicija u opremu u ukupnim investicijama	Investicije u novu dug.imovinu MSP/ukupni prihod/MSP	Inozemna izravna ulaganja u 000 Eura per capita	Broj MSP per capita
2007.	10	13	8	13	20	14
2010.	20	13	9	19	10	19
2013.	20	13	9	19		19

Tablica 10. Investicije i poduzetnička dinamika

Izvor: Regionalni indeks konkurentnosti 2007., 2010., 2013., obrada autora

Godina	Obrt i slobodna zanimanja per capita	Broj zaposlenih per capita u MSP	Dobit razdoblja/ gubitak razdoblja MSP/ukupni prihod MSP	Ukupni prihodi MSP/ stanje imovine MSP	Bruto dodana vrijednost po zaposlenom u industriji
2007.	16	14	19	2	4
2010.	21	16	15	1	5
2013.	17	15	8	1	11

Tablica 11. Razvijenost poduzetništva

Izvor: Regionalni indeks konkurentnosti 2007., 2010., 2013., obrada autora

Godina	BDP per capita	Nezaposlene osobe/ stanovništvo 25-64	Nezapsoleni 12 mjeseci i više/ ukupno nezaposleni	Prosječna mjesečna bruto plaća po zaposlenom	Broj zaposlenih ukupno per capita
2007.	6	8	18	11	12
2010.	5	5	9	15	4
2013.	9	4	4	12	17

Tablica 12. Ekonomski rezultati-razina

Izvor: Regionalni indeks konkurentnosti 2007., 2010., 2013., obrada autora

Godina	Indeks BDP-a	Broj zaposlenih u MSP	Izvoz	Nezaposlene osobe	Dobit prije oporezivanja	Broj zaposlenih ukupno
2007.	18		18	11		6
2010.	6	14	15	2	14	19
2013.	15	12		16	7	14

Tablica 13. Ekonomski rezultati-dinamika
Izvor: Regionalni indeks konkurentnosti 2007., 2010., 2013., obrada autora

Iako smo utvrdili da se perceptivno mišljenje u Koprivničko-križevačkoj županiji kreće daleko iznad realnosti statističkih pokazatelja zanimljivo je da ima nekoliko perceptivnih indikatora kod kojih se čak i u okolnostima općeg optimizma utvrđuje nizak perceptivni rang, a to su dostupnost i kvaliteta poslovnih škola, razvijenost i raširenost proizvodnih klastera, suradnja poduzetnika sa sveučilištima i institutima, spremnost na prijenos prava odlučivanja na niže upravljačke razine, tehnološki razvoj temeljem vlastitih istraživanja i korištenje suvremenog marketinga u poduzećima. Iznadprosječno optimistični stanovnici Koprivničko-križevačke županije smatraju da se po dostupnosti i kvaliteti visokih škola u županiji naša županija nalazi na 16 mjestu i ta percepcija od 2007. do 2013. ima negativan trend. Ako tome dodamo da istraživanje pokazuje da Koprivničko-križevačka županija ima negativnu razvojnu fazu u marketingu i menadžmentu, tehnologiji i lokalnoj upravi, te da je po udjelu osoba s višom i visokom školom u populaciji 25-64 godine u % na 13 mjestu sasvim je jasno da bi razvoj visokog školstva trebao biti jedan od prioriteta Koprivničko-križevačke županije.

Jedna od ključnih slabosti Koprivničko-križevačke županije kao cjeline je njezina "nekompaktnost", odnosno podijeljenost na prigorski i podravski dio županije. Prigorski dio županije izuzev Općine Gornja Rijeka, zbog prirodnog položaja i dostupnih prometnih pravaca usmjeren je na Zagreb, a Podravski dio na Varaždin. Osim tog prirodnog faktora tu je i ekonomska nejednakost-prigorski dio je gospodarski nerazvijeniji i jedinice lokalne samouprave nemaju rentu, dok su svi veliki gospodarski subjekti u Koprivnici, a većina općina ima značajne prihode od rente. Sve je to vjerojatno utjecalo i na druge oblike podijeljenosti u čemu treba tražiti razlog zašto se u Koprivničko-križevačkoj županiji u kojoj postoji Visoko gospodarsko učilište u Križevcima sa 150 godina tradicije i kvalitetnim kadrovima nije uspjelo napraviti iskorak u razvoju visokog školstva. Tako su neke županije koje nisu imale visokoškolske ustanove napravile značajnije razvojne iskorake, što itekako utječe na njihovu konkurentnost.

U takvim se okolnostima pokretanje Medijskog sveučilišta u Koprivnici, uz sve eventualne slabosti, s razvojnog gledišta treba ocjenjivati kao dugoročno iznimno važan i pozitivan projekt. Spajanje Veleučilišta Varaždin i Medijskog sveučilišta u veljači 2014. godine u regionalno sveučilište Sjever sa sjedištem u Koprivnici, te preoblikovanje sveučilišta u javno sveučilište otvara priliku Koprivničko-križevačkoj županiji da napravi novi razvojni iskorak.

Sveučilište Sjever izvodi nastavu na 11 studijskih programa iz tehničkog, biomedicinskog, društvenog i umjetničkog područja, od čega je 9 studija na preddiplomskoj razini: Elektrotehnika, s dva usmjerenja: Automatizacija i Biomedicinska elektronika, Proizvodno strojarstvo, Multimedija, oblikovanje i primjena, Tehnička i gospodarska logistika, Graditeljstvo, Sestrinstvo, Novinarstvo, Medijski dizajn i Poslovanje i menadžment u medijima.

Dva su studija na diplomskoj razini: Odnosi s javnošću i Poslovna ekonomija, s dva usmjerenja: Međunarodna trgovina i Turizam.

U suradnji sa Sveučilištem u Rijeci od 2014. godine se godine počinje izvoditi i sveučilišni poslijediplomski doktorski studij "Mediji i izdavaštvo".

Uzimajući u obzir analizu istraživanja regionalne konkurentnosti za Koprivničko-križevačku, ali i susjedne županije i namjeru Sveučilišta Sjever da razvija nove programe svakako bi trebalo razmotriti razvoj dva nova studijska programa: Poslovanje i menadžment malih i srednjih poduzetnika i Menadžment javne uprave.

Polaznici studija Poslovanje i menadžment malih i srednjih poduzetnika trebali bi tijekom studija steći znanja i kompetencije za rad i upravljanje u obrtima i malim tvrtkama. U utvrđivanje programa treba uključiti i poduzetnike, te asocijacije poduzetnika, kako bi se studijski program što više prilagodio potrebama poduzetnika. Svakako je potrebno provesti neovisno istraživanje poduzetnika kojim bi se utvrdilo potrebe za radnicima, njihovim kompetencijama i znanjima, ali im i ponuditi kompetencije studenata koji bi diplomirali na ovom studiju. Uz osnovna teoretska ekonomska znanja, studij bi sadržavao i praktične vježbe odnosno praksu koja bi se odvijala kod poduzetnika, što bi ujedno mogla biti mogućnost za buduće zapošljavanje. Obavezni kolegiji bili bi menadžment, poduzetništvo, internacionalizacija poslovanja, financiranje malih i srednjih poduzetnika, financijsko i računovodstveno poslovanje, poslovno povezivanje-klasteri i zadruge, inovativnost i kreativnost i e-poslovanje.

Polaznici studija bili bi osposobljeni za vodeće i upravljačke poslove u malim i srednjim tvrtkama, za klaster menadžere i voditelje zadruga.

MENADŽMENT JAVNE UPRAVE

Problemi u upravljanju razvojem u Republici Hrvatskoj dijelom su posljedica deficita kadrova za upravljanje razvojem. S jedne strane devedesetih su godina iz visoko-školskih ustanova "nestali" kolegiji strateškog planiranja i upravljanja, a s druge strane nisu razvijani novi kolegiji menadžmenta u javnoj upravi.

Ulaskom Hrvatske u Europsku uniju taj deficit kadrova dolazi u prvi plan, jer je evidentno da na svim razinama-nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj imamo problem sa strateškim planiranjem, provedbom strateških dokumenata i izvješćivanjem o njihovoj provedbi. To bi moglo dovesti do ozbiljnih teškoća u povlačenju sredstava iz fondova EU. Čelni ljudi općina, gradova i županija kao i njihove uprave u takvim okolnostima moraju raspolagati sa specifičnim znanjima, što uključuje teoriju javne uprave, sposobnost povezivanja svih dionika na modelima Triple i Quadruple-Helix dionika. Od javne uprave se očekuje da razumije poduzetnike, da stvara povoljne uvijete i okruženje za poduzetništvo, kreativnost i inovativnost.

Uz osnovna teoretska ekonomska znanja o upravljanju, javnoj upravi, menadžmentu javne uprave, obavezni kolegiji bili bi: strateško planiranje, poduzetništvo, inovativnost i kreativnost, budžetiranje ili proračun-proračunski korisnici, neprofitne organizacije-udruge, politike EU, fondovi EU, ruralni razvoj, regionalni razvoj, lokalni i urbani razvoj, održivi razvoj, e-uprava.

Polaznici studija bili bi osposobljeni za liderske i upravne poslove u općinama, gradovima i županijama, državnoj upravi, državnim, regionalnim i lokalnim agencijama, fondovima, udrugama, a posebno bi mogli biti zanimljivi za postojeće zaposlene koji nemaju potrebnih kompetencija.

ZAKLJUČAK

Ulazak Hrvatske u Europsku uniju iz temelja mijenja položaj i ulogu strateškog planiranja kao alata upravljanja razvojem. Sposobnost korištenja sredstava iz fondova EU u velikoj mjeri će ovisiti o uspostavljenom sustavu strateškog planiranja, provedbe strateških dokumenata i izvješćivanju o njihovoj provedbi na nacionalnoj, regionalnoj (županijskoj) i lokalnoj razini. U tom kontekstu nužne su promijene u upravljanju i na razini županija. Samo one županije koje će novonastalim okolnostima prilagoditi institucionalni okvir i kadrovsku strukturu moći će odgovoriti na taj veliki izazov. Tu će glavnu ulogu imati čelni ljudi županije koji trebaju iskazati političku volju i spremnost na dosljednu primjenu ciljeva i prioriteta koji će biti utvrđeni u Županijskoj razvojnoj strategiji KKŽ za razdoblje 2014.-2020.. To se neposredno treba odraziti na Proračun KKŽ koji u financijskim stavkama treba pratiti utvrđene prioritete, osigurati sredstva za sufinanciranje i predfinanciranje EU projekata i pri tome se rukovoditi indeksom razvijenosti jedinica lokalne samouprave. Natjecanje političkih stranaka preselit će se s ideološke na projektnu razinu, odnosno sposobnost provedbe i ostvarenje ciljeva iz Županijske razvojne strategije čiji bi dugoročni cilj trebao biti povećanje vrijednosti Indeksa razvijenosti i podizanje na ljestvici Regionalnog indeksa konkurentnosti.

SUMMARY

The paper examines the management of development in Koprivnica-Križevci county for the past twenty years. It shows the county's administrative organization and institutional development, as well as the political options that have been ruling, based on the election results and voters.

Another focus is the status and development of strategic planning as a tool of development management. For this analysis we used results from the research on Regional Competitiveness Index and the Index of Development, using these to compare Koprivnica-Križevci county with the counties Varaždin, Međimurje and Krapina-Zagorje.

PODRAVINA Volumen 13, broj 26, Str. 218 - 223 Koprivnica 2014.

PRILOZI ZA POPIS ŽUPNIKA I UPRAVITELJA ŽUPA PODRAVINE OD SREDNJEGA VIJEKA DO 20. STOLJEĆA

CONTRIBUTIONS TO LIST THE PARISH PRIEST IN PODRAVINA FROM THE MIDDLE AGES TO THE 20TH CENTURY

Hrvoje PETRIĆ
Izvanredni profesor Odsjeka za povijest
Filozofski fakultet
Zagreb

Građa

SAŽETAK

U tekstu se donosi nepotpuni popis župnika većine župa u Podravini od srednjeg vijeka do 20. stoljeća.

SUMMARY

The article brings an incomplete list of most pastors of parishes in the Drava from the Middle Ages to the 20th century.

ČREŠNJEVICA
Benedikt (1501.)

DONJI MOSTI
Josip Bedečić (1789-1805.)
Josip Melinec (1805-1810.)
Matija Novak (1810-1811.)
Matija Kocijan (1811-1812.)
Franjo Katkić (1812-1819.)
Antun Petračić (1831-1832.)
Daniel Prusac (1832-1839.)
Ladislav Krugović (1839-1857.)
Dragutin Horvat (1857-1862.)
Aleksej Podel (1862-1877.)
Stjepan Turzan (1877-1881.)
Antun Režek (1881-1908.)
Ivan pl. Vučetić (1908-1914.)
Fran Eugenije Petreković (1914-1916.)
Dragan Delak (1916-1922.)
Martin Benković (1922-1936.)
Luka Partaš (1931-1933.)
Vladimir Pelin (1933-1936.)
Ivan Novosel (1970-1978)
Petar Golub

DRNJE
Grgur Halinić (1643.)
Andrija Jagetinić (1648.)
Mihael Koczett (1651.- 1659.)
Ivan Cvetetić (1660-1680.)
Blaž Pekvarić (1680-1687.)
Ivan Kanišić (prisegnuo 1687.-1690.)
Grgur Mateašić, Matthiachich (prisegnuo 4. prosinca 1690., 1699.)
Juraj Đuričić (1699-1727.) prisegnuo 19. prosinca 1699.
Grgur Igričić (1727-1728.)
Juraj Marcelović (1728-1729.)
Ivan Kos (1729-1731.)
Grgur Petras (1731-1744.)
Ivan Paxy (1744-1751.)
Juraj Orosz (1751-1764.)
Josip Schlegelhoffer (1764-1767.)
Martin Korolija (1768-1799.)
Martin Farkašić (1799-1810.)
Ivan Sabolović (1810-1830.)
Matija Thonhauser (1830-1831.)
Franjo Labodić (1831-1843.)
Franjo Poštuvančić (1843-1856.)
Ladislav Krugović (1856-1875.)
Ignjat Vimpošek (1875-1919.)
Ivan Malančec (1919.)
Mihovil Kovačić (1919-1965.)
Stjepan Bradica (1965-1976.)
Dragutin Bosnar (1976-1991.)
Branko Gelemanović (1991-1995.)
Eugen Kropek (1995-1998.)
Nikola Benko

ĐELEKOVEC
Pavao (1333.)
Stjepan (1501.)
Franjo Ladislava Josepović (1789-1795.)
Matija Uroić (1795-1806.)
Martin Soos (1806-1818.)
Daniel Dubravčić (1818-1831.)
Grgur Baneković, administrator (1831-1832.)
Matija Terbocz (1832-1854.)
Mihael Jadan (1854-1890.)
Alojzije Lepen (1890-1891.)
Juraj Benak (1891-1903.)
Ivan Malančec (1903-1920.)
Karlo Ivšić (1920-1921.)
Fran Škrinjar (1921-1931.)
Juraj Vrabec (1931-1935, 1941.)
Mihael Kovačić (1935-1937, 1947-1960.)
Franjo Rihar (1937-1941.)
Josip Igrec (1941.)
Franc Jazbinšek (1942-1945.)
Tomo Carić (1945.)
Josip Kovač (1945-1946.)
Dragutin Bišćan (1946-1947.)
Franjo Horvat (1960.)
Vjekoslav Britvec (1960-1962, 1964.)
Ljudevit Šestek (1962-1964.)
Stjepan Bradica (1964-1996.)
Josip Jagarčec

ĐURĐEVEC
Andrija (prije 1493-poslije 1510.)
Ivan i Josip (1614.)

Blaž Mramiorić (1630.)
Ivan Vukun (1644.)
Josip Šukelius (1649.)
Blaž Veličan (1653. prisega)
Stjepan Gradinić (1659.), Gradenić (1661.)
Mihal Oryeuich 1667. – prisega (1669)
Martin Vinci (1673. – prisega)
Jakov Štrukelj (1678., 1680.)
Juraj Noršić, prisegnuo 10.svibnja 1686.
Grgur Škvorc prisegnuo 3. kolovoza 1691.
Juraj Augustić prisegnuo 16. srpnja 1693.
Lovro Wolf (prisegnuo 1698.)
Petar Flanjek (1707.)
Nikola Demšić (1719.)
Ivan Ernest Gabriely (1756.)
Ivan Bešen (1787.)
Andrija Novosel (1804.)
Franjo Milinković (1821.)
Ivan Kovač (1852.)
Nikola Žalec (1857.)
Josip Lehpamer (1868.)
Petar Zubanović (1878.)
Josip Banješ (1881.)
Deziderije Radovanić (1908.)
Nikola Medvedec (1916.)
Jakov Novosel (1929.)
Stanko Rajtar (1956.)
Izidor Ferek

FERDINANDOVAC
SAMOSTALNA KAPELANIJA BROD
Mijo Kovačić (1782-1804.)
Mihael Kovačić (1804.)
Ivan Bengec (1804.)
Grga Štefok (1804-1807.)
Josip Šipušić (1807-1811.)
ŽUPA BROD
Stjepan Vučak (1822-1828.)
Pavao Vuk (1828-1843.)
Franjo Katušić (1843-1844.)
Ivan Južak (1844.)
ŽUPA FERDINANDOVAC (JELAČIĆEVO)
Ivan Južak (1844-1858.)
Petar Zubanović (1858-1878.)
Ignac Ivandija (1878.)
Cvjetko Kutnjak (1878-1892.)
Petar Vidniš (1892-1898.)
Deziderije Radovanović (1898-1909.)
Ferdinand Kubović (1909-1918.)
Adolf Blaga (1918-1951. od 1945. do 1951. u zatvoru)
Ivan Radica (1945.), privr. upr.
Ivan Tadić (1948-1951.), privr. upr.
Valent Bazijanec (1951-1952.), privr. upr.
Ivan Barčanec (1952-1976.)
Stjepan Đurić

GOLA
Stjepan Ambreuš (1827-1843.)
Tomo Ciglarić (1844-1862.)
Marko Mračić (1862.)
Pavao Kušter (1863-1890.)
Ivan Čavličar (1890-1910.)
Stjepan Malec (1910.)
Juraj Županec (1910-1939.)
Ivan Vučetić (1939-1945.)
Sigismund Majšak (1945-1946.)
Franjo Talan (1946-1948.)
Branko Grulich (1948-1951.)
Ivan Tadić (1951-1953.)
Ivan Vargović (1953-1955.)
Vinko Viljevac (1955-1958.)
Josip Lojan (1958-1981.)
Dragutin Bogadi (1981-1996.)
Ivan Herega

HLEBINE
Ivan Šoštarić (1789-1799.)
Ivan Sedmak (1799-1805.)
Franjo Pukšec (1805-1825.)
Jakob Antol (1825-1851.)
Franjo Golubić (1851-1859.)
Đuro Švelić (1860-1885.)
Matija Galović (1885-1908.)
Lewvin Kollay (1908-1913.)
Josip Švajhler (1913-1961.)
Dragutin Feletar (1961-1965.)
Matija Vlahovec (1965-1971.)
Josip Peroš (1971-1977.)
Josip Đurkan (1977-1985.)
Stjepan Vuglovečki (1985-1987.)
Nikola Samodol (1987-1988.)
Ivan Novosel (1988-1998.)
Pavao Mesarić

HERBORTIJA (HERGORICA)
Dominik (1501.)

IMBRIOVEC
Pavao (1501.)
Martin Koren (prije 1641, 1642. – župnik kuzminski)
Stjepan Poštić (1649.)
Nikola Vuglović (1659, 1661.)
Martin Šikutorić (1662. - 1667.)
Ivan Dregalić (1668.-1670.)
Matija Svedrović (1671.-1673.)
Stjepan Jelenić (1673.)
Ivan Gašić (1677, 1680.)
Stjepan Blažević (prisegnuo 1689.)
(?) Versnabić (1700.)
Nikola Sunić (1702, 1706.)
Josip Jernić (1710.)
Andrija Topolko (1721, 1731.)
Juraj Zdešić (prije 1733. - poslije 1747.)
Ivan Benkoci (1750.)
Marko Salaj (prije 1752. - poslije 1762.)
Juraj Radičević (1767 - 1806.)
Juraj Kocianić (1806.-1815.)
Ivan Nemčić (1815-1851.)
Mijo Bolenji (1851-1877.)
Jospi Peković (1878-1882.)
Vinko Filipec (1882-1915.)
Karlo Ivšić (1915-1930.)
Slavko Jurković (1930-1931.)
Juraj Vrabec (1931-1968.)
Mijo Peroš (1968-1976.)
Pavao Markač (1976-1981.)
Josip Jagarčec (1981-2003.)

JALŽABET (SUHODOL)
Pavao Radović (1649.)
Stjepan Kušeleni (1653.)
Ioannes Antonius Radiboia (1669., 1673.)
Mihael Framić (prisegnuo 1697.)

KALINOVAC
Emerik Krsnik (1881-1887.)
Alojzije Boroša (1887-1889.)
Franjo Klarić (1889-1894.)
Martin Galović (1895-1903.)
Nikola Medvedec (1903-1916.)
Slavko Fišter (1916-1932.)
Ivan Šabarić (1932-1933.)
Juraj Kranjčev (1933-1942.)
Oskar Jamnik (1942-1975.)
Stjepan Šustić (1975-1976.)
Nikola Benko (1976-1986.)
Ivan Đurtan (1986-1990.)
Antun Vilk (1990-)

KLOŠTAR PODRAVSKI
Đuro Arbanas (1702-1726.)
Matija Fabiančić (1726-1731.)
Josip Turčić (1731-1441.)
Martin Tomašić (1741-1745.)
Matija Ivan Saraga (1745-1795.)
Mihael Jurak (1795-1798.)
Luka Ribarić (1798-1805.)
Josip Bedečić (1805-1817.)
Ignacije Mikulić (1817-1831.)
Vinko Jambrešić (1831.)
Ignac Gregurić (1831-1840.)

Martin Šantuš (1840-1841, 1844-1848.)
Ferdinand Berklaš (1841-1844.)
Franjo Podel (1848-1851.)
Đuro Fabek (1851-1861.)
Marko Mačić (1861.)
Tomo Ciglarić (1862-1875.)
Josip Vabec (1875.)
Andrija Košnjak (1875-1887.)
Josip Platnar (1887-1889.)
Josip Vagner (1889-1898.)
Levin Kollay (1898-1902.)
Ivan Malančec (1902-1903.)
Milan Cekuš (1903-1906.)
Petar Mihinić (1906-1907.)
Baltazar Bažulić (1907-1921.)
Stjepan Šmidt (1921-1926.)
Mijo Jurić (1926-1937.)
Juraj Kranjčev (1937-1938.)
Alojzije Stela (1938-1974.)
o. Bernard Rubinić (1974-1978)
o. Vice Blekić (1978-1980.)
o. Josip Vrdoljak

KOPINA
Martin (1501.)

KOPRIVNICA
Nikola (1341.)?
Petar (1341.) ?
Petar (1355.)
Mihael (1405.)
Albert (1424.)
Martin (1458.)
Grgur (1479, 1501.)
Baltazar (1504, 1505.)
Juraj (1546.)
Pavao Pribojević (1603.-1612.)
Matija Šantić (1612., 1614.)
Matija Bundić ili Dundić (oko 1626.)
Andrija Biankini (1628.)
Juraj Šalković (1630.)
Matija Sumer (1630.-1645.)
Nikola Poderković (1646.-1666.)
Mihael Šimeković (1669.-1672.)
Nikola Dobrilović (1673.-1680.)
Petar Kapronczay (1680.-1686., 1691.-1696.)
Jakob Strukl (1686.-1690.)
Andrija Hajnović (1697.-1722.)
Adam Antun Čegetek (prije 1722-1728.)
Juraj Igrčić (1728-1750.)
Juraj Stepanić (1754.)
Josip Grličić (1764.)
Franjo Tršćanski (1765-1796.)
Grgur Lunjević (1823.)
Adam Žuvić (1836-1863.)
Janko Radočaj (1863-1865.)
Josip Beruta (1865-1891.)
Antun Kovačić (1891-1904.)
Stjepan Zagorac (1905-1920.)
Juraj Špoljar (1920-1923.)
Stjepan Pavunić (1924-1959.)
Nikola Sertić (1959-1967.)
Silvije Brezovački (1978-)
Juraj Županić

KOPRIVNICA 2 - SV. ANTUN PADOVANSKI
o. Petar Kinderić (1983-1986.)
o. Oktavijan Nekić (1986-)
o. Vlado Mustač

KOPRIVNICA 3 - MOČILE
Leonard Markač (1983-)

KOPRIVNICA 4 - BL. ALOJZIJE STEPINAC
Krunoslav Pačalat (2000-)

KOPRIVNIČKI BREGI
Ilija Marković (1790-1799.)
Franjo Golubić (1799-1829.)
Jakov Hrušković (1829-1854.)
Karlo Legin (1854-1898.)
Stjepan Strunjak (1898-1921.)
Petar Trbuha (1921-1925.)
Franjo Vedriš (1925.)
Franjo Jakupek (1926.)
Alojzije Klobouček (1926-iza 1937.)
Franjo Talan (1967-1981.)
Nikola Majcen

KOPRIVNIČKI IVANEC
Martin Fagnot (1636., 1649.)
Josip Teur (1651.)
Ivan Mornarić (1654-1665.)
Stjepan Grudenić (1669., 1673.)
Mihael Orievič (1674. – prisega 1680.)
Grgur Matijašić (1687-1690.)
Martin Horvat (prisegnuo 19. veljače 1691-1701.)
Matija Hargotić (1702-1708.)
Stjepan Dietrih (1709-1721.)
Matija Rogović (1722.)
Addam pl. Stepanić (1723-1724.)
Ivan Širaić (1724-1729.)
Juraj Đuričić (1729-1736.)
Mihael Mikšić (1736-1753.)
Ivan Šimica (1754-1763.)
Luka Birešić (1763-1764.)
Josip Mayer (1764-1777.)
Ivan Klafurić (1777-1798.)
Nikola Senjan (1798-1800.)
Ljudevit Birgan (1800-1806.)
Adam Žuvić (1806-1836.)
Pavao Kušec (1836-1852.)
Andrija Bedeković (1852-1865.)
Josip Fučec (1865-1880.)
Vilko Seitz (1880-1911.)
Milko Prpić (1911-1916.)
Franjo Brdarić (1916-1941.)
Josip Mojsec (1942-1946.)
Ivan Trajbar (1946-1965.)
Vjekoslav Britvec

KOZAREVAC
(osnovana 1819, samostalna kapelanija od 1789.)
Josip Hovanec (1819-1831.)
Franjo Ks. Poštuvančić (1831-1844.)
Bernardo Mravčić (1844-1845.)
Luka Kolarić (1845-1852.)
Ignacije Mašekk (1852-1854.)
Stjepan Klemenčić (1854-1870.)
Đuro Pavešić (1870-1887.)
Josip Šafran (1887-1901.)
Matija Požeg (1901-1908.)
Rikard Makovec (1909-1919.)
Adam Josip Füsteš (1920-1926.)
Ante Bubanić (1926-1948.)
Dragutin Denačić

KRIŽOVLJAN
Juraj (1501.)

KUZMINEC
Andrija (1408.)
Stjepan (1501.)
Matija Sumer (1630.)
Martin Koren (1643.)
Andrija Jagetinić (1650.-1659.)
Ivan Vrbančić (1669.)
Matija Pavlušić – Paulussich prisega 1670. (1673.) (1674-1676.)
Mihael Klasan (1676-1703.), prisegnuo 5. kolovoza 1676.
Jakob Cvetković (1703-1714.)
Grgur Igrečić (1714-1727.)
Nikola Sečen (1727-1737.)
Grgur Markovčić (1737-1738.)
Ivan Jelačić (1738-1742.)
Ivan Kalčić (1742-1750.)
Pavao Sudinić (1750-1759.)
Josip Čunčić (1759-1789.)
Ivan Crnčić (1789-1791.)
Josip Mihochi (1791-1812.)
Josip Keleković (1812-1818.)
Juraj Šerbek (1818.)
Mihael Matijević (1818-1819.)
Juraj Korbar (1819-1841.)
August Edumondo Stajdacher (1841-1846.)
Nikola Šilobar (1846-1862.)

Pavao Draganec (1862-1869.)
Alexa Štilohar (1870-1893.)
Mihael Kovačić (1893-1914.)
Lav Rubelli (1914-1932.)
Blaž Varga (1932-1948.)
Ivo Bogdan (1948-1957.)
Juraj Horvatić (1957-1963.)
Mihovil Peroš (1963-2003.)

LEGRAD
Andrija Vinković (1641.)
Ivan Belušić (1650.)
Kupinić Kristofor (1655. – prisega)
Ivan Stojko (1658.)
Petar Juršić (1660. – prisega)
Matija Leder (1664. – prisega)
Michael Gergely (1669.) – novi župnik
Matej Mogorić (1673. – prisega)
Blaž Pekvarić (1676.)
Martin Vinezy (1680.)
Mijo Šimunić (1683.) 1684. Arhiv HAZU XV 25/B V 103
Emerik Nylas (prisegnuo 28. lipanj 1688.)
Mich. Rafesperger (1692.)
Stjepan Prekreth (1694.), kanonik
Nikola Jelušić (1736.)
Đuro Smodić (1767.)
Petar Berke (1769.)
Martin Berlak (1798.)
Pavao Rusan (1799.)
Ladislav Osterhueber (1806.)
Baltazar Pafčec (1807.)
Karlo Novak (1847.)
Eduard Tallian de Vizek (1867.)
Martin Gado (1872.)
Julije Fabijan (1901.)
Franjo Kiš (1929.)
Karlo Theodor Gruber (1941.)
Vjekoslav Britvec (1960.)
Dragutin Feletar (1965-1974.)
Josip Janković (1977.)
Franjo Vrbanić (1977-)
Pavao Markač (1979-1981.)
Josip Šmuc (1981-)
Josip Jagarčec

LUDBREG
Stjepan (1410. - župa Krvi Kristove)
Juraj (1410. - župa Presvetog Trojstva)
Mihael (1501.)
Stjepan Popov (1512.)
Juraj (1574.)
Stjepan Gergac (1612.),
Mihael Zablaćan (1648.)
Antun Zgomba (1649-1659.)
Pavao Radović (1659. - prisega, 1661., 1669., 1673.)
nepotpisana prisega od 1. kolovoza 1676.
Mihael Trotiniak prisegnuo 1681.
Nikola Šimunčić prisegnuo 1689.
Ivan Skok (1692-1706.)
Juraj Ožegić (1706-1722.)
Ovam Franković (1722.)
Andrija Ivšić (1722-1729.)
Baltazar Bedeković (1729-1749.)
Juraj Oros (1749-1751.)
Ivan Topolnjak (1751-1752.)
Stjepan Fabšić (1752-1760.)
Filip Sever (1760-1788.)
Mijo Karabija (1788-1789.)
Stjepan Jambreković (1789-1815.)
Josip Vraćan (1815-1844.)
Aleksander Egersdorfer (1844-1879.)
Josip Binder (1879-1895.)
Janko Bočkaj (1895-1937.)
Matija Crnković (1937-1945.)
Augustin Zeljak (1945-1972.)
Augustin Korpar (1972.)
Silvije Brezovački (1972-1978.)
Ivan Jurak (1978.-)
Josip Đurkan (1985-

MARTIJANEC
Andrija (1501.)
Šimun (1512.)
Martin Marfišak (1650.)
Grgur Bundešić (1652. – prisega)
Marko Meršćak (prije 1659.)
Nikola Eršetić (1659.)
Ivan Jurinić (1663. – prisega)
Stjepan Katulić (1668. – prisega)
Stjepan Katulić (1669., 1673.)
Ivan Erlich prisegnuo 1689.
Juraj Noršić prisegnuo 24. kolovoza 1691. – do 1709.
Ivan Heruc (1709-)
Marko Šubarić (1724-)
Andrija Gradinski (1729-)
Anton Zlatarić (1746-1758.)
Matija Vađon (1766-1790.)
Josip Lestak (1796.)
Antnun Kuntarić (1833, 1840, 1848.)
Ilačić (1859-1870.)
Ivan Likević (1870-1891.)
Mijo Trumpić (1975.)
Franjo Mrvčić (1976.)
Josip Druško (1977.)

MIHOLJANEC
Ivan Kostanjević (1669.)
Juraj Bogović (1676.)
Šimon Gergurić (prisegnuo 1680.)
Pavao Kovačić (prisegnuo 1686., 1690.)
Stepanić (1698.)
Mihael Bertešić (1709-1733.)
Ivan Krstitelj Belšić (1733-1782.)
Matija Farkašić (1782-1800.)
Karlo Kosar (1800-1822.)
Josip Šipušić (1822-1832.)
Juraj Švagelj (1832-1842.)
Pavao Vnuk (1842-1873.)
Josip Banješ (1873-1882.)
Stjepan Kramarić (1882-1911.)
Mirko Tepeš (1911-1939.)
Petar Tomašić (1939-1972.)
Ivan Vragović (1972-1973.)
Franjo Mrvčić (1973-1981)
Ivan Kočila

MOLVE
Jakob Teszary (1665., 1669.)
Ivan Ostroški (1673.)
Luka Ibrišimović
Ivan Balogović (1692-1718.)
Matija Petek (1718-1749.)
Filip Gelatić (1749-1755.)
Josip Berković (1755.)
Juraj Cvetković ili Cvetetić (1755-1758.)
Juraj Fabijanec (1758.)
Jakob Rottender (1758-1759.)
Tomo Marceković (1759-1760.)
Josip Wasserer (1760-1761.)
Juraj Kovačić (1761-1762.)
Nikola Žugčić (1762-1764.)
Mijo Stipić (1764-1765.)
Tomo Valečić (1765-1773.)
Martin Fergić (1773-1790.)
Lovro Rožman (1790-1796.)
Filip Latvić (1796-1814.)
Franjo Smenderović (1814.)
Franjo Ranško (1815, 1830-1840.)
Baltazar Haludjek (1815-1818.)
Josip Glavak (1818-1825.)
Franjo Labodić (1825-1830.)
Antun Parcer (1840-1843.)
Josip Điketa (1843-1858.)
Franjo Drobčec (1858-1866.)
Marko Horvat (1866-1881.)
Blaž Tomašić (1881-1921.)
Stjepan Kovačić (1921-1945.)
Ivan Šabarić (1945-1950.)
Ivan Zvonimir Starčević (1950.)
Antun Markov (1950-1955.)
Stjepan Petrović (1955-)
Antun Mandac
o. Jerko Felja (1966-)
o. Franjo Jelačić

o. Dominik Kovač
o. Serafin Samodol (-1977.)
o. Ivan Grgec (1977-1983.)
o. Pero Džida (1983-)
o. Mijo Jozanović
o. Nikica Batista
o. Jere Vujić
o. Marko Vrdoljak

NOVIGRAD PODRAVSKI (KOMARNICA)
Pavša (1337.)
Andrija I. (1346.)
Blaž (do 1400.)
Nikola od Zdenaca (od 1400.)
Andrija II. iz Prodavića (oko 1477-1480.)
Ludovik (1486.)
Andrija III. (1501.)
Nikola Dobrilović 1654.
Stjepan Poštić (1654-1661.)
Ivan Kostanjević (1661. – prisega -1666.)
Mihael Klasan (1666-1676.)
Martin Augustinić (1676-1680.)
Jakob Hunjadi (prisegnuo 1683. -1701.)
Ivan Horoglia (1701-1724.)
Josip Kos (1724-1726.)
Jakob Hajnović (1726-1727.)
Ivan Kos (1727-1729.)
Grgur Petras (1729.)
Stjepan Rac (1729-1774.)
Emerik Szabo (1774.)
Andrija Marković (1774-1793.)
Martin Šoš (1793-1796.)
Lovro Rosman (1796-1803.)
Ivan Labaš (1803-1812.)
Mato Ausperger (1812.)
Ivan Pfeifersberg (1812.)
Antun Vernić (1812-1826.)
Mijo Kramarić (1826-1827.)
Josip Španić (1827-1834.)
Franjo Szabo (1834-1835.)
Franjo Ranško (1835-1869.)
Ignac Klemenčić (1870-1881.)
Mihael Bogadek (1881.)
Marko Horvat (1881-1903.)
Ivan Kristić (1904-1922.)
Franjo Vedriš (1922-1938.)
Ivan Posavec (1938-1941.)
Friderik Strnad (1941-1942, 1944-1945.)
Vikotor Vincek (1945-1948.)
Josip Sodar (1948-1958.)
Rudolf Holi (1958-1980.)
Tomo Mrnjec (1980-1993.)
Josip Brgles

NOVO VIRJE
Stjepan Čadoić (1969-)

PETERANEC
Petar (1501.)
Andrija Kukec (1789-1791.)
Matija Krančina (1791-1805.)
Laurencije Kocijanić (1805-1811.)
Josip Begović (1811-1839.)
Danijel Prusac (1840-1847.)
Jeronim Martin Šantuš (1848-1866.)
Kuzma Telebar (1867-1892.)
Ivan Ivko (1893-1896.)
Ivan Horvatić (1896-1921.)
Mijo Jurić (1921-1924, 1940-1941.)
Josip Ročić (1924-1926.)
Franjo Turčin (1926-1939.)
Fran Jakupek (1940.)
Franjo Gornik (1941-1945.)
Stjepan Malec (1945-1959.)
Martin Matan (1959-1960.)
Mijo Peroš (1960-1963.)
Dragutin Komorčec (1963-1987.)
Dragutin Bosnar (1987-1991.)
Ladislav Sente
Stjepan Berljak
Nikola Benko

PITOMAČA
Juraj Mužinić (1710-1714.)
Nikola Ledinski (1714-1730.)
Nikola Gragurić (1730-1732.)
Ivan Szeverinski (1732-1768.)
Mihael Šegrt (1768-1782.)
Vid Bosiljevac (1782-1790.)
Martin Fergić (1790-1817.)
Petar Maraković (1817-1830.)
Stjepan Benutzy (1830-1843.)
Matija Thonhauzer (1843-1847.)
Danijel Prusac (1847-1857.)
Franjo Drobčec (1857-1858.)
Josip Điketa (1858-1871.)
Karlo Mračić (1871-1872.)
Antun Halla (1872-1887.)
Juraj Forko (1887-1891.)
Josip Kovačić (1891-1908.)
Karlo Blažeković (1908.)
Petar Mihinić (1908-1936.)
Martin Kožar (1936-1944.)
Ćiril Podržaj (1944-1945.)
Bartul Ganza (1945-1950.)
Ivan Demšić (1950-1979.)
Stjepan Deskar

PODRAVSKE SESVETE
Grgur (1479.)
Martin (1501.)
Alojzije Baroša (1886-1887.)
Juraj Ortner (1887-1890.)
Rikardo Filipašić (1890-1897.)
Antun Gerber (1897-1909.)
Karlo Blažeković (1910-1958.)
Vinko Majstorović (1958-1970.)
Vinko Igrec (1970-1972.)
Tomislav Hrupec

RASINJA
Luka (1380.)
Ladislav (1501.)
Stjepan (1512.)
Luka (1517.)
Pio Mađar (1790-1804.)
Tomo Vrbančić (1804-1807.)
Mihael Matijević (prije 1818.)
Pavao Šiprag (1818-1821.)
Mirko Somšić (1821-1828.)
Mirko Serdin (1828-1837.)
Gjuro Jandrašić (1837-1839.)
Pavao Draganec (1839-1862.)
Franjo Banić (1862-1871.)
Enuk Cekus (1873-1875.)
Antun Kovačić (1875-1891.)
Mihovil Kovačić (1891-1893.)
Janko Bočkay (1893-1895.)
Milutin Fržić (1895-1905.)
Alojzije Gec (1905-1912.)
Lav Rubelli (1912-1914.)
Stjepan Menciger (1914-1919.)
Mijo Nejak (1919-1920.)
Blaž Varga Lukač (1920-1932.)
Ivan Romih (1932.)

RIJEKA KOD KOPRIVNICE
Ivan Kolar

SIGETEC
Ilija Marković (1789-1790.)
Matija Ležan (1790-1791.)
Ivan Šoštarić (1792-1794.)
Šimun Juriša (1794-1799.)
Josip Pavliša (1805-1807.)
Franjo Ozimec (1807-1808.)
Martin Marković (1808-1827.)
Franjo Labudić (1827-1831.)
Matija Thonhauser (1831-1843.)
Stjepan Horvat (1843-1844.)
Franjo Seivert (1844.)
Josip Šuplika (1844-1876.)
Blaž Tomašić (1876-1878.)
Martin Mihinić (1878-1908.)
Stjepan Kovačić (1908-1914.)
Fran Jakupek (1914-1959.)
Rudolf Holi (1959.)
Martin Matan (1959-1960.)
Mijo Peroš (1960-1963.)

Dragutin Komorčec (1963-1965, 1966-1987.)
Josip Cirković (1965-1966.)
Pivar (1987-1991.)
Branko Gelemanović (1991-1995.)
Berljak
Pavao Mesarić

SREDIŠĆE
Jakob (1501.)

STRUGA
Matija (1501.)

SUŠICA
Matija (1479.)
Toma (1501.)

SVETI ĐURĐ
Albert (1501.)
Stjepan (1512.)
Petar Haiduk (1574.)
Ivan Martinčić (1650.)
Šimun Stanić (1654-1659.)
Mihael Tretinjak (1665.-prisega-1680.)
Marko Hranković prisegnuo 1696. S. Georgii in Spinis
Ivan Gelazije Schaffmom (1700-1705.)
Ivan Gelatić (1716.)
Nikola Vitez (1733-1753.)
Matija Turina (1753-1772.)
Juraj Kušić (1772-1791.)
Juraj Vidaković (1791-1804.)
Stjepan Petrović (1804-1818.)
Ignacije Kerner (1818-1845.)
Franjo Šimagović (1845-1863.)
Matija Spahija (1863-1888.)
Stjepan Horvat (1888-1908.)
Julije Bozetti (1908-1929.)
Matija Crnković (1929.)
Ivan Vučetić (1929-1950.)
Antun Havaić (1950-1981.)
Pavao Markač

SVETI LADISLAV
Pavao (1367.)
Ladislav Mađar (do 1399.)
Matija Gerdalin ili Grdakov (1399, 1401.)
Matija Mihaelov (1428.)
Stjepan (1435.)
Klement Nikolai (1438.)

SVETI PETAR - BEDNJA
Šimun (1408.)
Pavao (1501.)

TURNAŠICA
August (1501.)
Mihael Gučić (1742-1756.)
Ivan Domladovac (1756-1776.)
Franjo Kos (1776-1790.)
Antun Biškup (1790-1811.)
Andrija Fergić (1811-1829.)
Josip Zrnec (1829-1843.)
Ivan Krizostan Grgesina (1843-1880.)
Mihael Domitrović (1880-1907.)
Vladimir Vrbanić (1908-1923.)
Juraj Prelec (1988.)

VELIKI BUKOVEC
Nikola Hirominitić (1649.)
Fabian Ivan Petković (1652. – prisega - 1659.)
Ivan Zagudović (1669.)
Gašpar Kremelich, glagolita (1673.)
Juraj Jantolović (1677.)
Mihael Kraichich (prisegnuo 12. kolovoza 1680.)
Ivan Kanišić (prisegnuo 1685.)
Juraj Valian (prisegnuo 1688.)
Matija Rlaudinec ili Klaudinecz (prisegnuo 1694.)
Andrija Gregurković (prisegnuo 1697.)
Nikola Sunić (1709-, 1731.)
Juraj Raffay
Zomo Janješ (1757.)
Josip Szegeny (1784-1787.)
Josip Šavor (1864-1890.)
Matej Gaži (1910-1953.)
Ivan Lončer (1953-1992.)
Stjepan Šoštarić (1992-)

VIRJE (PRODAVIĆ)
Martin (1346.)
Petar (1501.)
Jurnišić (1630.)
Andras Jägedinitsch (1644.)
Gašpar Škriljavić (1649.) ili Sariliantisch (1651.)
Blaž Veličan (1661, 1665, 1669., 1672-1679.)
Nikola Balagović (1679-1708.)
Matija Horgotić (1708-1736.)
Stjepan Magdić (1736-1748.)
Mihael Igerčić (1748-1792.)
Mihael Beloš (1789-1791.)
Ivan Korolija (1792-1793.)
Juraj Glavak (Horduk) (1793-1803.)
Emerik Szabo (1803-1809.)
Ignacije Josip Uzorinac (1809-1827.)
Ivan Nepomuk Pfeifersberg (1828-1834.)
Josip Španić (1834-1843.)
Stjepan Ambreuš (1843-1866.)
Martin Šantuš (1866-1881.)
Karlo Josip Hiter (1881-1898.)
Juraj Pušek (1898-1906.)
Martin Kovačević (1908-1942.)
Mirko Bijelić (1942-1962.)
Ivan Vragović (1962-1980.)
Gustav Kuzmić (1980-1999.)
Milan Lončarić (1999-)

ŽDALA
Stjepan Štefanec (1895-1914.)
Ivan Hrđeh (1914-1925.)
Milan Mihalić (1925-1929.)
Juraj Županec (1929-1931.)
Rudolf Brnobić (1931-1933.)
Stjepan Kovačić (1933-1934.)
Sigismund Šimunović (1934-1937.)
Rudolf Mikec (1937-1942.)
A. Ciglar (1942-1946.)
Franjo Talan (1946-1947.)
Stjepan Bucković (1947.)
Božo Juginović (1947-1950.)
Branko Grulih (1950-1951.)
Ivo Tadić (1951-1953.)
Fran Jakupek (1953-1954.)
Ivan Vargović (1954.)
Vinko Viljevac (1955-1963.)
Stjepan Biškup (1963-1976.)
Antun Vilk (1976-1980.)
Petar Folivarski (1980-1992.)
o. Mijo Jozanović (1992-1993.)
o. Nikica Batista (1992-1993.)
Antun Gorek

PRIKAZI NOVIH KNJIGA, ČASOPISA I ZNANSTVENIH SKUPOVA

REVIEWS OF NEW BOOKS, MAGAZINES AND CONFERENCES

PODRAVSKI ZBORNIK. 40 (2014.), KOPRIVNICA: MUZEJ GRADA KOPRIVNICE, 2014., 304 STR.

Zahvaljujući ustrajnom radu dosadašnjih urednika i kontinuiranom objavljivanju ovogodišnji Podravski zbornik bilježi svoj jubilej. U proteklom 40-godišnjem razdoblju od kada se, sada već davne 1975., pojavio prvi broj Zbornika, dočekan s pomnim zanimanjem javnosti, brojni renomirani autori različitog stručnog profila i obrazovanja objavljivali su u njemu svoje radove. Obrađivane teme su podravske. Opisivani su brojni poznati i manje poznati Podravci i Podravke, brojne pojave i događaji iz života Podravine kako onog prošlog tako i sadašnjeg. Zbog svoje vjerodostojnosti, kvalitetno obrađenih i zanimljivih sadržaja, pristupačnosti i razumljivosti kao i koncepta Zbornika koji nudi sadržajno različite tipove radova (stručne, stručno-znanstvene, popularne) prihvatljive raznovrsnoj čitateljskoj strukturi s pravom je ovaj godišnjak postao jedna od najrelevantnijih podravskih publikacija. Ovome svakako treba dodati i njegovu drugu dimenziju - čuvarsku, za što pak opravdanje leži na tisućama stranica ispisanih podravskim sadržajima, pa Podravski zbornik, osim relevantnosti nosi i obilježje čuvara podravske baštine i identiteta. Dosad navedeno ujedno je i razlog njegove dugovječnosti pa pripada skupini onih malobrojnih i rijetkih regionalnih publikacija koje su uspjele opstati i zadržati svoj kontinuitet.

Ovogodišnji broj ne samo da je jubilaran, već donosi niz radova posvećenih brojnim obljetnicama koje su se upravo ove godine zaredale. Među njima svakako treba izdvojiti one stogodišnje. Prva je godišnjica smrti književnika Frana Galovića, a druga je godišnjica rođenja, također znamenitog Podravca, slikara Ivana Generalića. Broj donosi radove 36 autora. Kao i u prethodna dva i ovaj broj slijedi zadanu strukturu nove koncepcije Zbornika, pa nakon Uvodnika slijedi prva velika cjelina Članci koju sačinjavaju radovi četrnaestoro autora.

Analiza stanja i kretanja pomoći za uzdržavanje i njezinih korisnika je naslov prvog rada kojega autor Miroslav Belobrk nadopunjuje i precizira podnaslovom: korisnici socijalne pomoći kao indikator siromaštva na području Koprivničko-križevačke županije, [str. 7-13]. Rad se temelji na podacima o korisnicima pomoći za uzdržavanje dobivenim od Centra za socijalnu skrb. Analizirajući dvanaestogodišnje razdoblje (2002.-2013.) autor među ostalim navodi i: tko su najčešći korisnici pomoći i njihova obilježja, razlike u korištenju pomoći unutar Županije, porast broja korisnika u posljednjoj promatranoj godini, te nešto veću ovisnost stanovništva naše Županije o socijalnoj pomoći u odnosu na državni prosjek.

Drugi rad tipično demografski, baziran na podacima popisa stanovništva od 1857. do 2011. analizira stanje u općini Hlebine, koji karakterizira stalan trend smanjenja broja stanovnika. Branka Španiček, autorica rada, navodi da trend smanjenja i stagnacije stanovništva prate nepovoljne strukture - starosna, dobno-spolna, obrazovna i ekonomska, dok procesi deagrarizacije i deruralizacije karakteristični za Republiku Hrvatsku i Koprivničko–križevačku županiju su prisutni i u općini Hlebine. Rad Demografska obilježja općine Hlebine, [str. 19-28]- popraćen je statističkim podacima prikazanim tabelarno i grafički.

Po prvi puta u Podravskom zborniku javlja se Ranko Pavleš, autor brojnih radova vezanih uz povijesnu topografiju Podravine. Rad u Zborniku naslovljen Vlastelinstvo Grabovnik (Gorbonok), [str. 29-42] - doprinos je poznavanju povijesti Kloštra Podravskog u kojemu autor predstavlja srednjovjekovno vlastelinstvo Grabovnik koje je obuhvaćalo područje današnjeg mjesta Kloštar Podravski. Koristeći dostupne dokumente autor prati razvoj vlastelinstva od prvog spominjanja toponima

(1237.) preko imena Gorbonok ili Grabovnik, kratke povijesti vlastelinstva, njegovih posjeda pa sve do njegovog propadanja 1538. nakon napada Osmanlija na okolicu današnjeg Kloštra Podravskog.

Povijest pučkog školstva u Koprivnici (III.), [str. 43-71] - zapravo je treći nastavak opsežnog pregleda razvoja pučkog školstva autorice Ksenije Krušelj. Prvi započinje s prvim počecima školskog podučavanja koje autorica prati sve do šk. god. 1875./76. Drugi dio objavljen je 2011., a prati razdoblje od šk. god. 1875./76. do 1900./01. Sada je pred nama, ovaj treći dio, u kojemu kao i u prethodnima detaljno i pregledno, na temelju školskih izvješća, se daje pregled rada i školskih aktivnosti po školskim godinama. Ovaj rad, kao i prethodni, popraćen je bogatom bibliografijom korištene literature.

I u ovogodišnjem broju Zbornika njegov stalni suradnik Vladimir Miholek javlja se sa još jednom slabo poznatom đurđevačkom temom. Ovaj puta to je jedna biografska tema posvećena dr. Hinku Gottliebu, pripadniku manjinske, židovske, zajednice koja je u Đurđevcu do početka 2. svjetskog rata brojila dvadesetak obitelji. Hinko Gottlieb bio je pravnik, književnik, novinar i prevoditelj čiji rad i život tijekom rata, donosi autor, opisujući tako Gottliebov boravak u logoru Kraljevica, Kampor na Rabu te njegov odlazak u Palestinu gdje je umro 1848. Naslov rada je Dr. Hinko Gottlieb – od Đurđevca do Palestine, [str. 59-71]. Rad prati bogata bibliografija radova Hinka Gottlieba.

Prilog za povijest Ludbrega u Drugom svjetskom ratu rad je Milivoja Dretara naslovljen Svjedočanstva o stradanju ludbreških Srba (1941. – 1945.), [str. 73-84]. Članak je posvećen stradanju Srba u potkalničkim selima tijekom Drugog svjetskog rat i o odrazu tih stradanja na poslijeratnu demografsku sliku kraja.

Vladimir Šadek također piše o Drugom svjetskom ratu, no rad vezuje uz Ratna zbivanja u Đurđevačkoj Podravini sredinom 1944. godine, [str. 85-96]. Poticaj za nastanak ovog rada je 70. obljetnica formiranja Podravskog partizanskog odreda, koji je pružao snažan otpor ustaškom režimu i represijama koje su ustaške snage provodile nad stanovništvom od veljače 1944., nakon slamanja partizanske „Podravske republike“. Kao udarna grupa formiran je u lipnju 1944., a do studenog 1944. razvio se u brigadu Mihovil Pavlek Miškina.

Dugogodišnja suradnica i autorica brojnih radova podravske povijesne tematike Mira Kolar–Dimitrijević ovaj puta za čitatelje Podravskog zbornika obradila je jednu biografsku temu sljedećeg naslova Uspješna generacija koprivničkih maturanata iz 1952., [str. 97-120] - u kojoj daje biografije četiriju vrlo uspješnih kolega. To su, kako navodi autorica: kajkavski pjesnik Ivan Horvat Hlebinski, rendgenolog i kolekcionar dr. Drago Novak, pravni pisac Vjekoslav Ranilović i ekonomski pisac Zdravko Šimunić. Suautorica teksta je Elizabeta Wagner.

„Bilogorski rudnici“ Koprivnica (Pogon Bregi) 1960-ih i 1970-ih, [str. 121- 134] uradak je Sanje Horvat. Pristup temi je antropološki. Autorica prati razvoj rudarstava u Glogovcu (mjesto nedaleko Koprivnice) od 1869. sve do prestanka rada rudnika 1972. Ovaj povijesni prikaz prati opis niza nuspojava - od položaja i socijalnog statusa rudara, sve do javnog i društvenog života mjesta, na što je,svakako, utjecala ova specifična djelatnost.

Slijede dva arheološka rada. Prvi je rad Roberta Čimina naslovljen Povijest arheologije u Podravini (1880.-2014.), [str. 135-158] - u kojemu autor prati arheološka istraživanja od prvih početaka, sada već davne 1880., pa sve do današnjih dana. Autor navodi kako Podravina obiluje arheološkim nalazištima i nalazima - od onih najranijih, kamenodobnih, pa sve do novovjekovnih, međutim, u usporedbi s nekim drugim krajevima Hrvatske, arheološka istraživanja na ovom području su malobrojna. Intenziviraju se krajem 70-ih prošlog stoljeća za što su zaslužni arheolozi Muzeja grada Koprivnice i njihovi vanjski suradnici. Rad prati bogata bibliografija.

U drugom arheološkom radu Tajana Sekelj Ivančan daje Pregled dosadašnjih arheoloških istraživanja na lokalitetu Virje – Volarski breg / Sušine, [str. 159- 165] koja su započela 2008. i obavljana su u više sezona (2010. , 2012.-2013.] . Rezultat istraživanja uz prapovijesne nalaze, su i ustanovljeni dijelovi talioničke radionice za preradu željezne rudače te ostaci ranosrednjovjekovnog naselja.

Nakon arheoloških, slijede dva izuzetno zanimljiva članka iz područja prirodoslovlja. Također, nakon krače pauze, ponovno u Podravskom zborniku svoj rad objavljuje njegov dugogodišnji surad-

nik i autor brojnih i vrijednih radova Radovan Kranjčev koji naslovljava Miksomiceti (Myxomycetes) Hrvatske, [str. 167- 188]. Miksomiceti, navodi autor, predstavljaju, kako smo donedavno vjerovali, skupinu nižih gljiva razreda Myxomycetes i odjeljka Myxomycota. U najnovije vrijeme uočene su mnoge značajke koje pripadaju najjednostavnijim predstavnicima životinjskog svijeta pa se smatra kako ih treba ubrojiti u jednostavne organizme (…). Značajna nalazišta u Podravini su im: Crni jarci kod Kalinovca, Đurđevački pijesci, šuma Zovje kod Đelekovca, kao i šume kod Koprivnice.

Invazivne vrste na području Koprivničko-križevačke županije [str. 189-195] - također jedan izuzetno zanimljiv i aktualan rad u kojemu autor Krunosalv Arač objašnjava što su i koje su to invazivne vrste rasprostranjene na području naše Županije, te da je kontrola invazivnih vrsta i smanjivanje njihova utjecaja na zavičajne vrste i ekološke sustave danas jedan od najvećih izazova zaštite prirode u Europi. Navodi i podatak da od 100 najgorih invazivnih vrsta, koje se nalaze na popisima, 15 ih je zabilježeno na našem području. Primjerice, neke su dobro poznate i laicima, vodena kuga, pajasen, bizantski štakor uz kojega autor bilježi da je u Hrvatskoj prvi puta opažen upravo u okolici Koprivnice 1933. godine. Invazivnoj vrsti pripada i španjolski puž čiju „aktivnost" su mnogi upoznali, posebice ove godine.

Zvonimr Pavlek autor također jedne, danas popularne marketinške teme, u kojoj razmatra pitanje marke ili branda. Autor postavlja pitanje - što daje prednost jednoj marki pred drugom pa makar imale istu kvalitetu, na koje daje i odgovor. Tajna je u emocionalnoj vez s potrošačima. Kako je uspostavljena ta veza potrošača i najpoznatijih Podravkinih marki – Vegete, Čokolina, Dolcele (…), autor opisuje u članku Doživljajni i emocionalni aspekti najuspješnijih Podravkinih marki, [str. 197-203].

Prilozi kao druga zbornička cjelina i ove godine obiluju nizom kraćih, ali vrijednih uradaka. Velik broj njih posvećen je velikim i značajnim obljetnicama, pa je to i osnovno obilježe ovogodišnje cjeline.

Prvi prilog Zelena partnerstva je projekt u kojemu Zavod za prostorno uređenje Koprivničko-križevačke županije sudjeluje kao partnerska institucija, a odvija se u sastavu 5. saziva Programa Mediteran. O projektu i temi ovogodišnjeg saziva - inovacije za obnovljive izvore energije i energetsku učinkovitost piše Mladen Matica. O Bunkerima Podravine kao fortifikacijskim kompleksima koje je potrebno zaštititi piše Antonio Grgić, dok Branko Begović također piše o fortifikacijskim kompleksima, ali onim srednjovjekovnim, koji se nalaze na obroncima Bilogore, a na području općine Pitomača. Radi se o 3 gradine. Prva je utvrda Črešnja, zatim Šanac kod Sedlarice, dok je treća utvrda u Velikoj Črešnjevici. Koprivkova crna rupa prilog je Ivana Valenta o jednom slučajnom nalazu na prostoru koprivničke bašče tijekom ljeta 2014., prilikom postavljanja električnih vodova, kada je došlo do otvaranja velike rupe. Pretpostavlja se da se radi o višenamjenskoj cisterni izgrađenoj, vjerojatno, krajem 19. ili početkom 20. stoljeća. S tri priloga zastupljeno je naivno slikarstvo. U prvom o nekim prijeporima oko Hlebinske škole u prilogu Izvorno, naslijeđeno ili naučeno piše Marijan Špoljar, drugim radom Helena Kušenić podsjeća na 100. godišnjicu slikara Ivana Genralića, ali i na značajnu Donaciju Ivana Generalića iz 1980. godine Muzeju grada Koprivnice, dok u trećem dugogodišnji suradnik i vrsni poznavatelj naivne umjetnosti Vladimir Crnković, podsjeća na slikarski rad nedavno preminulog Martina Meheka. Slijede dva konzervatorska rada. O konzervatorsko-restauratorskim radovima na slici Podravski pejzaž akademskog slikara Zlatka Kauzlarića Atača pišu Venija Bobnjarić-Vučković i Dunja Vedriš Lončar, dok Dana Buljan Cypryn opisuje iste zahvate ali na tabernakulu glavnog oltara Crkve sv. Ivana Krstitelja u Koprivničkom Ivancu. Cjelina završava prigodničarskim prilozima. Josip Petričec i Ivanka Novaković prigodnim tekstom podsjećaju na 130. godišnjicu osnutaka Hrvatskog pjevačkog društva Ferdo Rusan iz Virja. Slijedi prigodni tekst Nevenke Lončar Uz 50. obljetnicu osnutka gimnazije u Đurđevcu i na kraju Prilog ratnoj povijesti – 13 PO trd Koprivnica Damira Vukovića podsjetnik je na 20. obljetnicu njenog ustrojavanja.

Premda je ime i djelo Frana Galovića česti motiv pisanja brojnih autora, rubrika Književni prilozi ove godine donosi dva eseja posvećena ovom znamenitom Podravcu koji su ujedno i podsjetnik na njegovu stotu godišnjicu pogibije. Galović i zađne stavri ili antiteza dviju prolaznosti esej je Zdravka Seleša, a Fran Galović i Hrvatska mlada lirika je esej Marija Kolara povodom dviju stogodišnjica.

Slijede Sljubljivanje naviteta i soneta esej Davora Šalat, kratka priča Zriktana za umret Marka Gregura i na kraju pjesma Antonia Grgića sezonski sniženi anđeli.

Selektivnim pristupom pretposljednja rubrika Zbornika Podravsko nakladništvo donosi bibliografski popis onih publikacija čiji sadržaj je vezan uz Podravinu, nastao u Podravini ili se dogodio u Podravina, dok u posljednjoj rubrici Podravske kronike - Zbornikov kroničar na duhovit, zanimljiv i dinamičan način, opisuje život Podravine tijekom protekle godine.

Božica ANIĆ

PRIKAZ IZLOŽBE: ECLESIA SANCTI MARTINI DE PRODAUIZ. ČETVEROGODIŠNJA ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA KOD CRKVE SV. MARTINA U VIRJU (2009 – 2012), ORGANIZATOR: MUZEJ GRADA KOPRIVNICE, AUTOR IZLOŽBE: ROBERT ČIMIN, MUZEJ GRADA KOPRIVNICE, 15. 11. 2013. – 15. 1. 2014., ŽUPA SV. MARTINA BISKUPA VIRJE, 31. 1. – 31. 3. 2014., ARHEOLOŠKI MUZEJ U ZADRU – MUZEJ NINSKIH STARINA, 21. 8. – 20. 10. 2014.

Nakon provedenih četverogodišnjih arheoloških istraživanja kod crkve sv. Martina u Virju, te završenih konzervatorsko-restauratorskih radova na pronađenom materijalu, Muzej grada Koprivnice pod vodstvom kustosa Roberta Čimina, priredio je izložbu na kojoj su prikazani osnovni rezultati radova.

Izložba je postavljena kroz četiri prostorije u prizemlju Muzeja grada Koprivnice. Kako bi posjetitelja uveo u ambijent predstavljenog arheološkog lokaliteta, autor izložbe je u podu prve prostorije trakama različitih boja iscrtao tlocrt crkve sv. Martina u mjerilu 1 : 4. Različite boje korištene su u naglašavanju faznosti istraženih dijelova crkve, ali se istovremeno prikazalo kolika je površina crkve istražena. Prilikom iskopavanja otkrivena su i dva ulomka kamene plastike (dio svodnog rebra te škropionica in situ) koji su postavljeni u priređenom tlocrtu sukladno njihovu položaju pronalaska. Želeći prikazati sve aspekte arheološkog istraživanja i prezentacije objekta, ali i ukazati posjetiteljima kako arheologija nije uvijek baš „fini posel“, autor izložbe je na 16 velikih panoa na zidovima prve prostorije, sukladno kronologiji arheoloških kampanja, prikazao različite situacije s kojima su se arheolozi susretali tijekom istraživanja crkve i groblja.

U drugoj su prostoriji prikazani arheološki predmeti pronađeni tijekom istraživanja groblja sjeverno i istočno od svetišta crkve. U dvije vitrine postavljeni su različiti tipovi brončanih i željeznih remenih kopči, odnosno dijelovi nošnje pokojnika. Posjetitelj je mogao primijetiti kako su vitrine posebno osvijetljene, na način da se istovremeno moglo vidjeti tek nekoliko predmeta, a čime ga se željelo što duže zadržati u njihovu promatranju. Posebno je mjesto zauzimala lubanja ženske osobe s konzerviranim brončanim oglavljem, odnosno dijademom sastavljenom od podloge načinjene od organskog materijala i brončanih ukrasa. Nalazi ovog tipa nisu česti i predstavljaju iznimku u izgledu nošnje mlade žene tijekom 17. stoljeća, a koja svjedoči o nešto višem staležu pokojnice i to se njenim izlaganjem željelo posebno naglasiti.

Treća (najmanja) prostorija upotpunjena je kratkom digitalnom prezentacijom idealne rekonstrukcije kasnogotičke crkve sv. Martina s kraja 15. stoljeća, zajedno s pripadajućim grobljem. Na taj je način autor pomirio dva pristupa prezentacije arheološkog lokaliteta i njegovih nalaza: klasični zastupljen eksponatima u vitrinama i moderni pomoću digitalnih tehnologija i rekonstrukcija vizualno približava arheološki lokalitet posjetitelju i omogućuje mu, da ga zajedno s eksponatima, sagleda u svoj njegovoj cjelini.

Ulaskom u posljednju (četvrtu) prostoriju, posjetitelji su se u potpunosti mogli uživjeti u ambijent arheološkog lokaliteta. Naime, na zemljanoj podlozi bilo je položeno pet drvenih sanduka (lijesa), unutar kojih su ležali pokojnici kakvi su zatečeni prilikom istražnih radova. Takvom je prezentacijom

autor izložbe na interaktivan način želio približiti dio procesa arheoloških istraživanja. Uz rekonstruirane drvene sanduke, izložena je i konzervirana pokrovna ploča sanduka debljine oko 5 cm, a koja datira u 15. stoljeće. Autor ga, uz pronađenu dijademu, izdvaja kao jedan od najznačajnijih nalaza i trenutno jedinog sačuvanog u sjevernoj Hrvatskoj.

Budući da su istraživanja oko crkve sv. Martina trajala svega četiri godine (2009 – 2012), ona su obuhvatila manji dio površine crkve i groblja. Cilj izložbe nije bila samo prezentacija nalaza i rezultata istraživanja oko crkve, već i približavanje procesa arheoloških istraživanja što je moguće široj publici. Gledajući slike na zidnim panoima, video s idealnom rekonstrukcijom istražene crkve te izložene grobne cjeline s ljudskim kosturima, slobodno se može reći kako je autor u svome naumu i uspio. Važno je spomenuti kako je izložba popraćena i bogatim katalogom u boji s mnoštvom podataka o arheoloških iskopavanjima, a pored autora izložbe, uključeni su tekstovi restauratora (A. Jozić, A. Jelić) i antropologa (M. Šlaus). Iako je prvotno poslužio kao praktični vodič kroz izložbu, katalog će s vremenom predstavljati „malu monografiju“ s rezultatima istraživanja.

Nakon završetka izložbe u Muzeju grada Koprivnice, njen je veći preseljen u prostor župnog dvora u Virju povodom prve „Virovske noći muzeja“ krajem siječnja 2014. godine. Time je i lokalna zajednica detaljno upoznata s rezultatima istraživanja, a krajem ljeta iste godine manji dio izložbe (panoi) postavljeni su u Muzeju ninskih starina, dok bi se početkom iduće godine (Noć muzeja ‘15) izložba trebala postaviti u Čazmi. Na kraju, ova je arheoloških izložba jedna od rijetkih izložaba Muzeja grada Koprivnice koja je nakon dugo godina izazvala tako veliko zanimanje javnosti pa ju je u Koprivnici vidjelo oko 500 posjetitelja, u Virju njih oko 560, dok je u Ninu u produžetku turističke sezone zabilježeno nešto više od 1.520 posjetitelja – većinom stranih turista. Razvidno je kako je ta izložba interdisciplinarnog karaktera, istovremeno i stručna i popularna, a prezentirala je i još uvijek prezentira Podravinu i podravsku arheologiju u zemlji i svijetu.

Ivan VALENT

U organizaciji Zrinske garde Čakovec, Družbe Braća Hrvatskoga Zmaja, Vojnog učilišta Petar Zrinski, Matice hrvatske Čakovec i drugih, a pod pokroviteljstvom predsjednika Republike Hrvatske prof. dr. sc. Ive Josipovića u Donjoj Dubravi 5. srpnja 2014. godine obilježena je 350. obljetnica smrti Nikole Zrinskog VII. i pada Novoga Zrina te održan međunarodni znanstveni skup. Program obilježavanja započeo je polaganjem vijenca i svijeća na spomenik Novom Zrinu na obali rijeke Mure gdje je prof. dr. sc. Dragutin Feletar podsjetio da je to bila prva ofenzivna utvrda u hrvatskoj Vojnoj krajini koju je Nikola Zrinski VII. podigao jer se nije mirio s time da Međimurje bude nebranjeno od Osmanlija. Vijenac i svijeće položeni su i na spomenik Nikoli Zrinskom VII. u središnjem parku u Donjoj Dubravi.

Znanstveni skup započeo je pozdravnim govorima pokrovitelja, domaćina i predstavnika lokalne vlasti te organizatora u predvorju Osnovne škole Donja Dubrava. U prvome dijelu moderator je bio prof. dr. sc. Dragutin Feletar, a u drugome prof. dr. sc. Juraj Kolarić koji je naposljetku dao i završnu riječ. Bilo je predviđeno petnaest izlaganja, a četvorica izlagača su došla iz Republike Mađarske što je skupu dalo međunarodni karakter. Radi toga, izlaganja su bila na hrvatskom i mađarskom jeziku uz konsekutivno prevođenje.

Prvi referat podnio je prof. dr. sc. Hrvoje Petrić o ulozi Nikole Zrinskog VII. u obrani od Osmanlija i Novome Zrinu u svjetlu novih arhivskih istraživanja. U povijesni je kontekst stavio politiku za oslobođenje ovog dijela hrvatskih zemalja od Osmanlija koju je kreirao Nikola Zrinski VII., a koja se preplitala s pretenzijama za vlašću koje su gajili Zrinski i Habsburgovci. Petrić je pokušao procijeniti brojnost i sastav stanovništva u Međimurju u doba Zrinskih. Kapetan fregate Ivica Mandić, diplomi-

rani politolog izlagao je o Nikoli Zrinskom VII. kao vojnome strategu. Naglasio je da veličina Nikole Zrinskog VII. kao stratega proizlazi iz toga što je znao prepoznati da je sazrelo vrrijeme za ofenzivne akcije prema Osmanlijama.

Mr. sc. Ivo Zvonar govorio je o rukopisnoj poetskoj ostavštini koja svjedoči o pogibiji Nikole Zrinskog VII. u kojoj je izražen žal nad tako bijednom smrću na zubima divlje životinje slavnog junaka kakav je bio Nikola Zrinski VII. Naime, Zrinski nisu imali dvorskog pjesnika (kao što je bio običaj) koji bi opjevao slavne pobjede Zrinskih već su to oni činili sami. Prva je svoju žalost zbog tragedije na papir zabilježila Katarina Frankopan Zrinski, a Zvonar je pročitao dijelove iz neobjavljenih pjesničkih zbirki u kojima se iskreno žali za nesretnim junakom, sumnja u okolnosti pogibije i naslućuje zla sudbina obitelji. O čakovečkom gradu u vrijeme Nikole Zrinskog VII. govorio je mr. sc. Vladimir Kalšan, ravnatelj Muzeja Međimurja Čakovec. Upoznao nas je s prikazima čakovečkog starog grada iz XVI. i XVII. stoljeća koji su Zrinski dobili od kralja Ferdinanda 1546. godine i u kojem je 1620. godine rođen Nikola Zrinski VII. Zbog gotovo stalne osmanske opasnosti čakovečka je utvrda radije uređivana kao fortifikacijski objekt negoli kao dvor za stanovanje velikaške obitelji, da bi naposljetku grad postao građevina s obilježjima wasserburga i renesansne utvrde.

Prilog poznavanju povijesti svakodnevice u doba Nikole Zrinskog VII. dao je Darko Varga svojim izlaganjem o prehrambenim navikama na dvoru Zrinskih. Voćarstvo i njegovanje vrtova bilo je obiteljska tradicija Zrinskih, a sastav Nikoline biblioteke otkriva koje je knjige o gospodarstvu čitao. U zbirci je posjedovao i knjige recepata (kuharice). Prvi dio izlaganja završio je prof. dr. sc. mons. Juraj Kolarić referatom o vjerskom životu Međimurja u doba Nikole Zrinskog VII. koje je nastojao staviti u širi prostorni i vremenski kontekst. Pošao je od tvrdnje da se XVII. stoljeće smatra najtragičnijim u hrvatskoj povijesti. Naime, bilo je to doba kada se Hrvati raseljevaju i/ili pogibaju, plemstvo i Crkva osiromašuju, a glave gube najvažniji hrvatski velikaši. Posebno je dramatično bilo u „hrvatskoj Mezopotamiji“ – Međimurju, gdje se ipak sačuvala katolička tradicija i nacionalno obilježje, kako to svjedoče zapisnici kanonskih vizitacija.

Drugi dio iznošenja referata započeo je prof. Aleksej Milinović sa novim prinosima tacitizmu i makijavelizmu u političkoj i vojnoj teoriji Nikole Zrinskog VII. pri čemu polazi od tvrdnje da je Nikolu krasila izvanredna intelektualna radoznalost. Pripadnici obitelji Zrinski tradcionalno su težili oslobođenju od Habsburgovaca s ciljem gospodarskog napretka čemu je pridonosila indolentnost vladara spram potrebe za akcijama za oslobođenje hrvatskih i ugarskih zemalja od Osmanlija. Presedan koji se dogodio na europskoj političkoj sceni kada je Portugal stekao neovisnost od Španjolske sigurno je zaintrigirao Nikolu Zrinskog VII. poučenog u duhu tacitizma i makijavelizma kada je u pitanju uspješno vođenje države. Umirovljeni nastavnik iz Čakovca Vladimir Kapun pripremio je izlaganje o nekim manje poznatim crticama iz doba Nikole Zrinskog VII. Posebno se osvrnuo na događaje iz vjerske povijesti i Nikolinoj čvrstoj vjerskoj orijentaciji prema rimokatoličanstvu (za razliku od djeda Jurja) odraz čega je i dovođenje franjevaca u Čakovec.

Predsjednik Odbora Međimurske županije za suradnju s pomurskim Hrvatima gospodin Marijan Varga govorio je o 20-godišnjoj institucionaliziranoj suradnji Hrvata i Mađara koje povezuje duh Nikole Zrinskog VII. i nekadašnja utvrda Novi Zrin. U ovome slučaju rijeke Mura i Drava nisu granica koja razdvaja, već linije povezivanja, pogotovo među mladima. Dr. sc. Lajos Negyesi govorio je o Novom Zrinu u mađarskoj historiografiji. Ova utvrda nije nepoznata povjesničarima u Mađarskoj, dapače, vlada velik interes za nju. Zahvaljujući upornosti s mađarske strane i podacima koje su objavili hrvatski povjesničari, utvrda je pronađena i donekle opisana. Od 2010. godine krenula su i nova arheološka istraživanja. Ovom je prilikom upućen i poziv na stvaranje zajedničke hrvatsko-mađarske monografije o Novom Zrinu. S temom o Novom Zrinu u svjetlu novih arheoloških istraživanja nastavio je prof. dr. sc. Joszef Padany koji je predstavio postupke kojima je otkriven položaj i oblik utvrde Novi Zrin. Korišten je detektor metala kojim su pronađene topovske kugle, a našlo se i nagorenih drvenih dijelova utvrde te je rekonstruiran čitav zid koji je bio izgrađen od zemlje. O značenju Novog Zrina u obrani i oslobađanju Kaniškog generalata govorio je dr. sc. Laszlo Vandor koji je prezentirao mnoštvo kartografskog materijala. Na spomenutom je području osnovana tzv. Bajčavarska kapetanija

pod vodstvom najboljeg vojskovođe na tome području - Jurja Zrinskog. Prednost posade iz međimurskih utvrda (primjerice Legrada) bila je u tome što su vojnici dobro poznavali teren na kojem se nalaze Osmanlije. Rastućem značaju utvrde u Legradu i Kiskomáromu pridonosile su povoljne mogućnosti za obostrano kretanje stanovništva.

Dr. sc. Krešimir Regan pokušao je dati nove podatke o graditeljskim i obrambenim značajkama utvrde Novi Zrin koja je nedaleko ušća Mure u Dravu stajala od 1661. pa samo do 1664. godine. Utvrda je sagrađena prema onodobnom načinu gradnje fortifikacijskih objekata s ciljem stvaranja prepreke Osmanlijama u daljnjem napredovanju. O izgledu utvrde svjedoče neki nacrti i ostaci pronađeni na autentičnoj lokaciji tijekom arheoloških istraživanja. O ulozi Novog Zrina u obrani Legradske kapetanije izlagali su prof. dr. sc. Dragutin Feletar i Petar Feletar koj su još jednom napomenuli kako su Zrinski bili glavni organizatori obrane od Osmanlija na rijekama Muri i Dravi. Oni su doista zaslužni što Međimurje nije palo pod osmansku vlast. Zrinski je bio „kapetan Legrada" i obnovio je tu utvrdu koja je bila dio Kaniškog generalata - dijela Vojne krajine sjeverno od rijeke Drave kojim se hrvatski povjesničari inače ne bave često. Zaključuju da je Novi Zrin bio žrtvovan u korist Beča i da ga zato s pravom nazivamo „hrvatskim Sigetom" i simbolom borbe hrvatskog i mađarskog naroda za opstojnost.

Na kraju skupa najavljeno je objavljivanje referata u Donjomeđimurskom zborniku. Osim izlagača na znanstvenom skupu bilo je prisutno još 80-ak slušatelja. U programu obilježavanja aktivno su sudjelovali članovi Zrinske garde Čakovec, Puhački orkestar Općine Donja Dubrava i djelatnici Osnovne škole Donja Dubrava. Doista je na dostojanstven način obilježena obljetnica pogibije velikana u europskim razmjerima kakav je bio Nikola Zrinski VII. i evocirana je uspomena na ulogu utvrde Novi Zrin.

Nikola CIK

DUBRAVKA BOŽIĆ BOGOVIĆ, ROĐENJE, BRAK I SMRT – STANOVNIŠTVO JUŽNE BARANJE U 18. STOLJEĆU, NAKLADNICI: OGRANAK MATICE HRVATSKE U BELOM MANASTIRU I CENTAR ZA KULTURU GRADA BELOG MANASTIRA, BELI MANASTIR, 2013., 183 STR.

U suizdanju Ogranka Matice hrvatske Beli Manastir i Centra za kulturu Grada Belog Manastira objavljena je knjiga doc. dr. sc. Dubravke Božić Bogović Rođenje, brak i smrt – stanovništvo južne Baranje u 18. stoljeću. Autorica u Predgovoru (7. – 10. str.) navodi kako primjenom kvantitativnih, analitičkih i deskriptivnih metoda u knjizi pruža rekonstrukciju svakodnevnog života katolika u južnoj Baranji, tj. donosi broj i raspored poroda tijekom godine, spolnu strukturu rođenih, dnevnu raspodjelu vjenčanja, ženidbenu dob i ponovno vjenčanje udovaca i udovica. Prikazana je i godišnja raspodjela umrlih njihova dobna i spolna struktura te prirodni prirast i vitalni indeks stanovništva. Autorica postavlja hipotezu da je stanovništvo južne Baranje u 18. stoljeću pokazivalo demografska obilježja karakteristična za razdoblje prije demografske tranzicije 1870. godine, tj. visoki natalitet i mortalitet, visoku smrtnost dojenčadi, te nisku doživljenu dob. Pod pojmom južne Baranje podrazumijeva se dio Baranje na teritoriju Republike Hrvatske, obrađeni su podatci za ukupno devet župa: Batina, Branjin Vrh, Čeminac, Darda, Draž, Luč, Popovac, Topolje i Zmajevac. Istraživanje obuhvaća 18. stoljeće, koje je autorica odabrala zbog demografske dinamike razdoblja neposredno nakon oslobođenja od osmanske vlasti.

U Uvodu (11. – 16. str.) autorica donosi razvoj povijesne demografije počev od škole Anala, detaljnije navodi autore koji su značajni za proučavanje povijesti stanovništva Slavonije i Baranje. Katolička crkva kako bi uvela nadzor nad rađanje, ženidbom i umiranjem uvela obvezno vođenje matičnih knjiga nakon Tridenstkog koncila. Matične knjige predstavljaju prvorazredan izvor za proučavanje

povijesti stanovništva u predstatističko vrijeme, tj. kada još nisu provođeni suvremeni popisi stanovništva. Primjenom kvantitativnih, statističkih i analitičkih metoda te izradom računalnih baza podataka matične knjige postaju prvorazredan izvor te otvaraju brojne mogućnosti istraživanja. Otežavajuće okolnosti istraživačima predstavlja loša očuvanost, teška čitljivost i loše vođenje pojedinih matičnih knjiga te nedosljednost u pisanju imena i prezimena.

U prvom poglavlju Matične knjige župa u južnoj Baranji u 18. stoljeću (17. – 33. str) autorica piše kako vođenje matičnih knjiga na području Slavonije počinje krajem 17. stoljeća, a prva matična knjiga u Baranji počinje se voditi 1715. godine u Dardi. Autorica navodi da je za južnu Baranju u 18. stoljeću sačuvano ukupno 22 sveska matičnih knjiga s ukupno 47 213 upisa, od toga 26 327 krštenja, 4 627 vjenčanja i 16 211 smrti. Matične knjige svih župa čuvaju se u Državnom arhivu u Osijeku, jedino se matična knjiga župe Zmajevac čuva u župnom uredu u Zmajevcu. Autorica donosi oprimjerene najčešće korištene kratice u matičnim knjiga te kategorije koje su svećenici upisivali prilikom krštenja, vjenčanja ili smrti.

U drugom poglavlju Stanovništvo južne Baranje u 18. stoljeću (34. – 40. str) piše kako je Baranja bila opustošena nakon vojnih operacija krajem 17. stoljeća i Rákóczijeva ustanka početkom 18. stoljeća. Demografski oporavak Baranja doživljava dolaskom Srba i planskim naseljavanjem Nijemaca na područje Beljskog i Darđanskog vlastelinstva u sastavu kojih se nalazila južna Baranja u 18. stoljeću. Podatci o stanovništvu južne Baranje mogu se crpiti iz poreznih komorskih popisa. Južna Baranja predstavljala je, a predstavlja i danas, složen etnički prostor, jer na malom prostoru živjeli su: Hrvati, Srbi, Nijemci, Mađari, Romi i Židovi. U vjerskom pogledu to su bili: katolici, pravoslavci, kalvini i luterani. Autorica zaključuje da dostupni izvori ne omogućuju poznavanje točnog broja stanovnika, već su korisni u potvrđivanju demografskih trendova u 18. stoljeću.

U trećem poglavlju Rođenje (41. – 61. str.) govori se kako je za opstanak zajednice najvažnije rođenje djeteta jer o tome ovisi njezina opstojnost. Tri glavne vrste čimbenika koji utječu na natalitet su: biološko – medicinski, društveno – gospodarski i biološko – medicinski čimbenici. U matičnim knjigama krštenih ukupno je upisano 26 327 rođenja tj. krštenja, godišnji prosjek između 1715. i 1800. godine iznosi 306,13 upisa godišnje. Između 1741. i 1745. godine prosječan broj rođenih je 102,80, a krajem stoljeća između 1796. i 1800. godine taj broj se penje na 869,80. Prema autorici to je dokaz poboljšanja životnih uvjeta i napretka organizacije i ekonomije na imanju Belje i Darda. Mjesečna raspodjela rođenja dokaz je povezanosti južnobaranjskog društva s prirodnim, društvenim i kulturnim čimbenicima. Najviše djece rođeno je tijekom listopada, rujna, ožujka i siječnja, što je povezano sa začećima u siječnju, prosincu, lipnju i travnju. Minimalan broj rođenih je u lipnju, svibnju i srpnju, što se povezuje sa smanjenim brojem začeća u kolovozu, rujnu i listopadu, tj. tijekom intenzivnih poljodjelskih radova. Autorica zaključuje da je najveći utjecaj na seksualnu aktivnost seoskog stanovništva imao raspored i intenzitet poljodjelskih radova. Južna Baranja 18. stoljeća uklapa se u trend da je rođeno više muške nego ženske djece, zabilježeno je rođenje 13 584 dječaka (51,68%) i 12 703 djevojčica (48,32%). Svećenici su uglavnom posebno naznačivali kada je riječ o rođenim blizancima ili trojkama. U Južnoj Baranji rođen je 471 par blizanaca, tj. 3,58% od svih upisa, a rođeno je i sedam trojki. Vrlo je mali broj nezakonite djece njih 89, tj. 0,34% od ukupnog broja upisanih. Najveći broj nezakonite djece rođen je krajem 18. stoljeća. Nakon očeve smrti rođeno je 117 djece.

U četvrtom poglavlju Brak (62. – 79. str.) autorica navodi važnost braka za demografiju, jer brak je glavni preduvjet za povećanje broja stanovništva, tj. za potomstvo. Autorica posebnu pozornost obraća na godišnju, mjesečnu i dnevnu raspodjelu vjenčanja, dob mladenaca, ponovno sklopljene brakove, vjenčanje kumove i podrijetlo mladenaca. Prvi brak sklopljen je 1719. godine, u 18. stoljeću u južnoj Baranji ukupno je sklopljeno 4 675 brakova, prosječno je godišnje 57,01 vjenčanih. Sklapanje braka povećalo se krajem stoljeća, tako da je krajem stoljeća u prosjeku sklopljeno 117,10 brakova. Najmanje brakova sklopljeno je 1722. godine – četiri, a najviše 1790. – 198. Mjesečna raspodjela vjenčanja uvjetovana je crkvenom normom i gospodarskim aktivnostima. Maksimum vjenčanja bio je u siječnju (32,56%), studenom (24,19%) i veljači (12,71%). Najmanji broj brakova sklopljen je u

prosincu (0,20%) i ožujku (0,45%), tj. u vrijeme došašća i korizme. Najpoželjniji dani za ženidbu su bili utorak (53,88%) i ponedjeljak (17,07%), dok se najmanje ljudi vjenčalo subotom (3,27%). U prvoj polovici stoljeća četvrtak je bio najčešći dan vjenčanja (57,98%). Mladenci su brak mogli sklopiti kada su bili punoljetni, mladići s 14, a djevojke s 12 godina. U ranonovovjekovnom društvu dužnost muškarca bila je osiguranje materijalne egzistencije, a dužnost žene bila je spolna zrelost, tj. mogućnost rađanja. U matičnim knjigama vjenčanih najmlađi ženik imao je 14, a najstariji 70 godina, najmlađa nevjesta bila je stara 13, a najstarija 68 godina. Najviše mladića u brak je prvi put stupilo između dvadesete i dvadeset četvrte godine, a najviše žena između petnaeste i devetnaeste godine života. Ponovljeni brak u južnoj Baranji u 18. stoljeću sklopljen je 2 365 puta. Brakovi sklopljeni između mlađeg ženika i starije nevjeste, gotovo su isključivo vezani za stanovništvo njemačke narodnosti.

Peto poglavlje Smrt (80. – 100. str.) uvodi nas u problem smrti u Europi, jer smrtnost je dobar pokazatelj loših higijenskih uvjeta, socioekonomskog položaja, epidemija i gladi. Tijekom druge polovice 18. stoljeća državni aparat puno je radio na unaprjeđenju gospodarstva i medicinske zaštite, no smrtnost je i dalje bila velika. Najstariji upis u matične knjige datira iz 1717. godine. Ukupno tijekom 18. stoljeća zabilježeno je 16 211 upisa, prosječno godišnje 192,99. Između 1741. i 1800. godine kada su matične knjige redovnije vođene prosječan broj umrlih je 261,88 godišnje. Na godišnju raspodjelu smrtnih slučajeva najviše su utjecali klimatski i biološki čimbenici. Dok udio društvenih čimbenika (običaji, gospodarstvo i norme) nije dominantan kao kod rođenja i sklapanja braka. Najviše dojenčadi umiralo je u jesen i zimu, starija djeca umirala su ljeti, a zimi su umirali odrasli i starci. Prosječna životna dob bila je vrlo niska za muškarce 17,93, a za žene 17,53 godine, dok je u ostatku Hrvatske i Europi prosječna životna dob bila je viša te se kretala između 23 i 30 godine. Na nisku životnu dob utjecala je velika smrtnost dojenčadi. Pri izostavljanju smrti dojenčadi prosječna životna dob iznosila je 24,93, a za žene iznosila je 23,57 godine. U slučaju kada se izostavi smrtnost djece do 5 godina prosječna životna dob iznosi za muškarce 31,89, a za žene 37,13 godina. Uz veliku smrtnost dojenčadi vezana je i visoka smrtnost rodilja. Autorica navodi da je zabilježeno 257 dugovječnih osoba, tj. onih što su bili stariji od 80 godina.

U šestom poglavlju Prirodni prirast i vitalni indeks (101. – 103. str.) autorica usporedbom broja rođenih i umrlih utvrđuje pozitivan trend prirodnog kretanja. Pozitivan trend nije isključivo vezan za vlastite demografske potencijale, nego i uz stalno doseljavanje stanovništva.

U sedmom poglavlju Južnobaranjsko društvo u matičnim knjigama (104. – 112. str.) autorica donosi elemente povijesti svakodnevice: učestalost imena, podrijetlo, zanimanja stanovnika te određuje društvene i vjerske skupine nastale u južno baranjskom društvu u 18. stoljeću. Sukladno odredbama Tridentskog koncila djeci su davana latinska imena, tako da su najčešće muško ime Joannes (13,66%), a ženska Catharina (14,57%). Djeca su najčešće imena dobivali prema krštenim krsnim kumovima, a rijetko prema svetcu čiji je spomendan blizu danu krštenja. Najčešća imena davana blizancima su Adam i Eva. U matičnim knjigama rijetko su bilježena zanimanja roditelja i kumova. Zanimanja koja su se najčešće upisivala za žene bilo je sluškinja, dok je jedna žena upisana kao travarka. Svećenici su bilježili zanimanja obrtnika kao što su: bačvar, bravar, brijač, brodar, ranarnik, čizmar, kovač, kožar, krčmar, krojač, kuhar, mesar, mlinar, opekar, pekar, podrumar, postolar, remenar, ribar, stolar, tesar, tkalac, vozač i zidar te državne i vlastelinske službe. Zabilježena su i sljedeća zanimanja: sluga, nadničar, trgovac, pastir, ovčar, govedar, svinjar, vinogradar, lovac, šumar, vojnik, kapelan, zvonar, prezbiter i župnik. Zabilježeni su i službenici: učitelj, poštanski službenik, carinik, sudac, nadglednik, špan, upravitelj, blagajnik, geometar, provizor i ubirač žita. Službenici su predstavljali ugledniji društveni sloj te su uz njihovo ime svećenici navodili Dominus/Domina. Odvojenost slojeva najbolje je vidljiva u mreži kumstva. Matične knjige donose podatke i o ljudima s dna društvene ljestvice, tj. podatke o smrti prosjaka i skitnica, a zabilježena je i smrt 37 vojnih zarobljenika.

U Zaključku (113. – 116. str.) autorica navodi da matične knjige predstavljaju vrijedan izvor za proučavanje povijesti stanovništva prije pojave suvremenih popisa stanovništva. Naizgled nezahvalni

podatci ususTavljivanjem u baze podataka postaju pravi rudnik informacija te se primjenom demografskih, statističkih i kvantitativnih metoda otvaraju veliko istraživačko prostranstvo. Ograničenost izvora onemogućila je primjenu najplodonosnije genealoške metode. Analiza je pokazala da je južno baranjsko društvo u 18. stoljeću bilo u predtranzicijskoj fazi, zbog visokog nataliteta i smrtnosti dojenčadi i niske dobne granice ulaska u brak i prosječne doživljene dobi. Društvo je bilo ruralno i zatvoreno što potvrđuje mali broj nezakonite djece. Prema tim kriterijima južna Baranja slijedi hrvatske i europske trendove.

Postoje sažetci na četiri jezika (hrvatski, engleski, njemački i mađarski). Posebnu vrijednost knjizi daju Prilozi (125. – 166. str.) gdje se nalaze brojne tablice i grafikoni koji uvelike poboljšavaju razumijevanje stanovništva južne Baranje u 18. stoljeću. Na kraju knjige nalazi se popis neobjavljenih i objavljenih izvora i literature, kazalo osobnih imena i zemljopisnih pojmova i kratka biografija autorice.

Ova knjiga predstavlja iznimno vrijedan doprinos poznavanju povijesti stanovništva Baranje, a time i Slavonije. Istraživanje je predstavilo svakodnevicu nižih slojeva stanovništva južne Baranje u 18. stoljeću. Autorica je izvrsnim poznavanjem i primjenom metodologije na obrađenim izvorima omogućila da nesustavni podatci budu uobličeni u pitak i sustavan tekst, koji je lako razumljiv svima. Knjiga predstavlja obrazac istraživanja koji je primjenjiv i na ostale župe. Svakako je za očekivati od autorice da će u skoro vrijeme istražiti i javnosti predstaviti matične knjige ostalih vjerskih zajednica u ranonovovjekovnoj Baranji te ćemo tako dobiti potpuniju sliku o stanovništvu u predstatističko doba.

Hrvoje PAVIĆ

ZNANSTVENI SKUP POVODOM OBILJEŽAVANJA OBLJETNICA ŽUPE SVETOG JURJA MUČENIKA U ĐURĐEVCU, ĐURĐEVEC, 8. STUDENOGA 2014. GODINE

Uoči proslave posvetila Župne crkve svetog Jurja mučenika u Đurđevcu višednevnim je programom (od 4. do 8. studenoga 2014. godine) svečano obilježeno desetak okruglih obljetnica iz prošlosti đurđevečke župe. Najvažnija je 85. obljetnica izgradnje i posvete župne crkve svetog Jurja mučenika u Đurđevcu (10. studenoga 1929. godine), a kronološkim redoslijedom najstarija je 680. godišnjica prvog spomena župe svetog Jurja u Đurđevcu u popisu župa Zagrebačke biskupije iz 1334. godine. Uz to se vezuje i 400. godišnjica obnove rimokatoličke župe u Đurđevcu nakon osmanskih pustošenja (oko 1614. godine). U ljeto ove godine navršilo se 190 godina otkako je župna crkva u Đurđevcu ponovno pod patronatom svetog Jurja jer je dotada bila pod nebeskom zaštitom Blažene Djevice Marije od Navještenja. Promjena patrona dogodila se u kontekstu izgradnje župne crkve pa se ujedno obilježava i 190. godišnjica izgradnje barokne župne crkve u Đurđevcu. Prilikom izgradnje današnje i prethodne župne crkve nije srušen crkveni toranj (zvonik) koji je podignut 1774. godine pa se obilježava i 240. godišnjica od izgradnje najstarije sakralne građevine u Đurđevcu. Ovim se obljetnicama može pribrojiti i 170. godišnjica izgradnje kapelice Trpnog Isusa (posveta 13. lipnja 1844. godine) te 125. godišnjica izgradnje kapele Majke Božje od Sedam Žalosti (posveta 29. rujna 1889. godine). Prije 80 godina (u rujnu 1934. godine) đurđevečku je župu pohodio tadašnji zagrebački nadbiskup, a danas blaženik dr. Alojzije Stepinac. Prošlo je 20 godina od posljednje obnove župne crkve u Đurđevcu (trajala od 1993. do 1994. godine). Sve su nabrojene obljetnice referenti na znanstvenom skupu nastojali osvijetliti novim rezultatima arhivskih i drugih istraživanja te smjestiti u vremenski i prostorni kontekst.

Program višednevne proslave započeo je trodnevnom duhovnom pripravom (od 4. do 6. studenoga), a nastavljen je svečanim misnim slavljem povodom 85. obljetnice posvete župne crkve koje je 7. studenoga, u koncelebraciji s domaćim i gostujućim svećenicima, predvodio varaždinski biskup

mons. Josip Mrzljak. Istoga je dana u Pastoralnoj dvorani župnog dvora u Đurđevcu otvorena prigodna dokumentaristička izložba posvećena 85. obljetnici izgradnje župne crkve. Na izložbi su predstavljeni sakralni predmeti koji su se koristili u baroknoj župnoj crkvi koja je stajala na mjestu današnje crkve u središtu Đurđevca. Većina predmeta danas se nalazi u privatnom vlasništvu župljana. Uz predmete je predstavljen i dio originalnih dokumenata koji su sačuvani iz doba izgradnje župne crkve (druga polovica 1920-ih godina), a koji su pohranjeni u župnome arhivu. Postav izložbe čini i deset plakata s tekstovima koji prate povijest župe, a posebno gradnju i uređenje župne crkve tijekom XX. stoljeća. Uz tekst su postavljene reprodukcije starih fotografija i razglednica s motivima stare i nove župne crkve koje svjedoče o njezinoj izgradnji, obnovi i drugim intervencijama. Ove materijale ustupili su kolekcionari i župljani iz Đurđevca. Svi su eksponati opremljeni pripadajućim opisima. Izložbu je postavila dipl. povj. umj. Lea Linarić uz pomoć župljana koji su ustupili materijale, gradskih institucija (pogotovo Gradska knjižnica Đurđevac, Galerija Stari grad i kulturni djelatnici Grada Đurđevca) i pojedinaca koji su sudjelovali u tehničkoj realizaciji izložbe. Ovom je prigodom izdan i katalog izložbe u kojem se nalaze sažete informacije o postavu izložbe i obljetnicama koje se obilježavaju.

Kao završni događaj u sklopu višednevnog svečanog obilježavanja obljetnica Župe svetog Jurja mučenika u Đurđevcu 8. studenoga 2014. godine održan je znanstveni skup posvećen povijesti župe. Početku skupa prethodio je posjet gradskom groblju u Đurđevcu prilikom kojeg su varaždinski biskup mons. Josip Mrzljak, đurđevečki župnik vlč. Marko Rac i župni vikar vlč. Marijan Kovačić, predstavnici Organizacijskog odbora proslave i župljani zapalili svijeće i molili u grobljanskoj kapeli BDM Žalosne u kojoj se nalazi spomen ploča na graditelje đurđevečke župne crkve i u kojoj je pokopan prečasni Jakov Novosel, dugogodišnji đurđevečki župnik koji je najzaslužniji za uspješno dovršenje gradnje župne crkve 1929. godine. Isto je učinjeno na grobu dr. Antuna Ivandije, na svećeničkoj grobnici gdje počivaju đurđevečki župnici i svećenici rođeni u Đurđevcu te pred središnjim križem na gradskom groblju.

Znanstveni skup održan je u Pastoralnoj dvorani župnog dvora u Đurđevcu, a započeo je pozdravnim govorima varaždinskog biskupa mons. Josipa Mrzljaka, predstavnika Koprivničko-križevačke županije i Grada Đurđevca te župnika kao domaćina. Moderator skupa bio je Nikola Cik, ujedno jedan od inicijatora i programski koordinator proslave. Rezultate svojih istraživanja na teme iz prošlosti đurđevečke župe i župne crkve predstavilo je desetero referenata, mahom znanstvenika, stručnjaka i istraživača s područja povijesti i povijesti umjetnosti, a skup je u dvorani pratilo oko stotinu uzvanika i slušatelja.

O najstarijoj povijesti župe u Đurđevcu od prvih spomena u XIII. stoljeću pa do kraja ranoga novog vijeka govorio je izv. prof. dr. sc. Hrvoje Petrić s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. On je ukazao na nekoliko istraživačkih problema vezanih za stariju povijest Đurđevca i njegove župe (primjerice, položaj srednjovjekovnog naselja i promjena titulara župne crkve), ponudio je niz mogućih rješenja i dao nove doprinose poznavanju đurđevečke prošlosti (nadopunjen je popis đurđevečkih župnika). Član suradnik HAZU prof. dr. sc. Dragutin Feletar pripremio je izlaganje o demografskom stanju đurđevečke župe u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata do danas. Prikazao je nekoliko grafikona izrađenih na temelju podataka iz župnih matičnih knjiga i rezultata popisa stanovništva. Usporedbom s drugim naseljima došao je do podatka da Đurđevec po broju stanovnika stoljećima stagnira. Jasno je upozorio da je situacija u Đurđevcu vrlo nepovoljna, kao i u čitavoj Hrvatskoj, što je odraz izostanka ozbiljne populacijske politike.

Apsolvent povijesti sa zagrebačkog Filozofskog fakulteta Nikola Cik referirao je o povijesti đurđevečke župe u XIX. stoljeću s osvrtom na gradnju župne crkve 1824. godine i promjenu njenog patrona iste godine. Osvrnuo se najprije na povijest župe u XVIII. stoljeću s kronološkim pregledom župnika koji su tada službovali u Đurđevcu. Župna spomenica svjedoči o gradnji i izgledu župne crkve iz 1824. godine, kao i o štovanju svetog mučenika Jurja u Đurđevcu. Zapisnici kanonskih vizitacija otkrivaju koja su naselja činila đurđevečku župu u XIX. stoljeću te kakav je bio intelektualni i demografski potencijal župe u smislu brojnosti župljana, školske djece i duhovnih zvanja. U drugoj polovici XIX. stoljeća župa je doživjela teritorijalno smanjenje što je bio odraz njezine veličine i

brojnosti vjernika koji su gravitirali Đurđevcu kao središtu. Povjesničarka umjetnosti i slobodna novinarka Dorotea Jendrić prezentirala je dosadašnje rezultate pokušaja rekonstrukcije inventara barokne župne crkve koja je stajala u središtu Đurđevca od 1824. do 1928. godine. Ona je sastavila priču o građevini koje više nema (zasad nije pronađena nijedna fotografija njene unutrašnjosti) na temelju usmene predaje i fragmenata sakralnih predmeta. Izrazila je nadu da će se pronaći još predmeta i podataka o đurđevečkoj baroknoj župnoj crkvi.

Istraživač đurđevečke prošlosti i pjesnik Vladimir Miholek govorio je o okolnostima oko rušenja stare i gradnje nove župne crkve u Đurđevcu 1928. i 1929. godine. Podsjetio je na činjenicu da se u Đurđevcu otprilike svakih stotinu godina gradila nova župna crkva. Uzrok tome je močvarno tlo u kojem su temelji, koje su predstavljali drveni piloti, brzo propadali. Osim ekonomske krize 1920-ih godina i nepovoljnih vremenskih prilika, gradnju crkve usporavale su i trzavice u Općinskom poglavarstvu, manjak novca i drugo. Iz Makarske je stigao Ivica Rakić koji je još za Đurđevečki zbornik 1996. godine napisao tekst o arhitektu Stjepanu Podhorskom kao graditelju župne crkve u Đurđevcu. Ovom prilikom je usmeno izložio svoj nadopunjeni referat i ukratko nas upoznao sa životom i radom arhitekta Podhorskog koji je ideje za rad crpio u povijesnoj baštini. S druge strane, diplomirana povjesničarka umjetnosti Lea Linarić govorila je o crkvi svetog Jurja u Đurđevcu kao djelu arhitekta Stjepana Podhorskog koje je doživjelo mnoštvo promjena i to uglavnom u interijeru. Posebno se osvrnula na neke predrasude koje se vežu uz gradnju i izgled crkve, upozorila na kvalitetu vitraja i potrebu za njihovim detaljanijim proučavanjem, ali i obnovom. Naposljetku je pokušala ocijeniti opravdanost i utjecaj zahvata koje su na interijeru crkve izvedeni u doba župnika Stanislava Rajtara koji je blisko surađivao s Đurđevčanom prečasnim dr. Antunom Ivandijom.

Vrlo iscrpno izlaganje o životu i djelovanju Jakova Novosela, đurđevečkog kapelana, upravitelja župe, župnika, dekana i kanonika, pripremio je istraživač zavičajne povijesti Đuro Janči. Krenuo je od tvrdnje da je prečasni Novosel najzaslužnija osoba za uspješno dovršenje đurđevečke župne crkve. Naime, Novosel je bio kapelan u Đurđevcu od 1924. godine, da bi zbog iznenadne smrti župnika Nikole Medvedca tijekom gradnje crkve, u studenom 1928. godine, postao upraviteljem župe, a zatim i župnikom. Tu je službu vjerno i požrtvovno obavljao sve do smrti 1956. godine. Ono što je Novosel činio za svoju župu tijekom gotovo 33 godine službe, ali i što je sve u Đurđevcu doživio, Janči je nastojao staviti u kontekst vremena i prostora. Posljednji referat izložilo je dvoje studenata 3. godine povijesti umjetnosti s Filozofoskog fakulteta u Zagrebu. Leopold Rupnik govorio je o obilježjima eksterijera i interijera kapele Majke Božje od Sedam Žalosti koja je prije 125 godina sagrađena u polju između Đurđevca i Mičetinca. O povijesti kapele Trpnog Isusa, koja je sagrađena prije 170 godina, i njenim obilježjima govorila je Mihaela Cik. Prezentirala je nova otkrića o kapeli kao građevini i štovanju tzv. Mislećeg Krista te je time revidirala dosadašnje spoznaje o ovome sakralnom objektu. Oboje je studenata upozorilo da, unatoč obnovama, kapele nisu u najboljem stanju (vlaga u zidovima) te na potrebu njihove zaštite zbog starosti i umjetničke vrijednosti.

Kao što je vidljivo iz gornjeg prikaza, sudionici skupa teme su birali na način da na znanstvenom skupu bude obrađena čitava prošlost župe sa izraženijim naglaskom na gradnju današnje đurđevečke župne crkve. Sudjelovanje sveučilišnih profesora koji istražuju povijest Podravine doprinijelo je relevantnosti skupa, a ravnopravno su sudjelovali i istraživači iz Đurđevca. Prilika je pružena mladim snagama (domaćim studentima) i onima koji inače nemaju prilike javno (pogotovo u Đurđevcu) predstaviti rezultate svojih istraživanja. Na završetku je najavljeno objavljivanje zbornika radova posvećenog povijesti župe u Đurđevcu u kojem će biti objavljeni referati sa znanstvenog skupa i radovi drugih istraživača koji ovoga puta nisu imali prilike nastupiti. Možemo samo poželjeti još ovakvih kulturno-znanstvenih događaja kakvi u Đurđevcu do sada nisu bili uobičajeni.

Nikola CIK

POVIJEST GRADA PETRINJE 1240-1592-2014., OGRANAK MATICE HRVATSKE PETRINJA I ZMAJSKI STOL DRUŽBE BRAĆE HRVATSKOG ZMAJA U SISKU, PETRINJA, 2014., 646 STR.

Do knjige Povijest grada Petrinje 1240-1592 -1992. koju je objavio dr. Ivica Golec 1993. zapravo nije bilo povijesti grada Petrinje. Bilo je istina oveći broj manjih radova iz pera dr. Dragutina Pavličevića i dr. Hrvoja Matkovića, koji su obrađivali pojedine segmente povijesti, a zahvaljujući hrvatskom povjesničaru dr. Rudolfu Horvatu dobro je obrađena i bitka kod Siska 1592. u koju godinu pada prelomnica turskog napredovanja rema Europi i započinje postepeno uzmicanje Osmanlija prema istoku, kada obrana zapada biva učvršćena izgradnjom i ojačanjem tvrđava zamijenile postojeće male utvrde na potezu od Drave do Hrvatskog primorja sprečavajući dalje prodore Osmanlija prema zapadu. Neki segmenti povijesti uopće nisu bili obrađeni, a osobito je nedostajala povijesna obrada novijeg vremena.

U slučaju Petrinje, starog hrvatskog grada, pisanje njegove povijesti je proces koji se je mogao dobro obaviti tek u sadašnje vrijeme, kada su skinuti tabui i zabrane zasnovane na cenzuri i autocenzuri autora, te se moglo pisati onako kako to ukazuju povijesni izvori. A izvori su ukazivali na uzroke koji su doprinosili nastanku, razvoju, procvatu, propasti, i ponovnom obnavljanju Petrinje kao značajnog mjesta na području Banovine.

Dr. Ivica Golec uspio je objaviti u teškom ratnim vremenima kada je Petrinja bila pod okupacijom 1993. godine prekrasni knjigu o Petrinji u kojoj je po prvi puta dan u kontinuitetu prikaz cijele njene povijesti. Promocija je bila u najvećoj zagrebačkoj dvorani Lisinski i tu je bila čitava izbjegla Petrinja ali i mnogi ljudi koji vole lijepu i jedinu nam hrvatsku domovinu. Nikada nisam prisustvovala tako velebnoj promociji jednog povijesnog djela i osjetila sam kao jedna od dvije tisuće prisutnih tu bilo naroda, osjećaje ljudi koji će rado pohrliti na svoja zgarišta u želji da obnove kulturu, život i osobito gospodarstvo egzistencijalno pitanje svog zavičaja.

No sada imademo novu knjigu dr. Ivice Goleca i usprkos teškim vremenima veću, luksuzniju, bolju. Ne samo stoga što je prvo izdanje iz 1993. rasprodano, već i stoga što je Ivica Golec, trudeći se kroz proteklih dvadeset godina, napisao mnogo bolje i sadržajnije djelo, dokumentiranije, zrelije i po načinu izlaganju i po zaključcima do kojih je došao kao zreo povjesničar koji prati hrvatsku i svjetsku historiografiju. To je rad povjesničara koji se čitav život bavi gotovo isključivo Petrinjom, koju voli svoj rodni grad i njegove ljude i petrinjsku tešku povijest koju razumije kao povjesničar u širem kontekstu hrvatske, jugoslavenske, srednjoeuropske i čak europske povijesti. Kao povjesničar koji na povijest gleda interdisciplinarno, uspio je opisati sve muke i sva iskustva do kojih su Petrinjci mogli doći živeći u kraju gdje je sve zeleno, gdje se ne oskudijeva vodom i gdje je i praotac mesne industrije. Gavrilović 1797. još u vrijeme ratova s Francuzima utemeljio tvrtku koja je pronijela slavu njegove salame proizvoda diljem Europe. Dr. Golec je sam napisao i Petrinjski biografski leksikon. (1999), te monografije o nekim temama koje su važan svjedok petrinjske vitalnosti. To su Tiskarstvo, izdavštvo i knjižarstvo Petrinje /1881.-1991((Zagreb 1992), Povijest školstva u Petrinji (1700.-2000) (Petrinja, 2000), Vojni komunitet Petrinja kao gospodarsko i prosvjetno kulturno središte Banske krajine (1777.-1871), (Sisak, 2003), Hrvatsko pjevačko društvo 'Slavuljj' (Petrinja 2004), Gradska limena glazba Petrinja (1808.-2008), (Petrinja 2008), 100 godina nogometa u Petrinji (1910.-2010), (Petrinja 2010) a sada mu je u tisku još jedna monografija o bankarstvu Sisačko-moslavačke županije. Napisao je i velik broj referata promovirajući i upoznavajući sa petrinjskim temama povijesnu javnost. Sva stečena znanja koja je sakupio radeći u raznim arhivima i bibliotekama ugradio je u Povijest Petrinje, koristeći se dakako i radovima svojih kolega koje navodi u bibliografiji literature i izvora na kraju petrinjske monografije.

Što je novoga u Golecovoj knjizi? Gotovo sve! No temelji su stari jer kao što se restaurirajući uz poštovanje ranijih temelja, tako je i ovaj petrinjski povjesničar novo izdanje zasnovao na temeljima svoje knjige iz 1993. godine.

Mnogo godina sam svojim studentima povijesti na Filozofskom fakultetu govorila da nećemo imati pravu povijest Hrvatske dok ne napišemo povijest njenih brojnih gradova. S ovom knjigom -

tako dobro napisanom i tako bogato opremljenom - mislim da smo stigli na prag tog zadatka, to jest da je došlo vrijeme pisanja prave a ne hipotetske sinteze povijesti Hrvatske na osnovu lokalnih monografija, kakove već imamo za Samobor, Bjelovar, Osijek, Varaždin, Koprivnicu, a donekle i Zagreb, a ne treba zaboraviti ni monografije manjih mjesta pa je na pr. opsežna monografija Donja Dubrava već doživjela dva izdanja iako se radi o općinskom mjestu na granici Podravine i Međimurja. Mislim da je Matica hrvatska u Zagrebu započela s ovim poslom objavivši prvi svezak Povijesti Hrvatske u pet svezaka. Usprkos ponekad različitih pristupa pa i metodologije vezane uz studij i naknadno usavršavanje pravi povjesničar će prepoznati pravu povijesnu istinu, jer sve događaje i sve ljude treba smjestiti ne samo u točno definirano vrijeme ali i u pravi prostor ove naše nesretno /sretne/ domovine Hrvatske. Svi smo željeli Hrvatsku kao državu, smatrajući da joj njezin položaj na putu od Podunavlja do Jadrana određuje da bude i nezaobilazan tranzitni put prema jugoistoku ali i zapadu Europe, što je shvaćeno još u doba carice Marije Terezije. Vodeni put nije otvoren do kraja niti u potpunosti jer do danas još nije sagrađen kanal Vukovar - Šamac, ali su otvorene prometne veze prema Jadranu izgradnjom željezničke pruge Karlovac - Rijeka a Petrinja je dobila također željeznički priključak preko Karlovca i Siska. Kroz ili kraj Petrinje prolazi i put od Slovenije prema Bosni, t.j. Banja Luci i Solunu te su se za izgradnju ovog pravca zalagali i francuski okupatori na čelu s Marmontom i upravnikom Dalmacije Venecijancem Dandolom. Do danas je izgrađena i autocesta br. 1 koja veže sjevernu Hrvatsku s Jadranom i Dalmacijom, ali je odličnu cestu preko Velebita sagradio Petrinjac i vojni graditelj Josip Kajetan Knežić još u prvoj polovici devetnaestog stoljeća. Banovina je dakle spojnica zapada i istoka, sjevera i juga i taj njezin geostrateški položaj je sudbonosan za njenu povijest. To su shvatili i Petrinjci koji su se u Petrinji nastanili poslije odlaska Osmanlija, dolazeći iz raznih krajeva Habsburške monarhije a osobito Češke, Slovenije, Poljske, Kranjske, Štajerske i Italije.

Zbog prostora ne mogu odgovoriti detaljno što je novoga u Golecovoj knjizi, ali mogu Vas informirati o njenoj strukturi uz savjet da se knjiga čita i koristi od Petrinjaca koji moraju osmisliti i budućnost svog grada i njegovu budućnost jer to je i konačno definirani zadatak povjesničara da se na iskustvima prošlosti gradi budućnost radom stručnjaka drugih vrsta. Možda je upravo ovo naše vrijeme, pravo vrijeme akcije o tom promišljanju.

Knjiga Ivice Goleca, Povijest grada Petrinje 1240.-1592.-2013. podijeljena je u 17 velikih poglavlja te se nakon uvodnih riječi urednika, predgovora autora i naglasaka iz recenzija, te uvodnih promišljanja u kojem se daju prostorne i vremenske odrednice te navode važniji povijesni radovi iz petrinjske prošlosti, nižu poglavlja podijeljena u potreban broj podpoglavlja. Poglavlja se nižu ovim redom: I. Srednjovjekovna - Stara Petrinja (1240.-1592) II. Novovjekovna Petrinja (1592.-1595), III. Petrinja od 1595/6. do 1753. godine; IV. Petrinja u sastavu »Napoleonove Ilirije« (1809.-1813.); V. Petrinja ponovno središnje mjesto Banske krajine: VI. U zadnjem desetljeću krajiškog sustava (1871.-1881); VII. Ponovno u civilnoj Hrvatskoj (1881.-1941) ; VIII: Petrinja u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (1941.-1945).

Nakon ovih kronoloških uvršteno je nekoliko tematskih poglavlja za čitavu knjigu: IX. Uprava, policija i sudstvo (1777.-1945); X. Stanovništvo i gospodarski odnosi; XI. Financije, zaklade i novčani zavodi; XII. Društvena briga i zdravstvo; XIII. Prosvjetni, kulturni i sportski život;

I ponovno kronološka poglavlja: XIV. Petrinja u Drugoj Jugoslaviji (1945.-1991); XV. Vrijeme oči i neposredno poslije višestranačkih izbora u Hrvatskoj (1989.-1991); XVI. Petrinja izvan Petrinje (1991.-1995); XVII. Ponovno u Petrinji. Slijedi Sažetak, popisi slikovnih priloga, kazalo osobnih imena, bilješka o piscu.

Knjiga koju vam želim prikazati je po mojoj ocjeni vrlo kvalitetna i vizualno i sadržajno te mislim da je trajan spomenik povijesti Petrinje koji se neće moći uništiti nikakvim načinom. Spomenik Stjepana Radića kiparice Mile Vood podignut 1936. bio je bačen 1991. u Petrinjčicu, no knjigu koja je tiskana u velikom tiražu nije moguće tako lagano uništiti jer uvijek ostane sačuvan neki primjerak u nekoj privatnoj ili javnoj biblioteci. Knjiga je pisana objektivno, nepristrano, bez mržnje, ali s navođenjem činjenica koje pružaju svakom čitatelju uvid u politički, kulturni ali i obični život Petrinjaca, da sam zaključi što je vrijedno uočiti, zapamtiti i dalje prenositi članovima svoje obitelji kao pouka

za život u budućnosti. Dr. Golec bavi se svim aspektima koji spadaju u modernu povijest, pa je stoga morao posegnuti i u pionirska istraživanja pojedinih tema, osobito za najnovije vrijeme što je vrlo hrabro, jer i danas ima malo povjesničara koji ne respektiraju vremensku distancu bojeći se reagiranja suvremenika, izazova, provokacije, kritike. Svakako je ova knjiga iz 2014. posve novo djelo u odnosu na ono iz 1993. godine. Autor se trudio da nam prikaže povijest u kontinuitetu kroz vehementne promjene koje stalno zapljuskuju naše društvo i granično područje. Radi se dakle o posve novom znanstvenom djelu koje dr. Golec ne bi mogao napisati da nije i prije progonstva skupljao i snimao građu koje je danas dobar dio zauvijek izgubljen.

Možemo iščitati mnoštvo zanimljivih stvari. Među ostalima početkom 19. stoljeća Petrinja je vojni komunitet ali i stožerno mjesto Druge banske pukovnije u kojoj radi 328 obrtnika i 47 trgovaca te je jedno od najvećih obrtničkih i trgovačkih središta Krajine. Petrinjska skladišta žita nalazila su se blizu utoka Petrinjčice u Kupu i ovdje je svakodnevno sidrilo dvadesetak petrinjskih, sisačkih, karlovačkih, pančevačkih i zemunskih lađa u poslu onodobne podunavsko-jadranske žitne trgovine. Petrinja je važno mjesto i za ilirski pokret jer su se ovdje okupljali ilirski raspoloženi krajiški časnici i činovnici a u blizini Petrinje je rođen i Mojsije Baltić, prijatelj Ljudevita Gaja i Josipa Jelačića čiji je otac Franjo i rođen u Petrinji. Baltić je bio gospodarski stručnjak zaslužan za osnivanje Križevačkog gospodarskog učilišta i ratarnice 1860. kao prve poljoprivredne škole na našim prostorima. Ovdje je službovao i hrvatski književnik Ivan Trnski i ovdje se pjevale ilirske budnice a čitaonica (Kasino) primala je sva preporodna glasila te je ovdje već 1843. utemeljena podružnica Hrvatsko-Slavonskoga gospodarskog društva kao jednog od najvažnijih ustanova preporodnog vremena. Usprkos zabrane rada od vojnih vlasti programi ovdje osmišljeni realizirali su se tijekom kasnijih godina i na gospodarskom i na kulturnom planu. Kasino se pretvara 1871. u Narodnu čitaonicu a Petrinjac Stjepan Pejaković postaje jedan od najistaknutijih promicatelja ilirizma ali i četrdesetosmaške ideje, te osniva kasnije petrinjsku Gospodarsku bratovštinu silno zaslužnu za gospodarsko uzdizanje Petrinje u drugoj polovici 19. stoljeća. On je promovirao osnivanje sličnih podružnica i drugdje, pa je takova osnovana i u Virju gdje ju vodi jedini podravski Ilirac Ferdo Rusan te je ovo podravsko selo pretvoreno u najnaprednije gospodarsko područje u Križevačkoj pukovniji odnosno kasnije Bjelovarsko-križevačkoj županiji. Upoznajemo se s detaljima u borbi za petrinjsku šumu koja je na kraju ipak žrtvovana kako bi se u Petrinji izgradile bolje ceste i komunalna struktura. A takvih prikaza ima u Golecovom radu bezbroj pa se djelo čita bez daha od početka do kraja, čemu pridonose i izvrsni slikovni materijali od kojih se mnogi prezentiraju prvi puta.

Kao i ranije potvrđuje se izvanredna sposobnost i vještina autora ali i znanje, produbljeno višegodišnjim marljivim radom i isključivim bavljenjem ovim lokalitetom, da prikaže dugotrajne procese jednog od najvažnijih gradova Hrvatske, koji je preko Kupe, Petrinjčice i Save činio jednu važnu prometnu vezu sjevera i juga, gotovo jednako tako važnu kao i Karlovac. Nalazeći se na rubu Provincijala ali i kao dio Vojne krajine Petrinja je bila prožeta dvostrukim utjecajima kroz povijest, i vojnim i provincijalnim (banskim), a ta borba između građanskih i vojnih utjecaja zabilježena je i u Koprivnici i nekim drugim mjestima. Na takvom trusnom području reforme i promjene ali i borbe su mnogo uočljivije i pružaju elemente za stvaranje novih zaključka o povijesti Hrvatske, osobito one nepolitičke. Nema niti jednog segmenta života i povijesti koji nije obuhvaćen ovim radom bio da se radi o političkom, upravnom, gospodarskom, zdravstvenom, prosvjetnom djelovanju Petrinje i njegovih stanovnika bilo da je grad vojnički, komunitetski, građanski, obrtnički, radnički, seljački, socijalistički, a Petrinja je i fantastičan primjer specifičnosti povijesti naših gradova koji su se morali u većoj ili manjoj mjeri stalno prilagođivati novim utjecajima koje su dolazile odozgo, hraneći svojim idejama koje su nastajale ovdje i Sisak i Karlovac i Zagreb i Hrvatsku uopće. U gradovima kakvi su Petrinja, Samobor, Sisak, Bjelovar, Koprivnica stvarala se je i razvijala inteligencija, školovana često i u Srednjoj Europi, koja je došavši na ovo područje gradila ovdje svoj život i realizirala svoje ideje. Petrinja se nalazila na važnom geostrateškom položaju i prema Bosni odakle je stizala i stoka koja se ovdje prerađivala uz pomoć talijanskih specijalista u proizvode za kojima je u Srednjoj Europi vladala velika potražnja.

Monografija je pisana lijepim i zanimljivim jezikom, ali i stručno i objektivno. U njoj nema naglašavanja nikakvih nacionalnih tenzija, sa željom da se ponašamo kao civilizirani ljudi 21 stoljeća kojima globalizacija nameće izvjesne zakone ponašanja.

U ovu monografiju ugrađen je cijeli niz povijesnih monografija i povijesnih radova mnogih - kako svjetovnih tako i crkvenih povjesničara koji su se bavili ovim krajem, a upotrijebljeni su i mnogobrojni povijesni izvori iz kodeksa te naših i stranih arhiva te prvi puta možemo reći da imamo znanstveno a ne više popularno pisanu povijest Petrinje. Osim toga po prvi puta napisana su poglavlja o sudstvu, policiji i upravnom sistemu čime se bavi vrlo mali broj povjesničara. Golec ima poseban afinitet ne samo prema glazbenom životu Petrinje, već i prema gospodarstvu. Napisao je mnogo izvanrednih poglavlja, ali dakako ima i nekih slabije obrađenih dijelova, bilo zbog neistraženosti teme ili nedostupnosti izvora i literature ili stoga što se tom temom nitko prije nije bavio ili su teme politički nejasne, a procesi nedovršeni i akteri još i sada djeluju. Uočava se da autor najbolje poznaje povijest Petrinje u 19. stoljeću kada je Petrinja bila komunitet, što mu je bila i tema doktorske radnje, dok povijest Petrinje u 20 stoljeću ima i slabije istraženih i napisanih dijelova. Uopće radi centralizirane monarhističke Jugoslavije istraživanja međuratnog razdoblja, tj. onog od 1918. do 1945.. mnogo je teže nego vremena Austro-Ugarske monarhije koja država je imala izvanredno sređenu dokumentaciju a i novine su bilježile svaku i najmanji događaj u nekom mjestu, pa pa je Banovac nevjerojatno dobar izvor za povijest Banovine. Dr. Golec je učinio golem napor oko istraživanja i kompletiranja izvora na tisuću mjesta nastojeći konzultirati i svu dostupnu literatura što baš i nije lagano s obzirom da svaki dan nastaju nova djela a povijesni radovi koji se tiskaju u Srbiji i Bosni i Hercegovini su teško dostupni.. Povijest Petrinje je i burna i zanimljiva.

Za razliku od prvog izdanja u ovom izdanju dr. Golec je uspio povijest Petrinje ugraditi u povijest Hrvatske mnogo snažnije i dokumentiranije, pa se čitaocu daju odgovori na mnogo više pitanja, a neka poglavlja kao ona o šumama i poljoprivredi, školstvu nadilaze lokalnu povijest i mogu se tretirati kao povijest hrvatskih prostora. Kroz bilješke Golec uvijek omogućava dalja istraživanja i upućuje na literaturu što je odlično jer povjesničari kao i arheolozi moraju biti spremni da svaki novi dokument, kao i svaki novi nalaz može izmijeniti temu i zaključke. Možemo reći da je knjiga značajno djelo te možemo autoru čestitati od sveg srca s najboljom željom da ju prihvate ne samo svi Petrinjci već i Hrvatska i njeni povjesničari, te da njena povijest bude ugrađena u povijest Hrvatske ne zanemarujući stečena iskustva i spoznaje do kojih se došlo kroz gubitak toliko dragocjenih ljudskih života ovih naroda koja istraživanja još uvijek nisu znanstveno obrađena i koja će tek poslije takve obrade dobiti ono mjesto koje im stvarno pripada u našoj povijesti. Borba protiv Turaka, nastajanje tvornice Gavrilović, Pejakovićeva Petrinjska bratovština kao uzor složnog djelovanja malih gospodarstvenika za područje Hrvatske, Jelačićev boravak u Petrinji, Radićevo oslanjanje na Petrinjce, izgradnja i uređenje grada, rad Učiteljske škole i drugih obrazovnih institucija, kao i izvanredno razvijen glazbeni život činjenice su kojim se ne može dičiti gotovo ni jedan grad u Hrvatskoj te veličine. Znakovi velike svjesnosti da su građani jednog grada ovisni o tome gradu i da grad čine njezini građani. Posebna je vrijednost što je Golec u svoju povijest Petrinje opisao i najnovija zbivanja sve do 2014. što pokazuje njegovu odvažnost jer drugi povjesničari čekaju određeno vrijeme da se neki procesi završe. Dr. Ivica Golec ide do suvremenosti te ukazuje da se politički, gospodarski i prosvjetni kulturni život grada razvijao ponajviše pod utjecajem središnjih institucija i političkih stranaka, te su i reperkusije ekonomske krize prisutne u Petrinji i nakon ulaska Republike Hrvatske u Europsku uniju 2013. godine, ali ostaje i dalje važno regionalno središte i urbani nukleus Banovine.

Možemo zaključiti da je ova prekrasna monografija prava sinteza povijesti grada Petrinje, koja je kao središte Banovine zbog svog geostrateškog položaja izvanredno važna za Hrvatsku a to je shvaćeno još u vrijeme vojne krajine kada je Petrinja potpadala pod bana u Zagrebu a ne pod vojne komande u Gracu i Beču.

Nažalost ponekad nedostaju zaključci i objašnjenja na kraju svakog većeg poglavlja o povijesti ovog grada, ali se ovo djelo ipak može nazvati sinteza Petrinje i prilog za sintezu povijesti Hrvatske. Iako autor raspolaže i znanjem i kapacitetom za stvaranje zaključaka to nije učinio vjerojatno iz skro-

mnosti, ili možda stoga što se neki zaključci nameću čitaocima sami od sebe u nekim dijelovima knjige pa ih našim suvremenicima i ne treba iznositi, ali mislim da bi to trebalo učiniti radi budućih naraštaja koje ne će moći prepoznati ideološku pozadinu nekih procesa u političkom i stranačkom životu do kojih spoznaja svaki povjesničar dođe dugogodišnjim radom i trudom..Izostale su i preporuke, kao što je da Petrinja mora sačuvati industriju, obrtništvo i trgovinu jer inače njeno stanovništvo neće moći stvoriti dovoljne materijalne izvore svoje egzistencije. Kako bilo da bilo ovo djelo možemo i morati nazvati sintezom povijesti Petrinje koju je izradio jedan autor koji je upravo stoga čitav život posvetio istraživanju povijesti ovog grada, a to potvrđuje i bogata bibliografija na kraju knjige.

»Povijest grada Petrinje 1240-2012. vrijedno je znanstveno djelo široke primjene i od interesa za Banovinu i Hrvatsku u cjelini. Kroz knjigu se može upoznati duga i teška povijest tog grada, koji nije podnio toliko žrtava kao Vukovar, ali po nekim elementima njegova je borba i upornost njegovih građana da obrane svoj zavičaj i da se vrate na zgarišta crkve sv. Lovre i obnove svoj jedini grad i zavičaj jednako značajna i velika, pa bi to trebalo i viknuti i kriknuti kako je to napisao književnik Mihovil Pavlek Miškina iz Podravine pred 80 godina, s kojom Petrinju vežu mnoge veze na kulturnom, prosvjetnom i bankarskom planu.

Još nekoliko riječi o dr. Ivici Golecu. Rođen je 1943. u Petrinji. Studirao je pravne nauke i radio u Petrinji u više poduzeća. Od 1991. do 1996. radi kao arhivist u Povijesnom arhivu Sisak, s kojim je do danas ostao povezan, te je bavećі se od 1967. petrinjskom poviješću i kao jedan od utemeljitelja ogranka Matice Hrvatske u Petrinji počeo pisati i sudjelovati na svim povijesnim skupovima. Obranio je 1996. doktorat Vojni komunitet Petrinja 1777-1871. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Povijesnim se istraživanjima bavi profesionalno od 1991. prvo kao djelatnik Državnog arhiva u Sisku, a kasnije i kao znanstveni savjetnik u Hrvatskom institutu za povijest, izabran 1999. i u naslovno zvanje docenta kao predavač na Visokoj učiteljskoj školi u Petrinji. Gotovo svake, a svakako svake druge godine, objavio je jednu povijesnu knjigu, obradivši kroz radove različitih vrsta sveukupnu povijest Petrinje, kojoj je ostao vjeran čak i onda kada pisanje o Petrinji koristi kako bi opisao povijesna zbivanja na širem vojnom, sportskom, prosvjetnom i gospodarskom planu. Odlikovan je državnim redom Danice hrvatske s likom Marka Marulića 1998., a dobitnik je i priznanja Matice hrvatske u Zagrebu, nagrade grada Petrinje za životno djelo i t.d. Petrinjci su odali priznanje dr. Golecu i kroz prinose i pretplatu kojom su omogućili izdavanje ove knjige u ovim teškim vremenima, a on im se zahvaljuje neumornim radom na obrađivanju relevantnih tema iz petrinjske povijesti.

Knjizi prethodi predgovor urednika Vladimira Krpana, proslov ing. arh. Davora Salopeka, i iskrena ispovijed Ivice Goleca koji otvoreno priznaje da je čitav život posvetio istraživanju Petrinje i da je radio najbolje što je znao pišući sine ira et studio. Mislim da ne treba žaliti za onim što je izgubio trošeći život i snagu na istraživanje, jer je stvorio trajno djelo vrijedno spomena koje će nadživjeti naše vrijeme. To potvrđuju i izvaci iz recenzije dr. Željka Holjevca, dr. Zlatka Matijevića i moje. Svi naglašavani korisnost ovog povijesnog rada za povijesne ali i srodne znanosti, jer su podaci pouzdani, a kroz slikovni materijal svaki čitalac može se uvjeriti o požrtvovnoj radu Petrinjaca koji su stvorili i izgradili svoj grad, na temeljima turske tvrđave ulažući mnogo u njegovo stvaranje što je najbolje izraženo na prelijepom grbu grada Petrinje gdje dvoglavi orao štiti grad svojim krilima. Knjiga svjedoči o proteklim vremenima tragične ali i slavne povijesti ovog grada koji je sada dobio povijest pisanu u doba mira i za budućnost, dajući ovom gradu ono mjesto koje mu pripada u povijesti Hrvatske, koja se više nikada neće moći zaobići kao što se to dešavalo u prošlosti kada je Glina dobila prelijepu monografiju, a Petrinja ništa. Kada sam pitala kad će se raditi i monografija Petrinje odgovorili su mi nadležni da prvo treba napisati povijest Gline, odnosno Prve banske pukovnije a kasnije ćemo i povijest Druge u Petrinji. No ta Druga nije nikada stigla na red. U vrijeme socijalizma i sada je povijest Petrinje napisao jedan čovjek.

Na kraju bih htjela iz proslova glavnog urednika Vladimira Krpčana poručiti Petrinjcima »Živite svoj život u punini i s ponosom. Borite se radom, riječju i djelom.« Mislim da se poruka ove knjige ne može izreći bolje. Ova povijest Petrinje je i spomenica i kronika i tužaljka i pobjednica, ali i uputa

kako treba živjeti, pisana za buduće generacije koje ne će trebati lutati u tami kompleksne i vrlo komplicirane hrvatske povijesti Poruka je jasna »Petrinjci, cijenite svoju povijest i volite svoj dom.«

(Izlaganje na promociji knjige u Petrinji 1. kolovoza 2014.)

Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

VARAŽDIN I SJEVEROZAPADNA HRVATSKA U VELIKOM RATU 1914.-1918., ZBORNIK RADOVA ZA ZNANSTVENOG SKUPA S MEĐUNARODNIM SUDJELOVANJEM ODRŽANIM U VARAŽDINU 2. I 3. SRPNJA 2014., ZAVOD ZA ZNANSTVENI RAD HRVATSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI U VARAŽDINU, ZAGREB - VARAŽDIN, 2014., 677 STR.

Ove godine se obilježava stogodišnjica početka Prvoga svjetskog rata. Drugi narodi koji su imali svoju državu pristupili već ranije istraživanju svih aspekata tog rata. Mi smo pak imali obrađeno samo političko-stranački proces koji je doveo do ujedinjenja hrvatskih zemalja sa Kraljevinom Srbijom prvog prosinca 1918. nakon sloma Austro-Ugarske monarhije kao da je ova zemlja time stupila u svoje dugo priželjkivano razdoblje. No povijest je govorila drugačije i stoga su hrvatski povjesničari su odlučili nadoknaditi propušteno i obraditi sve komponente Prvoga svjetskog rata i usporediti stanje na našem području prije, za vrijeme i poslije Prvoga svjetskog rata jer se posljedice bilježe do današnjih dana.

Održano je već a i održati će se do kraja godine nekoliko znanstvenih skupova, a teku i emisije na Hrvatskoj televiziji, radiju i drže se predavanja. No Zavod za znanstveni rad HAZ-u u Varaždinu uspio je među prvima slijediti Maticu Hrvatsku, te objaviti Zbornik radova sa znanstvenog skupa koji je održan u srpnju 2014. godine. Za pohvaliti je upravo ovaj pristup jer područje Hrvatskog Zagorja je podnijelo velike žrtve u gubitku mnogih mladih života na frontovima, ali je bilo i osiromašeno kroz stavljanje čitavog života u funkciju rata zbog blizine drinskog, srijemskog a onda i sočanskog fronta.

U Zborniku su objavljeni svi referati koji su izneseni na znanstvenom skupu a koji su nastali do sada u okviru znanstvenog projekta »Varaždin i sjeverozapadna Hrvatska u Velikom ratu 1914.-1918.« kako je to obrazložio akademik Stjepan Damjanović, voditelj varaždinskog Zavoda za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu na skupu, a nakon uvodnih riječi predsjednika Akademije akademika Zvonka Kusića. Treba odmah naglasiti da su radovi od šireg značaja jer su teme vezane uz Prvi svjetski rat u Hrvatskoj, a taj je rat razorio cijelu društvenu strukturu sistema koji se je stvarao stotinu godina i prisilio ljude na stvaranje novih institucija i velike reorganizacije. To proizlazi i iz izlaganja akademika Petra Strčića koji je svoj rad nazvao prilogom za sintezu a koji je pažnju stavio na vrlo teške posljedice Prvoga svjetskog rata za Hrvatsku koje su bile dugotrajne i vrlo teške a dr. Strčić ih precizira i sintetizira kao povjesničar naših prostora s dugotrajnim iskustvom.

Spomenka Težak iz Gradskog muzeja u Varaždinu obradila je sudjelovanje stanovnika Varaždinske županije i grada Varaždina na bojištima Prvoga svjetskog rata koristeći građu svog muzeja. Zorno je prikazano kako su Zagorci i Varaždinci sudjelovali na svim frontovima i u okviru 16. varaždinske pješadijske, 53 pješačke, 31 lovačke, 5.ulanske, 39. poljsko topničke pukovnije zajedničke vojske te 25 domobranske pješačke i 10 husarske pukovnije pa je tek sumiranjem vojnika prema županiji može dobiti spoznaja koju je podnijelo stanovništvo ove prenaseljene i poprilično siromašne regije. Autorica je analizirala sva bojišta i njezin rad je vrlo vrijedan kao uzor kako bi trebalo istražiti i druge županije, otkrivajući korištenjem očuvanih izvora i relativno bogatog slikovnog materijala ovaj zane-

mareni dio hrvatske tragične povijesti. Dr. stomatologije Zvonimir Freivogel iz Coburga u Njemačkoj upoznaje nas s poviješću razarača Austro-ugarske mornarice »Warasdiner« a koji je zaplovio 1914. godine i koji je izrezan u Trstu kao posljednji od jedanaest razarača tipa Huszar. Brod je preživio Prvi svjetski rat ali su ga dobili u podjeli Talijani koji su ga 1920. razrezali. Mag. Matjaž Ravbar iz Vojnog muzeja u Mariboru obradio je podvige letačkog asa Varaždinca Romana Schmidta (Šmidta), školovanog na bečkom Tehničkom fakultetu a doškolovanog za avijatičara u Puli. Ovaj izvrstan avijatičar otkriven je tek 1986. godine kada je izašla knjiga M. O'Connora, Air Aces of the Austro-Hungarian Empire 1914-1918. Iz rada može se upoznati i razvoj Austro-Ugarske avijacije tijekom rata.

Prof. dr. Vladimir Strugar, voditelj Zavoda za znansveno-istraživački rad HAZU-a iz Bjelovara i dr. Dubravko Habek iz Hrvatskog katoličkog sveučilišta u Zagrebu obradili su mortalitet 16. varaždinske pukovnije za vrijeme rata 1914. - 1918. Ukratko je donesena i povijest pukovnije ali je težište stavljeno na mortalitet i ranjavanje njezinih pripadnika te liječenje. Analizirani su uzroci smrti i bolesti u ratnim i privremenim bolnicama te da je samo za 55 % preminulih poznato mjesto posljednjeg počivališta. Autori su pronašli da je poginulo ili nestalo 2416 pripadnika ove pukovnije a više od polovice umrlih bili su u dobi od 21 do 30 godina. Naglašena je i potreba obilježavanja grobišta palih. Ovaj rad znatno upotpunjuje izvrstan rad dr. Vladimira Huzjana iz varaždinskog Zavoda HAZU o ranjenicima i zarobljenicima u Varaždinu 1914. i 1915. te invalidima i ratnom groblju nakon Velikog rata. Posebnost ovog rada je to se donosi i podatak o interniranim Srijemcima te o neizgrađenom spomeniku caru i kralju Franji Josipu I. koji je umro 1916. uz naglašavanje potrebe da se ova tema produbi nastavkom istraživanja. Dipl. arh. Spomenka Vlahović iz Zavičajnog muzeja Varaždinske toplice obradila je detaljno djelovanje ratne bolnice Crvenog križa u tom mjestu koja je u toj funkciji djelovala do 1926. godine. O ulozi Varaždinskih toplica u Velikom ratu piše na kraju zbornika i prof. Božena Filipan i mislim da je taj rad koji uvažava jače i socijalne pokrete u Hrvatskom Zagorju trebao biti objavljen na ovom mjestu. U Vlahovićkinom radu je opisan i život radnika različitih zanimanja koji su pod imenom pučkih ustaša pomagali radu bolnice a autorica je u nekoliko poglavlja opisala i život onih koji su direktno ili indirektno bili vezani uz bolnicu, pa tako i život oko 190 ruskih izbjeglica koji su morali napustiti kaptolski posjed ne mogavši plaćati najamninu. Problem ratnih invalida, sudionika Prvoga svjetskog rata obrađeni su u drugom radu Vladimira Huzjana. Ovo zakašnjelo istraživanje rađeno je statističkom metodologijom analize Matične knjige korisnika ličnih mirovina iz kraja 1947. godine. Dakako da ovi podaci mogu biti samo približni u odnosu na veliki broj invalida jer mnogi nisu primali mirovine iz raznih razloga, osobito oni koji su bili na krivoj strani pobijeđene Austro-Ugarske, ili su doživjeli psihička oštećenja koja nisu tretirana kao ratna. Popis od 390 korisnika pruža više podataka od kojih su vrlo zanimljivi podaci o zanimanju invalida i posjedovanju nekretnina.

Političke prilike u Varaždinu od 1906. do 1913. tj. žestoko nadmetanje između pravaša i članova Hrvatsko-srpske koalicije opisuje prof. Đurđica Cesar iz Prve varaždinske gimnazije, uglavnom na osnovi analize varaždinskog tiska. Prof. Višnja Burek iz iste gimnazije obradila je djelovanje poglavarstva grada Varaždina u prvo dvije godine rata kada su se svakodnevno morali primjenjivati novi propisi u uvjetima ratne privrede. Gradska autonomija bila je suspendirana i život se je odvijao po uredbama koje su dolazile od bana Skerletza. O urbanom razvoju Varaždina od 1910. do 1920. piše mag. Madaleina Kukec na osnovu građevinskih nacrta, naglašavajući da se gradilo malo, a 1917. ništa, ali da u gradnji postoji tendencija širenja grada prema Dravi. Mag Ana Kaniški analizirala je kulturni i umjetnički život Varaždina tijekom Prvoga svjetskog rata analizirajući varaždinski tisak. Ovisnost o političkim i gospodarskim ili bolje rečeno socijalnim prilikama je očita pa utoliko više iznenađuje mnoštvo različitih manifestacija, a i predavanja i tečajeva. Brojna varaždinska sveučilišna i srednjoškolska omladina sudjelovala je u humanitarnim akcijama ali je prema pisanju Siniše Horvata iz Prve varaždinske gimnazije bila vrlo aktivna i u nacionalno-političkim manifestacijama što je poticalo radikalizam. Isti autor je obradio štrajk varaždinske mladeži protiv bana Slavka Cuvaja 1912. godine u koji su se uključile i učenice, a koji je karakteriziralo jedinstvo mladeži imajući kasnije veliku ulogu u pristupanju dijela pravaša u Hrvatsko-srpsku koaliciju.

Tri su rada u Zborniku vezana su uz Međimurje. Uglavnom na osnovu crkvenih arhiva Jasna Požgan iz međimurskog Državnog arhiva opisala je prilike u sjeverozapadnom dijelu Međimurja koje je do kraja 1918. bilo u sastavu Mađarske pa su ovdje nemiri izazvani represijama mađarskog režima prema Hrvatima. Prof. Borka Bunjac iz Svetog Jurja na Bregu obradila je 450 ratnih pjesama na hrvatskom i mađarskom jeziku koje su za vrijeme rata objavljene u listu Muraköz-Medjimurje a kroz koje se vide muke naroda, a osobito žena. Mag. Ivan Vuk iz Čakovca prikazao je stanje u Međimurju za vrijeme i nakon 'Međimurske revolucije' kada Narodno vijeće u Varaždinu ima 24. prosinca 1918. odlučujuću ulogu u sjedinjenju Međimurja s Hrvatskom. Iako je ovaj događaj već bio predmetom znanstvene obrade autor je ukazao da prvodecembarski akt nije uključivao u novo Kraljevstvo SHS i Međimurje, te je došlo do spontanog pokreta koji je imao za posljedicu protjerivanje Mađara. Ovoj skupini pripada i rad Gorana Korova iz zagrebačkog Instituta za povijest umjetnosti o utjecaju mađarskih revolucionarnih gibanja na Međimurje 1919. godine, dakle u vrijeme kada Mađarsku potresa boljševička revolucija pod vodstvom Bele Kuna koja se mogla preliti i u Hrvatsku. Prof. Ivana Puzak iz ekonomske i trgovačke škole u Čakovcu analizirala je »Starimedjimurski kolendar« iz Nagykanizise koji je izlazio od 1920. do 1924. godine na hrvatskom jeziku i čija je svrha bila održati Međimurje kao mađarski kraj što nije uspjelo.

Socijalna i zdravstvena tematika je svakako u zborniku naglašena što potvrđuje i rad prof. Magdalene Lončarić koja prikazuje dobrotvorne i humanitarne akcije u Varaždinu i varaždinskoj županiji koja problematika interesira autoricu već više od deset godina.

Školstvo kotara Ivanec obrađuje mr. Suzana Jagić iz ivanečke osnovne škole te se rad ove škole tijekom rata uklapao u rad ostalih škola u Hrvatskoj. Prof. Tomislav Bogdanović i Valentina Papić-Bogadi obradili su najstariju i najvažniju gospodarsku školu u Hrvatskoj - Kraljevsko više gospodarsko učilište i ratarnicu u Križevcima. Iako centriran na razdoblje Prvoga svjetskog rata iz ovog rada može se dobiti kvalitetan uvid u rad ove škole.

Uršulinka Klaudija (Ana) Đuran ukazala je na velik doprinos varaždinskih Uršulinki dobrotvornom i humanitarnom radu u Varaždinu tijekom rata, osobito u održanju vedrine na Višoj djevojačkoj školi ali i na oskudicu koja je nastupila nakon završetka rata. Mag. Iva Potočnik i dipl. povjesničarka umjetnosti Jelena Rančić iz varaždinskog muzeja bave se poviješću župne crkve sv. Ilije, sagrađene 1914. godine. Mag. Sonja Poljak iz Ivanca bavi se vjerskim životom u župama kotara Ivanec.

BiserkaVlahović iz Varaždina piše o djelovanju dobrovoljnih vatrogasnih društava na području sjeverozapadne Hrvatske u vrijeme Velikog rata koja su dala ogroman doprinos u rješavanju najrazličitijih problema a koje dokazuje izvanrednu privrženost vatrogasaca pojedinih mjesta svojoj vatrogasnoj organizaciji, ne samo za vrijeme rata već i u poslijeratnom vremenu.

Željko Martan iz Ivanca obrađuje nemire u sjeverozapadnoj Hrvatskoj potkraj Prvoga svjetskog rata te koristi brojnu povijesnu i književnu literaturu, izvore i izjave kako bi dao najnoviju i najbolju sintezu nemirnog vremena poslije Prvoga svjetskog rata.

I na kraju treba pozdraviti napor svih učesnika i organizatora da se izda ovaj prekrasni, tematski i sadržajno vrlo bogat zbornik u kojem su našli svoje mjesto stručnjaci raznih vrsta čime se i ispravlja jedna velika nepravda onima koji su svoj život ostavili u borbama Prvog svjetskog rata te mnogi leže u neidentificiranim i neobilježenim grobovima. Neka barem ova naša istraživanja nadomjeste naše priznanje ovim žrtvama koje su se našle u prvom velikom i svjetskom sukobu, suočeni sa nevjerojatnim teškoćama i okrutnostima ovog Velikog rata kada je tehnika korišten u cilju ubijanja a ne poboljšanja života ljudi.

Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

MLADEN IBLER: IVAN VI. ANŽ FRANKOPAN-U SLUŽBI NORDIJSKOGA KRALJA, UREDNIK DRAGUTIN FELETAR, MERIDIJANI, SAMOBOR, 2014., STR. 221

Ideja Mladena Iblera da napiše knjigu „Ivan VI. Frankopan-U službi nordijskoga kralja“, u izdanju Izdavačke kuće Meridijani nadahnuta je, kako piše u predgovoru, povijesnom poveznicom između Švedske i Hrvatske. Naime, švedski kralj Gustav VI. Adolf je prigodom državnog posjeta Hrvatskoj, 16. travnja 2013. godine u Zagrebu izjavio kako je švedski kralj Erik Pomeranski, koji je također vladao Danskom i Norveškom, posjetio početkom 15. stoljeća Hrvatsku na putu prema Svetoj zemlji, pri čemu je izabrao hrvatskog kneza Ivana Frankopana kao svog vođu puta u Jeruzalem. Zahvaljujući tome, kralj ga je imenovao gospodarom dvorca Stegeborga u južnoj Švedskoj. Zanimalo ga je koji su to motivi naveli ili natjerali Frankopana da napusti svoj zavičaj i preseli se u Dansku. U daljnjem dijelu Predgovora, autor navodi literaturu, arhive i znanstvenike koji su mu pomogli kod pisanja ove knjige.

Knjiga je podijeljena na 23 poglavlja. Prvo poglavlje Dramatično putovanje Pietra Querinija 1431.-1432. i njegov susret sa „Zuan (Gian) Francom“ bazirano je na dnevniku Pietra Querinija iz Venecije, u kojem opisuje svoj brodolom i navodi Zuana Franca (Ivana Frankopana) kao svog sunarodnjaka koji upravlja dvorcem u Švedskoj i koji ih je ljubazno primio nakon odlaska s otoka na kojem su doživjeli brodolom te ih materijalno opskrbio.

Drugo poglavlje Ivan Anž Frankopan u zapisima drugih donosi opis dramatičnog putovanja, koje se spominje u prvom poglavlju, a koje su opisala dva člana Querinijeve posade, Christoforo Fioravante i Nicolo di Matheo di Choradi iz Firence. Taj je opis predstavljen na kongresu geografa 1881. godine, a sadržaj mu se ne razlikuje bitno od Querinijevog opisa. U njihovu izvješću se gostoljubivi gospodar švedskog dvorca spominje kao plemić Giovani Franco, štovan i ugledan barun u službi danskog kralja. Između ostalog, Morosini spominje kako je Zian Franchi na konju otputovao iz Venecije u Švedsku, u nadi da će primiti nagradu koja bi mu omogućila da staleški može održavati svoj viteški čin. U švedskim spisima, Ivan Anž Frankopan se spominje kao Johan Franke.

Treće poglavlje Pismo vojvode Filippa Marije Viscontija donosi informacije o spomenutom pismu poslanom knezu Nikoli, koje govori o njegovom sinu Ivanu VI. Frankopanu, koji je prekasno stigao u Milano kao vojna pomoć vojvodi u ratu protiv Venecije. Iz završnog dijela pisma dalo bi se zaključiti da je iz nepoznatih razloga i bez suglasnosti oca napustio domovinu i da je već 10 godina bio u braku s Katarinom Nelipić.

Četvrto poglavlje Na tragu identiteta-Borgiano Illirico 5-6 govori o brevijaru Borgiano Illirico koji pri dnu 244. stranice donosi točan datum smrti Ivana VI. Anža i njegovo prebivalište. Također donosi opis hladne zime i brodolom Pietra Querinija koji je upoznao Ivana VI. Anža Frankopana.

Peto poglavlje Frankopani na vrhuncu svoje moći donosi biografske podatke o Ivanu VI. Anžu Frankopanu, navodeći godinu rođenja, članove njegove primarne obitelji, opisujući moć njegova oca Nikole uz nabrajanje njegovih posjeda, ženidbu Ivana Anža i Katarine Nelipić i njegovo viteško školovanje.

Šesto poglavlje Kalmarska unija donosi teorije zašto je stvorena Kalmarska unija i donosi kratku povijest iste, u sklopu čega se navodi ugovor o primirju, potpisan između kralja Erika Pomeranskog te švedskog državnog vijeća i regenta, 21. kolovoza 1439. godine. U toj ispravi se Johan Franke (Ivan Anž Frankopan) spominje kao gospodar dvorca Stegeborg.

Sedmo poglavlje Drama u krapinskom dvorcu donosi podatak kako se Ivan Anž u duhu viteškog odgoja svog vremena i potaknut od plemića osvetio Fridriku II., sinu celjskog grofa kneza Hermana, koji je ubio svoju ženu Elizabetu Frankopan, sestričnu kneza Nikole Frankopana.

Osmo poglavlje Susret Ivana VI. Anža s Erikom Pomeranskim donosi opis događaja iz 1424. godine u Budimu, gdje se pod predsjedanjem kralja Sigismunda održavao sabor europskog plemstva, na kojem su se vodile rasprave i rješavali različiti sporovi. Između ostalog, raspravljalo se i o sukobu između grofa Fridrika Celjskog i 19-godišnjeg kneza Ivana VI. Anža Frankopana, koji je pozvao Fridrika na dvoboj, u čemu ga je zbog svojih političkih interesa spriječio kralj Sigismund. Na kraju

je Sigismund odlučio uspostaviti kraljevski sud, na kojem je, zbog objektivnosti, odluku prepustio kralju Eriku Pomeranskom, no nije poznato kakvu je odluku donio.

Deveto poglavlje Hodočašće u svetu zemlju 1424.-1425. govori o hodočašću švedskog kralja Erika Pomeranskog u Sv. zemlju u pratnji Ivana VI. Anža Frankopana kroz hrvatske krajeve i Dubrovačku Republiku.

Deseto poglavlje Tragična sudbina Veronike Desinić i jedanaesto poglavlje Ljubav-vječna tema povijesnog romana, donose zanimljive činjenice o osobi koja je indirektno utjecala na životni put Ivana VI. Anža, a cilj ove digresije je ukazati kako se neki povijesni događaji mogu mitološki prikazati ne smo u hrvatskoj nego i u skandinavskoj književnosti.

Dvanaesto poglavlje Tragajući za Frankopanovim pečatom govori o švedskom povjesničaru Carlu Gustafu Styffe, rođenom 1817., koji je prvi povezao Ivana VI. Anža Frankopana s posjetom Pietra Quirinija Stegeborgu i koji je na temelju njegova izvješća došao do uvjerenja da je Ivan Anž mletačkog podrijetla. Također je izjavio da je Johan Franke sa svećenikom Hakonom iz Kudbyja pečatom ovjerio jutarnjinu Bengt Königsmarka Ingrid Karlsdottir.

Trinaesto poglavlje Ivan VI. Anž Frankopan-Gian Franchi-Johannes Franke-Johan raspravlja o podrijetlu Ivana VI. Anža Frankopana. Ivan VI. Anž nakon dolaska u Švedsku nije mogao koristiti prezime Frankopan, već se tamo nazivao Franke ili Franki, što je vjerojatno od davnine bilo obiteljsko prezime krčkih knezova. Ivana VI. Anža skandinavski autori nazivaju Franchi (na švedskom kao Frankie ili Franko), što odgovara uvjerenju da je bio venecijanskog podrijetla, što se zasnivalo na podacima iz mletačkog izvora i zapisu mletačkih brodolomaca, koji su boravili u dvorcu Stegeborg. No, u zapisima brodolomaca se ni jednom riječju ne spominje odakle potječe i kojeg je podrijetla njihov dobročinitelj, ili zato jer je Ivan VI. Anž to prešutio ili zato jer je taj podatak zapisivač svjesno prešutio. Za strance podrijetlom iz južne Europe u srednjovjekovnoj Švedskoj se koristio izraz Valen ili Vale, tako da se i Ivan Anž u Švedskoj nazivao Johan Vale. Pod tim imenom se može pratiti sudbina Ivana VI. Anža Frankopana tijekom burnih događaja u Švedskoj 30-ih godina XV. stoljeća u švedskom ljetopisu Engelbrektskrönikan.

Četrnaesto poglavlje Ustanak protiv kralja Erika-Ivan Anž napušta Stegeborg govori o ustanku pripadnika nižeg plemstva Engelbrekta Engelbrektssona i seljaštva protiv kralja Erika Pomeranskog i višeg plemstva, u kojem je istjeran Ivan VI. Anž Frankopan iz Stegeborga, a umjesto njega je za upravitelja dvorca postavljen biskup Knut iz Linköpinga.

Petnaesto poglavlje Rastanak sa Švedskom opisuje povratak Ivana VI. Anža u Hrvatsku, a šesnaesto poglavlje Erik Pomeranski gubi vlast govori o svrgavanju Erika Pomeranskog sa švedskog prijestolja.

Sedamnaesto poglavlje Matteo-Mattias Franke govori o potomcima Ivana VI. Anža na temelju izvješća pomoraca Christofora Fioravante i brodskog pisara Nicoloa Michiela, gdje piše da ih je dijelom puta pratio njegov sin Mapheo, u vezi kojeg se raspravlja je li on sin Ivana VI. Anža ili nije.

Osamnaesto poglavlje Prilike u Sigismundovoj kraljevini opisuje povijesne okolnosti u Hrvatskoj prilikom povratka Ivana VI. Anža Frankopana 1435. godine.

Devetnaesto poglavlje Ponovno u Hrvatskoj govori o životu Ivana VI. Anža Frankopana u Hrvatskoj, koji se tada u ispravama navodi kao knez Hanž Frankapan, krčki i modruški, cetinski i kliški knez, ban Dalmacije i Hrvatske. Zajedno s bratom Stjepanom se spominje kao kraljevina Dalmacije i Hrvatske bani. Također opisuje napetosti i svađe između Celjskih i Frankopana i o dobrim odnosima Ivana VI. Anža s bosanskim kraljem Tvrtkom II.

Dvadeseto poglavlje Svršetak Ivana VI. Frankopana govori o sukobu Ivana VI. Anža s kraljem Sigismundom zbog posjeda, jer je prema zakonu svaki posjed trebao ići kralju ako bi vlasnici umrli bez muških potomaka, a sve s ciljem kako bi spriječio širenje Frankopana. Ivan VI. Anž umro je 20. studenoga 1436. godine, u vezi čega se raspravlja o uzrocima njegove prerane smrti, o tome gdje je pokopan i o frankopanskom grbu.

Dvadeset i prvo poglavlje Rmanj govori o sukobu za frankopanske posjede nakon smrti Ivana VI. Anža i o opasnosti od Turaka. Govori se i o sudbini njegove braće te njihovim obiteljima.

Dvadeset i drugo poglavlje Dubrovnik i njegov arhiv spominje informaciju da postoje zabilješke koje govore o putovanju Erika Pomeranskog kroz Hrvatsku i o njegovu boravku u Dubrovniku, a zadnje poglavlje Kralj Erik VII. Pomeranski u Dubrovniku 1424.-1425.-Transkripti Državnog arhiva u Dubrovniku donose kronologiju i sadržaj transkripta.

Ovom knjigom Mladen Ibler je dao doprinos poznavanju povijesti Frankopana, navodeći neke novosti te je također dokazao kako veze između Hrvatske i Švedske nisu nešto novo. One ne potječu iz druge polovice 20. stoljeća kad su brojni Hrvati otišli u Švedsku u potragu za boljim životom, već potječu iz puno ranijeg doba.

Matej IŠTVAN

DUBRAVKA BOŽIĆ BOGOVIĆ, ROĐENJE, BRAK I SMRT – STANOVNIŠTVO JUŽNE BARANJE U 18. STOLJEĆU, NAKLADNICI: OGRANAK MATICE HRVATSKE U BELOM MANASTIRU I CENTAR ZA KULTURU GRADA BELOG MANASTIRA, BELI MANASTIR, 2013., 183 STR.

U suizdanju Ogranka Matice hrvatske Beli Manastir i Centra za kulturu Grada Belog Manastira objavljena je knjiga doc. dr. sc. Dubravke Božić Bogović Rođenje, brak i smrt – stanovništvo južne Baranje u 18. stoljeću. Autorica u Predgovoru (7. – 10. str.) navodi kako primjenom kvantitativnih, analitičkih i deskriptivnih metoda u knjizi pruža rekonstrukciju svakodnevnog života katolika u južnoj Baranji, tj. donosi broj i raspored poroda tijekom godine, spolnu strukturu rođenih, dnevnu raspodjelu vjenčanja, ženidbenu dob i ponovno vjenčanje udovaca i udovica. Prikazana je i godišnja raspodjela umrlih njihova dobna i spolna struktura te prirodni prirast i vitalni indeks stanovništva. Autorica postavlja hipotezu da je stanovništvo južne Baranje u 18. stoljeću pokazivalo demografska obilježja karakteristična za razdoblje prije demografske tranzicije 1870. godine, tj. visoki natalitet i mortalitet, visoku smrtnost dojenčadi, te nisku doživljenu dob. Pod pojmom južne Baranje podrazumijeva se dio Baranje na teritoriju Republike Hrvatske, obrađeni su podatci za ukupno devet župa: Batina, Branjin Vrh, Čeminac, Darda, Draž, Luč, Popovac, Topolje i Zmajevac. Istraživanje obuhvaća 18. stoljeće, koje je autorica odabrala zbog demografske dinamike razdoblja neposredno nakon oslobođenja od osmanske vlasti.

U Uvodu (11. – 16. str.) autorica donosi razvoj povijesne demografije počev od škole Anala, detaljnije navodi autore koji su značajni za proučavanje povijesti stanovništva Slavonije i Baranje. Katolička crkva kako bi uvela nadzor nad rađanje, ženidbom i umiranjem uvela obvezno vođenje matičnih knjiga nakon Tridenstkog koncila. Matične knjige predstavljaju prvorazredan izvor za proučavanje povijesti stanovništva u predstatističko vrijeme, tj. kada još nisu provođeni suvremeni popisi stanovništva. Primjenom kvantitativnih, statističkih i analitičkih metoda te izradom računalnih baza podataka matične knjige postaju prvorazredan izvor te otvaraju brojne mogućnosti istraživanja. Otežavajuće okolnosti istraživačima predstavlja loša očuvanost, teška čitljivost i loše vođenje pojedinih matičnih knjiga te nedosljednost u pisanju imena i prezimena.

U prvom poglavlju Matične knjige župa u južnoj Baranji u 18. stoljeću (17. – 33. str) autorica piše kako vođenje matičnih knjiga na području Slavonije počinje krajem 17. stoljeća, a prva matična knjiga u Baranji počinje se voditi 1715. godine u Dardi. Autorica navodi da je za južnu Baranju u 18. stoljeću sačuvano ukupno 22 sveska matičnih knjiga s ukupno 47 213 upisa, od toga 26 327 krštenja, 4 627 vjenčanja i 16 211 smrti. Matične knjige svih župa čuvaju se u Državnom arhivu u Osijeku, jedino se matična knjiga župe Zmajevac čuva u župnom uredu u Zmajevcu. Autorica donosi oprimjerene najčešće korištene kratice u matičnim knjiga te kategorije koje su svećenici upisivali prilikom krštenja, vjenčanja ili smrti.

U drugom poglavlju Stanovništvo južne Baranje u 18. stoljeću (34. – 40. str) piše kako je Baranja bila opustošena nakon vojnih operacija krajem 17. stoljeća i Rákóczijeva ustanka početkom 18. stoljeća. Demografski oporavak Baranja doživljava dolaskom Srba i planskim naseljavanjem Nijemaca na područje Beljskog i Darđanskog vlastelinstva u sastavu kojih se nalazila južna Baranja u 18. stoljeću. Podatci o stanovništvu južne Baranje mogu se crpiti iz poreznih komorskih popisa. Južna Baranja predstavljala je, a predstavlja i danas, složen etnički prostor, jer na malom prostoru živjeli su: Hrvati, Srbi, Nijemci, Mađari, Romi i Židovi. U vjerskom pogledu to su bili: katolici, pravoslavci, kalvini i luterani. Autorica zaključuje da dostupni izvori ne omogućuju poznavanje točnog broja stanovnika, već su korisni u potvrđivanju demografskih trendova u 18. stoljeću.

U trećem poglavlju Rođenje (41. – 61. str.) govori se kako je za opstanak zajednice najvažnije rođenje djeteta jer o tome ovisi njezina opstojnost. Tri glavne vrste čimbenika koji utječu na natalitet su: biološko – medicinski, društveno – gospodarski i biološko – medicinski čimbenici. U matičnim knjigama krštenih ukupno je upisano 26 327 rođenja tj. krštenja, godišnji prosjek između 1715. i 1800. godine iznosi 306,13 upisa godišnje. Između 1741. i 1745. godine prosječan broj rođenih je 102,80, a krajem stoljeća između 1796. i 1800. godine taj broj se penje na 869,80. Prema autorici to je dokaz poboljšanja životnih uvjeta i napretka organizacije i ekonomije na imanju Belje i Darda. Mjesečna raspodjela rođenja dokaz je povezanosti južnobaranjskog društva s prirodnim, društvenim i kulturnim čimbenicima. Najviše djece rođeno je tijekom listopada, rujna, ožujka i siječnja, što je povezano sa začećima u siječnju, prosincu, lipnju i travnju. Minimalan broj rođenih je u lipnju, svibnju i srpnju, što se povezuje sa smanjenim brojem začeća u kolovozu, rujnu i listopadu, tj. tijekom intenzivnih poljodjelskih radova. Autorica zaključuje da je najveći utjecaj na seksualnu aktivnost seoskog stanovništva imao raspored i intenzitet poljodjelskih radova. Južna Baranja 18. stoljeća uklapa se u trend da je rođeno više muške nego ženske djece, zabilježeno je rođenje 13 584 dječaka (51,68%) i 12 703 djevojčica (48,32%). Svećenici su uglavnom posebno naznačivali kada je riječ o rođenim blizancima ili trojkama. U Južnoj Baranji rođen je 471 par blizanaca, tj. 3,58% od svih upisa, a rođeno je i sedam trojki. Vrlo je mali broj nezakonite djece njih 89, tj. 0,34% od ukupnog broja upisanih. Najveći broj nezakonite djece rođen je krajem 18. stoljeća. Nakon očeve smrti rođeno je 117 djece.

U četvrtom poglavlju Brak (62. – 79. str.) autorica navodi važnost braka za demografiju, jer brak je glavni preduvjet za povećanje broja stanovništva, tj. za potomstvo. Autorica posebnu pozornost obraća na godišnju, mjesečnu i dnevnu raspodjelu vjenčanja, dob mladenaca, ponovno sklopljene brakove, vjenčanje kumove i podrijetlo mladenaca. Prvi brak sklopljen je 1719. godine, u 18. stoljeću u južnoj Baranji ukupno je sklopljeno 4 675 brakova, prosječno je godišnje 57,01 vjenčanih. Sklapanje braka povećalo se krajem stoljeća, tako da je krajem stoljeća u prosjeku sklopljeno 117,10 brakova. Najmanje brakova sklopljeno je 1722. godine – četiri, a najviše 1790. – 198. Mjesečna raspodjela vjenčanja uvjetovana je crkvenom normom i gospodarskim aktivnostima. Maksimum vjenčanja bio je u siječnju (32,56%), studenom (24,19%) i veljači (12,71%). Najmanji broj brakova sklopljen je u prosincu (0,20%) i ožujku (0,45%), tj. u vrijeme došašća i korizme. Najpoželjniji dani za ženidbu su bili utorak (53,88%) i ponedjeljak (17,07%), dok se najmanje ljudi vjenčalo subotom (3,27%). U prvoj polovici stoljeća četvrtak je bio najčešći dan vjenčanja (57,98%). Mladenci su brak mogli sklopiti kada su bili punoljetni, mladići s 14, a djevojke s 12 godina. U ranonovovjekovnom društvu dužnost muškarca bila je osiguranje materijalne egzistencije, a dužnost žene bila je spolna zrelost, tj. mogućnost rađanja. U matičnim knjigama vjenčanih najmlađi ženik imao je 14, a najstariji 70 godina, najmlađa nevjesta bila je stara 13, a najstarija 68 godina. Najviše mladića u brak je prvi put stupilo između dvadesete i dvadeset četvrte godine, a najviše žena između petnaeste i devetnaeste godine života. Ponovljeni brak u južnoj Baranji u 18. stoljeću sklopljen je 2 365 puta. Brakovi sklopljeni između mlađeg ženika i starije nevjeste, gotovo su isključivo vezani za stanovništvo njemačke narodnosti.

Peto poglavlje Smrt (80. – 100. str.) uvodi nas u problem smrti u Europi, jer smrtnost je dobar pokazatelj loših higijenskih uvjeta, socioekonomskog položaja, epidemija i gladi. Tijekom druge

polovice 18. stoljeća državni aparat puno je radio na unaprjeđenju gospodarstva i medicinske zaštite, no smrtnost je i dalje bila velika. Najstariji upis u matične knjige datira iz 1717. godine. Ukupno tijekom 18. stoljeća zabilježeno je 16 211 upisa, prosječno godišnje 192,99. Između 1741. i 1800. godine kada su matične knjige redovnije vođene prosječan broj umrlih je 261,88 godišnje. Na godišnju raspodjelu smrtnih slučajeva najviše su utjecali klimatski i biološki čimbenici. Dok udio društvenih čimbenika (običaji, gospodarstvo i norme) nije dominantan kao kod rođenja i sklapanja braka. Najviše dojenčadi umiralo je u jesen i zimu, starija djeca umirala su ljeti, a zimi su umirali odrasli i starci. Prosječna životna dob bila je vrlo niska za muškarce 17,93, a za žene 17,53 godine, dok je u ostatku Hrvatske i Europi prosječna životna dob bila je viša te se kretala između 23 i 30 godine. Na nisku životnu dob utjecala je velika smrtnost dojenčadi. Pri izostavljanju smrti dojenčadi prosječna životna dob iznosila je 24,93, a za žene iznosila je 23,57 godine. U slučaju kada se izostavi smrtnost djece do 5 godina prosječna životna dob iznosi za muškarce 31,89, a za žene 37,13 godina. Uz veliku smrtnost dojenčadi vezana je i visoka smrtnost rodilja. Autorica navodi da je zabilježeno 257 dugovječnih osoba, tj. onih što su bili stariji od 80 godina.

U šestom poglavlju Prirodni prirast i vitalni indeks (101. – 103. str.) autorica usporedbom broja rođenih i umrlih utvrđuje pozitivan trend prirodnog kretanja. Pozitivan trend nije isključivo vezan za vlastite demografske potencijale, nego i uz stalno doseljavanje stanovništva.

U sedmom poglavlju Južnobaranjsko društvo u matičnim knjigama (104. – 112. str.) autorica donosi elemente povijesti svakodnevice: učestalost imena, podrijetlo, zanimanja stanovnika te određuje društvene i vjerske skupine nastale u južno baranjskom društvu u 18. stoljeću. Sukladno odredbama Tridentskog koncila djeci su davana latinska imena, tako da su najčešće muško ime Joannes (13,66%), a ženska Catharina (14,57%). Djeca su najčešće imena dobivali prema krštenim krsnim kumovima, a rijetko prema svetcu čiji je spomendan blizu danu krštenja. Najčešća imena davana blizancima su Adam i Eva. U matičnim knjigama rijetko su bilježena zanimanja roditelja i kumova. Zanimanja koja su se najčešće upisivala za žene bilo je sluškinja, dok je jedna žena upisana kao travarka. Svećenici su bilježili zanimanja obrtnika kao što su: bačvar, bravar, brijač, brodar, ranarnik, čizmar, kovač, kožar, krčmar, krojač, kuhar, mesar, mlinar, opekar, pekar, podrumar, postolar, remenar, ribar, stolar, tesar, tkalac, vozač i zidar te državne i vlastelinske službe. Zabilježena su i sljedeća zanimanja: sluga, nadničar, trgovac, pastir, ovčar, govedar, svinjar, vinogradar, lovac, šumar, vojnik, kapelan, zvonar, prezbiter i župnik. Zabilježeni su i službenici: učitelj, poštanski službenik, carinik, sudac, nadglednik, špan, upravitelj, blagajnik, geometar, provizor i ubirač žita. Službenici su predstavljali ugledniji društveni sloj te su uz njihovo ime svećenici navodili Dominus/Domina. Odvojenost slojeva najbolje je vidljiva u mreži kumstva. Matične knjige donose podatke i o ljudima s dna društvene ljestvice, tj. podatke o smrti prosjaka i skitnica, a zabilježena je i smrt 37 vojnih zarobljenika.

U Zaključku (113. – 116. str.) autorica navodi da matične knjige predstavljaju vrijedan izvor za proučavanje povijesti stanovništva prije pojave suvremenih popisa stanovništva. Naizgled nezahvalni podatci ususstavljivanjem u baze podataka postaju pravi rudnik informacija te se primjenom demografskih, statističkih i kvantitativnih metoda otvaraju veliko istraživačko prostranstvo. Ograničenost izvora onemogućila je primjenu najplodonosnije genealoške metode. Analiza je pokazala da je južno baranjsko društvo u 18. stoljeću bilo u predtranzicijskoj fazi, zbog visokog nataliteta i smrtnosti dojenčadi i niske dobne granice ulaska u brak i prosječne doživljene dobi. Društvo je bilo ruralno i zatvoreno što potvrđuje mali broj nezakonite djece. Prema tim kriterijima južna Baranja slijedi hrvatske i europske trendove.

Postoje sažetci na četiri jezika (hrvatski, engleski, njemački i mađarski). Posebnu vrijednost knjizi daju Prilozi (125. – 166. str.) gdje se nalaze brojne tablice i grafikoni koji uvelike poboljšavaju razumijevanje stanovništva južne Baranje u 18. stoljeću. Na kraju knjige nalazi se popis neobjavljenih i objavljenih izvora i literature, kazalo osobnih imena i zemljopisnih pojmova i kratka biografija autorice.

Ova knjiga predstavlja iznimno vrijedan doprinos poznavanju povijesti stanovništva Baranje, a time i Slavonije. Istraživanje je predstavilo svakodnevicu nižih slojeva stanovništva južne Baranje u 18. stoljeću. Autorica je izvrsnim poznavanjem i primjenom metodologije na obrađenim izvorima omogućila da nesustavni podatci budu uobličeni u pitak i sustavan tekst, koji je lako razumljiv svima. Knjiga predstavlja obrazac istraživanja koji je primjenjiv i na ostale župe. Svakako je za očekivati od autorice da će u skoro vrijeme istražiti i javnosti predstaviti matične knjige ostalih vjerskih zajednica u ranonovovjekovnoj Baranji te ćemo tako dobiti potpuniju sliku o stanovništvu u predstatističko doba.

Hrvoje PAVIĆ

SVJETLANA SUMPOR, IVAN GENERALIĆ 1930-1945., HRVATSKI MUZEJ NAIVNE UMJETNOSTI, ZAGREB 2010., 222 STR.
SVJETLANA SUMPOR, IVAN GENERALIĆ 1946-1961., HRVATSKI MUZEJ NAIVNE UMJETNOSTI, ZAGREB 2014., 410 STR.

Ove godine obilježava se 100. obljetnica rođenja Ivana Generalića, jednoga od naših najuspješnijih i najpoznatijih naivnih slikara sredine i druge polovice 20. stoljeća. Hrvatski muzej naivne umjetnosti je na više načina obilježio tu obljetnicu, između ostaloga i objavljivanjem knjige o njegovom umjetničkom stvaralaštvu za period 1946-1961., koja je nastavak knjige o Generalićevom radu od 1930.-1945. godine. Predgovor je u obje knjige napisao ravnatelj Hrvatskog muzeja naivne umjetnosti Vladimir Crnković, koji je i autor koncepcije, urednik i koordinator ovog nakladničkog projekta.

Monografije »Ivan Generalić 1930-1945« i »Ivan Generalić 1946-1961«, koje potpisuje Svjetlana Sumpor, viša kustosica Hrvatskog muzeja naivne umjetnosti, detaljno obrađuju i vrednuje autorovo stvaralaštvo do 1961. U knjigama su „popisana i reproducirana sva poznata i dostupna umjetnikova djela tog doba, kao i svi relevantni kritički zapisi koji prate njegovu slikarsku fortunu navedenog razdoblja. U izdvojenim esejističkim zapisima Svjetlana Sumpor interpretira i detaljno analizira nekoliko najvrsnijih, ključnih umjetnikovih radova, te time podastire objašnjenja i kontekstualizaciju brojnih drugih umjetnina.“ Prema riječima dosadašnjih kritičara ovog nakladničko projekta može se smatrati „da je riječ o jedinstvenom projektu u našem izdavaštvu likovnih monografija, jer takav niz knjiga o jednom autoru u Hrvatskoj još nikada nije koncipiran i realiziran.“

U obje knjige je dana kronološki prikaz života i rada Ivana Generalića s reprodukcijama njegovih djela. Na kraju su dodani fotografije iz života Ivana Generalića, popisi samostalnih i grupnih izložbi, bibliografija i drugi podatci.

Kako nisam povjesničar umjetnosti ni likovni kritičar pristupio sam čitanju knjiga na drugi način. Nastojao sam u njima gledati izvore za povijest okoliša kroz Generalićeve doživljaje prirode i okoliša u periodu od 1930. do 1961. Slikarstvo Ivana Generalića, ali i autobiografski zapisi te izjave daju solidnu osnovu za mogućnost analize njegovih doživljaja okoliša i prirode dijela Podravine, posebice Hlebina i okolnih prostora kojima se kretao i najbolje ih poznavao i razumio. Razdoblje od približno tri desetljeća (1930.-1960.) koje predstavlja ne samo više od polovice aktivnog slikarevog djelovanja nego i period snažne transformacija podravskog sela koja je obuhvaćala i okolišne aspekte. To je vidljive i u opusu Ivana Generalića, koji je duboko prožet prirodom, ali i kako sam kaže u jednom autobiografskom zapisu: „priroda sama izlazi iz mene“. Reproducirana umjetnička djela u ove dvije knjige nezaobilazni su izvor, između ostaloga, i za istraživanja okolišnih tema u djelu Ivana Generalića. Nadam se da će u nekoliko idućih godina biti objavljen nastavak koji će omogućiti sustavnu obradu i percepcija okoliša u Generalićevom djelu i u kasnijem periodu.

Hrvoje PETRIĆ

NA POČETKU BIJAŠE STABLO. 50 GODINA ZAŠTITE PRIRODE U MEĐIMURJU 1963-2013., UREDILI SINIŠA GOLUB I MIHAELA MESARIĆ, MEĐIMURJE 2013., 200 STR.

Javna ustanova za upravljanje zaštićenim prirodnim vrijednostima na području Međimurske županije objavila je zbornik radova posvećen 50 godina zaštite prirode u Međimurju. Nakon pregovora župana Međimurske županije Ivana Perhoča, načelnika općine Nedelišče Mladena Horvata i ravnatelja Javne ustanove za upravljanje zaštićenim prirodnim vrijednostima na području Međimurske županije Siniše Goluba, slijede članci o povijesti zaštite prirode u svijetu i u Republici Hrvatskoj, pregled zakona o zaštiti prirode u Hrvatskoj kroz prošlost te dokumenti za rekonstrukciju prvih pokušaja zaštite prirode u Međimurju (1951.-1963.). Osim pisaca predgovora i urednika, u zborniku su zastupljeni autori: Irina Zupan, Sandra Golubić, Katica Bezduh, Vladimir Bašek, Maša Hrustek Sobočan, Franjo Martinez, Kata Bičak, Antun Bukovec, Marijan Belčić, Ljudevit Marđetko, Darko Znaor, Josip Šimunko, Miodrag Novosel, Siniša Novak, Josip Ceilinger, Sandra Golubić, Nenad Čižmešija, Rudi Grula, Barbara Markač-Despinić, Darko Oreški, Aleksandar Jurkijević, Mišo Rašan, Nevenka Sinković, Žaklin Lukša, Dražen Crnčec, Bfranko Mavrin, Helena Hećimović itd.

Povijest zaštite prirode u Međimurju počinje u Nedelišču kada je 4. veljače 1963. godine zaštićena platana koja je time postala prvi službeno zaštićen prirodni objekt na prostoru današnje Međimurske županije. Upravo je taj događaj bio povod za objavljivanje ove knjige koja sadrži ne samo tekstove o raznim aspektima zaštite prirode u Međimurju nego, između ostaloga, i članke o povjerenicima za zaštitu prirode, aktivistima te o nizu ekološko-zaštitarskih organizacija.

Hrvoje PETRIĆ

RADOVI INSTITUTA ZA POVIJEST UMJETNOSTI, SV. 37, INSTITUT ZA POVIJEST UMJETNOSTI ZAGREB, 2013., STR. 230

Časopis Radovi instituta za povijest umjetnosti, sv. 37, u izdanju Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu, u uredništvu Ane Plosnić Škarić, izašao je 2013. godine, a sadrži 19 članaka.

Prvi članak Velike salonitanske terme-nova razmatranja prostorne organizacije kupališnoga sklopa napisali su Nikolina Maraković i Tin Turković s Odsjeka za povijest umjetnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Na temelju analize arheoloških ostataka i neizmjerne količine vrijednih podataka zabilježenih u studiji W. Gerbera početkom 20. stoljeća te objavljenih pregleda i studija rimske kupališne arhitekture i hipokaustnog sustava grijanja, članak donosi novo tumačenje prostorne organizacije i načina funkcioniranja tz. Velikih salonitanskih termi. Također se problematizira i njihov uobičajeni naziv te njihova uloga u životu provincijske metropole.

Drugi članak Predromanički plutej iz Kali na otoku Ugljanu napisali su Ivan Josipović i Anastazija Magaš Mesić iz Odjela za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zadru i Uprave za međunarodnu suradnju i fondove Europske unije, Ministarstva kulture Republike Hrvatske. Članak donosi informacije o ranosrednjovjekovnom kamenu pluteju, pronađenom prilikom obnove kasnosrednjovjekovne crkve sv. Pelegrina iznad mjesta Kali na otoku Ugljanu tijekom 2007. i 2008. godine. Na temelju objavljenih arhivskih podataka iz posljednje četvrtine 14. stoljeća, autori iznose pretpostavku o izvornom podrijetlu pluteja, razlozima i okolnostima njegova dospijeća u navedenu crkvu te o njegovoj mogućoj izvornoj funkciji.

Treći članak Nekoliko vijesti o Zaninu Salchietinu iz Venecije, protomajstoru trogirske katedrale iz sredine 14. stoljeća napisala je Ana Plosnić Škarić iz Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu. U članku se postavljaju pitanja o Salchietinijevom udjelu u oblikovanju trogirske katedrale i zvonika, ali i drugim poslovima u Trogiru. Posebno se upućuje na nužnost korigiranja njegova imena od Zanino Fulkov u Zanino Salchietin.

Četvrti članak Dekonstrukcija rekonstrukcije: o krstionici trogirske katedrale ponovo i s razlogom napisao je Predrag Marković iz Odsjeka za povijest umjetnosti, Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Podrobnom analizom iznesenih argumenata, u ovom se radu osporava tumačenje nastanka krstionice i restauratorske uloge Nikole Firentinca, koje je ponudio Ivan Josipović 2009. godine. Osim toga, pojašnjavaju se neka nedovoljno jasna građevinsko-tehnička, stilska i atributivna pitanja, pri čemu se ukazuje i na upitnost ranije predloženih teza R. Ivančevića o naravi primijenjene montažne tehnike gradnje na krstionici kao i njezinim vezama s lokalnom antičkom baštinom. Na kraju, u radu se ponovno ispituje uloga Nikole Firentinca u oblikovanju njezina ukupnog lika te iznosi prijedlog za njegovim suautorstvom nad tim djelom.

Peti članak Barbara Frankapan i zlatarske narudžbe oko 1500. godine napisala je Arijana Koprčina iz Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu. U članku se proširuje poznavanje zlatarskih narudžbi Barbare Frankapan navikulom i kaležom iz Zavjetne zbirke Majke Božje Trsatske pomoću usporedbe s dosad poznatim relikvijarom iz iste trsatske zbirke i s hreljinskom monstrancom sv. Jurja, i na temelju popisa Barbarina poklada načinjena na Medvedgradu 1505. godine. Osim toga, donose se i podaci o djelovanju zlatara koji je vjerojatno na plemićkom dvoru Bije Stijena u zapadnoj Slavoniji izveo narudžbe Barbare Frankapan.

Šesti članak O atribuciji, provenijenciji i recepciji slike Rođenje Isusovo i Poklonstvo pastira iz nizozemske zbirke u Strossmayerovoj galeriji u Zagrebu napisali su Iva Pasini Tržec iz Strossmayerove galerije starih majstora i Ljerka Dulibić iz Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Članak problematizira slike Rođenje Isusovo i Poklonstvo pastira, danas pripisanu Majstoru Nošenja križa iz Douaija, koji se može identificirati s Majstorom J. Kockom. Na temelju analize arhivskih dokumenata i analize heraldičkih insignija i drugih oznaka apliciranih na njezinu poleđinu, članak također razmatra recepciju i utvrđuje provenijenciju slike.

Sedmi članak Inventar i procjena ladanjskih kuća obitelji Gverini u Salima na Dugom otoku iz 17. stoljeća napisala je Sofija Sorić iz Odjela za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zadru. Članak govori o kaštelu Gverini u Salima na Dugom otoku koji pripada cjelinama ladanjsko-gospodarske arhitekture 16. i 17. stoljeća na zadarskim otocima. Raspodjela unutrašnjosti, oprema kuća te artikulacija slobodnih površina dvorišta i vrtova su s vremenom narušene. Stoga inventar starije kuće, kaštela i kapele iz 1653. godine te procjena cijeloga sklopa s dvije kuće, kaštelom i vrtom iz 1696. godine donose niz vrijednih podataka o njihovu izvornom izgledu i doprinose boljem poznavanju kulture ladanja na zadarskom području.

Osmi članak Tri arhivska dokumenta o Bokanićima u Šibeniku napisao je Bojan Goja iz Konzervatorskog odjela u Zadru, Uprave za zaštitu kulturne baštine, Ministarstva kulture Republike Hrvatske. Na temelju arhivskih istraživanja članak objavljuje i analizira tri dokumenta u kojima se spominju Jerolim (Stjepan) Bokanić, Stjepan (pok. Vicka) Bokanić i Nikola (Jerolima) Bokanić u prvim godinama 17. stoljeća u Šibeniku. Također se aktualizira podatak don Krste Stošića koji „Stjepana Boranića s Brača“ između 1605. i 1608. uz druge majstore spominje u vezi izrade različitih klesanih arhitektonskih elemenata za šibensku crkvu sv. Križa te se zaključuje kako je riječ o Stjepanu Bokaniću.

Deveti članak Mletački graditelj utvrda Antun Jančić napisao je Andrej Žmegač iz Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu. Na temelju arhivskih podataka članak opisuje djelovanje mletačkog časnika i graditelja utvrda hrvatskog podrijetla Antuna Jančića. U radu se ocrtava i nastavak Janičićeve karijere nakon povratka iz osmanlijskog zatočeništva 1720. godine, kada ga je reaktivirao Sculenburg.

Deseti članak Slikar Giovanni Francesco Fedrigazi u Dalmaciji napisao je Radoslav Tomić iz Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu. U radu autor istražuje život i djelovanje slikara Giovannija Francesca Fedrigazzija, navodeći biografske podatke, njegovu djelatnost u Italiji te se analiziraju stilske osobine njegova stvaralaštva na temelju čega se zaključuje da je riječ o majstoru koji je bio inspiriran mletačkim slikarstvom 16. stoljeća i prve polovice 17. stoljeća. Tekst je popraćen dokumen-

tima koji se odnose na umjetnikov život i djelovanje u Furlaniji, Istri i u Dalmaciji te na gradnju kapele sv. Frane u Omišu u kojoj se čuva njegova pala na oltaru.

Jedanaesti članak Odraz ugarske graditeljske radionice Andreasa Mayerhoffera u stambenoj arhitekturi Osijeka u 18. stoljeću napisao je Petar Puhmajer iz Hrvatskog restauratorskog zavoda u Zagrebu. U stambenoj arhitekturi osječke Tvrđe koja većinom datira iz 18. stoljeća, osobito se izdvaja kuća Kohlhoffer. Prema novoutvrđenim podacima se može zaključiti kako je svoj sadašnji izgled dobila pregradnjom ranijih kuća 1775. godine, u vrijeme bogatog osječkog gostioničara i gradskog zastupnika Johanna Kohlhoffera. Oblikovanje kuće povezano je s djelovanjem ugarskih arhitekata, posebno graditeljske obitelji Andreasa (Andrasa) Mayerhoffera.

Dvanaesti članak Arhitekt Otto von Hofer i plemićka obitelj Vranyczany-Dobrinović napisala je Marina Bagarić iz Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu. Članak govori o stambenim zgradama obitelji Vranyczany-Dobrinović koje je u zagrebu projektirao bečki arhitekt Otto von Hofer. Također se pokušava rasvijetliti i utjecaj njegova poslodavca, arhitekta Carla von Hasenauera, a na temelju fotografija i arhivskih izvora rekonstruirati način uređivanja interijera hrvatskog visokog plemstva.

Trinaesti članak Alegorijske slike Franza Matscha u riječkom kazalištu napisala je Irena Kraševac iz Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu. Rad govori o austrijskom slikaru Franzu Matschu (1861.-1942.) koji je radio na dekorativnom opremanju kazališta u Rijeci. Rad također analizira njegove slike stilski, ikonografski i komparativno s Klimtovim djelima u istom prostoru. Konačno, rad se osvrće i na njegove grafičke predloške iz mape Allegorien und Embleme koja se čuva u Muzeju za umjetnost i obrt.

Četrnaesti članak Ivana Koblica and Her Painting for the Ljubljana Town Hall, Slovenia Bows to Ljubljana, in te Context of Women's Painting in the Late Nineteenth Century napisao je Beti Žerovc iz Oddeleka za umetnostno zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani. Članak govori o umjetnici Ivani Kobilca (Ljubljana, 1861.-Ljubljana 1926.) i njenom umjetničkom stvaralaštvu.

Petnaesti članak Jugoslavenski paviljon na Svjetskoj izložbi u Parizu 1937. i reprezentacijska paradigma nove državne kulturne politike napisale su Tamara Bjažić Klarin iz Hrvatskog muzeja arhitekture i Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti te Jasna Galjer iz Odsjeka za povijest umjetnosti, Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. U članku se na osnovi arhivske dokumentacije detaljno rekonstruira genealogija i analizira nastup Kraljevine Jugoslavije na Svjetskoj izložbi u Parizu 1937. od inicijalne faze, prikaza natječaja za projekt paviljona, njegove realizacije i cjelokupne organizacije nastupa do rekonstrukcije postava po prostornim i tematskim cjelinama te recepcije u medijima i javnosti. Primjenom historiografskog modela tumačenja i kontekstualnim pristupom analiziraju se pojedini aspekti promoviranja nacionalnog identiteta tadašnje Jugoslavije. Poseban naglasak je stavljen na udio hrvatskih autora i zagrebačke Državne obrtne škole. Konačno, članak donosi i integralni prikaz paviljona.

Šesnaesti članak O obilježjima Gamulinova tumačenja slikarstva Proljetnog salona napisao je Petar Prelog iz Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu. U radu se sagledavaju obilježja pristupa povjesničara umjetnosti Grge Gamulina historizaciji i analizi Proljetnog salona kao izložbene manifestacije. Razmatra se Gamulinov doprinos valorizaciji te određenju i imenovanju pojedinih oblikovno-stilskih inklinacija u usporedbi s uvriježenim interpretacijama nacionalnog modernog slikarstva. Također se upozorava na autorovu težnju za analizom dosega hrvatskog slikarstva u kontekstu magistralnih kretanja na europskoj umjetničkoj sceni, pri čemu se ističu njegovi stavovi bliski tradicionalnom razumijevanju geografijske umjetnosti.

Sedamnaesti članak Nekoliko primjera antimodernizma u hrvatskoj likovnoj umjetnosti napisali su Ana Šeparović iz Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža i Frano Dulibić iz Odsjeka za povijest umjetnosti, Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. U radu je postavljena teza o svjesnom odbijanju modernizma i odabiru antimodernizma u likovnom izrazu nekoliko značajnih hrvatskih umjetnika. Rad predstavlja prilog sagledavanju slikarstva i kiparstva hrvatskog modernizma drugačijem od dosadašnjih pristupa i novu interpretaciju jedne značajne tendencije.

Osamnaesti članak Slika što ostaje napisala je Leonida Kovač iz Akademije likovnih umjetnosti, Sveučilišta u Zagrebu. Razmatrajući odnos vremena i fotografske slike na primjeru sedmog broja časopisa Gorgona, autorica uvodi termin misleća slika i argumentira ga konceptom nelinearnog vremena. Teorijsko uporište pronalazi u Deleuzeovu pojmu vrijeme-slika i njegovu shvaćanju nekronološkog vremena te Povijesno-filozofijskim tezama Waltera Benjamina, odnosno u Benjaminovu imperativu razvijanja umijeća citiranja bez navodnih znakova.

Devetnaesti članak Prijedlog modela problemske analize spomeničke plastike iz razdoblja socijalizma napisala je Sanja Horvatinčić iz Instituta za povijest umjetnosti u Zagrebu. U radu je analizom dosadašnjih istraživanja spomeničke plastike iz razdoblja socijalizma na području Hrvatske uočeni niz problema koji otežavaju njezino ravnopravno uključivanje u povijesnoumjetničke narative domaćeg i europskog kiparstva druge polovice dvadesetog stoljeća. Kao jednu od pretpostavki za rješavanje tih problema rad predlaže formulaciju cjelovitog sustavnog modela njezine analize, interpretacije i valorizacije.

Matej IŠTVAN

SCIENTIA PODRAVIANA – GLASILO POVIJESNOG DRUŠTVA KOPRIVNICA, GODIŠTE XXVI. KOPRIVNICA, STUDENI 2014., BROJ 28, STR. 68

Dvadeset i osmi broj Scientie Podraviane donosi pregled rada Povijesnog društva Koprivnica kroz 30 godina njegova djelovanja (1984.-2014.).

Prvi članak napisala je Ružica Špoljar, predsjednica Društva, a govori o osnutku Društva, prvim članovima, prvom ravnatelju, suradnji s raznim ustanovama, aktivnostima Društva, humanitarnim akcijama koje je Društvo pokrenulo, počasnim članovima, organizacijama znanstvenih skupova, izleta i promocija knjiga.

Drugi članak nepoznatog autora donosi abecednim redom popis svih članova društva od 1984. do 2014. godine, a treći članak Ružice Špoljar donosi popis hrvatskih i stranih destinacija koje je Društvo posjetilo od 1984. do 2014. godine, kojima je cilj upoznavanje svekolike materijalne, duhovne i prirodne baštine kraja u koji se putuje.

Treći članak su pripremili Ružica Špoljar i Hrvoje Petrić, a donosi pregled znanstvenih skupova u organizaciji Povijesnog društva Koprivnica od 5. studenoga 1996. godine do 23. svibnja 2014. godine, navodeći imena skupova, organizatore te imena sudionika i njihovih tema.

Četvrti članak je napisala Ružica Špoljar, a donosi popis stručnih predavanja u organizaciji Društva od 1984. do 14. listopada 2014. godine, navodeći imena predavača i njihovih tema.

Njezin peti članak donosi popis godišnjih skupština od 23. ožujka 1984. godine do 7. studenog 2014. godine, navodeći njene djelatnosti i značajne odluke.

Šesti članak iste osobe donosi popis predavanja o koprivničkim ulicama i trgovima, koja su se održala između 18. rujna 1985. godine i 20. rujna 2013. godine.

Sedmi članak je napisala Ana Odak, a donosi popis događaja na kojem su predstavljene knjige i časopisi te popis izložbi u organizaciji Društva u razdoblju između 24. listopada 1986. godine i 7. studenog 2014. godine.

Zadnji članak je napisala Božica Anić, a donosi kratku povijest izdavanja glasila Scientia Podraviana te bibliografski opis radova raspoređenih po stručnim skupinama.

Dvadeset i osmi broj Scientie Podraviane dokazuje bogatu prošlost i aktivnost Povijesnog društva Koprivnica i kao takav, poticaj je da unatoč teškoćama članovi Društva i dalje ustraju na očuvanju svih kulturnih vrijednosti.

Matej IŠTVAN

ĐURO BLAŽEKA, GROZDANA ROB: RJEČNIK MURSKOG SREDIŠĆA, UČITELJSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU, GRAD MURSKO SREDIŠĆE, ŽUPANIJA MEĐIMURSKA I TISKARA LETIS, ZAGREB, 2014., 563 STR.+132 STR., TVRDI UVEZ U BOJI

Nedavno je u najsjevernijem gradu Republike Hrvatske svjetlo dana ugledao *Rječnik Murskog Središća* koji su primjerenim marom i entuzijazmom sastavili prof. dr. sci. Đuro Blažeka i gđa. Grozdana Rob. To je zasada prvi rječnik jednoga mjesnoga govora koji pripada međimurskom dijalektu na hrvatskom području. Sadrži sve što treba imati dobro i stručno obrađen dijalekatski rječnik. Autori prije samoga središnjega sadržaja u poglavljima rječnika pišu *O govoru Murskog Središća i koncepciji rječnika toga mjesnog govora (uvodna studija)*, a potom slijedom o: *Zemljopisnom položaju i povijesti grada Mursko Središće, Govoru Murskog Središća, Fonologiji, Morfologiji, Koncepciji rječnika Murskog Središća* te korištenoj literaturi, grafiji i kraticama. Potkraj knjige slijede bilješke autora te kao zasebni prilog na 132 stranice kvalitetne crno-bijele i fotografije u boji o ljudima i životu ovoga kraja nekoć i danas, kao i njihovim procesima stalnih preobrazbi.

U rječniku nalazimo i bitne informacije o Murskom Središću i njegovom mjesnom govoru. Budući da ovaj kajkavski govor nema dosada punoga monografskog opisa, dobro je što autori donose iscrpan pregled značajki govora, prije svega fonetskih, ali i morfoloških. To bitno olakšava korištenje i uspoređivanje njegova leksičkog materijala s rječničkim blagom drugih kajkavskih govora. Također se razmatra mjesto govora Murskog Središća u okviru međimurskog dijalekta. Dragocjena je i opsežna bibliografija dijalektoloških radova o međimurskom dijalektu. *Rječnik Murskog Središća* odlikuje se obiljem i iscrpnošću skupljenoga leksičkog materijala te točnošću i pravilnošću njegove leksikografske obrade. Novost u kajkavskoj dijalekatskoj leksikografiji koja ova vrijedna edicija donosi mnogobrojni su rudarski, a česti su ekspresivni leksemi. Onomastički je materijal također solidno zastupljen: dijalekatski oblici imena, nadimci, toponimi i nazivi drugih zemljopisnih objekata (npr. polja) te imena domaćih životinja (tj. zoonimi).

Same natuknice su u *općekajkavskom* liku (arhileksemu), ali se dalje navode svi potrebni mjesni fonetski likovi riječi i njihovi gramatički oblici s označenim naglaskom, sve gramatičke i stilističke karakteristike riječi i značenja riječi (često s bitnim kulturološkim, folklorističkim objašnjenjima). Važan su dio svake natuknice rečenične potvrde. Pored *običnih rečeničnih potvrda* navedeni su i brojni frazemi, što znači da je ovo i dijalekatski frazeološki rječnik. Leksička građa prezentira i starije i mlađe slojeve leksika. Mnogobrojni su leksemi koji postoje i u standardnom hrvatskom jeziku, ali katkad s drugom, posebnom semantikom. Veličina rječnika, opsežnost i raznolikost skupljenoga leksičkoga materijala, dijalekatski primjeri navedeni uz svaku natuknicu te izvrsna leksikografska i dijalektološka obrada svake natuknice potpuno zadovoljavaju potrebe modernog rječnika ovoga tipa. Isti omogućava uvid u leksik i tradicionalnu narodnu kulturu jednoga zanimljivoga međimurskoga govora i nesumnjivo je značajni doprinos poznavanju dijalekatskoga kajkavskoga rječničkog blaga. Nakladnici *Rječnika Murskog Središća* su Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Grad Mursko Središće, Međimurska županija i Tiskara *Letis* iz Pretetinca. Urednik ovog rječnika koji ima čak 695 stranica (563 tekstualnih stranica u prvom i 132 s stranica s fotografijama u drugom dijelu) je Ante Bežen.

Ovo izvrsno djelo profesora Đure Blažeke i Grozdane Rob prilog je hrvatskoj dijalektologiji, izvor je studiranju kajkavskoga leksika te poredbenih istraživanja svih triju hrvatskih narječja. To također vrijedi i prilikom leksikoloških i etimoloških proučavanja slavenskoga leksika. Svakako je zanimljiv podatak da su autori punih sedam godina zajedno radili na ovoj knjizi koja je ujedno i spomenik, kako je to posebno istaknuto, *malom serjojnskom čovjeku*. Na koncu možemo slobodno ustvrditi da su u vremenu nasrtljive globalizacije i sustavnog zatiranja (pa i nestanku) mnogih jezika i dijalekata u svijetu ovim svojim vrijednim djelom prof. dr. sci. Đuro Blažeka i gđa. Grozdana Rob dali svoj, doista, nemjerljiv doprinos nastojanjima da se takav svojevrsni *kulturocid* posvemašnjeg zaborava i praktičkog iščeznuća ne dogodi i na krajnjem sjeveru naše drage nam domovine.

Zaključimo, ne samo autori *Rječnika Murskog Središća*, nago i svi mi drugi, moramo uložiti dodatne napore u aktivnosti po ovim presudno bitnim pitanjima zaštite našega kulturnoga zavičajnoga i nacionalnoga identiteta Svakako pritom trebamo imati na umu rezultate ne tako davnih znanstvenih istraživanja po kojima mi danas ne koristimo čak 80% riječi iz rječnika svojih djedova i baka na što se, doista, više što nema pridodati.

Aleksej MILINOVIĆ

TEREZA SALAJPAL, ŽIVOT I OBIČAJI U GOLI TIJEKOM DVADESETOG STOLJEĆA, DRUŠTVO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA PODRAVSKO-PRIGORSKI OGRANAK, KOPRIVNICA 2014, 175 STRANICA

Knjigom Život i običaji u Goli tijekom dvadesetog stoljeća, autorica je nastojala dati presjek načina života u naselju Gola i susjednim mjestima tijekom prve polovine dvadesetog stoljeća. Podaci zabilježeni u ovoj knjizi temelje se na kazivanjima autoričinih roditelja i bliskih ljudi njihove generacije, kao i na sjećanjima i opažanjima same autorice koja je tijekom djetinjstva i mladosti i sama bila sudionikom većine opisanih područja i načina života.

Kratkim povijesnim pregledom života u Prekodravlju, u kojem je naglasak stavljen na devetnaesto stoljeće, Prvi i Drugi svjetski rat te poratno razdoblje, autorica daje dobar uvod opisu tradicijske kulture, nastojeći utvrditi utjecaj povijesnih događaja na svakodnevni život. U poglavlju naslovljenom „O krajoliku i životu u Prekodravlju“ nastoji prikazati utjecaj krajolika i prirodnih mijena, osobito onih vezanih uz rijeku Dravu, na promjene u načinu života, ali i običaje i vjerovanja običnog puka.

Tradicijska kultura opisana je u pet velikih poglavlja (Materijalna kultura; Poljoprivredni radovi i privređivanje; Blagovanje, pripremanje i čuvanje hrane; Etničko-socijalna slika i život zajednice; Godišnji narodni običaji i svetkovine te Životni ciklus i običaji). Unutar svakog poglavlja obrađene su, za razliku od onih tema koje susrećemo gotovo u svakom etnografskom prikazu narodnog života, vrlo zanimljive i neuobičajene teme. Izdvojit ću one o zdencima kao izvoru života i izvoru ugroze, kao i običajima vezanim uz njih. Isto tako, opis svakodnevnog života iz takozvane *ženske sfere* vrlo je zorno prikazan u cjelini o čišćenju domova. Crtice poput dijela o cvijeću kao ukrasu doma i okoliša otkrivaju nam autoričin osobni doživljaj i žal za minulim vremenom. Ovdje je vidljiv trag i utjecaj nekoliko generacija žena iz obitelji čiji su razgovori i stavovi o pojedinim povijesnim događajima ostali trajno urezani u sjećanje autorice. Veseli što u tekstu često nailazimo na imena i opise osoba koje su poslužile, često i nesvjesno, kao kazivači. Isto tako, čitatelj nerijetko nailazi na poetske opise ugođaja iz sjećanja: *Lahor je te zamamne mirise proljeća i ljeta nosio selom i na veće udaljenosti – usklađene s cvrkutom ptica iz obližnjih staništa i kreketanjem žaba iz obližnje pruđane*.

Kao posebno zanimljivo valja izdvojiti poglavlje Etničko-socijalna slika i život zajednice u kojem se detaljno opisuje jednostavnija etnička i vrlo složena socijalna struktura stanovništva. Ovdje do izražaja dolazi sistematičnost i sposobnost raščlanjivanja do najsitnijih detalja. Navedene su tako i opisane brojne obrtničke i trgovačke djelatnosti, a nisu zaobiđena ni zanimanja svrstana u cjelinu *Gospoda* u kojoj su neki pojedinci, koji su očito svojim karakterom i djelovanjem u zajednici ostavili poseban trag navedeni i poimence. Detaljan i vrlo dirljiv je i prikaz osoba na rubu zajednice kojim autorica posredno iznosi i vlastite stavove, ali i stavove i postupke bliže okoline prema ljudima koji su upravo zahvaljujući takvom humanom odnosu punom razumijevanja pronašli svoje mjesto i ulogu u životu naselja. Prikaz običaja godišnjeg ciklusa na tragu je Gavazzijeve Godine dana hrvatskih narodnih običaja i predstavlja dragocjen doprinos istraživanjima i prikupljanju građe vezane uz nematerijalnu kulturu Podravine. Osobito vesele prikazi običaja u pojedinim obiteljima, ističući pri tome razlike u obavljanju obreda što svjedoči o tome da autorica nije sklona uopćavanju i stvaranju idealne slike života pod geslom *nekad je sve bilo bolje i ljepše*. Istaknut ću prikaz običaja na badnju večer u

obitelji Šestak: … *svijeću na ulazu je držao najstariji član obitelji – majka. Nakon pozdrava i unošenja Božića u prostoriju, majka je iz posude uzela sjemenje, bacila ga iza leđa u prostoriju uz nagovor*… Zanimljivo je ovaj opis usporediti s provođenjem obreda u autoričinoj obitelji i uočiti znatne razlike, očito uvjetovane životnim prilikama u kojima žena preuzima ulogu glave obitelji. U posljednjem poglavlju prikazi običaja životnog ciklusa često donose detalje prema kojima je moguće uočiti promjene koje su unošene protokom vremena, a zabilježeni su i običaji koji su se zadržali sve do kraja dvadesetog stoljeća, što smatram izrazito dragocjenim podatkom.

Na kraju, opisano djelo svakako preporučujem čitatelju, ljubitelju tradicije i kulturne baštine koji će u njemu pronaći zanimljivosti i podsjećanje na vlastite proživljene trenutke iz djetinjstva. Preporučujem ga i stručnjacima, etnolozima i kulturnim antropolozima za koje ono predstavlja bogat i dragocjen izvor građe i temelj za buduća istraživanja.

Vesna PERŠIĆ KOVAČ

STJEPAN HRANJEC: GORIČAN, MONOGRAFIJA, ZRINSKI ČAKOVEC I OPĆINA GORIČAN, 2014., STR. 404

Čakovečki profesor hrvatskog jezika i vrstan poznavatelj hrvatske međimurske povijesti književnosti i narodne baštine, prof. dr. sc. Stjepan Hranjec još se jednom prihvatio proučavanja i pisanja povijesti svojega rodnoga Goričana, naselja uz Muru u Međimurju. Nakon više desetljeća prikupljanja građe, sada je svoja saznanja sistematizirao u velebnu monografiju,. Možemo zaključiti bez pretjerivanja – ova knjiga pripada među najkompletnije monografije manjih mjesta dosad izdanih u sjevernoj Hrvatskoj.

Autor je sadržaj knjige koncipirao tako da obuhvati cjelokupnu povijest Goričana, odnosno razvoj, pa i sadašnjost svih njegovih relevantnih dijelova. U prvom opsežnom poglavlju obrađuje pregled povijesti mjesta – od arheoloških nalazišta, preko dokumenata iz srednjega vijeka, te osobito događanja i prilika u novome vijeku, do temeljitog prikaza razvoja u 20. stoljeću i u sadašnjosti. Posebna je vrijednost ovoga pregleda velik broj uvrštenih faksimila dokumenata, karata i crteža, te fotografija,.

Potom slijedi opsežna povijest katoličke župe Goričan, u kojem se daje pregled opće povijesti crkve i vjerskoga života, zatim popisi i životopisi župnika i kantora, svećenika i časnih sestara podrijetlom iz Goričana, pregled prezimena iz župnih knjiga, te djelovanje crkvenoga kora i župnog karitasa. Autor se potrudio da zatim temeljito prikaže povijesni slijed školstva i obrazovanja u Goričanu, koje je bilo presudno za razvoj mjesta. Uz detaljne podatke o djelovanju i razvoju osnovne škole, obuhvaćena je i povijest dječjeg vrtića.

Iz poglavlja "Zapisi iz običajne baštine Goričana" odiše autor kao danas najupućeniji i najbolji poznavatelj međimurskog kulturnog i narodnog stvaralaštva. Na stručan i pregledan način prof. Hranjec razrađuje sve relevantne elemente gorčenske stare hiže, tradicijske obitelji, zatim starih jela i posuđa, narodne oprave iz Goričana, većine narodnih običaja, godišnjih navada, te životnih običaja vezanih za porod, svadbu i pokop.

Povijest i sadašnjost brojnih gorčenskih udruga prikazani su u dva poglavlja. Najprije je razrađeno djelovanje starijih udruga, kao što je Češko društvo (što je specifična gorčenska tradicija), zatim Dobrovoljno vatrogasno društvo, pa Hrvatsko kulturno-umjetničko društvo, te Nogometni klub Trnava. U zadnjem poglavlju knjige prikazane su sve ostale udruge i društva kojih u Goričanu djeluje doista veliki broj (oko 20). Između tih poglavlja nalazi se opsežna razrada stanja gorčenskog gospodarstva. Prikazani su najprvo obrt i tradicionalna poljoprivreda, a zatim industrijske i druge poduzetničke tvrtke, od kojih je najveća tvornica obuće MEISO. Na kraju knjige kratko se govori i o perspektivama razvoja Goričana, a uvršten je i popis svih stanovnika toga naselja.

Dragutin FELETAR

MATIJA BERLJAK, VLADIMIR KAPUN: NIKOLA ZRINSKI SIGETSKI – DAROVNICA ŽUPI SVETOGA JURJA NA BREGU IZ 1563., DRUŠTVO ZA POVJESNICU ZAGREBAČKE NADBISKUPIJE TKALČIĆ, ZAGREB, 2014.

Sada je široj javnosti dostupan jedan od najvažnijih dokumenata iz povijesti katoličke crkve u Međimurju – darovnica slavnog sigetskog junaka Nikole Zrinskog katoličkoj župi Sveti Juraj na Bregu iz 1563. godine. Marom prof. dr. sc. Matije Berljaka ova je darovnica izdana kao knjiga u povodu 450. godišnjice njezina nastanka. U radu je na velikom formatu objavljen preslik originala povelje, zatim njezina latinska deskripcija, prijevod na hrvatski jezik, te studija o povelji i zakladi iz pera prof. Berljaka.

Berljak ističe da je "povelja Nikole Zrinskog Sigetskog – objavljena manje od tri godine prije njegove junačke, mučeničke smrti – dragocjeni povijesni izvor koji jasno pokazuje, unatoč teškim povijesnim opasnostima i neprilikama, njegov stav prema krivovjercima, te njegov odnos prema ugroženim podanicima Međimurja. Posebno je istaknuta briga za župu Svetoga Jurja na Bregu – Vodi (Sancti Georgii in Aquis) ali i za ostale katoličke međimurske crkve. On darovnicom ne daje trenutačnu pomoć nego ustanovljuje trajnu ustanovu, zakladu za spomenutu crkvu koju su opljačkali i srušili neprijatelji katoličke vjere koji su doduše bili kršćani ali nekatolici. Na isti način Zrinski pomaže također siromašnom župniku koji ne može živjeti od doprinosa osiromašenih, opljačkanih i prognanih vjernika".

Povelja Nikole Zrinskog Sigetskog iz 1536. mnogo govori i o njegovu vlastitu stavu o vjerskim previranjima i sukobima koji su bili prisutni i u Međimurju u 16. stoljeću, u vrijeme prodora protestantizma. Ona je dokaz trajnog ostanka Zrinskih u krilu katoličke crkve i njihovom svekolikom zalaganju za opstanak i napredak ove crkvene zajednice u Međimurju. Stoga je izuzetno značajno što je ovaj dokument konačno izvučen iz skrovitosti arhiva i prezentiran javnosti, a posebice istraživačima hrvatske povijesti, posebice prošlosti Međimurja. Time je prof. Berljak učinio joj jedno veliko djelo.

Dragutin FELETAR

UPUTE SURADNICIMA

Časopis "Podravina" objavljuje članke koji se recenziraju i one koji ne podliježu recenzentskom postupku. Članci koji se kategoriziraju kao znanstveni i stručni moraju imati dvije pozitivne recenzije.

Recenzirani radovi kategoriziraju se na sljedeći način:

1. Izvorni znanstveni članci, kratka priopćenja, prethodna priopćenja i izlaganja sa znanstvenog skupa sadrže neobjavljene rezultate izvornih istraživanja u potpunom ili preliminarnom obliku. Oni moraju biti izloženi tako da se može provjeriti točnost rezultata istraživanja.

2. Pregledni radovi sadrže izvoran, sažet i kritički prikaz jednog područja ili njegova dijela u kojemu autor i sam aktivno sudjeluje. Mora biti naglašena uloga autorova izvornog doprinosa u tom području u odnosu na već objavljene radove, kao i iscrpan pregled tih radova.

3. Stručni rad sadrži korisne priloge iz područja struke i za struku, koji ne moraju predstavljati izvorna istraživanja. Časopis objavljuje i tekstove koji spadaju u grupu "građa" koja sadrži, prema pravilima za objavljivanje, pripremljene izvorne dokumente.

Kategoriju **članak** predlažu dva recenzenta, a u slučaju njihova neslaganja konačno mišljenje donosi uredništvo. Kategorizacija se navodi i objavljuje u zaglavlju članka.

Uredništvo i urednici pridržavaju pravo na manje izmjene teksta, lekture i grafičkih priloga, ali tako da to bitno ne utječe na sadržaj i smisao članka.

Uredništvo ne odgovara za navode i gledišta iznesena u pojedinim prilozima. Časopis izlazi u pravilu dva puta godišnje, a rukopisi se ne vraćaju.

Osim recenziranih članaka, časopis "Podravina" objavljuje recenzije i prikaze knjiga te periodike, a prema potrebi obavijesti, bilješke, reagiranja i slično.

Jednom prihvaćeni članak obvezuje autora da ga ne smije objaviti na drugom mjestu bez dozvole uredništva časopisa koje je članak prihvatilo, a i tada samo uz podatak o tome gdje je članak objavljen prvi put.

Prilozi za časopis "Podravina" moraju biti pisani na računalu, u jednoj od verzija programa MS Word (od 6.0 nadalje) ili iznimno u nekom od programa koji su kompatibilni s MS Word. Svi tekstovi moraju biti snimljeni u formatu MS Word dokumenta (**.doc). Potrebno je koristiti font Times New Roman. Veličina slova je 12, a prored 1,5. U bilješkama je veličina slova 10, a prored jednostruki (single).

Uredništvu treba dostaviti jedan ispis teksta i disketu (ili CD).

Članci se mogu predati osobno uredniku ili se šalju na adrese (s naznakom: Za časopis "Podravina"):

- urednik prof. dr. sc. Dragutin Feletar, Trg mladosti 8, 48000 Koprivnica, drago@meridijani.com
- Meridijani, Obrtnička 26, 10430 Samobor, meridijani@meridijani.com
- urednik Hrvoje Petrić, Vinka Vošickog 5, 48000 Koprivnica, hpetric@ffzg.hr

Članci ne bi smjeli prelaziti opseg od dva arka (32 kartice), a autori dobivaju besplatno primjerak časopisa "Podravina" te prema mogućnostima i do deset primjeraka separata.

Tablice, grafički prilozi (crteži, karte i dr.) i fotografije moraju imati numeraciju i takav raspored u tekstu da ih je moguće uvrstiti paralelno s tekstom. Grafički prilozi se prilažu u originalu, svaki na posebnoj stranici, formata do A4. Naslov tablice (skraćeno Tab.) stavlja se iznad, a izvor ispod nje. Izvorni znanstveni članci u pravilu ne smiju koristiti grafičku dokumentaciju drugih autora. Ako se koristi takva dokumentacija, obvezno treba citirati autora. Kod objavljivanja starih karata i grafika treba navesti autora, izvor ili ustanovu gdje se grafički prilog čuva te signaturu ako postoji.

Svaki je autor dužan dostaviti sljedeće podatke o članku i sebi:

a) naslov članka

b) ime(na) autora

c) naziv i adresu ustanove u kojoj autor radi

d) za članke koji se recenziraju potrebno je priložiti sažetak, a on treba sadržavati opći prikaz teme, metodologiju rada, rezultate i kratki zaključak. Treba ga pisati u trećem licu i izbjegavati pasivne glagolske oblike, a optimalan opseg sažetka je tekst koji ima oko 250 riječi

e) ključne riječi na jeziku članka.

Članci se objavljuju u pravilu na hrvatskom, njemačkom, slovenskom i engleskom jeziku.

CITIRANJE I PISANJE BILJEŽAKA

Prezime autora piše se velikim tiskanim slovima (verzal), a ime običnim slovima (kurent). Naslov članka se piše običnim slovima, a naslov djela udesno nagnutim slovima (kurziv). Kod citiranja članka se može, ali i ne mora staviti "str." ili "s." Najbolje je samo napisati broj stranice. Kada se isto djelo ponovno navodi u članku na drugome mjestu, treba upotrijebiti skraćeni naziv, a navodi se samo prvo slovo imena autora i prezime te prvih nekoliko riječi djela ili članka i broj stranica.

Drugi način ponovna citiranja sadrži prezime autora, prvo slovo imena verzalom, godina izdanja i broj stranice. Ako je isti autor iste godine napisao dva ili više teksta, onda se citira godina s dodatkom malog slova po abecedi, 1991.a, 1991.b, 1991.c itd.

Na kraju članka se može, ali i ne mora priložiti popis literature i izvora, i to abecednim redom.

A WORD TO ARTICLES' CONTRIBUTORS

"Podravina" magazine publishes articles and papers, subject to review and those which are not. Papers, categorized as scientific, must have 2 (two) positive reviews.

The reviewed papers are catergorized in the following manner:

1. *Original scientific articles, short notes, previous notes, scientific conference presentation* - with yet unpublished results of original research in complete or preliminary form; must be laid out so that accuracy of research can be verified.
2. *Revised papers* - with original, abbreviated, concise and critically viewed summary of a certain field of work or its part, with active participation of the author; his/her original contribution in the field, in comparison to already published papers and their detailed overview, must be included.
3. *Professional articles* - with useful contributions in the field of expertise, and/or aimed at professionals in that field; this does not have to be an original research.

The magazine also publishes articles from the category Materials/Documents, regulated as prepared original documents.

The category is proposed by two reviewers. In case they disagree on the category, it will be decided by the Editorial staff. The category is listed and published in the article title/heading. The editors have the right to make small amendments, corrections and editing of written and graphic material, as long as it doesn't affect the content and meaning of article in a substantial way.

The editorial staff will not be responsible for opinions expressed in articles and published papers. As a rule, the magazine is published twice a year; contributed papers and documents are not returned to senders.

"Podravina" magazine also publishes reviews on books and periodicals; occasionally, it will publish notes, annotations, comments, reactions etc.

Once an article is accepted, the author cannot publish it elsewhere without editorial approval, provided the republishing is done with remarks on where it had been published first.

Contributions for magazine must be computer-written, in a Microsoft Word format (Word 6.0 and newer versions); in extreme cases, we accept a MS Word-compatible program; all texts must be in a word-format (***.doc); accepted font is Times New Roman, size 12 with 1,5 paragraph spacing; notes should be lettersize 10, with single spacing. The editors should receive 1 hardcopy printout and a copy on a floppy disk (or CD-ROM).

Articles and papers can be delivered to the editors in person, or sent to the below listed addresses, with a note - "Podravina" magazine:

- Editor Hrvoje Petrić, Department of History, Filozofski fakultet, Ivana Lucica 3, HR - 10000 Zagreb, Croatia, e-mail: hpetric@ffzg.hr, or
- Publisher "Meridijani", Meridijani, p.p. 132, 10.430 Samobor (for "Podravina"), e-mail meridijani@meridijani.com

The articles should not exceed the size limit of 60.000 characters (32 pages); authors get a free copy of the magazine.

Tables, graphics (designs, charts, etc) and photographs should be numbered and be allocated in the text in a parallel manner, so it can be inserted next to the text. Graphics must be in their original, each on a separate sheet/page of A4 format; the table heading (abbrev. 'Tab') should be above the table, and the source below it. In general, original scientific papers cannot use graphic documentation by other authors; if such documentations/graphics is used, the original author should be quoted; in using old maps, charts and graphics, author name should be included, together with the source and/or institution where the original graphics is kept, as well as signature, if existing.

Each author must submit the following data on the paper and the author:

a) paper title
b) author name(s)
c) institution name/address the author is employed with
d) reviewed articles must be accompanied with a summary in english language, and additional summary in one of the world's languages; summary should have a general overview of the topic, methodology, results and short conclusion; it should be in neutral gender, avoiding passive verbs; ideally, it should be a 250 word-summary.
e) key words in Croatian language or in english.

QUOTATIONS AND REMARKS

Author's last name is written in printed, capital letters, with first name in small letters; the title should be in small, regular letters, while the the work is in italics; in quoting books and articles, it's optional to include page, with "p" (page); the best practice is to write the page number only; when the same work is cited in the paper somewhere else, an abbreviated title should be used, with author's last name and first name initial, first few words of the paper/article and number of pages.

Another way to quote is to use the author's last name, his first name initial (small letters) publication year and page number; if the same author in the same year has 2 or or more texts published, then the year is cited with a letter appendix (ie., 2005a, 2005b, 2005c, etc).

Finally, the article/paper may, but not necessarily, be submitted with a list of literature ad sources used in alphabetical order.

Meridijani
IZDAVAČKA KUĆA

Izdano u Hrvatskoj, za nakladnika Petra Somek